

ประวัติเมืองระยองเกี่ยวกับ

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๓๐๘ วัน

ยุทธการมีขนิขเอกราช
ประเทศสยาม ของ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

THE STORY OF
KING TAKSIN THE GREAT

เอศิยา ราชบุรี
กวี รั้งสิวราชภัฏ

ธงมหาเดชน์

ธงมหาเดชน์ เป็น ธงประจำพระองค์

ประวัติเมืองระยองเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
๓๐๘ วัน ยุทธการขึ้นคืนเอกราชประเทศสยาม ของ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
เฉลียว ราชบุรี - กวี รังสิวรารักษ์ : เรียบเรียง

อำนวยการจัดพิมพ์หนังสือ	เทศบาลนครระยอง
พิมพ์ครั้งที่ ๑	ตุลาคม ๒๕๖๓
จำนวน	๑,๐๐๐ เล่ม
จัดพิมพ์โดย	เทศบาลนครระยอง
ออกแบบและจัดพิมพ์โดย	บริษัท ฟิน คอร์ปอเรชั่น จำกัด

๓๐๘ วัน

ยุทธการขึ้นคืนเอกราชประเทศสยาม ของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

คำนิยม

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี) ถือเป็นบุคคลสำคัญของชาวยุคทองในฐานะกษัตริย์ผู้กอบกู้เอกราชให้กับชาติไทย โดยท่านได้นำทัพมาจากกรุงศรีอยุธยา มาพำนักอยู่ ณ บริเวณ วัดลุ่มมหาชัยชุมพล และ วัดเนิน เพื่อจัดเตรียมไพร่พลเพื่อเคลื่อนทัพไปสู่เมืองจันทบูร (จันทบุรี) และนำทัพกลับไปกู้เอกราช ณ กรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ

จังหวัดระยองจึงถือว่ามียุทธศาสตร์สำคัญในการจัดเตรียมทัพและรวบรวมไพร่พลเพื่อการกู้เอกราชในครั้งนี้ เมื่อครั้งที่คณะจัดทำ “หนังสือประวัติศาสตร์เมืองระยองเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” ได้เข้ามาหารือถึงแนวทางการทำพระราชประวัติและเส้นทางการเดินทัพของพระองค์จึงเห็นสมควรให้มีการจัดพิมพ์เพื่อให้ประชาชนชาวไทยและคนรุ่นหลังได้ศึกษา

สำหรับหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์เมืองระยองเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” นี้ มาจากการอุทิศสาคัญและรวบรวมข้อมูลของคณะผู้จัดทำ ซึ่งนำข้อมูลมาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จากแหล่งต่าง ๆ ข้อมูลจากหนังสือร่วมสมัย และเอกสารอื่น ๆ มาทำการเรียบเรียง จนทำให้หนังสือเล่มนี้กลายเป็นงานเขียนเกี่ยวกับองค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่มีเนื้อหาครบถ้วนและมีการบอกเล่าเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในจังหวัดระยองได้อย่างน่าสนใจ

เพื่อเป็นการสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและเพื่อเป็นประโยชน์ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระองค์ ทางเทศบาลนครระยองจึงเห็นสมควรให้มีการจัดพิมพ์หนังสือดังกล่าวและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเรื่องราวความสำคัญในครั้งนี้จะถูกส่งผ่านไปสู่อุทิศหลานชาวยุคทองสืบไป

วรวิทย์ ศุภโชคชัย

นายกเทศมนตรีนครระยอง

คำนำ

หนังสือ ๓๐๘ วัน ยุทธการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม ของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นี้ เคยจัดพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ มิถุนายน ๒๕๖๑ โดยสำนักศิลปวัฒนธรรมและพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี แต่ด้วยงบประมาณที่มีเพียงจำกัด และหนังสือมีความหนาถึง ๕๓๖ หน้า (ไม่รวมปก) จึงพิมพ์ได้เพียงจำนวน ๓๐ เล่ม เท่านั้น

โดยในระหว่างที่มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี กำลังดำเนินการจัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ นั้น ได้สร้างเพจ (page) ชื่อ “๓๐๘ วัน ยุทธการฟื้นคืนเอกราช” เมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๑ แล้วนำเนื้อหาบางส่วน เผยแพร่ตั้งแต่ ๔ มีนาคม ๒๕๖๑ ถึง ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๒ โดยมีการหยุดเว้นเป็นระยะในบางช่วง

การจัดพิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่ ๒ นี้ เกิดขึ้นได้ด้วยจิตที่เป็นกุศล มุ่งจะกระจายโอกาสในการเข้าถึงสารัตถะเกี่ยวกับเรื่องราวส่วนหนึ่งของเมืองระยองในอดีตให้ได้เป็นที่รับทราบกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ของสามท่านด้วยกัน กล่าวคือ คุณวรวิทย์ ศุภโชคชัย นายกเทศมนตรีนครระยอง คุณฉัตรนุชชัย สมบัติศรี ปลัดเทศบาลนครระยอง และคุณอธิวัฒน์ คุณาเดชดี ผู้อำนวยการศูนย์ความคิดสร้างสรรค์และการออกแบบเมืองระยอง (RCDC)

จึงขอขอบคุณท่านทั้งสาม แทนทุก ๆ ท่านผู้ที่จะมีโอกาสได้อ่านหนังสือนี้ เป็นการล่วงหน้าไว้ด้วย

นายเฉลียว ราชบุรี – นายกวี รังสิวารักษ์

ผู้รวบรวม - เรียบเรียง

๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๓

สารบัญ

ชื่อ	หน้า
คำนำ	๙
สารบัญ	๑๐
บทนำ	๑๒
๑. พระราชพงศาวดารเกี่ยวกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี	๑๔
๒. สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒	๑๘
ประกายเพลิง	๑๘
สงครามกรุงแตก	๑๙
เชลย	๒๔
๓. พระราชประวัติก่อนเสวยราชย์	๓๐
พระยาตาก	๓๐
ลัทธิที่ตีกันว่า	๓๓
ทำไมต้องบูรพา	๓๕
๔. เส้นทางเดินทัพสู่บูรพา	๓๗
ระหว่างทางในเขตพระนครศรีอยุธยา	๓๗
เขตแดนสระบุรี	๔๓
เขตเมืองนครนายก	๔๔
เขตคามปราจีน – บางคาง	๔๖
เขตฉะเชิงเทรา	๖๕
รายทางในเขตชลบุรี	๖๖
๕. ะยองบากฐานวิโรไทย	๗๖
วัดลุ่ม	๗๘
ปฐมยุทธ ฌ บูรพา	๘๐
ฐานกำลังกู้ชาติ	๘๓
จุดตั้งทัพ	๘๘
๖. การกิจเมื่ออยู่เมืองระยอง	๙๑
ทอดไม้ตรีจันทบูร	๙๑
ปราบกลุ่มปฏิภิกิริยา	๙๔
ผูกมิตรพทุโธมาส	๙๘
กำราบ ทองอยู่นกเล็ก	๑๐๑
๗. ระหว่างทางไปจันทบูร	๑๒๒
ก่อนจะถึงเมืองจันท	๑๒๓
อนุสรณ์สถานที่เลือนลน	๑๒๓
ข้ามน้ำ	๑๒๘

สารบัญ

ชื่อ

หน้า

๘. ยึดเมืองจันทบูร

๑๓๐

หน้าประตูเมืองจันทบูร

๑๓๒

วันยึดจันทบูรได้

๑๓๘

ชะตากรรมของพระยาจันทบูร

๑๔๐

๙. การกึ่งที่ตราด

๑๔๖

แม่พระบารมีถึงทุ่งใหญ่

๑๔๖

ยุทธนาวี

๑๕๑

๑๐. คืบไถ สู่ไทย

๑๕๕

ราชนาวีที่เกรียงไกร

๑๕๕

ประมาณกาลเคลื่อนทัพ

๑๖๓

๓๐๘ วัน ยุทธการพื้นดินเอกราชประเทศสยาม

๑๓๔

๑๑. สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

๑๓๗

พระราชมารดา

๑๓๙

พระปรมาภิไธย

๑๓๙

เถลิงถวัลย์ราชสมบัติ

๑๘๐

๑๒. อนุสรณ์สถานในระยอง

๑๘๙

๑. พระบรมรูป

๑๘๙

๒. ถนนตากสิน

๑๙๑

๓. ตราสัญลักษณ์ประจำเทศบาลนครระยอง

๑๙๑

๔. นามโรงเรียน

๑๙๓

๑๓. พระราชสมัญญานาม “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”

๑๙๖

น้ำตาของวีรบุรุษ

๑๙๗

บรรณานุกรม

๑๙๘

ภาคผนวก

๒๐๓

เกี่ยวกับผู้เขียน

๒๐๘

“พระเจ้าตากสิน” ในความทรงจำของชาวระยอง

๒๑๐

อุทยานการเรียนรู้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จังหวัดระยอง

๒๑๔

บทนำ

เมื่อกรุงอังวะในรัชสมัยพระเจ้ามังระ พระราชโอรสองค์ที่สองของพระเจ้าอลองพญาอาศัยเหตุที่กรุงศรีอยุธยารับถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองขอสวามิภักดิ์ของเมืองทวายดำเนินการโจมตีพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ระลอกสอง หลังเตรียมการมากกว่าสามปี ภายหลังจากที่ไม่บรรลุเป้าหมาย จากการรุกรานกรุงศรีอยุธยาครั้งก่อนในสมัยพระเจ้าอลองพญา พระราชบิดา

การโจมตีระลอกสอง จากสองทิศทาง ภายใต้อำนาจนำทัพจากทางใต้ ของ มังมหานรธา และทัพจากทางเหนือ โดย เนเมียวสีหบดี เสมือน “สีนามิลูกที่สอง” ที่โหมกระหน่ำเข้าสู่แผ่นดินแห่งพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาสร้างความระส่ำระสายโกลาหล ไปแทบทั่วพระราชอาณาจักรเว้นอยู่บ้าง ก็แต่หัวเมืองชายทะเลทางภาคตะวันออก

ในสภาวะแห่งความปั่นป่วน วุ่นวาย คล้ายอนาธิปไตยเมื่อช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๓๐๙ ตอนใกล้กรุงศรีอยุธยาจะแตกนั้น กองกำลังชุดหนึ่งซึ่งมีกำลังพลประมาณ ๕๐๐ นาย อันยกลงมาจากหัวเมืองทางภาคเหนือ เมื่อพ.ศ. ๒๓๐๘ เพื่อมาช่วยรัฐบาลกรุงศรีอยุธยารบกับกองทัพพม่า ต่างพากันรู้สึกเหนื่อยล้าสิ้นหวังกับการดิ้นรนในกระแสอันเชี่ยวกรากของวิถีสงครามที่โหมซัดทะลวงเข้าสู่กำแพงพระนครกรุงศรีอยุธยาที่นับวันจะมีก็แต่รอยร้าวลั่นเรียวแรง จมหายไปกับ ความโหล่เขี้ยวของสายน้ำหลากแต่เพียงสถานเดียวจึงรวมจิตร่วมใจประสานกำลัง ฝากการจะอยู่หรือตายไว้กับชะตากรรมของวันข้างหน้า ฝากกองทัพพม่าออกจากพระนครกรุงศรีอยุธยา มุ่งหน้าสู่หัวเมืองภาคตะวันออก

ห้วงเวลาแห่งการเคลื่อนกองกำลังทหารประมาณ ๕๐๐ นาย ออกจากเขตพระนครกรุงศรีอยุธยา ผ่านสระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี กระทั่งไปตั้งหลักที่เมืองระยอง และเมืองจันทบูรตามลำดับ แล้วระดมกำลังพล หลอมรวมมวลจิตใจอันกล้าแกร่งห้าวหาญของเหล่าวีรบุรุษชายชาญที่อาจองพระนางในความเป็นไททั้งหลายได้กำลังทหารเพิ่มขึ้นจากจำนวนเดิมประมาณ ๑๐ เท่าตัว จึงกลับมากอบกู้กรุงศรีอยุธยา ให้คืนสู่อิสราภาพเอกราชอีกครั้งคราโดยใช้ระยะทางรวมในการเดินทางตลอดการเคลื่อนไหวย เพื่อความสัมฤทธิ์แห่งภารกิจนี้ ประมาณ ๑,๘๐๐ กิโลเมตร นับเป็นห้วงเวลาที่สำคัญ

อันยิ่งยวดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ประเทศไทยที่ควรแก่การวิเคราะห์วิพากษ์หาความถ่องแท้เรื่องวันเวลา สถานที่ แรมทัพ และเส้นทางเดินทัพสมควรแก่การปล่อยให้ถูกกลบเกลื่อนเลื่อนลืมนล็ดลอยต่ออยู่ภายใต้ในกระพุ่มแก้มแห่งกาลก่อนจะถูกกลืนกิน

การกอบกู้เอกราชครั้งยิ่งใหญ่สำคัญนี้ ยังมีความสำคัญพิเศษอีกด้วย เพราะเป็นการต่อสู้ให้ได้มาซึ่งอธิปไตยเหนือดินแดนโดยกองกำลังทหารชุดแรกและเป็นชุดเดียวในประวัติศาสตร์ประเทศสยาม ที่ล้วนเป็นทหารอาสาสมัคร เป็นนักรบที่อาสาเข้ารบด้วยหัวใจอันอาจหาญเปี่ยมด้วยความเสียสละ ความรัก และห่วงแหนแผ่นดินเกิดปฐพีที่ได้อยู่อาศัย อันมิได้ถูกกะเกณฑ์ บีบบังคับหรือถูกว่าจ้างด้วยอามิสรางวัลให้เข้าร่วมรบแต่ทั้งสิ้นทั้งหมดทั้งมวลล้วนเป็นการอาสาสมัครรบด้วยใจรักรบด้วยภักดีมาตุภูมิ

ระยะเวลาแห่งการต่อสู้เหนื่อยยากทุกข์ทนสละเลือดเนื้อพลีชีวิต เพื่อคืนความเป็นไทสู่แผ่นดินประเทศไทยนับจากวันแรก เคลื่อนกองกำลังทหารออกจากเขตพระนครกรุงศรีอยุธยาจนถึงวันสุดท้ายตีค่ายทหารพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นแตกพ่ายได้เอกราชอธิปไตยกลับคืนมาสู่ประเทศไทยอีกครั้งคราคือ ๓๐๘ วัน ยุทธการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยามของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

Scarce map of Southeast Asia and India, published in Venice from 1740-1762. (แผนที่หายากของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดียตีพิมพ์ในเวนิสช่วง พ.ศ. ๒๒๘๒-๒๓๐๕)

พระราชพงศาวดาร

เกี่ยวกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

เส้นทางเดินทัพเพื่อหาฐานที่มั่นของกองกำลัง กู้ชาติ อันเป็นก้าวอย่างสำคัญยิ่งใหญ่นำไปสู่ความเป็นไท ในบ้านปลาย ของประชาชาติที่ใช้ภาษาไทยในแผ่นดินนี้ ซึ่ง ในระหว่างทางมีทั้งผู้ต่อต้าน ชัดขวาง มุ่งจะสลาย เจตจำนงอันหาญกล้าของเหล่าวีรไทย และหมู่เหล่าที่เห็น ด้วยสนับสนุน ยอมละวางวิถีชีวิตปกติ เข้าร่วมด้วยช่วยกัน เสี่ยงภัยเสี่ยงชีวิต เพื่อสถิตธำรงเอกราชแห่งแผ่นดินมาตุภูมิ

เมื่อเวลายุคสมัยเคลื่อนคล้อย ความทรงจำเรื่องราวกล่าวขาน ย่อมถูกกาลกลืนกิน บ้างก็มีการเปลี่ยนแปลง กลายเกลี้ยกลบ บ้างก็ลืม ละลายสลายเลือน จึงควรแก่ การหาความถ่องแท้ตามสาระที่หลักฐานทางเอกสารคือ พระราชพงศาวดารบันทึกไว้

ต้นแบบ

การเรียบเรียงเรื่อง ๓๐๘ วัน **ยุทธการพินดิน เอกราชประเทศสยามของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** นี้ ล้วนอาศัยพระราชพงศาวดารเป็นหลักพระราชพงศาวดาร (เรื่องราวของเหตุการณ์เกี่ยวกับประเทศชาติหรือ พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศชาตินั้น) ที่มี เนื้อหาเกี่ยวกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งได้ตี พิมพ์เผยแพร่แล้วประกอบด้วย

๑. ฉบับพันจันทนุมาศ

เฉพาะเนื้อความในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นั้น นักวิชาการประวัติศาสตร์ เชื่อกันว่า เขียนขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี หรืออย่างน้อยก็คัดลอกไปจากเอกสารที่เขียนขึ้นครั้งกรุงธนบุรี

ทว่า มิใช่ทั้งหมด วิเคราะห์กันว่า เนื้อความใน รัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ คงเขียนในรัชสมัยของพระองค์มาถึงเพียงประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๐-๒๓๓๑ ส่วนที่เหลือเป็นสิ่งที่มาเพิ่มเติมกันในภายหลัง*

ต่อมา พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศนี้ ได้มีการเรียบเรียงใหม่หรือปรับปรุงข้อความใหม่หรือสมัย แรกกระทำเรียกว่า “ชำระ” ใน พ.ศ. ๒๓๓๘ ปีที่ ๑๔ สมัย รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และในสมัยต่อมา

ดังนั้น แม้ในข้อความเนื้อหาสาระที่เขียนขึ้นใน รัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเอง ก็มีได้เป็นหลักประกันอันใด ว่าจะมีได้มีการปรับแก้แปรเปลี่ยนตกแต่งต่อเติมเนื้อหา สาระให้เพี้ยนพลาดคลาดเคลื่อนไปจากต้นฉบับเดิมใน คราวที่ทำการชำระกันหลายหนในภายหลัง แต่ประการใด

๒. ฉบับบริติชมิวเซียม

เนื้อความสมัยกรุงธนบุรีตรงกับฉบับพันจันทนุมาศ ทุกประการต่างกันบ้างที่การสะกดคำการลำดับความสลับ ที่กันบ้างนอกนั้นเหมือนกัน

นักประวัติศาสตร์ระดับมือหนึ่ง วิเคราะห์ว่า ผู้แต่ง พระราชพงศาวดารฉบับนี้คือ พระอาลักษณ์ในรัชกาล พระเจ้าตากชื่อ **แก้ว** แล้วออกบวชได้เป็นพระราชาคณะที่ พระรัตนมุณี เมื่อเปลี่ยนแผ่นดิน รัชกาลที่ ๑ ดำรัสให้สึก เป็นฆราวาส แล้วโปรดให้เป็นพระอาลักษณ์ตามเดิม จนปี ที่ ๓ ในรัชกาล ได้เป็นพระยาธรรมาบุโรหิตจางวาง ราชบัณฑิต

โดยแต่งพระราชพงศาวดารในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มาจบตอนถึงเรื่องราวใน จุลศักราช ๑๑๔๖ (พ.ศ. ๒๓๒๓) มะโรงศก อันเป็นปีที่ ๓ ใน รัชกาลที่ ๑ และได้มีการนำขึ้นทูลเกล้าถวายในจุลศักราช ๑๑๖๙ (พ.ศ. ๒๓๕๐) เกาะศก อันเป็นปีที่ ๒๖ ในรัชกาลที่ ๑*

เหตุที่ได้ชื่อว่า ฉบับบริติชมิวเซียม เนื่องจาก หนังสือฉบับนี้เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมประเทศ อังกฤษ โดย **J.Hurst Hayes Esquire** ผู้เป็นเจ้าของเดิม นำ ไปมอบให้ เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๔๘ แล้วต่อมา อีก ๑๐ ปี (ค.ศ. ๑๙๕๘) **นายขจร สุขพานิช** ได้ไปพบและขอ ถ่ายไมโครฟิล์มส่งมาให้กรมศิลปากร พิจารณาแล้วภายหลัง สำนักพิมพ์ก้าวหน้าขออนุญาตตีพิมพ์จำหน่าย กรมศิลปากรได้อนุญาตให้มีการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๓

J.Hurst Hayes เจ้าของเดิมผู้มอบหนังสือนี้ให้แก่ บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน อยู่ในสกุลเดียวกันกับ นายแพทย์ Hayes ผู้เคยรับราชการในรัฐบาลพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายแพทย์เฮย์นี้ เป็นผู้ออกทุนทรัพย์สร้าง ห้องสมุด Nelson Hayes ถนนสุริวงค์ และเคยเป็นผู้อุปการะโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ถนนสุขุมวิท พระนคร นายขจร สุขพานิช จึงเชื่อว่า หนังสือฉบับนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับนายแพทย์เฮย์ ใน รัชกาลที่ ๕ เป็นแน่ แต่ท่านจะได้หนังสือนี้ไปอย่างไรไม่มี บันทึกบอกไว้

นายขจร สุขพานิช สันนิษฐานว่า นายแพทย์ เฮย์ คงได้พบเห็นพระราชพงศาวดารกรุงสยามในหอพระสมุด พระบรมมหาราชวังหรือในหอพระสมุดวชิรญาณ (ที่สนามหลวง) ตอนเปิดหอพระสมุดนี้ให้ประชาชนได้ใช้เป็น ประโยชน์แล้ว หมอเฮย์ได้ว่าจ้างคนไทยผู้มีความรู้และ

ลายมือสวยงามคัดจากต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นสมุดข่อยจำนวน ๓๐ เล่มสมุดไทย คัดลงไว้ในสมุดกระดาษฝรั่งพิจารณาจากลายมือคัดหน้าแรกจนถึงหน้าสุดท้ายรวม ๕๐๐ หน้า เป็นลายมือสวยงามสม่ำเสมอตลอด ๕๐๐ หน้า

ครั้นนายแพทย์ เฮย์ ได้พระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นสมบัติส่วนตัวแล้ว เมื่อท่านกลับไปประเทศอังกฤษหลังจากท่านวายชนม์ ททรัพย์สมบัติของท่านรวมทั้งพระราชพงศาวดารฉบับนี้ ในสมุดฝรั่งหนึ่งเล่ม ได้ตกทอดแก่ทายาท แล้วทายาท (คือ J. Hurst Hayes Esq.) ได้มอบให้บริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และจากบริติชมิวเซียม นายขจร สุขพานิช ได้ถ่ายไมโครฟิล์มเข้ามายังประเทศไทย เมื่อมีการพิมพ์จำหน่ายพระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงมีชื่อต่อท้ายว่า ฉบับบริติชมิวเซียม

๓. ฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเล

มีการเรียกชื่อต่างกันบ้างในบางสมัย เช่น ฉบับพิมพ์สองเล่ม ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสและฉบับพระพนรัตน์ บ้าง

ฉบับนี้ได้เพิ่มเติมข้อความ ดัดแปลงข้อความ และตัดข้อความจากต้นฉบับหรือแม่แบบในการเขียน คือ ฉบับพันจันทนุมาศ เป็นจำนวนมาก

นักประวัติศาสตร์ระดับมือหนึ่ง ให้สารัตถะว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) คือ พระราชพงศาวดาร ซึ่งหมอบรัดเลได้รับอนุญาตให้ตีพิมพ์จำหน่าย เป็นฉบับที่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เฟดียง(บอกนิมนต์)กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ให้ทรงแก้ไขชำระจากของเดิม เมื่อมีการตีพิมพ์จำหน่ายในรัชกาลที่ ๔ (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓) เรียกกันว่า “ฉบับหมอบรัดเล” และเมื่อกระทรวงศึกษาธิการนำมาใช้ในโรงเรียนรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ ๕ เรียกกันว่า “ฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม”

ฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม เดิม เริ่มเนื้อเรื่องตั้งแต่แรกสร้างกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์สุดคามเพียง จ.ศ. ๑๑๕๔ (พ.ศ. ๒๓๓๕) ปีที่ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๑”

ส่วน คำนำจากสำนักพิมพ์ไมมิตร (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๕๑) กล่าวว่า “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับหมอบรัดเล ชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑ โดย สมเด็จพระพนรัตน์ หรือ พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน โดยใช้ต้นร่างจากฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) และฉบับบริติชมิวเซียม พระราชพงศาวดารที่ชำระใหม่ยังคงเนื้อความฉบับเดิม ตัดออกเป็นส่วนน้อย แต่เพิ่มข้อความมากกว่าฉบับต้นร่าง”

๔. ฉบับพระราชหัตถเลขา

เป็นฉบับที่มีเนื้อความละเอียดที่สุด เป็นฉบับที่เรียบเรียงล่าสุด โดยอาศัย ฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลเป็นต้นแบบในการเรียบเรียง

นักประวัติศาสตร์ระดับมือหนึ่ง ให้ข้อความรู้ของท่านเจ้ากรมพระอาลักษณ์คนที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ ชื่อ **ทองอยู่** เดิมเป็นสมณะในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต สถิตอยู่วัดบางว่าใหญ่ ได้เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรแด่รัชกาลที่ ๒ ในขณะที่ทรงพระเยาว์ รัชนีนั้นเกิดเหตุการณ์มัวหมองแก่พระศาสนาขึ้นในปลายแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้นลุแผ่นดินใหม่ (รัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒) โปรดให้สึกสมเด็จพระวันรัตออกเป็นฆราวาส แต่ทรงเสียดายในความรอบรู้ของท่าน จึงโปรดตั้งให้เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์แล้วอีก ๒ ปีต่อมา โปรดให้เลื่อนเป็นพระยาพจนานิมลให้ช่วยราชการในกรมพระราชวังบวร

ได้นำพระราชพงศาวดาร (ที่คงแต่งต่อจากปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งพระอาลักษณ์ แก้ว แต่งจบไว้เพียงนั้น มาต่อเติมจนจบเรื่องราวในจุลศักราช ๑๑๕๒ – พ.ศ. ๒๓๓๓) ขึ้นทูลเกล้าถวายในจุลศักราช ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔ ปีที่ ๑๔ ในรัชกาลที่ ๑)“

พระราชพงศาวดารที่ได้เขียนเสร็จสิ้นและนำต้นฉบับขึ้นทูลเกล้าถวายในปลายรัชกาลที่ ๑ และมีการชำระในรัชกาลที่ ๔ เรียกกันว่า พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา

คำนำภาคที่ ๖๕ (ลงนาม) กรมศิลปากร ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๐๓ กล่าวว่า “ได้ความในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชทานไปให้เซอร์ยอนเบาริง ที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชำระพระราชพงศาวดารร่วมกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิทตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นต้นมา...

เข้าใจว่าการชำระครั้งนั้น คงจะได้ทรงกระทำมาถึงปีสุตวรรษของพระองค์ ซึ่งสำเร็จเป็นฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์เมื่อพ.ศ. ๒๔๔๕ นั้นแล้ว”

นักวิชาการประวัติศาสตร์เห็นว่า พระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงเหตุการณ์รัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่คัดลอกจากต้นแบบเดียวกัน คือ **ฉบับบริติชมิวเซียม คัดลอก ฉบับพันจันทนุมาศ ฉบับหมอบรัดเล คัดจากฉบับบริติชมิวเซียม และ ฉบับพระราชหัตถเลขา คัดจากฉบับหมอบรัดเล**“

ในการเรียบเรียงนี้ เป็นการพยายามจะหาความ ถูกแท้ตามเหตุการณ์จริงที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเส้นทางการเดินทางจากกรุงศรีอยุธยา มาภาคตะวันออก ไม่ได้มีเจตนาแอบแฝงแบบอยากให้ “ช่างเหยียบนา พระยา/พญาเหยียบเมือง” หรือปรารภจะ อัญเชิญฝ่าพระบาทขององค์สมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราชไปทรงเหยียบประทับที่นั่นที่นี่ โดยการลากความ โยงความ หรือมโนเอาตามแรงขับต่าง ๆ เพื่อจะสร้างความ ภาคภูมิใจเป็นเกียรติประวัติหรือสร้างมูลค่าเพิ่มให้ แก่สิ่งใด ๆ หรือสถานที่ใด ๆ จึงยึดถือพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่นักวิชาการประวัติศาสตร์ ให้การยอมรับว่า เหตุการณ์ในช่วงต้นถึงราวช่วงต้นแห่ง ปลายรัชกาลนั้น เขียนขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นหลัก

อนึ่ง ในระหว่างการเดินทาง ผ่านภูมิสถาน บ้านเมือง ต่าง ๆ นี้ มีสถานที่หลายแห่งที่คนชั้นหลังมักอ้างความ เป็นมาของชื่อคาม นามบ้าน ทำนองว่า เกิดชื่อ มีนามขึ้น เนื่องจากการได้แรมทัพหรือเดินทางผ่านของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทั้ง ๆ ที่เนื้อความในพระราช พงศาวดารที่นักวิชาการประวัติศาสตร์เห็นพ้องต้อง กันว่าเขียนขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ได้ระบุชื่อสถานที่ หรือนามบ้านนั้น ๆ ไว้อย่างชัดเจน แล้วก็ตาม (หมายความว่า มีชื่อบ้าน นามสถานที่ตั้งนั้น มาตั้งแต่โบราณ ก่อนการ มาถึงของกองกำลังกู้ชาติอยู่แล้ว) แต่บรรดานักประวัติศาสตร์ ทฤษฎีโยงคำ-ลากความ ก็ยังอดกลั้นความคันไม้คันมือไว้ ไม่ไหวต้องทำการเผยแพร่ทฤษฎีโยงคำ-ลากคำให้คน รุ่นหลังได้สับสนกันอยู่ต่อไป

อย่างไรก็ดี ตลอดรายการทางการเดินทางของกอง กำลังกู้ชาตินั้น ในแทบทุกสถานที่ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นจุด แรมทัพ หรือสถานที่ที่ทัพของพระองค์เคยเดินทาง ผ่านมา ในปัจจุบันมักใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีบวงสรวง ดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช รำลึกถึง พระมหากษัตริย์คุณฯ ถวายราชสักการะพระบรมรูปฯ ในวันคล้ายวันปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่ง กรุงธนบุรีในวันที่ ๒๘ ธันวาคมของทุกปีของหน่วยงาน ราชการต่าง ๆ รวมทั้งองค์กรเอกชน สมาคมชมรมต่าง ๆ ฯลฯ ในแต่ละพื้นที่นั้น ๆ

รวมทั้ง มักมีการสร้างพระบรมรูปจำลองของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ไว้เป็นที่สักการะบูชา ตลอด รายการทาง ซึ่งโดยส่วนมากมักเป็นฝีมือประติมากรรมของ

ช่างชาวบ้าน แสดงถึง ความเป็นที่เคารพ เทิดทูนบูชา อย่างสูง ในมวลหมู่มหาประชาชนชาวไทยที่ยังคงมั่นมีวัน เลื่อมคลาญ แม้กาลเวลาแห่งการดำรงพระสังขารจะผ่าน เลยมานานกว่าสองศตวรรษแล้ว นับเป็นองค์อัครมหาราช ผู้ทรงเป็นอมตะนิรันดรกาลโดยแท้

เชิงอรรถ ๑

๑. นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทยว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ นิพนธ์. หน้า ๑๑๑
๒. 3king.lib.kmutt.ac.th/KingTaksinCD/appendix_3.html ขจร สุขพานิช ใครคือผู้แต่ง พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา
๓. อ้างแล้ว
๔. อ้างแล้ว
๕. นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ ไทยว่าด้วยประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์นิพนธ์. หน้า ๑๑๓

๒

สงคราม

คราวเสียกรุงศรีอยุธยา

ครั้งที่ ๒

ประกายเพลิง

ในประวัติศาสตร์ ๔๑๗ ปีแห่งพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ - พ.ศ. ๒๓๑๐) มีพระมหากษัตริย์ ๓๓ พระองค์ (ไม่ได้นับรวมองค์ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นกษัตริย์ เข้าไปด้วย) จาก ๕ ราชวงศ์ (ราชวงศ์อู่ทอง (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๑๓ และ พ.ศ. ๑๙๓๑ - ๑๙๕๒) มีกษัตริย์ ๓ พระองค์) ราชวงศ์สุพรรณภูมิ (พ.ศ. ๑๙๑๓ - ๑๙๓๑ และ พ.ศ. ๑๙๕๒ - ๒๑๑๒) มีกษัตริย์ ๑๓ พระองค์) ราชวงศ์สุโขทัย (พ.ศ. ๒๑๑๒ - ๒๑๗๒) มีกษัตริย์ ๓ พระองค์) ราชวงศ์ปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒ - ๒๒๓๑) มีกษัตริย์ ๔ พระองค์) และ ราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. ๒๒๓๑ - ๒๓๑๐) มีกษัตริย์ ๖ พระองค์) ในห้วงเวลากว่าสี่ศตวรรษนั้นสยามประเทศสูญเสียเอกราช ๒ ครั้ง

ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ พระเจ้าบุเรงนองแห่งราชวงศ์ตองอู สามารถใช้ความแตกแยกแย่งชิงอำนาจกันภายในระหว่างราชวงศ์สุพรรณภูมิกับราชวงศ์สุโขทัยเป็นเหตุปัจจัยในการพิชิตกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา เมืองที่ไม่แพ้ศึก หรือ เมืองไร้ศึก ได้สำเร็จ สยามเป็นเมืองขึ้นแบบประเทศราชของกรุงหงสาวดี อยู่ ๑๕ ปี กระทั่ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนมาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗

สงครามไทยรบพม่า ที่นำไปสู่การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง เริ่มโยงโย่จากเมื่อ **หุยตองจา** ขุนนางเก่าเมืองทวาย อาศัยจังหวะผลัดเปลี่ยนแผ่นดินจากพระเจ้าอลองพญามาเป็นพระเจ้ามังลอก ยึดเอาเมืองทวายไว้ได้ แล้วถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาขอสวามิภักดิ์กับกรุงศรีอยุธยา ทางกรุงศรีอยุธยาก็รับตอบไมตรี

ครั้น พ.ศ. ๒๓๐๖ พม่าเปลี่ยนแผ่นดินจากพระเจ้ามังลอกเป็นพระเจ้ามังระ(พระราชโอรสองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าอลองพญา - พระอนุชาของพระเจ้ามังลอก) ผู้เคยเป็นแม่ทัพในศึกอลองพญาที่นำทัพบุกตะลุยตั้งแต่ชายแดนจนถึงกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา (เมื่อพ.ศ. ๒๓๐๓) จนเกือบจะตีได้กรุงศรีอยุธยาอยู่แล้วแต่ครั้งนั้นพระเจ้าอลองพญาสวรรคาลัยกลางคืนจึงต้องถอยทัพกลับไปสำหรับเหตุแห่งการสวรรคตนั้นหลักฐานของฝ่าย

ไทยและฝ่ายพม่าบันทึกไว้แตกต่างกันไทยว่า สะเก็ดปืนแตกมาต้องพระองค์ ส่วนพม่าว่า ทรงพระประชวรโรคบิด

ในปีวอก พ.ศ. ๒๓๐๗ พม่าเข้าตีหุยตองจา โดย **มังมหานรธา** เป็นแม่ทัพใหญ่ ตีตั้งแต่ทวาย **มะริด** **ตะนาวศรี** **หุยตองจา** หนีตายลงไปทางเมืองกระ เข้าเมืองชุมพร กองทัพพม่าจึงตามมาเผาเมืองชุมพรแล้วตามตีต่อไปที่เมืองปะทิว เมืองกุย เมืองปราณ ก่อนจะยกทัพกลับไปพักค้างคืนที่เมืองทวาย° พร้อมกันนั้นก็กะเกณฑ์ผู้คนจากหงสาวดี เมาะตะมะ มะริดและทวายตะนาวศรีเข้าสมทบในกองทัพ

ส่วนหุยตองจาหนีรอดไปจนถึงเมืองเพชรบุรี จึงโปรดให้ส่งไปอยู่**เมืองชลบุรี** ไกลจากชายแดนพม่า

อนุสาวรีย์พระเจ้าอลองพญาในเมียนมา

ภาพกรุงศรีอยุธยาของ Vingboons

สงครามกรุงแตก

“สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง” โดย สุเนตร ชุตินธรานนท์ ซึ่งใช้พงศาวดารพม่าหลายฉบับ เป็นแหล่งข้อมูล ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกองทัพพม่าในคราวสงครามกรุงแตกทำนองว่า

กองทัพมังมหานรธา ซึ่งยกมาทางด้านทิศใต้ของไทย ประกอบด้วย ทักษ้าง ๒๐๐ ท้าม้า ๒,๐๐๐ และทหารราบ ๓๐,๐๐๐ ท้า ทั้งหมดยกออกจากทวายในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๐๘ โดยมุ่งเข้าตีเมืองเพชรบุรี (Byat-hpi) เป็นแห่งแรก สามารถตีได้ในระยะเวลาอันสั้น เมื่อเข้าเมืองได้แล้วก็ปล้นเมือง ทหารคนใดจับผู้คนหรือยึดข้าวของเงินทองใดได้ก็ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้นั้น ส่วนอาวุธยุทโธปกรณ์ ทั้งหมดที่ยึดได้ต้องมอบให้กับนายทัพเจ้าสังกัด ปฏิบัติการนี้ พม่าได้นำไปใช้กับทุกเมืองที่ไม่ยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี หลังจากพม่าให้เหล่าเจ้าเมืองกรมการเมืองเพชรบุรี ถือน้ำสาบานและตั้งกองกำลังประจำการเป็นที่เรียบร้อย ก็เคลื่อนทัพต่อไปยังเมืองราชบุรี

เจ้าเมืองราชบุรียอมอ่อนน้อมแต่โดยดี ก็ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองถือน้ำสาบานตามธรรมเนียม (หลักฐานฝ่ายไทยว่ามีการปะทะสู้รบกันที่ราชบุรีด้วย) จากนั้นก็ยกไปตีเมืองสุพรรณบุรี เจ้าเมืองสุพรรณบุรียอมอ่อนน้อมเช่นเดียวกับราชบุรี แล้วพม่ายกทัพไปทางตะวันตกเพื่อเข้าตีเมืองกาญจนบุรี

เจ้าเมืองกาญจนบุรีเตรียมตั้งรับพม่าอยู่ในเมืองไม่ยอมอ่อนน้อม แต่แม้จะป้องกันอย่างเข้มแข็ง ก็ไม่สามารถต้านกำลังทัพพม่าที่มีจำนวนมากกว่าได้ ในที่สุดก็เสียเมือง พม่ายกทัพไปยังเมืองไทรโยค ซึ่งเป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งบนเส้นทางเดินทัพ เจ้าเมืองไทรโยคยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี ต่อจากนั้น พม่าตีได้เมืองที่ไม่ทราบชื่อในภาษาไทยอีกสองเมือง (สวานโปงและซาเลง)

หลังจากนั้น มังมหานรธา จัดทัพขึ้นเป็น ๓ ทัพ มีทัพเมืองเพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ไทรโยค สวานโปง และซาเลง โดยให้ เมงจี คุมไปเป็นทัพหน้าตัวมังมหานรธาคุมทัพหลวงตามไปอีก ๕๐ ทัพ รวม ๕๗ ทัพ มุ่งตรงสู่กรุงศรีอยุธยา (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๔ หน้า ๓๑ - ๓๓)

สำหรับช่วงเวลาที่มังมหานรธายกทัพออกจากทวายนั้น เอกสารดังกล่าวมีการกล่าวต่างออกไปในหน้า ๒๓ ด้วยว่า เคลื่อนออกจากเมืองทวายในวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๓๐๘

แต่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ พิมพ์ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๔๘) กล่าวบางตอนว่า “ส่วนทัพมังมหานรธา... จนเข้าหน้าแล้งของ พ.ศ. ๒๓๐๘ ก็เคลื่อนทัพเข้าสู่ประเทศไทยพร้อมกับทัพของเนเมียวสีหบดี เพื่อมาบรรจบกันที่อยุธยาตามนัดหมาย” (หน้า ๑๕ - ๑๖) และกล่าวย้ำอีกหนในหน้า ๑๗ ว่า “จุดหมายของบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาขณะนั้นรายงานว่า พม่าได้บุกเข้าตีราชบุรีและกาญจนบุรีตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๘”

ดังนั้น หากยึดถือตามนัยใน “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กองทัพมังมหานรธา ก็ยกทัพออกจากทวายในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๘ (นับปีแบบปัจจุบัน)

ทางด้านทิศเหนือ เมื่อสิ้นฤดูฝน เนเมียวสีหบดีจัดทัพเป็นจำนวน ๕๘ กอง แบ่งออกเป็นทัพบกและทัพเรือ ทัพบกจัดเป็นทัพใหญ่ล่วงหน้าไปก่อน ๒ ทัพ ทัพแรกแบ่งเป็น ๑๐ ทัพย่อย ในจำนวนนั้น ๙ ทัพ เป็นทัพที่เกณฑ์มาจากหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านช้าง (ประกอบด้วย ๓ อาณาจักร คือ เวียงจันทน์ หลวงพระบาง จำปาศักดิ์) ส่วนอีก ๑ ใน ๑๐ นั้น เป็นทัพพม่ากำกับไป ประกอบด้วย ช้างเครื่อง ๑๐๐ ม้า ๓๐๐ และพลเดินเท้า ๘,๐๐๐ ทัพที่สอง แบ่งเป็น ๑๕ ทัพย่อย ในจำนวนนั้น ๑๔ ทัพ เป็นทัพที่เกณฑ์มาจากหัวเมืองต่าง ๆ ในแคว้นล้านนา และบริเวณใกล้เคียง พม่ารวมเรียกว่า ทัพยวน^๑

การเรียกคนทางล้านนาว่า ยวน นี้ ทางกรุงศรีอยุธยา ก็เรียกเช่นนั้น เช่น ลิลิตยวนพ่าย (ลิลิต - คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองแบบหนึ่งซึ่งใช้โคลงและร่ายต่อสัมผัสกันเป็นเรื่องยาว) วรรณคดีประเภทสวดวิจิตรกรรมของพระมหากษัตริย์ จัดเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ไม่ปรากฏนามผู้แต่งแต่สันนิษฐานกันว่าแต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๐๔ - ๒๓๑๒)

เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่กรุงศรีอยุธยา มีชัยเหนือไทยเหนือ หรือ ล้านนา หรือ โยนก

โดยคำว่า ยวน มาจาก ไทยวน (ไท-ยวน) หรือ ไตยวน (ไต-ยวน) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ตระกูลภาษาไท-กะไตกลุ่มหนึ่ง ที่ตั้งถิ่นฐานทางตอนเหนือของประเทศไทยซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรล้านนา ในอดีต คนล้านนามีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ แต่กลุ่มใหญ่ที่สุดคือ “ไทยวน” ซึ่งมีคำเรียกตนเองหลายอย่าง เช่น “ยวน โยน หรือ ไต(ไท)”^๓ โดยในปัจจุบัน มักเรียกตนเองว่า “คนเมือง”

ทัพยวนที่เกณฑ์มาจากหัวเมืองต่าง ๆ ในแคว้นล้านนาและบริเวณใกล้เคียง ประกอบด้วย ทัพของเจ้าเมืองแพะ เมืองน่าน เมืองลำปาง เมืองพะเยา เมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ เมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองเสด เมืองสาต เมืองล่อ เมืองปุ เมืองนวี และทัพของพระยาสาปาน กับทัพพม่าที่กำกับไปอีกทัพหนึ่ง ประกอบด้วย ช้างเครื่อง (น่าจะช้างสำหรับใช้งาน เช่น บรรทุก หรือ ลากสัมภาระ อาวุธหนัก เป็นต้น) ๒๐๐ ม้า ๓๐๐ และไพร่ราบ ๑๒,๐๐๐

ส่วนทัพเรือ แบ่งเป็น ๒๐ ทัพย่อย ประกอบด้วย เรือรบ ๓๐๐ ลำ พลทหาร ๑๐,๐๐๐ (โดยเฉลี่ยเรือมีระวางบรรทุกประมาณ ๓๐ - ๔๐ คนต่อลำ) มี คุณหญิงยามะจอกเป็นแม่ทัพ ยกพลลงมาทางลำน้ำปิง ทัพสุดท้ายซึ่งเป็นทัพหลัง มี เนเมียวสีหบดี คุมลงมา ทัพนี้แบ่งออกเป็น ๑๓ ทัพย่อย

ทัพจากทางเหนือ ๕๘ ทัพ ประกอบด้วย เรือรบ ๓๐๐ ลำ ช้างศึก ๔๐๐ ม้า ๑,๒๐๐ และไพร่พล ๔๓,๐๐๐ ทัพทั้งหมดเริ่มเคลื่อนออกจากเมืองลำปางในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๐๘ โดยมุ่งเข้าตีเมืองตากเป็นเมืองแรก

เจ้าเมืองตากทราบข่าว กองทัพพม่ายกมาเป็นจำนวนมาก ก็ตั้งรับอยู่ในเมือง เนเมียวสีหบดีก็เข้าชิงเมืองด้วยกำลัง หลังจากนั้นน้ำน้อยแพไฟ พม่าก็เคลื่อนไปยังเมืองระแหง เจ้าเมืองยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี เมื่อไปถึงเมืองกำแพงเพชร พม่าก็ยึดได้โดยละม่อม จากนั้นเดินทัพตัดเข้าสู่ลุ่มน้ำยม เพื่อตีเมืองสวรรคโลก พม่าเข้ายึดเมืองได้ด้วยกำลัง ต่อลงมายังเมืองสุโขทัย ยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี ถัดจากเมืองที่ไม่ทราบชื่อในภาษาไทย พม่าใช้กำลังเข้าตีเมืองพิษณุโลก ยึดเมืองได้แล้ว เนเมียวสีหบดีให้ตั้งทัพอยู่ ๑๐ วัน เพื่อเสริมกำลังช้าง ม้า และไพร่พล ก่อนจะเริ่มปฏิบัติการขั้นต่อไป

หลังจากยึดเมืองพิษณุโลกได้แล้ว เนเมียวสีหบดีได้จัดกำลังออกเป็น ๒ ส่วน แต่ละส่วนประกอบด้วย ทัพย่อย ๑๐ ทัพ แล้วให้ทัพทั้งสองแยกกันเข้าตีเมืองต่าง ๆ

เช่น พิชัย นครสวรรค์ และอ่างทอง ๆ ส่วนตัวเนเมียวสีหบดียังคงตั้งกองบัญชาการอยู่ที่พิษณุโลก บรรดาเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวไม่คิดต่อสู้ ยอมจัดส่งช้าง ม้า และอาวุธยุทโธปกรณ์ให้กับกองทัพพม่าแต่โดยดี นายทัพพม่าจึงควบคุมเหล่าเจ้าเมืองกรมการเมืองญาติพี่น้องส่งไปยังกองทัพของเนเมียวสีหบดีที่พิษณุโลก

เมื่อยึดหัวเมืองสำคัญในเขตตอนบนและตอนล่างของลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้หมดแล้ว เนเมียวสีหบดีได้คัดเลือกเอาแต่เฉพาะช้าง ม้า อาวุธ และกำลังคนที่มีคุณภาพจากหัวเมืองดังกล่าว ที่ยึดได้ทั้งหมด จัดขึ้นเป็นกองทัพ ๑๓ ทัพ แล้วให้ ๑๒ แฉกตามแนวจอกเทง คุมลงมาเป็นทัพหน้า ส่วนเนเมียวสีหบดีคุมทัพบกและทัพเรือตามลงมา ทัพทั้งหมดที่ยกลงมาทางด้านเหนือนี้มีทั้งสิ้น ๓๑ ทัพ^๔

สำหรับช่วงเวลาทัพพม่าจากทางเหนือเคลื่อนออกจากเมืองลำปางนั้น “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวไว้ว่า “กองทัพของเนเมียวสีหบดีเคลื่อนกำลังจากลำปางในฤดูแล้งของ พ.ศ. ๒๓๐๘” (หน้า ๑๕) – (คำว่าฤดูแล้งคงเป็นช่วงกุมภาพันธ์-เมษายน)

ฝ่ายทางกรุงศรีอยุธยา เมื่อทราบข่าวการยกทัพเข้ามาของพม่า ก็ได้ส่งทัพออกไปรับ ทั้งสองทาง โดยตั้งรับทัพจากทางใต้ที่สุโขทัยและรับทัพจากทางเหนือที่บริเวณห่างจากด้านตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านปากน้ำประสบราว ๕ กิโลเมตรได้สู้รบกันเป็นสามรบ แต่ทัพไทยสู้ไม่ได้ ต้องถอยกลับกรุง

อนึ่ง “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวถึงเส้นทางเดินทัพของทัพจากทางเหนือต่างออกไปบ้าง ความบางตอนว่า “ส่วนทัพของเนเมียวสีหบดีที่มาจากทางเหนือนั้น หลักฐานไทยและพม่าไม่ตรงกันนักในด้านยุทธศาสตร์..

และหากรับเอาข้อมูลที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารไทยซึ่งมีหลักฐานรับกันเองดีกว่าแล้ว ยุทธศาสตร์ของเนเมียวสีหบดีก็คือการเคลื่อนทัพลงมายังภาคกลางอย่างรวดเร็ว โดยเว้นเมืองใหญ่ในบรรดาหัวเมืองเหนือไว้บางเมือง เพื่อจะได้ไม่เสียเวลา ทัพหน้าของพม่าลงมาตามลำน้ำปิงตีได้กำแพงเพชร และเลยไปตั้งที่นครสวรรค์ และเพื่อระวังปีกด้านข้าง ทัพหลวงก็แยกจากกำแพงเพชรเข้าตีสุโขทัย สวรรคโลก แล้วกลับมาชุมพลที่กำแพงเพชรเพื่อยกตามทัพหน้าลงมา นครสวรรค์ ทั้งนี้ได้เว้นเมืองใหญ่คือพิษณุโลกและพิจิตรไว้ในขณะเดียวกันก็เว้นหัวเมืองไกล เช่น พิชัยและสว่างบุรีไว้เช่นเดียวกัน...ข้อที่น่าสังเกตก็คือ พม่าไม่สู้ห้วงนักว่ามีเมืองใหญ่ที่ถูกละทิ้งไว้เหล่านี้จะรวบรวมผู้คนยกไปเป็นศึกกระหนาบในภายหลัง

และความเป็นจริงที่ปรากฏในเวลาต่อมาก็มีว่า เมืองเหล่านี้มิได้ยกกำลังไปช่วยตีกรุงศรีอยุธยาอย่างจริงจังแต่อย่างไร...

จากนครสวรรค์ กองทัพของเนเมียวสีหบดียกลงมาตามลำน้ำเจ้าพระยาผ่านอุทัยธานีแล้วตรงเข้าสู่อยุธยาเลยทันที” (หน้า ๑๓ - ๑๔)

สำหรับการมาบรรจบกันของกองทัพพม่า “สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ฯ” ให้นัยว่าทัพทางเหนือยกมาตั้งมั่นที่ปากน้ำประสบ ห่างจากตัวพระนครเป็นระยะ ๑ ไมล์ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙ และเมื่อทัพทางใต้ทราบข่าวการมาถึงชานพระนครของทัพทางเหนือ จึงย้ายมาตั้งที่ด้านหลังเจดีย์ภูเขาทอง ห่างจากตัวพระนคร ๑.๒๕ ไมล์ (หน้า ๔๐)

แต่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวถึงช่วงเวลาถึงต่างออกไปว่า “กองทัพทั้งสองของพม่ามาบรรจบกันในปลาย พ.ศ. ๒๓๐๘ โดยทัพทางเหนือตั้งที่ปากน้ำประสบห่างจากอยุธยาไม่ถึง ๒ กิโลเมตร และทัพทางใต้ตั้งที่ทุ่งภูเขาทองห่างจากกรุงไม่เกิน ๓ กิโลเมตร” (หน้า ๒๐)

จากช่วงเวลาที่ว่ามังมหานรธายกทัพออกจากทวายในวันที่ ๒๕ กันยายน หรือวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๐๘ ดังเคยอ้างตอนต้น หากเป็นการมาถึงปากน้ำประสบเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙ ก็จะใช้เวลาในการเดินทัพราว ๓ - ๕ เดือน ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ ที่ยกทัพออกจากทวาย มาทางมะริด ตะนาวศรี ตีเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองสุพรรณบุรี แล้ววกไปตีเมืองกาญจนบุรี เมืองไทรโยค กับอีกสองเมืองที่ไม่ทราบชื่อในภาษาไทย แล้วจึงบ้ายหน้าสู่กรุงศรีอยุธยา โดยใช้เวลาในการเดินทัพนับแต่ออกจากทวายกระทั่งถึงชานพระนคร ไปเพียงแค่ ๓ - ๕ เดือน

ดังนั้น การเริ่มยกทัพออกจากทวายของกองทัพมังมหานรธา มีความควรจะเป็นในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๘ ตามนัยใน “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” มากกว่าเมื่อมาบรรจบกันกับทัพจากทางเหนือในปลายปี พ.ศ. ๒๓๐๘ หรือ ราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙

ก็จะใช้เวลาเดินทัพราว ๙ - ๑๒ เดือน ส่วนทัพจากทางเหนือหากออกจากเมืองลำปางในราวเดือนมีนาคม-เมษายน มาบรรจบกันในปลายปี พ.ศ. ๒๓๐๘ ก็ใช้เวลาเดินทัพ ๘ - ๑๐ เดือน

อนึ่ง เหตุทั้งนี้ หาก “สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ฯ” ที่กล่าวว่า “เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙” เป็นการยึดถือตัวเลขปีตามแบบปัจจุบัน คือ มกราคม เป็นเดือนต้นปี และถ้าใน “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ที่ว่า “กองทัพทั้งสองของพม่ามาบรรจบกันในปลาย พ.ศ. ๒๓๐๘” เป็นการยึดถือปีตามสมัยรัชกาลที่ ๕ คือเดือนเมษายน เป็นเดือนต้นปี ใจความก็ลงรอยกัน เพราะเดือนกุมภาพันธ์เป็นเดือนปลายปี พ.ศ. ๒๓๐๘ ตามแบบเมษายนเป็นเดือนต้นปี (การระบุปีในเอกสารเก่า ที่เขียนเมื่อสมัย “ขึ้นปีใหม่” ในเดือนเมษายน หรือในเดือน ๑ อาจจะทำให้ความสับสนให้คนปัจจุบันที่ขึ้นปีใหม่ในเดือนมกราคมได้บ้างเหมือนกันในบางคราว)

ในระหว่างที่สงครามกับกรุงศรีอยุธยากำลังดำเนินอยู่นั้น เพราะการเกณฑ์ทหารในรัฐฉานตอนเหนือของเนเมียวสีหบดี ซึ่งทางการจีนถือว่าเป็นดินแดนของตน จักรพรรดิเฉียนหลงจึงมีพระบรมราชโองการให้รุกรานสิบสองปันนาและเชียงตุง เมื่อราวเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๐๘ จีนได้ส่งทหาร ๖,๐๐๐ นายล้อมเมืองเชียงตุง แต่ก็ถูกตีแตกกลับไป

ครั้นเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๐๙ จีนได้ส่งกำลังเข้ารุกรานพม่าอีกหนโดยมีเป้าหมายมุ่งตรงไปยังกรุงอังวะ คราวนี้จีนมีกำลังพลถึง ๒๕,๐๐๐ นาย พระเจ้ามังระแม่จะไม่ได้ทรงคาดการณ์ถึงกำลังรบจำนวนมากเช่นนี้ แต่ก็ไม่ทรงเต็มพระทัยที่จะเรียกกองทัพกลับมาจากอยุธยา ได้ทรงออกรบด้วยพระองค์เอง และมีคำบัญชาแก่แม่ทัพในอยุธยาให้ตีกรุงให้แตกโดยเร็ว เพื่อจะได้กลับมาตุภูมิไปป้องกันบ้านเมือง และในภายหลัง ได้ทรงมีบัญชาแม่ทัพอีกคนหนึ่งให้ “บากบั่น” ในการล้อม

การเคลื่อนทัพของเนเมียวสีหบดีและมังมหานรธาได้แสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการที่ประสานและเกื้อหนุนแก่กัน เป็นไปตามแผนการของพม่าในการพิชิตกรุงศรีอยุธยา เพราะต่างก็ร่วมดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อปิดกั้นให้อยุธยาดกอยู่ในสภาพที่จนตรอก คือ ช่วยกันทำลาย หรือมิฉะนั้นก็ยึดครองหัวเมืองรอบนอก ไม่ให้มีโอกาสเข้ามาช่วยกู้กรุงศรีอยุธยา

หลักที่กองทัพทั้งสองของพม่าใช้ในการปราบปรามหัวเมืองทั้งหลายนั้นตรงกันคือ “หากเมืองใดต่อสู้เมื่อตีเมืองได้ก็จะปล้นสะดมริบทรัพย์จับเชลยเป็นการลงโทษ

เมืองโดยยอมอ่อนน้อมแต่โดยดีก็เพียงแต่กะเกณฑ์ผู้คน เสบียงอาหารไว้ในกองทัพโดยไม่หลงโทษ”

ก่อนที่ทัพพม่าจากทางทวายและทางเหนือจะยกมาถึง พระเจ้าเอกทัศโปรดให้รวบรวมประชาชนและยุทธสัมภาระ เสบียงเข้ามาไว้ในตัวกำแพงพระนครเป็นที่เรียบร้อยแล้ว และเตรียมการป้องกันไว้อย่างแน่นหนา โดยรอคอยฤดูน้ำหลากและอาศัยยุทธวิธีคือยตีซ้ำเมื่อกองทัพพม่าถอนกำลังออกไป อย่างไรก็ตาม ฝ่ายอยุธยา ก็ได้ตั้งรับอยู่ในพระนคร แต่เพียงอย่างเดียว ยังส่งกำลังออกไปโจมตีค่ายเนเมียวสีหบดีและค่ายมังมหานรธาอยู่หลายครั้ง

ส่วนทางด้านกองทัพพม่ากระจายกำลังออกล้อมกรุงเอาไว้ทุกด้าน พยายามเข้าประชิดกำแพงพระนครหลายครั้ง ก็ไม่ประสบผล จึงยังมีราษฎรหลบหนีภัยพม่าเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงอยู่เสมอ สำหรับเสบียงอาหารในกรุงก็ยังคงบริบูรณ์ดีอยู่ ดังปรากฏในจดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศสว่า “...เมื่อพม่าเข้าตั้งประชิดพระนครและล้อมกรุงอย่างกวดขันขึ้นตั้งแต่วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๐๙ นั้น เสบียงอาหารในกรุงก็ยังมีบริบูรณ์ดี มีแต่ขอทานเท่านั้นที่อดตาย...”^๕

ส่วนจดหมายเหตุโหร ฉบับประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ จดหมายเหตุในปีจอ จ.ศ. ๑๑๒๘ (พ.ศ. ๒๓๐๙) ว่า “ณ วัน ๒ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๘ เสียค่ายปากจั่น พม่าเข้าล้อมกรุงฯ”

วันที่เสียค่ายปากจั่น ตรงกับวันจันทร์ที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๐๙ หากพม่าไม่ได้เข้าล้อมกรุงในทันทีในวันที่เสียค่ายปากจั่น ก็คงไม่น่าจะนานวันหลังจากนั้นมากนัก นั่นคือตามนัยในจดหมายเหตุโหร พม่าเข้าล้อมกรุงในวันจันทร์ที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๐๙ หรือไม่กี่ในช่วงต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๐๙ (คลาดเคลื่อนกับจดหมายเหตุของบาทหลวงฝรั่งเศส ราวเดือน-สองเดือนกว่า)

ภาพกรุงศรีอยุธยา ถ่ายเมื่อราวสมัยรัชกาลที่ ๕

เมื่อฤดูน้ำหลากใกล้เข้ามา แม่ทัพพม่าบางส่วนเห็นว่า ควรจะล้มเลิกการรุกรานเสีย แต่มังมหานรธาและเนเมียวสีหบดีไม่เห็นด้วย และกองทัพพม่าเตรียมพร้อมรับการไหลหลากของน้ำ ด้วยการสร้างเรือและเขื่อนบนที่สูง

ครั้นเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก มังมหานรธาให้กองทัพรวบรวมเสบียงอาหารสำรองไว้ใช้ ให้ทหารปลูกข้าวในนาละแวกใกล้เคียง ระดับน้ำที่เพิ่มสูงขึ้นทำให้ทหารพม่าถูกแบ่งแยกเป็นหลายส่วนบนเกาะที่เกิดจากน้ำท่วมเหล่านั้น ในระหว่างวันที่ ๕ - ๑๐ หลังฤดูน้ำหลากเริ่มต้น กองเรืออยุธยาถูกส่งออกไปโจมตีค่ายมังมหานรธาและค่ายเนเมียวสีหบดี ครั้งแรกมี**พระยาตาน** และครั้งที่สองมี**พระยากระตี่** เป็นแม่ทัพตามลำดับ ในการรบคราวแรกนั้น พระยาตานถูกยิงด้วยปืนคาบศิลาและกองเรือที่ถูกส่งออกมานั้นก็หนีกลับเข้าพระนคร ส่วนในการเผชิญหน้าอีกคราวหนึ่งนั้นปืนใหญ่อยุธยาสามารถทำลายเรือพม่าได้สองลำ พร้อมฆ่าทหารไปหลายนาย

หลังฤดูน้ำหลากผ่านพ้นไปอยุธยาพยายามที่จะตีค่ายพม่าพร้อมกับสร้างแนวปะทะใหม่ขึ้น โดยส่ง**พระยาใต้** ตีค่ายมังมหานรธา และส่ง **พระยาพระนริศ** ตีค่ายเนเมียวสีหบดี แต่ก็ถูกตีแตกกลับมาทั้งสองทางพระเจ้าเอกทัศจึงโปรดให้เพิ่มการป้องกันให้แน่นหนาขึ้นและที่สำคัญที่สุด คือ การสร้างค่ายล้อมกรุงเอาไว้ทุกด้าน ฝ่ายพม่าก็พยายามเคลื่อนเข้าใกล้กำแพงพระนครขึ้นทุกขณะ เมื่อถึงวันอาทิตย์ที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๐๙ ฝ่ายพม่าก็เข้ามาตั้งติดกำแพงพระนครห่างกันเพียงแค่ระยะปืนใหญ่

แล้วฝ่ายพม่าได้ก่อมูลดินขึ้นรอบพระนคร โดยบางกองนั้นสูงกว่ากำแพงเมืองแล้วยิงปืนใหญ่เข้าไปในกรุงและพระราชวัง

มังมหานรธาเสนอในที่ประชุมแม่ทัพนายกอง ให้ใช้อุบายลอบซุ่มด้อมงค์เข้าไปในกรุง พร้อมกับสร้างค่ายทหารขึ้น ๒๗ ค่ายล้อมรอบพระนคร ซึ่งรวมไปถึงเพนียด วัดสามพิหาร วัดมณฑป วัดนางปลื้ม และวัดศรีโพธิ์ เพื่อจะได้ยิงปืนใหญ่ด้วยความแม่นยำยิ่งขึ้น อันเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่กองทัพหัวเมืองทางเหนือราว ๒๐,๐๐๐ นาย มาช่วยอยุธยา แต่ก็ถูกตีแตกกลับไปอย่างง่ายดาย

อนึ่ง ประเด็นเรื่อง “กองทัพหัวเมืองทางเหนือราว ๒๐,๐๐๐ นายมาช่วยอยุธยา” นี้ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” เห็นว่า เป็นการกล่าวความขัดแย้งกันเองของพระราชพงศาวดารพม่า “เพราะใน พ.ศ. ๒๓๐๙ ขณะที่พม่าล้อมกรุงอยู่นั้น พระราชพงศาวดารพม่ากลับกล่าวว่า

ประชาชนจากแถบพิษณุโลก, สุโขทัย, บ้านนา และหัวเมืองอื่น ๆ ทางเหนือพากันจัดทัพได้คนถึง ๒๐,๐๐๐ ลงมาตีกระหนาบทัพพม่า แต่ถูกพม่าตีแตกกลับไป . . . แต่หัวเมืองเหล่านี้ พระราชพงศาวดารพม่าได้กล่าวว่าคุณปราบปรามจนหมดสิ้นแล้ว จะจัดทัพลงมาช่วยอยุธยาได้อย่างไร” (หน้า ๑๘)

ระหว่างเดือนมกราคมและเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๐ (นับปีตามแบบปัจจุบัน) ทหารพม่าก็เริ่มการขุดอุโมงค์ด้านหัวรอ ซึ่งเป็นจุดที่แคบที่สุดของคูเมืองจำนวน ๕ แห่ง อย่างเป็นขั้นตอน

อุโมงค์ที่ขุดนั้น ๒ อุโมงค์ ได้ขุดมาหยุดลงตรงใต้ฐานกำแพง จากนั้นก็ขยายแนวขุดไปตามแนวกำแพงทั้งสองด้านเป็นขนาดความยาวประมาณ ๓๕๐ หลา ด้านใต้อุโมงค์ใช้ไม้ทำชื่อรับฐานกำแพงไว้อีกชั้นหนึ่ง ส่วนอีก ๓ อุโมงค์ขุดลอดฐานกำแพงเข้าไปในตัวพระนคร แต่ยังคงเหลือชั้นดินปิดไว้ประมาณ ๒ ฟุต

ปฏิบัติการขุดอุโมงค์มิได้เป็นไปอย่างราบรื่น เพราะปกติทางฝ่ายอยุธยาบนเชิงเทินใช้ปืนยิงกลุ่มพม่าที่เข้ามาใกล้แนวกำแพงอยู่ตลอดเวลา

เป็นเหตุให้พม่าต้องดำเนินการเป็นขั้นตอน คือการสร้างสะพาน ในขั้นต้น ทำสะพานข้ามคูก่อน จากนั้นจึงสร้างค่ายใหม่ขึ้นอีก ๓ ค่ายประชิดแนวคูเมืองด้านทิศเหนือ เสร็จแล้วจึงเริ่มขุดอุโมงค์

ในขณะที่ฝ่ายอยุธยา ก็มีได้เพิกเฉย **พระมหามนตรี** ได้อาสาออกไปตีค่ายพม่าที่เข้ามาตั้งประชิดทั้ง ๓ ค่าย พระเจ้าเอกทัศจึงโปรดให้จัดพลออกไป ๕๐,๐๐๐ นาย (ตัวเลข อาจเกินความเป็นจริงบ้าง) ช้าง ๕๐๐ เชือก ปรากฏว่า พระมหามนตรีได้ทำการรบอย่างอาจหาญ สามารถยึดค่ายพม่าได้ทั้ง ๓ ค่าย แต่ภายหลังพม่าได้ส่งกำลังหนุนออกมาโอบล้อมทัพไทย จนเป็นเหตุให้พระมหามนตรีต้องนำกำลังถอยกลับเข้าเมือง^๗

พร้อมกันกับการยึด ๓ ค่ายคือนั้น พม่าได้ยึดค่ายป้องกันพระนครทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด และยึดค่ายป้องกันทางด้านทิศใต้ได้ในเดือนมีนาคม

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าเอกทัศทรงแต่งทูตออกไปเจรจาขอเป็นเมืองขึ้นของพม่า แต่แม่ทัพพม่าปฏิเสธ โดยอ้างพระบรมราชโองการของพระเจ้ามังระ และต้องการการยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไข มังมหานรธาเสียชีวิตในช่วงนี้ พระเจ้ามังระมีพระราชโองการให้ฝั่งศพอย่างสมเกียรติเป็นพิเศษ หลังจากนั้นเนเมียวสีหบดีก็ได้เป็นแม่ทัพใหญ่พม่าแต่เพียงผู้เดียว

ระหว่างที่อยู่ภายในวงล้อมนี้ การวางแผนปะทะของอยุธยาไม่สามารถพลิกผลของสถานการณ์ได้เลย ในพระนครเริ่มขาดแคลนอาหาร ประสิทธิภาพและขวัญกำลังใจของกองทัพตกต่ำ ช่วงต้นปี พ.ศ. ๒๓๑๐ (ตามการยึดถือแบบปัจจุบันที่เดือนมกราคมเป็นต้นปี) เกิดเพลิงไหม้ในพระนครเผาผลาญบ้านเรือนไปกว่า ๑๐,๐๐๐ หลังคาเรือน

ต่อมา ฝ่ายเนเมียวสีหบดีก็เสนอแก่นายกองทั้งหลายให้ใช้ไฟสุ่มเผาซากกำแพงเมืองจากใต้อุโมงค์ซึ่งขุดไว้แล้ว จากนั้นก็ตกลงกันเตรียมเชื้อเพลิงและกำลังพลไว้ให้พร้อม

ครั้นถึงวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ เวลาประมาณบ่ายสามโมง พม่าจุดไฟสุ่มรกกกำแพงเมืองตรงหัวรอที่ริมป้อมมหาชัยและยิงปืนใหญ่ระดมเข้าไปในพระนคร จากบรรดาค่ายที่รายล้อมทุกค่าย พอเพลิงพลบค่ำ กำแพงเมืองตรงที่เอาไฟสุ่มทรุดลง เวลา ๒ ทุ่ม แม่ทัพพม่ายิงปืนเป็นสัญญาณให้ทหารเข้าพระนครพร้อมกันทุกด้าน พม่าเอาบันไดปืนพาดเข้ามาได้ตรงที่กำแพงทรุดนั้นก่อนทหารอยุธยาที่รักษาหน้าที่เหลือกำลังจะต่อสู้ พม่าก็สามารถเข้าพระนครได้ทุกทางในเวลาค่ำวันนั้น ทันทีที่ทหารพม่าเข้าพระนครได้ ก็กระจายกันเข้าจุดไฟเผาบ้านเรือนวัดวาอาราม ริมทรัพย์ จับเชลย ปล้นชิงของมีค่าตามความพอใจ

กรุงศรีอยุธยาแตกใน**วันอังคารที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐** วันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน จุลศักราช ๑๑๒๙ จดหมายเหตุโหรสองฉบับ ระบุสอดคล้องกันว่า “ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙ . . . วัน ๓ (อังคาร) ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ เสียกรุงแก่พม่า” และ “ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙ . . . ณ วัน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ เสียกรุงแก่พม่า”^๘

แต่พงศาวดารพม่าระบุว่า ทัพพม่าตีเข้าพระนครศรีอยุธยาได้ในเวลาตี ๔ กว่า ของวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน เมษายน พุทธศักราช ๒๓๑๐ ตรงกับ จุลศักราช ๑๑๒๙ ของพม่า^๙ หรือ วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ หากนับตามแบบสมัยนั้นแต่ถ้านับแบบปัจจุบันที่ถือเวลาหลัง ๒๔.๐๐ นาฬิกา เป็นการเริ่มต้นวันใหม่ ก็คือ วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐

อีกทั้ง เพราะเสียกรุงตอนตีสี่ บางแห่งจึงว่ากรุงแตก ในวันพุธที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็มี

เหตุทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากการนับวันที่ต่างกัน หรือใช้หลักเกณฑ์แตกต่างกันก็เป็นได้ ดังที่แม่ในปัจจุบันในเมืองไทยเอง วันอังคารที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ ปฏิทินธนาคารออมสิน ระบุว่า ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเม

ซึ่งถือเป็นวันพระ แต่บางท่านที่เคยบวชในสังกัดธรรมยุติกนิกาย บอกว่า วันพุธที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ คือวันธรรมสวนะ หรือ วันพระ เพราะเป็นการนับแบบจันทร์คติ ซึ่งแม่นยำกว่าตรงกว่า การนับแบบสุริยคติ อย่างไรก็ดีในปฏิทินดังกล่าว (เฮ้อ ? สรรพสิ่งล้วนสมมติ หนอ)

อนึ่ง “สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ฯ” กล่าวว่า “พม่าล้อมกรุงอยู่เป็นเวลาช้านาน คือเริ่มจากเดือนกุมภาพันธ์ ๒๓๐๙ (๑๗๖๖) ถึงเดือนเมษายน ๒๓๑๐ (๑๗๖๗) รวม ๑ ปี ๒ เดือน จึงตีได้” (หน้า ๔๑) ก็มีคำอธิบายใน “เอกสารอ้างอิง” ว่า “๑๐๙ กระจัน กิติ หลักฐานทางฝ่ายไทย เช่น พระราชพงศาวดารและคำให้การยืนยันว่า พม่าล้อมกรุงอยู่ครานั้นถึง ๒ ปีเศษ. **พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม**, หน้า ๖๓๗, **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด . . .**, หน้า ๑๙๔” (หน้า ๑๐๒)

เชลย

หลังจากที่กองทัพพม่ายึดกรุงศรีอยุธยาสำเร็จแล้ว ได้พักอยู่ประมาณ ๑๐ วัน พม่าใช้เวลาจุดไฟเผาบ้านเมืองเป็นเวลา ๙ วัน ๙ คืน จนรวบรวมเชลยและทรัพย์สินสมบัติเสร็จแล้วจึงยกทัพกลับไป โดยกวาดต้อนผู้คนกว่า ๓๐,๐๐๐ คน ช้าง ม้าและนำ**สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร**ไปด้วย

หลักฐานพม่ากล่าวว่า ในระหว่างยึดครองกรุงศรีอยุธยา ทหารพม่ามิได้ฆ่าฟันผู้คนมากมาย เพียงแต่เผาเมือง ริมสมบัติ และจับพระเจ้าแผ่นดิน ข้าราชการสำนัก และพลเมืองกลับไปด้วยเท่านั้น

แต่จดหมายเหตุโหร กล่าวสอดคล้องกันถึงสองฉบับ

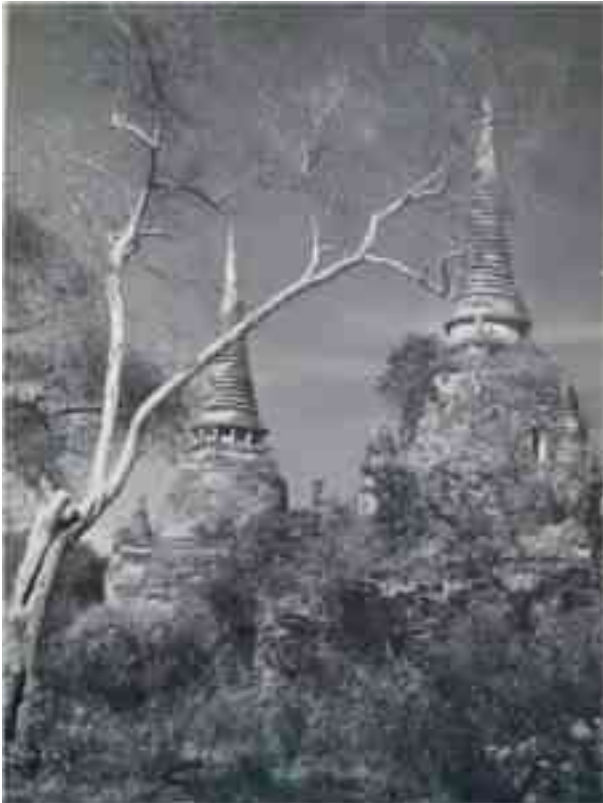
ว่า “ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙ ณ วัน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ (วันพฤหัสบดีที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐) พม่าฆ่าคน” และ “ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙ . . . วัน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ พม่าไล่ฆ่าคน ในกรุงฯ นอกกรุงฯ”^{๑๐} (หลังจากเข้าเมืองได้สองวัน ตั้งหลัก แบ่งเขตยึดฐานที่มั่นที่พำนักกันเรียบร้อยแล้ว ก็เริ่มลงมือปล้นสะดมฉูดคร่ำ ใครกิดขวางขัดขืน ก็ฆ่า)

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวว่า “พม่าเข้าเมืองได้แล้ว ก็กวาดต้อนผู้คนและเก็บรวบรวมทรัพย์สินสมบัติ “สั่งให้เผาพระนคร และปราสาททั้ง ๓ องค์ และให้เผาอารามและวิหารเสียให้หมดด้วยและสั่งให้ทำลายกำแพงเมือง และบรรดาข้าวของที่มีอยู่ในกรุงศรีอยุธยา มีพระไตรปิฎก คือ พระธรรมวินัยเป็นต้น สั่งให้ทำลายเสียแล้วก็กลับมายังพระนครแห่งตน” นี่เป็นคำบรรยายของผู้ที่เห็นเหตุการณ์” (หน้า ๓๐ - ๓๑)

ภาพกรุงศรีอยุธยา ถ่ายเมื่อราวสมัยรัชกาลที่ ๕ (ในภาพ มีคนขึ้นยืนบนพระเพลาพระพุทธรูป น่าจะเป็นชาวต่างชาติ จึงกระทำแบบนั้นได้ ชาวบ้านคงมายืนดู คนต่างชาติกระทำตำราหมยบ้ากับพระพุทธรูป)

ภาพพระเจดีย์ในกรุงศรีอยุธยา
ถ่ายเมื่อราวสมัยรัชกาลที่ ๕

ภาพพระปรางค์ในกรุงศรีอยุธยา
ถ่ายเมื่อราวสมัยรัชกาลที่ ๕

เพราะเหตุที่พม่าเกิดสงครามกับจีน กองทัพพม่าส่วนใหญ่จำต้องกลับไปป้องกันมาตุภูมิ เนเมียวสีหบดีจึงได้แต่งตั้งให้**สุกี้**เป็นนายทัพ ให้**มองญา** พม่า เป็นปลัดทัพคุมพลพม่าและมอญรวม ๓,๐๐๐ คนตั้งค่ายอยู่ที่**ค่ายโพธิ์สามต้น** คอยสืบจับผู้คนและเก็บทรัพย์สินของส่งตามไป และตั้ง**นายทองอิน**ให้เป็น**เจ้าเมืองธนบุรี**

แล้วแบ่งแยกกองทัพออกเป็น ๓ กองทัพ กล่าวคือ กองทัพทางเหนือ มีเนเมียวสีหบดี แม่ทัพคุมพระเจ้าอุทุมพรเจ้านายและข้าราชการที่เป็นเชลยกับทรัพย์สินของที่ตีมีราคามากมาย ยกกลับไปทางด่านแม่ละเมา

กองทัพทางใต้ให้เจ้าเมืองพุกามเป็นนายทัพคุมพวกเรือบรรทุกระบดาทรัพย์สินของอันเป็นของใหญ่หนัก ๆ ไปทางเมืองธนบุรีและท่าจีน แม่กลองกองหนึ่ง

อีกกองหนึ่งยกเป็นกองทัพยกไปทางเมืองสุพรรณบุรีไปสมทบกับกองเรือที่เมืองกาญจนบุรีรวมกันยกกลับไปทางด่านพระเจดีย์สามองค์

ในครั้งนั้นพม่าได้ปืนใหญ่ ๑,๒๐๐ กระบอก ปืนเล็กหลายหมื่นกระบอก รวมทั้งได้ปืนคู่แฝดหล่อด้วยทองสำริด ขนาดยาว ๑๒ ศอก และเรือพระที่นั่งกิ่งอีก ๔ ลำด้วย

บรรดาปืนใหญ่นั้น **ปืนพระพิรุณแสนห้า** มีขนาดใหญ่มาก เมื่อตอนใกล้กรุงจะแตกหมดความหวังที่จะชนะพม่าแล้ว ปืนใหญ่กระบอกนี้ก็ถูกทิ้งลงในสระแก้วในพระราชวังกรุงเก่า ภายหลังพม่าทราบเรื่องเข้า จึงได้นำขึ้นมาจากสระ แล้ว**ปักหนุ่น** แม่ทัพภาคใต้ขึ้นไปทางเรือจุดหมายปลายทาง คือ เมืองกาญจนบุรี โดยไปบรรจบกับกองทัพยกที่นั่น ครั้นมาถึงตลาดแก้วเมืองนนทบุรี เห็นว่าปืนใหญ่พระพิรุณแสนห้านี้หนักเหลือกำลังที่จะเอาไปเมืองอังวะได้ ปักหนุ่นจึงให้เซ็นชักขึ้นจากเรือที่วัดเขมาให้เอาดินดำบรรจุเต็มกระบอก จุดเพลิงระเบิดเสีย แล้วขนขึ้นส่วนที่เป็นทองสำริดกลับไปเมืองอังวะ

โดยทัพพม่าได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาไปทั้งหมดเมื่อวันเสาร์ที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน หลังจากตีกรุงได้แล้วร่วม ๒ เดือน

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับเชลยในครั้งนั้นว่าพม่าจับเชลยคนไทยได้มากเกินกว่าจะมีเครื่องพันธนาการเพียงพอ จึงเจาะบริเวณเอ็นเหนือส้นเท้าแล้วร้อยด้วยหวายติดกันเป็นพวง เพื่อกวาดต้อนเชลยไทยให้เดินทางไปยังกรุงอังวะ ประเทศพม่า นับแต่นั้นมาคนไทยเรียกบริเวณเอ็นเหนือส้นเท้าว่า “เอ็นร้อยหวาย”^{๑๑}

ส่วนที่อยู่อาศัยในพม่าของเหล่าท่านผู้ถูกพรากจากมาตุภูมิเหล่านั้น กล่าวกันต่าง ๆ เช่น

ที่ **อังวะ** เมืองหลวงเก่ามีวัดเยตะพัน ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า อุทุมพร ตรงกับชื่อของพระเจ้าอุทุมพร และมีพระพุทธรูป แบบไทยอยู่ในเจดีย์อุทุมพร เชื่อกันว่าวัดนี้เป็นสถานที่จำพรรษาแรกของมหาเถระพระเจ้าอุทุมพรในพม่าในรัชสมัยของพระเจ้ามังระ

ที่มณฑลเลย เมืองหลวงสุดท้ายของพม่า ทางฝั่งตะวันตกของมณฑลเลยคือแม่น้ำอิระวดี ระหว่างอิระวดีกับพระราชวังมณฑลเลย มีคลองสายหนึ่งชื่อ **“ขเวตะของ”** หรือ **ขเวตาของ** ไหลจากเหนือลงใต้ มีเจดีย์ทรายมากมาย ที่รู้จักกันมากที่สุดคือเจดีย์ทราย “มินตา-ซู” (Mintha-su) มินตา-ซู แปลว่าที่อยู่ของเจ้าชาย ไกล่เจดีย์ทรายองค์นี้มีจารึกเกี่ยวกับพระเจ้าอุทุมพรด้วย

สถานที่ที่ราชสำนักพม่าจัดให้เจ้านายยวน (หมายถึงล้านนา) และอยุธยาเข้าพำนัก คือ **ย่านมินตาสู** หรือ ย่านโมงตีสุ หรือ มงตีสุ (Monte Zu) ที่มีวัดพระเจดีย์สามองค์ ตลาดโยเดีย (Yodia) และศาลพระราม บูชาหัวโขนรามเกียรติ์ ทั้งยังมีการทำขนมไทยขาย เช่น ขนมครก ลอดช่อง หม้อแกง ฯลฯ และย่านวาแหง หรือ ระแหง (Rahine) บ้างก็ว่า อยู่ที่บริเวณวัดปองเลไต (Paung Le Tike Monastery) ไกล่คลองขเวตาของ หรือ คลองทองคำ ห่างจากเมืองมณฑลเลย ประมาณ ๑๓ กิโลเมตร

ส่วนพระเจ้าอุทุมพร ถูกให้ประทับอยู่ที่เมืองจ๊กกาย [(สแควง) - เมืองสะแคว หรือเมืองสะกาย (Sagaying)] ตรงหน้าเมืองอังวะ ปัจจุบัน หมู่บ้านดังกล่าว มีชื่อว่า เมงตาลี หรือ มินตาซู หรือ มินตาสู (Minthasu) มินตา-ซู แปลว่าที่อยู่ของเจ้าชาย

ในระหว่างนั้น พระองค์ได้เป็นผู้ให้ปากคำเรื่องประวัติศาสตร์แบบแผนราชประเพณีอยุธยาแก่พม่า ซึ่งต่อมาเอกสารนี้ได้ชื่อว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” หรือ “คำให้การชาวกรุงเก่า”

ส่วนพวกราชบุตรที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นจำนวนมากนั้น พม่าแจกจ่ายให้ไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ ภายหลังหนีคืนมาบ้านเมืองได้บ้างก็มีแต่ก็สาบสูญไปในพม่าเสียเป็นส่วนมาก

พระเจ้าอุทุมพรไม่ได้เสด็จกลับมาอยุธยาอีกเลย ทรงสิ้นพระชนม์ที่เมืองจ๊กกาย (สแควง) ในปี พ.ศ. ๒๓๓๙ บ้างว่า พ.ศ. ๒๓๓๙

เมื่อหลายปีก่อนมีข่าวเรื่อง พบพระบรมสถูปบรรจุพระบรมอัฐิของพระเจ้าอุทุมพร บริเวณสุสานร้าง (สุสานลินซิงกง Linzingong) อมรปุระ เมืองมณฑลเลย ประเทศพม่า ไม่ไกลจากสะพานไม้สักอุเบ็ง (U-Bein) อันโด่งดัง มากนัก ที่ได้เกิดข้อสันนิษฐานตั้งนั้น เนื่องจากพิจารณารูปพรรณสัณฐานของสถูปกันไม่ได้ว่าเป็นแบบ

มอญหรือพม่าประกอบกับคนเฒ่าคนแก่ในย่านนั้นก็เรียกสถูปนี้ว่า “โยเดียเซดี” (YodiaZedi) แปลว่า สถูปอยุธยา

แล้วต่อมา รัฐบาลพม่าได้อนุมัติให้คณะทำงานโครงการขุดค้นทางโบราณคดีของไทยร่วมกับนักโบราณคดีพม่าเข้าพื้นที่บริเวณสุสานเพื่อร่วมกันค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับสถูปดังกล่าว เมื่อสำรวจพบว่าไม่มีสิ่งใดบรรจุอยู่ในสถูป แต่ไปพบอัฐิธาตุซึ่งบรรจุอยู่ในโกศซึ่งมีลักษณะคล้ายบาตร อยู่บนพานแว่นฟ้าที่บริเวณสถูปตรงข้ามกันกับสถูปที่สันนิษฐานไว้ จึงยังไม่อาจสรุปได้เป็นข้อยุติโดยชัดเจน^{๑๒}

สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
(พระเจ้าเอกทัศ)

พระเจ้าเอกทัศ

ส่วนพระเจ้าเอกทัศ ที่นักเรียนหลักสูตรการศึกษา พ.ศ. ๒๕๐๓ รวมทั้งอาจจะก่อนหน้าด้วยถูกวิชาประวัติศาสตร์ให้สละในทางลบ นั้น หลักฐานของไทยส่วนหนึ่งบันทึกไว้ว่า พระองค์เสด็จหนีไปซ่อนตัวที่ป่าบ้านจิก ใกล้กับวัดสังฆาวาส ดังความในฉบับหมอบรัดเล ว่า

“ฝ่ายข้างกรุงเทพมหานคร เมื่อกองทัพพม่ายกกลับไปแล้ว จึงพระนายกองผู้รักษากรุง ก็ใช้ผู้คุมไปเที่ยวค้นหาพระเจ้าแผ่นดินทุกแห่งทุกตำบล จึงไปพบที่ลุ่มท่มไม้ใกล้บ้านจิก อดอาหารมิได้เสวยถึงสิบเอ็ดสิบสองวัน คนทั้งนั้นจึงหามพระองค์ มาลงเรือรับขึ้นไป ณ ค่ายโพธิ์สามต้น พอถึงก็ดับศุนย์สิ้นพระชนม์”

หลังจากนั้นพระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเล กล่าวอีกตอนหนึ่งว่า “ฝ่ายพระนายกองจึงให้เชิญพระศพไปฝัง ณ โศกพระเมรุที่ถวายพระเพลิงในพระนคร นั้นต่อจัดแจงการบ้านเมืองราบคาบแล้วจึงจะคิดการถวายพระเพลิง”

โคกพระเมรุสถานที่สำหรับประกอบพิธีถวายพระเพลิง ในพระนครคืออยุธยาที่ นายทองสุก หรือ พระนายกอง ได้นำพระบรมศพไปฝังไว้ ณ ในแถบบริเวณด้านหน้า

พระวิหารพระมงคลบพิตร

แต่พงศาวดารพม่าระบุงการสวรรคตของพระเจ้าเอกทัศว่า พระเจ้าเอกทัศ พระมเหสี และพระราชโอรสธิดาพยายามพรางพระองค์หนีออกจากพระบรมมหาราชวังไปทางประตูด้านทิศตะวันตก แต่ท่ามกลางความสับสนนั้น ไม่มีผู้ใดจำพระองค์ได้ และท้ายที่สุดแล้วก็ยังมีกระสุนหลงพลัดมาถูกพระองค์ถึงสวรรคต

และคำให้การของแอนโทนี โกยาตัน ตำแหน่ง Head of the foreign Europeans เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๑ มีว่า “กษัตริย์องค์ที่สูงวัย (พระเจ้าเอกทัศ) ถูกลอบปลงพระชนม์โดยชาวสยามเช่นเดียวกัน” หรือไม่พระองค์ก็ทรงวางยาพิษตนเอง^{๑๓}

แม้เหตุแห่งการสวรรคตจะไม่ลงรอยกัน แต่การฝังพระบรมศพคงเป็นไปตามที่เอกสารฝ่ายไทยระบุไว้

ขุนหลวงหาวัด

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระมหากษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งกรุงศรีอยุธยา มีพระนามเดิมว่า “**กรมขุนอนุรักษมนตรี**” เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชโอรสองค์แรก คือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์ หรือ**เจ้าฟ้ากุ้ง** ผู้ต้องพระราชอาญาสิ้นพระชนม์ไปก่อน

คราวต้องโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล อุปราชวังหน้า แทนเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรฯ ได้โปรดฯ ให้เจ้าฟ้าเอกทัศออกผนวชที่วัดกระโจม เพื่อหลีกเลี่ยงให้พระอนุชา แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง **เจ้าฟ้าอุทุมพร** พระราชโอรสองค์ที่ ๓ ผู้มีพระปรีชาสามารถมากกว่า เป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล อุปราชวังหน้า แทน

ครั้นสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เจ้าฟ้าอุทุมพรก็ราชาภิเษกเป็น**สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร** หรือ (บ้างว่า) สมเด็จพระอนุกรมมหาพรพินิต หรือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (มีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าดอกเต็อ (ภาษามอญว่า อุทุมพร) นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา) เสด็จราชย์ได้ไม่ถึง ๓ เดือน (บางแห่งว่า เดือนเศษ) กรมขุนอนุรักษมนตรีก็ลาผนวช แล้วตั้งพระองค์เองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง เป็นเหตุให้กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสวกทิ พระเชษฐาและพระอนุชาร่วมพระชนก ซึ่งมักเรียกรวมกันว่า “**เจ้าสามกรม**” ทรงไม่พอพระทัยเป็นอันมาก และคิดกบฏ แต่ทรงถูกเจ้าฟ้าเอกทัศ

จับได้ก่อน แล้วถูกประหารชีวิตทั้งสามพระองค์

ส่วนสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรนั้นทรงตัดสินพระทัยเลี้ยงไปผนวชเสียด้วยเหตุผลส่วนพระองค์ โดยประทับอยู่ที่วัดประตูทองธรรม กรมขุนอนุรักษมนตรีจึงได้ราชสมบัติเป็น**สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ**

ใน พ.ศ. ๒๓๐๓ **พระเจ้าอลองพญา** ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์อลองพญาทรงกรีธาทัพมาชิงเอากรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ หมายถึงแผ่อิทธิพลเข้าดินแดนมะริดและตะนาวศรี และกำจัดภัยคุกคามจากอยุธยาที่มักยั่วยุให้หัวเมืองชายขอบของพม่ากระด้างกระเดื่องอยู่เสมอ ทว่า กองทัพพม่าก็มีอาจเอาชนะเหนือกรุงศรีอยุธยาได้ในคราวนั้น

เมื่อเกิดศึกอลองพญาสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรซึ่งตัดสินพระทัยปลีกพระองค์ไปผนวช แล้วนั้น ได้เสด็จกลับมาราชาภิเษกอีกหนเพื่อบัญชาการรบตามคำกราบบังคมทูลเชิญของพระเจ้าเอกทัศ

แต่ครั้นบ้านเมืองคืนสู่ความสงบ พระเจ้าเอกทัศก็ทรงแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์อีก สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจึงตัดสินพระทัยผนวชไม่สึกอีกเลย แม้ในระหว่างการทำศพคราวต่อมา (คราวเสียกรุง) จะมีราษฎรและข้าราชการทั้งหลายถวายฎีกาให้พระองค์ลาผนวชมาป้องกันบ้านเมือง ก็ตาม

เพราะเหตุที่ผนวชถึงสองครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจึงทรงได้รับสมัญญาว่า “**ขุนหลวงหาวัด**”

เชิงอรรถ ๒

๑. เก็บความจาก พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม ๒ หน้า ๑๓๙
๒. เก็บความจากสงครามคราวเสีย กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๑๐)ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง. สุนทร ชูตินธรานนท์. หน้า ๓๕ - ๓๗
๓. <https://th.wikipedia.org/wiki/ไทยวน>
๔. เก็บความจากสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒(พ.ศ.๒๓๑๐):ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง.สุนทร ชูตินธรานนท์. หน้า ๓๕ - ๓๙
๕. เก็บความจาก การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี . : นิธิ เอียวศรีวงศ์หน้า ๑๐ - ๒๑
๖. www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/clra57_0147 959.3 ป1711 ภ.82460 612 ประชุมพงษาวดารภาคที่ 8.
๗. เก็บความจากสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๑๐) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง. สุนทร ชูตินธรานนท์. หน้า ๖๒
๘. www.car.chula.ac.th/rarebook/book/cl53_0148 959.3 จก14 จดหมายเหตุโทรฉบับพระยาประมุลธนรัักษ์
๙. สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๑๐) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง. สุนทร ชูติน ธรานนท์. หน้า ๖๘
๑๐. www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/clra57_0147 959.3 ป17 11 ภ. 82460 612 ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 8. และ ๓).www.car.chula.ac.th/rare_book/book/cl53_0148959.3 จก14 จดหมายเหตุโทรฉบับพระยาประมุลธนรัักษ์
๑๑. อาจจะเป็นเรื่องเล่าแบบเล่นคำโยงความไปหา ชื่อเรียกมากกว่า จะเป็นเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริง
๑๒. <https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร>
๑๓. <https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์>

๓

พระราชประวัติ
ก่อนเสวยราชย์

พระยาตาก

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชสมภพเมื่อปีชกาล จุลศักราช ๑๐๙๖ (พ.ศ. ๒๒๓๗) ในปีที ๓ แห่งรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

วันพระราชสมภพนั้น เอกสารกล่าวไม่ตรงกัน มีอยู่หลายวัน กล่าวคือ วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ จ.ศ. ๑๐๙๖ วันที่ ๒๒ หรือ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๓๗ วันที่ ๗ หรือ ๑๕ หรือ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗ และวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗

โดยที่ปรากฏการเผยแพร่อยู่บ่อย ก็คือ วันอาทิตย์ที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗ หรือบ้างก็ระบุเพียงแต่เฉพาะวันที่ ว่า ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗

จาก “1734 calendar/Perpetual yearly calendar” วันที่ ๒๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๗๓๔ หรือ พ.ศ. ๒๒๓๗ ตรงกับ **วันอังคาร** และวันที่ ๑๗ เมษายน ค.ศ. ๑๗๓๔ ตรงกับ **วันเสาร์** (การระบุว่า ทรงประสูติเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗ ตรงกับวันอาทิตย์ จึงไม่ลงรอยกันนัก)

จากที่ **ดวงพระชะตาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** โดย **พลตำรวจตรี สุชาติ เผือกสกนธ์** ระบุว่าวันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๒๓๗ จุลศักราช ๑๐๙๖ ตรงกับวันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือน ๕ ปีชลา^๑ ดังนั้น เดือน ๖ ปี พ.ศ. ๒๒๓๗ ก็จะเริ่มในวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗ (ข้างแรมเดือน ๕ มีเพียง ๑๔ วัน) หากยึดถือว่า **ทรงพระราชสมภพในเดือน ๕ วันแรม ๑๕ ค่ำ** ก็จะไม่มีการปฏิบัติในจันทรคติไทย และวันที่หลังจากวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๒๓๗ เป็นต้นไป ก็ไม่ลงรอยกันแล้ว

หากวันประสูติคือวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๓๗ ก็จะเป็นวันอังคาร ปีชลา เดือนห้า ซึ่งเชื่อกันแบบชาวบ้านว่าเป็นสุดยอดแห่งวันแข็ง แม่ขุนแผน ตัวเอกในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน กำเนิดพลายแก้ว ก็บอกวันเกิดขุนแผนไว้ว่า “ปีชลาวันอังคารเดือนห้าตกฟากเวลาสามฉานฉาย”^๒

หนังสือ **“อภินิหารบรรพบุรุษ”** ตอนหนึ่งกล่าวถึงพระราชบิดาว่า เป็นคนจีน ชื่อ **ไหยฮอง** เป็น ขุนพัฒน์ นายอากรบ่อนเบี้ย แต่อีกตอนให้ข้อมูลว่า “บุตรจีนไหยฮอง ชื่อ **หยง แซ่แต้** เปนขุนพัฒน์ นายอากรบ่อนเบี้ย”

ภายหลังได้มีการตรวจสอบข้อมูลเรื่องนี้พบว่า ไยฮองเป็นชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดแต้จิ๋ว (สำเนียงแต้จิ๋ว

ว่า ไยฮอง จีนกลางว่า ไห่เพ็ง) การเรียกว่า จีนไหยฮอง จึงน่าจะเป็นการเรียกคนโดยใช้ชื่อภูมิลำเนาเพื่อระบุตัวตนให้แตกต่างจากคนอื่น มีน่าจะใช่ นามของบุคคล

ส่วนที่อีกตอนว่าชื่อ หยง นั้น นักวิชาการประวัติศาสตร์ว่ายังไม่พบหลักฐานที่เป็นอิสระจากหลักฐานไทยแบบอภินิหารบรรพบุรุษรับรอง แต่ **แซ่แต้** หรือ **แซ่เจ็ง** (Zheng (鄭) จีนกลาง) เอกสารหลายฉบับกล่าวฟ้องต้องกัน

ด้านพระราชมารดา เอกสารกล่าวถึงไว้น้อย แต่พอมีเบาะแสว่า เป็นคนบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี บางแห่งว่า ชื่อ **“นกเอี้ยง”** และมีเค้าร่างว่า เป็นญาติทางใดทางหนึ่งกับพระยาเพชรบุรี

หนังสือ อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารบางแห่ง กล่าวถึงพระราชประวัติในวัยเด็ก ทำนองว่า เมื่อแรกเกิดมีลักษณะกาย ดุจดั่ง พระพุทธลักษณะ คือมี **“จตุรัสกาย”** วัดตั้งแต่ปลายเท้าถึงสะดือ ได้หนึ่งส่วน จากสะดือถึงหน้าผาก ได้หนึ่งส่วนเท่ากันและวัดจากกลางหน้าอกไปสุดปลายนิ้วมือขวาเป็นส่วนหนึ่ง วัดจากกลางหน้าอกไปสุดปลายนิ้วมือซ้ายเป็นอีกส่วนหนึ่ง เท่ากัน

พอคลอดออกมาได้ ๓ วัน มีงูเหลือมตัวใหญ่เข้าไปขด **“ทักษิณาวรรต”** ในกระดิ่งรอบตัวกุมารน้อย ทำให้บิดาซึ่งเป็นจีนเห็นว่าไม่เป็นมงคลจึงเอาบุตรไปทิ้งไว้หน้าบ้าน **เจ้าพระยาจักรี** เป็นเหตุให้เจ้าพระยาจักรีได้พบและเก็บทารกนั้นไปเลี้ยงดูเป็นบุตรบุญธรรม และให้นามว่า **สิน**

แต่นักประวัติศาสตร์จีนชี้ว่า งู ไม่เป็นสัญลักษณ์แห่งอัมภมงคลในจารีตของจีนเลย นั่นก็คือ การที่บิดาจะนำบุตรไปทิ้งเพราะงู ขดรอบกายนั้น ไม่มีคติความเชื่อรองรับ แต่กลับน่าจะยินดีด้วยซ้ำ^๓

อนึ่ง จากการศึกษาวิเคราะห์ของเอกสารที่กล่าวข้างหน้า นำให้สันนิษฐานว่า บางที **พระนามเดิมว่า “สิน”** นั้น อาจเป็นคำภาษาจีนที่แปลว่า **“หัวใจ”** ซึ่ง **พระราชบิดาตั้งให้** โดยสำเนียงแต้จิ๋วออกเสียงคล้ายคำว่า “ชิม” ส่วนจีนกลางว่า “ชิน” (SHIN) แต่บรรดาพระญาติฝ่ายพระราชมารดาและคนใช้ภาษาไทยไม่ถนัดเรียกแบบสำเนียงจีน เลยกลายเป็นคำไทย (ที่หมายถึงเงิน ทรัพย์สิน) ว่า **“สิน”** อาจเป็นไปได้

ดังที่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานข้อมูลแก่หมอมสมิธว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีมีชื่อที่เรียกขานกันใน หมู่ชาวจีนว่า “เตียชิน ตัด” หรือ “เตียชิน ตวด”

แต่ท่านผู้เขียนมีอธิบายต่อมาว่า “พระนามจีนนี้ถอดออกจากพระนามที่ใช้เรียกกันในภาษาไทย ก็ได้เตีย คือ แซ่แต้ อันเป็นนามจีนเพียงอย่างเดียว ชิน คือ ลิน ตัด คือ ชื่อเมืองตาก หากเป็นดังนี้ก็หมายความว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่มีชื่อจีน” (หน้า ๗๙)

อย่างไรก็ดีเมื่อเป็นที่ยอมรับกันโดยกว้างขวางมานานเนิ่นแล้วว่า พระองค์มีพระนามเดิมว่า “สิน” บางทีคำว่า “สิน” อาจมีรากคำมาจากภาษาจีนว่า “ชิน” ที่แปลว่าหัวใจ” ก็เป็นไปได้

ครั้นเด็กชายสินอายุได้ ๙ ปี เจ้าพระยาจักรีได้นำไปฝากเรียนกับ**พระอาจารย์ทองดี** วัดโกษาวาศน์ หรือวัดเชิงท่า (ริมแม่น้ำลพบุรี ทางตอนเหนือของพระราชวังโบราณพระนครศรีอยุธยา)

ตอนอายุ ๑๓ ปี เด็กชายสินเป็นหัวใจ ตั้งบ่อนกำถั่วขึ้นในพระอาราม พอพระอาจารย์ทองดีทราบเรื่องก็ลงโทษให้มัดเด็กชายสินกับบันไดทำน้ำของวัด แล้วลืมลปล่อยออก นึกขึ้นได้อีกทีเมื่อตอนน้ำขึ้นล้นตลิ่งท่วมบันไดทำน้ำหน้าวัดแล้ว จึงให้พระสงฆ์จุดไฟเที่ยวตามหามาพบเด็กชายสินในสภาพมียังมัดติดกับบันไดทำน้ำอยู่อย่างเดิม แต่บันไดหลุดถอดขึ้นมาได้อย่างอัศจรรย์บุญ ทำให้เด็กชายสินรอดจากการจมน้ำตายมาอย่างปาฏิหาริย์

หลังจากนั้น เจ้าพระยาจักรีได้จัดพิธีโกนจุกเด็กชายสินเป็นการเอิกเกริก แล้วนำตัวไปฝากเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็ก ในสังกัดของ**หลวงนายศักดิ์** บุตรชายของเจ้าพระยาจักรีนั่นเอง

ระหว่างนี้ เด็กชายสินได้ร่ำเรียนวิชาการด้านต่าง ๆ จากสำนักอาจารย์ จีน ญวน แยก จนชำนาญ พออายุได้ ๒๑ ปี ก็อุปสมบทที่วัดโกษาวาศน์ กับพระอาจารย์ทองดี

หลังอุปสมบท ๓ พรรษา ก็ลาสิกขากลับมาเข้ารับราชการ ตามเดิมแล้ว ได้เป็นมหาดเล็กรายงานราชการในกรมมหาดไทยและกรมวังจนกระทั่ง**สิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ**

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ได้ขึ้นไปรับราชการที่หัวเมืองเหนือ กระทั่งเลื่อนขึ้นเป็น **หลวงยกกระบัตร** (หลวงยกกระบัตร) เมืองตาก มีหน้าที่ชำระคดีความตามหัวเมืองเหนือ และจัดหายุทโธปกรณ์ในยามศึก

ต่อมาเจ้าเมืองตากถึงแก่กรรมหลวงยกกระบัตร (สิน) จึงได้ว่าราชการเป็นที่**พระยาตาก** สืบแทน เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๒

“การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวถึงความไม่ลงรอยของหลักฐานทางประวัติศาสตร์เรื่องเจ้าพระยาจักรี (ที่ว่ารับพระเจ้าตากเป็นบุตรบุญธรรม) ซึ่งมีบุตร (ของเจ้า พระยาจักรีเอง) เป็นหลวงนายศักดิ์ ที่เด็กชายสินเริ่มรับราชการเป็นมหาดเล็กในสังกัดและกล่าวถึงพระราชประวัติก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ มีสาระที่ต่างออกไปอย่างสิ้นเชิง ทำนองว่า

“พระเจ้าตากไม่ได้ เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าพระยาจักรี ไม่ได้รับราชการแบบไต่เต้าจากมหาดเล็กขึ้นเป็นหลวงยกกระบัตร แล้วเป็นเจ้าเมืองตาก

พระเจ้าตากเดิมเป็น **พ่อค้าเกวียน** ก่อนจะมีความชอบในแผ่นดิน จนได้ว่าราชการเมืองตาก เป็น **พระยาตาก** เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๓๐๒ ขณะมีอายุประมาณ ๒๕ ปี”

โดยประเด็น การเป็นพ่อค้าเกวียน มีคำอธิบายในเชิงอรรถ ของ พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๗ องค์การค้าของคุรุสภา จัดพิมพ์จำหน่าย ในหน้า ๑ ว่า

“ฉบับหมายเลข 2 ใ้ ว่า “จึงอุตสาหะด้วยกำลังกรุณาแก่ สมณพราหมณาจารย์ แล พุทธศาสนาจะเสื่อมสูญ เดิมชื่อจีนแจ้ซึ่งเป็นพ่อค้าเกวียน มีความชอบในแผ่นดินได้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ณ เมืองตาก” (ความที่แทรกลงนี้ กระแสเรื่อง รับกับพระราชพงศาวดารตอนจวนเสียดกรุงเก่า ฉบับหมายเลข 2/แหม สมุดไทยดำเส้นดินสอขาว มีพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเจือปนอยู่ด้วย ซึ่งยังไม่ได้พิมพ์...)”

การเรียกนามว่า จีนแจ้ นี้ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวทำนองว่า หลักฐานไทยซึ่งเขียนขึ้นโดยคนที่มีชีวิตอยู่ในสมัยกรุงธนบุรี เรียกพระองค์ว่า **“จีนแจ้”** ความแทรกในพระราชพงศาวดารฉบับหนึ่ง ซึ่งแน่ชัดว่าเขียนขึ้นเพื่อโจมตีพระเจ้ากรุงธนบุรีหลังรัชสมัยของพระองค์ไปแล้ว แต่ก็เขียนขึ้นใกล้สมัยของพระองค์เช่นกัน

คำว่า “แจ้” นั้น เป็นการถอดสำเนียงจีนกลางเป็นภาษาไทย จากคำว่า “เจ็ง” (หรือที่สำเนียงแต่จิวว่า “แต้”) แซ่ของพระราชบิดาของพระองค์

นอกจากนี้ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ยังได้กล่าวถึง ราชทินนามของพระยาตาก ด้วยว่า “ได้รับแต่งตั้งเป็น พระยา ดำรงราชทินนาม ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งระหว่าง **“พระยาวิเศษสงคราม”** หรือ **“พระยาวิชิตรลธิ์”**

เอกสารทำนองนิยายประวัติศาสตร์กล่าวต่อว่า ครั้นเกิดศึกกับพม่า พระยาตาก (สิน) ต้องลงมาช่วยราชการที่พระนคร ต่อมาในราว พ.ศ. ๒๓๐๙ ตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชรว่างลง สมเด็จพระเจ้าเอกทัศมีรับสั่งให้พระยาตาก (สิน) เลื่อนขึ้นไปกินตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร เป็น พระยาวชิรปราการแต่ยังไม่ทันขึ้นไปกินตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร ก็เกิดศึกประชิดพระนคร เสียก่อน^๖

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ให้สาระเกี่ยวกับ การลงมายังกรุงศรีอยุธยา ต่างออกไปจากที่เอกสารส่วนมากในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ได้กล่าวไว้แบบว่า ทางกรุงศรีอยุธยาเรียกตัวหรือถูกเกณฑ์ลงมาช่วยทำศึกกล่าวโดยสรุป (จากหน้า ๙๓ - ๙๔) คือ

ใน พ.ศ. ๒๓๐๘ เมื่อเนเมียวสีหบดีเคลื่อนทัพจากลำปางลงมาขึ้น ได้เข้าตีเมืองตาก-ระแหง ก่อน เพื่อเบิกทางไปตั้งมั่นที่กำแพงเพชร เมืองตากทำการสู้รบ แต่ไม่อาจต้านทานพม่าได้ เมื่อเห็นว่าเหลือกำลัง พระยาตากก็พาไพร่พลหลบหนีออกจากเมืองไป เหมือนที่เจ้าเมืองในหัวเมืองเหนือหลายเมืองซึ่งถูกพม่าโจมตี กระทำกันในเวลานั้น

แต่พระเจ้าตาก ไม่ทำเหมือนเจ้าเมืองเหนืออื่น ๆ ที่เพียงแต่ควบคุมไพร่พลของตนไว้เป็นหมู่เป็นหมวด มิให้กระจัดกระจายกันไปเสียหมด เท่านั้น ทว่า พระเจ้าตากกลับนำไพร่พลลงมายังกรุงศรีอยุธยาตั้งความในพระราชพงศาวดาร ฉบับ ๒/ก ๑๐๑ ว่า

“ครั้นพม่าล้อมกรุง พระยาตากจัดทหารห้าร้อยคน ลงมาอาสาตีทัพพม่า ครั้นลงมาถึงกรุง เข้าเฝ้ารับอาสาตีพม่า พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเสื้อทรงอย่างน้อยที่ดีให้พระยาตากตัวหนึ่งกับข้าวสารแจกทหารคนละถัง แล้วออกตีทัพพม่า”

แม้จะมีข้อมูลที่พอเป็นสาระให้ได้ใช้ตรวจสอบยืนยันความน่าเชื่อถือของเนื้อหาในบางประการอยู่บ้าง แต่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ได้วิพากษ์พระราชพงศาวดารฉบับนี้ว่า “พระราชพงศาวดาร ฉบับ ๒/ก ๑๐๑ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าแต่งขึ้นในสมัยหลังเพื่อประณามพระเจ้ากรุงธนบุรี” (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘ หน้า ๙๕)

“พระราชพงศาวดาร ฉบับ ๒/ก ๑๐๑ กล่าวไว้ในเชิงที่จะใส่ร้ายพระเจ้ากรุงธนบุรี” (หน้า ๘๘)

และ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับปลีกอีกฉบับหนึ่ง (ซึ่งหอสมุดแห่งชาติให้หมายเลขไว้ว่า ๒/ก ๑๐๑) พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีเนื้อความที่กล่าวร้ายพระเจ้ากรุงธนบุรีอยู่หลายตอน แต่ในขณะเดียวกันมีเนื้อความที่กล่าว

ยกย่องเชิงอภินิหารพระองค์แทรกอยู่หลายตอนด้วย จึงทำให้เข้าใจว่า แม้จะเป็นผลผลิตของศัตรูของพระองค์อย่างไม่น่าสงสัย แต่ก็คงได้แต่เพียงแทรกข้อความลงในฉบับที่มีผู้เขียนไว้แล้วเพื่อยกย่องสรรเสริญพระเจ้ากรุงธนบุรี มิได้เขียนขึ้นใหม่ทั้งหมด และด้วยเหตุดังนั้น แม้ว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้โดยทั่วไปไม่ค่อยได้รับการเชื่อถือมากนักเพราะมีการประณามพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างชัดเจน จึงทำให้น่าระแวงสงสัย...” (หน้า ๘๓)

ส่วนการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร เมื่อตรวจสอบด้วยหลักฐานร่วมสมัยแล้วนักวิชาการประวัติศาสตร์ เห็นว่า ไม่เคยเกิดเรื่องการโปรดเกล้าแต่งตั้งดังกล่าว ในประวัติศาสตร์ แต่ประการใด **ตำแหน่งสูงสุดทางราชการในสมัยอยุธยาของพระเจ้าตาก ก็คือ พระยาตาก หรือ เจ้าเมืองตาก-ระแหง เท่านั้น^๗**

ในตอนต้นแห่งศึกเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เอกสาร**คำให้การชาวกรุงเก่า** กล่าวทำนองว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๐๗ (ปี พ.ศ.ที่ระบู้ ไม่ลงรอยกับปีที่พระเจ้าตากลงมากรุงศรีอยุธยา) พระยาตาก (สิน) เป็นแม่กองในกองทัพของพระยาพิพัฒน์โกษา ไปตั้งรับกองทัพพม่าที่เมืองมะริดตะนาวศรี

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๐๘ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศมีรับสั่งให้กองทัพกรุงศรีอยุธยาไปตีพม่าที่ค่ายปากน้ำประสบ ของเนเมียวสีหบดี แต่เสียทีกลศึกพม่า ถูกตีโอบล้อม ต้องถอยร่นมาจนถึงค่ายโพธิ์สามต้น พวกที่แตกพ่ายหนีมานั้น ก็ขี่ม้าข้ามแม่น้ำมา โดยมี**พวกพระยาตาก** รบรออยู่คอยช่วยเหลือให้พวกที่แตกพ่ายหนีข้ามแม่น้ำไปก่อน แล้วจึงข้ามน้ำตามมา^๘ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนค่ายบางระจันแตก เพียงเล็กน้อย

ครั้นฤดูน้ำหลาก เดือน ๑๒ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ มีรับสั่งให้พระยาเพชรบุรี พระยาตาก หลวงศรีเสนา ออกไปตั้งทัพที่วัดป่าแก้ว หรือ วัดใหญ่ชัยมงคล เพื่อสกัดเรือรบพม่าที่พายขึ้นล่องติดต่อกัน จนกระทั่งพระยาเพชรบุรีนำกองเรือ ๕ ลำ เข้าตีกองเรือของพม่า แต่เสียทีถูกล้อมไว้ ฝ่ายพม่าจับตัวพระยาเพชรบุรีได้จะประหารชีวิต แต่พระยาเพชรบุรีหนึ่งเหนียวพันแทงไม่เข้าจึงเอาไม้หลาวเสียบทางทวารจนพระยาเพชรบุรีถึงแก่ความตาย ผลการรบกองทัพกรุงศรีอยุธยาตาย ๗๐ เศษ พม่าตาย ๔๑ คน

ครั้นเมื่อเห็นว่าเสียทีแก่พม่าแล้ว กองเรือพระยาตากและหลวงศรีเสนา ก็ถอยออกมาตั้งกองอยู่ที่ค่ายวัดพิชัย ฟากตะวันออกของเกาะเมือง ไม่กลับเข้าไปภายในกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยาอีก^๙

พระยาเพชรบุรี จอมขมังเวทย์ผู้พิสิขิพท่านนี้ เอกสารบางแห่งวิเคราะห์ว่าเป็นพระยาเพชรบุรีที่ว่าเป็นพระญาติทางสายพระราชมารดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สูวักที่ตักว่า

สภาพการณของกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้น บรรดา **ผู้ที่มีปัญญาคิดวิเคราะห์**คงตระหนักถึงความอัปจน ลื่นหนทางของกรุงศรีอยุธยาและราชสำนัก ย่อมเห็นทางเลือกอยู่สองทาง คือ อยู่เพื่อดิ้นรนต่อสูจนตายไปกับสิ่งที่กำลังจะล่มสลาย หรือละทิ้งสิ่งที่กำลังจะล่มสลายเพื่อไปหาความน่าจะเป็นที่ตักว่าในวันหน้า

นอกจากนั้น ยังมีสถานการณ์อันเป็นแรงขับให้เลือกหนทางที่สอง อีกหลายประการ กล่าวคือ

ในเดือน ๑๒ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ พระยาเพชรบุรี และพระเจ้าตากนำกำลังทางน้ำไปโจมตีเพื่อปลดปล่อย วงล้อมพม่า แต่ประสบความพ่ายแพ้ พระยาเพชรบุรี เสียชีวิตในที่รบ พระเจ้าตากถูกประณามว่าเป็นต้นเหตุของความพ่ายแพ้คราวนั้น นับเป็นแรงขับประการหนึ่ง

แต่เมื่อพิจารณาข้อความในเอกสารซึ่งน่าจะเป็นเพียงฉบับเดียวที่มีเนื้อหาทำนองว่า ครั้น เดือน ๑๒ หน้่าน้ำโปรดให้พระยาดากเลื่อนที่ เป็น พระยากำแพงเพชร

แล้วตั้งให้เป็น นายกองทัพรือ ให้พระยาเพชรบุรีเป็นกองหน้าให้หลวงศรีเสนีเป็นกองหนุน ยกทัพรือออกจากพระนครไปพร้อมทัพกันอยู่ ณ วัดป่าแก้ว คอยตีทัพรือพม่า ขณะเรือรบกองทัพพม่ามาถึงกลางทุ่งตรงวัดสังฆาวาส พระยาเพชรบุรีกองหน้า จึงให้แจวเรือรบในกองของตัวห้ำล่ำเข้าตีเรือรบพม่า เรือพม่ามากกว่าก็เข้าล้อมเรือกองพระยาเพชรบุรีไว้ ใ้รับกันเป็นสามารบ กองพระยากำแพงเพชร หลวงศรีเสนี จอดรอดูเสีย หาเข้าช่วยอุดหนุนกันไม่ พม่าเอาหม้อดินดำติดเพลิงทิ้งลงในเรือพระยาเพชรบุรี ดินลวกเอาไฟรพล้วย โดดลงน้ำ พม่าได้ทีก็ฆ่าพันแทางไทยในเรือในน้ำตายเป็นอันมาก จับตัวพระยาเพชรบุรีเรือองได้ อยู่คงพันแทางไม่เข้า จึงเอาไม้หลาวเสียบทางทวารหนักถึงแก่ความตายกองพระยากำแพงเพชรกับหลวงศรีเสนีก็ยกขึ้นไปตั้งอยู่ ณ วัดกรวยวัดพิชัย หากลับเข้ากรุงไม่ เลยตั้งค่ายอยู่ที่นั้น^๑

ทำให้มีข้อน่าล้งเกตว่า พระเจ้าตาก (ซึ่งว่า เป็น นายกองทัพรือ) มีกำลังทหารได้บังคับบัญชาประมาณ ๕๐๐ นาย ทำไมจึงไม่ยกไฟรพลในล้งกั้ดไปรวมทำสงครามทางเรือคราวนี้พร้อมกับพระองค์ด้วย เหตุใดจึงทรงนั่งเรือ ไปรบกับทหารพม่า โดยไปกับกองทหารเรือ ซึ่งส่อนัยว่า คงมีจำนวนเรือเพียงไม่กี่ลำ แบบนั้นได้

การโจมตีกองเรือข้าศึก ในแม่น้ำ ไม่จำเป็นต้องนั่งเรือลงไปสู้รบด้วยอาวุธระยะใกล้เสมอไป ในฐานะเจ้าถิ่นชำนาญภูมิประเทศ รู้ล่วนแคบส่วนกว้างของแม่น้ำเป็นอันดี การใช้ธนูใช้ปืนหรืออาวุธทำลายระยะไกลอื่น ๆ ในการโจมตีทำลายกองเรือข้าศึก น่าจะเป็นกลศึกอันชาญฉลาดกว่า การพายหรือแจวเรือไล่ตามแล้วสู้รบระยะประชิด

อีกทั้ง ที่ว่า “พม่าเอาหม้อดินดำติดเพลิงทิ้งลงในเรือพระยาเพชรบุรี” สำหรับในยุคที่ยังไม่มีไม้ขีดไฟ เช่นยุคนั้น ท่ามกลางสภาวะดาบปะทะดาบ ในเรือซึ่งไม่ใหญ่นัก กลางแม่น้ำ การจุดไฟหรือการก่อให้เกิดประกายเพลิงเพื่อให้ไฟติดชนวนที่หม้อดินดำ (หม้อใส่ดินประสิว) ก็คงกระทำไม่ได้ง่าย ๆ นัก หรือแทบไม่น่าจะเป็นได้ และการใช้เรือจำนวนเพียง ๕ ลำ เข้าโจมตีกองเรือทหารพม่าที่มีจำนวนมากกว่าขนาดล้อมกรอบได้ ก็ดูจะ “แรมโบ้” มากไปหน่อย

การเขียนพระราชพงศาวดารไทย เชื่อกันว่า เริ่มขึ้นในสมัยอยุธยา โดยล้วนเป็นการเขียนภายหลังเหตุการณ์แทบทั้งนั้น ดังนั้น ยุคสมัยที่เขียนพงศาวดารจึงมีอิทธิพลต่อการสร้างเนื้อหาในพงศาวดารเป็นอย่างมาก หากเป็นการเขียนในสมัยที่เครือญาติคือฝ่ายครองอำนาจอยู่ ก็จะเขียนแต่ในเรื่องราวที่เป็นบวก หลีกเลี่ยงการเขียนถึงข้อผิดพลาด หรือถ้าจำเป็นต้องเขียนถึง ก็จะมีการอธิบายถึงเหตุผลความจำเป็นที่ต้องกระทำไว้ด้วย แต่หากเป็นในทางตรงกันข้าม หรือ คนละชั่วอำนาจที่ต่อสู้แย่งชิงกันมา ก็มักจะเขียนถึงเนื้อหาเรื่องราวที่เป็นลบ หรือแก้ไข สอดแทรก เสริมแต่ง เนื้อหาที่เคยเขียนไว้เดิมให้เป็นลบ แบบทำนองว่า ผู้มีชัย เป็น พระ ผู้ปราชัยเป็น มาร หรือ ผู้ชนะเป็นผู้เขียนประวัติศาสตร์

จึงไม่แน่ว่า จะมีเหตุการณ์ที่วิเคราะห์ว่า เป็นแรงขับเคลื่อนประการหนึ่งนี้ (ตามเนื้อหาส่วนย่อยที่ปรากฏในเอกสารเพียงฉบับเดียวนั้น) ได้เคยเกิดขึ้นจริง หรือเป็นเหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์ หรือไม่ (กรณี พระยาเพชรบุรีเสียชีวิต ในสนามรบ ณ สถานที่ใดที่หนึ่ง โดยมีไข้จากสาเหตุดังกล่าว อาจจะมี หรือ อาจจะไม่มีเลย ก็ได้ แต่การละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ของพระยากำแพงเพชร และหลวงศรีเสนา หรือ การ “จอตรอดูเสีย หาเข้าช่วยอุดหนุนกันไม่” นั้น ดูน่ากังขา)

โดยหากพิจารณาถึงบริบทของเหตุการณ์ในสภาวะระส่ำระสายแห่งสงครามที่นำไปสู่ความล่มสลายของพระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาของเนื้อหาเรื่องนี้ ย่อมยากที่จะเชื่อว่า ท่านผู้เขียนพงศาวดาร จะมีหลักฐานร่วมสมัยของเหตุการณ์ ดังกล่าว ให้นำมาใช้เป็นฐานข้อมูลในการเขียนรายละเอียดส่วนย่อยเรื่องนี้

นอกเสียจากจะเป็นแบบที่กล่าวกันว่า มาร์ก ทเวน (Mark Twain นามปากกาของ ซามูเอล แลงฮอร์น คลีเมนส์ (Samuel Langhorne Clemens; ๓๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๓๕ - ๒๑ เมษายน ค.ศ. ๑๙๑๐) นักเขียนชาวอเมริกันผู้มีนามอุโฆษ) ได้เขียนไว้ว่า **“หมึกทุกหยดที่ใช้เขียนประวัติศาสตร์ ล้วนเต็มไปด้วยอคติ”**

อีกประเด็นที่เป็นเสมือนอีกหนึ่งแรงขับเคลื่อน ก็คือ ในระหว่างที่อยู่ภายในวังล้อมของพม่านี้ การวางแผนปะทะของฝ่ายกรุงศรีอยุธยาไม่สามารถพลิกผลของสถานการณ์ได้เลย ทำให้ประสิทธิภาพและขวัญกำลังใจของกองทัพตกต่ำ

และมูลเหตุประการสำคัญที่“การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ได้วิเคราะห์ไว้ ทำนองว่า

การขาดแคลนเสบียงอย่างหนัก พระเจ้าตากไม่มีฐานกำลังของตนเองในพระนครศรีอยุธยา ผู้คนที่นำลงมาจากเมืองตากก็เป็นขุนนางบ้านนอกด้วยกัน ยิ่งเมื่อไปตั้งอยู่ในค่ายวัดพิชัยนอกเมืองด้วยแล้ว ก็คงขาดเสบียงอาหารอย่างหนัก เพราะไม่มีใครคิดจะส่งเสบียงให้ถึงแม้จะกลับเข้าเมือง ก็คงไม่มีโอกาสได้เสบียงเลี้ยงกองทัพเช่นกัน

เพียงด้วยเหตุผลเรื่องเสบียงอย่างเดียว โดยยังไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยอื่นๆ ก็เห็นได้ชัดแล้วว่าพระเจ้าตากจะอยู่ในพระนครต่อไปไม่ได้ ไพร่พลที่อยู่ด้วยนั้นจะคุ้มไว้ก็คงลำบาก เพราะต่างก็จะต้องหลบเร้นหนีภัยเพื่อหาอาหารประทังชีวิต

มีเหลืออยู่ทางเดียวเท่านั้นคือตีฝ่าพม่าออกไปตั้งกองหนีไปตายเอาดาบหน้า โดยวิธีนี้ก็ยังสามารถคุ้มกำลังกันติดอันจะเป็นเหตุให้สามารถหาเสบียงอาหารได้สะดวกกว่าปล่อยให้ไพร่พลหนีภัยกระจัดกระจายไม่เป็นทัพไม่เป็นกอง

การวิเคราะห์ข้างต้น เป็นเรื่องที่ต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงอย่างชัดเจนที่สุด นั่นคือ **เหตุผลเรื่องการขาดแคลนเสบียง หรือมีเสบียงไม่เพียงพอให้ได้กินอิ่มอย่างทั่วถึง อย่างต่อเนื่องหลายวัน ย่อมจักเป็นเหตุผลสำคัญ เหตุผลหลักเพียงสถานเดียวที่ทำให้จำเป็นต้องเคลื่อนทัพออกจากพระนครกรุงศรีอยุธยาเพื่อหาความน่าจะเป็นที่ดีกว่าและเพื่อจักได้คงสภาพกำลังพลเอาไว้สำหรับการแก้ไขสถานการณ์ในวันข้างหน้า**

ทำไมต้องบูรพา

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” วิเคราะห์ เหตุที่พระเจ้าตาก ติฝ่าพม่ามุ่งหน้าไปยังหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ทำนองว่า

การจะตีฝ่าพม่ากลับไปเมืองตาก เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เกือบไม่ได้ เพราะต้องผ่านดินแดนส่วนที่ถูกพม่ายึดไว้เป็นหลายแห่งแล้ว เมืองตาก-ระแหง ก็ถูกพม่ายึดครองร่วม ๒ ปีแล้วด้วย ฐานกำลังของพระเจ้าตากหากจะมีอยู่ในเมืองตากบ้างก็คงกระจัดกระจายจนไม่มีประโยชน์ที่จะใช้ทำอะไรได้

ทางด้านตะวันออกยิ่งค่อนข้างปลอดภัยจากกองทัพพม่ามากกว่า แม้ว่าอิทธิพลทางการเมืองของพม่าได้แผ่ขยายไปยังบางชุมชนแล้ว แต่กองทัพพม่าก็ยังไม่ได้ย้ายไปถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชธาธิบายว่า พันจากเมืองชลไปทางตะวันออกก็พันพม่าเสียแล้ว

นอกจากนี้หัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออกยังเป็นศูนย์กลางของการติดต่อกับส่วนอื่นๆ ที่สำคัญของพระราชอาณาจักรอีกด้วย เช่น การเดินเรือข้ามอ่าวไทยลงสู่ปากน้ำใต้ ทั้งอาจติดต่อกับเขมรและพุกทโธมาศได้สะดวก ถ้าถึงที่สุดแล้วหากเพลิงพลังน้ำแก่ฝ่ายพม่าและพรรคพวกของพม่า เมืองชายทะเลตะวันออกยังเป็นปากทางที่จะหนีไปที่อื่น ๆ ต่อไปได้ง่าย

ส่วนอีกเหตุที่ว่า มีชุมชนชาวจีนอยู่มากนั้น ชุมชนชาวจีนคงไม่ได้มีเฉพาะที่ภาคตะวันออก ที่ไหน ๆ ก็คงมีแทบทั้งนั้น อีกทั้ง เหตุการณ์ที่เมืองตราดตั้งจะกล่าวข้างหน้า ก็น่าจะยืนยันได้ว่า ความรู้สึกเชื้อชาตินิยมของผู้คนในสมัยนั้น เป็นเรื่องบางเบา ไม่สำคัญเท่ากับผลประโยชน์ตอบแทน แม้แต่คนพูดภาษาไทยเอง เมื่อพม่ากรีธาทัพลงมา ก็ยังเข้าร่วมกับพม่าเป็นจำนวนมาก ส่วนที่ว่า ทางชลบุรีมีเชื้อสายแต่จิวมาก จากเหตุการณ์ข้างหน้า ก็ไม่มีปรากฏว่า ในระหว่างการเดินทัพหาฐานที่มั่น ได้เคยทรงใช้ประโยชน์อันใดจากท้องถิ่นนิยมของกลุ่มชาวจีนที่ใช้สำเนียงภาษาดังกล่าว

แม้พลังขับเคลื่อนหลัก แรงผลักดันสำคัญอันทำให้ต้องเคลื่อนกองทัพออกจากพระนครกรุงศรีอยุธยา คือ การขาดแคลนเสบียง หรือมีเสบียงไม่พอเพียงเลี้ยงไพร่พลให้กินอิ่มโดยทั่วถึงได้ แต่เมื่อจะยกออกไปจากพระนครก็ย่อมจักต้องวิเคราะห์พิจารณาถึงความน่าจะเป็นที่ตึกว่าของสถานที่อันควรจะไปด้วย

เพราะทางภาคตะวันออกเป็นดินแดนซึ่งทหารพม่ายังไม่ได้กระจายออกไปตั้งมั่น ยังไม่ถูกเบียดเบียนบีทา มากนัก และไม่ค่อยมีประวัติการรุกรานย้ายพื้นที่บริเวณนี้โดยกองทัพพม่าบ่อยนักเหล่าคนหนุ่มชายฉกรรจ์ซึ่งยังไม่ได้เข้าสู่สงคราม คงพ้อมีที่หาญกล้าจะอาสาสมัครเข้าเป็นกำลังพลใหม่ของ กองทัพกู้ชาติได้ อยู่บ้าง รวมทั้ง ความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่งของข้าวปลาธัญญาหารในพื้นที่ด้านตะวันออกส่วนที่ไกลออกไปจากกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะเมืองระยอง และเมืองจันทบูรยังมากมีพร้อมพรั่ง

จากการข่าวและข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก ที่กองกำลังพระเจ้าตากขณะเมื่อตั้งค่ายอยู่ที่วัดพิชัยคงจะได้รับหรือมีอยู่ในทำนองดังกล่าวข้างต้นนั้นน่าจะก็เป็นมูลเหตุหลักสำคัญอันชักนำให้ทรงตัดสินใจพระทัยนำกองกำลังกู้ชาติ มุ่งหน้าสู่บูรพา

เชิงอรรถ ก

๑. www.horawej.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538777374&Ntype...ดวงพระชะตาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช-โหราเวสม์
๒. <https://www.baanmaha.com/.../27872-> อันนี้ท่องได้กับ ปาก-ทุกท่านจำได้ปค..
๓. เก็บความจากการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. : นิธิ เอียวศรีวงศ์. หน้า ๖๐ – ๓๖
๔. พระเจ้าตากเบื้องต้น.ปรามินทร์.เครื่องทองหน้า ๒๖-๒๙
๕. อ่างแล้ว หน้า ๓๑
๖. เก็บความจาก อ่างแล้ว หน้า ๓๒
๗. เก็บความจากการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. นิธิ เอียวศรีวงศ์. หน้า ๑๐๐ – ๑๐๕
๘. พระเจ้าตากเบื้องต้น.ปรามินทร์.เครื่องทอง.หน้า๕๑
๙. เก็บความจาก อ่างแล้ว หน้า ๕๓
๑๐. เก็บความจากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ หน้า ๑๔๘

๔

เส้นทางเดินทัพสู่บูรพา

ระหว่างทางในเวทพระนครศรีอยุธยา

เมื่อใกล้เสียดกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในครั้งที่สอง ในวันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ อัฐศก จุลศักราช ๑๑๒๘ วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ฝนตกทำใหญ่เป็นมหาพิชัยฤกษ์

ในเพลาย่ำฆ้องยามเสาร์ พระเจ้าตาก พาพรรคพวกทหารไทยจีนราว ๕๐๐ คนเศษ (ซึ่งตรงกับจำนวนไพร่พลที่พงศาวดารบางฉบับกล่าวว่า ยกไพร่พลจากเมืองตากมาช่วยอยุธยาจำนวน ๕๐๐ คน - แต่บางแห่งว่า ๑,๐๐๐ เศษ) ฝ่ากองทัพพม่าออกมาจากค่ายวัดพิชัย อันเป็นที่มุงคกลมหาสถาน ได้รบกันกับพม่าเป็นสามรบ พม่ามีอาจจะต่อต้านทานพระบารมีได้ ก็ถอยไป กองกำลังพระเจ้าตากจึงมุ่งหน้าตะวันออก มีนายทหารคนสำคัญคือ **พระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา** (ฉบับพระราชหัตถเลขา ว่า หลวงพิชัยอาสา) **หลวงราชเสนา** (ฉบับพระราชหัตถเลขา ว่า หลวงราชเสนาหา) **ขุนอภัยภักดี หมื่นราชเสนาหา** (ฉบับพระราชหัตถเลขา ไม่เอ่ยนาม) เป็นอาทิ

เหตุการณ์ตอนนี้ ฉบับพระราชหัตถเลขา (ใช้พระนามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตามตำแหน่งที่ระบุในฉบับนี้เองว่า เป็น พระยากำแพงเพชร หรือในภาษามอญว่า พระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองกำแพงเพชร อยู่ในขณะนั้น) กล่าวว่า

“พอฝนทำใหญ่ตกเป็นชัยมงคลฤกษ์ พระยากำแพงเพชรก็ยกกองทัพออกจากค่ายวัดพิชัย เดินทัพไปทางบ้านหารตรา พอเพลาลบค่ำ ฝ่ายกองทัพพม่ารู้ก็ยกติดตามมาทัน ได้ตอรับกันเป็นสามรบ ทัพพม่าต้านทานมิได้ก็ถอยกลับไป จึงเดินทัพไปทางบ้านข้าวเม่าถึงบ้านล้มบัณฑิตเพลาก็ถึงคืนวันนั้น ประมาณสองยามเศษ จึงแลมาเห็นแสงเพลิงไหม้ในกรุงก็ให้หยุดทัพอยู่ที่นั่น”

จึงต้องพิจารณาข้อความของฉบับพันจันทนุมาศที่กล่าวว่า “ด้วยเดชพระบรมโพธิสมภาร เทพดาเจ้าอภิบาลรักษาพระพุทธรักษาช่องสาธุการ บันดาลให้วรริษา การทำฝนตกลงมาเป็นมหาพิชัยฤกษ์ จำเดิมแต่นั้นมาจึงให้ยกพลพยุหกองทัพออกจากวัดพิชัยฝ่ากองทัพพม่าออกมาเป็นเพลาย่ำฆ้องยามเสาร์ได้รบกันกับพม่าเป็นสามรบพม่ามีอาจจะต่อต้านทานพระบารมีได้ก็ถอยไปจึงดำเนินด้วยพลทหารมาโดยสวัสดิภาพไปตามทางบ้านข้าวเม่า”

ความต่างของเนื้อหาในพงศาวดารสองฉบับดังกล่าวก็คือฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวถึงการรบกับพม่าที่เข้าใจได้ว่า เมื่อยกออกจากค่ายวัดพิชัย ก็ฝ่ากองทัพพม่าออกมา ได้รบกันเป็นสามรบ พม่าต้านมิได้ ถอยไป แต่ไม่ได้ระบุสถานที่ที่ทำการสู้รบกันแล้วเดินทัพต่อไปทางบ้านข้าวเม่า นั่นก็คือสถานที่รบพุ่งกันกับทัพพม่าอาจจะเป็นที่บ้านหันตรา แห่งเดียวกัน ก็เป็นไปได้

เพราะโดยสภาพแห่งเหตุการณ์นั้น ค่ายวัดพิชัยซึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองคงไม่ได้ถูกล้อมแบบประชิดเสมือนรั้ว เมื่อแรกเคลื่อนกองกำลังออกจากค่ายวัดพิชัยจึงคงยังไม่ได้ทำการสู้รบกัน แต่เมื่อกองกำลังหลายร้อยนายเคลื่อนตัวไปสักระยะหนึ่งแล้วฝ่ายการข่าวของพม่าก็คงจะล่วงรู้

หน่วยกำลังทหารพม่าบริเวณใกล้เคียงกับเส้นทางเคลื่อนพลของพระเจ้าตาก จึงยกมาสกัดขัดขวางหรือไมก็ไล่ติดตามมา แล้วก็ทันกัน ณ ที่หันตรา จึงเกิดการปะทะขึ้นเป็นครั้งแรก แต่ ฉบับพันจันทนุมาศ ไม่ได้กล่าวถึงสถานที่ซึ่งสู้รบกันนั้น

ส่วนฉบับพระราชหัตถเลขา ได้กล่าวโดยระบุสถานที่รบพุ่งครั้งแรกกับพม่าไว้อย่างชัดเจนว่า นำทัพออกจากค่ายวัดพิชัย โดยไม่มีการปะทะกับพม่า แล้วเดินทัพไปทางบ้านหารตรา หรือ บ้านหันตรา พอพลบค่ำ พม่าตามมาทันก็ตอรับกัน พม่าต้านทานมิได้ ต้องถอยกลับ

อนึ่ง เวลาที่พระเจ้าตากเริ่มนำทัพออกจากค่ายวัดพิชัยที่พงศาวดารฯ กล่าวว่า “เพลาย่ำฆ้อง” นั้นจากพระอภัยมณีที่ว่า “ถึงยามค่ำย่าฆ้องจะร้องให้รำพิโรธจวนหวลละห้อย” เพลาย่ำฆ้องก็น่าจะเป็นเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ นาฬิกา ในปัจจุบัน

กอปรด้วย ที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “เพลาย่ำฆ้องยามเสาร์” นั้น จาก“ยามอัฐกาลขึ้นฉาย” ตำราความเชื่อที่ให้ข้อมูลเรื่องช่วงเวลาในการกระทำกรว่า ช่วงใดเวลาไหนที่จะเป็นคุณหรือเป็นโทษ แห่งยุคสมัยนั้นที่ว่า

“คืนวันเสาร์ยามที่๑

ยามนครยามโลโร (๑๘.๐๐-๑๙.๓๐)

โลโรหนุมานอันหาญกล้า รับอาสาทรงฤทธิ์อดิศร
พบฤกษ์เข้ากราบกับประนมกร อาศัยนอนที่ศาลาในราตรี
เป็นยามดีจะมีคนช่วย เหลืออุปถัมภ์”^๑

ยามเสาร์ หรือยามโลโร ของคืนวันเสาร์ คือช่วง เวลา ๑๘.๐๐ - ๑๙.๓๐ นาฬิกา ดังนั้น ช่วงเวลาเคลื่อนทัพ ของกองกำลังพระเจ้าตาก ในยามเสาร์ ก็คือช่วงเวลา ๑๘.๐๐ - ๑๙.๓๐ นาฬิกา ในปัจจุบัน

จากค่ายวัดพิชัยไปตามทางบ้านข้าวเม่า หยดลง ตอนสองยามเศษที่บ้านสามบัณฑิต แล้วก็ได้เห็นแสงเพลิง ลูกใหม่ในพระนคร ตั้งแต่ท่าทรายตลอดถนนหลวง ไปจน วัดฉันทันต์ แสงเพลิงโชตินาการจากการถูกปืนใหญ่ระดม ยิงเข้าพระนคร แต่กองทัพพม่าก็ยังบุกเข้าเมืองไม่ได้

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) บอกว่า ในคืนที่เห็นเพลิงใหม่พระนครนี้เอง ที่ พระเจ้าตากทรงตั้งปณิธานคิดที่จะ “แก้กรุงเทพมหานคร ทั้งพระบวรพุทธศาสนา”

บ้านหันตรา (ตำบลหันตราอำเภอพระนครศรีอยุธยา - สถานที่ประสูติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และที่ ตั้งค่ายสู้รบกับพม่าในคราวศึกเสียดพระศรีสุริโยทัย) ที่ฉบับ พระราชหัตถเลขาพระนุว่าเป็นสมรภูมิแรกที่กองกำลัง พระเจ้าตากรบกับพม่า ในระหว่างการเดินทัพมุ่ง ตะวันออกนี้ อยู่ห่างจากค่ายวัดพิชัย (วัดพิชัยสงคราม หมู่ที่ ๑๑ ตำบลกะมัง อำเภอพระนครศรีอยุธยา) ประมาณ ๓ กิโลเมตร

แต่บางกระแสของนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พระนครศรีอยุธยา ว่า หลังการปะทะที่ทุ่งหันตรา หรือ **ทุ่งพระอุทัย** (ชื่อเดิมสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา) แล้ว กองทหารพม่าที่แตกกระจายไป ได้กลับมารวมตัวกันใหม่ กับ อาจมีการเสริมทัพเพิ่มเข้ามาด้วย แล้วไล่ตามกอง กำลังพระเจ้าตาก เมื่อไปทันกันก็รบพุ่งกันอีกครั้ง พม่าก็ แพ้อีก แถบบริเวณที่รบพุ่งกัน คล้าย ๆ กับที่ภาษา ชาวบ้านว่า “มีก๊อกสอง” หรือ การรบพุ่งรอบสองที่ต่อ เนื่องกันมาจากทุ่งหันตรา นี้ อยู่ในละแวกบริเวณที่ปัจจุบัน เรียกว่า **คลองชนะ** (หมู่ที่ ๑๑ ตำบลอุทัย อำเภออุทัย พระนครศรีอยุธยา) ซึ่งว่า ตั้งนามคลองเพื่อเป็นที่ระลึก ถึงวีรกรรมครั้งนั้น

หลังจากปะทะกันที่บ้านหันตราแล้ว กองกำลัง พระเจ้าตากก็เดินทางต่อไป ทางบ้านธนู บ้านข้าวเม่า ซึ่ง ตามสถานการณ์แล้ว ขณะนั้น คนในหมู่บ้านทั้งสองคง อพยพหลบหนีพม่าเข้าไปอยู่ภายในเขตกำแพงพระนคร กรุงศรีอยุธยา หรือที่อื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าปลอดภัยกว่ากัน หมดแล้ว (ครั้นไปถึงละแวกคลองชนะ ก็เกิดมีก๊อกสอง ดังกล่าว) แล้วก็เดินทัพต่อไปกระทั่งถึงบ้านสามบัณฑิต (ตำบลสามบัณฑิตอำเภออุทัยพระนครศรีอยุธยา) หยดพักทัพ

จากบ้านหันตรา ถึงบ้านสามบัณฑิต ระยะทาง ประมาณ ๑๐ กิโลเมตรกว่า รวมระยะทางจากค่ายวัดพิชัย ถึงบ้านสามบัณฑิต ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ใช้เวลาเดิน ทางรวมทั้งเวลาในการสู้รบประมาณห้าชั่วโมงกว่า เฉลี่ยเดินทางได้ สี่กิโลเมตรต่อหนึ่งชั่วโมง ทั้งนี้คงเพราะใช้ เวลาในการสู้รบกับทหารพม่ารวมกว่าหนึ่งชั่วโมง ทำให้ การเดินทัพวันแรกที่น่าจะเดินแบบเร่งฝีเท้า อันน่าจะ ทำเวลาได้ถึงชั่วโมงละห้ากิโลเมตร จึงมีค่าเฉลี่ยเพียงแค่ ๔ กิโลเมตร

อนึ่ง จำนวนไพร่พลที่ติดตามพระเจ้าตากออกจากค่ายวัดพิชัย ที่กล่าวในพงศาวดาร (ซึ่งพิมพ์เผยแพร่แล้ว) ว่า มี ๑,๐๐๐ คน แต่กลับมีการกล่าวขานกันโดยกว้างขวาง ในการรับรู้ของผู้คนโดยทั่วไปว่า มีกำลังพล ๕๐๐ นายนั้น

ด้วยพระราชพงศาวดาร ฉบับ ๒/ก ๑๐๑ ระบุว่า นำกำลังพลจำนวน ๕๐๐ นาย จากเมืองตาก ลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งคงเป็นจำนวนเดียวกันหรือใกล้เคียงกันกับปริมาณกำลังพลที่ร่วมกันฟันฝ่าออกมาจากพระนครศรีอยุธยาพร้อมกับพระเจ้าตาก เพราะเป็นไพร่พลในสังกัดที่ผูกพันกันมาช้านาน พระราชพงศาวดาร ฉบับดังกล่าว (อาจก่อนการถูกแทรกเนื้อหากล่าวร้ายป้ายสี) จึงอาจเป็นหนึ่งในแหล่งข้อความรู้ (นอกจาก मुखปุระเรื่องราวบอกเล่าจากปากต่อปาก) ซึ่งเป็นที่รับทราบอันกระจายออกไปอย่างกว้างขวางในมวลหมู่มหาประชาชนไทยก่อนการเผยแพร่สาระในพระราชพงศาวดารที่ตีพิมพ์แล้วฉบับต่างๆ ก็เป็นไปได้

ทั้งนี้ เพราะในระหว่างการช่วยรบกับทหารพม่า อยู่ที่กรุงศรีอยุธยา กองกำลังของพระเจ้าตาก ย่อมไม่น่าจะมีกำลังมาเสริมเพิ่มเติมจากที่ใด ๆ เนื่องด้วยสภาวะคล้ายจลาจล ในหน้าศึกสงครามเช่นนั้น ชายฉกรรจ์ต่าง ๆ คงล้วนเข้าสู่สังกัดกันหมดแล้ว แม้อาจจะมีการอาสาสมัครเข้ามาสมทบเพิ่มเติมบ้าง แต่ก็คงเป็นเพียงจำนวนหลักสิบ ไม่น่าจะมากมายขนาดเป็นจำนวนร้อย หรือหลายร้อย เป็นแน่ การเพิ่มจำนวนกำลังพลเป็นหนึ่งในเท่าตัวจาก ๕๐๐ เป็น ๑,๐๐๐ นาย จึงมีน่าจะมีความน่าจะเป็น ได้

อีกทั้ง การเคลื่อนกองกำลังออกไปจากพระนคร เขตสุริยโดยไม่ได้รับอนุญาตจากหน่วยเหนือก็เป็นเรื่องผิดพระอัยการ การจะเที่ยวโฆษณาหาอาสาสมัคร จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะบังเกิดขึ้นได้เช่นกัน

ดังนั้น กำลังพลที่ร่วมกันฝ่าทะเลดาบกำแพง หอกพม่า พวกกันติดตามพระเจ้าตากออกมาจากพระนครศรีอยุธยา คงมีจำนวนประมาณ ๕๐๐ นาย ตามการรับรู้กันโดยทั่วไปเท่านั้น

ส่วนเหตุใด พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (อันเป็นฉบับต้นแบบ) จึงระบุจำนวนไว้ถึง ๑,๐๐๐ คน ก็อาจเป็นตัวเลขซึ่งเกิดขึ้นในคราวที่ถูก “ชำระ” ก็ได้

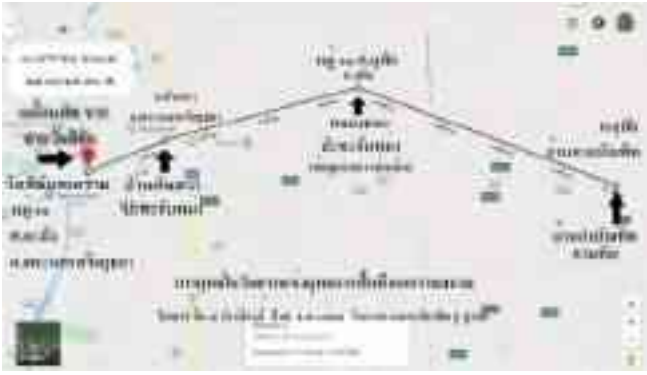
เมื่อหวังผลทางจิตวิทยาสังคม การกระทำเรื่องที่ยากด้วยกำลังคนเพียงจำนวนน้อยได้สำเร็จ ย่อมแสดงถึงความสามารถ เก่งกาจ อาจหาญ น่ายกย่อง จึงอาจมีการกลบเกลื่อน เกลี่ยแก้ เพิ่มปริมาณกำลังพลให้มีจำนวนมากขึ้นเป็นเท่าตัว เพื่อจะได้ดูพึ้นๆ สามัญ ไม่ค่อยโดดเด่นตรึงใจมากนัก ก็เป็นไปได้

หลวงพรหมเสนา หลวงราชเสนา ขุนอภัยภักดี หมื่นราชเสน่หา นายทหารคนสำคัญที่ติดตามพระเจ้าตาก ออกจากค่ายวัดพิชัยทั้งสี่ท่านนี้ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวทำนองว่า เป็นกรมการเมือง ตาก-ระแหง มาก่อน เหมือนกับ **หลวงพิชัยราชา** และคงเป็นตำแหน่งที่ตั้งจากบ่าวไพร่ผู้คนของเจ้าเมืองจึงล้วนเป็น **คนสนิท** ของพระเจ้าตากมาก่อนตั้งแต่ที่เมืองตาก-ระแหง โดยได้ติดตามมาในกองทัพของพระเจ้าตาก ครั้งพาผู้คนลงมายังกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๐๘ และได้ยกออกจากพระนครพร้อมพระเจ้าตากดังกล่าวแล้ว

หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา พระราชพงศาวดารกล่าวว่า เป็นนายทหารจีน

หลวงพิชัยราชา ภายหลังเป็นที่ พระยาพิชัยราชา และเจ้าพระยาพิชัยราชา ตามลำดับ หลังปราบหัวเมืองเหนือแล้ว ก็โปรดฯ ให้รั้งเมืองสวรรคโลก

โพลสาหาญ-บ้านพรานนก

วันอาทิตย์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนยี่ วันที่ ๒ ของการเดินทัพ กองกำลังพระเจ้าตากมาถึงบ้านโพลสามหาญ (บางแห่งเขียน โพลสาหาญ-โพลสาหาญ หรือ โพลสังหาร บ้าง)

จากบ้านสามบัณฑิต (ตำบลสามบัณฑิต อำเภอกุฉินารายณ์ พระนครศรีอยุธยา) ถึงบ้านโพลสังหาร หรือโพลสาหาญ (หมู่ที่ ๓ ตำบลโพลสาหาญ อำเภอกุฉินารายณ์ พระนครศรีอยุธยา) ระยะทางประมาณ ๕ กิโลเมตร

เมื่อกองทัพพม่าตามมาทันที่ละแวกบ้านโพลสาหาญ จึงออกรบเป็นสามารบ พม่าแตกกระจัดกระจายพ่ายแพ้ไป เก็บได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก

แล้วไปหยุดพักแรมที่บ้านพรานนก (ตำบลโพลสาหาญ อำเภอกุฉินารายณ์ พระนครศรีอยุธยา) ที่นี่ มีเหตุต้องปะทะกับกองทัพพม่า ๓๐ ม้า และพลเดินเท้า ๒,๐๐๐ แต่ก็สามารถโจมตีกองทัพพม่าแตกพ่ายไปได้อีก สร้างขวัญและกำลังใจให้กับไพร่พลเป็นอันมาก

ฉบับพระราชหัตถเลขาให้รายละเอียดว่า “เดินทัพไปหยุดแรมอยู่ ณ บ้านพรานนก พอเพลายืนพวกท้าวท้าวออกไปเที่ยวลาดหาอาหาร พบกองทัพพม่ากลับยกติดตามมาอีก พลประมาณสองพัน จึงกลับมาแจ้งแก่พระยากำแพงเพชรพระยากำแพงเพชรก็ขึ้นม้ากับม้าทหารสี่ม้าออกรับทัพพม่าก่อน จัดพลทหารทั้งปวงยกแซงเป็นปีกกาออกทั้งสองข้าง เข้าตีกระหนาบทัพพม่า และทัพพม่าสามสิบม้าซึ่งมาหน้านั้นแตกย่นถอยหลังลงไปหาทัพใหญ่ก็พากันแตกพ่ายไป พวกท้าวท้าวทั้งปวงเห็นอานุภาพพระยากำแพงเพชรเป็นมหัศจรรย์ ชวนกันสรรเสริญว่านายเรามีบุญมาก เห็นจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จะก่อกู้แผ่นดินคืนขึ้นได้เป็นแน่ ก็ยกเกรงอำนาจยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน”

ส่วนฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวถึงแหล่งที่มาของกองทัพพม่าว่า “จึงหยุดประทับแรมอยู่บ้านพรานนก

ฝ่ายท้าวท้าวออกไปลาดเลี้ยวเที่ยวหาอาหาร จึงพบกองทัพพม่ามาแต่บางคาง พม่าไล่ติดตามมาถึงที่ประทับ จึงเสด็จขึ้นม้าม้าทหาร ๔ ม้าออกมารบพม่าก่อน กองทัพทั้งปวงจึงตั้งปืนปีกกาออกรบแซงล้อมข้าง กองทัพพม่า ๓๐ ม้าแตกย่นไปถึงพลเดินเท้า ๒,๐๐๐ ก็กระจายไป ฝ่ายท้าวท้าวเห็นกำลังบุญฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ดังนี้ ก็ยกย่องว่าเป็นจอมกษัตริย์สมมุติวงศ์”

การรบครั้งนี้ ที่พระเจ้าตากทรงขึ้นม้าออกรบพร้อมกับนายทหารอีก ๔ ม้า เหล่ากองพลทหารม้าจึงถือเอาวันนี้เป็น “วันทหารม้า” ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ และเทิดทูนพระองค์เป็น พระบิดาแห่งทหารม้าไทย

จากเหตุการณ์รบบนหลังม้านี้ แสดงว่า พระเจ้าตากต้องเคยผ่านการเรียนการฝึกฝนวิชาการต่อสู้ประเภทต่าง ๆ มาก่อน จึงสามารถทำการรบบนหลังม้าได้อย่างมีประสิทธิภาพดังกล่าว

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวว่า “ความสามารถในการรบของพระองค์ส่วนหนึ่งก็น่าจะมาจากอาชีพพ่อค้าเกวียน ซึ่งต้องจัดตั้งผู้คนในการเดินทางสำหรับการป้องกันตนจากโจรผู้ร้าย อันเป็นสิ่งที่ชุกชุมขึ้นตามความเติบโตของการค้าและความอ่อนแอของบ้านเมือง”

จากความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ที่ว่า “เสด็จขึ้นม้าม้าทหาร ๔ ม้าออกมารบพม่าก่อน กองทัพทั้งปวงจึงตั้งปืนปีกกาออกรบแซงล้อมข้าง กองทัพพม่า ๓๐ ม้าแตกย่นไปถึงพลเดินเท้า ๒,๐๐๐ ก็กระจายไป” นั้น เข้าใจว่า

เมื่อพระเจ้าตากและทหารม้า ๔ ม้า ออกรบกับกองทัพพม่า ๓๐ ม้า ทหารปืนเล็กยาวและกองหน้า ส่วนหนึ่งของพระเจ้าตากซึ่งผ่านการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี และชำนาญวิธีวิธีการสู้รบ รู้จักจังหวะจะโคนในการประจัญบาน ก็แยกออกด้านข้างเป็นสองแถว แล้วเคลื่อนตัวออกไปอย่างรวดเร็วในแนวทแยง เหมือนปีกกาครางออก จนได้ระยะ ก็ระดมยิงปืนใส่กองทัพพม่าในแนวทแยง เพื่อมิให้กระสุนพลาดไปถูกฝ่ายเดียวกันที่อยู่ด้านตรงกันข้าม แล้วหน่วยอาวุธยาวแบบมีคมก็เข้าซ้ำเติม

จนทหารม้าพม่าถอยร่นไปถึงพลเดินเท้าทำให้เกิดการ
ซุลมุน จนกระทั่งกระจาย ถอยหนีไป

ม้าทรงและม้าทหารในการรบครั้งนี้ คงเป็นม้า
พื้นเมืองซึ่งใช้กันอยู่โดยทั่วไปในภูมิภาคละแวกเมือง
ตากช่วงปลายสมัยอยุธยา ม้าเหล่านี้ เป็นม้าที่กองกำลัง
พระเจ้าตากได้นำมากับกองทัพด้วยครวยกันลงมา
จากเมืองตากเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘ เพื่อช่วยกรุงศรีอยุธยา
รบกับทหารพม่า สำหรับไว้ใช้งานต่าง ๆ ในระหว่างการ
เดินทางเช่นการเป็นพาหนะ การขนส่งสัมภาระ เป็นต้น

ครั้นเมื่อเดินทัพมุ่งตะวันออกสู่ความน่าจะเป็น
ที่ดีกว่า ก็ย่อมต้องนำบรรดาม้าพื้นเมืองที่นำมาจาก
เมืองตากเหล่านั้น ซึ่งเป็นหนึ่งในยุทธปัจจัย ไปพร้อม
กันกับกองกำลังกู้ชาติด้วย

จากการศึกษาค้นคว้าของผู้เชี่ยวชาญเรื่องม้า
ได้วิเคราะห์ทำนองว่า ม้าเข้ามาในพื้นที่ประเทศไทย
โดยเส้นทางการค้าใบชาบนหลังม้า หรือ Tea Horse
Road ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๗ เนื่องจาก
การค้าขาย ใบชาปูเอ้อ (Puer) จากมณฑลยูนนาน
(Yunnan) หรือ หยุนหนาน ประเทศจีน ไปยัง ทิเบต แล้ว
ขยายกิจการไปถึงอินเดีย และเวียดนาม จนท้ายที่สุด
เส้นทางนี้ทำให้ม้าพื้นเมืองแพร่ขยายเข้ามาสู่ภาคเหนือ
ของประเทศไทย เกิดเป็นวัฒนธรรมการเลี้ยงม้าขึ้นมา

ม้าจากยูนนานเป็นม้าสายพันธุ์เอเซียที่มี
ลักษณะทางพันธุกรรมเชื่อมโยงกับม้ามองโกล^๒

ม้าสายพันธุ์มองโกล (Thai-Mongol pony) ตัวผู้
มีความสูงไม่เกิน ๑๓๐ เซนติเมตร ตัวเมีย สูงไม่เกิน
๑๒๐ เซนติเมตร มีลักษณะเด่น คือ หน้าแหลมเหมือน
ม้าสายพันธุ์อาหรับ คอสั้น ลำตัวสั้น ขนแผงคอเป็นพุ่มดก
ไม่เป็นระเบียบ ขาสั้น กีบเล็ก^๓

ม้าพันธุ์พื้นเมืองสายพันธุ์มองโกลของไทยจึง
เป็นม้าศึกของกองกำลังพระเจ้าตาก ซึ่งมีบทบาทมีส่วน
ร่วมด้วยในการกอบกู้อิสรภาพพระราชอาณาจักรกรุง
ศรีอยุธยา ครั้งที่สอง

อนึ่ง จาก **ที่ พระราชพงศาวดาร** กล่าวว่า “ฝ่าย
ทแกล้วทหารออกไปลาดเลี้ยวเที่ยวหาอาหาร” แสดง
นัยว่า ก่อนออกจากค่ายวัดพิชัย กองกำลังพระเจ้าตาก
คงแทบจะไม่มีเสบียงอาหารกักตุนไว้เลย ซึ่งเป็นการ
สนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า มูลเหตุหลักสำคัญ ซึ่งทำให้
จำเป็น ต้องยกกองกำลังออกจากเขตพระนคร
กรุงศรีอยุธยา ก็เพราะเกิดการขาดแคลนเสบียง
อาหารอย่างหนักได้เป็นอันดี

บ้านพรานนก สมรมุมิบนหลังม้า ห่างจากบ้าน
โพลหาญ ประมาณ ๓ กิโลเมตร

จุดสถานที่ซึ่งเป็นสนามรบ ณ บ้านพรานนก
แห่งนี้ เชื่อกันว่า ปัจจุบันคือ บริเวณที่ตั้งโรงเรียนบ้าน
พรานนก อำเภออุทัย พระนครศรีอยุธยา

ในการเดินทัพวันที่สอง จากบ้านสามบัณฑิตถึง
บ้านพรานนก ต้องใช้เวลาไปกับการสู้รบกับกองทหาร
พม่าถึงสองหน ทำให้ไม่ค่อยได้เดินทางกันสักเท่าไร จึง
ได้ระยะทางรวมในการเดินทัพวันนี้ ประมาณเกือบ ๑๐
กิโลเมตร

พรานนก ศิลปกรรมพื้นบ้าน ในวัดพรานนก
ตามความเชื่อของชาวท้องถิ่น

การแต่จะให้ เป็นสุขพร้อมกันจึงให้ทหารไปว่ากล่าว
เกลี้ยกล่อมโดยธรรมราชประเพณีถึง ๓ ครั้ง ก็มิได้
อ่อนน้อม กลับทำทายเป็นอีก จึงตรัสว่าเป็นผลกรรมแห่ง
สัตว์ทั้งปวงแล้ว”

“มีอิจฉาการแต่จะให้ เป็นสุขพร้อมกัน” การใช้
คำว่า “อิจฉา” ในความหมายว่า ความอยาก ความ
ต้องการ ความปรารถนา ตามรากคำในภาษามคธ เช่นนี้
ดูจะไม่มีเสียแล้ว กระมัง สำหรับคนยุคปัจจุบันที่จะ
ยอมรับนับวาทแห่งคำว่า อิจฉา ดังกล่าว

ศาลเจ้าพ่อขุนชำนาญไพรสณฑ์ ณ บ้านดง นครนายก

ขุนชำนาญไพรสณฑ์

วันเดือนทัพลำดับที่ ๓ (วันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน
ยี่ ปีกจอ วันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) ขุนชำนาญ
ไพรสณฑ์ กับนายกองช้างเข้าสวามิภักดิ์ โดยได้อาชา
มาถวาย ปลาย ๕ พัง ๑ เข้ากันเป็น ๖ ช้าง รวมทั้ง ย่อม
ต้องมีกำลังพลในสังกัดเข้าร่วมสวามิภักดิ์ด้วย อันทำให้
กองกำลังพระเจ้าตากมีกำลังพลเพิ่มขึ้นจากเดิม แล้ว
นำเสด็จไปบ้านบางดง (บางแห่งว่า บ้านดง บ้าง
บ้านกง บ้าง) หยุดประทับ

ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า “ครั้นรุ่งขึ้น ณ
วันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือนยี่จึงขุนชำนาญไพรสณฑ์และ
นายกองช้างเมืองนครนายกมีจิตสวามิภักดีนำเอาช้าง
พลายห้าช้างพังช้างหนึ่งมาให้พระยากำแพงเพชร
ขอเป็นข้า แล้วนำทัพเดินทางไปถึงบ้านกง”

เมื่อถึงบ้านบางดง ขุนหมื่นพันทนายบ้านบางดง
ขัดแย้งคิดประทุษร้าย ช่องสุ่มโยธาหาร เตรียมสู้รบ
ตั้งความในฉบับพันจันทนุมาศ ว่า “ถึงบ้านบางดง เข้า
หยุดประทับในที่นั้น แล้วสั่งให้หาขุนหมื่นพันทนายบ้าน
ออกมา จะประศาสน์ราโชวาทโดยดี และขุนหมื่นพัน
ทนายบ้านมิได้เชื่อพระบารมี ขัดแย้งคิดประทุษร้าย
ช่องสุ่มโยธาหารไว้คอยป้องกัน ครั้นตรัสทราบเหตุ
นั้นแล้วมิได้จองเวร คิดว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมา มีอิจฉา

ขุนชำนาญไพรสณฑ์ กับนายกองช้าง คงจะเข้า
สวามิภักดิ์ ในละแวกที่แรมทัพ คือ บริเวณที่ไม่ห่างไกล
มากนักจากที่ตั้งโรงเรียนบ้านพรานนกแล้วเป็นฝ่าย
นำทางกองทัพเดินทางไปยังบ้านบางดง หรือ บ้านดง
หรือบ้านกง และคงเป็นฝ่ายนำทางไปตลอดการเดินทาง
ในช่วงอีก ๕ - ๖ วัน ช้างหน้า

จากราชทินนาม (นามบรรดาศักดิ์ชั้นสัญญา
บัตรที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทาน) ของ ขุนชำนาญ
ไพรสณฑ์ ซึ่งเข้ามาสวามิภักดิ์พร้อมกับนายกองช้าง
ให้นัยว่า คงทำหน้าที่เกี่ยวกับการหาช้างป่ามาใช้งาน
ราชการ และฝึกหัดช้าง ทั้งช้างป่า ที่เพิ่งจับมาได้และ
ช้างบ้าน (ลูกช้าง) ที่เติบโตพอแก่การ เพื่อไว้ใช้ช่วย
ทำงาน ต่าง ๆ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ช้าง เป็นสัตว์ที่มีความ
สำคัญสูงมาก เป็นพาหนะของชนชั้นสูงสำหรับเดินทาง
ทางบก และเป็นเสมีนรถถังหรือเครื่องมือสำคัญใน
การนำทัพเข้าต่อสู้กับข้าศึก ยิ่งถ้าเป็นช้างเผือก สิ่ง
มงคลคู่บารมีของพระมหากษัตริย์ด้วยแล้ว ก็จะไปรดฯ
ให้นำมาเลี้ยง และประดับยศศักดิ์ให้ด้วย

กอบปรด้วย ที่ ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า
“ขุนชำนาญไพรสณฑ์และนายกองช้างเมืองนครนายก”
และ ละแวกนครนายกมีเรื่องราวเล่าขานสืบทอดกันต่อมา
ถึงการมีเพนียดช้าง อยู่ในท้องถื่น จึงอาจเห็นได้ว่า
ขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกองช้าง มีนิवासสถาน

อยู่ในละแวกอำเภอบ้านนา หรืออำเภอเมืองนครนายก ในปัจจุบัน

เพนียด หรือ เพนียดคล้องช้าง คือสถานที่สำหรับการจับช้างวิธีการจับช้างป่านั้น หมอช้างจะขี่ช้างต่อ ล่อช้างป่าให้เข้ามาในเพนียดแล้วคัดเฉพาะช้างที่ต้องการไว้ เมื่อจะนำมาฝึก ก็จะทำให้หมอช้างขี่ช้าง ๕-๗ เชือกวิ่งไล่ต้อน ผู้ที่ทำหน้าที่จับช้าง หรือ คล้องช้าง จะขี่ช้างต่อ ถือ คั่นจาม ไม้ด้ามยาวที่ปลายด้านหนึ่งเป็นบ่วง และปลายเชือกผูกติดกับคอช้างต่อ คอยหาจังหวะคล้องบ่วงเข้าที่เท้าหลังของช้างที่จะจับ เมื่อบ่วงรัดเท้าช้างไว้แน่นแล้ว จากนั้นความท้อจะโยนบ่วงที่เหลือลงจากหลังช้างต่อ เพื่อให้ช้างที่จะจับ ลากไปติดเสาตะลุง (เสาสำหรับผูกช้าง) ก็เป็นอันจับช้างได้ จากนั้นจึงนำช้างต่อสองเชือกเข้าประกบด้านข้างแล้วนำไปยังเสาโตงเตง (เป็นซุงที่ห้อยจากด้านบน ปลายลอย มีเชือกดึงออกไปด้านข้าง เพื่อเปิดให้ช้างเข้า ทำหน้าที่เป็นประตู) เพื่อทำการเลือกในการเลือกช้างนั้นจะต้องดูที่คชลักษณ์ (ประเภทตำราแสดงรูปพรรณสัณฐานของช้างต่าง ๆ ซึ่งดีและชั่ว ถ้าได้ไว้จะให้คุณหรือโทษแก่เจ้าของ) เป็นหลัก แล้วจึงนำช้างแต่ละคชลักษณ์ไปฝึกตามที่ตำราบอกกล่าว^๔

เพนียดคล้องช้างที่อยุธยา จาก หนังสือ Travels in Siam, Cambodia and Lao 1858 - 1860 ของ อองรี มูออต (HENRI MOUHOT)

เวตแดนสระบุรี

สมรภูมิต่างดง

วันอังคาร ขึ้น ๗ ค่ำ เดือนยี่ (วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) เสด็จทรงม้านำพลทหาร ๒๐ ฝ่าเข้าไป ขุนหมื่นพันทนายชาวบ้านบางดงมากกว่า ๑,๐๐๐ ออกต่อสู้ ยิ่งปืนสกัดหน้าหลังหวังจะทำอันตราย แต่แคล้วคลาด กระสุนไม่ถูกใครเลย จึงขับม้านำทหารบุกรุกเข้าไป ให้ทหารปืนขึ้นหักเอาค่ายได้ ไล่ตะลุมบอนพันทหารชาวบ้านบางดงแตกกระจัดกระจายแตกค่ายหนีไป ได้ช้างพลาย ช้างพัง ๗ ช้าง และได้ทรัพย์สินสุวรรณธัญญาหารเป็นอันมาก

ในสภาวะสงครามที่ข้าศึกล้อมประชิดพระนครอยู่นั้น ใบบ้านบางดงจึงมีกำลังพลที่พร้อมสู้รบได้มากกว่าพันคน ทั้งมีการตั้งค่ายคู่วัรักษาป้องกันตนเองอยู่พร้อม คงมิใช่ นักรบอาสาหรือกลุ่มชาวบ้านที่ร่วมใจร่วมชีวิตอุทิศเพื่อแผ่นดิน ร่วมกันจัดตั้งกองกำลังพิทักษ์แผ่นดินแบบชาวบ้านบางระจัน เป็นแน่ โดยคงจะเป็นกองกำลังของทางการ ที่วางไว้ป้องกันแนวรุกชั้นนอกตัวพระนครของข้าศึกทางด้านนี้ ก็ได้

อีกทั้งที่พงศาวดารใช้คำว่า “ขุนหมื่นพันทนายบ้าน” ก็บ่งบอกถึงการเป็นคนของทางการอย่างชัดเจน โดยคงจะเป็นเหล่ากรมการ หรือ คณะกรมการฝ่ายต่าง ๆ ของบ้านบางดง ส่วนตัวผู้นำสูงสุดในบ้านบางดง คงไม่อยู่ในขณะนั้น อาจต้องเข้าไปประจำการอยู่ในตัวกำแพงพระนครกรุงศรีอยุธยา ตามธรรมเนียมยามศึกประชิดพระนครของยุคนั้น ก็ได้

การตีค่ายบ้านบางดงนี้ นอกจากได้ช้าง ๗ ช้าง เงิน ทองแล้ว ยังได้ธัญญาหารเป็นอันมากหลังจากนี้ การใช้เวลาไปกับการลาดเลี้ยวเที่ยวหาอาหาร ก็คงลดน้อยลง

ปัจจุบัน บ้านบางดง หรือ บ้านกง อยู่ที่ใด

บ้างสันนิษฐานว่า อยู่ ณ บริเวณบ้านหินกอง อำเภอนองแคว สระบุรี ในปัจจุบัน

บ้างก็ว่า อยู่ในเขตอำเภอบ้านนา นครนายก (โดยระยะทางจากบ้านพรานนกไปถึงอำเภอบ้านนาย่อมไกลเกินไป ที่จะเดินเท้าภายในหนึ่งวัน)

ด้วยความห่างของภูมิสถานจากบ้านพรานนก อำเภอกุทัยพระนครศรีอยุธยาประมาณยี่สิบ-สามสิบกิโลเมตร สถานที่ควรจักเป็น มีความน่าจะเป็น บ้านบางดงที่สอดคล้องในเรื่องระยะทางและใช้เวลาในการเดินเท้าภายในหนึ่งวัน มากที่สุด ก็คือ

ละแวกบางกง หรือแถบบริเวณที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งวัดบางกง(ทรงศิลา) ตำบลหนองสรวง อำเภอวิหารแดง สระบุรี ในปัจจุบัน

โดยระยะทางระหว่างแถบบริเวณบ้านพรานนกกับวัดบางกง จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์^๕ ห่างกันประมาณ ๒๐ กิโลเมตรกว่าเล็กน้อย อีกทั้ง ทางด้านใต้ของวัดบางกง แห่งนี้ ยังเอื้อต่อการพักพิงแรมคืนอีกด้วย เพราะอยู่ใกล้ชิดติดกับแหล่งน้ำ คือ คลองบ้านพริก ห่างกันราว ๘๐ เมตร

นอกจากนั้น นามก็ใกล้เคียงกัน คือ พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ระบุชื่อว่า “บางดง” ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า พอนานเข้าเลยกร่อนกลายเป็น บางกง อย่างที่ปรากฏนามอยู่ในปัจจุบัน

อนึ่ง พระราชพงศาวดาร ไม่ได้ระบุไว้ว่าบ้านบางดง ในขณะนั้น ขึ้นกับเมืองใด

ตามใจความของฉบับพันจันทนุมาศ ว่า ถึงตำบลหนองไม้ซุง ในวันถัดมาจากการสู้รบ ตรงกันกับฉบับหมอบรัดเล แต่ ฉบับพระราชหัตถเลขา มีนัยว่า หลังการสู้รบกับพวกต่อต้านที่บ้านบางดงในวันอังคารแล้ว วันรุ่งขึ้นคือวันพุธ ได้หยุดพักทัพปรับขบวนกันหนึ่งวัน ก่อนจะออกเดินทางต่อไปถึงตำบลหนองไม้ซุงหรือหนองไม้ซุ่ม ในวันพฤหัสบดี

ดังที่เคยกล่าวในตอนต้นแล้ว ก็คงยึดถือฉบับพันจันทนุมาศ เป็นหลัก นั่นคือ ประทับที่ตำบลหนองไม้ซุงในวันพุธที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่ปี่จ่อ

จากระยะทางจากวัดบางกง หากเดินทางด้วยระยะทางประมาณ ๒๐ กิโลเมตรหรือกว่าเล็กน้อย ก็น่าจะเลยละแวกที่ตั้งตัวอำเภอบ้านนา นครนายก ไปถึงเขตตำบลบ้านพร้าว อำเภอบ้านนา นครนายก

ตำบลหนองไม้ซุง หรือ หนองไม้ซุ่ม จึงน่าจะอยู่ในละแวกคลองวังไทร พื้นที่ตำบลบ้านพร้าว อำเภอบ้านนา ช่วงห่างจากวัดบางกง อำเภอวิหารแดง ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ละแวกที่ไม่ไกลจากวัดบ้านพร้าว ในปัจจุบัน

เวตเมืองนครนายก

หนองไม้ซุง

ออกจากบ้านบางดงแล้ว ฉบับพันจันทนุมาศว่า “ครั้น ณ วันพุธ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่ จึงยกพลทหารมาประทับที่ตำบลหนองไม้ซุง ตามทางเมืองนครนายก”

แต่ ฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่า “ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดีขึ้น ๙ ค่ำ เดือนยี่ จึงยกพลทหารมาหยุดประทับตำบลหนองไม้ซุ่มตามทาง”

บ้านนาเรียง

ต่อจากตำบลหนองไม้ซุง กองกำลังพระเจ้าตาก รอนแรมต่อไปอีก พอวันที่ ๒ (จากหนองไม้ซุง) ถึง บ้านนาเรียง แล้วพัก ๑ คืน

บ้านนาเรียง อยู่ที่ใด ในปัจจุบัน

มีสถานที่แห่งหนึ่งในเขตตัวอำเภอหนองแค สระบุรี ชื่อบ้านนาเรียง โดยมีโรงเรียนที่ใช้ชื่อบ้านนี้เป็น ส่วนหนึ่งของชื่อโรงเรียนด้วย ผู้สนใจประวัติศาสตร์การ เดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หลายท่าน เชื่อถือกันว่า เป็นสถานที่แห่งเดียวกัน กับที่ในพงศาวดาร เรียกว่า บ้านนาเรียง

สรุปความ เส้นทางเดินทัพ จากพระราช พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ในช่วงนี้ ได้ว่า วันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ ถึงบ้านบางดง วันอังคาร สู้รบกับพวกต่อต้าน ที่บ้านบางดง วันพุธ ประทับที่หนองไม้ซุง วันพฤหัสบดี ไม่ระบุสถานที่พักทัพ วันศุกร์ (วันเดินทัพวันที่สองจาก หนองไม้ซุง) ถึงบ้านนาเรียง

จากระยะทางดังกล่าว ย่อมเป็นไปได้ที่ บ้านนาเรียง อำเภอหนองแค สระบุรี จะคือ บ้านนาเรียง สถานที่พักทัพของพระเจ้าตาก ในวันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ (วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) เพราะออกจากบ้าน พรานนก อำเภออุทัย พระนครศรีอยุธยา ในวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ย่อมไร้เหตุผลอย่างสิ้นเชิงที่จะ เดินทางมาถึงลแวกตัวอำเภอหนองแค สระบุรี ในวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เว้นแต่จะแก้งเดินทางที่พวกวนให้ ไพร่พลได้รับความเหนื่อยยาก เล่น ๆ

เอกสารบางแห่งกล่าวว่า ราว ๑ กิโลเมตร ทาง ด้านทิศเหนือของอำเภอบ้านนา นครนายก ในปัจจุบัน มีคอกหรือเพนียดข้างในสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ ชาวบ้านพื้นถิ่นเรียกพื้นที่นี้ว่า นาเรียง ซึ่งน่าจะเป็น บ้านนาเรียง สถานที่พักทัพในวันศุกร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ดังกล่าว

แต่จากระยะทางจากวัดบางกง วิหารแดง ดูไม่ น่าจะเป็นไปได้ที่ บ้านนาเรียง คือ บริเวณดังกล่าวใน อำเภอบ้านนา เพราะใช้เวลาเดินทางจาก บ้านบางดง ถึงบ้านนาเรียง เป็นเวลาสามวัน บ้านนาเรียง จะต้องตั้ง อยู่ไกลกว่าตัวจังหวัดนครนายก ออกไปอีก

แล้ว บ้านนาเรียง ควรจะเป็นสถานที่แห่งใด กันแน่?

บ้านนาเรียง นี้ ในช่วงกลางสมัยอยุธยา มีได้มีแต่ เฉพาะท้องนารกร้างว่างเปล่าหรือท้องนาอันกว้างใหญ่ ไพศาล ที่ดูเสมือนจะเป็นความหมายของนามบ้าน เท่านั้นแต่มีชุมชนซึ่งคงมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นพอ

ประมาณด้วย ดังที่ปรากฏในเอกสารว่าในรัชสมัย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเจ้าช้างเผือก) ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐ พระยาละแวก แต่งพลมาลาดตระเวน ทั้งทางบกและทางเรือแล้วกวาดต้อนชาวเมือง ภาคตะวันออกไปเมืองละแวกเป็นอันมากหนึ่งในเมือง เหล่านั้น มีนาม “นาเรียง อยู่ด้วย” หรือเพราะมักเกิด การกวาดต้อนครอบครัวผู้คนไปเมืองละแวก กัมพูชา อยู่เนื่อง ๆ หมุนเวียน ซ้ำซาก ผู้คนจึงพากันอพยพ หลบหนีทิ้งร้างบ้านนาเรียงไปสิ้น

สันนิษฐานว่า บ้านนาเรียง น่าจะอยู่ในละแวก ตำบลปากพลี อำเภอปากพลี นครนายก ในปัจจุบัน โดย สถานที่พักทัพแรมคืน คงต้องเป็นบริเวณที่ใกล้แหล่ง น้ำเพื่อจะได้ใช้อุปโภคบริโภค ซึ่งในพื้นที่ตำบลปากพลี มีคลองอยู่สายหนึ่ง ชื่อ คลองยาง จึงคาดว่าแถบ ริมคลองยาง ใกล้แนวรอยต่อตำบลโคกไม้ลาย อำเภอ เมืองปราจีนบุรี น่าจะเป็นสถานที่แรมทัพ แม้ระยะทาง จากคลองวังไทร ในละแวกที่สันนิษฐานว่า เป็นหนองไม้ซุง กับละแวกคลองยาง ซึ่งคาดว่า เป็นบ้านนาเรียง นี้ จะห่างกันราว ๒๐ กิโลเมตรกว่าเล็กน้อย อันดูได้ระยะทาง น้อยสำหรับการเดินเท้าสองวัน แต่อาจเพราะมีข้อจำกัด เรื่องภูมิสภาพของเส้นทาง ก็เป็นได้ จึงเคลื่อนตัวได้ช้า กว่าการเดินทางในช่วงก่อน ๆ

ส่วนระหว่างทางจากหนองไม้ซุงมายังบ้านนาเรียง ซึ่งไม่มีกรกล่าวถึงการแรมคืนพักทัพ ใ้เวลานั้น สถานที่ แรมทัพในวันดังกล่าว สันนิษฐานว่าเป็นแถบใกล้ แม่น้ำนครนายก ช่วงรอยต่อระหว่างตำบลบ้านใหญ่กับ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง นครนายก

บริเวณที่เรียกว่า “บ้านนาเรียง” อำเภอหนองแค สระบุรี ที่ผู้สนใจประวัติศาสตร์การเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หลายท่าน เชื่อถือกันว่าเป็น สถานที่แห่งเดียวกันกับที่ในพระราชพงศาวดารฯ เรียกว่า บ้านนาเรียง แต่เนื่องจากระยะทางระหว่างบ้านพรานนก อำเภออุทัย กับ หนองแค ใกล้เกินกว่าจะใช้เวลา

ในการเดินทางถึง ๖ - ๗ วัน จึงยอมเป็นไปไม่ได้ที่ บ้านนาเรียง ในพระราชพงศาวดารฯ จะตั้งอยู่แถบบริเวณ อำเภอนองแคะ สระบุรี นี้

เวตคามปราจีน – บางคาง

ออกจากบ้านนาเรียงแล้ว ฉบับพันจันทุมาศ ว่า “วันหนึ่งจึงถึงเมืองปราจีนบุรี ข้ามด่านกบแจะ หยุดพักพลหุงอาหาร ณ ฟากตะวันออกแล้วให้ยกพลนิกายข้ามทุ่งไปจนเวลาบ่าย ๕ โมง”

ส่วนความในฉบับพระราชหัตถเลขา “ถึงบ้านนาเรียง แขวงเมืองนครนายก หยุดประทับอยู่คืนหนึ่งแล้วยกไปแต่ที่นั่นอีกวันหนึ่ง จึงข้ามแม่น้ำไปฝ่ายฟากตะวันออก ถึงบ้านกบแจะ ด่านเมืองปราจีนบุรี ให้หยุดพักทัพพลหุงอาหารกินเสร็จแล้ว จึงเดินทางข้ามทุ่งไปจนเพลเย็น และกองพระเชียงเงินนั้นล้าอยู่ มามีทันพระยากำแพงเพชรจึงขึ้นม้ากลับมากับหลวงพรหมเสนา เทียวตามหากองพระเชียงเงินก็ได้พบ จึงให้รอกทัพหยุดคอยทำอยู่ที่นั่นถึงสามวัน จนถึง ณ วันจันทร์...”

และฉบับหมอบรัดเลว่า “ถึงบ้านนาเรียงหยุดประทับยกแต่นั้นวันหนึ่งจึงถึงเมืองปราจีน ข้ามแม่น้ำไปฟากตะวันออกถึงด่านกบแจะ หยุดพักพลหุงอาหารแล้วให้พลนิกายข้ามทุ่งไปจนเพลบ่ายห้าโมง”

จากพระราชพงศาวดารทั้งสามฉบับ เมื่ออ่านหลายเที่ยวแล้ว เข้าใจว่า ออกจากบ้านนาเรียง แล้วเดินทางหนึ่งวัน ถึงเมืองปราจีนบุรี โดยมีข้อความที่ชวนให้เข้าใจเช่นนั้น ดังนี้

ฉบับพันจันทุมาศ ว่า “ออกจากบ้านนาเรียงวันหนึ่งจึงถึงเมืองปราจีนบุรี” เท่ากับว่า จากบ้านนาเรียงเดินทางวันหนึ่ง ถึงเมืองปราจีนบุรี แล้วกล่าวต่อว่า “ข้ามด่านกบแจะ หยุดพักพลหุงอาหาร ณ ฟากตะวันออกแล้วให้ยกพลนิกายข้ามทุ่งไปจนเวลาบ่าย ๕ โมง” หมายถึง หลังจากข้ามแม่น้ำ หุงอาหาร รับประทานแล้วก็ออกจากด่านกบแจะ เดินต่อไปอีกจนเวลาห้าโมงเย็น

และ ฉบับหมอบรัดเล ว่า “ถึงบ้านนาเรียงหยุดประทับ ยกแต่นั้นวันหนึ่งจึงถึงเมืองปราจีน ข้ามแม่น้ำไปฟากตะวันออกถึงด่านกบแจะ หยุดพักพลหุงอาหารแล้วให้พลนิกายข้ามทุ่งไปจนเพลบ่ายห้าโมง” ก็สื่อความทำนองเดียวกัน คือเดินทางไปจากนาเรียง หนึ่งวัน ถึงเมืองปราจีนบุรี ข้ามแม่น้ำแล้ว เดินไปอีกหนึ่งวันจนห้าโมงเย็น

“ถึงบ้านนาเรียง...แล้วยกไปแต่ที่นั่นอีกวันหนึ่ง จึงข้ามแม่น้ำไปฝ่ายฟากตะวันออก ถึงบ้านกบแจะด่านเมืองปราจีนบุรีให้หยุดพักทัพพลหุงอาหารกินเสร็จแล้ว จึงเดินทางข้ามทุ่งไปจนเพลเย็น” ข้อความบางตอนดังกล่าว ใน ฉบับพระราชหัตถเลขา ไม่ได้ระบุไว้ว่าเดินทางหนึ่งวันจากบ้านนาเรียงแล้วไปอยู่ที่ใดแต่หลังจากข้ามแม่น้ำที่บ้านกบแจะด่านเมืองปราจีนบุรีแล้ว ก็เดินทางไปเป็นวันจนเย็น จึงมีน่าจะคลาดเคลื่อน ที่กล่าวว่าวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนยี่ ปิจจ กองทัพพระเจ้าตากแรมทัพในเขตเมืองปราจีนบุรีหนึ่งคืน

เมืองปราจีนบุรีสมัยนั้นอยู่ ณ ที่ใด

จากที่ฉบับพันจันทุมาศ กล่าวในช่วงแรกออกจากรุงศรีอยุธยาเมื่อ “วันทหารม้า” วันอาทิตย์ที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ว่า “จึงหยุดประทับแรมอยู่

บ้านพรานนก ฝ่ายทแกล้วทหารออกไปลาดเลี้ยว
เที่ยวหาอาหาร จึงพบกองทัพพม่ายกมาแต่บางคาง พม่าไล่
ติดตามมาถึงที่ประทับ จึงเสด็จขึ้นมากับม้าทหาร ๔ ม้า
ออกมารบกับพม่าก่อน” นั้น

และพงศาวดารเมืองละแวก จ.ศ. ๑๑๕๘ มี
ความตอนหนึ่งว่า “...พระเจ้าคำชัตก็ยกกองทัพเข้ามา
จะตีเอาพระนครศรีอยุธยา ครั้นมาถึงคลองสะมัดไชย
แล้วยกล่องเข้าไปถึงด่านสำโรง แขวงเมืองจันทบูร
บางคาง กวาดได้ครัวอพยพเป็นอันมาก...”

บางคาง ในพงศาวดารดังกล่าว ท่านว่าคือ
ชื่อแบบพื้นบ้าน ของเมืองที่มีนามในภาษามอญ
ว่า **“ปราจีนบุรี”** ซึ่งในภาษาไทยหมายถึง เมืองตะวันออก

การเรียกขานนามแหล่งชุมชนแห่งนี้ว่า **บางคาง**
คงมีเหตุปัจจัยมาจากนัยแห่งคำที่ประกอบกันเป็นนาม
ชุมชน คือ คำว่า **“บาง”** พจนานุกรม” ให้ความหมาย
ว่า “ทางน้ำเล็กที่ไหลขึ้นลงตามระดับน้ำในแม่น้ำ
ลำคลอง หรือ ทะเล” ซึ่งการจะมีน้ำขึ้น - ลงได้ ทางน้ำ
เล็กนั้นก็ต้องเชื่อมต่อกับแม่น้ำ หรือ ทะเล ในที่นี้จึง
หมายถึง ทางน้ำเล็กที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำบางปะกง และ
คำว่า **“คาง”** ที่เป็น “ชื่อไม้ต้นชนิด *Albizia lebeckoides*
(DC.) Benth ในวงศ์ Leguminosae ใบคล้ายใบกระถิน
เนื้อไม้สีน้ำตาลแก่ แข็ง ทางพายัพเรียกว่า กาง” ซึ่ง
เป็นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ชุกชุมในบริเวณนี้

รวมสองคำแล้ว บางคางหมายถึง ตำบลบ้านที่
ตั้งอยู่ริมบาง (ทางน้ำเล็ก) หรือในบริเวณที่เคยเป็น
“บาง” ซึ่งชุกชุมหนาแน่นด้วย **“ต้นคาง”**

ส่วนท่านใดจะเห็นว่า มาจากการเพี้ยนเสียงใน
การเอ่ยชื่อบ้านดั้งเดิมว่า “มั่งคั่ง” เป็น “บางคาง” ของ
กลุ่มชาวจีน ตามประวัติชื่อคานามบ้านแบบตลกขบขัน
ดังที่เผยแพร่กันอยู่ในที่บางแห่ง ก็ย่อมแล้วแต่จะโปรด
พิจารณา

จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ แหล่งน้ำทางด้านใต้
ที่ตั้งวัดบางคางในปัจจุบัน คือแม่น้ำบางปะกง ห่างกัน
ประมาณ ๑๐๐ เมตร และทางด้านตะวันออกมีเส้นสีฟ้า
เล็ก ๆ ห่างราวเกือบ ๑๐๐ เมตร แต่ไม่มีอักษรให้ข้อมูล
ใด ๆ ดูเสมือนจะเป็นทางน้ำเล็ก ๆ แบบที่เรียกว่า “บาง”
(แต่จะเรียก “บาง” เฉพาะบริเวณปากลำน้ำ มิได้เรียก
ตลอดทั้งสาย) อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งนามสถานที่นี้

มีความเชื่อบางกระแสว่า บริเวณใกล้ๆ **วัดบางคาง**
ในปัจจุบัน น่าจะเป็นที่ตั้งเมืองปราจีนบุรี ในช่วง พ.ศ. ๒๓๐๙
นั้น โดยตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำปราจีนบุรี (คงหมายถึงบางปะกง
ตามชื่อในแผนที่ฯ หรือชื่อเมื่อไหลผ่านเมืองปราจีนบุรี)

ประมาณ ๒๐๐ เมตร เพราะได้มีการสำรวจพบซากเมือง
วัตถุโบราณและร่องรอยอื่นๆ ครั้นภายหลังได้ย้ายเมือง
ไปตั้งในที่ใหม่ ณ บริเวณสถานีตำรวจภูธรจังหวัด
ปราจีนบุรีในปัจจุบัน

และเชื่อกันอีกว่า บริเวณ วัดบางคาง หมู่ที่ ๕
ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง ปราจีนบุรี คือ สถานที่ซึ่ง
กองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก เคยแรมทัพ (หากเป็น
เช่นกล่าวนั้น ก็คือในคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๐๙)

ด้วยความเชื่อดังกล่าว ปัจจุบัน หน่วยงาน
ราชการต่างๆ ในจังหวัดปราจีนบุรีได้ใช้พื้นที่ วัดบางคาง
อำเภอเมืองปราจีนบุรี เป็นสถานที่ประกอบพิธีบวงสรวง
ดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในวัน
คล้ายวันปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่ง
กรุงธนบุรีของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในวันที่
๒๘ ธันวาคมของทุกปี

แต่ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่าน ยังสงสัยเกี่ยวกับ
เรื่องละแวกบริเวณอันเชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งเมือง
ปราจีนบุรีดังกล่าว

ด้วยนาม **“บางคาง”** ที่สอดคล้องกับข้อความ
ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ที่ว่า **“กองทัพ
พม่ายกมาแต่บางคาง”** ก็ย่อมดูมีนัยอันน่าเชื่อได้ว่า
บางคาง ที่พระราชพงศาวดารกล่าวถึงในวันอาทิตย์ที่
๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ คงตั้งอยู่ในละแวกแถบ
วัดบางคางนี้ อันทำให้เข้าใจได้ว่า กองทหารพม่าเคยตั้ง
กองกำลังอยู่ในละแวกนี้ เมื่อช่วงปลายเดือนธันวาคม
- ต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ หรือก่อนหน้านั้น และ
ได้ถอนกองกำลัง(ทั้งหมด)ยกกลับไปสู่เขตสุพรรณ
พระนครกรุงศรีอยุธยาตั้งที่ในระหว่างการยกทัพกลับ
ได้เกิดการปะทะกับกองกำลังพระเจ้าตากที่บ้าน
พรานนก ดังกล่าวในพระราชพงศาวดาร (แต่โดยข้อเท็จ
จริงแล้ว ทหารพม่าที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า
“ยกมาแต่บางคาง”นั้น อาจเป็นเพียงการกล่าวถึงเมือง
ปราจีนบุรีในชื่อพื้นบ้าน หรือ นามเมืองดั้งเดิมของ
ปราจีนบุรี เท่านั้น มิได้เจาะจงโดยแน่ชัดว่า ยกมาจาก
จุดไหนหรือบริเวณใดของเมืองปราจีนบุรี หรือ บางคาง
กันแน่ ดังจะกล่าวอีกหน ภายหน้า หัวข้อ “ใช้ผู้เดียว กันฤฯ”
จากระยะทางในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ ซึ่ง
คำนวณจากแนวถนน วัดบางคางห่างจากวัดกระแจะ
ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร แต่การใช้เส้นทางเดินในสมัย
นั้นอาจเป็นเส้นทางที่มีระยะทางน้อยกว่าเล็กน้อย ก็ได้
จึงสันนิษฐานการแรมทัพในคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๐๙ ได้เป็นสองประเด็น กล่าวคือ

๑. หากเข้าใจว่า “ข้ามด่านกบแจะ หยุตพักพล หุงอาหาร ณ ฟากตะวันออก” เป็นการหุงอาหารในตอนเช้า ซึ่งคงกระทำในตอนเช้ามืด เพราะจากระยะทาง วัดบางคางห่างจากวัดกระแจะ ประมาณ ๑๔ กิโลเมตรหรือน้อยกว่าเล็กน้อย วัดบางคางย่อมมีน้ำจะใช้สถานที่แรมทัพในคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เนื่องจากไกลเกินไปที่จะเดินไปข้ามแม่น้ำที่ด่านกบแจะ แล้วหุงอาหารในตอนเช้ามืด

ถ้าเข้าใจว่า หยุตพักพลหุงอาหารเป็นอาหารเช้า ตาประเด็นนี้ สถานที่ซึ่งกองกำลังภูษาคีของพระเจ้าตากแรมทัพในคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ก็น่าจะอยู่ในละแวกที่ใกล้ ๆ กับด่านกบแจะ หรือ**ริมแม่น้ำบางปะกงฝั่งตรงกันข้ามกับที่ตั้งด่านกบแจะ** (หมายถึงที่ทำการด่านกบแจะตั้งอยู่ในฝั่งเดียวกันกับที่ตั้งวัดกระแจะและโรงเรียนวัดกระแจะ ในปัจจุบัน) จึงจะดูสอดคล้องกับการข้ามด่าน หรือข้ามแม่น้ำ แล้วไปหุงอาหาร ณ อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำ ในตอนเช้ามืด

๒. หากเข้าใจว่า “ข้ามด่านกบแจะ หยุตพักพล หุงอาหาร ณ ฟากตะวันออก” มิใช่เป็นการหุงอาหารในตอนเช้า แต่เป็นการหุงอาหารในตอนสายเพื่อจะ**บริโภคนในตอนเพล** โดยได้ออกเดินทางจากที่แรมทัพตั้งแต่เพลเช้าตรู่ ก็ย่อมเป็นไปได้สูงที่ **วัดบางคาง คือ สถานที่ซึ่งกองกำลังภูษาคีของพระเจ้าตากแรมทัพในคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ**

เพราะระยะทางราว ๑๔ กิโลเมตรหรือน้อยกว่า คงใช้เวลาเดินประมาณ ๓ ชั่วโมง หากออกจากวัดบางคางตั้งแต่ ตอนตี ๕ หรือ ๖ โมงเช้า ก็ย่อมเป็นไปได้ที่จะข้ามด่านกบแจะไปหุงหาอาหารที่ฟากตะวันออกในช่วง ๐๙.๐๐ นาฬิกาหรือหลังจากนั้นเล็กน้อย เพื่อรับประทานกันในตอนเพล (เพล-เวลาพระฉันกลางวัน คือเวลาระหว่าง ๑๑ นาฬิกาถึงเที่ยง) ทั้งนี้ เพราะการบริโภคอาหารของกองกำลังภูษาคีในระหว่างการเดินทางหาฐานที่มั่น ในบางวันหรือโดยส่วนมากตลอดช่วงเวลาในการเดินทาง อาจเพียงแค่วันละสองมื้อเท่านั้นก็ได้ คือ รับประทานเฉพาะมื้อเพลกับมื้อหัวค่ำ ก่อนนอน

อีกทั้ง ข้อความในพระราชพงศาวดารอีกตอนหนึ่ง มีสาระสังเขปว่า “ให้ยกพลทหารเข้าไปในป่า หยุตประทับที่ สำนักหนองน้ำ หุงอาหารสำเร็จแล้ว พอเพลบ่าย” ก็สันนิษฐานได้ว่าเป็นการหุงอาหารในตอนสายสำหรับบริโภคในตอนเพล เช่นกัน

ประเด็นรับประทานอาหารมื้อเพล จึงดูมีน้ำหนักน่าเชื่อถือกว่าเท่ากับเอื้อให้เห็นคล้อยตามความเชื่อ

ที่สืบทอดกันมาช้านานของชาวเมืองปราจีนบุรีที่ว่า **กองกำลังพระเจ้าตากเคยแรมทัพในตัวเมืองปราจีนบุรี ณ ละแวกแถบบริเวณที่ตั้งวัดบางคางในปัจจุบัน** โดยเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของแผ่นดินแห่งเมืองตะวันออก ปราจีนบุรี เกิดขึ้นเมื่อคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙

จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ จุดแรมทัพบริเวณวัดบางคางห่างจากคลองยาง ในละแวกซึ่งคาดว่าเป็นบ้านนาเรียง ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร การเดินทางระหว่างบ้านนาเรียงกับวัดบางคาง ดูจะเป็นการเดินทางที่ไม่เร่งรีบนัก อีกวันหนึ่ง ทำนองเดียวกับการเดินทางจากคลองวังไทร ในละแวกที่สันนิษฐานว่า เป็นหนองไม้ซุง เมื่อสองวันก่อน โดยเหตุที่ได้ระยะทางน้อย นอกจาก เนื่องด้วยข้อจำกัดของภูมิสภาพแห่งเส้นทางแล้ว อาจจะมีเหตุผลอื่นที่นอกเหนือกว่านั้นอีกก็เป็นได้ เช่น เพื่อให้กองเสบียงได้ทำการหาเนื้อหาปลาหรือเสบียงอาหารอื่น ๆ มาเพิ่มเติมกักตุนเอาไว้เป็นต้น

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน วัดบางคาง

การเดินทางออกจากละแวกวัดบางคาง ตำบลหนองสรวง อำเภอวิหารแดง สระบุรี เมื่อวันพุธที่ ๗ มกราคม มาถึงละแวกวัดบางคาง อำเภอเมืองปราจีนบุรี ในคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม ใช้เวลาในการเดินทาง ๔ วัน โดยได้ระยะทางตามแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร เฉลี่ยใช้ระยะทางในการเดินทางวันละ ๑๔ กิโลเมตร

ย่อมน่าจะเป็นได้ว่า เเสบียงอาหารที่ได้มาจากบ้านบางคาง หรือบางคาง วิหารแดง คงร่อยหรอลงแล้ว กอปรด้วยละแวกพื้นที่บริเวณนี้ คงอุดมสมบูรณ์มากมายด้วยสัตว์ป่านานาชนิด จึงเมื่อหน่วยเบิกทางหน่วยนำร่องในการเดินทาง พบเห็นสัตว์ป่าพวกแก้งวาง หรือประเภทอื่นที่นิยมบริโภคกันในยุคนั้น อาจมีการหยุดยั้งรอ เพื่อให้กำลังพลฝ่ายเสบียงได้ทำการไล่ล่าสัตว์เหล่านั้นมาบริโภคในตอนเย็นหรือหัวค่ำ และหรือเพื่อย่างเก็บไว้เป็นเสบียงกรังต่อไป จึงทำให้การเดินทาง

ในช่วงจากวัดบางกง วิหารแดง สระบุรี ถึงวัดบางคาง เมืองปราจีนบุรีนี้ ได้ระยะทางเฉลี่ยเพียงวันละ ๑๔ กิโลเมตร หรือใช้เวลาในการเดินเท้าโดยเฉลี่ยเพียงวันละเกือบ ๔ ชั่วโมงเท่านั้น

อนึ่ง เอกสารหลายแห่ง มักเข้าใจว่า ในตอนที่พม่ากำลังล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น มีกองทหารพม่าตั้งประจำการ (เป็นการถาวร) อยู่ในเมืองปราจีนบุรีด้วย เนื่องจากมีข้อความในพระราชพงศาวดารกล่าวถึง มังมหานรธาส่งทหารไปเมืองปราจีนบุรี ประกอบกับในช่วงตอนแรก ๆ เมื่อกองกำลังกู้ชาติเคลื่อนทัพออกจากกรุงศรีอยุธยา ที่ได้ปรากฏข้อความว่า กองทัพพม่ายกมาแต่บางคาง

ทว่า จากที่เอกสารฝ่ายพม่าระบุถึงจำนวนพลของทหารพม่าในคราวศึกเสียกรุงครั้งที่ ๒ ว่า มีจำนวน (โดยสรุปรวมจากสองกระแสที่กล่าวต่างกันว่า) อยู่ระหว่าง ๕๐,๐๐๐ - ๗๓,๐๐๐ นาย (แต่นักประวัติศาสตร์ไทยบางท่านประมาณว่า มีจำนวน ๑๒๐,๐๐๐ นาย - ทัพเนเมียวสีหบดี ๗๐,๐๐๐ นาย ทัพมังมหานรธา ๕๐,๐๐๐ นาย^๑ ซึ่งหากมีการทุ่มกำลังมาขนาดนั้น เมื่อถูกจีนบุกครั้งที่สอง ก็น่าจะต้องมีการเรียกทัพกลับไปช่วยบ้าง)

ด้วยจำนวนกำลังพลตามเอกสารฝ่ายพม่า ดังกล่าวตอนต้น (หัวข้อ สงครามกรุงแตก) จึงไม่น่าจะมีการส่งทหารออกไปประจำการ (เป็นการถาวร) นอกอาณาบริเวณสู้รบที่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยามากนัก

โดยการส่งกำลังทหารพม่าออกไปเมืองปราจีนบุรีนั้นเป็นการส่งไปเพื่อปฏิบัติการกิจ(เฉพาะกิจ) ๒ ประการ กล่าวคือ **สลายฐานกำลังกรมหมื่นเทพพิพิธที่เมืองปราจีนบุรีและตีค่ายกองกำลังอาสาชาวเมืองภาคตะวันออก ที่ปากน้ำโยทะกา** (จุดที่แม่น้ำนครนายกไหลมาบรรจบกับแม่น้ำบางปะกง) เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจแล้ว ก็ยกกองกำลังกลับเข้าสู่เขตสู้รบรอบพระนครกรุงศรีอยุธยา ดังที่ปรากฏในฉบับพันจันทนุมาศว่า **“กองทัพพม่ายกมาแต่บางคาง”** ซึ่งกองกำลังชุดนี้ **คงเป็นกองทหารพม่าที่เสร็จสิ้นภารกิจการตีค่ายกองกำลังนักรบอาสาชาวเมืองภาคตะวันออก ที่ปากน้ำโยทะกาแล้ว** ยกกลับมา ก็เป็นได้ (เพราะมีจำนวนสองพันกว่านาย ถ้าหากเป็นกองกำลังชุดไปเมืองปราจีนบุรี หรือ บางคาง เพื่อสลายฐานกำลังกรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งมีจำนวนพลร่วมหมื่น ทหารพม่าก็น่าจะมีปริมาณมากกว่านี้ จะกล่าวรายละเอียดในภายหลัง) หัวข้อ “ใช่ ผู้เดียวกันฤ” แต่ทั้งนี้ พม่าอาจมีกองกำลังจำนวนไม่มากนัก คอยควบคุมสอดส่องอยู่ตามปากแม่น้ำต่าง ๆ ก็ได้

เช่น ปากน้ำโยทะกา ปากน้ำโจ้ไล้ หรืออื่น ๆ ที่ไม่ไกลจากกรุงศรีอยุธยามากนัก เพื่อคอยหาข่าวสารความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่จะเป็นการให้ความช่วยเหลือสนับสนุนกรุงศรีอยุธยา

ข้ามด่านกบแจะ

เช้าวันรุ่งขึ้น วันอาทิตย์ที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เคลื่อนกองกำลังออกจากละแวกวัดบางคาง ไปข้ามด่านกบแจะแล้วหยุดพักพลหุงอาหาร ณ พากตะวันออก

บริเวณที่ข้ามน้ำ ด่านกบแจะนี้มีเรื่องเล่าขานของชาวบ้านสืบต่อกันมาว่า บริเวณที่ตั้งวัดกระแจะ หมู่ที่ ๓ ตำบลท่างาม อำเภอเมืองปราจีนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำบางปะกง ที่ปัจจุบันเรียกกันว่าแม่น้ำปราจีนบุรี อันเป็นจุดที่แม่น้ำประจันตคามมาเชื่อมต่อกับแม่น้ำปราจีนบุรี และแม่น้ำตอนที่ผ่านจุดนี้จะแคบกว่าจุดอื่น ๆ คือ **ด่านกบแจะ** ซึ่งเป็นจุดหรือสถานที่หรือบริเวณที่กองทัพพระเจ้าตากข้ามแม่น้ำในวันดังกล่าว

ผู้ทรงคุณวุฒิให้สารัตถะเกี่ยวกับชื่อบ้านกบแจะ ทำนองว่า กบแจะ เป็นคำประสมระหว่าง กบ กับ แจะ กบ หมายถึง ประกบ ประจบ รวม ทัพซ้อนกัน ส่วน แจะ ตรงกับคำว่า เตะ หมายถึง ถูก (ล้มผัส) (เตะ) ต้องโดนรวมความแล้ว บ้านกบแจะ หมายถึง ชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณซึ่งมีลำน้ำสองสายไหลมาบกันแจะกัน พบกัน คือ คลองประจันตคามจากทางเหนือ กับแม่น้ำปราจีนบุรี (หรือบางปะกง) จากตะวันออก แล้วไหลรวมเป็นแม่น้ำ

เดียวกันไปทางตัวเมืองปราจีนบุรีด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าว ทางราชการยุคนั้นจึงกำหนดให้เป็นด่านตรวจคนล่องเรือมาทางลำน้ำประจันตคามกับทางแม่น้ำปราจีนบุรี^๙

จากแผนที่ฯ เมื่อเคลื่อนทัพข้ามแม่น้ำบางปะกงที่ละแวกด่านกบแจะจากฝั่งแผ่นดินฟากเดียวกันกับบริเวณที่ตั้งวัดบางคาง อำเภอเมืองปราจีนบุรี สถานที่ที่แรมทัพเมื่อคืนวันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ นั้นต้องเป็นการ**ข้ามน้ำจากฝั่งตรงกันข้ามกับบริเวณที่ตั้งวัดกระแจะในปัจจุบัน**

ลักษณะแม่น้ำละแวกที่ในอดีตเป็นด่านกบแจะนี้ แม่น้ำบางปะกงตอนจะบรรจบกับคลองประจันตคามนั้น ไหลไปทางตะวันออก เป็นแนวขวางโค้งน้อย ๆ ก่อนจะบรรจบ ส่วนคลองประจันตคามไหลมาจากด้านเหนือในแนวตั้งโค้งคดเล็กน้อยก่อนบรรจบกัน บริเวณสามเหลี่ยมที่แม่น้ำบรรจบกันนั้น แถบบริเวณที่ลาดโค้งของคลองประจันตคาม ด้านเหนือแม่น้ำบางปะกง ซึ่งห่างจุดบรรจบประมาณเกือบ ๒๐๐ เมตร มี**คลองท่าแห** คลองเล็ก ๆ อีกคลองหนึ่ง แยกออกมา แล้วไหลลงไปทางตะวันออกเฉียงใต้

การที่ต้องเดินตามแนวแม่น้ำบางปะกงมาข้ามคลองที่ละแวกด่านกบแจะ อาจเนื่องจากเป็นช่วงที่แม่น้ำบางปะกงแคบกว่าละแวกอื่น หรือเป็นทางสัญจรของชาวท้องถิ่นมาแต่เดิม จึงอาจมีวัสดุอุปกรณ์หรือสิ่งปลูกสร้างที่ช่วยในการข้ามแม่น้ำในละแวกนี้ก็ได้อ จึงยอมเดินอ้อมเพื่อจะมาข้ามแม่น้ำบางปะกงในบริเวณด่านกบแจะนี้

หากจำเป็นต้องข้ามแม่น้ำ (เพราะไม่สิ่งก่อสร้างให้ใช้ข้าม) วิธีการข้ามน้ำนั้น อาจตัดไม้ไผ่ผูกเป็นแพหลาย ๆ แพแล้วผูกโยงกันไว้ให้เสมือนเป็นสะพาน ความกว้างของแต่ละแพยิ่งมากก็ยิ่งรับน้ำหนักได้มาก พอจะช่วยกันแบกปืนจ่ารงให้ข้ามแพไปได้ (หากไม่สามารถนำขึ้นหลังช้างได้กรณีน้ำลึกท่วมหลังช้าง อาจเกิดการตกหล่นเสียหายระหว่างข้ามน้ำได้) ส่วนพวกสัตว์พาหนะหากน้ำหนักมากเกินกว่าแพจะรับได้ ก็ให้ลุยน้ำกันไป ถ้าหากจำเป็นต้องสร้างแพเพื่อข้ามน้ำ ก็คงต้องส่งหน่วยกรุยทาง ไปล่วงหน้า เพื่อการจัดเตรียมกันไว้ก่อน

ผู้ทรงคุณวุฒิให้ สำนักระยะเกี่ยวกับแม่น้ำบางปะกง ทำนองว่า **แม่น้ำบางปะกง** มีต้นน้ำอยู่เขาสอยดาว จันทบุรี แล้วไหลผ่านบริเวณที่ลุ่มตอนภายในของจังหวัดสระแก้ว ปราจีนบุรี นครนายก

มีลำน้ำสาขาเล็กๆ หลายสายไหลจากเทือกเขาใหญ่ทางทิศเหนือ เช่น คลองพระปรัง คลองหนุมาน ไหลไปรวมที่ อำเภอภินทรบุรี **เรียกแม่น้ำปราจีนบุรี** กับคลองนางรอง คลองด่าน ไหลรวมที่ อำเภอเมืองนครนายก **เรียกแม่น้ำนครนายก** แล้วลง **แม่น้ำบางปะกง** ไหลไปออกอ่าวไทยทางฝั่งทะเลตะวันออกที่จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี

แม่น้ำบางปะกง เกิดจากแม่น้ำใหญ่ ๒ สาย คือ **แม่น้ำปราจีนบุรี** ไหลมาบรรจบกับ**แม่น้ำนครนายก** ที่บริเวณเหนืออำเภอบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา

จากนั้นไหลลงทิศใต้ ผ่านอำเภอคลองเขื่อน อำเภอบางคล้า มี**คลองท่าลาด** ไหลจากอำเภอพนมสารคาม ผ่านอำเภอราชสาส์น มารวมลงแม่น้ำบางปะกงที่ปากน้ำเจ้าโล้ (เจ้าโล้) อำเภอบางคล้า ไปลงอ่าวไทย

บางปะกง มีชื่อเดิมว่า **บางบองกอง** หรือ **บางมังก** เป็นชุมชนหมู่บ้านประมงชายฝั่ง อยู่ปากน้ำบางปะกง ปลายสุดออกอ่าวไทยเลยเรียกแม่น้ำทั้งสายตามชื่อชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ปากน้ำว่าบองกองมังก แล้วร่อนเป็นบางปะกง

บาง เป็นคำร่วมเก่าแก่ของคนสุวรรณภูมิทุกเผ่าพันธุ์ หมายถึงทางน้ำเล็ก ๆ ที่ไหลเชื่อมกับทางน้ำใหญ่กว่า แล้วมีชุมชนตั้งอยู่ตรงปากทางน้ำที่เชื่อมกันเรียกว่า **บางปะกง** เป็นคำร่อนจากคำเขมรว่า **บงกง** อ่านว่า **บ็องกอง** แปลว่า **กุ่ม**

แต่บางที่เชื่อกันว่าเป็นคำเรียกปลาชนิดหนึ่งว่า **มังก** (อาจเลียนเสียงและรูปจากมังกกร อย่างเดียวกับ กุ่ม-กั้ง ฯลฯ) มีใช้เก่าสุดในโคลงกำสรวลสมุทร (ราว พ.ศ. ๒๐๒๕) มีชื่อ ปลาหมังกปลาทุกัปลาฉลามว่า “มังกทุกัฉลามเห็นโ”^{๑๐}

หลังจากข้ามแม่น้ำบางปะกง ที่ด่านกบแจจะหยุดพักพลหุงอาหาร ณ พากตะวันออก รับประทานอาหาร (ช่วงเพล) แล้ว ก็ยกพลนิกลงข้ามทุ่งไปจนเวลา บ่าย ๕ โมง “ตรัสทราบว่า พระเชียงเงินขุนพิพิธวาที นักองราม เจ้ากรุงกัมพูชา ๓ คนนี้ มามีทันจึงทรงม้าเสด็จมากับหลวงพรหมเสนา จะเร่งพวกพระเชียงเงินก็มีได้พบ”

การที่พระเจ้าตากทรงม้ากลับไปตามทางเดิมพร้อมกับหลวงพรหมเสนา เพื่อตามหากลุ่มพระเชียงเงินซึ่งพลัดหลงกัน ย่อมต้องใช้เวลา และระยะทางพอสมควร กว่าที่จะทรงกลับมา ก็คงเกือบค่ำมืดแล้ว ดังนั้นวันอาทิตย์ที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ จึงต้องแรมทัพกันที่ชายทุ่งแห่งนั้น เชื่อกันว่า ทุ่งซึ่งข้ามมาจากด่านกบแจแแห่งนั้น คือ **ทุ่งศรีมหาโพธิ** ในปัจจุบัน

ส่วนที่บางฉบับว่า ให้ออกทัพหยุดคอยท่าอยู่ที่นั่น (ที่ชายทุ่ง) ถึงสามวัน นั้น วันถึงหนองไม้ซุ่มในฉบับดังกล่าว คลาดเคลื่อนจากวันพุธ เป็นวันพฤหัสบดี เดินสองวันถึงนาเรียงในวันเสาร์ แล้วก็ไปถึงชายทุ่งในวันจันทร์ด้วยซ้ำ (หากคิดว่าหยุดพักที่ปราจีนบุรีหนึ่งคืน) จึงเห็นว่า คงไม่มีการหยุดรอถึงสามวันดังกล่าว

สถานที่แรมทัพ คืนวันอาทิตย์ที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ หลังจากข้ามทุ่งแล้ว ต้องอยู่ห่างจากวัดกระแจะน่าจะเกือบ ๒๐ กิโลเมตร เพราะจากการเดินทัพ ด้วยเวลาราว ๕ ชั่วโมง ก็คงได้ระยะทางประมาณนั้น ปัจจุบัน สถานที่แรมทัพ คือ สถานที่แห่งใด ?

บ้านคูลำพัน

เอกสารบางแห่งกล่าวเสมือนขยายข้อความ “ข้ามด่านกบแจจะ... แล้วให้ยกพลนิกลงข้ามทุ่งไปจนเวลาบ่าย ๕ โมง” ในพระราชพงศาวดารว่า จากด่านกบแจจะ กองกำลังกษัตริย์ของพระเจ้าตาก มุ่งลงใต้ผ่านบ้านเม็ก (บางแห่งว่า บ้านเม็กรำ) บ้านไผ่ขาด (ตำบลคูลำพัน อำเภอสรีมโหสถ ปราจีนบุรี) ถึง **บ้านคูลำพัน** แล้วแรมทัพ

โดยกล่าวถึงประวัติหมู่บ้านคูลำพันว่า เมื่อครั้งพระเจ้าตากสินยกทัพไปเมืองจันทบุรี ได้มาตั้งค่ายพักที่ตำบลไผ่ชะเลียด มีคลองเล็ก ๆ ไหลผ่าน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ คลองนี้มีลักษณะคดเคี้ยว และปกคลุมไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด รวมทั้งทหารที่ห่างบ้านก็คิดถึงบ้าน จึงได้รำพึงรำพันถึงบ้าน จึงเรียกคลองนี้ว่าคลองคูลำพันและเรียกชื่อหมู่บ้านว่า บ้านคูลำพัน ต่อมาได้แยกออกจาก ตำบลไผ่ชะเลียด เป็นตำบลคูลำพัน

แต่ที่อำเภอท่าใหม่ จันทบุรี ก็มี **บ้านลำพัน** (เมื่อไม่นานผ่านไปยังเห็นป้าย บอกทางใช้คำว่า “ลำพัน” อยู่ แต่ในแหล่งค้นหาข้อมูลทางอิเล็กทรอนิกส์ กลายเป็นลำพันไปหมดแล้ว)

กอบปรด้วย พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายคำนี้ว่า “ลำพัน ชื่อปลาชนิดหนึ่ง (Prophagorus nieuhofi) ในวงศ์ clariidae มีครีบหลังและครีบกันไปรวมกับครีบหางเป็นอันเดียวกัน ปลาตุ๊กลำพัน ก็เรียก”

แต่คำนี้ได้หายไปจาก พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ฉบับพิมพ์ครั้งที่หก พ.ศ. ๒๕๓๘ และเหมือนจะไม่มีใน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ เช่นกัน เท่ากับว่า **ปลาชนิดนี้ถูกถอดออกไปจากพจนานุกรมแล้ว** ส่วนในธรรมชาตินั้น ไม่ทราบว่าในปัจจุบัน ที่บ้านคูลำพัน ปราจีนบุรี และบ้านลำพัน จันทบุรี ยังคงมีเผ่าพันธุ์ปลาชนิดนี้ อยู่หรือไม่ แต่ในแหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ยังมีให้ศึกษาค้นคว้าได้

ส่วน **คู** คือ หนองน้ำ คูลำพัน จึงน่าจะหมายถึง คู่งหรือโค้งน้ำที่ขุกขุมด้วยปลาตุ๊กลำพัน มากกว่า

จาก Google Maps ระยะทางจาก**วัดคูลำพัน** อำเภอศรีมโหสถ ปราจีนบุรี **ห่างจากวัดกระแจะประมาณเกือบ ๒๐ กิโลเมตร** จึงดูมีความเป็นไปได้ที่หลังจากข้ามด่านกบแจจะและหยุดพักพลหุงอาหาร ณ พากตะวันออก ในบริเวณริมแม่น้ำ โดยในห้วงเวลา ระหว่างทำการหุงอาหารนั้น ก็คงมีการอาบน้ำสระสรองในแม่น้ำพร้อมกันไปด้วย หลังจากนั้นก็ให้ยกพลนิกลงข้ามทุ่งไปจนเวลาบ่าย ๕ โมง แล้วกองกำลังกษัตริย์ของพระเจ้าตากก็แรมทัพในอาณาบริเวณใกล้ ๆ หรือในละแวกซึ่งเป็นที่ตั้ง **วัดคูลำพัน** ในปัจจุบัน

การเดินทางจากด่านกบแจจะแล้วข้ามทุ่ง ที่เริ่มเคลื่อนทัพออกเดินทางหลังอาหารช่วงเพล จนถึงเวลา บ่ายห้าโมงนี้ คงใช้เวลาในการเดินราว ๕ ชั่วโมง ได้ระยะทางประมาณเกือบ ๒๐ กิโลเมตร สอดคล้องกับระยะห่างระหว่างด่านกบแจจะกับวัดคูลำพัน จึงควรแก่การกล่าวได้ว่า ในคืนวันอาทิตย์ที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ กองกำลังกษัตริย์พระเจ้าตาก แรมทัพ ณ บริเวณละแวกวัดคูลำพัน โดยสถานที่พักทัพแรมคืนแห่งนี้ มีแหล่งน้ำอยู่ทางด้านใต้ คือ **คลองไผ่ชะเลียด** ห่างประมาณ ๔๐๐ เมตร

ระยะทางในการเดินเท้าสำหรับคนยุคปัจจุบันแบบเดินธรรมดา ๆ (ไม่เร่งรีบ ไม่เอ้อระเหย ไม่หยุดพัก)

ใช้เวลาราว ๒๐ นาที ได้ระยะทางประมาณ ๑ กิโลเมตร ส่วนคนสมัยสองร้อยกว่าปีก่อน ที่วิถีชีวิตมีแต่เดิน เดิน เดิน และเดิน การเดินแบบธรรมดาในระยะทาง ๑ กิโลเมตร น่าจะใช้เวลาราว ๑๕ นาที หนึ่งชั่วโมงก็จะได้ระยะทาง ๔ กิโลเมตร หากเดินวันละ ๑๐ ชั่วโมง หักเวลาหยุดพักสักหนึ่งชั่วโมง คงเหลือเดินจริง ๆ ๙ ชั่วโมง ก็น่าจะได้ระยะทาง ราววันละ ๓๖ กิโลเมตร หักเวลาที่เจียดให้เผื่อฝ่ายแบกหามลากเข็นออกไปสัก ๖ กิโลเมตร ก็คงเหลือเดินได้วันละ ๓๐ กิโลเมตร

นอกจาก ฝีเท้า แล้ว เหตุปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่มีส่วนในการกำหนดระยะทางในการเดินทัพ ก็คือ สภาพของเส้นทาง หากเป็นหนทางแคบ ถูกบีบบังคับด้วยภูมิสภาพ ให้เดินเรียงหน้ากระดานพร้อมกันได้คราวละไม่กี่คน ก็ย่อมต้องใช้เวลามากกว่าแบบเดินในทุ่งโล่ง หรือในถิ่นที่หนทางกว้างขวางให้เดินเรียงหน้ากระดานได้พร้อมกันคราวละเป็นสิบคน ดังนั้น ในหนทางเดินทัพนี้ บางวันบางหนทางในบางสถานที่ทั้งที่ได้ผ่านมาแล้ว และที่จะเดินทางต่อไปข้างหน้า บางคราวบางหนแห่งสามารถเดินได้ระยะทางเพียงแค่วันละเกือบสิบ กิโลเมตรหรือเกือบยี่สิบกิโลเมตรเท่านั้น ทั้งนี้ ก็คงเพราะภูมิสภาพของเส้นทาง เป็นตัวกำหนดหรือเหตุปัจจัยส่วนหนึ่งนั่นเอง

การเดินเท้าต่อเนื่องกันแทบทุกวันร่วมเดือน เช่นนี้ ย่อมเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า มีน้อย บางแห่งบางที่ ต้องเดินกรำแดดแผดเผาผิว ร้อนผ่าวจนกร้านเกรียม ไหนยังจะต้องเสี่ยงภัยอันตรายถึงชีวิต เมื่อคราวปะทะกับทหารพม่าเข้าศึก หรือกับกลุ่มคนไทยด้วยกันเองที่ต่างทัศนะความคิดเห็น ไหนยังจะต้องผจญกับความเสีงหรือความน่าจะเป็นในการเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะสภาพอากาศอันไม่คุ้นชิน ในสภาพภูมิประเทศที่ไม่เคยคุ้น ยามเดินเท้าอย่างต่อเนื่องรอนแรมไปในต่างถิ่นต่างที่

ยามรับประทานอาหาร ก็ล้วนเพื่อการยังชีพประทังชีวิต โภชนาหารมักเป็นของที่ผ่านการถนอมอาหาร การตาก การดอง การหมัก พวกของแห้งของเค็ม เพื่อยืดอายุให้เก็บรักษาไว้ได้นาน ๆ ต่อเมื่อผ่านย่านชุมชนหนาแน่น จึงอาจได้ลิ้มรสของสดของใหม่บ้าง ย่อมหาสุนทรียารมณ์ในการบริโภค ย่อมมิได้ ยามหลับ ยามนอนเล่า ก็นอนบนพื้นดิน บนขอน บนเนินแข็ง ซ้ำยังอาจถูกรบกวนทำร้ายทำให้รำคาญด้วยเหลือบยุง รื่นมดไรไต่ตอม หลับไม่สนิท หากความสุขสบายเกษมสำราญในนิทรารมณ์ ย่อมมิได้ เจกกัน

ความเหน็ดเหนื่อย ทุกข์ยากลำเค็ญ เสี่ยงโรค เสี่ยงภัย เสี่ยงชีวิต เหล่านั้น ก็ยังหาคำตอบอันแน่ชัดไม่ได้ว่า จะได้รับผลในรูปแบบใด กันแน่ อนาคตดูเหมือนจะมีคำตอบก็แต่ในวันพรุ่งนี้เท่านั้น

เหล่าวีรไทยชายชาญผู้หาญกล้า ซึ่งไม่ยอมวางเฉย นั่งดูตาย ยามเมื่อแผ่นดินเกิดถูกรุกราน

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่วัดคู่ลำพัน

อธิปไตยเหนือดินแดนถูกย่ำยี เหล่านั้น ได้เสียสละความ
สุขส่วนตัว ยอมละเว้นวิถีชีวิตปกติ ยอมทุกข์ทรมาน
เหนื่อยยากลำเค็ญ เสี่ยงภัยเสี่ยงชีวิต ด้วยหัวใจอัน
แกร่งกล้า ซึ่งมุ่งมั่นใฝ่หาความเป็นไท หวังให้มาตุภูมิได้มี
สันติสุข มีอิสรภาพ เพื่อคนรุ่นหลังจะได้อยู่กันอย่าง
สันติสุขสงบ

พระองค์ของพวกท่านเหล่านั้น ช่างสูงส่ง
ล้ำเลิศเกินนัก

กองทหารพม่าจากปากน้ำจี้ไล้

วันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีกจอ (วันที่ ๑๒
มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) หยุตประทับที่ สำนักหนองน้ำ
พอประมาณบ่ายสองโมง พระเชียงเงิน ขุนพิพิธวาทิ และ
นักกองศีราม เจ้ากรุงกัมพูชา ตามมาทัน ให้โบาย ๓๐ ที่
แล้วเห็นท่าที่พระเชียงเงินเหมือนมิเป็นใจต่อราชการ
จะให้ประหารเสีย แต่นายทัพนายกองทูลขอชีวิตไว้

ครั้นประมาณบ่าย ๔ โมง พม่าไล่แทงฟันคนซึ่ง
เมื่อยล้าอยู่นั้นวิ่งหนีมาตามทาง ครั้นได้ทอดพระเนตร
เห็น จึงให้นายบุญมีขึ้นม้าใช้สวนทางลงไปประมาณ
๒๐๐ เส้น พบกองทัพพม่ายกขึ้นมาแต่ปากน้ำจี้ไล้
เมืองฉะเชิงเทรา ทั้งทัพบก ทัพเรือ มาขึ้นที่ท่าข้าม ครั้น
เห็นธงเทียวเสียงฆ้องกลองรู้ว่าเป็นพม่าแน่นอนแล้ว ก็
กลับมาราบทูลตามได้เห็นทุกประการ จึงรับสั่งให้
พลทหารตั้งปืนตบใหญ่ร้อยดาดซุ่มอยู่ ๒ ข้างทาง แล้วให้
คนหาบเสบียงคริวไปก่อน ส่วนพระองค์กับทหาร
ประมาณ ๑๐๐ เศษคอยรับพม่า

จากความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ
ที่ว่า “ครั้น ณ วันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ ให้ยกพล
ทหารเข้าไปในป่า หยุตประทับที่ สำนักหนองน้ำ
หุงอาหารสำเร็จแล้ว พอเพล่าบ่ายประมาณ ๒ โมง...” เช้าใจว่า

รุ่งเช้าวันใหม่ ออกเดินทัพจากชายทุ่ง ผ่าน
เข้าไปในป่า แล้วหยุดพักที่สำนักหนองน้ำหุงอาหาร
เพราะมีการเดินทัพระยะหนึ่งก่อนจะหยุดพัก เพื่อหุงอาหาร

แสดงว่า ต้องทำการหุงอาหาร ในช่วงสาย น่าจะสาย
เกือบเพลแล้ว ดังนั้นการรับประทานอาหารมื้อนี้ ก็คง
กระทำกันในช่วงเพล

ข้อความดังกล่าว จึงช่วยสนับสนุนความเห็นที่ว่า
บางวัน โดยเฉพาะวันอาทิตย์ที่ ๑๑ และวันจันทร์ที่ ๑๒
มกราคม ที่พระราชพงศาวดารกล่าวถึงการหุงอาหาร
ไว้นี้ กองกำลังพระเจ้าตากรับประทานอาหารมื้อแรก
(ซึ่งประกอบขึ้นใหม่ในแต่ละวันนั้น) ในตอนเพล

ส่วนในตอนเช้า อาจยังไม่บรรจอะไรลงใน
กระเพาะอาหารเลย หรือ อาจดื่มน้ำด้วยการวกดื่ม
จากในลำคลอง หรือดื่มจากภาชนะที่พกพาติดตัว ทำนอง
การดื่มกาแฟหรือชาตอนเช้า ลักถ้อย ในปัจจุบัน หรือ
อาจเดินขบเคี้ยวสิ่งเฉพาะตัว ที่ได้พกพาไว้ในย่าม เช่น
พวกของอย่างต่าง ๆ อันได้รับการปันส่วนมาตั้งแต่
เมื่อเย็นวันวาน หรือเดินเคี้ยวหมากอย่างเบิกบานใจ
ผ่อนคลายอารมณ์ หรือ เดินอมเส้นยาจูน หรือ เดินถนุยา
ปล่อยคว้นโขมง ก็ยอมแล้วแต่วิสัย หรือกิจวัตรที่เคยชิน
แต่เดิมมาของแต่ละท่าน

สถานที่หยุดประทับ หรือ หยุดพักที่สำนักหนองน้ำ
นี้คงห่างจากบริเวณตำบลคู่มือลำพันหรือบริเวณวัดคู่มือลำพัน
ราวเกือบสิบลิโลเมตร เพราะใช้เวลาเดินทัพไม่นานนัก
ประมาณ ๓-๔ ชั่วโมงหรือน้อยกว่า อีกทั้งคงเดินแบบ
ตามสบายไม่เร่งรีบเพราะมีท่าที่รอคอยกลุ่มพระเชียง
เงินซึ่งพลัดหลงกัน

จากแผนที่ในการเดินทัพจากบางคาง หรือ
ละแวกเมืองปราจีนบุรีไปยังสำนักหนองน้ำ อาจจะเป็น
การเดินทางอ้อมอยู่บ้าง เพราะจากละแวกวัดบางคาง
ก็สามารถข้ามแม่น้ำบางปะกง เพื่อเดินทัพไปยังบริเวณ
วัดคู่มือลำพันได้ เช่นกัน และยังช่วยย่นระยะทาง
ลดจำนวนเวลาที่ใช้ในการเดินทัพได้อีกด้วย แต่คงเพราะไม่
อยากยุ่งยากในการข้ามแม่น้ำที่กว้างขวางอย่างแม่น้ำ
บางปะกง จึงต้องยอมเดินอ้อมไปหาที่แคบ ๆ เพื่อข้ามน้ำ
หรือ ที่ซึ่งอาจมีประติมากรรมท้องถิ่นในการข้ามน้ำ ดัง
กล่าวตอนต้นแล้ว

อนึ่ง จากข้อความในพงศาวดารข้างต้นเรื่อง
“ระยะทาง ๒๐๐ เส้น” ที่นายบุญมีขึ้นม้าใช้สวนทาง
ลงไป อาจตีความได้เป็น ๒ ประเด็น กล่าวคือ

นัยแรก เป็นการบ่งชี้ว่า สำนักหนองน้ำที่หยุด
ประทับ หรือหยุดพัก คล้ายจะรอคอยพระเชียงเงินและ
พวกที่พลัดหลงกัน ห่างจากท่าน้ำ สถานที่ซึ่งกองทหาร
พม่า อันพากันมาจาก ปากน้ำจี้ไล้ (บางแห่งว่า ปากน้ำ
เจ้าไล้) ขึ้นบก ประมาณ ๘ กิโลเมตร (ระยะโดยสังเขป)

แต่ก็อาจตีความได้อีกนัยหนึ่งว่า ระยะทางที่พงศาวดารกล่าวไว้ว่า “นายบุญมีขึ้นม้าใช้สวนทางลงไปประมาณ ๒๐๐ เส้น พบกองทัพพม่ายกขึ้นมาแต่ปากน้ำโจ้โล้ เมืองฉะเชิงเทรา ทั้งทัพบกทัพเรือ มาขึ้นที่ท่าข้าม” นั้น เป็นเพียงระยะทางในการขี่ม้าไปหาข่าวของนายบุญมี หรือ ระยะห่างระหว่างการตั้งทัพของกองทัพพม่ากับกองทัพพระเจ้าตากในตอนนั้น แต่มิใช่ระยะห่างจากที่ตั้งทัพของพระเจ้าตาก กับ ท่าหน้าที่ทหารเรือพม่าขึ้นบก

ส่วนที่ว่า “ครั้นประมาณบ่าย ๔ โมง พม่าไล่แทงฟันคนซึ่งเมื่อยล้าอยู่นั้นวิ่งหนีมาตามทางครั้นได้ทอดพระเนตรเห็นจึงให้นายบุญมีขึ้นม้าใช้สวนทางลงไป” นั้น คงเป็นการทอดพระเนตรเห็นคนที่วิ่งหนีหรือลูกลี้ลูกกลนกระหืดกระหอบเร่งรีบเดินแบบกึ่งวิ่งกึ่งทรงให้สอบถามได้ความว่า วิ่งหนีทหารพม่าที่ไล่ฟันผู้คนซึ่งพบเห็นในระหว่างการเคลื่อนพลของทัพพม่า เพราะไม่สามารถจำแนกได้ว่า ผู้คนที่พบเห็นนั้นเป็นพวกชาวบ้านหรือเป็นไพร่พลพระเจ้าตาก คงมิได้หมายความว่า ทอดพระเนตรเห็นตัวทหารพม่าเที่ยวไล่ฟันผู้คนและจากการทอดพระเนตรเห็นคนเร่งรีบหลบหลีกพม่าดังกล่าว ระยะ ๒๐๐ เส้น จึงควรเป็นระยะห่างในการตั้งทัพระหว่างกองทัพทั้งสองในช่วงเวลานั้น มากกว่า

อนึ่ง ตามความหมายของนัยที่สองนี้ ท่าหน้าที่ขึ้นบกของทหารทัพเรือพม่า อาจอยู่ห่างจากจุดตั้งทัพของพระเจ้าตากมากกว่านั้น (๒๐๐ เส้น) ก็ได้

บางท่านคิดเห็นว่า ท่าหน้าที่ คือ บริเวณตลาดน้ำบางคล้า ในปัจจุบัน ถ้าเป็นเช่นนั้น ก็ห่างจากจุดตั้งทัพประมาณ ๓๐ กิโลเมตร

สำหรับนามของ “ปากน้ำโจ้โล้” กล่าวกันว่า โจ้โล้ เป็นภาษาจีน แปลว่า ปลากระพง เพราะปากน้ำแห่งนั้นเป็นแหล่งชุกชุมของปลากระพง จึงเรียกว่า ปากน้ำโจ้โล้

ปากน้ำโจ้โล้ คือบริเวณสามเหลี่ยม หรือสามแยก ที่แม่น้ำบางปะกง มาบรรจบกับคลองท่าลาด ปัจจุบัน เป็นบริเวณที่ตั้งสถานีรถไฟสถานีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๖ ตำบลบางตลาด อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา **แต่มิใช่จุดปะทะระหว่างกองกำลังพระเจ้าตาก กับทหารพม่า** หากแต่เป็นที่รวมพลของทหารบก - ทหารเรือของกองทัพพม่า ก่อนจะพากันยกพลตามกองกำลังพระเจ้าตากไป

เจดีย์ที่ปากน้ำโจ้โล้

เส้นทางทัพเรือพม่า

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา กล่าวถึง สถานที่รวมพลของสองเหล่าทหารแห่งกองทัพพม่า ว่า “ขณะนั้นฝ่ายแม่ทัพพม่าแจ้งข่าวว่า กองทัพซึ่งยกไปตามพระยากำแพงเพชร นั้น เสียทีมาเป็นหลายครั้ง จึงเกณฑ์ทัพเรือให้ยกหนุนเพิ่มเติมมาอีก และทัพบกซึ่งพ่ายมาก่อนนั้น ยกลงมาตั้งอยู่ ณ ปากน้ำเจ้าโล้ เมืองฉะเชิงเทรา ทัพเรือไปถึงขึ้นบรรจบกันที่นั่น”

กองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก ปะทะกับกองทัพพม่ามาแล้ว ๓ ครั้ง (จากทั้งหมด ๔ ครั้ง ตามการนับจากที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร ส่วนการรบที่คลองชนะ เพราะไม่มีปรากฏในเอกสารใด ๆ มีแต่คำบอกเล่ากล่าวขานของชาวบ้านพื้นถิ่นอำเภออุทัย พระนครศรีอยุธยา เท่านั้น จึงไม่ถูกนำมานับรวมด้วย) กล่าวคือ

ครั้งแรก เมื่อวันแรกออกจากค่ายวัดพิชัย (ตำบลกะมัง อำเภอพระนครศรีอยุธยา) ในคืนวันเสาร์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ปะทะกันที่ ทุ่งหันตรา (ตำบลหันตรา อำเภอพระนครศรีอยุธยา) แล้วมีก๊อกลงที่ทะเลแวกคลองชนะ (ตำบลอุทัย อำเภออุทัย พระนครศรีอยุธยา) แต่ไม่เป็นที่รับรู้กันโดยกว้างขวางจึงไม่ถูกนับ

ครั้งที่สองและสาม วันอาทิตย์ที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ รบพุ่งกันที่บ้านโพสาวหาญ (ตำบลโพสาวหาญ อำเภอกุ้ย) และรบบนหลังม้าที่บ้านพรานนก (ตำบลโพสาวหาญ อำเภอกุ้ย พระนครศรีอยุธยา)

จากวันที่ปะทะกองทัพพม่าครั้งล่าสุด คือ วันอาทิตย์ที่ ๔ มกราคม ถึงวันจันทร์ที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ก็ดูสอดคล้องเรื่องช่วงเวลาที่ยกบัญชาการกองทัพทหารพม่า ในแนวเขตล้อมรอบพระนครศรีอยุธยา จะดำเนินการเสริมกำลังพลกองย่อยที่ติดตามกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก ดังกล่าวได้

แต่ประเด็นเรื่อง สถานที่ ซึ่งกล่าวว่า “ทัพบกซึ่งพ่ายมาก่อนนั้น ยกลงมาตั้งอยู่ ณ ปากน้ำเจ้าโล้ เมืองฉะเชิงเทรา” ยังชวนกังขา เพราะการปะทะกับกองทัพพม่าทั้งสามครั้ง ล้วนเกิดในเขตพระนครศรีอยุธยา แล้วเหตุใด ทหารพม่าที่รบพ่ายแพ้แก่กองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตากในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงยกลงมาตั้งที่ ปากน้ำเจ้าโล้ หรือเจ้าโล้ ฉะเชิงเทรา

สันนิษฐานว่า หลังการปะทะกับกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตากในวันอาทิตย์ที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ แล้ว ราว ๑ – ๒ วัน กองบัญชาการทหารพม่าคงจัดตั้งชุดเฉพาะกิจทัพบกและทัพเรือ เพื่อปฏิบัติการพิเศษ ในการออกไล่ล่าติดตามกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก โดยกองทัพพม่าดังกล่าว (ซึ่งคงมิได้ประกอบด้วยกำลังพลที่เคยพ่ายแพ้แก่กองกำลังพระเจ้าตากมาก่อนแล้วโดยทั้งหมด หรืออาจจะไม่มีกำลังพลชุดนั้นอยู่ในชุดนี้เลย ก็ได้) ได้เลือกทำเลในการตั้งหลัก เป็น แนวแถบบริเวณปากน้ำเจ้าโล้ เพราะคุ้นเคยกับสถานที่ เนื่องจาก กองทัพเรือพม่าเคยใช้เส้นทางซึ่งผ่านปากน้ำเจ้าโล้ในการเดินทัพไปเมืองปราจีนบุรีมาก่อน ครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อราวสองเดือนหรือสาม-สี่เดือนก่อนหน้านี้อันเพื่อสลายฐานกำลังของกรมหมื่นเทพพิพิธ ที่ เมืองปราจีนบุรี

อีกทั้ง กองทหารพม่าคงมีการจัดหน่วยการข่าวแอบติดตามสอดแนมความเคลื่อนไหวของกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก แบบต่อเนื่อง ไม่เว้นว่าง จึงสามารถคาดการณ์เส้นทางเดินทัพ ทำนองว่า ถ้าไม่ข้ามไปเมืองเขมร ก็ต้องใช้เส้นทางที่ไม่ห่างไกลจากปากน้ำเจ้าโล้มากนัก จึงกำหนดให้แนวบริเวณสถานที่แถบปากน้ำเจ้าโล้ เป็นที่ตั้งหลัก เพื่อรับฟังข้อมูลข่าวสารความเคลื่อนไหว เส้นทางเดินทัพของกองกำลังกู้ชาติ หรือเป็นจุดรวมพลของทัพบกทัพเรือก่อนออกไล่ล่าอีกหน

ด้านกองทัพเรือพม่า คงเดินทางโดยเรือจากพระนครศรีอยุธยา หรือ (ไม่ก็) เมืองธนบุรี ล่องแม่น้ำเจ้าพระยา มาเข้าคลองสำโรง ในแนวตำบลสำโรงกับ ตำบลสำโรงกลาง อำเภพระประแดง สมุทรปราการ ในปัจจุบัน เดินทางทางคลองสำโรง (ตามเส้นทางที่ภายหลังท่านสุนทรภู่ มหาโกวิตรัตนโกสินทร์ ได้ใช้เดินทางไปบางปลาสร้อย ดังจะกล่าวภายหลังในหัวข้อ “เส้นทางชลมารค”) กระทั่งไปออกแม่น้ำบางปะกง ในแนวบริเวณตำบลท่าสะอ้าน อำเภอบางปะกง ฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน แล้วพ่ายเรือทวนแม่น้ำบางปะกงขึ้นไปยังจุดบรรจบระหว่างแม่น้ำบางปะกง กับ คลองท่าลาด ณ บริเวณปากน้ำเจ้าโล้ หรือเจ้าโล้ (พื้นที่อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นจุดนัดหมายในการรวมพลของกองทัพพม่าที่รับภารกิจในการล่าทำลายกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก ในครั้งนี้

คลองสำโรง เส้นทางลัดในการเดินเรือแบบกินน้ำไม่ลึกนัก ที่กองทัพเรือพม่าใช้สัญจรไปออกแม่น้ำบางปะกง ดังกล่าว เป็นคลองขุดสมัยอยุธยายุคต้น เพื่อเป็นเส้นทางลัด เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา กับ แม่น้ำบางปะกง ระยะทางประมาณ ๖๐ กิโลเมตร แล้วมีการขุดลอกคลองขุดนี้ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ – ๒๐๓๒) หรือ พระเชษฐา แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๑๐ ของกรุงศรีอยุธยา^{๑๑}

จากปากตะครอง บริเวณที่คลองสำโรง บรรจบกับแม่น้ำบางปะกง ในแนวตำบลท่าสะอ้าน ห่างจากปากน้ำเจ้าโล้ ที่อยู่ทางด้านเหนือขึ้นไปประมาณเกือบ ๖๐ กิโลเมตร

คงในราววันเสาร์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ หรือวันถัดมา เมื่อการข่าวให้ข้อมูลเส้นทางเดินทัพของกองกำลังกู้ชาติในระหว่างทางจากบ้านนาเรียงไปยังวัดบางคาง หรือในระหว่างการข้ามน้ำที่ด่านกบแจะ กองทหารพม่าทั้งทัพบกทัพเรือจึงเคลื่อนพลออกจากที่มั่นแถบปากน้ำเจ้าโล้ เพื่อไปหากองกำลังพระเจ้าตากในแถบบริเวณที่ซึ่งพงศาวดารเรียกว่า สำนักหนองน้ำ

นายบุญมี ผู้ขึ้นมำใช้สวนทางลงไปนั้น “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวทำนองว่า เป็นมหาดเล็กคือทรงช่วงใช้แทนพระองค์ใกล้ชิด และเข้าใจว่า นายบุญมี คงเป็นบ่าวรับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าตากมาก่อน และได้ออกจากพระนครมาพร้อมกับพระเจ้าตาก

ส่วน **พระเชียงใหม่** ปรากฏในเอกสารบางแห่งว่า ได้มาพบพระเจ้าตากเมื่อออกจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว และว่าได้ “ให้พลายแหวนกับพังหมอนทรง” แสดงว่าพระเชียงใหม่น่าจะมึบริวารอยู่พอสมควรด้วยถึงกับมีช้างที่จะถวายได้อีกทั้ง บรรดาศักดิ์ที่เป็น “พระ” ก็สูงกว่าผู้ติดตามท่านอื่น ๆ

ด้วยเหตุที่ พระเชียงใหม่ เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเมืองจัตวา ขึ้นเมืองตาก-ระแหง มาก่อน เมื่อได้พบพระเจ้าตากจึงเข้าสวามิภักดิ์ด้วยมาแต่ต้น

ในระหว่างทางก่อนถึงเมืองระยอง พระเชียงใหม่ได้กลายเป็น (เลื่อน) เป็นที่ “ทำนน้ำ” ครั้นปราบเมืองเหนือเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ พระเชียงใหม่ ทำนน้ำเป็นผู้รั้งเมืองสุโขทัย จึงปรากฏชื่อว่าเป็น “พระยาสุโขทัย” จนถึงแก่อนิจกรรม เมื่อก่อน พ.ศ. ๒๓๒๐

พระเชียงใหม่ แม้จะเกือบถูกประหารชีวิตในครั้งนี้ แต่ก็ยังเป็นข้าราชการที่พระเจ้าตากทรงพระเมตตาเป็นพิเศษ ถึงกับพระราชทานเพลิงในเมรุร่วมกับหม่อมเจ้าแสง และพระยาพิไชยโศภนวิเศษและให้ทำงานพระเมรุ “เอาตามอย่างพระศพกรมขุนอินทรพิทักษ์พระเจ้านราธิวาสวงศ์”

ขุนพิพิธวาทิ กับ **นักร้องราม** เชื้อพระวงศ์เขมรนั้น “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวทำนองว่าเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตาก เมื่อแรกออกเดินทางจาก กรุงศรีอยุธยา

กล่าวกันว่า เหตุที่ขุนพิพิธวาทิ สวามิภักดิ์ เพราะเป็นจีน โดยราชทินนามคงจะเคยมีตำแหน่งใน กรมท่าซ้ายในกรุงศรีอยุธยา เพราะในรัชกาลพระเจ้าเอกทัศน์ (เจ้ากรม) พระคลัง เป็น จีน

ขุนพิพิธวาทิ เป็นชาวแต่จิว มีชื่อในภาษาญวนว่า จันเลียน (TranLien) หรือภาษาจีนกลางว่า ฉินเหลียน มีสมญานามในหมู่คนไทยว่า เจ้าขรัวเหลียนเพราะเป็นผู้มีฐานมั่งคั่ง

ภายหลัง ขุนพิพิธวาทิ ได้รับแต่งตั้งเป็น พระยาราชเศรษฐี เจ้าเมืองพุทไธมาศ กัมพูชา (จึงได้มีชื่อในภาษาญวน ดังกล่าว)

ส่วน นักร้องราม มีชื่อจริงว่านักร้องนนท์ ดำรงบรรดาศักดิ์เป็น พระรามราชา ได้เสด็จหนีภัยการเมืองในกัมพูชามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. ๒๓๐๐ ในปลายรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ

คงเพราะนักร้องรามเสด็จหนีออกจากอยุธยา มาพร้อมกับขุนพิพิธวาทิ จึงทำให้นักร้องรามถวายตัวพร้อมกันกับขุนพิพิธวาทิ

พระเจ้าตากได้ทรงช่วยเหลือนักร้องรามให้ได้เป็นกษัตริย์กัมพูชาได้สำเร็จนับเป็นบุคคลที่ได้รับความไว้วางพระทัยจากพระเจ้าตากอยู่มาก และได้เข้าร่วมในชุมนุมของพระเจ้าตากมาตั้งแต่ระยะเริ่มแรก และสามารถรักษาความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระเจ้าตากมาได้ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ซึ่งได้เสด็จสวรรคตก่อนพระเจ้าตาก เพราะการรัฐประหารใน พ.ศ. ๒๓๒๒^{๑๒}

สาเหตุของการปลงพระชนม์นั้น เนื่องจากในเวียดนาม มีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันระหว่างตระกูลเหงวียน (Nguyen) กับพวกไตเซิน (Tay Son) เมื่อกำลังของตระกูลเหงวียนสามารถกลับมาตั้งที่ไซ่ง่อนได้ชั่วคราว ระหว่างนั้นตระกูลเหงวียนก็พยายามจะแผ่อิทธิพลเข้ามาในกัมพูชา ด้วยความหวังว่าจะได้กำลังและยุทโธปกรณ์จากกัมพูชาเพื่อไปช่วยปราบพวกไตเซินบ้าง กัมพูชาซึ่งต้องเอียงมาพึ่งฝ่ายไทยอยู่ฝ่ายเดียวเป็นเวลานานเพราะเวียดนามกำลังระส่ำระสาย จึงได้โอกาสที่จะดึงเอาอำนาจญวนมาคานกับไทยในประเทศ ขุนนางเขมรพวกพระยาพระเชมรกลุ่มที่ต้องการจะดึงเอาอำนาจญวนเข้ามานั้น เป็นผู้วางแผนและปลงพระชนม์นักร้องรามหรือนักร้องรามราชา หรือพระรามราชา

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธพวกพระยาพระเชมรที่ก่อการกบฏอย่างมากตั้งพระราชหฤทัยที่จะขจัดอิทธิพลของญวนออกไปจากกัมพูชาจึงโปรดฯ ให้จัดทัพไปจัด การบ้านเมืองในกัมพูชา ปราบพวกพระยาพระเชมร ที่ก่อการกบฏและขจัดอิทธิพลของญวนออกไป เมื่อเดือนยี่ พ.ศ. ๒๓๒๔^{๑๓} ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นของโอกาสที่คอยรอมานานในการทำรัฐประหารกรุงธนบุรีในราวอีกสองสามเดือนถัดมา

ยุทวิธีปีนตับ

วันรุ่งขึ้น วันอังคาร ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนยี่ (วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) เพลายายโงงเศษ พมายกกองทัพมาถึงจึงเสด็จนำหน้าพลทหารด้วยหลวงชำนาญไพรสณฑ์ พระเชียงเงิน นายบุญมี นายทองดี นายแสง ทหาร ยกออกรับล่อพม่านอกวิถียปีนใหญ่น้อย ซึ่งตั้งดาไว้ประมาณ ๖-๗ เส้น (ราว ๒๐๐ กว่าเมตร) พมายกทัพเรียงเรื่อยมาจำเพาะในพงแขม ครั้นเข้ามาใกล้ได้ทีแล้ว ก็ยิงปืนใหญ่น้อยพร้อมกัน ถูกพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าที่ยังเหลืออยู่นั้นอดหนุ่กันเข้ามาอีก จึงล่อให้ไล่เข้ามา (ในวิถีกระสุน) แล้วยิงปืนใหญ่น้อยถูกพม่าล้มตายทับกันเป็นอันมาก พม่าหนุ่เข้ามาอีก วางปีนตับคาร์บ ๓ ครั้ง พม่าแตกกระจัดกระจายไป จึงรับสั่งให้พลทหารโห่ร้องตีฆ้องกลองสำทับ พม่าแตกจะคุมกันเข้ามิได้

จากความดังกล่าวแสดงว่า พม่าก็ใช้เวลาพอควร ในการเดินทางจากจุดแรมคืนไปยังจุดปะทะ จึงได้มาถึงแล้วปะทะกันในช่วงบ่าย แต่คงเดินแบบสบาย ๆ ไม่เร่งรีบ เพื่อจะไม่ทำให้รู้พลเหนื่อยล้า คงเป็นการเดินที่เสมือนภาษาชาวบ้านว่า “เผาหัว” หรือ “อุ่นเครื่อง” เพื่อให้เพิ่มสมรรถนะพลังกายสำหรับการต่อสู้ในเวลาข้างหน้า จุดแรมคืนของกองทัพพม่าจึงน่าจะห่างจากสำนักหนองน้ำราว ๕-๖ กิโลเมตร หรืออาจน้อยกว่าเล็กน้อย โดยน่าจะตั้งอยู่ประมาณละแวก **ริมคลองบางพลวง เขตตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา** ในปัจจุบัน

อาวุธปืนที่ใช้ในการยิงถล่มพม่า ในการยุทธ์นี้ คือปืนคาบศิลาหรือปืนเล็กกับปืนใหญ่โดยปืนใหญ่นั้น น่าจะเป็นปืนชนิดที่มีชื่อว่าปืนจ่ารงซึ่งมีขนาดย่อมกว่าปืนใหญ่โดยทั่วไป

ส่วนที่ว่า **วางปีนตับ** คือ การเปิดฉากยิงทั้งปืนเล็ก

ปืนใหญ่ พร้อมกัน อันเป็นยุทธวิธีใหม่ของกองกำลังพระเจ้าตากที่ปรากฏเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ การสู้รบของไทย เพราะก่อน ๆ มา การยิงปืนเล็ก ปืนใหญ่ จะยิงตามใจผู้ยิง ไม่มีการยิงพร้อมกัน การนำวิธี “วางปีนตับ” มาใช้ในการสู้รบของพระเจ้าตากคือการยิงปืนเล็กปืนใหญ่ พร้อมกัน อย่างที่ปัจจุบันบางแห่งใช้ภาษาอังกฤษปนว่า การยิงแบบซัลโว (salvo-การยิงปืนหลายกระบอกพร้อมกันแต่บางที มีการเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าซัลโวเป็นการรัวยิง หรือยิงแบบรัว ๆ ก็มี) อันเป็นการจู่โจมด้วยการยิงที่ได้ผลดียิ่งทั้งการทำลายข้าศึก และทำลายขวัญ

อนึ่ง เอกสารบางแห่งกล่าวว่า การยิงปีนตับ มีกล่าวอยู่ในตำราพิชัยสงครามโบราณของไทย แต่ไม่ได้ระบุข้อมูลอันแน่ชัดนักว่า ตำราพิชัยสงครามที่กล่าวถึงการยิงปีนตับนั้น เขียนขึ้นในสมัยใดกันแน่ หรือ ได้เคยมีการใช้วิธีการยิงปีนตับ มาก่อน ในประวัติศาสตร์ สมัยใด จึงขอยึดถือตามที่บางท่านว่า “เป็นยุทธวิธีใหม่ของกองกำลังพระเจ้าตากที่ปรากฏเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ การสู้รบของไทย” ไปพลาง ๆ ก่อน

วิธีการการยิงปืนไฟตามรูปแบบการยิงปีนตับนี้ ผู้เชี่ยวชาญให้สาระโดยสังเขปว่า ผู้ทำการยิงต้องยืนเรียงเป็นแถวเรียงสองหรือเรียงสามแถว แต่ละแถวห่างกันประมาณ ๑ วา และพลทหารในแต่ละแถวต้องยืนห่างกัน ๑ วาเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อให้ห่างเสียงปืนของผู้ที่ยืนเคียงกัน หากใกล้กันมากจะทำให้หูอื้อได้

เมื่อจัดกำลังพลทหารถือปืนไฟเข้าประจำที่ ชุ่มบังตัวพร้อมแล้ว พระเจ้าตากก็คุมทหารส่วนหนึ่งขึ้นม้าออกไปล่อข้าศึกนอกชุมนุมทหารพวกที่ชุมดักอยู่ไม่ไกลมากนัก (ราว ๒๐๐ กว่าเมตร) พอพม่าพากันมาถึง แลเห็นพระเจ้าตากและพรรคพวกซึ่งออกไปล่อนั้นมีผู้คนไม่มากก็คงประมาทเห็นทีว่าจะเป็นการต่อจิงบุกตะลุยติดตามถล่มเข้ามาในทางปืนที่พระเจ้าตากจัดเป็นแถวเป็นตับ รออยู่

ครั้นเมื่อข้าศึกชะล่าใจบุกตามติดมาดังคาด พระเจ้าตากและหน่วย (ที่ทำหน้าที่เสมือนหน่วย) ล่อเป้าก็พากันกลับหลังขั้บม้าหนีออกไปแล้วสั่งให้ยิงข้าศึกทันทีโดยพลทหารแถวหน้าในแต่ละหมู่ยิงอย่างเป็น “อันหนึ่งอันเดียว” คือ พร้อมกันทุกกระบอกเป็นอันดับแรก แล้วลงนั่งบรรจูดินปืนและกระสุนนัดต่อไป ระหว่างนี้พลทหารแถวหลังก็จะทำการยิงเป็น “อันหนึ่งอันเดียว” กันทุกกระบอกเป็นอันดับสองครั้งยิงแล้วบรรดาทหารแถวหน้าก็จะลุกขึ้นยืนแล้วทำการยิงพร้อมกันทั้งแถวเป็นลำดับต่อไป พลปืนแต่ละหมู่ ๆ จะผลัดกันยิงสลับกันไปกับการบรรจูดินปืนและกระสุนนัดต่อไปเช่นนี้อย่างต่อเนื่อง

การจัดพลทหารให้ถือปืนยื่นเข้าแถวเรียงสอง บ้างเรียงสามบ้าง แล้วสั่งให้ทหารแถวหน้ายิงปืน พร้อมกันทุกระบอกเป็นอันดับต้น แล้วแถวถัดมาจึงยิงพร้อม กันเป็นอันดับๆ และผลัดกันยิงอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ คือ ยุทธวิธียิงปืนดับ^{๑๔}

เฉพาะกรณีการยิงปืนดับในละแวกสำนัก หนองน้ำนี้ เพราะพระราชพงศาวดารกล่าวว่า ยิงปืนใหญ่ น้อยพร้อมกัน จึงน่าจะมีปืนใหญ่ประเภท ปืนจ่ารง อย่าง ที่เรียกว่า **ปืนจ่ารงรางล้อ** ร่วมยิงพร้อมกับปืนเล็กยาวด้วย

สันนิษฐานว่า **ปืนจ่ารงรางล้อ** ดังกล่าว คงไม่ ได้เป็นปืนที่นำลงมาจากเมืองตาก ตั้งแต่คราวยกกันมา ช่วยกรุงศรีอยุธยารบกับทหารพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘ โดยลำเลียงกันลงมาด้วยการใช้ม้าลากปืนซึ่งตั้งอยู่ บนรางล้อ เพราะจากประวัติที่ว่าเมื่อเนเมียวสีหบดีนำทัพ ลงมาจากลำปางแล้วเข้าตีเมืองตาก เมืองตากทำการสู้รบแต่ไม่อาจต้านทานกำลังทหารพม่าที่มากกว่ามากได้ พระยาตากจึงพาไพร่พลหลบหนีออกมาจากเมืองนั้น ด้วยสภาพการณ์การออกจากเมืองดังกล่าว ย่อมมีนำ จะมีการนำปืนจ่ารงออกมาด้วย เป็นแน่

แต่เห็นว่า ปืนจ่ารงเหล่านี้คงเป็นปืนที่ยึดได้จาก บ้านบางดง หรือ บางกง วิหารแดง มากกว่า เนื่องจาก กำลังพลที่บ้านบางดง มีไซ้กองกำลังชาวบ้าน แต่เป็น กำลังพลของทางการตั้งเคยกล่าวในตอนต้นแล้ว เพราะขนาดกำลังพลยังมีจำนวนมากถึงกว่าพันนาย จึง ย่อมต้องมีอาวุธประเภทปืนจ่ารงรางล้อนี้ อยู่ประจำ การด้วย อย่างแน่นอน และไม่น่าจะมีเพียงแค่ระบอบเดียว ด้วย

ส่วนวิธีการที่กองกำลังกู้ชาติ ใช้ในการลำเลียง ปืนจ่ารงไปยังเมืองทางชายทะเลตะวันออก คงเป็นการ ใช้ช้างลากรางล้อที่ตั้งปืน มากกว่าให้ม้าลากเนื่องจาก กองกำลังกู้ชาติได้มีช้างหลายช้างอยู่ในประจำการแล้ว

ช้างที่ได้รับการน้อมเกล้าฯ มานั้น นอกจากใช้ ประโยชน์ในการชักลากอาวุธหนักแล้ว ก็คงใช้บรรทุก ลัมภาระของหนัก ๆ ต่าง ๆ และนับตั้งแต่บ้านพรานนก หรือบ้านบางดง เป็นต้นมา ย่อมต้องนำมาใช้เป็น ช้างทรงของพระเจ้าตากในระหว่างการเดินทาง ในบางช่วง บางสถานที่ ด้วย

กอปรกับที่ว่า “พม่ายกทัพเรียงเรื่อยมาจำเพาะ ในพงแหมม ครั้นเข้ามาใกล้ได้ที่แล้ว ก็ยิงปืนใหญ่ น้อย พร้อมกัน ถูกพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าที่ยังเหลืออยู่ นั้นอดทนุกันเข้ามาอีก จึงล่อให้ไล่เข้ามายิงปืนใหญ่ น้อยถูกพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าหนุนเข้ามา อีก วางปืนดับคำรบ ๓ ครั้ง พม่าแตกกระจัดกระจายไป” นั้น

สถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ยิงปืนดับนี้ ตามสภาพ ปัจจุบันมีต้นไม้เป็นพวงขึ้นเป็นหย่อม ๆ มีพื้นที่ว่างเป็น แห่ง ๆ ระหว่างหย่อมพวงไม้ หลังพวงไม้ พอให้บรรดา เหล่าทหารประจำปืนชুমรออยู่ ในแนวสองฟากของ ทางโล่งได้ ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารว่า “รับสั่งให้ พลทหารตั้งปืนดับใหญ่น้อยดาชุมอยู่ ๒ ข้างทาง”

แต่การยิงปืนดับในการยุทธ์นี้ น่าจักต่างวิธีการ กับในคำอธิบายวิธีการยิงปืนดับข้างต้นเล็กน้อย กล่าว คือ น่าจะมีการจัด “ช่องทางนรก” (แนวพุ่มไม้ที่มีพลปืน คอยรอสังหาร ฝ่ายตรงข้ามที่ติดตามไล่ล่าเข้ามาใน ทางปืน) ไว้ ๓ - ๔ แห่ง โดยจัดแยกหย่อมพุ่มไม้ไว้เป็นกลุ่ม แบ่งพลปืนอยู่เป็นชุดประจำในแต่ละกลุ่ม เมื่อพระเจ้า ตากและเหล่าหน่วยกล้าตาย **“ล่อให้ไล่เข้ามา”** ดังกล่าว แล้วก็จะหันกลับควม้าหนีเข้ามาในช่องทางที่นัดหมาย กันไว้ พอข้าศึกเข้ามาในวิถีกระสุนและหน่วยล่อเป้า เล่นแกล้งไปแล้ว เหล่าพลปืนก็ออกมาระดมยิงพร้อมกัน

ส่วน พระเจ้าตากกับเหล่าหน่วยกล้าตาย ก็มีได้ ย้อนกลับออกมาทางเดิมนั้นอีก แต่ทรงขับม้าไปยังแนว กลุ่มพวงไม้อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งนัดหมาย-จัดเตรียมกันไว้ ก่อนแล้ว พอกลุ่มทหารพม่า (ที่อยู่ห่างจากกลุ่มแรกพอ ประมาณ) พบเห็น พระเจ้าตากและเหล่าหน่วยกล้าตาย ที่แสวงทำอุบาย **“ล่อให้ไล่เข้ามา”** ซึ่งมีจำนวนพลน้อยกว่าพวกตนมากอันขับม้าออกมาจากสุมพุ่มพุ่มไม้ แต่ ครั้นพอได้ปะหน้าพบเห็นหมู่ทหารพม่าจำนวนมากกว่า ก็ขวัญเสีย ชักม้ากลับ ถอยหนี เหล่าทหารพม่าจึงฮึกเหิม กลุ่มรุมไล่ติดตามเข้าไปจะสังหาร แล้วก็ประสบ ชะตากรรมแบบเดียวกับชุดแรก หลังจากนั้นก็ทรงขับม้า หลีกไปทางอีกกลุ่มพวงไม้หนึ่ง แล้วก็กระทำทำนองเดียวกัน วนเวียนแฉกนี้อยู่สามครา

พอสิ้นเสียงปืนคำรบสาม เหล่าทหารพม่าแตก กระจัดกระจายไป การปะทะกับทหารพม่าอันเสมือน ฉากแรกของยุทธการฟื้นคืนเอกราชสยาม ก็ปิดฉากลง เป็นการชั่วคราว รอดฉากใหม่ครั้งสำคัญที่จะเลื่อนล้อ เปิดฉากอีกครั้งในราวทศมาสข้างหน้า

อนึ่ง จากข้อความในพระราชพงศาวดาร ที่ว่า “ส่วนพระองค์กับทหารประมาณ ๑๐๐ เศษคอยรับ พม่า” เหล่าทหารจำนวน ๑๐๐ เศษนั้น ล้วนน่าจะเป็น กำลังพลที่รับผิดชอบปืนน้อย ปืนใหญ่ อันทำให้คาด ประเมินได้ว่าขณะนั้น กองกำลังกู้ชาติมีปืนใหญ่ ขนาดเล็ก หรือปืนเล็กยาว อย่างน้อย ก็ร่วมร้อยกระบอก

ปืนใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นปืนแบบหล่อ ด้วยเหล็กหรือทองเหลือง (สำริด) วิถีกระสุนตรง

กระสุนทำด้วยโลหะ เป็นลูกกลมขนาดต่าง ๆ เวลาจะยิงต้องยัดดินดำเข้าไปทางกระบอกก่อน แล้วยัดหมอนและบรรจุกระสุนตามเข้าไป ใช้ไม้กระทุ้งให้แน่นสนิทเมื่อเล็งวิถีกระสุนแล้วก็จุดชนวนยิงไปยังจุดหมาย แม้ว่าอำนาจปืนในสมัยนั้นไม่สู้จะร้ายแรงนัก แต่ก็ยังล่าช้าพิชชงอันน่าสะพรึงกลัว การยิงแต่ละนัดต้องเลือกยิงให้เหมาะและเล็งว่าจะต้องถูกจุดหมายจริง ๆ

แต่ในขณะที่เดินทัพเพื่อหาฐานที่มั่นนี้ น่าจะยังไม่มียปืนใหญ่ประเภทนี้ประจำการอยู่ในกองกำลังกู้ชาติพระเจ้าตาก

ส่วนชื่อปืนที่มักเรียกรวม ๆ กัน ซึ่งปรากฏนามในเอกสารยุคนั้นว่า "ปืนบะเหลียม จ่ารง มณฑกนกลับคาบศิลา" มีผู้วิเคราะห์ว่า มาจากภาษาต่างประเทศ ดังนี้

บะเหลียมมาเรียก มาจากศัพท์ว่า brown bess (บราวเบส) แปลว่า ปืนคาบศิลา

จ่ารง มาจาก chariot (แชเรียท) แปลว่า รถลากรถศึก หรือรถประเภทมีสองล้อ

ปืนจ่ารง มีน้ำหนักพอตัว ต้องมีอุปกรณ์ช่วยในการเคลื่อนย้าย ทำให้เกิดคำเรียกชื่อต่างกันไป เช่น ปืนจ่ารงรางล้อ หรือ ปืนจ่ารงรางเกวียน ปืนจ่ารงหลังช้าง และปืนจ่ารงหน้าเรือ

จ่ารง อีกความหมายหนึ่งคือเป็นปืนใหญ่ที่หล่อในประเทศ ไม่ใช่ที่ซื้อจากฝรั่ง

มณฑก มาจาก breech block (เบรลบล็อก) แปลว่า ส่วนท้ายของปืน เป็นปืนเล็กยาวชนิดหนึ่ง

และนกลับ มาจาก knock up (น็อคอัป) แปลว่า กระแทกขึ้น หรือ ตีขึ้น^{๑๔} เป็นปืนที่เรียกชื่อตามลักษณะที่นกลับลงเมื่อลั่นไก

จากการเรียกชื่อปืนต่าง ๆ ที่บางชื่อเป็นการเรียกองค์ประกอบของปืนและเรียกตามวิธีจุดชนวน ดังกล่าว ปืนที่จัดเป็นประเภทปืนใหญ่ แต่มีขนาดย่อมกว่าปืนใหญ่แบบอื่น คือ **ปืนจ่ารง** ส่วนปืนที่มีขนาดเล็กลงมาอีก ที่เล็กกว่าปืนจ่ารงคือ **ปืนเล็กยาว** ที่ใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายมี ๒ ชนิดคือ ปืนคาบชูด กับ ปืนคาบศิลา โดยมีจุดจำแนกอยู่ที่การจุดชนวน หรือการทำให้กระสุนเคลื่อนออกจากปากกระบอกปืน กล่าวคือ

ปืนคาบชูด (Matchlock) สร้างปี พ.ศ. ๑๙๕๔ เป็นปืนเล็กยาวแบบที่เก่าแก่ที่สุดของไทย เริ่มเข้ามาในสมัยอยุธยา พร้อม ๆ กับปืนใหญ่ โดยมีชื่อเรียกตามการจุดชนวนคือ มีชูดจุดไฟติดที่ปลายนก เมื่อต้องการยิงให้จ่ารงยกขึ้นแล้วลั่นไก นกที่จับชูดจุดไฟจะสับลงไปที่ดินหูหรือดินดำที่ใส่ในจานด้านนอกประกายไฟจากการเผา

ไหม้จะลามเข้าสู่ลำกล้องเกิดการเผาไหม้ภายในและขับกระสุนออกจากลำกล้อง^{๑๖}

ปืนที่จุดชนวนด้วยวิธีนี้ ได้แก่ ปืนนกลับระยะแรกหรือยุคต้น เช่น พระแสงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชผู้เชี่ยวชาญวิเคราะห์ว่า เป็นปืนคาบชูด ซึ่งบางแห่งเรียกว่า ปืนนกลับ (หรือ ปืนนกลับระยะแรก) อันเป็นการเรียกตามลักษณะที่นกลับลงเมื่อลั่นไกนั่นเองและให้ข้อมูลอีกว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงใช้พระแสงปืนที่แม่น้ำสะโตง (เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๓) ก่อนการสร้างปืนคาบศิลาหลายสิบปี

ปืนคาบศิลา (Flintlock) เริ่มใช้ปี พ.ศ. ๒๑๕๘ เป็นปืนเล็กยาวที่ได้รับความนิยมต่อจากปืนคาบชูดเริ่มเข้ามาในไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) เป็นปืนที่พัฒนาการจุดชนวนให้มีความสะดวกมากยิ่งขึ้น โดยชูดนกลับที่ทำให้เกิดประกายไฟไปจุดดินปืนมีลักษณะคล้ายศิระชนกคาบหินเหล็กไฟ

ลักษณะลำกล้องเป็นท่อนเหล็กกลมยาว ท้ายลำกล้องอุดตัน ประกอบด้วยรางปืนและพานท้ายทำด้วยไม้ ส่วนต้นรางปืนประกอบด้วยกลไกสำหรับยิงคือส่วนที่เรียกว่า "นก" ลักษณะคล้ายศิระชนก มีปากประกบกันสำหรับคาบ "หินเหล็กไฟ" หรือ "ศิลาปากนก" ก็ว่า นกนี้มีกลไกต่อเข้าไปในโคนรางปืนต่อกันกับ "โกปืน" สำหรับเหนี่ยวให้นกลับลงที่ "หน้าเพลิง" ทำด้วยเหล็กตั้งขึ้นประจันหน้านก ทำให้เกิดประกายไฟตกใส่ "ดินหู" คือดินปืนชนิดเบาและไวไฟ เมื่อดินหูปะทุก็ลามเข้าไปจุด "ดินปืน" หรือ "ดินชับ" ซึ่งบรรจุเอาไว้ก่อนในส่วนต้นลำกล้อง ดินปืนก็จะระเบิดแล้วขับลูกกระสุนออกไปตามลำกล้องพุ่งตรงไปยังเป้าหมายข้างหน้า

การจะยิงปืนไฟประเภทปืนคาบศิลา แต่ละนัดมีขั้นตอนในการเตรียมยิงเป็นลำดับดังนี้

เริ่มด้วยการกรอกดินปืนหรือดินชับซึ่งบรรจุรักษาไว้ในภาชนะสำหรับเก็บ รูปร่างคล้ายเขาวัว เรียกว่า "เขนงดิน" ตรงปลายเขนงเปิดเป็นรูขนาดย่อมสำหรับเทดินปืนกรอกลงในลำกล้องปืนตามขนาดที่ต้องการ ปกติปลายเขนงมีจุกปิดไว้ประจำเมื่อกรอกดินปืนลงในลำกล้องพอแก่ความต้องการแล้ว จึงยัด "หมอน" หรือ "หมัน" ก็ว่า ทำด้วยกาบมะพร้าวฉีกและซีหรือยี่ให้เป็นฝอย ปั้นเป็นก้อนกลมเล็ก ๆ ยัดเข้าไปในลำกล้อง แล้วใช้ "แส" คือไม้หรือเหล็กกลมยาวสำหรับสอดเข้าไปในลำกล้องปืนกระทุ้งหมอนเพื่ออัดดินปืนให้แน่น จึงบรรจุกระสุนลูกกลมทำด้วยตะกั่วบังดินเผาบ้าง ขนาดไล่เลี่ยกับลำกล้องปืนใช้แสแยงลูกปืน เข้าไปจนติดหมอน เป็นอันเสร็จการ

ครั้งเมื่อจะทำการยิงต้องจ้างนกขึ้นไว้ก่อนจัดการเท “ดินหู” ซึ่งบรรจุในภาชนะรูปร่างคล้ายผลตาลอ่อน ลงใน “เต้าดินล่อ” ลักษณะคล้ายกับฝาหอยแครงติดอยู่ทางด้านข้างใกล้โคนลำกล้องปืน ตรงโคนลำกล้องตอนที่ติดกับเต้าดินล่อนี้ ทำเป็นรูเล็ก ๆ ทะลุเข้าไปในเต้าดินล่อ พร้อมแล้วจึงยกปืนขึ้นประทับบ่าจัดการเปิดหน้าเพลิงขึ้น เล็งปืนไปยังเป้าข้างหน้าแล้วเหยี่ยวไกให้นกซึ่งคาบหินเหล็กไฟ หรือศิลาปากนกนั้น สับกระแทกแผ่นเหล็กหน้าเพลิง เกิดเป็นประกายลงไปตอกลงดินลุกขึ้น ส่งความร้อนผ่านรูที่ทำไว้ทางด้านข้างใกล้โคนลำกล้องปืนเข้าไปจุดดินขับซึ่งบรรจุและอัดแน่นอยู่ส่วนในสุดของลำกล้อง ติดไฟและระเบิดทำให้เกิดกำลังขับส่งกระสุนออกไปโดยพลัน

การยิงปืนคาบศิลานี้ แต่ละครั้งต้องใช้เวลาเตรียมการยิงครั้งละ ๑ นาทีครึ่ง หรือ ๒ นาทีสำหรับผู้ชำนาญการ^{๑๗}

ปืนจ่ารง หน้าศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จันทบุรี

ปืนคาบชุด (Matchlock)

ปืนใหญ่ หน้าค่ายตากสิน จันทบุรี

อนึ่ง เมื่อราวปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๘ ได้มีการขุดลอกคลองท่าลาด แล้วได้พบปืนใหญ่ ซากเรือ และถ้ำขามโบราณ ห่างจากบริเวณปากน้ำโจ้โล่ ประมาณ ๒ กิโลเมตร หลังจากพบแล้วได้นำไปไว้ที่ วัดกกสับใน หมู่ ๔ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา

ปืนที่พบลักษณะเป็นปืนใหญ่ประจำเรือ โดยน่าจะเป็นปืนแบบที่มีชื่อว่า **ปืนจ่ารง** หรือปืนจ่ารงหน้าเรือ หล่อด้วยเหล็ก มีช่องรูจุดชนวนที่ด้านบนท้ายปืน บนตัวปืนมีอักษรโรมัน (ที่น่าจะย่อคำภาษาอังกฤษ) ว่า ROOSRS ขนาดลำกล้องภายในประมาณ ๓ นิ้ว ลำกล้องภายนอก ด้านท้ายประมาณ ๘ นิ้ว มีหูวางแขนเป็นแกนสำหรับวางพาดกับฐานทั้ง ๒ ข้าง ความยาวลำกล้องประมาณ ๑.๒ เมตร น้ำหนัก (รวมสนิมและสิ่งเกาะก้าง) ไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ กิโลกรัม การเคลื่อนย้ายต้องใช้คนแบกหามถึง ๔ คน

ชาวบ้านเชื่อกันว่า อาจจะเป็นของกองทัพพระเจ้าตาก ที่เคยเดินทัพผ่านพื้นที่ในอดีตครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก และผ่านเข้ามาบริเวณปากน้ำโจ้โล่^{๑๘}

หากวัตถุโบราณที่พบเป็นของยุคสมัยสงครามกู้ชาติจริง เพราะกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตากไม่เคยลงมาทางลำน้ำท่าลาดในระยะสองกิโลเมตร ห่างจากปากน้ำโจ้โล่ ดังนั้น วัตถุโบราณชุดนี้ คงจะเป็นของทหารพม่ามากกว่า เดชะบุญที่เรือได้เกิดล่มขณะทหารพม่ากำลังลำเลียงปืนจ่ารงซึ่งโดยมากมักมีขนาดกระสุนประมาณ ๑-๒ นิ้ว เพื่อจะนำไปยิงถล่มกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก ณ จุดปะทะ ในลแวกบริเวณสำนักหนองน้ำ

พระยาพิชัย (ดาบหัก)

นายทองดี หนึ่งในหน่วยล่อเป้า ให้เหล่าทหารพม่าเข้ามาติดกับ ในเหตุการณ์การยิงปืนดับ ลแวกบริเวณสำนักหนองน้ำ เมื่อวันที่อังคารที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ท่านผู้นี้คือ วีรไทยที่คนปัจจุบันรู้จักกันในนามว่า **พระยาพิชัย (ดาบหัก)**

“การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวทำนองว่า เมื่อเสด็จออกจากพระนคร นายทองดี คงเป็นเพียงทนายคนสนิท (ที่ใกล้ชิดติดตามกันมาจากหัวเมืองเหนือ) ของพระเจ้าตาก เท่านั้น

พระยาศรีสุนทรลัษยบดี ผู้ศึกษาค้นคว้าประวัติพระยาพิชัย (ดาบหัก) ให้ข้อมูลว่า นายทองดี ได้รับโปรดฯ ให้เป็น **เจ้าหมื่นไวยวรนาถ** ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ แล้วต่อมาก็เป็น **พระยาสิทธิราชเดโช**

ใน พ.ศ. ๒๓๑๓ เมื่อปราบหัวเมืองเหนือได้แล้ว ก็โปรดฯ ให้ พระยาสิทธิราชเดโช เป็นผู้รั้งเมืองพิชัยซึ่งในสมัยกรุงธนบุรีมีอำนาจปกครองแผ่ไปถึงเมืองลับแล และสวรรคบุรีหรือเมืองฝางด้วย โดยในระหว่างการเป็นเจ้าเมืองพิชัยนี้ ได้เป็นผู้ชักนำ **เจ้าเมืองแพะ** ให้เข้าสวามิภักดิ์พระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ได้กล่าวถึงมูลเหตุแห่งการเลื่อนตำแหน่ง ซึ่งอาจดูน่าฉงน จากพระยาสิทธิราชเดโชเป็นพระยาพิชัยผู้รั้งเมืองพิชัย และระดับตำแหน่งสำหรับยุคนั้น ความบางตอนว่า

“พระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระบรมราโชบายที่จะผนวกหัวเมืองเหนือเหล่านี้ให้อยู่ในพระราชอำนาจโดยตรง ทั้งเพื่อประโยชน์ในการเมืองภายในและการต่อสู้กับพม่าด้วย จึงได้ทรงแต่งตั้ง **ข้าหลวงเดิม** ที่ไว้วางพระทัยเหล่านี้ออกไปเป็นเจ้าเมืองในหัวเมืองเหนือกันจำนวนมาก พระบรมราโชบายที่จะควบคุมหัวเมืองเหนือไว้ให้ใกล้ชิด

และอยู่ในพระราชอำนาจอย่างแท้จริงนี้ จะเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อเข้าใจด้วยว่าระบบการคุมไพร่ในรัชสมัยของพระองค์นั้น เมื่อก้าวโดยสรุปก็คือ ปล่อยให้ขุนนางรวบรวมสิ่งสมไพร่สมไว้ใน การควบคุมของตนอย่างมาก จึงจำเป็นต้องเปิดโอกาสนี้เฉพาะแก่ขุนนางที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้เท่านั้น อำนาจที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตำแหน่งของระบบราชการดังเช่นสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่อยู่ที่ตำแหน่งซึ่งจะมีโอกาสรวบรวมไพร่ไว้ในความดูแลของตนได้มาก และเมื่อเป็นเช่นนี้เจ้าเมืองย่อมมีโอกาสทำได้มากกว่าเสนาบดีจตุสดมภ์...

ด้วยเหตุดังนั้นการ “เลื่อน” ตำแหน่งและยศในสมัยกรุงธนบุรีจึงดูผิดแปลกไปจากแบบแผนที่เคยชินกันในสมัยอยุธยา...

พระยาสิทธิราชเดโชนั้นถือเป็นตำแหน่งเทียบที่จตุสดมภ์ของฝ่ายทหาร ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เท่ากับสมุหกลาโหมและสมุหนายก แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีกลับ “เลื่อน” คนสนิทที่ถือเป็นข้าหลวงเดิมนี้ออกไปเป็นพระยาพิชัยหรือเจ้าเมืองพิชัยซึ่งเป็นเมืองตรีมาเพียง ๕,๐๐๐ เท่านั้น...

การจัดการปกครองหัวเมืองเหนือในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมิได้อิงกับแบบแผนธรรมเนียมซึ่งมีมาในสมัยอยุธยา หากเป็นการจัดเพื่อประโยชน์ที่จะ “เลื่อน” ลูกน้องคนสนิทออกควบคุมหัวเมืองที่มีกำลังไพร่เป็นหลักประกันในพระราชอำนาจไม่เกี่ยวกับศักดิ์ศรีของตำแหน่งราชการและไม่เกี่ยวกับศักดิ์ศรีของเมือง แม้แต่ราชทินนามของเก่าประจำเมืองต่าง ๆ ก็ไม่ได้ใช้ตามแบบฉบับ” (หน้า ๒๙๑ - ๒๙๒)

เพราะการเป็นเจ้าเมืองพิชัย จึงทำให้คนชั้นหลังเรียกขานท่านว่า พระยาพิชัย (ดาบหัก) ส่วนราชทินนามตามทำเนียบของเจ้าเมืองพิชัย คือ **ออกญาศรีสุริยะราชาไชย** ศักดินา ๕,๐๐๐ แต่ก็ไม่แน่ว่า ต้องดำรงราชทินนามนี้ เพราะในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีมีเจ้าเมืองหลายเมืองที่ไม่ได้ใช้ราชทินนามตามทำเนียบ

ส่วนที่มีการกล่าวกันว่าท่านมีราชทินนามว่า พระยาพิชัยสงคราม บ้าง พระยาพิชัยอาสา และศรีพิชัยสงคราม บ้าง “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” วิเคราะห์ว่า มีน่าจะใช้ราชทินนามอันถูกต้องตามความเป็นจริงของพระยาพิชัย (ดาบหัก)

อย่างไรก็ดี ผู้คนแทบทุกยุคสมัยต่างเป็นที่ตระหนัก ประจักษ์กันดีว่า พระยาพิชัย (ดาบหัก) เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงใน **ความจงรักภักดีอย่างไม่เสื่อมคลายต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช “ลูกน้อง”** ที่ทรงไว้วางพระทัยสูง ดังที่เล่ากันว่า แม้ว่าพระยาพิชัย(ดาบหัก)

เป็นเพียงเจ้าเมืองตรี ก็ได้รับพระราชทานเครื่องยศเสมอด้วย (เจ้า) พระยาสุรสีห์ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเอก

สำนักหนองน้ำ

นับจากการปราบชัยของกองทัพพม่าต่อกองกำลังพระเจ้าตาก ติดต่อกันเป็นครั้งที่สี่ นี้ พม่าก็ยุติการยกทัพติดตามตีกองกำลังของพระเจ้าตากอีกต่อไป

จุดปะทะกับกองทัพพม่า ในแถบบริเวณสำนักหนองน้ำ นี้ บ้างสันนิษฐานว่า อยู่ในบริเวณ “กลุ่มเมืองศรีมโหสถ” (เขตโบราณสถาน ที่พบซากเมือง สระน้ำ บ่อน้ำ และคันดินจำนวนมาก ในเขตอำเภอศรีมโหสถ หรือ อำเภอโคกปีบ เดิม จังหวัดปราจีนบุรี)

บางแห่งก็กล่าวอย่างคลาดเคลื่อนว่า วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ เป็นจุดที่พระเจ้าตากหยุดทัพรอคอยพรรคพวกที่ตามไม่ทัน ที่คลาดเคลื่อนก็เพราะวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ เป็นคนละสถานที่กันกับสำนักหนองน้ำ โดยสถานที่หยุดประทับค้ำจะรอคอยพระเชีงเงินและพวกที่พลัดหลงกัน คือ สำนักหนองน้ำ

บ้างก็เชื่อว่า เป็นบริเวณบ้านคู้ลำพัน ตำบลคู้ลำพัน อำเภอศรีมโหสถ ปราจีนบุรี แต่ตำบลคู้ลำพัน น่าจักเป็นที่แรมทัพด่านกบแจะ และเดินข้ามทุ่งมาแล้วมากกว่า

หลังจากได้รับชัยชนะในสมรภูมิลุสตัดท้าย แล้ว เอกสารที่เชื่อว่าเป็นบ้านคู้ลำพัน กล่าวทำนองว่า มีการพักทัพอยู่หนึ่งวันในวันพักทัพหลังการสู้รบนี้ ได้เคลื่อนพลออกมาพักห่างจากจุดปะทะประมาณ ๖ กิโลเมตรในบริเวณที่เป็น **วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์** ในปัจจุบัน

แน่นอนอยู่แล้วที่ จุดปะทะ ต้องอยู่ห่างจากสถานที่แรมทัพ

อีกทั้งความในพระราชพงศาวดารก็ให้นัยชัดเจนอยู่แล้วว่า จุดแรมทัพที่ละแวกบริเวณตำบลหรือวัดคู้ลำพัน เป็นคนละสถานที่กันกับสถานที่แรมทัพ

ในวันที่เตรียมการจะปะทะกับทหารพม่า

โดยสถานที่แรมคืนของกองทัพในวันเตรียมปะทะ ต้องอยู่ไม่ห่างมากนักจากสำนักหนองน้ำ ซึ่งน่าจะเป็นจุดปะทะ หรือ สมรภูมิต้ายกับทหารพม่าในระหว่างการหาฐานที่มั่น และไม่ได้มีการหยุดพักทัพอยู่หนึ่งวันหลังการปะทะ แต่ประการใด

จากที่พระราชพงศาวดาร กล่าวในวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ว่า “ให้ยกพลทหารเข้าไปในป่าหยุดประทับที่สำนักหนองน้ำ หุงอาหารสำเร็จแล้ว พอเพลาย่ำประมาณ ๒ โมง” และเมื่อทรงทราบถึงการมีกองกำลังพม่าติดตามมาว่า “ครั้นเพลาย่ำประมาณ ๔ โมง...แล้วให้คนหาบเสเปียงคร้วไปก่อน ส่วนพระองค์กับทหารประมาณ ๑๐๐ เศษคอยรับพม่า” แสดงว่า บริเวณสำนักหนองน้ำที่ทรงหยุดพัก ตั้งแต่ช่วงสายจนตลอดวันเพื่อทรงคอยรอทหารพม่า กระทั่งถึงยามย่ำเย็น แต่กองทัพพม่าก็มิได้ยกมาถึง นั้น เป็นคนละสถานที่กันกับสถานที่ซึ่งกองเสเปียงไปตั้งอยู่ หรือสถานที่แรมทัพในคืนวันนั้น ครั้นเมื่อทรงรอกระทั่งเห็นว่าพวกทหารพม่าคงยังยกกันมาไม่ถึง อย่างแน่นอนแล้ว จึงได้เสด็จติดตามกองเสเปียงไป เพื่อพำนักในสถานที่บริเวณเดียวกัน

อนึ่ง จากข้อความในพระราชพงศาวดารที่ว่า “ส่วนพระองค์กับทหารประมาณ ๑๐๐ เศษคอยรับพม่า” นั้น คงมิได้หมายความว่า ใช้กำลังทหารเพียง ๑๐๐ เศษไว้คอยต่อสู้ เท่านั้น บรรดาทหารที่ไม่ใช่พลประจำปืน ก็คงชุ่มรอคอยผลอยู่ใกล้ ๆ หากเกิดพลาดพลั้งก็สามารถยกหนุนเข้ามาช่วยแก้ไขได้ทันทั่วทั้งที คงมิได้ “ไปก่อน” พร้อมกับกองเสเปียงโดยเหลือพลปืนไว้สู้เพียงร้อยเศษเท่านั้น

ดังความในพงศาวดารอีกตอนที่ว่า “วางปืนดับคำรบ ๓ ครั้ง พม่าแตกกระจัดกระจายไป จึงรับสั่งให้พลทหารโห่ร้องตีฆ้องกลองสำหรับ พม่าแตกจะคุมกันเข้ามิได้” อันแสดงว่า บรรดาทหารที่ไม่ใช่พลประจำปืน ก็คงชุ่มรอคอยผลอยู่ใกล้ ๆ นั่นเอง เมื่อมีรับสั่งจึงพร้อมกันโห่ร้องตีฆ้องสำหรับ

สมรภูมิต้าย

ที่ว่า จากความที่ว่า “แล้วให้คนหาบเสเปียงคร้วไปก่อน” นั้น เนื่องจากบรรดาเหล่าทหารพม่าพากันยกมาจากปากน้ำโจ้โล่ ส่วนกองกำลังกษัตริย์มาจากทางด้านวัดคู่อำพัน โดยปริยาย ทหารพม่ามาจากทางด้านหน้าของกองกำลังกษัตริย์ นั่นเอง แล้วให้คนหาบเสเปียงคร้วไปก่อน หมายความว่าอย่างไร

สันนิษฐานว่า คงเป็นการให้แยกทางออกไปยังที่ซึ่งกำหนดแนวสังเขปให้หากเชื่อถือตามประวัติคำเล่าขานที่สืบต่อกันมาอย่างยาวนานของคนพื้นถิ่นที่ว่า **บริเวณละแวกวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ตำบลโคกปิบ อำเภอศรีมโหสถ ปราจีนบุรี เป็นจุดแรมทัพแห่งหนึ่งของกองกำลังกษัตริย์ ก็ดูจักมีความเป็นไปได้ที่จะเป็นจุดที่กองเสเปียงคร้วแยกตัวออก ไปตั้งคอยรอกอยู่ก่อน ซึ่งก็คือสถานที่แรมทัพในคืนวันจันทร์ที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙**

ระยะทางจากวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ถึงวัดคู่อำพัน ห่างกันประมาณ ๘ กิโลเมตร สอดคล้องกับระยะทางที่ได้จากการใช้เวลาเดินทัพในวันจันทร์ที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ซึ่งคงจะได้ระยะทางประมาณนั้น เพราะเป็นการเดินแบบคอยรอกกลุ่มพระเชียงเงิน จึงน่าจะเดินกันราวเกือบ ๓ ชั่วโมง แบบสบาย ๆ อย่างไม่เร่งรีบ

เมื่อเชื่อว่าบริเวณวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ เป็นสถานที่แรมทัพ ดังนั้นสถานที่สู้รบอันเป็นสมรภูมิต้ายกับทหารพม่าในระหว่างการหาฐานที่มั่น ก็น่าจะห่างออกไปจากวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ราว ๓ - ๕ กิโลเมตรและจากที่คิดเห็นว่า แถบบริเวณที่พระราชพงศาวดารเรียกว่า สำนักหนองน้ำ น่าจะเป็นจุดปะทะก็เท่ากับว่า สำนักหนองน้ำ ต้องอยู่ห่างจากวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ประมาณ ๓ - ๕ กิโลเมตร นั่นเอง

ส่วน ทำน้ำ ที่ขึ้นบกของทหารเรือพม่า คงตั้งข้อคิดเห็นที่ว่าอยู่ละแวกตลาดน้ำบางคล้า ซึ่งห่างจากสถานที่ซึ่งคาดว่าเป็นจุดปะทะราว ๓๐ กิโลเมตร

เพราะตามวิถีคนโบราณคงเรียกนามสถานที่ซึ่งคล้ายวงเวียนของสายน้ำ บริเวณที่แม่น้ำบางปะกงบรรจบกับคลองท่าลาดว่า “ปากน้ำโจ้โล่” โดย “ทำน้ำ” หรือบริเวณที่ผู้คนใช้ขึ้น-ลงเรือ ขนถ่ายสิ่งของขึ้น-ลงเรือแห่งละแวกปากน้ำโจ้โล่ในยุคโบราณ คงเป็นพื้นที่หนึ่งของ “บางคล้า” ที่ปัจจุบันเรียกว่า ตลาดน้ำบางคล้า

นอกจากนั้น วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ห่างจากจุดแรมทัพข้างหน้า ประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ย่อมมีความเป็นไปได้อยู่แล้ว ที่จะเดินเท้าได้ถึงภายในหนึ่งวัน เพราะหากเดินกันจริง ๆ ราว ๙ ชั่วโมง คงทำระยะทางได้ประมาณ ๓๐ - ๓๕ กิโลเมตร

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงดูมีความเป็นไปได้สูงว่า **บริเวณวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ คือ จุดแรมทัพคืนวันจันทร์ที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ และรวมทั้งคืนวันอังคารที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ อีกด้วย**

แต่จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ วัดต้นโพธิ์ ศรีมหาโพธิ์ ห่างจากแหล่งน้ำ คือ **คลองบางพลวง** ซึ่งอยู่ด้าน ตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร อาจจะต้องห่างไปหน่อย ส่วนจะเคยมีลำรางอยู่ใกล้ ๆ แต่แห้งขอดไปแล้ว หรือไม่ แผนที่ฯ ไม่เอื้อให้พบเห็นได้ การปักทัพค่อนข้างไกลแหล่งน้ำในครั้งนี้อาจเป็นเฉพาะกรณี เนื่องจากกองเสบียงได้หลีกออกมาตั้งมั่นตามรับสั่งอยู่ก่อนแล้ว การจะเคลื่อนย้ายออกไปยังที่ใหม่ คงมีข้อจำกัดเรื่องเวลา เพราะกว่าพระเจ้าตากจะทรงเลิกรอสู้รบกับทหารพม่าอยู่ที่สำนักหนองน้ำ แล้วเสด็จมาสมทบกับกองเสบียงก็คงเป็นเพลายืนย่ำแล้ว

ครั้นเมื่อกองทัพมารวมพลทัพบกทัพเรือแล้วสันนิษฐานว่า ได้เคลื่อนพลมาแรมทัพในละแวกตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา ห่างจากสำนักหนองน้ำ ประมาณ ๘ กิโลเมตร

ด้วยการข่าวเรื่องทหารพม่าสมทบกำลังไพร่พลทัพเรือกับทัพบกเพื่อเตรียมการจะโจมตี การปักทัพแรมคืนละแวกวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ จึงย่อมต้องมีการระมัดระวังกวดขันเวรยามกันเป็นกรณีพิเศษ

ส่วนจุดปะทะ ณ แถบบริเวณสำนักหนองน้ำ (ตามการเรียกขานในพงศาวดาร) สมรภูมิล่าสุดทำกับพม่าในระหว่างการหาฐานที่มั่น นั้น คือ สถานที่แห่งใดในปัจจุบัน คงต้องสืบค้น วิเคราะห์เสาะหากันต่อไป

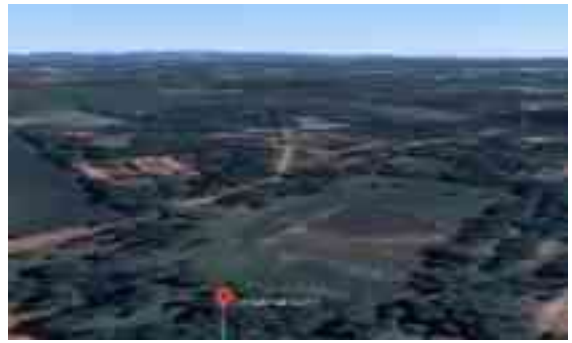
แต่ข้อสันนิษฐานที่ว่า “อยู่ในบริเวณกลุ่มเมืองศรีมโหสถ” คู่มือเหตุผล โดยเฉพาะเมื่อเห็นการระบุนามสถานที่ในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ว่า “โบราณสถานสระมรกต” (ตำบลโคกปิบ อำเภอศรีมโหสถ ปราจีนบุรี) ซึ่งเป็นนามที่มีนัยใกล้เคียงกับคำว่า “สำนักหนองน้ำ” ของคนเมื่อสองร้อยกว่าปีก่อนมาก

ที่ตั้งของโบราณสถานสระมรกต ก็ห่างจากวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ประมาณ ๓ - ๔ กิโลเมตร สอดคล้องกับระยะทางที่กองครัวจะแยกเดินทางล่วงหน้าไปก่อนขณะพระเจ้าตากคอยรอรบกับกองทัพพม่าอยู่ที่สำนักหนองน้ำ และห่างจากที่แรมทัพชายทุ่งหรือวัดคู่ลำพันราว ๘ กิโลเมตร สอดคล้องกับระยะทางที่ควรได้ในการเดินแบบรอกกลุ่มพระเชียงเงิน เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙

ความเป็นโบราณสถานเก่าแก่ ย่อมอยู่บนเส้นทางสัญจรแต่โบราณที่คงยังใช้กันต่อมายุคแล้วยุคเล่า กองกำลังภูษาดซึ่งปกติใช้เส้นทางสัญจรของชุมชนอยู่แล้วจึงน่าจะจักใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางไปหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเช่นกัน

ครั้นเมื่อได้เข้าไปดูโบราณสถานสระมรกตในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์แบบสามมิติก็เสมือนได้คำตอบที่ครุ่นคิดมานานแรมปีว่า “สำนักหนองน้ำ” อยู่ที่ใด ทำให้เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งกับข้อสันนิษฐานของบางท่านที่ว่า สำนักหนองน้ำอยู่ในบริเวณ “กลุ่มเมืองศรีมโหสถ”

จึงย่อมกล่าวได้ว่า สำนักหนองน้ำ เป็นคำภาษาไทยที่คนสมัยอยุธยาตอนปลายใช้เรียกหนึ่งในโบราณสถานใน “กลุ่มเมืองศรีมโหสถ” ที่มีนามเป็นภาษามคธในปัจจุบันว่า “สระมรกต”

เมื่อแรมทัพคืนวันจันทร์ที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ที่แถบบริเวณวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์แล้ว วันรุ่งขึ้นก็เคลื่อนกำลังพลไปยังบริเวณจุดที่เคยรอคอยกองทัพพม่า เมื่อวันวาน อันน่าจะเป็นบริเวณซึ่งมียุทธภูมิที่ดี ซึ่งพระราชพงศาวดาร เรียกว่า **สำนักหนองน้ำ** (หรือ **ละแวกโบราณสถานสระมรกต**) เพื่อรอสู้รบกับกองทัพพม่าครั้นเพลาย่ำโม่งเศษทหารพม่ายกกองทัพมาถึง หลังจากตีกองทัพพม่าแตกกระเจิงไปแล้วก็ได้เสด็จไปแรมทัพคืนวันอังคารที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ณ จุดเดิม หรือ แถบบริเวณวัดต้นโพธิ์

ศรีมหาโพธิ์ในปัจจุบันอีกราตรีหนึ่ง โดยคงยังต้องระมัดระวัง เหวยามกันเป็นพิเศษเช่นกัน เพราะคงยังไม่มั่นใจว่า ทหารพม่าจะรวมตัวกันกลับมาโจมตีอีกครั้ง หรือไม่ การจะเคลื่อนย้ายไปแรมทัพให้ใกล้แหล่งน้ำมากกว่า ก็คงยังไม่กระทำ เนื่องจากการข่าวเรื่องที่ตั้งของกองทหารพม่าที่แตกกระจัดกระจายออกไปนั้น อาจยังไม่นิ่ง การเคลื่อนออกไปอย่างสุ่มสี่สุ่มห้า สู้ตั้งมั่นอยู่ที่เดิมดีกว่า หากผ่านคำคินนี้ไปโดยไม่มีเหตุการณ์อะไรแล้ว ค่อยเคลื่อนทัพไปยังหน้าภูเขายะลาวันออกกันทีเดียวเลย

เวตะเซิงเถรา

ท่ากองกลาง

จากบริเวณวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์กองกำลังพระเจ้าตากใช้เส้นทางใด เพื่อไปสู่ชายทะเลตะวันออก

จากที่กองกำลังพระเจ้าตาก ข้ามแม่น้ำบางปะกง ที่ด่านกบเจาะ มาอยู่ปากตะวันออกของฝั่งแม่น้ำบางปะกงแล้ว เมื่อจะไปยังชลบุรี ย่อมไม่ต้องข้ามน้ำบางปะกงอีกแล้วแต่เอกสารบางแห่งว่าตามทิศทางไปตะวันออกนั้น กองกำลังพระเจ้าตาก ต้องข้ามคลองท่าลาด โดยย่อนเส้นทางพม่า ลงไปข้ามคลองท่าลาด แลว ๆ ใกล้ปากน้ำโจ้โล้ ซึ่งน่าจะคลาดเคลื่อน

หลังจากพักทัพละแวกบริเวณวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์แล้ว กองกำลังพระเจ้าตากก็เดินทัพต่อไปอีก ผ่านหรือแรมทัพ ณ สถานที่ต่างๆกล่าวคือผ่านหรือถึง **บ้านทองหลาง** ในวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีกจอ

ปัจจุบันคงยังมีชื่อ **ตำบลท่าทองหลาง** อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทราปรากฏอยู่จึงน่าจะเป็นสถานที่แรมทัพในคืนวันพุธที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ นี้ ตามธรรมดาของการตั้งทัพย่อมต้องให้อยู่ใกล้บริเวณแหล่งน้ำ การพักทัพแรมคืนที่บ้านทองหลางจึงน่าจะเป็นในละแวกคลองท่าทองหลาง พื้นที่ตำบลท่าทองหลาง โดยห่างจากวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ประมาณเกือบ ๓๐ กิโลเมตร

เมื่อเคลื่อนทัพลงมาจากแถบศรีมหาโพธิ์หรือวัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ หรือบริเวณอื่นๆ ในละแวกเดียวกันนั้น เพื่อไปยังท่าทองหลาง จะเป็นเส้นทางต่างทิศทางกันกับทางไปปากน้ำโจ้โล้ จึงไม่จำเป็นต้องย้อนลงไปข้ามคลองท่าลาด ถึงแถบปากน้ำโจ้โล้ เพื่อจะไปยังบ้านทองหลาง

รายการในเขตชลบุรี

ตะพาน

วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ แรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีกจอ กองกำลังพระเจ้าตากเคลื่อนทัพจากท่าทองกลาง ผ่านไปทางเสม็ดเหนือ เสม็ดใต้ โคกชี้หนอน แล้วรายไปถึง **บ้านตะพานทอง** อำเภอบ้านทอง ชลบุรี

จากท่าทองกลางไปยังตะพานทอง คงไม่มีการบุกเบิกแผ้วถางเปิดทางใหม่เช่นเดียวกับการเดินทางที่ผ่าน ๆ มา และที่จะเดินทางต่อไปในภายหน้า แต่เป็นการใช้เส้นทางสัญจรของชาวท้องถิ่นซึ่งอาจต้องคดโค้ง วกวน หลบหลีกสิ่งขวางขวางบ้าง ระยะทางระหว่างท่าทองกลางกับตะพานทอง ในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ตามแนวถนนปัจจุบัน ประมาณ ๕๕ กิโลเมตร กองกำลังพระเจ้าตากจึงต้องใช้เวลาในการเดินทาง ๒ วัน โดยคืนวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ คงแรมทัพในระหว่างเส้นทางท่าทองกลางกับตะพานทอง โดยน่าจะ เป็นละแวกบริเวณที่ใกล้กับคลองซึ่งปรากฏชื่อในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ว่า **คลองยายคำ** ในพื้นที่ตำบลโคกชี้หนอน อำเภอบ้านทอง ชลบุรี ในปัจจุบัน

หลังจากนั้นในคืนวันศุกร์ที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ก็แรมทัพในพื้นที่ตะพานทอง ในละแวกบริเวณใกล้คลองที่มีชื่อในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ว่า **คลองอ้อมแก้ว** เขตพื้นที่ตำบลพานทอง

ในเอกสารยุคก่อนกล่าวถึง **คลองพานทอง** ที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำบางปะกงว่าลักษณะคลองคดค่อม อ้อมยาว สอดคล้องกับลักษณะของคลองอ้อมแก้ว ซึ่งแยกจากแม่น้ำบางปะกงในพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง ฉะเชิงเทรา จึงเห็นว่า **คลองพานทอง ก็คือ คลองอ้อมแก้ว**

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ จากท่าตะกูด ซึ่งอยู่ปลายคลองไปตามเส้นทางบก ราว ๔ กิโลเมตร มีหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อ บ้านมอญ จากบ้านมอญเรือไฟเล็กแล่นประมาณ ๑ ชั่วโมงถึงปากคลองพานทอง (ที่ออกแม่น้ำบางปะกง)

ท่าตะกูดห่างจากเมืองพนัสนิคมประมาณ ๘ กิโลเมตร เดิมเป็นท่าเรือของเมืองพนัสนิคม มีเรือใบใหญ่น้อยจำนวนมากแล่นเข้ามาค้าขาย สินค้าหลักคือ ข้าว ไม้ ไม้ไผ่ เพราะกิจการค้าทำให้เกิดเป็นชุมชนถาวรย่านการค้าขึ้น เมื่อแรกตั้งหน่วยงานอำเภอ ใช้ชื่อท่าตะกูด ภายหลังปรับเปลี่ยนเป็น อำเภอบ้านทอง

คำว่า ตะกูด นั้น บางแห่งว่า เป็นภาษาถิ่นพื้นบ้านที่เรียกล้อเลียนซึ่งใช้ชนส่งผลผลิตทางการเกษตรมีลักษณะคล้ายเกวียน แต่พจนานุกรมให้ความหมายว่า เครื่องถือท้ายเรือ คล้ายหางเสือ ทำด้วยไม้เป็นแผ่นใหญ่ รูปร่างคล้ายพาย มีด้ามยาว จะกูด หรือ จังกูด ก็ว่า

ส่วนนาม “พานทอง” ซึ่งฉบับพันจันทนุมาศกล่าวไว้ว่า “ให้ยกพลนิกายมาประทับตามลำดับบ้านทองกลาง **ตะพานทอง**” นั้นได้มีการสร้าง **ประวัติแบบลากความ** ทำนองว่าพรานป่าคนหนึ่งชื่อทอง ได้เข้าร่วมกับพระเจ้าตากสินกอบกู้อิสรภาพขับไล่พม่า จนกรุงศรีอยุธยาเป็นเอกราชตามเดิม เมื่อเสร็จศึกสงครามแล้วนายพรานทองได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ณ ริมคลองให้ชื่อว่า “วัดพรานทอง” และได้อพยพครอบครัวมาประกอบอาชีพเป็นหลักเป็นฐานอยู่ในบริเวณใกล้วัดที่สร้างนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชุมชนแห่งนั้นว่า “บ้านพรานทอง” แต่คนแถวนั้น ออกเสียงคำควบกล้ำไม่ชัดเจน จึงเป็น “พานทอง”^{๑๔}

แต่จากที่มีการระบุชื่อ “ตะพานทอง” ไว้ในพระราชพงศาวดาร แสดงว่า นาม ตะพานทอง มีอยู่แล้ว ก่อนการมาถึงของกองกำลังพระเจ้าตาก และก่อนที่พรานชื่อทอง (หากบังเอิญมีตัวตนอยู่จริง) จะเข้าร่วมกับกองกำลังกู้ชาติ

คำว่า ตะพาน นั้น พจนานุกรมบัญญัติไว้ว่า “ตะพาน สิ่งที่สร้างหรือทำขึ้นสำหรับข้ามแม่น้ำ ลำคลอง เป็นต้น สิ่งที่สร้างหรือทำยื่นลงไปใต้น้ำสำหรับขึ้นลง สะพาน ก็ว่า”

ตะพานทองจึงอาจเป็นการเรียกสะพานแห่งหนึ่งในบริเวณนั้น ที่สร้างด้วยไม้ซึ่งเนื้อไม้มีกระแสออกแนวเหลือง ก็เป็นได้ (ท่านก็ว่าเรื่องพรานทอง เชื้อยะเป็นตุเป็นตะ)

บางปลาสร้อย

นอกจากสะพานทอง สันนิษฐานกันว่า ใช้เส้นทางสัญจรของชาวท้องถิ่น คือผ่านไปทางบ้านเก่า (ตำบลบ้านเก่า อำเภอพานทอง ชลบุรี) คลองตำหรุ (ตำบลคลองตำหรุ อำเภอเมืองชลบุรี) หนองไม้แดง บางทราย มะขามหย่ง หน้าแก้งหรือที่ตั้งตัวเมืองชลบุรี แล้วบางปลาสร้อย (ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี) จากสะพานทองถึงบางปลาสร้อย มีระยะทางประมาณเกือบ ๓๐ กิโลเมตร

ปัจจุบัน มักเหมารวมว่า **บางปลาสร้อย** คือ (ตัว) เมืองชลบุรี เนื่องจากเมื่อประมาณสมัยรัชกาลที่ ๕ หรือราวๆ นั้น มีการตั้งที่ทำการเมืองหรือจังหวัดในเขตบางปลาสร้อย (สะพานที่ตั้งศาลากลางจังหวัดหลังเก่า หรือสะพานที่ตั้งหอพระพุทธรูปสังกัจจายน์) ก็เลยมีการ (เปลือย) เรียกชื่อเมืองชลบุรีตามชื่อตำบลที่ตั้งศาลากลางเป็นบางปลาสร้อยในกลางคราว

และที่ปลูกฝังความเข้าใจว่า ชลบุรี คือ บางปลาสร้อย ให้แน่นสนธิยิ่งขึ้นก็คือ เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอเมืองชลบุรี (ขอเน้นว่า ชื่อ อำเภอเมืองฯ) เป็นชื่ออำเภอบางปลาสร้อย ใช้ชื่ออำเภอบางปลาสร้อย อยู่ ๒๑ ปีกว่าจนติดตลาด แล้วเปลี่ยนกลับเป็นอำเภอเมืองชลบุรี อีกหน เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑ (ตราปัจจุบัน)

ส่วนการใช้ชื่อเมือง (ที่หมายถึงจังหวัด) ชลบุรี ว่า จังหวัดบางปลาสร้อย นั้น ยังไม่เคยพบการปรากฏข้อมูลในทีใด ๆ

แต่สำหรับยุคก่อนขึ้นไป คือ สมัยอยุธยา บางปลาสร้อย ดูจะเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวต่างประเทศมากกว่า ชลบุรี คงทำนองเดียวกับที่รู้จัก พัทยา มากกว่า บางละมุง กระมั่ง คือ แผนที่ประเทศสยาม ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประมาณ พ.ศ. ๒๒๓๐ ก่อนพระเจ้าตาก (จะเสด็จมา) ประมาณ ๘๐ ปี ปรากฏชื่อ Banplasoi หรือ บ้าน(บาง)ปลาสร้อยอยู่ในแผนที่นั้น อีกทั้งแผนที่ของ Herman Moll ประมาณ ค.ศ. ๑๗๔๔ หรือราว พ.ศ. ๒๒๘๗ ก็มีนาม Banplasoi อยู่ในแผนที่เช่นกัน (แผนที่ยุคนั้น เขียนคำว่า บางกอก ว่า Bancok มิใช่ Bangkok แบบยุคนี้)

ครั้นสมัยรัชกาลที่ ๔ ในแผนที่สยามและประเทศราช ในจดหมายเหตุเบาว์ริง (เซอร์ จอห์น เบาว์ริง Sir John Bowring) เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๐๐ เขียนชื่อบางปลาสร้อยว่า Bangplasoi (ในแผนที่ดังกล่าวทั้งหมดไม่มีนาม ชลบุรี ในทีใด ๆ)

จึงอาจเป็นไปได้ว่า ท่าเรือที่อ่าวชลบุรี ยุคราว ๘๐ ปีก่อนพระเจ้าตาก หรือในสมัยอยุธยาตอนปลาย อาจอยู่ในแนวแก่งหน้าอ่าวบางปลาสร้อย มิใช่แก่ง สะพานหลวงสุดปลายซอยท่าเรือพลี สะพานศาลเจ้า สะพานหน้าแก้ง เหมือนสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงเป็นที่รู้จักในหมู่นักเดินเรือ หรือผู้มาทางเรือ โดยเฉพาะชาวต่างประเทศ ว่าบางปลาสร้อย

แม้กระนั้น ในเอกสารไทยเกี่ยวกับหัวเมือง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็คงออกนามว่า เมืองชลบุรี มิเคยพบการระบุว่า เมืองบางปลาสร้อย ณ ทีใด ๆ

ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศเอง ก็กล่าวอย่างจำแนกระหว่างบางปลาสร้อย กับเมืองชลบุรี ดังจะกล่าวภายหลัง (หัวข้อ “การรบ ทองอยู่ณเล็ก”)

ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งจากพานทอง ไปยังบางปลาสร้อย แต่น่าจะเป็นเส้นทางยุคต้นรัตนโกสินทร์ คงจะมีภายหลังสมัยกรุงธนบุรี คือผ่านหนองตำลึงนาป่าบ้านสวน บางปลาสร้อย

โดยวันเสาร์ที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ วันแรม ๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ กองกำลังพระเจ้าตากพักทัพแรมคืนที่บางปลาสร้อย (สันนิษฐานว่า) ในบริเวณพื้นที่ด้านตะวันตกของคลองบางปลาสร้อย ทางด้านใต้ของวัดเนินสุทธาวาส ลงมาซึ่งปัจจุบันเป็นท้องที่ตำบลบางปลาสร้อยอำเภอเมืองชลบุรี

สะพานศาลเจ้า เมืองชลบุรี หรือ
สะพานศาลเจ้า หน้าแก้ง ในอดีต

ศรีราชา - นากลือ

บริเวณหอพระพุทธสิหิงค์ ชลบุรี เอกสารบางแห่งว่า
ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐

จากบางปลาสร้อย ถึง บ้านนาเกลื่อ ระยะทาง
ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร กองกำลังพระเจ้าตากต้องใช้
เวลาสองวัน

เส้นทางช่วงนี้ น่าจะใกล้เคียงกับเส้นทางที่ท่าน
สุนทรภู่ ได้ใช้ เมื่อราว พ.ศ. ๒๓๕๐ ต้องผ่านสถานที่ต่าง ๆ
คือ ออกจากบางปลาสร้อย ผ่านทุ่งโล่ง ขึ้นเขา (น่าจะ
เป็นละแวกเสม็ด อ่างศิลา) ผ่านหนองมน บ้านไร่ เส้นทาง
วกวน ผ่านป่าแฝกคา เลียบทะเล ถึงบางพระ เลียบหาด
ผ่านศรีมหาราชา เข้าป่าเลียบเนินเขา พันป่าถึง
ทุ่งสุขลา (หรือ อ่าวอุดม) สุดทุ่งถึงบางละมุง (ที่ตั้งบ้านเรือน
ของกรมการเมืองบางละมุง) เลียบริมทะเลผ่าน
โรงโม่ถึงศาลาบ้านนาเกลื่อ

ส่วนที่พกทัพ ในคืนวันอาทิตย์ แรม ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีจอ (วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) ณ จุดกลางเส้นทาง
ระหว่างบางปลาสร้อย กับนาเกลื่อ หากการเดินทางเป็นแนวเดียวกับการเดินทางในภายหลังของท่านสุนทรภู่ คือ
เมื่อเดินมาถึงบางพระแล้ว คงเพราะระหว่างบางพระไปศรีราชาเป็นป่าดงรกเรือ ท่านสุนทรภู่จึงลงเดินตามทางชายหาด
ที่โล่งเตียนโปร่งสบายกว่า ไปจนถึงศรีราชา ดังความบางตอนว่า

“ ตะวันคล้อยหน้อยหนึ่งถึงบางพระ
พอบพบเรือนเพื่อนชายชื่อนายมา
พอรุ่งแสงสุริยาลีลาลาค
เห็นกรวดทรายชายทะเลเลขโลทร
ไ้อ້ยามนี้ที่เห็นแต่พกตร์เพื่อน
กลั่นน้ำตามาจนสุดที่หาดทราย
อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ

ดูระยะบ้านนั้นก็แน่นหนา
เขาโอภาต้อนรับให้หลับนอน
ลงเลียบหาดหวนคะนึ่งถึงสมร
ละเอียดอ่อนดั่งละอองสำลีดี...
ไม่ชื่นเหมือนสุดสวาทที่มาดหมาย
เห็นเรือรายโรงเรียงเคียงเคียงกัน
ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาลัณฑ์ ”^{๒๐}

หากกองกำลังพระเจ้าตากเดินทางจากบางพระไปศรีราชา ตามแนวชายหาด ระยะทางราว ๔ กิโลเมตร ก็คงจะ
แรมทัพคืนวันอาทิตย์ที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ที่ศรีราชา และอาจเพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเคยประทับ
แรมคืนในบริเวณตัวเมืองหรือตัวตลาดศรีราชา กระจ่าง ต่อมาจึงได้เรียกขานนามสถานที่ซึ่งพระองค์เคยแรมทัพว่า
“ศรีมหาราชา” หรือ “ศรีราชา” โดยใช้ระยะทางช่วงแรกจากบางปลาสร้อยมาถึงที่แรมทัพ ประมาณ ๒๐ กิโลเมตรกว่าเล็กน้อย
ต่อจากศรีราชา นิราศเมืองแกลง กล่าวถึงเส้นทางไปยังบ้านนาเกลื่อ ความบางตอนว่า

“ ค่อยเลียบเดินเนินโขดสิงขรคั่น
สองข้างทางนางไม้ไพรสงัด
เย็นระรื่นชื่นชุ่มชุ่มไบ
ถึงเขาขวางว่างเวียงชะวากว้าง
เป็นป่ารอบขอบเขินเนินอรัญ
บ้างถาพตาพาคู่ลงฟูบฝุ่น

เสียงจกจั่นแซ่เชิงวังเวงใจ
ไม่แกว่งกวัดก้านกิ่งประวิงไหว
หนาวฤทัยโหมนัสมระมัดกาย...
เขาเรียกทุ่งสงขลาพนาลัณฑ์
นกเขาขันคู่เรียกกันเพรียกไพร
เห็นคนผลุนโผผินบินไกล

บ้างก่งคอคคูกุกกุกไป
แล้วรีบรุ้ดไปจนสุดที่ทิวทุ่ง
เป็นประเทศเขตนครกรมการ
ที่ดูดวงสุริย์ฉายก็บ้ายคล้อย
ออกพินย่านบ้านบางละมุงไป
ในกระแสดแลลั่นแต่ไ้ปะล้อม
ไ้คิดเห็นเอ็นดูหมู่แมงดา
เขาจับตัวฝัวทั้งไว้กลางน้ำ
พอเมียตายฝัวฝักก็บรล้วย
แม่น้องตายพีจะวายชีวิตด้วย
รำจวนจิตคิดมาในวารี

ฝูงเขาไฟฟูบแฝงที่แฝกฟาง...
ถึงบางละมุงพบน้ำลำละหาน
มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา...
ชวนพุ่มน้อยจากศาลาที่อาศัย
ค่อยคลายใจจรเลียขลามมา
ลงอวนอ้อมโอบสกัดเอามัจฉา
ตัวเมียพาฝัวลอยเที่ยวเล็มโคล
ระลอกซ้าสาตซัดให้ตัดษัย
ไ้เหมือนใจที่พีรักภคินี
เป็นเพื่อนม้วยมิ่งแม่ไปเมืองผี
จนถึงที่ศาลาบ้านนาเกลือ”๒๑

จากบ้านบางละมุงก็ลงเดินทางชายหาดกระทั่งถึงบ้านนาเกลือ ประมาณ ๘ กิโลเมตร การเดินทางของ ท่านสุนทรภู่ในช่วงนี้ จะเหมือนกับการเคลื่อนทัพของกองกำลังพระเจ้าตากหรือไม่

อย่างไรก็ดี เมื่อกองกำลังกู้ชาติมาถึงบ้านนาเกลือ คงเป็นเวลาช่วงบ่ายจวนเย็น (วันจันทร์ แรม ๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีกจอ วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) นายกล้า (บางแห่งว่า นายกลม) คู่มือพลทหารคอยสกัดคิดประทุษร้าย แต่เมื่อพระเจ้าตากทรงช้างพระที่นั่งสรรพด้วยเครื่องศาสตราวุธ ทรงพระแสงปืนต้นรางแดง กับหมู่พลโยธาหาญ เข้าไปในหว่างพลทหารซึ่งนายกล้าอยู่นั้น นายกล้ากับพวกพลทหารก็เกรงกลัวบารมี ยอมสวามิภักดิ์แต่โดยดี

ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า “ด้วยเดชบารมีบันดาลให้นายกลมเกรงกลัวเดชาานุภาพวางอาวุธเสียสิ้น ทั้งพวกพล พวกกันเข้ามาอบนบอ่อนน้อมยอมเป็นข้า แล้วนำทัพไปหยุดประทับ ณ ที่มีหนองน้ำ พระยากำแพงเพชรจึงให้เงินตราห้าตำลึงเป็นรางวัลแก่นายกลม แล้วให้โอวาทสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในยุติธรรมสุจริต”

พระแสงปืนต้นรางแดง ที่ทรงเข้าไปในหมู่ทหารของนายกล้า ณ บ้านนาเกลือ คงจะเป็น ปืนคาบศิลา ที่มีรางปืน (ไม้เนื้อแข็งที่ทำเป็นร่องสำหรับรองรับลำกล้องปืนประเภทประทับบ่า เช่น ปืนนกสับ ปืนคาบศิลาในสมัยโบราณ) ซึ่งทำจากไม้ที่มีกระแสดอกแดง จึงเรียกกันว่า พระแสงปืนต้นรางแดง โดยตอนที่ทรงบนหลังช้างนั้น น่าจะทำการบรรจุกระสุนไว้พร้อมยิงแล้ว ครั้นเมื่อบรรจุกระสุนไว้แล้ว ต้องถ่อตั้งตรงตลอด เพื่อไม่ให้กระสุนไหลออกจากปากลำกล้อง

หมู่พลโยธาหาญที่เข้าไปในที่ชุมนุมพลของนายกล้า บ้านนาเกลือ ก็คงติดอาวุธปืนพร้อมสรรพ ร่วมรื้อนาย ยังไม่นับหน่วยรบด้วยอาวุธแบบมีคม ที่ตั้งหลักเตรียมประจัญบานอยู่ไม่ไกลอีกหลายร้อยนาย ถ้าไม่ยอมวางอาวุธ ก็คงสิ้นคิดเต็มประดา

สถานที่ซึ่งกองกำลังพระเจ้าตากหยุดประทับ ณ ที่มีหนองน้ำ บ้านนาเกลือ ดังกล่าว คงจะเป็นบริเวณที่ไม่ห่างไกลจาก **คลองนาเกลือ** ในปัจจุบัน มากนัก

คนท้องถิ่นเชื่อถือสืบทอดกันมาช้านานว่า บริเวณที่ตั้ง **วัดสว่างฟ้าพุทธาราม** ตำบลนาเกลือ อำเภอบางละมุง ในปัจจุบัน คือสถานที่แรมทัพของกองกำลังพระเจ้าตาก เมื่อคืนวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙

แรมที่พญา

วันรุ่งขึ้น วันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ปีจอ (วันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) นายกล้าคุมไพร่ร้อยหนึ่งนำเสด็จไปถึงพญา หยุตประทับแรม

จากบ้านนาเกลือ ท่านสุนทรภู่ บรรยายภูมิสภาพในระหว่างสัญจร ภายหลังจากเคลื่อนทัพราว ๔๐ ปี ว่า

“เข้าเดินดงพงชัฏงัดเงียบ	เย็นเยียบน้ำค้างพร่างพฤษา
ออกชะวากปากทุ่งพญา	นายแสงพาเลี้ยวหลงที่วงเวียน
บุกละแวกแฝกแซมแอร่มรก	กับกอกสูงสูงเสมอเคียร
ด้วยน้ำฝนล้นลงหนทางเกวียน	ขึ้นโขดเตียนตอกรอกยกกระยา
กล้วยปลิงเกาะเลาะลัดตัดเขมร	ลงลุยเลนพรวดพรวดพลาดถล่ม
ถึงแนวร่องย่องก้าวเอาเท้าคลำ	แต่ท่องน้ำอยู่จนเที่ยงจึงพบทาง
พอยกเท้าก้าวเดินบนเนินแห้ง	ทั้งขาแข้งเข้าข้อให้ขัดขวาง
เจ็บระบมคมหญ้าคาระคาง	ค่อยย่องอย่างเหยียบฝุ่นในทุ่งโนง
เห็นพฤษาไม้มะค่ามะขามช้อย	ทั้งไทรย้อยยอดโยนโดนตะโขง
เหมือนไม้ตัดจวดวางข้างพระโรง	เป็นพุ่มโพรงสาขาน่าเสียดาย
เดินพินิจเหมือนคิดสมบัติบ้า	จะใคร่หาต้นไม้เข้าไปถวาย
นี่เห็นดีเหนื่อยเลื่อยลับบรรดาตาย	แสนเสียดายดูเดินจนเกินไป” ^{๒๒}

จากคำพรรณนาในกลอน เสมือนท่านสุนทรภู่ต้องเสียเวลาในละแวกบริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่า **หนองใหญ่** (แต่หาหนองไม่ค่อยเห็นแล้ว) ไปเกือบครึ่งวัน สมัยนั้นหนองใหญ่คงยังมีภูมิสภาพที่สมชื่อ และหนทางเลียบเลาะไปตามชายขอบหนองใหญ่คงชอกชอนววง ทำให้คนที่นานานานจะผ่านมาสักครั้ง อย่างนายแสง **ชาวบ้านเก่า ระยอง** จำลับสนพาหลงทางได้

แม้จากนาเกลือไปยังจุดพักทัพที่พญา จะมีระยะทางตามสภาวะปัจจุบันประมาณเพียงเกือบสิบกิโลเมตร แต่สภาพเส้นทางในยุคนั้น คงไม่เอื้ออำนวยต่อการสัญจรนัก เช่น อจรรกเรือ เฉาะแฉะ วกวน บางแห่งช่องทางซึ่งใช้สัญจรได้อาจแคบพอให้เดินเรียงแบบหน้ากระดานได้พร้อมกันคราวละไม่เกินสิบคน ทำให้ต้องใช้เวลามาก เป็นต้น กองกำลังพระเจ้าตาก ที่มีคนท้องถื่นนำทางหากใช้เส้นทางนี้ก็คงต้องใช้เวลาในการเดินทัพเลียบชายขอบหนองใหญ่ไปมากพอสมควรเช่นกัน กระทั่งไปถึงที่พักทัพ อันหน้าจะเป็นละแวกทัพได้ในปัจจุบันก็คงจวนได้เวลาแรมทัพแล้ว

ที่ว่า บางที นายกล้า หรือสมัครพรรคพวกคนบ้านนาเกลือ ชาวท้องถื่นอำเภอบางละมุงผู้นำทาง อาจมีเส้นทางอื่นอันต่างออกไป ซึ่งเป็นหนทางที่เฉพาะชาวท้องถื่นเจนพื้นที่ใช้สัญจรกันอยู่ โดยไม่ต้องไปตามเส้นทางที่เดินเลียบชายขอบหนองใหญ่ แต่ไปในช่องทางที่เลาะเลียบแถบแนวชายทะเลในละแวกเส้นทางที่ใกล้เคียงกับบริเวณแนวถนนจากนาเกลือไปยังพญาได้ในปัจจุบันก็เป็นได้ เพราะแม้ต้องเดินอ้อมบ้าง มีระยะทางไกลกว่าการเดินทางตามเส้นทางผ่านหนองใหญ่ แต่เดินได้สะดวกง่ายตายกว่ากัน แม้อาจใช้เวลามากกว่าเล็กน้อย ก็ตาม

จุดแรมทัพ น่าจะเป็นแถบบริเวณที่ท่านสุนทรภู่ เขียนว่า “ถึง**ท้องธารศาลเจ้าริมเขาขวาง** พอได้ทางลงมหาชลาลัย” อันน่าจะคือ **แถบริมคลองที่ไหลออกทะเล ด้านข้างบาลีฮาย ใกล้ทางเริ่มขึ้นเขาพระตำหนักหรือด้านฝั่งตะวันออกของโรงแรมสยามเบย์ชอร์ รีสอร์ทแอนด์สปา ในปัจจุบัน**

ศาลเจ้านั้น สันนิษฐานว่า ชาวท้องถื่นนาเกลือ บางละมุงบางท่านที่เคยร่วมในกองทัพพระเจ้าตากในการกอบกู้กรุงศรีอยุธยา ซึ่งหลังจากภารกิจของลูกผู้ชายลุล่วงลง แล้วได้กลับคืนถิ่น มาใช้ชีวิตตามวิถีเดิมก่อนการเข้าร่วมในกองทัพ ต่อมา ภายหลังจากทราบข่าวการสวรรคตของพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ได้สร้างศาลเล็ก ๆ ขึ้น ในบริเวณที่เคยเป็นจุดประทับแรมคืนของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ พญา เมื่อวันอังคารที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เพื่อเป็นหมุดหมายไว้เป็นสิ่งตริกล้อมรำลึกถึง ยามได้ผ่านมาในแถบบริเวณนั้น ทำนองเดียวกับที่ภายหลังได้สร้างวัดขึ้น ณ จุดแรมทัพที่บ้านนาเกลือ วัดสว่างฟ้าพุทธาราม ในปัจจุบัน

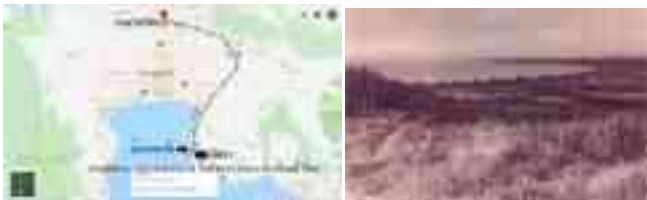
ส่วนที่ไม่ปรากฏสารสนเทศใด ๆ ที่ศาลเล็ก ๆ นั้น คงเนื่องจากสถานการณ์การเมืองในตอนแรกสร้างศาลนั้นไม่เอื้ออำนวยให้ควรกระทำ

อีกราว ๔๐ ปี ภายหลังจากการเดินทัพของ พระเจ้าตาก เมื่อท่านสุนทรภู่เดินทางมาถึงบริเวณ ดังกล่าว ได้เขียนไว้ในนิราศเมืองแกลง (โดยไม่มีข้อมูล ว่าเป็นศาลอะไรอันได้มาตั้งอยู่ในย่านนั้น) ว่า

“ถึงห้องธาร ศาลเจ้า ริมเขาขวาง พอได้ทาง ลงมหาชลาลัย”

กระทั่ง ประมาณ ๒๐๐ ปีให้หลัง เมื่อมีการ ตัดถนนขึ้นเขาพระตำหนัก ศาลเล็ก ๆ ที่ไม่มีใครทราบ ภูมิหลัง ซึ่งคงตั้งอยู่แถบตีนเนิน อันอาจขวางเส้นทางถนน จึงถูกรื้อย้ายขึ้นไปวางบนเนินเขาด้านข้างแนวโค้งชัน ของถนน ก่อนถึงที่ราบเล็กน้อย ใกล้ทางแยกขึ้นเขา สทร. หรือเขากรมหลวงชุมพรฯ ในปัจจุบัน

เมื่อต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ ศาลเล็ก ๆ ยังคงปรากฏ ให้เห็นอยู่ แต่ปัจจุบันเลือนหายไปหมดแล้ว บริเวณที่ เคยวางศาลนั้น ได้กลายเป็นสวนสาธารณะเฉลิมพระเกียรติ อันร่มรื่นสวยงาม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๑

ภาพอ่าวพิทยา เอกสารบางแห่งว่า
ถ่ายในปี พ.ศ. ๒๔๙๕

เขาพระตำหนักพิทยาเป็นชื่อหมู่เนินเขา ขนาดย่อมคั่นระหว่างพิทยาได้กับนาจอมเทียน

เหตุที่มีนามว่า เขาพระตำหนัก เนื่องมาจาก บริเวณด้านแหลมริมทะเล ใกล้ที่ตั้งโรงแรมรอยัล คลิฟ บีช ในปัจจุบัน เคยเป็นที่ตั้งพระตำหนัก ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่รัชกาลที่ ๙ เคยทรงเสด็จมาประทับ

เมื่อมีการสร้างโรงแรมเป็นแห่งแรกบนเขา พระตำหนัก เมื่อกลางทศวรรษ ๒๕๑๐ (เปิดให้บริการ กลางปี พ.ศ. ๒๕๑๖) จึงใช้ชื่อโรงแรมเป็นภาษาอังกฤษว่า “Royal Cliff Beach”

รวมทั้ง ได้มีการสร้างวัดขึ้นที่เขาลูกหนึ่ง ส่วน อีกลูกหนึ่งเป็นที่ตั้งสถานีวิทยุทธการเรือแล้วภายหลัง ได้สร้างอนุสาวรีย์ **พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ กรมหลวงชุมพร เขตอุดมศักดิ์** องค์บิดาของทหารเรือไทย ขึ้น ซึ่งเป็นจุดชมวิวกว้างที่โด่งดังแห่งหนึ่งของเมืองพิทยา ในปัจจุบัน

อนึ่ง จากที่พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ต้นตำรับแห่งพระราชพงศาวดารว่าด้วยรัชสมัย กรุงธนบุรี ระบุชื่อ พักยา ไว้อย่างชัดเจน รวมทั้ง

ท่านสุนทรภู่ ยังบ่งชี้ว่า เป็นชื่อของทุ่ง อีกด้วย แสดงว่า ชื่อ (ทุ่ง) พักยา นี้ มีนามเรียกขานเช่นนี้ มาช้านานแล้ว โดยคงมาจากคำว่า พักยา หรือ พักยา ชื่อลมประจำ ถิ่นในช่วงข้างแรมเดือน ๖ ถึงเดือน ๑๑ พัดจากตะวันตกเฉียงใต้ ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ มักพัดในช่วงต้น เวลาที่น้ำทะเลเริ่มขึ้น หรือน้ำเริ่มลง พร้อมกันนั้นมักจะ มีฝนตกด้วย ระดับน้ำทะเลในหน้าลมนี้ เวล่าน้ำลง จะลงแบบแห้งงวอดออกไปไกลฝั่งกว่าฤดูอื่น คลื่นพัทยา เป็นคลื่นผิวน้ำ ไม่ค่อยรุนแรง เมื่อพัทยาพัด มักมองเห็นคลื่นแตกฟองขาวสะพรั่งไปทั้งท้องทะเล

แต่ ฉบับบริติชมิวเซียม ซึ่งนักวิชาการประวัติศาสตร์ เห็นว่า คัดลอกข้อความไปจากฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวถึง วันเดินทัพมาถึง ทุ่งพัทยา โดยเอ่ยถึงสถานที่แรมทัพ ต่างออกไปว่า “ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ นายกลมคุมไพร่ ๑๐๐ นำเสด็จไปถึงทัพ หยุดประทับแรมที่นั่น” เนื้อความเหมือนกับฉบับหมอบรัดเล (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๕๑) - (ที่นักวิชาการ ประวัติศาสตร์วิเคราะห์ว่า คัดลอกมาจากฉบับบริติช มิวเซียม) ทุกประการ เพียงสลับคำ เอา เดือนยี่ ขึ้นก่อน แรม ๖ ค่ำ เท่านั้น

อันคำว่า “ถึงทัพ” ในพงศาวดารทั้งสองฉบับดังกล่าว ไม่สื่อถึงชื่อสถานที่อะไรเลย โดยอาจเป็นการ คัดลอกคำว่า “ถึงพัทยา” ผิดพลาดคลาดเคลื่อนกันต่อ ๆ มาก็ได้

ส่วนฉบับล่าสุดที่คัดลอกจากฉบับหมอบรัดเล กล่าวว่ “ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ นายกลมจึงคุมไพร่หมื่นหนึ่งนำทัพไปถึงตำบลพัทยา หยุดทัพแรมอยู่คืนหนึ่ง” ข้อความคลาดเคลื่อนจาก วันอาทิตย์ ในฉบับบริติชมิวเซียมและฉบับหมอบรัดเล เป็นวันอังคาร (ซึ่งถูกต้องตามประวัติศาสตร์) จำนวน ไพร่พลของนายกลมเพิ่มจาก ๑๐๐ กลายเป็นหนึ่งหมื่น และคงเห็นว่าคำว่า “ทัพ” (เพียงคำเดียวโดด ๆ) ไม่ให้สื่อถึงอะไรเลย จึงได้มีการเติมคำว่า “ยา” ต่อท้ายจาก คำว่า “ทัพ” ของฉบับหมอบรัดเล เป็น “ทัพยา” (หรืออาจคัดลอกคำว่า “พัทยา” คลาดเคลื่อนเป็น ทัพยา) อันเป็นเหตุให้หลายท่านเขียนประวัติพัทยา ออกเผยแพร่ ทำนองว่า คำว่า “พัทยา” เป็นคำที่กร่อนหรือกลายคำ มาจากคำเดิมว่า “ทัพพระยา” เนื่องจากเพราะพระยาตาก

เคยมาตั้งทัพ จึงเกิดนามเรียกขานชื่อสถานที่บริเวณ เคยตั้งทัพของพระยาตากว่า “ทัพพระยา” (ซึ่งเป็นการกระทำตาม **กฎอัยการศึก** (พระธรรมหัวข้อหนึ่งในศาสนาพุทธ) ทำนองว่า “อิมัสสิมิง สะติ อิทัง โหติ **เมื่อสิ่งนี้ “มี” สิ่งนี้ย่อมมีฯ...** อวิชาปัจจะยา สังขารา (เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี) สังขาระปัจจะยา วิญญานัง (เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี) ฯลฯ”แม้ว่า ข้อความในฉบับพันจันทนุมาศซึ่งเขียนขึ้นในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ระบุชื่อไว้อย่างชัดเจนอยู่ก่อนแล้วว่า “พัทยา” ก็ตาม

ทั้งนี้ หากท่านผู้เผยแพร่ประวัติคำว่า พัทยา ทำนองว่ากลายคำมาจากคำเดิมว่าทัพพระยา ดังกล่าวทราบถึงลำดับการเกิดขึ้นของพระราชพงศาวดารเกี่ยวกับรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และได้เคยอ่าน พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ มาก่อน ก็อาจจะไม่เผยแพร่สารสนเทศเช่นนั้นก็เป็นได้

จุดตลาดเคลื่อนในฉบับหมอบรัดเล

จากการตรวจสอบเฉพาะกรณี เส้นทาง วันที่เดินทัพ ในฉบับหมอบรัดเล (พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๕๑) พบจุดตลาดเคลื่อนโดยเด่นชัดอยู่ ๒ ประเด็น กล่าวคือ

๑. วันที่รบกับทหารบ้านบางดง

ฉบับหมอบรัดเล ระบุวันแรกเคลื่อนทัพออกจากวัดพิชัย พระนครศรีอยุธยา สอดคล้องกับฉบับพันจันทนุมาศ คือวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม จักรพรรดิ (วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) วันเคลื่อนพลต่อมาในวันลำดับที่สอง – สาม ก็มีใจความทำนองเดียวกัน แต่พอวันที่รบกับทหารบ้านบางดง ระบุว่า

“วันอังคาร เดือนยี่ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะแม จักรพรรดิ จึงขึ้นม้านำพลทหารยี่สิบห้าเข้าไป” (หน้า ๑๐)

หากนับไล่จากวันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ ไปถึงวันอังคาร เดือนยี่ ปีมะแม วันอังคารก็จะเป็น**วันขึ้น ๓ ค่ำ** ตรงกับวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ แสดงว่าฉบับหมอบรัดเลระบุวันข้างขึ้นของวันที่รบกับทหารบ้านบางดง ผิดพลาดไปหนึ่งวันจากที่ถูกต้องคือ **“วันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ”** ตลาดเคลื่อนเป็น

วันอังคาร ขึ้น ๘ ค่ำ

แล้วก็ระบุตลาดเคลื่อนต่อเนื่องกันไปอีกหนึ่งวันคือ “วันพุธ เดือนยี่ ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะแม ประทับตำบลหนองไม้ทรม” จากที่ถูกต้องคือ “วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม”

๒. วันถึงพัทยา

เมื่อตรวจไล่วันจาก วันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เรียงไปเรื่อย จาก www.myhora.com/ปฏิทินฯ ให้ข้อมูลว่า วันขึ้น ๑๕ ค่ำ **เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันพุธที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙** อันเป็นวันแรมทัพที่ท่าทองกลาง อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา ซึ่งฉบับหมอบรัดเลเรียกว่า บ้านหัวทองกลาง (แต่มีได้ระบุวันที่มาถึง เพียงแต่กล่าวโดยรวมไว้)

ดังนั้นวันแรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ก็ตรงกับวันพุธที่สิบสี่ที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เมื่อไล่เรียงต่อไปอีกถึงวันอาทิตย์ ก็จะเป็นวันแรม ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙

แต่ฉบับหมอบรัดเล กล่าวว่า “ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรมหกค่ำ นายกลมคุมไพร่ร้อยหนึ่งนำเสด็จไปถึงทัพ หยุดประทับแรมอยู่ที่นั่น”

ทำให้ต้องวินิจฉัยว่า จากข้อความในฉบับหมอบรัดเล ถ้าจะให้ถูกต้อง ควรจะยึดถือวันข้างแรม หรือวันตามชื่อดวงดาวหรือเทพดาแก่นั่น

หากยึดถือวันตามชื่อดวงดาว เมื่อเริ่มออกเดินทางจากท่าทองกลาง ในวันพุธที่สิบสี่ที่ ๑๕ มกราคม แล้วไปถึงในวันอาทิตย์ก็ใช้เวลาเพียง ๔ วัน ในการเดินทางจากท่าทองกลาง ถึง พัทยา ย่อมไม่น่าเป็นไปได้ ไม่สอดคล้องกับการใช้เวลาเดินทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ดังกล่าวแล้วในตอนต้น และไม่สอดคล้องกับวันเดือนปีในฉบับพันจันทนุมาศซึ่งระบุว่า **ถึงพัทยาในวันอังคาร**

แต่ถ้ายึดถือวันข้างแรม คือ ออกเดินทาง ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ไปถึงวันแรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ก็ใช้เวลา ๖ วัน ในการเดินทางจากท่าทองกลาง อำเภอบางคล้า ฉะเชิงเทรา ไปถึง พัทยา อำเภอบางละมุง ชลบุรี ย่อมเป็นจริงได้ สอดคล้องกับการใช้เวลาเดินทางจากที่แห่งหนึ่งไปถึงอีกแห่งหนึ่ง ดังที่เคยกล่าวในตอนต้น และตรงกับฉบับพันจันทนุมาศ ซึ่งระบุว่า **ถึงพัทยาในวันแรมหกค่ำ** ทั้งสอดคล้องกับ www.myhora.com/ปฏิทินฯ ที่วันแรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันอังคาร มิใช่วันอาทิตย์

ดังนั้น วันถึงทัพ (หรือ พัทยา) ในฉบับหมอบรัดเล ที่ถูกต้องคือ วันอังคารแรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙

ขนาดการเรียงลำดับวันข้างขึ้นข้างแรม ซึ่งห่าง
ช่วงกันไม่กี่วันมากนัก ยังมีการคลาดเคลื่อนได้ ประสา
อะไรกับชื่อสถานที่ (ซึ่งอาจไม่เป็นที่รู้จักของท่านผู้เรียบ
เรียงใหม่) การจะคัดลอกคลาดเคลื่อนจาก **“ถึงพัทยา
เป็น ถึงทัพ”** ย่อมพลั้งเผลอ เขียนต่างจากต้นฉบับได้
เป็นธรรมดา

ระหว่าง นางจอมเทียน ถึง ปากคลองบางไผ่

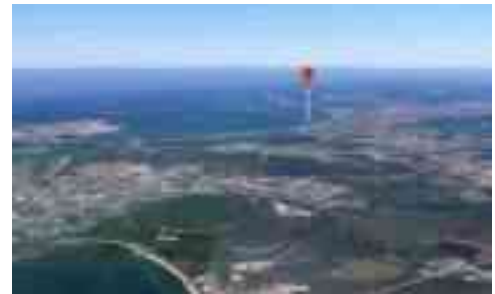
รุ่งขึ้น วันพุธที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙
แรม ๗ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม ไปประทับแรมที่**นางจอมเทียน**
สันนิษฐานว่า เป็นละแวกที่ไม่ไกลจากคลองข้างวัด
นางจอมเทียนในปัจจุบัน มากนัก (บางแห่งว่า คือ แถบ
บริเวณซึ่งส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งวัดนางจอมเทียน ในปัจจุบัน)

ออกจากพัทยาแล้วคงเดินทัพไปตามที่ราบทาง
ด้านข้างเขาพระบาทพัทยาใกล้ๆ กับละแวกแนวถนน
ทัพพระยาในปัจจุบัน ผู้ชายหาดนางจอมเทียนเดินตาม
ชายหาดหรือแถบแนวถนนนางจอมเทียนสายหนึ่ง
กระทั่งไปแรมทัพที่ริมคลองข้างวัดนางจอมเทียน ซึ่ง
แผนที่อิเล็กทรอนิกส์ให้ชื่อว่า **คลองใหญ่** (แตกแขนง
จากคลองมาบหวายโสม เป็น **คลองใหญ่** สองสาย
ละแวกตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอบางละมุง ชลบุรี)

วันพฤหัสบดีที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ **ทุ่งไโก่เตี้ย**
ทุ่งไโก่เตี้ยเป็นที่ราบบริเวณทางด้านตะวันออก
ของอ่าวนาวิกโยธิน (ที่มีหาดเตยงาม) ที่ตั้งหน่วย
บัญชาการนาวิกโยธิน อำเภอสัตหีบ ชลบุรี ในปัจจุบัน
โดยในบริเวณที่ราบทุ่งไโก่เตี้ย มีหนองน้ำ ชื่อ **หนองไโก่เตี้ย**
เป็นหนองน้ำที่มีน้ำตลอดปี และในอ่าวมีเกาะเล็ก ๆ
เกาะหนึ่ง เดิมชื่อเกาะหลักไโก่ แต่ทุกวันนี้ มักเรียกว่า
เกาะไโก่เตี้ย

อ่าวนาวิกโยธินนั้น นอกจากเรียก อ่าวเตยงาม
แล้ว บางทีก็เรียก อ่าวทุ่งไโก่เตี้ย หรือ อ่าวตากัน บ้าง

วันศุกร์ที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ แรม ๙ ค่ำ
เดือนยี่ ปีมะแม พักทัพที่สัตหีบ สถานที่แรมทัพดังกล่าว
คงห่างจากที่ตั้งตัวอำเภอสัตหีบในปัจจุบัน พอประมาณ
โดยน่าจะอยู่ในละแวกที่ตั้งหน่วยทหารของราชนาวีไทย
แห่งใดแห่งหนึ่งในปัจจุบัน

บริเวณที่มีความน่าจะเป็นสถานที่แรมทัพ ก็คือ
พื้นที่แนวตะวันออกเฉียงเหนือของที่ตั้งกองบัญชาการ
กองเรือยุทธการ ด้านเหนือ **คลองหลังอำเภอสัตหีบ** ตำบล
สัตหีบ ใช้ระยะทางจากหนองไโก่เตี้ย ราว ๑๐ กิโลเมตร
มากกว่าเส้นทางปัจจุบันเล็กน้อย เนื่องจากการเดินอ้อม
หลีกเลี่ยงขวากขวาง พวกบึง หนองน้ำ พงษ์ภู กับอาจใช้
เวลาไปกับการหาและสะสมเสบียงอาหารมากกว่าการเดินทาง

แล้วยกมาชายทะเล ประทับแรมคืนหนึ่ง
(วันเสาร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะแม วันที่ ๒๔ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๐๙)

จากที่พักตำบลสัตหีบ คงเดินลัดแหลม (ที่น่าจะ
ชื่อ แหลมแสมสาร) ไปตามที่ราบระหว่างเนินเขาซึ่งมี
อยู่หลายลูก ระยะทางราวกว่า ๑๐ กิโลเมตร “แล้วยกมา
ชายทะเล ประทับแรมคืนหนึ่ง” ในแนวตะวันตกเฉียงใต้
ของสนามบินนานาชาติ**อู่ตะเภา** ริมชายทะเลด้านข้าง
ปากคลอง **คลองบางไผ่** ด้านใดด้านหนึ่งระหว่างหาด
ด้านตะวันตกพื้นที่ตำบลพลูตาหลวง อำเภอสัตหีบ
ชลบุรี ที่ตั้งพระตำหนักพิฆาต ในปัจจุบัน หรือหาด
ด้านตะวันออก พื้นที่ตำบลปลา อำเภอบ้านฉาง ระยอง
ซึ่งปรากฏในแผนที่ว่า หาดนภาธาราภิรมย์

คลองบางไผ่ แหล่งน้ำสำหรับที่แรมทัพ ไกลชายทะเลแห่งนี้ คงจะไม่มีปัญหาน้ำกร่อย เพราะตาม ที่ปรากฏในภาพสามมิติของแผนที่ฯ เห็นได้ว่า หาก มีใช้ฤดูน้ำหลาก ปากคลองหรือปากบางคลองบางไผ่ จะถูกทะเลซัดพาทรายมาปิดปากบางไว้ช่องทาง น้ำเคยไหลก็กลายเป็นหาดทราย น้ำทะเลจึงเข้าไป ผสมไม่ได้ แต่น้ำคงไม่จืดสนิทนัก และคงไม่สะอาด เพียงพอ อาจต้องเดินขึ้นไปไกลฝั่งสักหน่อยสำหรับ การนำน้ำมาบริโภค แต่ถ้าฤดูน้ำหลาก ความรุนแรง ของน้ำจืดจากคลองจะกัดเซาะทะเลทรายที่ถม ทับปิดปากบางอยู่ให้แหวกออกเป็นช่องทางให้น้ำไหล ออกทะเล น้ำก็จะจืดมากกว่าช่วงปากบางปิด การพักทัพ ในเดือนนี้เช่นนี้ อาจเป็นห้วงเวลาที่ปากบางยังคง เปิดให้น้ำจืดในคลองลงไปสรวลเส่นน้ำทะเลกันอยู่ ก็เป็นได้

เชิงอรณก ๔

๑. www.payakorn.com/webboard_ans.php?q_id=33544&myflag=1. ยามอัฐกาลชั้นนาย
๒. www.bangkokbiznews.com/news/detail/580593 “ม้าไทย” มรดกสุดท้ายแห่งสายพันธุ์-กรุงเทพฯธุรกิจ
๓. ม้าราคา.blogspot.com/2011/10/blog-post_1489.htm ม้าไทย ~ Horse person
๔. เก็บความจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/เพนียดคล้องช้าง>
๕. google maps
๖. สมเด็จพระปิยมหาราช เสด็จเมืองระยอง: ภิวริงสิวรารักษ์ หน้า ๑๓

๗. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖) หน้า ๑๘๒ และ ๔๗๓
๘. สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง. : สุเนตร ชุตินธรานนท์. หน้า ๘๗
๙. เก็บความจาก www.sujitwongthes.com/2010/12/พระเจ้าตากข้ามน้ำ-ที่-๓/พระเจ้าตากข้ามน้ำ_ที่-๓ “ตำนานกบเจะ” ปราจีนบุรี - Sujit Wongthes
๑๐. www.sujitwongthes.com/2011/11/siam_0411_2554/ แม่น้ำบางปะกง ทางตะวันออก ไหลลงอ่าวไทย - Sujit Wongthes
๑๑. https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระรามาธิบดีที่_2 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 - วิกีพีเดีย
๑๒. การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. : นิธิ เอียวศรีวงศ์ หน้า ๒๕๐
๑๓. เก็บความจาก อ่างแล้ว หน้า ๔๘๑ - ๔๘๒
๑๔. เก็บความจาก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช 3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_2.html (การยิงปืนดับ: ยุทธวิธีของพระยาตาก จุฬทรรศน์ พยาฆรานนท์)
๑๕. www.thaifollow.com/link_detail.php?id=219877 (เรื่องของปืนไฟกับไทยสมัยโบราณ (๒) ปฏิบัติพันธุ์ พุ่ม พงษ์แพทย์)
๑๖. 3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_6.html (ปืนคาบศิลา และปืนนกสับ ร.ต.หญิง สุณิสา ศรีแดงอ่อน)
๑๗. เก็บความจาก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช 3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_2.html (การยิงปืนดับ: ยุทธวิธีของพระยาตาก จุฬทรรศน์ พยาฆรานนท์)
๑๘. www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9580000029799 พบเรือโบราณพร้อมปืนใหญ่จม คลองท่าลาด ฉะเชิงเทรา คาดเป็น ...
๑๙. www.amphoepanthong.com/อำเภอพานทองจังหวัดชลบุรี
๒๐. <https://th.wikisource.org/wiki/นิราศเมืองแกลง>
๒๑. อ่างแล้ว
๒๒. อ่างแล้ว
๒๓. www.myhora.com/ปฏิทิน/ปฏิทิน-พ.ศ.2310.aspx

ระยอง ๓ **อุทยานวีรไทย**

หินโด่ง

รุ่งขึ้นวันอาทิตย์แรม ๑๑ ค่ำ เดือนยี่ปี่จ้อ (วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) กองกำลังพระเจ้าตาก มาประทับแรมที่**หินโด่ง**

ที่ประทับแรม หินโด่งนี้ สันนิษฐานกันว่า ปัจจุบันคือ บริเวณ**หาดน้ำริน** (ตำบลบ้านฉาง อำเภอบ้านฉาง ระยอง) เนื่องจากในอ่าวแห่งนี้ มีหมู่ก้อนหินโด่ง (โผล่ให้เห็นโดยเด่นชัด) อยู่กลุ่มหนึ่ง ทั้งที่ริมหาดชายน้ำ ทั้งในทะเลไม่ห่างจากชายหาดมากนัก ก็มีก้อนหินโด่งที่น้ำท่วมไม่หมด โผล่อยู่กลางน้ำ อีกสอง-สามก้อน นับเป็นจุดสังเกตสำคัญที่นำไปสู่การเรียกชานนามสถานที่ที่แรมทัพในพงศาวดารว่า **หินโด่ง**

บริเวณที่แรมทัพ คงจะเป็นละแวกด้านเหนือขึ้นไปของชายหาดด้านตะวันออกของแหลมหาดน้ำริน (หมายถึง ด้านตะวันออกของแหลม) ซึ่งมีก้อนหินใหญ่หรือหินโด่งอยู่ชายน้ำใกล้ริมหาด โดยคงพักไม่ห่างจากแหล่งน้ำ ที่ปรากฏชื่อในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ว่า **คลองหนึ่ง**

ก่อนถึงบริเวณหินโด่ง ต้องผ่านบริเวณบ้านหรือหาด**ปลา** (พะ-ลา) ชาวท้องถิ่นอาวุโสเล่าว่า ชื่อเดิมของบ้านปลา คือ **“ทัพล่า”** แล้วกร่อนเสียงกลายเป็น “ปลา” ซึ่งมีนัยว่าเมื่อกองกำลังกู้ชาติของพระเจ้าตาก เดินทางมาถึงบริเวณบ้านหรือหาดปลาในปัจจุบัน ได้เกิดอาการอ่อนล้า ระโหยโรยแรง ทั้งนี้ คงเนื่องจากการเดินทางตามดินทรายหรือชายหาดเป็นเรื่องไม่คุ้นเคยของเหล่าทหารหาญ จนทำให้เกิดนามเรียกชาน บริเวณที่ปัจจุบันคือ บ้านหรือชายหาดปลาว่า **“ทัพล่า”** หลังจากนั้นอีกครู่ ก็ผ่านพะยูน แล้วหยุดประทับแรมที่ หินโด่ง หรือแถบบริเวณหาดน้ำริน

จากแผนที่ฯ ระหว่างปากคลองบางไผ่ ถึงคลองหนึ่ง ระยะทางประมาณ ๑๒ กิโลเมตร เป็นแนวหาดทรายชายหาดโดยตลอด ไม่มีเนินเขาสูงชันหรือหาดหินขวางกั้น การเดินทางจากปากคลองบางไผ่ถึงหาดน้ำริน หรือด้านตะวันออกของแหลมหินโด่ง หากจะเดินทางตามทางชายหาดย่อมกระทำได้โดยสะดวก แต่ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นทรายของชายหาด ว่ามีแนวดินอ่อนฟูบ ซึ่งอาจทำให้ผู้ไม่เคยคุ้นเกิดความเหนื่อยอ่อนได้มากกว่าการเดินทางบนทรายที่มีพื้นแข็งหรือไม่ แต่ที่แน่ชัด ก็คือการเดินทางบนชายหาดที่โล่งแจ้งย่อมถูกแดดแผดเผาได้รุนแรงกว่าการเดินทางตามแนวเงาไม้ชายป่า โดยยิ่งหากเป็นวันลมหนึ่ง

พระพายไม่แกว่งไกวเลย ความรู้สึกร้อน ก็คงมีมากขึ้นไปอีก ดังนั้น การเดินกรำแดดเป็นระยะทางราวสิบลีโกลเมตรมาถึงละแวกหาดปลาในปัจจุบัน แล้วเหล่าทหารที่ไม่คุ้นชินกับการเดินทางตามแนวชายหาดเป็นระยะทางไกลขนาดนี้มาก่อน จะเกิดอาการอ่อนล้า ระโหยโรยแรง ไปแทบทั้งกอง ก็อาจเป็นไปได้ ครั้นเมื่อมาถึงบริเวณหาดทัพล่าแล้ว ก็ได้พบกับธารน้ำคลองพลาอยู่ริมหาด ให้นักน้ำล้างหน้าล้างตา พออ่อนคลายความอ่อนล้าลงได้บ้างส่วนการจะดื่มน้ำแก้กระหายน้ำคลองแถวใกล้ทะเลก็คงเป็นน้ำกร่อยเมื่อจะดื่ม ก็ต้องเดินขึ้นไปไกลฝั่ง เรื่องความอ่อนล้าจากกรำแดดของเหล่าทหาร จึงดูจะสอดคล้องกับความเป็นจริงที่อาจเกิดขึ้นได้ ที่มาแห่งชื่อคานนามบ้านของหาดหรือบ้านปลา ดังคำบอกเล่าเก่าแก่ที่สืบทอดกันมานั้น จึงฟังดูน่าเชื่อถืออยู่

อีกทั้ง เส้นทางเดินของท่านสุนทรภู่ หรือ **พระสุนทรโวหาร มหาภักวีศรีรัตนโกสินทร์** ในนิราศเมืองแกลง ที่เดินหลงทางในละแวกหนองใหญ่ ระหว่างนาเกลือ - ทุ่งพิทยา ก่อนจะมากถูกคนไม่รู้จริงบอกทาง หรือสื่อภาษาไม่เข้าใจกัน ทำให้**เดินเลาะไปทางแหลมพระตำหนัก ที่มากมายด้วยหาดหิน (ด้วยสภาพที่ไม่น่าจะมียุ้งเต้าสวมใส่)** แล้วปีนขึ้นเนินบนเขาพระตำหนัก (แถบบริเวณที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงแรมรอยัลคิลฟ บีช โรงแรมโคซี่ บีช ฯ) ระบายไป กระทั่งออกชายป่านาจอมเทียน แล้วพักในบ้านขุนรามแถบริมห้วยขวางแห่งหนึ่ง เมื่อได้ข้อมูลจากการสอบถามชาวบ้านวันต่อมาผู้นำทางชาวระยองก็พาเดินทางหนองชากแง้ว (ชะแง้ว) กระทั่งมาถึง (ห้วยอีร้า) ยายร้าแล้วก็นำทาง พามาออกทาง (ห้วยพระยูน) พะยูน แต่บังเอิญเจอแรด ซึ่งเมื่อแรกเห็นต่างไม่ทราบว่าเป็นตัวอะไร พอตระหนักรู้ว่าเป็นแรดก็เกิดความกลัวเตลิดหนีไปจนถึงชากลูกหญ้า ทำให้การพรรณนาในนิราศ ช้ามช่วง หินโด่งหรือหาดน้ำรินไป

อย่างไรก็ดี จากที่ผู้นำทางพามาออกยายร้า หรือแถบละแวกสุวรรณรังสรรค์ ในปัจจุบันแล้ว ยังนำทางไปทางพะยูนอีกย่อมแสดงถึงการเป็นเส้นทางคมนาคมของผู้คนหรือทางผ่านไปสู่ระยองในยุคราว ๔๐ ปี หลังการเดินทางทัพของพระเจ้าตากของพะยูนและหินโด่งหรือหาดน้ำริน

จึงวิเคราะห์ว่า เส้นทางปลา พะยูน (แล้วแรมทัพที่หินโด่ง หรือหาดน้ำริน) นั้น ต้องเป็นเส้นทางที่กองทัพพระเจ้าตากใช้ในการเดินทางจากหาดแห่งหนึ่ง (ที่สันนิษฐานว่า คือ หาดบริเวณปากคลองบางไผ่) เพื่อเข้าสู่

ตัวเมืองระยอง เหมือนที่ภายหลัง ท่านสุนทรภู่ ก็ต้องผ่าน ห้วยพะยูน เพื่อไปยังเมืองระยอง เช่นกัน

การเดินทาง โดยใช้เส้นทางคมนาคมของชาวท้องถิ่น ย่อมช่วยประหยัดเวลา พลังงาน ไม่ต้องบุกป่าฝ่าดงทางพง หักไม้ และจากพัทธยาเป็นต้นมา กองทัพพระเจ้าตาก น่าจะมี นายกล้า บ้านนาเกลือ และหรือพรรคพวกจาก เมืองบางละมุง เป็นฝ่ายนำทางกองทัพ

จาก หินโด่ง หากยึดถือตามเส้นทางท่านสุนทรภู่ ประกอบกับแผนที่เส้นทางชุมชนเก่า กองทัพพระเจ้าตาก ก็จะยกไปทาง ชากลูกหญ้า ชากขาม ห้วยพริ้วมาตาพุด ทับมา แล้วก็แรมทัพที่ น้ำเก่า

ด้วยเหตุนี้ ถ้ายึดถือตามแนวเขตจังหวัดในปัจจุบัน ย่อมกล่าวได้ว่า **พระเจ้าตากเสด็จถึง (หินโด่ง) เขตระยอง ในวันอาทิตย์ที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙** และ **เมื่อเริ่ม นับหนึ่งจากวันที่ฝังกองทัพพม่าออกมาจากค่ายวัดพิชัย ก็จะได้จำนวน ๒๓ วันในการเดินทางถึงเขตระยอง** ใช้ ระยะทางในการเดินทางด้วยการเดินเท้าประมาณ ๕๐๐ กิโลเมตรกว่า นับเป็นการเดินทางไกล (Long March) เพื่อสถิตสถาพรอิสรภาพแห่งมาตุภูมิ ครั้งสำคัญ คราวหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติแห่งภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

หาดน้ำริน บ้านฉาง ที่น่าจะเป็นหินโด่ง
ในพระราชพงศาวดารฯ

น้ำเก่า

วันจันทร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีจอ (วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙) กองกำลังพระเจ้าตากออกจาก หินโด่ง มาประทับแรมที่ **น้ำเก่า**

“น้ำเก่า” นามสถานที่ในเส้นทางประวัติศาสตร์ แห่งนี้ บ้างว่า ปัจจุบันคือ บ้านเก่า แต่บ้างก็ว่าคือ **บ้าน น้ำคอก** (บริเวณที่ราบลุ่ม ซึ่งในหน้าน้ำจะเสมือนมี “น้ำเป็น คอก” มีน้ำล้นมไว้) เนื่องจาก ชาวกรุงเก่าฟังคำว่า น้ำคอก ในสำเนียงระยอง แล้วได้ยินคำว่า “น้ำ” อย่างถนัด แต่ “คอก” ในสำเนียงระยอง ฟังคาบเกี่ยวกับคำว่า “ค่อ หรือ ก้อ” จึงตีความว่าใกล้เคียงกับคำที่ได้ใจความที่สุดคือ **น้ำเก่า** อีกทั้ง เมื่อเดินทางมาจากชายทะเลทางพะยูน หินโด่ง (หาดน้ำริน) และมีเป้าหมายที่เมืองระยองแล้ว ย่อมไม่มี เหตุผลอะไรที่จะให้กองทัพต้องเหนื่อยยากเพิ่มขึ้นโดย เดินทางไกลลึกเข้าไปถึงบ้านเก่าเป็นแน่ อีกทั้ง ในตอนนั้น บ้านเก่า น่าจะเป็นแหล่งชุมชนแล้ว จึงไม่น่าจะสะดกในการแรมทัพ

ไม่ห่างจาก น้ำคอก มากนัก มีบริเวณที่ปัจจุบัน เรียกว่า ทับมา ซึ่งเมื่อท่านสุนทรภู่ เดินทางจะไปเมือง แกลง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๕๐ ได้กล่าวถึงสถานที่แห่งนี้

ตั้งความใน “นิราศเมืองแกลง” ว่า

“ เป็นทุ่งแควมีแนวแม่น้ำอ้อม
ระยะหย่อมเคหาหน้าสนาน
เป็นเนินสวนล้วนเหล่ามะพร้าวตาล
เข้าลับบ้านทับม้า ลีลาไป ”

จาก นิราศเมืองแกลง ให้นัยว่า ชื่อดั้งเดิมของ ทับมา คือ ทับม้า โดยเหตุที่มีนามเรียกขานดังนั้น ก็เนื่องมาจาก สมัยเมื่อกองทัพกู้ชาติของพระเจ้าตากมาแรมทัพที่น้ำเก่านั้น บริเวณแถบบ้านทับมาในปัจจุบันเป็นที่พักทัพม้าของ กองทัพพระเจ้าตากแล้วภายหลังกร่อนเสียงกลายคำมาเป็น ทับมา

เพราะทับมา อยู่ติดต่อน้ำคลอง ไกลเคียงกับน้ำคอก จึงเป็นการช่วยสนับสนุนอีกทางหนึ่งว่า น้ำเก่า ในพงศาวดาร ก็คือ น้ำคอก มิใช่ บ้านเก่า เพราะหากตั้งทัพใหญ่อยู่บ้านเก่า ก็ดูปะไรอยู่ ที่จะให้ ทัพม้า ชุมนุมกันอยู่ห่างไกลถึงบริเวณ ทับมา ในปัจจุบัน

อีกทั้ง ในนิราศเมืองแกลง ซึ่งห่างเวลากับการเดินทาง ของกองกำลังพระเจ้าตากประมาณ ๔๐ ปี ท่านสุนทรภู่ ก็คงเรียกขานนามบ้านเก่าว่า บ้านเก่า มิได้เรียกว่า น้ำเก่า แต่อย่างใด

โดยสถานที่ที่แรมทัพ คงอยู่ในแถบบริเวณใกล้คลอง ที่ปรากฏชื่อในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ว่า **คลองกะแมง** (คลอง กะแมงนี้ เริ่มปรากฏในแผนที่ฯ ที่ตำบลหนองละลอก อำเภอบ้านค่าย ระยอง) ในพื้นที่ทางด้านตะวันออกและ บริเวณที่ตั้งวัดน้ำคอก (เก่า) ในปัจจุบัน

สำหรับระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางจากหินโง่ง มาถึงน้ำเก่า นี้ ต้องใช้เวลาเพียงวันเดียวเท่านั้น เพราะเมื่อ ท่านสุนทรภู่ออกเดินทางจาก ห้วยขวาง ในตอนเช้าตรู่ ผ่าน ปากช่องหนองชะแ้ว (ชากแฉ้ว) บางไผ่ พงคือ พุดร ดงไม้ หอม ห้วยอีร้า (ยายร้า) ห้วยพระยูน (พะยูน) ชากลูกหญ้า ชากขาม ห้วยโป่ง ห้วยพร้าว สุนัขกะบาก (จวนเย็น) ท้องทุ่ง (ตะวันออกไม้) ข้ามสะพาน ทับม้า ปากช่อง (ระยอง) ถึง บ้านเก่า ตอนเช้าได้เข้าไฟ

แต่กองกำลังกู้ชาติ เดินทางจาก หินโง่ง หรือบริเวณ ประมาณระหว่างห้วยพะยูนกับชากลูกหญ้ามาถึงแค่น้ำเก่า หรือน้ำคอก ไม่ได้เดินลึกเข้าไปถึงบ้านเก่า ซึ่งต้องเพิ่ม ระยะทางอีก ๓-๕ กิโลเมตรเป็นอย่างน้อย จึงต้องใช้เวลา ในการเดินทางเพียงวันเดียวเท่านั้น ไม่ต้องแวะแรมทัพ ระหว่างทาง ณ ที่ใด ๆ อีก

ส่วนที่กองกำลังกู้ชาติยังไม่เข้าไปแรมทัพประชิด ตัวเมืองระยอง ก็เพราะคงยังไม่แน่ใจเกี่ยวกับท่าทีของทาง เมืองระยองว่า จะสนับสนุนหรือต่อต้านกันแน่

วัดลุ่ม

เมื่อพักทัพอยู่ที่ น้ำเก่า ผู้รั้งเมืองระยอง ชื่อ บัญ (บางแห่งว่า บัญเมือง) และกรมการเมืองระยอง มาต้อนรับเสด็จ ถวายธัญญาหารเกวียนหนึ่ง นำ ดำเนินมาถึง**ท่าประดู่** จึงพระราชทานปืนคาบศิลา กระบอกหนึ่งแก่ผู้รั้งเมืองระยอง แล้วเสด็จมาประทับอยู่ ณ **วัดลุ่ม** รับสั่งให้ลำเลียงอาหารมาจากน้ำเก่า และ ตั้งค่ายขุดคู

ประมาณการหรือคาดคำนวณได้ว่า วันแรก เสด็จมาประทับที่วัดลุ่ม เมืองระยอง คือ **วันอังคารที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙**

ท่าประดู่ แผ่นดินชายน้ำซึ่งมีต้นประดู่ยืนต้น อยู่หนาแน่น ที่กล่าวถึงข้างต้นก็คือ บริเวณเมือง ระยองในช่วงเวลานั้น เมืองระยองซึ่งไม่น่าจะมี กำแพงเมืองแบบก่ออิฐถือปูน มีอาณาบริเวณตั้งแต่ ราวแนวด้านเหนือที่ตั้งศาลหลักเมืองระยองใน ปัจจุบัน ลงไปใกล้กับแนวลำน้ำที่มักเข้าใจว่า เป็น แม่น้ำระยอง แต่ในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ระบุชื่อว่า **คลองใหญ่** (คลองใหญ่นี้ มีต้นน้ำปรากฏในแผนที่ฯ จาก ตำบลหนองเสือช้าง อำเภอนองใหญ่ ชลบุรี) ส่วนแนวด้านข้าง ประมาณตั้งแต่บริเวณวัดโชด ถึง แถบบริเวณสะพานไม้ (สะพานข้ามคลองใหญ่) หรือ แนวริมคลองของชอยราษฎร์บำรุงคนละฝั่งคลองกับ ที่ตั้งโรงเรียนอนุบาลระยอง (ปฐมวัย)

เมืองระยองจากการจำลองตามแนวสังเขปดังกล่าว ทางด้านใต้จะเป็นเส้นโค้งไปตามลำน้ำคลองใหญ่ มีพื้นที่ภายในเมืองประมาณสองแสนห้าหมื่นตารางเมตร ระยะทางรอบเมืองราว ๓ กิโลเมตร

เฉพาะส่วนที่เป็นท่าประตู่ ซึ่งหมายถึง ทำนํ้านั้น ปัจจุบันคือ บริเวณริมน้ำ หน้าศาลเจ้าแม่ทับทิม ซึ่งในอดีตที่คนยุคปัจจุบันยังคงจำกันได้ เคยมีท่าเรือ ณ บริเวณนั้น เรียกว่า ท่าประตู่

จากน้ำเก่า หรือ น้ำคอก ไปยังท่าประตู่ (ทำนํ้า) ระยะทางประมาณ ๒ กิโลเมตร มีเส้นทางสัญจรอยู่ ๒ เส้นทางคือ

ออกจากน้ำเก่า แล้วไปทางทับมา เกาะกลอย วัดเก้ง หรือวัดจันทอุดม หรือโรงพยาบาลระยอง ในปัจจุบัน เส้นทางนี้ค่อนข้างอ้อม

อีกทางคือ จากน้ำคอก ไปทางหัวไทร บ้านดอน ตีนเนิน หลักเมือง เส้นทางนี้จะลัดกว่า จึงคาดว่า เจ้าเมืองระยองน่าจะนำเสด็จในเส้นทางนี้

จากท่าประตู่ หรือตัวเมืองระยองในยุคนั้น (ตั้งจุดวัด ณ แถบแนวโรงพยาบาลระยอง) ไปยังวัดลุ่ม ระยะทางตรงประมาณ ๗๐๐ เมตร

**บริเวณท่าประตู่ ย่านเมืองเก่า ภาพเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๘
ฝั่งศาลากลางด้านขวา**

**แผนที่เส้นทางเดินทัพ ๒๕ วัน จากกรุงศรีอยุธยา
ถึงวัดลุ่ม เมืองระยอง
ระหว่าง ๓ มกราคม – ๒๗ มกราคม ๒๓๐๔**

ปฐมยุคร ณ บุรพา

เมื่ออยู่วัดลุ่ม เมืองระยอง ๒ วัน นายบุตรอด
แขนอ่อน นายหมวด นายบุญมา น้องเมียพระยาจันทร์บุรี
เข้ามาถวายตัวทำราชการ แล้วแจ้งข่าวว่า ขุนรามหมื่นล้อม
นายทองอยู่นกเล็ก ขุนจำเมือง ดั่ง หลวงพลแสนหาญ
(บางแห่งว่า หลวงพลเสนาหา) กรมการเมืองระยอง คบคิดกัน
กุมพรรคพวกพลทหารประมาณพันห้าร้อยเศษจะยก
เข้ามากระทำประทุษร้าย จึงเรียกผู้รั้งเมืองมาสอบถาม
หาความสัตย์

พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวว่า
“จึงมีพระราชบริหารสั่งให้หาผู้รั้งเมืองระยองถามว่า เรา
มาทำราชกิจทั้งนี้ไช้ ด้วยกรุณาจะให้สมณ ทวีชาจารย์
ประหารราษฎรทั้งปวงเป็นสมานสุขสามัคคีธรรมได้วิหิงสา
ซึ่งกระทำการอุปายประทุษร้ายเราผู้มิกรุณาจิตนั้นจริง
หรือประการใด ผู้รั้งเมืองระยองมิรับ ตรัสทราบพระญาณ
ด้วยอาการกิริยา จึงตรัสสั่งให้หลวงพรหมเสนาคุมตัวจำไว้
และสั่งให้เตรียมสรรพอาวุธผูกข้างม้าปืนใหญ่ปืน
น้อยตั้งจุดทางไว้ครบสรรพ”

แม้ผู้รั้งเมืองระยองจะตกอยู่ในความควบคุมของ
ฝ่ายพระเจ้าตาก แต่กรมการเมืองระยองซึ่งอาจคิดว่า มี
กำลังพลมากกว่า ก็ไม่ล้มเลิกความตั้งใจ เวลาประมาณ
ทุ่มเศษก็ยกพล ให้ทหารลอบเข้ามาตั้งค่ายล้อมได้
สองด้านแล้ว ไห่ร้องยิงปืนใหญ่น้อยระดมรุกเข้ามา

ฝ่ายพระเจ้าตากสั่งให้ดับแสงไฟ จัดทหารประจำ
หน้าที่ตั้งจุดทาง ไว้ครบสรรพ หรือระดมทหารที่มีปืน
อาวุธมีคมขนาดยาว และอื่น ๆ ไว้พร้อมพรังในบริเวณ
ช่องทางที่ข้าศึกอาจบุกรุกเข้ามาได้ แล้วสงบนิ่งรอที เพื่อ
ให้ฝ่ายตรงข้ามเข้าใจไปในทำนองว่า ปราศจากการตั้งรับ
หรือไม่รู้เนื้อรู้ตัว พร้อมกับออกเสด็จตรวจตราความพร้อม
ของการตั้งรับ และดูท่าทีฝ่ายข้าศึก พร้อมด้วยทหารจีน
ทหารไทย ๆ ถือปืนคาบศิลา พระเชียงเงิน ทำยน้ำ หลวง
ชำนาญไพรสณฑ์ หลวงพรหมเสนา นายบุญมี นายแสง
ทหาร นายอยู่ ศรีสงคราม นายนาค ทหาร ทำมะรงอิม
ทหาร และทหารจีนนั้นคือ หลวงพิพิธ หลวงพิชัย ขุนจำ
เมือง เสือร้าย หมื่นทอง หลวงพรหม ถือดาบง้าว เสด็จ
ออกเที่ยวตรวจตรารอบค่าย ดูท่าทางข้าศึก จะเข้ามาแห่งใด
ตำบลใด

เมื่อ ขุนจำเมือง ดั่ง กับทหารประมาณสามสิบ
คน ลอบไต่สะพานวัดเนินเข้ามา ไกลค่ายหลวงประมาณ
ห้า-หกวา จึงสั่งให้ยิงปืนพร้อมกันถูกขุนจำเมือง ดั่ง และ
ทหาร ตกสะพานตายเป็นอันมาก

แล้วให้ทหารปืนเข้าตะลุมบอนฟันแทงข้าศึก หัก
เอาค่าย (ที่ตั้งล้อมไว้) ได้ ข้าศึกล้มตาย แยกหนีไป ทหาร
พระเจ้าตากไล่ติดตามไปทางประมาณ ๕๐ - ๖๐ เส้น
(ประมาณ ๒ กิโลเมตรกว่า)

จึงให้ลั่นฆ้องชัยสัญญาณเรียกพลทหารบุกเข้า
ค่ายข้าศึกให้พร้อมกันหมู่ทหารหักเข้าค่ายได้แล้ว จุดเพลิง
เผาขึ้นแห่งหนึ่ง พร้อมเก็บเอาเครื่องศาสตราวุธ สิ่งของ
เงินทอง ธัญญาหาร ครอบครว เป็นอันมาก แล้วกลับ
มายังค่ายหลวง สั่งให้ยิงทัพบำรุงทแกล้วทหารอยู่ที่
ระยอง ๗ - ๘ วัน

ข้อความข้างต้น มักเข้าใจว่า ลั่นฆ้องชัยสัญญาณ
เรียกพลทหารบุกเข้าค่ายข้าศึกให้พร้อมกัน หมายรวมถึง
การเรียกกลุ่มทหารพระเจ้าตากที่ไล่ตามตีข้าศึก (ทหารชุด
ที่ติดตามขุนจำเมือง ดั่ง หรือชุดใต้บังคับบัญชาของขุน
จำเมือง ดั่ง) ซึ่งพงศาวดารระบุนะยะทางไล่ติดตามว่า
ราว ๕๐ - ๖๐ เส้น (ให้กลับมานบุกเข้าค่ายข้าศึก) ด้วยซึ่ง
มิได้หมายความว่าเช่นนั้น

ฆ้องที่ลั่น ก็เพื่อให้สัญญาณเหล่าทหารส่วนที่ไม่ได้
ติดตามตีพวกข้าศึก (ทหารชุดใต้บังคับบัญชาของขุน
จำเมือง ดั่ง) ที่แตกหนี ให้เข้าทำการโจมตีค่ายใหญ่ใน
ตัวเมืองระยอง ซึ่งก็คือแถบบริเวณด้านตรงข้ามวัดเก้งหรือ
โรงพยาบาลระยองในปัจจุบัน

การตั้งค่ายในยุคนั้น ก็คงคล้ายการล้อมรั้วใน
ปัจจุบัน ต่างกันที่ การตั้งค่าย ใช้ไม้เป็นลำ หรือเป็นต้น
ขนาดพอประมาณ ปักตั้งเรียงชิดติดกันเป็นแถว ๆ ล้อมที่ตั้ง
กองทัพ เพื่อป้องกันไม่ให้ข้าศึกบุกเข้ามาได้ในทุกทิศทาง
เพราะแม้พาดบันไดปืนขึ้นมาได้ แต่ตอนจะลงไปยังด้านใน
ของค่ายฝ่ายตรงข้ามก็กระทำลำบาก จึงมักต้องมุ่ง
ไปทำลายประตู แม้จะมีสรรพอาวุธไว้ออกคอยต้อนรับก็ตาม

ส่วนค่ายที่ทหารเมืองระยองแอบเข้ามาตั้งล้อม
ที่ตั้งทัพพระเจ้าตากนั้น เพราะกระทำอย่างเร่งรัด คงไม่ได้
ใช้ไม้ขนาดยาวมาก มาปักตั้งเป็นค่าย จึงอาจไม่ต้องใช้
บันไดพาด เพียงปืนปายขึ้นไปสักหน่อย ก็อาจบุกข้ามเข้าไปได้
แล้ว

ทำมะรงอิม หนึ่งในผู้ติดตามพระเจ้าตากในการ
ตรวจตราความพร้อมสู้ศึกนั้นจากนามว่า “อิม” เสมือนจะ
เป็นชื่อของชาวมุสลิม ส่วน ทำมะรง หรือคำเต็มคือ พะทำ
มะรง หมายถึง ผู้ควบคุมนักโทษ เป็นตำแหน่งงาน
ราชทัณฑ์ในสมัยอยุธยา

ในพระราชบัญญัติลักษณะเรือ่นจำ ร.ศ. ๑๒๐
(พ.ศ. ๒๔๔๔) พระอัมรงค์เป็นตำแหน่งผู้บังคับการตระวงหรือ
ผู้บัญชาการเรือ่นจำ ครั้นปรับแก้พระราชบัญญัติในภายหลัง

เรียกว่า พระอัมรงค์พิเศษ กระทั่งเมื่อตราพระราชบัญญัติ
ราชทัณฑ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ ตำแหน่ง พระท่ามะรง ก็หายไป
บัญญัติใหม่ว่า ผู้บัญชาการเรือนจำ

ท่ามะรงอิม นี้ คงเป็นผู้ทำหน้าที่การราชทัณฑ์
ของเมืองตาก ซึ่งติดตามพระเจ้าตากลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยา
รบกับพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘

ดาบง้าวหรือง้าว อาวุธคู่มือหลวงพรหมหรือ
หลวงพรหมเสนา ที่พงศาวดารระบุว่า เป็นทหารจีน นั้น

ง้าวที่ใช้กันแพร่หลายในยุคอยุธยา มีทั้งง้าวแบบ
ไทยและง้าวแบบจีนซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันอยู่บ้าง

ง้าวแบบไทยจะคล้ายกับนำเอาดาบมาเลาะเอา
ด้ามออก แล้วต่อด้ามให้ยาวเหมือนด้ามหอก ดังนั้นใบง้าว
จะเรียวยาวเหมือนดาบ แต่จริงๆแล้วเป็นการตีขึ้นเฉาะ ไม่ได้
ใช้ดาบอย่างที่ว่า เพราะใบง้าวไทยจะแข็ง หนา และหนัก
กว่าดาบมาก มีคมยาวตลอดด้านโค้งด้านเดียว เป็นอาวุธ
ที่ต้องใช้ความชำนาญเป็นพิเศษสำหรับผู้ใช้ต้องฝึกฝนมา
เป็นอย่างดี เป็นอาวุธพิเศษสำหรับผู้ชำนาญอาวุธยาว
โดยเฉพาะ ใช้แทงหรือฟันก็ได้ มีอนุภาพการทำลายมาก

ด้วยน้ำหนักที่มาก จำเป็นต้องใช้ผู้ที่ร่างกายกำยำ
แข็งแรง ในการหยิบยกขึ้นฟาดฟันและด้วยแรงของผู้ใช้
กับน้ำหนักของอาวุธทำให้ง้าวเป็นอาวุธสำหรับกองรบที่
ต้องการทำลายกองรบฝ่ายตรงข้าม ที่มีกรบป้องกันอย่างดี
เช่น กองรบที่ทหารสวมเกราะหนาหรือแม้แต่กองเขน
ก็สามารถถูกทำลายได้ด้วยผู้ชำนาญง้าว^๑

เขน เป็นเครื่องกำบังขนาดใหญ่ เป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า
มักทำจากไม้แผ่นหนานำมาเรียงต่อกันจนเป็นแผ่นใหญ่
หรืออาจขึ้นโครงเป็นกรอบด้วยไม้หรือโลหะและบุ
ส่วนแผ่นกลางหลักของเขนด้วยแผ่นหนังหลาย ๆ ชั้นจน
หนามาก โดยมากองเขนมักอยู่แถวหน้าของกระบวนทัพ^๒

สำหรับง้าวจีน ลักษณะการใช้งานจะคล้ายกัน
ต่างที่น้ำหนักเนื่องจากด้ามง้าวมักทำด้วยโลหะ และใบง้าว
จะโค้งใหญ่ และกว้างมาก มีคมด้านเดียวคล้ายง้าวไทย
มักมีลวดลายสลักไว้บนใบง้าว เป็นง้าวที่ได้รับความนิยม
นำมาใช้จากชุมชนจีนย่านวัดพนัญเชิง^๓

จากที่ว่า หลวงพรหมเสนา เป็นทหารจีน ดาบง้าว
ดังกล่าวจึงน่าจะเป็นง้าวแบบจีน

อนึ่ง การที่พระราชพงศาวดารใช้คำว่า ทหารจีน
นั้น น่าจะเป็น จีนต่างด้าว มิใช่ ลูกคนจีน (ที่ทั้งพ่อและแม่
เป็นจีนต่างด้าว) ที่เกิดในไทย เพราะในสมัยอยุธยา
นั้น การจ้างทหารต่างชาติ เพื่อการทำสงคราม เป็นเรื่องปกติ
สามัญ ที่กระทำกันมาอย่างต่อเนื่องยาวนานแม้แต่ใน
ประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ก็มีการจ้างทหารต่างชาติ เช่นกัน

ทหารรับจ้างชาวต่างชาติที่ช่วยรบในสมัยอยุธยา มีหลาย
ชาติ เช่น จากชาวยุโรป ชาวญี่ปุ่น เป็นต้น

แต่ทหารจีนในกองทัพพระเจ้าตาก มิใช่ทหาร
รับจ้างชาวจีน ดังที่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี”
กล่าวถึงทหารจีนเหล่านี้ว่า “เพราะเคยมีชีวิตเป็นพ่อค้า
เกวียนเช่นนี้เอง ที่ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงรู้จักคุ้นเคย
กับจีนจำนวนหนึ่ง ซึ่งได้สมัครเข้ามาเป็นพวกตั้งแต่ทรง
ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตากอยู่แล้ว และพากันหลบหนี
ออกจากพระนครไปตั้งตัวในเวลาต่อมา” (หน้า ๘๔ - ๘๕)

การรบพุ่งระหว่างไทยด้วยกันเป็นครั้งที่สอง ใน
ระหว่งการหาฐานที่มั่น เพื่อจะกลับไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยา
ของกองกำลังพระเจ้าตาก ครั้นนี้นับเป็นครั้งแรก ใน
บรรดาการรบระหว่างไทยด้วยกัน สามครั้ง ที่เป็นฝ่ายถูก
บุกโจมตีก่อน หรือเป็นฝ่ายตั้งรับ ส่วนนอกนั้น กองกำลัง
ก๊กชาติเป็นฝ่ายบุกโจมตีก่อน ทั้งหมด

ทั้ง ๆ ที่กองกำลังก๊กชาติ ไม่ได้แสดงท่าทีก้าวร้าว
ใด ๆ เมื่อแรก ก็ไม่ได้เข้ามาตั้งทัพประชิดเมือง ครั้นต่อมา
เมื่อได้รับท่าทีเสมือนเป็นมิตรด้วย ก็ตอบแทนด้วยการ
พระราชทานปืนคาบศิลา แล้วเมื่อมีการเชิญเสด็จเข้า
เมือง จึงเข้ามาแรมทัพที่วัดลุ่ม

แต่ท้ายที่สุด กลับกระทำการจะลอบทำร้าย จึงต้อง
ตอบโต้ต้านทานตามวิสัย แม้กระนั้น ก็มีได้มาดร้ายต่อ
เจ้าเมืองระยอง ถึงกับประหารชีวิต เพราะพงศาวดาร
มิได้กล่าวถึงไว้ จึงสันนิษฐานว่า คงมีการปล่อยตัวในภายหลัง

เนื่องจาก ท่าทีที่ภายหลังพระเจ้าตากได้ทรง
แสดงต่อเจ้าเมืองจันทบูร เสมือนทรงตระหนักจากกรณี
เจ้าเมืองระยองว่า ตัวเจ้าเมืองระยองคงสมยอม โดยไม่มี
หนทางเลือก ตัวการแท้จริงที่จะประทุษร้ายก็คือขุนราม
หมื่นส้องและพรรคพวก

โดยสภาพการณ์แล้ว กลุ่มขุนรามหมื่นล้อย ที่มีเครือข่ายโยงใยกับทางเมืองจันทบูร และชลบุรี อาจมีเป้าหมายทางการเมืองเช่นเดียวกับผู้นำชุมนุมต่าง ๆ ก็เป็นไปได้ จึงปลุกปั่นกรมการเมืองระยองให้ใช้วิธีการรุนแรงต่อกองกำลังภูษาดิของพระเจ้าตาก ที่เสมือนจะเป็นก้างขวางคอ หรือผู้เข้ามาเจาะกลองดวงใจ อันทำให้ความคาดหวังที่จะตั้งตนเป็นเจ้าชุมนุม ต้องมลายสลายไป เลยลงมือจู่โจม บุกรุกก่อน แม้เจ้าเมืองระยองอยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายพระเจ้าตาก ก็ไม่สนใจใยดีหรือห่วงกังวลถึงสวัสดิภาพของตัวเจ้าเมือง แต่ประการใดเลย

จากที่สันนิษฐานว่า พระเจ้าตากเสด็จมาประทับที่วัดลุ่ม เมื่อวันที่อังคารที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ดังนั้นคืนที่มีการรบพุ่งกันนี้ ก็คือ **วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙** วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ ปีกอ

อุทิศบุญ

บางท่านเชื่อว่า หลังจากเหตุการณ์นี้แล้ว ได้มีการสร้างพระเครื่องด้วยเนื้อตะกั่วผสมดีบุก ผสมเงิน พรอทขึ้นมาจำนวนหนึ่ง โดยทำพิธีที่วัดแก่ง หรือวัดจันทอุดม ทำให้ภายหลังเกิดนามเรียกขานพระเครื่องชุดนี้ว่า **พระวัดแก่งหรือพระวัดแก่งจีน** เพื่ออุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ ทั้งฝ่ายต่อต้านและฝ่ายกองกำลังพระเจ้าตาก รวมทั้ง ผู้ที่วายนมต์ตลอดรายนาง

ในสมัยโบราณ จำแนกคณะสงฆ์เป็น ๒ ฝ่าย คือ คณะสงฆ์ฝ่ายคันถธุระ ที่มุ่งเน้นการเล่าเรียนคัมภีร์ปริยัติ หรือ พระไตรปิฎก กับ คณะสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี หรือ ผู้อยู่ในป่า หรือ คณะสงฆ์ซึ่งตั้งอารามอยู่ในป่าห่างจากชุมนุมชน มุ่งเน้นการปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนาธุระ หรือ การฝึกปฏิบัติอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งในสังขารทั้งหลายว่า เป็นอนิจจัง (ไม่เที่ยง ไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ) เป็นทุกข์ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (จะให้คงสภาพหนุ่ม คงสภาพสาว คงสภาพเด็ก อยู่ตลอดไปไม่ได้ นั่นคือทุกข์ ตามนัยนี้ มิใช่ สภาวะแห่งความเป็นตรงกันข้ามกับคำว่า สุข ในความหมายของภาษาไทย) เป็นอนัตตา (ไม่ใช่อัตตา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน) หรือบางครั้งก็เรียกโดยละเว้นเรื่องที่ตั้ง (แม้จะอยู่ใกล้เมือง) แต่เรียกตามแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของอารามนั้น ๆ

วัดแก่ง หรือ วัดจันทอุดม นั้น น่าจะเป็น วัดคามวาสี หรือ วัดที่อยู่ในหมู่บ้าน ที่เน้นการเล่าเรียนคัมภีร์ปริยัติของเมืองระยองในสมัยอยุธยาและจากนามที่คงอยู่ตราบปัจจุบัน วัดป่าประดู่ น่าจะเป็นฝ่ายอรัญวาสี ของเมืองระยองในยุคคนั้น

ครั้นเมื่อเคลื่อนพลไปเมืองจันทบูร วีรชายชาญชาวระยองผู้หาญกล้าส่วนหนึ่งได้นำพระวัดแก่งพกพาบูชาติดตัวไปด้วย กระทั่งต่อมาเมื่อยกทัพจากเมืองจันทบูรไปกองทัพกรุงศรีอยุธยา พระวัดแก่งก็ยังคงเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นวัตถุมงคลหลังที่พกพาบูชาติดตัวไปร่วมกองทัพกรุงศรีอยุธยาด้วย หลังเสร็จศึกแล้วก็ได้รวบรวมกันนำกลับมาคืนวัด ตามคตินิยมแห่งพุทธศาสนิกในยุคสมัยนั้น จึงได้มีการอัญเชิญพระเครื่องผ่านศึกเหล่านั้นขึ้นประดิษฐานที่ฝาผนังอุโบสถวัดแก่ง โดยใช้ยางไม้หรือสารเหนียวทำนองนั้น ทาด้านหลังองค์พระแล้วแปะติดกับฝาผนังอุโบสถ

แต่มีคนชั้นหลังบางท่านที่ละเลยเรื่องยุคสมัยแห่งศิลปพิมพ์ทรงขององค์พระ เชื่อว่า **หลวงปู่สังข์ เฒ่า** อดีตเจ้าอาวาสวัดละหารไร่ ช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้สร้างไว้ ทั้งยังเชื่อแบบจับแพะชนแกะว่า หลวงปู่สังข์ เฒ่า ได้ย้ายจากวัดละหารไร่ มาครองวัดแก่ง หรือวัดจันทอุดม ในช่วงปลายอายุ ทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริงนั้น อดีตเจ้าอาวาสวัดแก่ง ที่มีนามว่า **สังข์** ซึ่งภายหลังดำรงสมณศักดิ์ที่ **พระครูสมุทรสมานคุณ เจ้าคณะใหญ่เมืองระยอง** หรือประมาณเจ้าคณะจังหวัดระยอง ในปัจจุบัน แม้จะร่วมสมัยหรือทัน (ร่วม) สมัย แต่เป็นคนละรูปกันกับ หลวงปู่สังข์ เฒ่า พระอุปัชฌาย์ ของ **หลวงพ่อบุญ (พระครูวิจิตรธรรมมานูวัตติ)** วัดบ้านค่าย เพราะ **พระครูสมุทรสมานคุณ สังข์** อดีตเจ้าอาวาสวัดแก่ง มีอายุและพรรษาน้อยกว่า **หลวงพ่อบุญ** ย่อมเป็นรูปเดียวกันกับหลวงปู่สังข์ เฒ่า **พระอุปัชฌาย์ของหลวงพ่อบุญไม่ได้**

อุโบสถเก่าวัดลุ่มฯ ระยอง

ภาพถ่ายเมื่อประมาณทศวรรษ ๒๔๔๐

พระครูวิจิตรธรรมานุวัติ หลวงพ่อวงศ์ วัดบ้านค่าย

เพราะการร่วมสมัยกันระหว่างหลวงปู่สังข์ วัดละหารไร่ กับหลวงพ่อสังข์ วัดจันทอุดม หรือวัดเก้ง ผู้คนจึงถวายนามหรือนามเต็มทำยชื่อ เพื่อการจำแนกแยกแยะในการเอ่ยถึง คือ **สังข์ เฒ่า**หรือหลวงพ่อสังข์ เฒ่า สำหรับเจ้าอาวาสวัดละหารไร่ เพราะมีอาวุโสมากกว่า เทียบได้กับรุ่นครูบาอาจารย์ของหลวงพ่อสังข์ วัดเก้งและ **สังข์ ปลัด**หรือพระปลัด สังข์ สำหรับหลวงพ่อสังข์ วัดเก้ง เพราะท่านดำรงสมณศักดิ์ที่ พระปลัดฐานานุกรม (ลำดับตำแหน่งยศพระสงฆ์ที่พระราชาคณะมีอำนาจตั้งสมณศักดิ์ให้ตามทำเนียบ) **ของพระครูสมุทรสมานคุณ (แห้ว)** อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าเลไลย์ หรือวัดป่าประดู่ เจ้าคณะใหญ่เมืองระยอง

พระครูสมุทรสมานคุณ (แห้ว) อดีตเจ้าอาวาสวัดป่าเลไลย์นี้ อุปสมบทที่วัดป่าเลไลย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ โดยมี **เจ้าอธิการนาก** วัดจันทอุดม หรือวัดเก้ง เป็นพระอุปัชฌายะ เจ้าอธิการกลัด วัดอินทรสมบัติ หรือวัดเนิน เป็นพระกรรมวาจาจารย์และ**พระปลัดทัด** เจ้าอธิการวัดป่าเลไลย์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์^๕

หลังจาก พระครูสมุทรสมานคุณ (แห้ว) วัดป่าเลไลย์ (วัดป่าประดู่) เจ้าคณะใหญ่เมืองระยอง มรณภาพเมื่อวันที่ ๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) พระสุคุณคณาภรณ์ ผู้อำนวยการศึกษามณฑลจันทบุรี ได้ตั้งพระปลัดสังข์ ผู้อำนวยการศึกษาประจำเมืองระยอง เป็นผู้ว่าการแทนเจ้าคณะใหญ่เมืองระยอง หรือเจ้าคณะจังหวัดระยองแล้ว ในต้นปี ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ก็ได้รับฉันทานุมัติจากเสนาบดีกระทรวงธรรมการให้พระปลัดสังข์ ว่าการแทนเจ้าคณะใหญ่เมืองระยองไปกว่าจะได้ทรงพระกรุณาตั้งพระราชทานสัญญาบัตร

ต่อมา ประมาณ ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) พระปลัดสังข์ผู้ว่าการแทนเจ้าคณะใหญ่เมืองระยอง ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร ตั้งและเลื่อนสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองระยอง มีราชทินนามว่า **พระครูสมุทรสมานคุณ**

ส่วนหลวงปู่สังข์ เฒ่า วัดละหารไร่ นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารว่า นอกจากการเป็นเจ้าอาวาสวัด และพระอุปัชฌายะแล้ว ได้ดำรงตำแหน่งหรือสมณศักดิ์อื่นอีกหรือไม่ และมรณภาพเมื่อใด แต่ต้องหลังจากการเป็นพระอุปัชฌาย์ให้หลวงพ่อบ้า **พระครูเทพสิทธิการ** อดีตเจ้าอาวาสวัดหนองกระบอก เมื่อก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๒๙ แล้ว^๖ จึงสันนิษฐานว่า ท่านมรณภาพในทศวรรษ ๒๔๓๐

แต่เอกสารของ**นายณรงค์ บัณฑิตย์** (เกิดประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๒) กล่าวถึงการสร้างวัดเก้ง ต่างออกไปและกล่าวถึง วัดเก่าอื่น ๆ ในระยอง ความบางตอนว่า “สมัยนั้น เมืองระยองมีวัดอยู่เพียง ๕ วัด คือ วัดเนิน วัดลุ่ม วัดโขด วัดเก้ง และวัดป่า...

วัดเก้ง นั้น เป็นวัดที่สร้างภายหลังวัดโขด เพราะผู้สร้างคือ “หลวงอุดม” ซึ่งเป็นทวดของข้าพเจ้า ภรรยาท่านชื่อ จันทน์ ท่านเป็นบิดาของคุณหญิงลำเจียก ซึ่งเป็นภรรยาของพระยาศรีสมุทรโภค (เกตุ) ฉะนั้นท่านจึงมีฐานะเป็นพ่อตาพระยาระยอง จึงมีบารมีพอที่จะสร้างวัดไว้เป็นอนุสรณ์ได้ วัดนี้สร้างแล้วท่านตั้งชื่อว่า จันทอุดม คือเอาชื่อของท่านกับชื่อของภรรยาท่านรวมกัน ชื่อหลวงอุดมนั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะร้อยต่อทำยว่าอะไร ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังเพียงเท่านั้น ชาวบ้านเรียกว่า “วัดเก้ง” เพราะท่านสร้างวิหารเล็กเป็นรูปเก้งเงินไว้ด้วย..

เมื่อข้าพเจ้ายังเป็นนักเรียนอยู่นั้น จำได้ว่า วัดเก้งนี้ใช้เป็นที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการในจังหวัดเป็นประจำทุกปี ถึงปีใหม่ ข้าราชการทั้งปวงจะต้องมาทำพิธีตีม้น้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดนี้ ข้าพเจ้าได้เห็นข้าราชการผู้ใหญ่ของจังหวัดแต่งตัวเต็มยศ สวมหมวกชนิดที่

เรียกกันว่า หมวกอุศเรนทร์ เดินบุกทลายตามถนน ไปทำพิธีกันที่วัดแก่ง ข้าพเจ้าชอบดูเครื่องแต่งตัวเต็มยศของข้าราชการสมัยนั้นมาก เพราะดูงดงามดี...

วัดป่านั้นสร้างขึ้นภายหลังวัดแก่ง”^{๓๓}

และกล่าวถึงวัดโชด ความบางตอนว่า “คุณป้าบอกว่า เขาว่า พระยาระยองทิม เป็นผู้สร้างวัดนี้ จึงมีชื่อว่า วัดทิมราชธรรมาราม...

คำว่า “วัดโชด” นั้น เป็นคำชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญทั่วไป เพราะสภาพที่ตั้งของวัดนั้นตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็นโขดสูง มีแม่น้ำระยองไหลผ่านทางด้านตะวันออก... แม่น้ำที่ไหลมาจากทิศตะวันออก เมื่อมาถึงเนินสูงนี้ก็จะไหลเลี้ยวไปทางทิศใต้ล้อมเนินสูงนี้ไป วัดจึงตั้งอยู่บนที่ดินที่เป็นโขดใหญ่ ทำให้ดูเด่นเป็นสง่า นับเป็นชัยภูมิที่งดงามแห่งหนึ่ง ตลิ่งสูงตอนแม่น้ำเลี้ยวโค้งนี้สูงประมาณ ๓ วา”^{๓๔}

พร้อมทั้งกล่าวถึงนัยแห่งชื่อวัดที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันว่า “ครั้งได้ไปเห็นโรงเรียนของเทศบาลเมืองระยอง... ข้าพเจ้าก็รู้สึกปลาบใจเป็นอันมาก เพราะได้เห็นป้ายชื่อโรงเรียนนั้นเขียนว่า “โรงเรียนวัดโชดทิมหาราม” ที่ว่าปลาบใจนั้น ควรจะเรียกว่าเป็นความตกใจจะถูกกว่า... ตกใจเพราะเห็นว่าวัดโชดนั้นเป็นของลับปะหระหรือสองคนพ่อลูกไปเสียแล้ว แทนที่จะใช้ชื่อของผู้สร้างเดิมที่ท่านได้ตั้งไว้ และท่านก็เป็นผู้มียศถาบรรดาศักดิ์สูงอยู่ลับปะหระหรือสองคนนั้น... คนพ่อชื่อ นายทิม ลูกชื่อ นายทา นายทาเป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า คู่กันเคยกันมาตั้งแต่เป็นเด็ก และรู้ว่าเขาเป็นลับปะหระหรือทั้งพ่อลูก”^{๓๕}

สำหรับสร้อยท้ายของชื่อวัดโชด ว่า ทิมราชธรรมาราม นั้น ทิม นอกจากเป็นชื่อคนแล้ว ยังหมายถึง ศาลาแถวหรือห้องแถวสำหรับเป็นที่พักหรือไว้ของในพระราชวัง เช่น ทิมตำรวจ ทิมกลอง ราช คือ พระเจ้าแผ่นดินพญา (ใช้แก่สัตว์) สมณศักดิ์พระราชาคณะ สูงกว่าชั้นสามัญ ต่ำกว่าชั้นเทพ เรียกว่าชั้นราช ส่วน ธรรม คือ แผ่นดิน และ ราม ถ้าเป็นคำเดียว แปลว่า งาม ปานกลาง พอดีพองาม แต่ถ้าเป็นคำผสมระหว่าง ธรรม (การยึดไว้ การถือไว้ การธำไว้ การมีไว้ ผู้รักษาไว้ ผู้ทรงไว้ มักใช้เป็นส่วนท้ายของสมาส เช่น วิชาธรรมวินัยธรรม) กับ อาราม (วัดที่สำราญ สวนเป็นที่รื่นรมย์) เป็น ธรรมาราม ก็น่าจะหมายถึงผู้สร้างวัด หรือ ผู้บูรณะวัด

เข้าใจว่า ท่านผู้ผูกคำสร้อยท้ายชื่อวัดโชดว่า “ทิมราชธรรมาราม” คงจะใช้คำว่า “ทิมราช” เพื่อเปรียบกับสมณศักดิ์ทางคณะสงฆ์ ที่จะให้เห็นว่า เป็นข้าราชการระดับ เจ้าคุณ จึงคงมีความหมายทำนองว่า “วัดโชด ที่ เจ้าคุณทิม อาราม

สืบทอดพระศาสนา” (โดยปริยายคือการสร้างหรือบูรณะวัด) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ วัดโชดที่เจ้าคุณทิมเป็นผู้สร้าง (หรือบูรณะ)

ละแวกบริเวณที่ใกล้เคียงกันกับที่ตั้งวัดโชด อันอยู่ทางทิศตะวันตกนี้ ในสมัยอยุธยา น่าจะเป็นป่าช้า หรือแหล่งฌาปนสถานของเมืองระยอง เป็นสถานที่ฝังร่างผู้วายชนม์ให้พระแม่ธรณีดูดซับ จนเหลือแต่กระดูก แล้วจึงขุดขึ้นมาทำการฌาปนกิจ หรือเผากระดูก ตามวิถีปฏิบัติของยุคสมัยนั้น โดยป่าช้า หรือแหล่งฌาปนสถานดังกล่าว เป็นพื้นที่ภายนอกเขตวัด การใช้พื้นที่วัด หรือโดยปริยายหมายถึง แผ่นดินของสงฆ์ หรือธรณีสงฆ์ ในการฝังศพหรือเผาสิริระสังขารของผู้วายชนม์ เพิ่งเกิดมีในภูมิภาคต่าง ๆ เมื่อไม่กี่ทศวรรษนี้เอง

ย่อมน่าพิจารณาว่า เมืองระยอง เป็นเมืองเก่าแก่อย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยอยุธยา บ้างว่า เก่าแก่กว่านั้นอีก ในฐานะดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา เมืองระยองมีวัดเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยา เพียงแค่วัดเนิน กับวัดลุ่ม เท่านั้น ฤ (หากเชื่อถือตามคำบอกเล่าที่เอกสารของนายณรงค์ ได้นำมาถ่ายทอดไว้ดังกล่าว)

อีกทั้ง จากที่ใน พ.ศ. ๒๓๙๒ (ปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ - ปีที่ ๒๖ แห่งรัชกาลที่ ๓) เจ้าอธิการนาก วัดจันทุตม เป็นพระอุปัชฌายะ (การเรียกชื่อวัดเช่นนี้ ปรากฏในเอกสารราวปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังค้นไม่พบเอกสารว่า ใน พ.ศ. ๒๓๙๒ นั้น เรียกชื่อวัดว่าอะไร) ซึ่งแสดงนัยว่า ท่านคงเป็นพระสังฆาธิการระดับสูงของเมืองระยองในขณะนั้น จึงได้เป็นพระอุปัชฌายะ (สำหรับในสมัยนั้น) แล้วจะเป็นไปได้หรือ ที่พระสังฆาธิการระดับสูงจะเป็นเจ้าอาวาสวัดซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ ๆ (เพราะการเป็นพระสังฆาธิการระดับสูงในยุคนั้น ต้องเป็นเจ้าอาวาสอยู่ก่อนแล้ว จึงมักเป็นเจ้าอาวาสวัดเก่าแก่เป็นส่วนใหญ่)

ในสภาพแห่งเมือง การเป็นชุมชนชาวพุทธมาแต่กาลนาน และด้วยสภาพภูมิประเทศในยุคสมัยนั้น ที่มีลำราง ธารน้ำขวางกั้น ในบางฤดูบ้าง มีป่ารกชัฏขวางขวางทางที่จะไปวัดบ้าง มีภยันตรายในระหว่างทางบ้าง แต่ละชุมชนจึงมักสร้างเสนาสนะให้พระภิกษุได้อยู่อาศัยประจำพรรษาอยู่ใกล้ ๆ หรือในชุมชนของตน เพื่อจะได้ทำบุญสุนทรทาน ประกอบศาสนกิจได้อย่างสะดวกง่ายดาย ครั้นสภาพบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงการคมนาคมสะดวกขึ้น ศาสนสถานในชุมชนบางแห่งก็ร่วโรยร้างราเหลือแต่ที่มีหลักฐานแน่นอนหนา จึงจะเป็นได้แหละหรือที่ในเมืองระยอง มีวัดที่ตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา เพียงแค่ ๒ - ๓ วัด เท่านั้น โดยนัยในเอกสารดังกล่าว วัดที่สร้างก่อนยุครัตนโกสินทร์ในเมืองระยอง มีแต่วัดเนิน กับวัดลุ่ม เท่านั้น

เพราะ พระยาระยอง ทิม (ตั้งจะกล่าวข้างหน้า) เป็นเจ้าเมืองระยองประมาณสมัยรัชกาลที่ ๓ - ๔

โดยสภาวะแห่งความเป็นจริงแล้ว วัดที่เขาว่าสร้างสมัยรัชกาลที่ ๓ - ๔ โดยข้าราชการเหล่านั้น น่าจะเป็นวัดที่มีมานานตั้งแต่สมัยเมื่อแรกมีชุมชนชาวพุทธ อันเป็นปึกแผ่นมั่นคงในละแวกนั้นแล้ว ครั้นเมื่อในภายหลังต่อมาได้มีการสร้างเสนาสนะที่ถาวรมั่นคง หรือมีการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะต่าง ๆ ในวัดเท่านั้น ๆ ก็มักมอบความชอบให้ท่านผู้ก่อปรกิจบุญนั้น ท่านเองเป็นผู้สร้างวัด (แต่โดยนัยแท้จริง คือสร้างหรือบูรณะเสนาสนะอาคารถาวรวัตถุสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในวัดนั้น ๆ)

โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมีพระราชนิยมสร้างวัด บรรดาข้าราชการจึงมักจะปฏิบัติสนองพระราชนิยม ด้วยการสร้างวัด (แต่โดยนัยแห่งความเป็นจริง อาจเป็นเพียงการสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะถาวรวัตถุให้เป็นหลักฐานมั่นคงขึ้นเท่านั้น ไม่ได้สร้างวัดขึ้นใหม่ หรือทำที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้เกิดเป็นวัดขึ้นใหม่ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นผู้รับดูแลอุปการะในการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ อาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในวัดนั้น ๆ)

อีกทั้ง ตามปกติแล้ว การเรียกนามวัด มักอาศัยสภาพภูมิประเทศ หรือลักษณะเด่นอย่างใดอย่างหนึ่งในวัดนั้น ๆ เป็นนามเรียกขาน ซึ่งโดยมากก็เป็นภาษาไทย หรือภาษาท้องถิ่นพื้นบ้าน การมีชื่อเป็นภาษามคร หรือบาลี-สันสกฤตนั้น เสมือนจะเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ ๔ คงเพราะพระองค์ทรงเชี่ยวชาญภาษามคร จึงมีการกระทำเสมือนจะสนองพระราชนิยมหรือพระปรีชาสามารถของพระองค์ ด้วยการตั้งชื่อวัดให้เป็นภาษามครกันอย่างแพร่หลาย

ตั้งปรากฏในเอกสารจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ ท่านองว่า วัดเนิน คือ วัดอินทรสมบัติ วัดป่า คือ วัดป่าเลไลย์ วัดเนินพระ คือ วัดมรคากันดาร วัดทับมา คือ วัดอัสตรคูหาคงคาล้อม วัดบ้านแลง คือ วัดจันทรสวรรณโพธาราม วัดบ้านค่าย คือ วัดไชยชมพูน พุณ ฯลฯ

นามวัดเก่า วัดโชด ฯลฯ ในภาษามคร ก็น่าจะเกิดขึ้นตามวิถีที่ข้าราชการระดับล่างต้องการกอบปรกิจเพื่อสนองหน่วยเหนือ ดังกล่าว

อนึ่ง โดยความเชื่อของท่านผู้เขียนเรื่องประวัติวัดดังกล่าว คือ นายณรงค์ บัณชิตย์ อดีตอธิบดีกรมราชทัณฑ์นั้น ท่านเข้าใจว่า พระยาระยอง ทิม เป็นคนในสมัย

พระเจ้ากรุงธนบุรี ท่านจึงเข้าใจหรือเชื่อว่า วัดโชด สร้างในสมัยกรุงธนบุรี ก่อนวัดเก่า ซึ่ง (เชื่อตามคำบอกเล่าของคนรุ่นปู่ย่าของท่านว่า) หลวงอุดม ซึ่งมีภรรยาชื่อ จันทน์ บิดาของคุณหญิงลำเจียก ภรรยาของพระยาศรีสมุทรโภค (เกตุ) อันเป็นบุคคลสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นผู้สร้างนั้น

โดยสภาพการณ์แล้ว หลวงอุดม ก็น่าจะรับราชการในห้วงสมัยเดียวกันกับ พระยาระยอง ทิม คือห้วงสมัยพระราชนิยม สร้างวัด ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงรับดูแลบูรณะวัดเก่าสมัยอยุธยา ในเมืองระยองกันท่านละวัด คือวัดเก่า ท่านหนึ่ง วัดโชด ท่านหนึ่ง

ครั้นถึงสมัยสนองพระราชนิยม สมัยรัชกาลที่ ๔ อันทำให้เกิด **“อารามนามมคร”** ขึ้นอย่างมากมายในเมืองระยอง ข้าราชการยุคนั้นหรือเจ้าอาวาสยุคนั้นจึงผูกนามวัดจากประวัติวัดยุคราชนิยมสร้างวัด สมัยรัชกาลที่ ๓ (จากนามของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ท่านผู้รับอุปการะดูแลวัดนั้น ๆ) เป็นภาษามครว่า วัดจันทอุดม วัดหนึ่ง วัดโชด ทิมราชธรรม วัดหนึ่ง

จากวัดซึ่งเป็นสาธารณะสมบัติ ที่ผู้คนหลากหลายตระกูลในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นตั้งขึ้น ร่วมกันบำรุงบูรณะรักษาไว้ ก็กลายเป็นวัดของปัจเจกบุคคล ไป

พระไสยาสน์ วัดป่าประดู่

ลําราง พรํางสะกิดดาว

ที่ตั้งคํายฝายตอตําน จุดบัญชาการใหญ่ ที่พงศาวดารเรียกว่ คํายช้คัก คงอยู่ ณ แแถบบริเวณตรงข้วมวัดแกง หรือโรงพยาบาลระยอง

ส่วน วัดเนิน ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านถนนสุขุมวิท ใกล้ชิดติดกันกับวัดลุ่ม ห้างกันราว ๕๐ เมตร นั้น ถูกยุบรวมเป็นวัดเดียวกันกับวัดลุ่ม เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๓

ลํารางจุดปะทะ บริเวณที่เกิดการสู้รบระหว้างกองกําลังพระเจ้าตาก กับฝายตอตําน สถานที่ระดมยิงขุนจ้าเมือง ดัวง กับทหาร นั้น คือแถบบริเวณที่เป็นถนนด้านข้างล้านักงานประปาส่วนภูมิภาค ระยอง ในปัจจุบัน หรือชอยวัดเนิน ซึ่งในอดีตเป็นลํารางระหว้างวัดเนินกับวัดลุ่ม

เอกสารของนายณรงค์ บัณทิตย์ (ผู้มีอายุ ๘๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๓๓) กล่าวถึงภูมิสภาพของแถบบริเวณนี้ ความบางตอนว่ “วัดเนินนั้นตั้งอยู่บนเนินทราย ติดต่อกับวัดลุ่ม ซึ่งตั้งอยู่ในที่ลุ่มตํ่า มีลําราง น้ำท่วม ในฤดูฝนใช้ทํานาได้ แต่มีสะพานเชื่อมเดินติดต่อกันระหว้างวัดเนินกับวัดลุ่มนี้... ที่ลํารางขยวัดลุ่มกับวัดเนินต่อกันนั้นมีต้นสะตือใหญ่... เป็นที่ผูกข้างของพระเจ้าตากสิน เมื่อทํานมาตั้งกองทํพอยู่ทีวัดลุ่ม และยิงต่อสู้กับกรมการเมืองระยองผู้ขัดขิ้น ไมสวามีภักดีกับทําน... เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำท่วมถึงบริเวณต้นสะตือ ข้ापเจ้ายังเคยไปไล่ช้อนปลากริมปลากัดซึ่งมาว่ายอยู่ริมฝ้ิงลํารางน้านั้น ร่วมกับเด็กนักเรียนรุ่น ๆ เดียวกัน”^{๑๐}

ทํานผู้รู้กล่าวว่า เพราะการมีลํารางค้ันระหว้างวัดทั้งสอง เป็นเหตุให้มีการอนุญาตให้ตั้งวิสูงคามสีมาอยู่ใกล้ชิดกันเช่นนั้นได้

คํายที่ทหารเมืองระยองลอบเข้ามาตั้งคําย ล้อมที่ตั้งกองกําลังพระเจ้าตากไว้สองด้าน แล้วโห้ร้องยิงปืนใหญ่น้อยระดมรุกเข้ามา ก็คือ อาณาบริเวณละแวกใกล้ที่ตั้งล้านักงานประปาส่วนภูมิภาค ระยอง และอาคารอื่น ๆ ในแถบนั้น ในปัจจุบัน

สภาพภูมิสถานริมลําราง ค้ันระหว้างวัดเนินกับวัดลุ่ม สถานที่ปะทะอย่างนองเลือดระหว้างสองข้้วความคิดครั้งประวัติศาสตร์ ในเมืองระยอง ได้เปลี่ยนแปลงสภาวะไปหมดแล้ว เหลือก็แต่สาระสังเขปในพระราชพงศาวดารเท่านั้น

“ไ้ดวงดาวเอย เจ้าถูกลิขิตให้แตกสลาย และ ร่วงหล่นแต่เจ้าก็ย้งส่องแสงน้าทงให้กับชีวิต . . .

ไ้ ดวงดาวเอย แม้ไร้ซึ่งชื่อเสียง และ คนรู้จัก

บริเวณนี้ ในอดีตเป็นลําราง ค้ันระหว้างวัดเนินกับวัดลุ่ม สถานที่ปะทะระหว้างทหารเมืองระยองกับกองกําลังภูษาคี

ยังเปล่งประกาย แม้ยามแตกสลายออกเป็นเศษดาว” [บางตอนจาก เพลง ซุบารุ (Subaru) โดย ซินจิทานิมูระ (Shinji Tanimura) แปลเป็นไทยโดย Gunjii]

อนึ่ง จากที่ **นายบุญรอดแสนอ่อน นายหมวดนายบุญมา** น้องเมียพระยาจันทรบุรี เข้ามาถวายตัวทําราชการ แล้วแจ้งข่าวว่ ขุนรามหมื่นล้องฯ กรมการเมืองระยอง คบคิดกันคุมพรรคพวกพลทหารประมาณพันห้าร้อยเศษ จะยกเข้มากระทํประทุษร้าย นั้น

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” วิเคราะห์เหตุที่ **นายบุญมา** น้องเมียพระยาจันทรบุรี กลับมาอยู่ข้างพระเจ้าตาก ทํานองว่ อาจเป็นไปได้ว่**นายบุญมา เป็นน้องเมีย พระยาจันทรบุรี คนเก่า** ซึ่งถูกโค่นล้มอํานาจไปเมื่อราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัวแล้ว ก็ได้

โดยพระยาจันทบูรคนใหม่ หรือคนปัจจุบัน เป็นผู้แย่งอำนาจจากพระยาจันทบูร คนเก่า ซึ่งเป็นสามีของพี่สาว นายบุญมา

รวมทั้งเห็นว่า จันทบูรนั้น ผู้นำมิได้เป็นเจ้าของเมืองเก่าที่อยู่อาศัยตั้งขึ้น หากเป็นคนที่ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ในท้องถิ่นเอง โดยอาศัยความวุ่นวายปั่นป่วนที่เกิดในท้องถิ่นของตนและความอ่อนแอของรัฐบาลกลางที่ถูกข้าศึกล้อมไว้

โดยเมื่อพระนครเสียแก่พม่าเข้าศึกแล้ว พระยาจันทบูรได้ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ด้วยคนหนึ่งแน่ ดังที่พระราชพงศาวดารกล่าวทำนองว่า พระยาจันทบูรใช้ ขุนพรหมธิบาล ผู้เป็นพระท่ายน้ำ ออกมารับเสด็จ อันแสดงนัยแห่งการถือตนเป็นกษัตริย์ของพระยาจันทบูร เพราะเจ้าเมืองในระดับหัวเมืองตรี อย่างพระยาจันทบูร ไม่มีสิทธิ์ตั้งตำแหน่ง พระท่ายน้ำ ได้ เว้นแต่จะถือตนว่าเป็นพระมหากษัตริย์แล้วเท่านั้น

ฐานกำลังกษัตริย์

ขณะยังทัพอยู่ระยองนี้ กองกำลังพระเจ้าตากคงได้กำลังพลที่เป็นชาวระยองผู้หาญกล้า มีวิสัยทัศน์ เข้าร่วมด้วยอีกไม่น้อยกว่าพันคน โดย **นายบุญรอดแซนอ่อน นายหมวด นายบุญมา น้องเมียพระยาจันทบูร** น่าจะเป็นฝ่ายดำเนินการชักนำเชิญชวนวีรชายชาวยุทธระยองให้เข้าร่วมด้วยช่วยกองทัพกษัตริย์ของพระเจ้าตากเพื่อสร้างวีรกรรมอันยิ่งใหญ่จารึกไว้ในประวัติศาสตร์สยาม

โดยเฉพาะนาย **ชิน บ้านค่าย** ซึ่งน่าจะเป็นผู้นำในชุมชน คงจะเข้าร่วมกับกองทัพพระเจ้าตากในช่วงที่ทัพตั้งอยู่ที่ระยองนี้

จึงย่อมกล่าวได้ว่า บรรพชนชาวระยอง จำนวนไม่น้อย ที่ได้ร่วมในการกอบกู้เอกราชของชนชาติผู้ใช้ภาษาไทยในครั้งนี้ ด้วย

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุว่าที่เมืองระยอง พระเจ้าตากได้มีพระราชดำรัสประกาศตนเป็นพระมหากษัตริย์ ความส่วนหนึ่งว่า

“พระยากำแพงเพชรจึงปรึกษากับนายทหารและรู้พลทั้งปวงว่า กรุงเทมมหานครคงจะเสียแก่พม่าเป็นแท้ตัวเราคิดจะช่องสุ่มประชากรในแขวงหัวเมืองตะวันออกทั้งปวงให้ได้มากแล้ว จะยกกลับเข้าไปกู้กรุงให้คงคินเป็นราชธานีตั้งเก่า แล้วจักทำนุบำรุงสมณพราหมณาประชากร ซึ่งอนาถาหาที่พำนัก บ มิได้ ให้ร่มเย็นเป็นสุขานุสุข และจะยกยกพระบรรพพุทศาสนาให้โชตินาการไพบุลย์ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน เราจะตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้น

ให้คนทั้งหลายนับถือยำเกรงจงมาก การซึ่งจะก่อกู้แผ่นดินจึงจะสำเร็จโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใด นายทหารและไพร่พลทั้งปวงก็เห็นชอบด้วยพร้อมกัน จึงยกพระยากำแพงเพชรขึ้นเป็นเจ้า เรียกว่า เจ้าตาก ตามนามเดิม”

ที่ระยองนี้ กองกำลังพระเจ้าตากได้เปลี่ยนเป็นกองทัพย่อย ๆ แล้ว เพราะมีทั้งกำลังพล อาวุธยุทโธปกรณ์ และงบประมาณ ที่สะสมมาได้ระหว่างทาง และมี “กษัตริย์” นำทัพด้วยพระองค์เอง

เกี่ยวกับการประกาศตนเป็นพระมหากษัตริย์นี้ เอกสารบางแห่งกล่าวว่า “วันที่ประกาศ “กษัตริย์” (อย่างเป็นทางการ) ที่เมืองระยอง คือวันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่ ปีเดียวกัน ห่างกันอยู่ ๑๗ วัน”^{๑๑}

“ห่างกันอยู่ ๑๗ วัน” หมายถึง ห่างจากวันออกจากวัดพิชัย คือวันเสาร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีพุทธศักราช ๒๓๐๙

แต่จากกระยะทางการเดินทางที่ขีดยึดถือตามพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ดังกล่าวแล้วตอนต้น **“วันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือนยี่” หรือ วันอังคารที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ นั้น เป็นวันที่กองกำลังพระเจ้าตาก หยุดประทับแรมที่ “พิทยา”** ยังเดินทางไม่ถึงเมืองระยอง

หลังจากข่าวประกาศตนเป็นพระมหากษัตริย์แพร่กระจายออกไป ก็ปรากฏว่า มีผู้คน ทั้งนายทหาร ผู้นำท้องถิ่น นำพรรคพวกในเมืองแถบตะวันออกหลังไหลเข้ามาสมัครร่วมรบกับกองทัพพระเจ้าตากมากขึ้น

ดังที่ ฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่า “ขณะนั้นกิตติศัพท์เลื่องลือไปทุกหัวเมืองว่า เจ้าตากเสด็จยกกองทัพออกมา จะช่วยคุ้มครองป้องกันประชากรในหัวเมืองตะวันออกทั้งปวงให้พ้นภัยพม่าเข้าศึก บรรดาไทยจีนซึ่งเป็นนายช่อง นายชุมนุมอยู่ในบ้านในป่าแขวงหัวเมืองทุกตำบล ก็พาสสมัครพรรคพวกเป็นกอง ๆ มาสวามิภักดิ์เป็นข้าขอพึ่งพระบารมีเป็นอันมาก จึงโปรดตั้งตัวนายเป็นที่ขุนนาง ตำแหน่ง พระ หลวง ขุน หมื่น โดยควรแก่ฐานานุรูป ตามมีกำลังไพร่พลมากและน้อย และรู้พลก็มากมั่งคั่งขึ้น”

กำลังพลพระเจ้าตาก ซึ่งเมื่อตอนแรกมาถึงเมืองระยอง คงมีจำนวนทหารเพียงเกือบหนึ่งพันนาย โดยเพิ่มจำนวนจากเมื่อแรกออกจากกรุงศรีอยุธยาที่มีกำลังพลประมาณ ๕๐๐ นาย ในระหว่างทาง เกือบหนึ่งเท่าตัวจากที่มีอยู่เดิมครั้นตั้งมั่นในเมืองระยองแล้วก็ได้กำลังพลทหารที่เป็นชาวระยองผู้หาญกล้า เข้าร่วมด้วยอีก พร้อมทั้งเหล่าวีรไทยผู้แกร่งกล้าอาญาจากหัวเมืองตะวันออก

และเมืองอื่น ๆ อีก รวมทั้งกำลังพลที่เดิมเป็นทหารเมืองระยองอีกมากกว่ากึ่งหนึ่ง รวมแล้วกำลังพลทหารของกองทัพพระเจ้าตากในขณะอยู่เมืองระยองนี้ คงมีจำนวนร่วมสามพันนาย

อนึ่ง การประกาศตน หรือการทรงประกาศพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่เมืองระยองนี้ น่าจะมีพิธีกรรมตามสมควร และคงเป็นการดำเนินการตามคำเรียกร้องอัญเชิญของบรรดาไพร่พล เสนาทหารนายทัพนายกองไทยจีน ภายหลังจากการได้รับทราบข่าวเรื่องกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว โดยก่อนหน้านั้น ในระหว่างทางบรรดานายทหารผู้ใกล้ชิดคงอัญเชิญร้องขอให้ทรงรับภารกิจอันยิ่งใหญ่นี้ น่าจะตั้งแต่ภายหลังจากการรบบนหลังม้า ที่บ้านพรานนกแล้ว แต่อาจทรงผิดผ่อนเรื่องพิธีการไว้ก่อน ครั้นเมื่อได้ข่าวการเสียกรุงก็เท่ากับเข้าเงื่อนไข บรรดาไพร่พล เสนาทหารนายทัพนายกองไทยจีนก็ร่วมกันรบเร้าเรียกร้องอีกครั้ง ให้ทรงกระทำพิธีอย่างเป็นทางการขึ้น ตามเงื่อนไขที่ทรงเคยผิดผ่อนไว้ จึงยอมไม่น่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนเสียกรุงตั้งความในเอกสารดังกล่าว

พิธีการประกาศพระเจตนารมณ์ การทรงประกาศพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์นี้คงจะกระทำเมื่อราวกลางเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐

ส่วนเหตุใดจึงไม่มีการกล่าวถึงในฉบับพันจันทนุมาศก็ย่อมแล้วแต่จะโปรดพิจารณา

บางที บางประเด็นที่ถูกชำระออกไปเมื่อหลายสิบปีก่อน เมื่อมีการเขียนเอกสารฉบับใหม่ขึ้นมา คนชั้นหลังที่เขียนเอกสารขึ้นใหม่ อาจจะไม่หยิบเลี้ยวประเด็นนั้นมาเอ่ยถึงเพียงเฉพาะบางแง่มุมเท่านั้น ก็เป็นไปได้

จุดตั้งทัพ

รายงานตรวจยิงเป้าศรีสะเกษเมือง ชายทะเลตะวันออกของ **พระเจ้านโยนาเธอ เจ้าฟ้านครานุกิตติวงศ์** (ร.ศ. ๑๑๔ - พ.ศ. ๒๔๓๘) กล่าวถึงจุดตั้งทัพของพระเจ้าตากว่า

“วันที่ ๒๓ (มกราคม ร.ศ. ๑๑๔)... ไปดูวัดลุ่ม ซึ่งเป็นที่ตั้งทัพขุนหลวงตาก มีโบสถ์ฤาฬารก้ออิฐหลังหนึ่ง แต่พังเสียแล้ว พระยาระยอง บอกว่า ผู้ใหญ่เขาว่าขุนหลวงตากตั้งทัพตรงต้นสะตือ ซึ่งอยู่เฉียงมุมซ้ายวิหารนั้น พระองค์ท่านประทับในวิหาร”

พระยาระยอง ผู้ทูลข้อมูลเรื่องที่ตั้งทัพพระเจ้าตากนั้น คือ **พระยาศรีสมุทรโภคไชยโชคชิตสงคราม (เยื้องสถานะเสน)** ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองระยองระหว่าง ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) - ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)^{๑๒}

อนึ่ง เหตุที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองระยอง เมื่อสิงหาคม ๒๔๓๘ แล้วทูลข้อมูล เมื่อมกราคม ๒๔๓๘ นั้น เพราะยุคนั้นเปลี่ยนศักราชเปลี่ยนเลขปี พ.ศ. ในเดือนเมษายน ดังนั้น ในปีเดียวกัน เดือนสิงหาคมจึงมาถึงก่อนเดือนมกราคม ซึ่งเป็นเดือนใกล้สิ้นปี

ส่วน วัดเนิน ซึ่งอยู่ใกล้ชิดติดกันกับวัดลุ่ม จุดปะทะแรกกับฝ่ายต่อต้านในระยองนั้น เอกสารดังกล่าวให้สาระที่อาจคลาดเคลื่อนบ้างในบางประเด็น(จากคำบอกเล่าของภิกษุสูงอายุ) แต่ก็เสมือนจะมีนัยว่า หลังเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเคยมีพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์วัดเนิน ดังมีรายละเอียดว่า

“พระยาชลยุทธโยธิน โจทย์ขึ้นว่า ที่วัดเนินเคียงกันนี้ เมื่อหลายปีมาแล้วได้ออกมาเผาศพนายทหารเห็นมีตัวไม้เครื่องบน สลักอย่างดีกองอยู่ พระแก่ ๆ บอกว่าไม้ตัวนี้ เมื่อครั้งบ้านเมืองยังดีเจ้าตากเสด็จมาที่เมืองนี้ ทรงศรัทธาจะปฏิสังขรณ์วัดเนิน ให้ช่างทำตัวไม้ส่งมาแต่กรุงเก่า ครั้นเกิดรบกันกับพม่า กรุงเสียแล้วการพระอารามก็เลยค้างมาจนกาลบัดนี้

ข้าพระพุทธเจ้าอยากเห็น จึงชวนกันไปดู เห็นมีโบสถ์เล็กอยู่หลังหนึ่ง ก่ออิฐ หลังคามุงกระเบื้องลำมู (อ่านไม่ชัด) ดูเก่าแก่มาก เห็นจะเป็นโบสถ์เดิม เฉียงมุมซ้ายหน้าโบสถ์เดิมนั้น มีโบสถ์ฤาฬารอีกหลังหนึ่ง ปักเสาไม้ มีผนังอิฐก่อแทรก เครื่องบนนั้น ได้ยกไว้แล้ว แต่ชื่อใหญ่แต่ไม่ได้อยู่บนเสา ทอดไว้เคียงเวส ทำหลังคาเครื่องผูกคลุมไว้ เครื่องบนนอกกว่านั้น (เอกสารอ่านไม่ชัด) เป็นเครื่องไม้สัก (อ่านไม่ชัด) สลักอย่างประณีต สมจริงตามกล่าวที่ว่า ส่งมาแต่กรุง เพราะว่าเป็นไม้สัก ซึ่งเป็นไม้ที่ไม่มีในแขวงนั้น แลลายสลักดีเกินฝีมือช่างหัวเมือง แต่เรื่องราวนั้น สอบถามกรมการก็ได้ความ ถามสมภารก็ไม่ทราบเกล้าฯ บวชได้ห้าพรรษาเท่านั้น”^{๑๓}

ต้นสะตือในวัดลุ่มฯ

เชิงพรรณนา ๕

๑. จ้าว-นักรบไทย-Google Sites<https://sites.google.com/site/nakrbthiy/home/nakrb-khux/nakrb-thiy/khxmul.../ng>
๒. เขน - นักรบไทย - Google Sites<https://sites.google.com/site/nakrbthiy/home/nakrb-khux/nakrb-thiy/khxmul.../khen>
๓. จ้าว - นักรบไทย - Google Sites<https://sites.google.com/site/nakrbthiy/home/nakrb-khux/nakrb-thiy/khxmul.../ng>
๔. เก็บความจากพระอภิญาตะวันออก หลวงพ่อวงศ์ธัมมธีร: มหิทธิ รังสิวารักษ์
๕. หนังสือวัดจันทรอดม เมืองระยอง ลงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑ : เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
๖. เอกสารบางแห่งกล่าวต่างจากข้อมูลที่อยู่อาศัยในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๔๐ เล่าขาน โดยระบุว่า พระอุปัชฌาย์ของหลวงพ่อกำ คือ หลวงพ่อขาว วัดทับมา หากเป็นจริง ก็สันนิษฐานว่า หลวงพ่อสังข์ เต่า มรณภาพเมื่อราวกลางหรือปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ แต่จากที่เอกสารดังกล่าว ไม่กล่าวถึงการเป็นพระอุปัชฌายะ เมื่อ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๓๕ ทั้งยังระบุ ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนอยู่ ๒ ประเด็นคือ ว่าท่านเป็นเจ้าของอาวาสวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ อันขัดกับรายงานของผู้อำนวยการศึกษามณฑลจันทบุรี ซึ่งสำรวจเมื่อปลายปี ๒๕๔๑ ที่เจ้าอาวาสคือ พระยอด อายุ ๓๖ พรรษา ๑๓ และว่าเป็นพระครูชั้นสัญญาบัตร ที่ พระครูเทพสิทธิการ ในปี ๒๕๓๙ อันแย้งกับเอกสารทางการที่ท่านได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เนื่องในงานพระราชพิธีรัชชมงคล พ.ศ. ๒๕๔๑ ด้วยมีสาระที่คลาดเคลื่อนหลายแห่งดังกล่าวการระบุว่าหลวงพ่อกำ วัดทับมา เป็นพระอุปัชฌาย์ จึงดูน่าเคลงแคลง
๗. บันทึกความทรงจำ ของ นายณรงค์ บัณฑิตย์. หน้า ๒๓ - ๒๕.
๘. อ้างแล้ว หน้า ๘, ๑๖.
๙. อ้างแล้ว หน้า ๑ - ๒.
๑๐. อ้างแล้ว หน้า ๒๓ - ๒๔.
๑๑. พระเจ้าตาก เมืองต้น. : ประมินทร์ เครือทอง.หน้า ๒๒
๑๒. เก็บความจาก สมเด็จพระปิยมหาราช เสด็จเมืองระยอง : กวี รังสิวารักษ์ หน้า ๖๕ - ๖๙.
๑๓. อ้างแล้ว หน้า ๖๙.

๑

ภารกิจเมื่ออยู่เมืองระยอง

ทศโตรีจันทบูร

หลังการรบพุ่งกับฝ่ายต่อต้าน เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ แล้ว พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวว่า “แล้วกลับมายังค่ายหลวง จึงตรัสให้ยั้งยังอยู่บำรุงทแกล้วทหารให้มีกำลังอยู่ ณ เมืองระยอง ประมาณ ๓ - ๘ วัน จึงสั่งให้ประชุมเสนาทหาร นายทัพนายกองไทยจีนพร้อมกัน”

จากข้อความดังกล่าว ประมาณได้ว่า “๓ - ๘ วัน” ก็คือ วันพฤหัสบดีที่ ๕ หรือ วันศุกร์ที่ ๖ กุมภาพันธ์ จึงสันนิษฐานว่า คงจะมีการประชุมนายทัพนายกอง เมื่อวันศุกร์ที่ ๖ กุมภาพันธ์ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙

เนื้อหาหลังเชปของการประชุม ก็คือ ทรงปรึกษาว่า เพื่อมิให้เกิดกรณีปะทะนองเลือดกับทางเมืองจันทบุรี เหมือนเช่นที่เมืองระยองอีก จึงอยากได้คนที่มีอักษณาลัยไปเจรจากับเจ้าเมืองจันทบุรีให้อ่อนน้อม มิต้องเกิดสงคราม ที่ประชุมจึงเสนอ **นายบุญมี มหาเล็ก นายบุญรอดแสนอ่อน และนายบุญมา น้องเมียพระยาจันทบุรี** ครั้นตรัสเห็นด้วยแล้ว จึงให้ไปตามที่ได้ปรึกษากัน

วันออกเดินทางไปจันทบูรของคณะผู้เจรจา เอกสารไม่ได้ระบุไว้ ก็คงภายหลังการประชุมแล้ว ไม่นานนัก โดยนายเผือก ญวน นักมา เขมร รับอาสาพาข้าหลวงทั้งสามไปทางเรือ เล่นไ้จากปากน้ำระยอง ไปถึงปากน้ำจันทบุรี ประมาณห้าวัน ทอดเรืออยู่ ณ ปากน้ำจันทบุรี ต่อจากนั้น ฝ่ายเจรจาก็เข้าพบเจรจากับ **พระยาจันทบูร (เจ้าขรัวหลาน)** ตามธรรมเนียมราชประเพณี

พระยาจันทบูรยินยอมด้วย ว่าอีก ๑๐ วัน จะแต่งออกไปรับเสด็จ ณ กองทัพ เข้ามายังเมืองจันทบุรีจะได้คิดราชการเรื่องแก้มือพม่ากันต่อไป

การเจรจาผูกไมตรีกับเมืองจันทบูรคงเกิดขึ้นในช่วงกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙ เพราะกว่าจะได้ออกเดินทางจากเมืองระยอง ก็คงหลังการประชุมเมื่อวันศุกร์ที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙ แล้วราว ๓ - ๔ วัน เดินทางอีก ๕ วัน ดังนั้น คณะผู้เจรจาได้พบพระยาจันทบูร ก็ราวช่วงกลางเดือน

หลังเจรจา อาจพักผ่อนสักวันสองวัน แล้วเดินทางกลับ วันออกเดินทางกลับของคณะผู้เจรจา เอกสารไม่ได้ระบุวันเดือนไว้ มีแต่สาระว่า ครั้นบ่ายสามโมง แต่งเรือรบลำหนึ่งมีพลกระเชียงยี่สิบ สรรพด้วยเครื่องอาวุธ พระยาจันทบูรลงเรือไปส่งคณะเจรจา ณ ปากน้ำที่เรือใบจากระยองทอดอยู่ แล้วพาคณะพร้อมผู้นำทางขึ้นบนศาลาเทพารักษ์ ชวนให้กระทำความสัตย์แก่กัน แล้วถามหาแก่นแท้ความจริงในเรื่องที่ให้ออมอ่อนน้อม

ฝ่ายข้าหลวงผู้เจรจาแจ้งให้พระยาจันทบูรอย่ากลางแคลงสงสัย อันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งเรา นี้ มีพระราชจรีตปราศจากล่อลวงถ้าตรัสสิ่งใดแล้วก็เป็นสัตย์มิได้หวาดไหว อันบุคคลใดมิได้คิดประทุษร้ายก่อนแล้วจะได้เบียดเบียนนั้น มิได้มีเลย ท่านจงตั้งภักดีจิตอย่าให้จลาจล

พระยาจันทบูรก็ยินดี แล้วฝากเครื่องราชกระยาหารไปถวาย ฝ่ายเจรจาออกจากปากน้ำจันทบุรีด้วยลมดี พัดได้ทิศ ใช้เวลาหนึ่งวันหนึ่งคืนเรือใบก็แล่นถึงปากน้ำระยอง แล้วก็นำเนื้อความที่เจรจาขึ้นกราบทูล ครั้นถึง ๑๐ วันตามกำหนด พระยาจันทบูรมิได้มาตามนัด เพียงแต่ใช้ให้คนเอาข้าวเปลือก ประมาณสี่เกวียนบรรทุกเรือมาถวาย ณ เมืองระยอง

ศาลาเทพารักษ์ ที่ พระยาจันทบูรชวนให้คณะผู้เจรจากกระทำความสัตย์แก่กันนั้น ปัจจุบันน่าจะคือ **“ศาลเจ้าแหลมสิงห์”** ตั้งอยู่ด้านริมฝั่งตะวันออกของแหลมที่ชื่อ **“แหลมสิงห์”** ซึ่งมี **“หินสิงโต”** หรือหินรูปสิงห์ อยู่ในทะเลใกล้ปลายแหลม ที่ตั้งศาลเจ้าแหลมสิงห์อยู่คนละฝั่งแม่น้ำทางตะวันตกเฉียงใต้ของตึกแดง ห่างกันประมาณ ๓๐๐ เมตร

ระยะทางจากปากน้ำจันทบุรี หรือ ปากน้ำแหลมสิงห์ ถึงปากน้ำระยอง ห่างกันประมาณ ๑๐๘ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินเรือหนึ่งวันหนึ่งคืนหรือประมาณ ๒๔ ชั่วโมง เฉลี่ยเรือแล่นได้ระยะทางชั่วโมงละราว ๔ กิโลเมตรครึ่ง

ปากน้ำระยอง อยู่ห่างจากวัดลุ่ม โดยทางตรงหรือเส้นทางบกในปัจจุบัน ประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร ส่วนเส้นทางน้ำ ทางด้านตะวันออกและด้านใต้วัดลุ่ม มีคลองใหญ่ไหลผ่านจุดใกล้สุดแนวตะวันออกเฉียงใต้ห่างกันราว ๓๐๐ เมตร จากจุดนี้ คลองใหญ่ไหลต่อไปอีกเกือบ ๒๐๐ เมตร ก็แยกรวมเป็นแม่น้ำระยอง ระหว่างพื้นที่

ตำบลเชิงเนินกับตำบลท่าประดู่ แล้วไหลลงแนวใต้ อีกประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร ไปออกทะเลที่ปากแม่น้ำ ณ แหลมเจริญ

จากจุดแยกเป็นแม่น้ำระยองด้านใต้วัดลุ่มคลองใหญ่สายหลักไหลวกวนคดโค้งต่อไปทางด้านตะวันตกอีกราว ๖.๕ กิโลเมตร แล้วบรรจบเป็นแม่น้ำระยองอีกสายหนึ่ง ในระหว่างพื้นที่ตำบลเนินพระกับตำบลปากน้ำ แล้วมุ่งหาที่ต่ำคดโค้งวกวนกลับไปทางตะวันออกประมาณ ๕.๕ กิโลเมตร ก็บรรจบกับแม่น้ำระยองสายที่แยกจากคลองใหญ่แนวด้านใต้วัดลุ่ม รวมเป็นหนึ่งเดียวกันที่แหลมเจริญ ตำบลปากน้ำ แล้วร่วมกันไหลต่อไปอีกราว ๓๐๐ เมตร ก็สุดสายสู่อ่าวไทย

สำหรับการเดินทางในยุคนั้น ทางน้ำคงเป็นเส้นทางสัญจรหลัก สภาพแม่น้ำระยองและปากน้ำระยองต้องมีความลึกและความกว้างมากกว่าปัจจุบันนี้มาก ดังที่ว่าในสมัยหลวงพ่อวงศ์ (พระครูวิจิตรธรรมานุวัตติ ดำรงเบญจชั้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๐ – ๒๔๘๓) เป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านค่าย (ประมาณระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓ – ๒๔๘๓) เรือสำเภาสมาารถแล่นจากปากน้ำระยองไปยังท่าน้ำวัดบ้านค่ายได้

ดังนั้น เมื่อย้อนเวลาขึ้นไปอีกร่วมหนึ่งร้อยปี สภาพของแม่น้ำระยองและปากน้ำระยอง อาจลึกและกว้างขวางยิ่งไปกว่าสมัยหลวงพ่อวงศ์อีก ก็เป็นไปได้ อีกทั้งสภาพอ่าวระยอง ก็ไม่อาจจะเป็นแหล่งที่น้ำทะเลกัดเซาะชายฝั่ง ตั้งเป้าสลายรุกรานบก ดังที่ต้องถมหินเป็นกำแพงป้องกัน โดยตลอดแนวอ่าว อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสภาวะปกติ อันพึงอุบัติ ดังกล่าว น่าจะเกิดจากมูลเหตุที่มีการรุกรานล่องล้าผืนน้ำ ทำการถมทะเลในละแวกริมอ่าวตากวน อันส่งผลให้กระแสน้ำเกิดการไหลผันผวนแปรเปลี่ยนกระแสน้ำไหลจากเดิมในอดีตแต่กาลนาน ก่อให้เกิดการกัดเซาะทำลายชายฝั่ง กระทั่งหาดทรายเนียนยาวหลายกิโลเมตร ในอ่าวระยอง ทำนองเดียวกับแนวหาดทรายที่หาดแม่รำพึง ในปัจจุบัน มีอันเลือนละลายหายไปกับเกลียวคลื่น เหลืออยู่ก็เพียงแต่ในความทรงจำของชาวเมืองระยอง ผู้เกิดช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ หรือก่อนหน้าขึ้นไป กับ แนวทรายแนวเล็กแนวน้อยอยู่ในแถบหลังแนวกำบังของกำแพงหินกันคลื่นกัดเซาะชายฝั่งเท่านั้น

ชาวระยองพื้นถิ่นดั้งเดิม ต้องสูญเสียแนวชายหาดทรายเนียนยาวหลายกิโลเมตร เพื่อแลกกับทิวทัศน์มุมสูงของกำแพงหินกันคลื่นเซาะฝั่ง อันเรียงเป็นแนวอยู่ตลอดริมอ่าว ต้องสูญเสียสุนทรีย์ความงดงามตามธรรมชาติ หลายสิ่งหลายอย่าง อันเคยเคียงคู่มา

ผืนแผ่นดินแต่กาลนาน รวม ตลอดถึงวิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้ประเทศได้พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ชาวระยองพื้นถิ่นดั้งเดิมต้องเสียสละมีน้อยที่เดียว

ปากน้ำระยอง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘

ผู้ถือสาส์น

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง นายบุญเมือง มหาเด็กลี้ก ผู้รั้งเมือง บางละมุง คุมไพร่ ๒๐ คน ผ่านมาว่าพม่าใช้ให้ถือ หนังสือออกไปเมืองจันทบูร ให้แต่ง ดอกไม้เงินทองเข้าไป ณ โปธิ์สามต้น พระหลวงขุนหมื่นนายทัพนายกองแจ้ดั่งนั้น มิได้ไว้ใจเกรงว่าเป็นพรรคพวกพม่าให้มาด้วยกลอุบาย จะไว้ใจให้อยู่ในกองทัพเรามีได้ ด้วยเอาใจออกหากจาก กรุงเทพฯ แล้ว ควรให้ประหารชีวิตเสีย แล้วนายบุญรอด แชนอ่อน กราบทูลจะขอตัวเอาไปประหารชีวิต ทรง พระกรุณาขอชีวิตไว้ แล้วตรัสพระราชอาญาว่า พม่ามา ล้อมกรุงเทพฯ ครั้นนี้ ผู้ใดจะตั้งใจเข้าด้วยพม่านั้นหามิได้ แต่ถึงกาลแล้ว หากจำเป็นไป อีกทั้ง นายบุญเมือง ผู้รั้งเมือง บางละมุงนี้ ได้เป็นข้าใช้เรามาแต่ก่อน เห็นพอจะใช้ได้ ราชการอยู่แลราชการเมืองจันทบูรก็ยังมีผู้รั้งบางละมุง กับพระยาจันทบูรเป็นคนชอบกัน จะให้เอาหนังสือพม่านี้ ไปถึงพระยาจันทบูร ๆ ก็จักยกกองทัพมารับเราเข้าไปคิด ราชการด้วยกันตามสัญญาและจะได้แจ้ใน ความสัตย์ สุจริตนั้นด้วย

จากที่พงศาวดารให้ฉายานายบุญเมือง ผู้ถือสาส์น พม่า ไปให้พระยาจันทบูร ว่า นายบุญเมือง มหาเด็กลี้ก ทั้ง พระเจ้าตากทรงอธิบายต่อนายทัพนายกองว่า เคยเป็นข้า ใช้มาแต่ก่อน น่าจะส่อนัยว่า อาจจะไม่เคยรับราชการอยู่ด้วยกัน ที่กรุงศรีอยุธยา แล้วภายหลัง นายบุญเมือง ได้ฝึกฝน กลายมาเป็น ผู้รั้งเมืองบางละมุง ส่วนที่ทรงทราบ ว่า นายบุญเมือง สนิทสนมกับพระยาจันทบูรนั้น น่าจะ แสดงนัยว่า พระเจ้าตากทรงมีข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลากร ร่วมยุคสมัยอยู่ มิใช่น้อย

แต่ พระราชพงศาวดารบางฉบับ ซึ่งเรียกชื่อผู้รั้งเมือง บางละมุงว่า นายบุญเรือง กลับกล่าวถึงความสัมพันธ์ ระหว่างพระเจ้าตากกับผู้รั้งเมืองบางละมุงในทางตรงกันข้ามว่า “นายบุญเรือง ผู้รั้งเมืองบางละมุงมิได้เป็นข้าใช้เรามาแต่ก่อน”

กรณีนายบุญเมือง ผู้รั้งเมืองบางละมุงนี้ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ถือเป็นข้อมูลสนับสนุน เรื่องที่ว่า ในอดีตพระเจ้าตากเคยเป็นพ่อค้าเกวียนมาก่อน ทำนองว่า

นอกจากนี้ คงได้รู้จักกับผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ กว้างขวางอยู่เหมือนกัน ในขณะที่อยู่ระยองนั้น ได้พบ นายบุญเมือง ถือหนังสือพม่าไปเกลี้ยกล่อมพระยาจันทบูร พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงอ้างว่า นายบุญเมืองนี้ “ได้เป็นข้าใช้เรามาแต่ก่อน” ซึ่งแสดงว่า ทรงรู้จักคุ้นเคย อาจถึงกับ ได้เคยให้ความอุปถัมภ์แก่นายบุญเมืองมาก่อนด้วย จึงตรัสได้ว่าเป็น “ข้าใช้” เก่าของพระองค์

เข้าใจว่านายบุญเมืองนี้ มิใช่ผู้รั้งเมืองบางละมุง ที่แต่งตั้งจากอยุธยา เพราะความปั่นป่วนที่เกิดขึ้นในหัวเมือง ด้านตะวันออกมาก่อนกรุงแตกนั้น ทำให้เจ้าเมืองเดิมแถบนี้ ถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก มีผู้ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่หลายคน บ้างก็เข้าหาพม่าเพื่อได้อาณัติสิทธิ์ในการเป็น เจ้าเมือง บ้างก็ล้มเจ้าเมืองเก่าแล้วตั้งตัวเป็นเจ้าเมืองแทน โดยไม่มีอาณัติสิทธิ์จากใครรับรอง นายบุญเมืองก็เป็น คนหนึ่งที่เข้าหาพม่า จึงเป็นเหตุให้ถือหนังสือพม่ามา เกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองจันทบูร บุคคลที่ตั้งตัวขึ้นเหล่านี้ ล้วน กล่าวได้ว่าต้องมีกำลังอยู่ในท้องถิ่น เพราะฉะนั้นจึงอาจ นับได้ว่าเป็นชนชั้นนำของท้องถิ่นอยู่แล้ว (แม้ว่าอาจจะไม่ สัมพันธ์อยู่กับข้าราชการที่ถูกส่งมาปกครองจากอยุธยา ก็ตาม)

สถานะของนายบุญเมืองมีความสำคัญใน พระราชประวัติของพระเจ้ากรุงธนบุรี เพราะแม้ว่าทรง รู้จักกับผู้คนกว้างขวางเนื่องจากธุรกิจการค้าของ พระองค์ แต่ก็มักเป็นบุคคลที่อยู่ในกลุ่มผู้มีกำลังในท้องถิ่น หรือชนชั้นนำท้องถิ่นมากกว่าข้าราชการส่วนกลาง อันเป็นปกติธรรมดาที่พ่อค้าจะต้องติดต่อสัมพันธ์กับชนชั้นนำ ท้องถิ่นอยู่แล้ว

ปราบกลุ่มปฏิกริยา

ณ วันอาทิตย์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ปีจอ (วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๙) เมื่อเสด็จสถิตอยู่ ณ เมืองระยองนั้น หมู่ราชปัจจามิตร ซึ่งแตกไปจากเมืองระยองลอบเข้ามา ลักโคกระบือช้างม้าไปเนื่อง ๆ จึงตรัสว่าอ้ายเหล่านี้เรา กรุณามันว่าเป็นข้าขอบขัณฑสีมาจะใคร่ทะนุบำรุง จึงมิได้ กระทำอันตราย มันก็มีได้อ่อนน้อม ยังจะมาคิดประทุษร้าย อีกเล่า ทั้งนี้ก็เป็นผลวิบากให้เกิดเป็นคนอาสัถย์อาธรรม ณะนี้ จะละไว้มิได้ จึงเสด็จกรีธาพลทหารออกจากเมือง ระยองไป ณ บ้านประแส บ้านใช้ บ้านคา บ้านกล้า บ้าน แกลง ซึ่งอ้ายขุนรามหมื่นส่อง ตั้งอยู่นั้น

ครั้นเพลากุษาโยคจึงทรงเครื่องราชภูษิตสำหรับ ราชรถยุทสงครามเสร็จ เสด็จนำพลทหารเข้าไล่กระโจม พันแทง ยิงปืนใหญ่น้อยให้เหล่าร้ายแตกตื่นหนีไป และ อ้ายขุนรามหมื่นส่องหนีไปอยู่ด้วยพระยาจันทบูร จับได้ แต่ทหารหมื่นส่อง นายบุญมี บางเหยี้ย นายแทน นายเมือง พม่า นายสน หมอ นายบุญมี บุตรนายสน และครอบครัว ช่างม้าโคกระบือล้อเกวียน ซึ่งอ้ายเหล่าร้ายลักไปไว้ แต่ก่อนเป็นอันมาก แล้วเสด็จยกพลนิกายกลับมาเมือง ระยอง บำรุงทแกล้วทหารรวบรวมเครื่องสรรพาวุธปืน ใหญ่น้อย เกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎร์อันแตกตื่นออก ไปอยู่ ณ ป่าดงได้เป็นอันมาก ก็เสด็จยับยั้งรอท่าพระยา จันทบูรอยู่

พงศาวดารอีกสองเล่ม กล่าวถึงชื่อสถานที่ ที่ติดตามตีกกลุ่มขุนรามหมื่นส่อง คล้าย ๆ กัน คือ บ้าน กระแส บ้านไร่ บ้านดำ บ้านตราแกลงกับบ้านประแส บ้านไร่ บ้านตรา เมืองแกลง

สำหรับการติดตามตีกกลุ่มขุนรามหมื่นส่องนั้น มี การวิเคราะห์แสดงความคิดเห็นไว้ โดยยึดถือ ฉบับพัน จันทนุมาศ ดังนี้

การยุทธ์ครั้งนี้เป็นการไล่ติดตามตี พงศาวดารไม่ได้ กล่าวโดยลำดับ แต่กล่าวจากจุดท้ายไปจุดต้น คือเริ่มโจมตี กลุ่มขุนรามหมื่นส่องจากบ้านใช้ หนีไปบ้านคา ก็ตาม ตีต่อ แล้วหนีไปบ้านแกลง บ้านกล้ากระทั่งไปบ้านประแส แล้วขุนรามหมื่นส่องก็ลงเรือหลบหนีไปจันทบูร กองทัพ กูชาติ จึงยกทัพกลับระยอง ไม่ติดตามตีพวกต่อต้าน ต่อไป อีก จึงเห็นว่า **บ้านใช้ คือ บ้านค่าย ส่วนบ้านคา คือ มาบข่า บ้านแกลง คือ บ้านท่าเรือแกลง (ที่ปัจจุบันอยู่ในเขต อำเภอเมืองระยอง) บ้านกล้า คือ บ้านกร่ำ และบ้านประแส คือ บ้านปากน้ำประแส**

บ้านค่ายแหล่งอยู่ชาวอุ้น้ำที่สำคัญนั้น เป็นชุมชน ไบรอน น่าจะมีอายุถึงสมัยทวารวดี มีนามอันทับซ้อนกัน อยู่ ระหว่าง **“บ้านค่าย”** เนื่องจาก เคยเป็นเสมือนด่าน ปรการในสมัยทวารวดี รวมทั้ง อาจเป็นค่ายหรือแหล่ง ชุมชุมพลเพื่อป้องกันกรรุกรานรังควาญจากเมือง ละแวก ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเจ้า ช้างเผือก) ที่ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๐ พระยาละแวกแต่งพลมา ลาดตระเวนทั้งทางบกและทางเรือ แล้วกวาดต้อนชาว ระยอง จันทบูร ฉะเชิงเทรา นาเรียง ไปเมืองละแวกเป็นอัน มาก กับ การมีนามว่า **“บ้านใช้”** เนื่องจากในสมัยไบรอน เคยเกิดโรคระบาดอย่างหนัก จนมีการล้มตายเป็นอันมาก ทำให้ผู้คนข้างเคียงเรียกขานนามชุมชนว่า บ้านใช้

การเริ่มยกกำลังทหารจากเมืองระยองออกไปโจมตีกลุ่มขุนรามหมื่นล้อมที่ บ้านไช้ หรือ บ้านค่าย นี้ทำให้เกิดตำนานคำบอกเล่าเรื่อง **วังสามพญา** ว่า ช้างศึก ๓ ช้างของกองทัพพระเจ้าตาก โดยเฉพาะช้างพระที่นั่ง ช้างทรงของพระเจ้าตาก ช้างเพศเมีย พังศิริกฤษรณฉันทันต์ ได้เคยลงเล่นน้ำในบริเวณบึงใหญ่ ช้างวัดละหารไร่ ในปัจจุบันจึงทำให้เกิดนามเรียกขานบึงน้ำแห่งนั้นว่า **วังสามพญา**

ในการติดตามตีศัตรูนั้น คงไม่ได้เป็นการไล่ติดต่อเนื่อง ไม่ยอมละห่าง เมื่อฝ่ายข้าศึกแตกหนี ก็คงไม่ได้วิ่งตามล่าฆ่าฟันโดยทันที เพื่อจะกวาดล้างให้สิ้น แบบในหนังสงคราม เพราะคงไม่ทรงปรารถนาจะทำร้ายทำลายเหล่าไพร่พล แต่ต้องการจับกุมตัวขุนรามหมื่นล้อมมากกว่า ดังนั้น เมื่อทราบข่าว พวกขุนรามหมื่นล้อม แยกหนีไปตั้งอยู่ที่แห่งใด เช่น เมื่อหนีจากบ้านค่าย ไปตั้งชมรมกันที่บ้าน(มาบ)ข่า ก็เสด็จนำกำลังทหารไปโจมตีต่อ การทรงช้างในขณะที่เดินทัพจึงไม่น่าจะเป็นอุปสรรคในเรื่องการใช้เวลาในการเคลื่อนพลแต่ประการใด เพราะมิใช่การรีบไล่ล่าตามตีให้ทัน แต่เป็นการทราบแหล่งแห่งหนที่จะไปโจมตีอยู่ก่อนแล้ว จึงค่อยยกกองกำลังกันออกติดตามไปโจมตี

เมื่อแตกหนีจากบ้าน(มาบ)ข่าแล้ว เพราะทางด้านตะวันตกและทางด้านเหนือ ล้วนเป็นพงทึบป่าดกกรกชฎู (ที่แม่ในสมัยช่วงต้นที่หลวงพ่อบึง เป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านค่าย ชาวบ้านค่ายยุคนั้น ยังคงเรียกละแวกนั้นตามการเรียกขานของคนเฒ่าคนแก่กันว่า **ป่าบน**) และคงเพราะไม่อยากกินข้าวแกงลิง พวกขุนรามหมื่นล้อม จึงหนีวกกลับไปทางบ้านแก่ง หรือ ท่าเรือแก่ง

อีกทั้ง ที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “เกลี้ยกล่อมอาณาประชาราษฎร์อันแตกตื่นออกไปอยู่ ณ บาดงได้เป็นอันมาก” ก็แสดงนัยด้วยว่า เมื่อฝ่ายข้าศึกแตกหนี ก็คงไม่ได้ไล่ล่าติดตามตีโดยทันที แต่คงยังตั้งมั่นอยู่ไม่ไกลจากบริเวณที่สู้รบกันนั้น อีกระยะหนึ่ง เพื่อจะแกะรอย

หาข่าวว่า ฝ่ายข้าศึกแตกหนีแล้วไปรวมตัวกันใหม่ ณ ที่ไหน จึงทำให้ทหารในกองกำลังพระเจ้าตากที่ออกตระเวนแกะรอยหาข่าวของฝ่ายข้าศึก ได้พบเจอบรรดาพวกชาวบ้านที่ตระหนกแตกตื่นเสียงกัมปนาทของปืนใหญ่ปืนน้อยจากการสู้รบ แล้วพากันหอบลูกจูงหลานเหล่าบรรดาสตรีเพศ เด็กเล็ก คนชรา พากันเข้าไปหลบซ่อนเร้นกายกันอยู่ในป่าในพงในดงที่รกชัฏ ครั้นเมื่อได้รับการปลอบขวัญ พบเห็นท่าทีสุภาพ มีความเป็นมิตรของนักรบฝ่ายพระเจ้าตาก ชาวบ้านก็ค่อยคลายใจ หายหวาดหวั่นวิตกจริต ช่วยกันบอกต่อ ๆ ไปถึงเพื่อนพวกผู้ตื่นตระหนกอื่น ๆ ให้พากันกลับบ้านคืนเรือนตน

ส่วนจะมีที่เป็นพวกชาวบ้านในละแวกใกล้ ๆ ที่ตั้งตัวเมืองระยอง ซึ่งได้อพยพหลบหนีออกไปอยู่ในป่าในดงที่รกชัฏ บริเวณละแวกใกล้เคียงกับ **บ้านไช้ บ้านคา** ตั้งแต่เมื่อคราวเกิดการสู้รบ ที่บริเวณลำรางระหว่างวัดเนินกับวัดลุ่ม เมื่อปลายเดือนมกราคม อันแตกตื่นขวัญกระเจิงจากเสียงกัมปนาทแห่งการยิงปืนใหญ่ปืนน้อย ที่ตั้งอีกที่กครึกโครมไปทั่วละแวก ด้วยหรือไม่นั้น เพราะผ่านเหตุการณ์มาประมาณเดือนครึ่งแล้ว หากเคยเกิด-มีการแตกตื่นออกไปดังกล่าว เมื่อวันเวลาล่วงเลยมานานขนาดนี้แล้ว น่าจะจางคลายวิตกจริตหายแตกตื่น ค่อย ๆ ททยอยกันกลับเหย้าเข้าบ้านกันหมดแล้ว

สำหรับประเด็นที่ทาง **กลุ่มนอกระแสปวงศาวดาร** หรือ **เหล่าท่านที่เสมือนจะเขียนพงศาวดารขึ้นมาใหม่** คิดเห็นกันว่า **ตอนเดินทัพจากกรุงศรีอยุธยา มาตะวันออก ได้เดินทัพผ่านบ้านค่าย ก่อนจะเข้าเมืองระยองโดยมาตามเส้นทางเมืองพระรถ หรืออะไรเทือกนั้น และบางส่วนของแนวถนนบ้านบึง-แก่ง แล้วผ่านบ้านค่ายเข้าสู่ระยอง** นั้น

พระราชพงศาวดารทุกฉบับล้วนกล่าวว่า เดินทัพมาทางชายทะเล พัทยา นาจอมเทียน ทุ่งไก่อเตี้ย ลัดหีบหินโด่ง (หาดน้ำริน) น้ำเก่า (น้ำคอก) จึงเข้าเมืองระยอง แล้วจะไปออกวัดละหารไร่ บ้านค่าย ได้อย่างไร ระยะทางสิบกิโลเมตรสำหรับการเดินทางนั้น มิใช่ใกล้ ๆ ต้องใช้เวลาเป็นวันหรือค่อนวันทีเดียว

ดังนั้นการเสด็จละแวกบ้านค่ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่มีความเป็นไปได้อย่างยิ่ง ก็คือในคราวติดตามตีกลุ่มขุนรามหมื่นล้อม เท่านั้น

แม้คราวเมื่อมีการชำระพระราชพงศาวดาร อาจมีการบิดเบือนสาระเพื่อผลทางจิตวิทยาสังคม อยู่บ้าง แต่ก็มิควรสิ้นศรัทธา หมดความเชื่อถือในสาระทั้งมวลในพระราชพงศาวดารอย่างสิ้นเชิง เสียทีเดียว โดยเฉพาะ กรณีเส้นทางเดินทัพเพื่อหาฐานที่มั่น นั้น อาจมิใช่จุดเน้น หรือเป้าหมายในการบิดเบือน ก็ได้

ส่วนที่พงศาวดารบันทึกชื่อบ้านเช่า หรือ มาบเช่า ว่า บ้านคา นั้น ก็เป็นเพราะการฟังคำเรียกชื่อ “บ้าน(มาบ)เช่า” ตามสำเนียงพื้นถิ่นระยองของชาวกรุงเก่า (แล้วจับความตามสำเนียงระยองได้ว่า ชื่อ บ้านคา)

อีกทั้ง พวกขุนรามหมื่นล้อม ที่กล่าวว่า เป็นกรมการเมืองระยอง ก็น่าจักมีภูมิลำเนาอยู่ในระแวกเมืองระยอง ย่อมคุ้นเคยกับบ้านไร่ บ้านคา มากกว่า และน่าจะสะดวกกว่า ที่จะตั้งฐานเพื่อก่อรวนกองทัพภูษาคติของพระเจ้าตาก อยู่ในระแวกใกล้เคียงเมืองระยอง แทนที่จะเป็นบ้านประแส อันห่างไกลจากเมืองระยองสำหรับการคมนาคมในยุคคนั้น

อนึ่ง จากที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “จึงทรงเครื่องราชภูษิต สำหรับราชรถยุทธรสงคราม” นั้น คงเป็นการทรงแต่งพระองค์อย่างกษัตริย์ยามออกสงคราม ตามนัยที่เอกสารหลายแห่งกล่าวถึงการแต่งกายสมัยอยุธยาและของพระเจ้ากรุงสยามว่า ไว้ผมสั้นหวีแฉกกลาง ดูจรมองทรงสวมเสื้อคอกลมสวมศิระะ แขนยาว

เกือบจรดศอก (บางแห่งว่า สวมเสื้อแขนสั้น เป็นเสื้อรัดรูปยาวปรกบั้นเอว ผ่าอก คอสามเหลี่ยม มีลายเกล็ดประดับขอบสาบเสื้อ และขอบแขน) มีผ้าห่มคล้องคอแล้ว ตลบชายทั้งสองไปข้างหลัง นุ่งโจงกระเบน (บางแห่งว่า นุ่งผ้าโจงกระเบนสั้นเหนือเข่า กับสนับเพลายาวครึ่งแข้ง) ผ้านุ่งต้องทอด้วยไหมหลายสีและมีดอกมีดวงสวยงาม เรียกว่า ผ้าสมปัก

ส่วนเจ้านายจะทรงสนับเพลา (กางเกงชั้นในมีชายาวประมาณครึ่งแข้ง แล้วนุ่งผ้าโจงกระเบนทับ) ก่อนแล้วทรงภูษา จีบโจง มีไหมถักรัดพระองค์ แล้วจึงทรงฉลองพระองค์ (เสื้อ) คาดผ้าทิพย์ทับฉลองพระองค์อีกที ทรงใช้ฉลองพระองค์ที่ตัดเย็บด้วยผ้าเยียรบับอย่างงาม แขนฉลองพระองค์นั้นแคบมาก ปรกลงมาถึงข้อพระหัตถ์ โดยทรงฉลองพระองค์นั้นไว้ภายใต้ฉลองพระองค์ครุย ที่ได้รับการปักอย่างวิจิตร สำหรับในงานพระราชสงคราม เสื้อชั้นนอก หรือเสื้ออีกชนิดหนึ่ง สีแดงสด (ฉลองพระองค์เยียรบับสีเพลิงสลับทอง) เสื้อชนิดนี้ยาวลงมาถึงหัวเข่า มีดุมขัดทางด้านหน้า ๘ หรือ ๑๐ ลูก แขนเสื้อนั้นกว้าง ไม่มีปักลวดลายอย่างใด และสั้นมาก จนปรกลงมาไม่ถึงศอก สอดพระแสงกริชไว้ที่รัดพัสดุ (เข็มขัด) อันวิจิตรงดงาม สวมกำไลเป็นปลอก และทรงพระอำมรงค์ อันมีค่าทุกนิ้วพระหัตถ์

ผ้าเยียรบับ นั้น บางทีเรียกว่า ส้ารบับ (ส้า-ระ-บับ) สันนิษฐานว่ามาจากภาษาเขมร คือ ช่าระบับ หมายถึง ผ้าที่ทอด้วยทองแล่งกับไหม แต่มีไหมน้อยกว่าทองแล่ง อันมีที่มาจากคำว่า Zar ซึ่งแปลว่า ทอง และคำว่า Baft ที่แปลว่า ผ้าฝ้าย หรือ ผ้าไหม ดังนั้นคำว่า Zarbaft จึงหมายถึง ผ้าที่ทอยกดอกเงินหรือทอง โดยมีลักษณะการทอ คือ การนำแผ่นเงินกาไหล่ทองมาแผ่บาง ๆ หุ้มเส้นไหม ซึ่งเรียกกันว่า ไหมทอง นำไปทอกับไหมสี ยกเป็นลวดลายดอกดวงเด่นชัดด้วยทอง จัดเป็นผ้าชั้นดี ผ้าเยียรบับมี ๒ ชนิด คือ ผ้าเยียรบับมีเชิงใช้เป็นผ้านุ่ง และผ้าเยียรบับไม่มีเชิงใช้ตัดเสื้อและทำเครื่องใช้^๒

เอกสารอีกแห่งกล่าวถึงการแต่งกายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำนองว่า แบบพระเกศาหรือทรงพระเกศาเป็นทรงมหาดไทย โดยวิเคราะห์จากที่มีเอกสารกล่าวไว้ว่าสมัยพระเจ้าปราสาททอง ชายไทยได้ไว้ผมทรงมหาดไทยนี้แล้วคือ วันวลิตได้เขียนเล่าไว้ว่า “ตอนเหนือหูขึ้นมา ผมรองศิระะตัดไว้อย่างระมัดระวัง ตอนใกล้คอยิ่งสั้นลง ต่ำลงมาโกน” ซึ่งก็คือ ผมทรงมหาดไทย โคนผมรอบศิระะ ผมบนกลางศิระะไว้ยาวราว ๔ เซนติเมตร

และหวีแต่งเรือนผมบนกลางศีรษะตามที่เห็นงาม

เวลาออกศึกน่าจะทรงพระมาลาเบี่ยง เพราะเป็นพระมาลาที่ไม่ประดับตกแต่งมากนัก ทั้งทำด้วยวัสดุแข็งแรงเหมาะแก่ประโยชน์ใช้สอย พระมาลาเบี่ยงทำด้วยหนังรูปเหมือนลูกฟักตัด มีกระบังรอบ ลงรักสีดำติดปกคอปกหู “เหมือนกับเครื่องเกราะญี่ปุ่น”

ฉลองพระบาท (รองเท้า) โดยปกติจะทรง ฉลองพระบาททรงงอน แต่เมื่อเวลาออกศึกสงครามจะเป็นชนิดที่ทำด้วยหนัง

อนึ่ง **วันวลิต**ที่อ้างถึงนั้น คือ นายเยเรเมียส ฟานพลีต (Jeremias van Vliet) ชาวฮอลันดา หรือ วิลันดา หรือ เนเธอร์แลนด์ (Netherlands) หรือ ดัตช์ (Dutch) หรือ มักเรียกว่า “ฮอลแลนด์” (Holland) ผู้เขียนหนังสือด้วยภาษาฮอลันดาชื่อว่า "The historical account of the war of Succession following the death of King Pra Interajasia, 22nd King of Ayuthian Dynasty" หนังสือเล่มนี้ได้หายสาบสูญไป กระทั่ง ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จึงถูกค้นพบโดยศาสตราจารย์ไซอิชิ อิวะโอะ (Sciichi Iwao) จากมหาวิทยาลัยโตเกียว

หนังสือเล่มนี้ได้แปลเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษา เช่น ภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ สำหรับภาษาไทยนั้น **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์)** แปลจากฉบับภาษาอังกฤษและโปรดให้ใช้ชื่อภาษาไทยว่า **"จดหมายเหตุวันวลิต"** ซึ่งแปลมาจากนามผู้แต่งหนังสือ เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ ในครั้งนั้น ขุนวิจิตรมาตราแปลไม่จบเรื่อง เนื่องจากติดงานอย่างอื่น แต่ก็ได้มีการตีพิมพ์ฉบับแปลดังกล่าวอยู่ ๒ ครั้งในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ และ พ.ศ. ๒๔๙๐ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จึงมอบหมายให้ **นางสาวนันทา สุตกุล** แปลจดหมายเหตุวันวลิตเป็นภาษาไทยตั้งแต่ต้นจนจบ และได้ขอให้ **นางชูศรี สวัสดิสงคราม** หัวหน้าแผนกหนังสือตัวพิมพ์ กองหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกแปล กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ช่วยตรวจทานแก้ไขก่อนจะตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปีเดียวกันนั่นเอง

เนื้อหาของจดหมายเหตุวันวลิตกล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจนถึงต้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง"

เสื้อเกราะ

ส่วนจะทรงสวมเสื้อเกราะ แบบในภาพยนตร์ประวัติศาสตร์ยุคนี้ หรือไม่ ไม่มีเอกสารใดกล่าวถึงไว้

เกราะ คือ เครื่องสวมใส่ หรือเครื่องหุ้มสำหรับป้องกันอาวุธหรืออันตราย

จากที่มีการศึกษาเรื่องชุดเกราะในดินแดนประเทศไทย สำหรับสมัยอยุธยา มีเนื้อหาว่า เป็นผลิตภัณฑ์นำเข้าจากต่างประเทศ โดยชุดเกราะแบบญี่ปุ่นจะได้รับความนิยม แต่ไม่แสดงข้อมูลเรื่องการผลิตขึ้นใช้เอง

ชุดเกราะดังกล่าวมีหลายลักษณะ เช่น เกราะผ้าบุวม หรือ ชุดเกราะนวม ผลิตจากผ้าหนาซ้อนชั้น เสริมความหนาเพื่อป้องกันคมอาวุธ เกราะทำจากหนังสัตว์ โดยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีเอกสารที่แสดงนัยถึงการจะซื้อเกราะทองเหลืองจากประเทศจีน ด้วย

เกราะญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่นิยมของนักรบกรุงศรีอยุธยา นั้น แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ โยะโรย และ โดะมะรุ โดย โยะโรย คือเกราะสำหรับชามุโรซิม่า หรือแม่ทัพและโดเมียว ลักษณะของเกราะมีน้ำหนักมากและมีแผงกำบังไหล่ สีสันฉูดฉาดสะดุดตา ส่วน โดะมะรุ เป็นเกราะสำหรับชามุโรเดินเท้า แตกต่างกับโยะโรย ตรงที่เกราะจะมีน้ำหนักเบาสวมพอดีตัวกับผู้สวมใส่ สีสันค่อนข้างทึบและไม่มีแผงกำบังไหล่ ผู้สวมใส่ไม่ต้องทนแบกรับน้ำหนักของชุดเกราะ ในบริเวณส่วนหัวไหล่เหมือนการใส่เกราะโยะโรย ทำให้มีความคล่องตัวในการเคลื่อนไหวได้มากกว่า

เกราะญี่ปุ่น นำวิธีการสร้างมาจากประเทศจีน สร้างขึ้นจากเหล็กกล้าแผ่นบาง ๆ นำมาประกอบเข้าด้วยกันร้อยด้วยไหมหรือเชือก ขึ้นส่วนต่าง ๆ หลาย ๆ ชิ้นที่สามารถสวมใส่สามารถแยกออกจากกันได้ ตัวแผ่นของชุดเกราะถูกออกแบบอย่างชาญฉลาด ให้มีความหนาของเกราะมากกว่าหนึ่งชั้นมีแผ่นเหล็กอ่อนรองบริเวณด้านหลัง

เพื่อที่จะช่วยดูดซับแรงกระแทกจากการปะทะในการต่อสู้ บริเวณด้านหน้าจะเป็นแผ่นเหล็กกล้าที่มีความแข็งแรง และทำยที่สุดเป็นการลงน้ำมันชักเงาหลายๆ ชั้น เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกราะเป็นสนิมเวลาถูกน้ำ

อนึ่ง การ “ทรงเครื่องราชภูษิต สำหรับราชรถยุทธร สงคราม” นี้ เสมือนจะเป็นการทรงแสดงสัญลักษณ์ คล้ายการประกาศพระเจตนารมณ์ที่จะกอบกู้กรุงศรีอยุธยา จะทรงเป็นองค์รัชฎาธิปไตยแห่งพระราชอาณาจักรสยาม มากกว่า

ดังนั้นเครื่องทรงที่หวังผลทางด้าน การป้องกัน อันตรายหรือการบาดเจ็บจากอาวุธในระหว่างการสู้รบ แม้อาจจะมียูบ่างในกองทัพของพระองค์ในขณะนั้น แต่ ก็อาจมิได้ทรงนำมาใช้ ก็เป็นได้

ทุ่งนา อำเภอบ้านค่าย

ผูกมิตรพุทโธมาศ

เนื่องจากในขณะที่พม่าตั้งอยู่ ณ เมืองธนบุรี และล้อมกรุงเทพฯ ไว้ ณ ในกรุง(ศรีอยุธยา) ได้มีหนังสือ ไปถึงพระยาราชราชครูศรี ๗ แต่งกองทัพพลม้าเลียงอาหาร เข้ามาช่วยถึงปากน้ำ (สมุทรปราการ) แต่พม่าคอยสกัดทาง ทำอันตรายอยู่ไปมิถึง พอสิ้นเสบียงอาหารแล้วก็กลับไป ทรงเห็นว่าความชอบเมืองพุทโธมาศมีแก่กรุงอยู่ จึงให้มี ศุภอักษรออกไป ให้พระยาราชราชครูยกพลทหารเข้ามา ช่วยกันรบพม่าซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองธนบุรี จึงจะเป็นความชอบ แก่พระยาราชราชครูสืบไป นายทัพนายกองทั้งปวง ก็เห็นด้วย จึงรับสั่งให้แต่งศุภอักษรออกไปเมืองพุทโธมาศ

ครั้น ณ วันเดือนสี่ แรมสิบสี่ค่ำ (วันเสาร์ที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๙) พระยาพิชัยและนายบุญมี ไปถึง ปากน้ำพุทโธมาศ นำเอาศุภอักษร และฉลองพระองค์ อย่างฝรั่งขึ้นไปพระราชทาน แล้วเจรจาตามศุภอักษรนั้น

พระยาราชราชครูศรี มีความยินดีนักแล้วว่า ฤกษ์นี้ จะเข้าไป ก็ขัดด้วยลม จะมีทัน ต่อเดือน ๘ - ๙ - ๑๐ จึงจะ ยกพลทหารเข้าไปช่วยราชการให้จงได้

เชิงอรรถว่า อีกฉบับหนึ่งว่าแรมสิบห้าค่ำ ถ้าคือ แรมสิบห้าค่ำ ก็จะเป็นวันอาทิตย์ที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๙ (วันสิ้นปี ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๙ หากยึดถือตามแบบ คตินิยม การเปลี่ยนศักราชในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕)

ฉลองพระองค์อย่างฝรั่งที่พระราชทานให้พระยาราชราชครูศรี เจ้าเมืองพุทโธมาศนั้น คือ เลื่อนอย่างฝรั่ง สันนิษฐานว่า เป็นเสื้อที่คล้ายหรือแบบที่ปัจจุบันเรียกว่า เสื้อราชปะแตน เสื้อนอกปิดตั้งแต่คอลงมา โดยมีดุมกลัด ตลอดดอก อย่างเครื่องแบบปรกติชาวของข้าราชการ เดิม เรียกว่า ราชแปดแต่น มาจากคำบาลีผสมอังกฤษว่า Raj Pattern แปลว่า แบบหลวง

การมีศุภอักษรถึงพระยาราชราชครูศรี เมืองพุทโธมาศ นี้ แสดงถึงพระราชดำริที่จะใช้กองเรือในการสู้รบกับ ทหารพม่า เพราะหากพระยาราชราชครูศรีจะมาช่วยก็ต้อง ยกกองทัพกันมาทางเรือ แต่คงไม่ทรงแต่คอยรอกำลัง กองเรือจากพุทโธมาศเพียงสถานเดียวคงจะดำเนินการ สร้างกองเรือรบของพระองค์เองขึ้นมาด้วย ดังจะปรากฏ ในภายหน้า

ห้วงเวลาที่มีศุภอักษร กับ พุทโธมาศเป็นช่วง เดือนสี่ - เดือนห้า การที่พระยาราชราชครูศรี อ้างเรื่องฤดูลม ในช่วงเดือนสี่ - เดือนห้า ว่าเป็นเหตุขัดข้อง ค่อยยกพล ทหารเข้าไปในช่วงเดือน ๘ - ๑๐ นั้น

จากโคลงสี่สุภาพ แนบอยู่ในเอกสารชุด “หนังสือ ๑๑ ฉบับ เรื่องเหตุการณ์ขัดแย้งกันระหว่างไทยกับแขก มลายู ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑” (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๘) ระบุถึงลมในห้วงสองช่วงเดือนดังกล่าวว่า

“เดือนสี่ เดือนห้า หก	ลมเปร
ลมตะเภา อากาศ	พัดกล้า
สลาตัน ทักษิณ เร-	รวนอยู่
สองทิศ เดือนสี่ ห้า	หกปล้ำแปลงทวาร
เดือนเจ็ด เดือนแปด	เก้า พัทธยา
หฤดี ประจำตรา	ชื่อใช้
ตะวันตก ประจิม มา	พัดวู
สองทิศ สามเดือน ได้	เปลี่ยนรู้ฤดูลม”

จากโคลงดังกล่าว และข้อมูลจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ในห้วงเวลาแห่งเดือน ๔ - ๖ ซึ่งจัดเป็นช่วง**ฤดูลมตะเภา** ลมที่พัดเสมือนเป็นเจ้าประจำ ก็คือ **ลมตะเภา** พัดจากทาง ตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีลมแซม ลมที่พัดเป็นคราว ๆ พัดบ้างไม่พัดบ้าง นาน ๆ จึงจะโผล่หน้ามาสักหน พัดแบบ เรรวน ไม่แน่นอนว่าจะพัดเมื่อใดหรือไม่ คือ **ลมสลาดัน** พัดจากทิศใต้ มักจะพัดในตอนกลางคืน ก่อนจะพัดมักเกิด ฟ้าแลบแปลบปลาบประหนึ่งเหมือนฝนจะตกแต่พอลม พัดแล้วกลับไม่ค่อยมีฝนตก จากชื่อลมมักคิดกันว่า ลม สลาดันเป็นลมประเภทหัวรุนแรง แต่ตามสภาพแล้ว เป็นลมที่พัดแบบเอื่อย ๆ เรื่อย ๆ ไม่พัดแล้วก่อให้เกิดคลื่น แบบเฮฟวีฮาร์ดร็อก (Heavy & Hard Rock) อย่าง**ลมว่าว**

ส่วนในช่วงเดือน ๗ - ๙ จัดเป็นช่วง**ฤดูลมพัทธยา** ลมที่พัดเป็นขาประจำคือ **ลมพัทธยา** พัดจากตะวันตกเฉียงใต้ โดยมีลมที่ค่อยมาผลัดเปลี่ยนเวรบ้าง ในบางคราว คือ ลมตะวันตก พัดจากทิศตามชื่อลม มักพัดในช่วงบ่าย คลื่นที่เกิดจากลมนี้มีลักษณะแตกฟองขาว แบบ คลื่นผิวน้ำ คล้ายกับคลื่นจากลมพัทธยา

เมืองพุทโธมาศอยู่ทางตะวันออกของเมือง ระยอง ลมจากด้านตะวันออกเสมือนเป็นลมส่ง ช่วยให้ เรือแล่นได้ว่องไว ส่วนลมจากแนวตะวันตก จะเป็นลมต้าน ต้องแล่นใบทวนลม ทำให้ต้องใช้เวลาในการเดินทาง มากกว่าแบบลมส่ง ในช่วงมีศุภอักษรนั้น เป็นช่วงลมแนว ตะวันออก หรือ **ลมตะเภา** สายลมแห่งความเปลี่ยนแปลง ที่ช่วยผสมผสานวัฒนธรรมระหว่างดินแดนมาแต่กาลนาน ซึ่งเมื่อถึงฤดูลมตะเภา มักเป็นช่วงที่ทะเลถือศีลกินเจ ปฏิบัติส่ำรวม ยกหนอ อย่างหนอ เขยิบหนอ ในทะเล ไม่ค่อยมีคลื่น น่าจะสะดวกในการเดินทางเป็นอย่างยิ่ง ขณะที่ช่วงเดือน ๗ - ๙ ที่ว่าจะค่อยไปนั้น เป็นช่วงลมจาก แนวทิศตะวันตก แม้จะเป็นคลื่นผิวน้ำ แต่ก็มักมีคลื่นลม อยู่เนื่อง ๆ เป็นประจำ

การบ้ายเบียงโดยอาศัยเรื่องลมเป็นข้อขัดข้อง แบบลม ๆ แล้ง ๆ ของพระยาราชานครศรี จะเป็นการ ผัดผ่อนของนักเจรจาต่อรอง ชนิดจ้องแต่จะเอาเปรียบ แบบตัวง

ครั้ง ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรมสิบห้าค่ำ (เชิงอรรถว่า ควรเป็น วันเสาร์ แรมสิบสี่ค่ำ เดือนห้า) ได้ ตอบศุภอักษร พร้อมส่งเครื่องราชบรรณาการมาถึง ปากน้ำระยอง นายบุญมีจึงนำเอา องไถ่เลี้ยง จันทหาร กับ เครื่องราชบรรณาการขึ้นทูลถวาย ณ ค่าย

จากปฏิทิน ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ใน www.myhora.com/ปฏิทิน/ปฏิทิน-พ.ศ.2310.aspx วันอาทิตย์ เดือนห้า ปีกุน เป็นวันแรม ๑๓ ค่ำ มิใช่วันแรม ๑๔ และ ๑๕ ค่ำ ตรงกับ วันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐

อย่างไรก็ดีแม้จะคลาดเคลื่อนเรื่องตัวเลขวันแรมค้ำ เล็กน้อย แต่วันที่เมืองพุทโธมาศ ตอบศุภอักษร หาก ยึดถือว่าเป็นวันอาทิตย์ก็จะเป็นวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันแรมสิบสามค่ำ เดือนห้า ปีกุน

น่าสังเกตว่า พระยาพิชัยและนายบุญมีเดินทาง ถึงพุทโธมาศ เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๔ มีนาคม กลับมาถึงเมือง ระยอง เมื่อประมาณวันอาทิตย์ที่ ๒๖ เมษายน โดยขากลับ เป็นช่วงเดือน ๕ ฤดูลมตะเภา แล่นเรือจากพุทโธมาศ กลับเมืองระยอง ย่อมใช้เวลาไม่มาก คงไม่เกิน ๓ วัน สมมุติว่า ออกจากพุทโธมาศเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๔ เมษายน คณะผู้นำศุภอักษรก็ใช้เวลาอยู่ในพุทโธมาศเกือบ หนึ่งเดือนเต็ม

อาจเป็นไปได้ว่า พระยาราชานครศรี ตอบศุภอักษร ล่าช้า ใช้เวลาคุ่นคิดอยู่นานกว่าจะเขียนสาส์นตอบได้ คณะผู้นำศุภอักษรจึงกลับไม่ได้ ต้องรอคอยหนังสือตอบ นั้น แต่ก็คงไม่ได้เร่งรัดอันใด เพราะจะได้ใช้เวลาที่ต้อง คอยรอนั้น ทำการศึกษาเมืองพุทโธมาศให้รอบด้าน ไป พร้อมกันด้วย

เมืองพุทโธมาศ หรือ เมืองท่าเตียน (บางแห่ง เขียน ฮาเตียน) ในขณะนั้น อยู่ในอำนาจของจันทวงศ์ แซ่ม่อ หรือ แซ่มัก ตามภาษาญวน เป็นแหล่งที่ตั้ง ภูมิลำเนาของจันทวงศ์ที่อพยพลงมาจำนวนมาก ตัวเจ้าเมือง ซึ่งญวนเรียกว่า มักเทียนตู (บางแห่งว่า พ่อเป็นจัน ทวงศ์ แม่เป็นญวน) ตรงกับภาษาจีนว่า ม่อเทียนซื่อ แต่ มักใช้นาม ม่อซื่อหลิน ในการติดต่อกับจีน ตำแหน่งใน ทำเนียบของกัมพูชาเป็น สมเด็จพระโลรัทศ ส่วนไทยคือ พระยาราชานครศรี เพราะถือว่าพุทโธมาศเป็นประเทศราช ของไทย

แม้ว่าได้ตอบสาส์นมาเป็นทางไมตรี แต่ก็ไม่ได้ให้ ความช่วยเหลืออย่างจริงจังแต่ประการใด กาลต่อมา ความเป็นอริระหว่างพุทโธมาศกับกรุงธนบุรี ก็เป็นที่เปิดเผย การต่อสู้กันนั้นมีลักษณะที่หลากหลาย ทั้งในทางการทูต กับจีน (เพื่อชิงความรับรองจากจีน) และการรบกันด้วย กำลังทหารและอาวุธ กระทั่ง พ.ศ. ๒๓๑๔ พุทโธมาศและ กัมพูชา ก็อยู่ภายใต้อำนาจของไทยมากกว่าเก่า

ครั้นสิ้นแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาราชฯ เศรษฐี ได้ขอสวามิภักดิ์ต่อรัชกาลที่ ๑ บางแห่งว่า พระยาราชฯ เศรษฐีนี้ คือ มั่งเทียนตู หรือ ม่อเทียนซื่อ เจ้าเมืองพุทไธมาศ คนเดิม และได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ปกครองเมืองพุทไธมาศ ตามเดิม แต่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวบางตอนว่า พระยาราชฯ เศรษฐี ญวนหรือม่อเทียนซื่อซึ่งได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เพราะหลบภัยจากกบฏไต่เซ็นในเวียดนาม . . .

ม่อเทียนซื่อแตกพวกไต่เซ็นมาก็เลือกที่จะมาอาศัยอยู่ในเมืองธนบุรี พรรคพวกของม่อเทียนซื่อนั้นยังมีเชื้อสายของตระกูลเหงวียนรวมอยู่ด้วย จำนวนของจีน-ญวนอพยพ ในเมืองธนบุรีนั้นมีถึง ๓,๐๐๐ คน . . .

ใน พ.ศ. ๒๓๓๓ . . .

ในระหว่างนี้พวกไต่เซ็นก็วิตกว่าตระกูลเหงวียน จะสามารถสร้างพันธมิตรกับพระเจ้ากรุงธนบุรีสำเร็จ จึงได้ทำจดหมายปลอมจากนายทัพของตระกูลเหงวียนมายังม่อเทียนซื่อ มุ่งหวังว่าจะก่อให้เกิดความระแวงในหมู่ไทยต่อม่อเทียนซื่อมากขึ้น นักองแก้วเจ้านายเขมรซึ่งเป็นผู้นิยมไทยเป็นผู้นำจดหมายนี้มาถึงราชสำนัก ในขณะที่มีกองเรือของเหงวียนถึง ๑๐๐ ลำจอดอยู่นอกฝั่งกัมพูชา เพื่อเตรียมสู้กับไต่เซ็น จดหมายลับและกองเรือญวนทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีเชื่อว่าญวนกำลังเตรียมจะเข้าโจมตีไทย โดยอาศัยพวกญวนภายในซึ่งมีม่อเทียนซื่อเป็นผู้นำเป็นไส้ศึก . . .

ได้ทรงสอบสวนพวกญวนแล้วสั่งประหารพวกหัวหน้าทั้งที่เป็นเชื้อสายม่อเทียนซื่อและตระกูลเหงวียนเสียหายหมด ตัวม่อเทียนซื่อเองนั้นถูกบังคับให้ทำอัตวินิบาตกรรม” (หน้า ๓๙๐ - ๓๙๒)

พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ พระเจ้ากรุงญวนเข้าตียึดคืนเป็นของญวน แล้วขับไล่ผู้ครองชาวสยามออกไป

หลังจากนั้นญวนก็ส่งทูตมาเจรจาขอคืนแบบทางการกับรัชกาลที่ ๒ ในปีพ.ศ. ๒๓๕๓ ด้วยในขณะนั้นทรงเห็นว่าสยามไม่สามารถเปิดศึกกับญวนได้ เพราะไม่ยอมมีศึกสองด้าน (ต้องรบอยู่กับพม่า) จึงถือว่า เมืองพุทไธมาศ เป็นของญวนในปีนั้น แต่ยังคงเป็นเมืองประเทศราชของไทย และยังคงส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้ไทยอย่างสม่ำเสมอ

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เกิดศึก “อานามสยามยุทธ” หรือการทำสงครามระหว่างไทยกับญวนเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๓๖ เพราะสัมพันธภาพอันเลื่อมสลาย เนื่องจากญวนพยายามครอบครองกัมพูชาของไทย ไทยกับญวนรบกันยืดเยื้อถึง ๑๓ ปี ก่อนที่ญวนจะขอสงบศึกในปี พ.ศ. ๒๓๔๙

เมืองพุทไธมาศกลับมาเป็นประเทศราชของไทย แล้วกษัตริย์ไทยแต่งตั้งเจ้าเมืองญวนให้เป็นเจ้าเมืองเช่นเดิม

หลังจากนั้นญวนก็เผชิญกับศัตรูรายใหม่ นักล่าอาณานิคมจากตะวันตก คือฝรั่งเศสที่ต้องการญวนเป็นเมืองขึ้น เมืองพุทไธมาศ หลุดจากไทยไปเป็นของฝรั่งเศส เมื่อถูกฝรั่งเศสตีแตกใน พ.ศ. ๒๔๐๙

เมืองพุทไธมาศ ที่พงศาวดารเขมร เรียกว่า บันทายมาศ แต่บางแห่งก็ว่า เมืองเปียม ส่วนเอกสารไทยมักเรียก พุทไธมาศ บางทีก็ออกชื่อว่า ฮาเตียน นี้ เป็นเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และเป็นดินแดนที่เกิดการแย่งชิงกันบ่อย ๆ ระหว่างญวนกับเขมร

ปัจจุบัน เอกสารบางแห่งว่า บันทายมาศ หรือ พุทไธมาศเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดกัมปอตของกัมพูชา

จังหวัดกัมปอต มีพื้นที่ด้านเหนือติดกับจังหวัดกัมปงสะปือ และจังหวัดตาแก้ว ทิศตะวันออกติดกับเวียดนาม ทิศตะวันตกติดกับเกาะกง ส่วนทิศใต้ติดกับจังหวัดแกบ จังหวัดสีหนุวิลล์ และทะเลฝั่งอ่าวไทย

ส่วนทางเวียดนาม มีเมืองฮาเตียน เป็นเมืองชายแดนริมฝั่งทะเล ถือเป็นเมืองท่าเกือบสุดอ่าวไทย ที่มีเส้นทางการค้าไปถึงสยาม ซึ่งในอดีตนั้น กล่าวกันว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่รู้จักกันในชื่อเมืองพุทไธมาศ

จึงอาจเป็นไปได้ว่า เมืองพุทไธมาศในสมัยกรุงธนบุรีนั้น ภายหลังถูกแบ่งออกเป็นของเขมรส่วนหนึ่ง (บางส่วนของจังหวัดกัมปอต) และของญวนส่วนหนึ่ง (เมืองฮาเตียน)

อนึ่ง จากที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “ครั้นณ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรมสิบห้าค่ำ . . . มาถึงปากน้ำระยอง นายบุญมีจึงนำเอา **องไก่อเล้ง** จันทหาร กับ เครื่องราชบรรณาการขึ้นทูลถวาย ณ ค่าย” นั้น

องไก่อเล้ง นี้ น่าจะเป็นญวน เพราะคำว่า อง (ông เวียดนามว่า องม) เป็นคำนำหน้านามในภาษาญวนเพื่อใช้เรียกอย่างให้เกียรติ

ในฉบับหมอบรัดเล และฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุชื่อต่างออกไปจากฉบับพันจันทุมมาศว่า องโตเรื่อง และ องโกเรื่อง ตามลำดับ

องไก่อเล้ง ผู้ปรากฏนามเพียงวาบเดียวในพระราชพงศาวดารเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นี้ คู่มือชื่อคล้ายคลึงใกล้เคียงกับนามเจ้าเมืองในเวียดนามที่ปรากฏในเหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ว่า “ในปีชาล จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ นั้น ฝ่ายข้างเมืองญวน **องโกเซิง เจ้าเมืองก๊วยเยิน** ยกกองทัพมาตีเมืองโขงอ่อน องเซียงลือเจ้าเมืองยกพลทหารออกต่อรบ ด้านทานมิได้ก็แตกฉานพ่ายหนีทิ้งเมืองเสีย”

เมืองกุยเฮิน ปัจจุบันคือ เมืองกุยเฮิน เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งทางภาคใต้ของเวียดนาม

ตึกแดงในอดีต

ตึกแดง

การาบ กองอยู่นกเล็ก

ด้วยการข่าวที่มีประสิทธิภาพ พระเจ้าตากได้ทรงทราบเรื่อง ผู้จะมาเข้าร่วมกับกองกำลังกู้ชาติ ถูกสกัดขัดขวาง ที่ เมืองชลบุรี

“จึงทรงพระกรุณาให้หานายทัพนายกองมาเฝ้าพร้อมกันแล้ว จึงตรัสประภาษว่า เราปรารถนาการทั้งนี้ สู้อเสียชีวิตเพราะกรุณาแก่สัตว์โลก ซึ่งหาที่พึ่งพำนักมิได้ และแผ่นดินจะไม่จลาจลสมบูรณเป็นที่ตั้งพระศาสนาได้นั้น เพราะปราศจากหลักคือคนอาสาสมัคร และบัดนี้นายทองอยู่นกเล็ก ซึ่งตั้งอยู่เมืองชลบุรี ประพฤติพาลทุจริต คอยทำร้ายข่มเหงอาณาประชาราษฎร์ผู้หาที่พึ่งมิได้ บรรดาที่มีน้ำใจกักตักจะมาพึ่งเรานั้นก็มิได้ ด้วยนายทองอยู่นกเล็ก เป็นเสี้ยนหนามคอยสกัดตัดทางสัญจรคนทั้งปวงไว้ ควรเราจะไปสั่งสอนทรมานนายทองอยู่นกเล็ก ให้ตั้งอยู่ตามธรรมให้ราบคาบก่อน สมณพราหมณ์ประชาราษฎร์จะได้อยู่เย็นเป็นสุข นายทัพนายกองก็เห็นพร้อมกันตามพระราชดำริ”

แล้วในวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน (วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๑๐) พระเจ้าตากได้ยกทหารออกจากเมืองระยองไปชลบุรี โดยทางบก เพื่อจะปราบนายทองอยู่นกเล็ก ที่คอยทำการสกัดตัดทางผู้จะมาสมทบกันดี ดังกล่าว

เมื่อหยุดประทับอยู่ ณ บ้านหนองมนให้ทหารไปสอดแนมได้ความว่า นายทองอยู่นกเล็ก อยู่ในเมือง จึงรับสั่งให้เตรียมพลทหาร ศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยไว้พร้อมแล้ว รับสั่งให้ยกทหารเข้าไปหยุดประทับ ณ วัดหลวง (วัดใหญ่อินทาราม) ทางใกล้เมืองประมาณ ๑๐๐ เส้น จึงดำรัสให้นายบุญรอดแสนอ่อน นายชื่น บ้านค่าย ซึ่งเป็นสหายกันกับนายทองอยู่นกเล็ก เข้าไปว่ากล่าวโดยยุติธรรม นายทองอยู่นกเล็ก ก็อ่อนน้อมโดยดี

นายบุญรอด นายชื่น จึงนำนายทองอยู่นกเล็กเข้ามาเฝ้า ณ วัดหลวง สวามิภักดิ์กระทำสัตย์ถวายแล้ว นำเสด็จเข้าไป ณ เมืองชลบุรี ประทับอยู่ ณ เก๋งจีน แล้วนายทองอยู่นกเล็ก จึงนำเสด็จทรงช้างพระที่นั่ง **นายบุญมีมหาดเล็ก เป็นความทุกข์** เสด็จเสียบทอดพระเนตรเมืองชลบุรี

แล้วนายทองอยู่นกเล็ก จึงพาขุนหมื่นกรมการถวายบังคม ทรงพระกรุณาให้นายทองอยู่นกเล็ก เป็นพระยาอนุราชบุรีศรีมหาสมุทร ตั้งขุนหมื่นกรมการตามฐานาคักดีเมืองชลบุรี แล้วพระราชทาน กระบี่บังเงินเล่มหนึ่ง เลื่อเข็มคาบดอกใหญ่พื้นแดง ดุมทองแก้วเม็ดตัวหนึ่ง เข็มขัดทองประดับพลอยสายหนึ่ง แล้วพระราชทานราโชวาท สั่งสอนว่า แต่ก่อนท่านประพฤติการอันเป็นอาชกรรมทุจริตนั้นจงละเสีย ประพฤติกุศลสุจริตให้สมควรด้วยฐานาคักดีแห่งท่าน จะได้เป็นเกียรติยศสืบไปในกาลเบื้องหน้า จะเป็นวาสนาติดตามในอนาคต แล้วจึงพระราชทานเงินตราไว้ ๒ ชั่ง สำหรับสงเคราะห์แก่พราหมณ์ประชาราษฎร์ผู้ยากไร้ซึ่งขัดสนด้วยข้าวปลาอาหาร

แล้วตรัสสั่ง พระยาอนุราชว่า ผู้ใดจงใจจะอยู่ในสำนักท่าน ๆ จงโอบอ้อมอารี เลี้ยงดูไว้ให้เป็นผล ถ้าผู้ใดมีน้ำใจสวามิภักดีจะตามเราออกไป ท่านจงอย่ามีน้ำใจอิจฉาเกลียดกันไว้ ช่วยส่งผู้นั้นออกไปให้ถึงสำนักเรา อย่าให้เป็นเหตุการณ์ประการใดได้ แลท่านจงบำรุงพระบวรพุทธศาสนาอาณาประชาราษฎร์ให้ทำมาหากินตามลำเนาอย่าให้มีใจผู้ร้ายเบียดเบียนแก่กันดี

แล้วพระราชทานเงินตราอาหารแก่สัปเหร่อให้คั้น خاکศพอันอดอยากอาหารตายนั้นเผาเสีย แล้วพระราชทานบังสุกุลทาน และพระราชทานเงินตราอาหารแก่ยาจกวงนิพกในเมืองชลบุรีเป็นอันมาก แล้วอุทิศกัลปนาพระราชทานกุศล

ให้แก่หมู่เปรตไปในปรโลกนั้นเพื่อจะเป็นปัจจัยแก่พระ
ปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ

ครั้น ณ วันศุกร์จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับมา
เมืองระยอง

วันศุกร์ที่เสด็จจากชลบุรีกลับระยองคือ วันใดกันแน่
โดยระยะทางนั้น การเดินทางจากบางปลาสร้อย
ไปนาเกลือ ตอนขาไป ท่านใช้เวลา ๒ วัน จากนาเกลือไป
น้ำเก่า หรือโดยปริยายคือ เมืองระยอง ใช้เวลา ๓ วัน
รวมระยะทางจากบางปลาสร้อย ถึงระยอง ต้องเดินทาง
๙ วัน จะมีเส้นทางใดหรือไม่ ที่จะทำให้การเดินทาง
ทางบกกินเวลาน้อยกว่านี้ ย่อมไม่น่าจะมี (เพราะจากนาเกลือ
ก็ได้ชาวบางละมุงนำทาง คงไม่พาเดินวอกวนให้เสียเวลา
เปล่า ๆ เป็นแน่) เมื่อรวมเวลาเดินทางกับเวลาตอนอยู่ใน
ในเมืองชลบุรีอีก ๕- ๖ วัน (เพื่อปฏิบัติภารกิจและพักทัพ)
ก็คงใช้เวลาสำหรับการนี้ราวสองสัปดาห์ (ไม่นับรวมการ
เดินทางขากลับ)

แม้อาจจะทำให้เร็วขึ้นกว่าตอนเดินทางขาไป
เมืองระยองดังกล่าวได้บ้างแต่ย่อมต้องใช้เวลาไม่น้อย
กว่า ๗ วัน เป็นแน่ เมื่อออกเดินทางในวันศุกร์ ก็ไปถึงบ้าน
หนองมนในวันพฤหัสบดี ครั้นพอวันศุกร์ เข้าไปในเมืองชลบุรี
แล้วเสด็จกลับในวันศุกร์เดียวกันนั้นเลย ก็ย่อมมีน้ำจะใช้

ภารกิจในเมืองชลบุรีที่ระบุนไว้ก็คือ “พระราชทาน
เงินตราอาหารแก่สัปเหร่อให้คั้นซากศพอันอดอยาก
อาหารตายนั้นเผาเสีย แล้วพระราชทาน บังสุกุลทาน และ
พระราชทานเงินตราอาหารแก่യാจกวณิพิกในเมืองชลบุรี
เป็นอันมาก แล้วอุทิศกัลปนาพระราชทานกุศลให้แก่
หมู่เปรตไปในปรโลกนั้น เพื่อจะเป็นปัจจัยแก่พระปรมาภิเชก
สัมโพธิญาณ”

จากความดังกล่าว ให้นัยว่า พระเจ้าตากทรงอยู่
ร่วมด้วยในการบังสุกุลทานแก่ซากศพอันอดอยากอาหาร
ตาย รวมทั้ง การอุทิศกัลปนาพระราชทานกุศลให้แก่
หมู่เปรตไปในปรโลก การทรงประทับอยู่ในเมืองชลบุรี ๕- ๖ วัน
ย่อมมิใช่เรื่องเกินจริงแต่ประการใด อีกทั้ง พระราช
พงศาวดารระบุนวันออกเดินทางเสด็จกลับจากเมืองชลบุรี
ว่า เป็นวันศุกร์ เมื่อใช้วันสำหรับการเดินทางมา ๙ วันแล้ว
ก็ต้องอีก ๕ - ๖ วัน ถึงจะเป็นวันศุกร์อีกครั้ง

ดังนั้น วันศุกร์ที่เสด็จจากชลบุรีกลับระยองก็คือ
วันศุกร์ที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ วัน แรม ๓ ค่ำ เดือน
๖ ปีกุน

ในการเดินทางกลับนั้น คงใช้เวลาเท่าเดิม หาก
กลับทางบก แต่ถ้ากลับทางเรือ อาจเร็วกว่า ใช้เวลาน้อย
กว่านั้น แต่ตอนนั้น เรือไม่น่าจะเพียงพอรองรับทหารที่
ยกกันมาจากระยองได้ทั้งหมดการจะทรงกลับทางเรือ
โดยลำพังพระองค์ แล้วปล่อยเหล่าทหารให้กลับทางบก
คงเป็นไปได้ จึงน่าจะกลับทางบกเหมือนขามา เพราะ
มีนัยว่า ทรงช้างขณะเดินทาง (ดังที่กล่าวในตอนเสด็จ
เข้าไปในเมืองชลบุรี) จึงต้องเสด็จกลับทางบกแน่ ๆ โดย
กลับถึงระยองในวันเสาร์ที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๑๐
วันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน

ก่อนไปวัดใหญ่อินทาราม เมืองชลบุรี เพื่อปฏิบัติ
การกำราบนายทองอยู่เหล็ก ได้หยุดประทับอยู่ ณ บ้าน
หนองมนก่อน จุดที่ประทับที่บ้านหนองมนนั้น เชื่อกันว่า
คือ บริเวณ**วัดแจ้งกลางดอน** ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง
ชลบุรี ในปัจจุบัน

เมื่อออกจากระยองในวันศุกร์ที่ ๑ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๓๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน โดยใช้เวลา ๙ วัน
พระองค์ก็น่าจะประทับอยู่ ณ บ้านหนองมน ในวันเสาร์ที่
๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๑๐

ส่วนการยกทัพเข้าไปประทับที่วัดใหญ่อินทาราม
คงเป็นวันถัดไป คือวันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๑๐

บริเวณแยกเฉลิมไทย ชลบุรี
เอกสารบางแห่งว่าเป็นภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐

ที่ตั้งเมืองชลบุรี

เกี่ยวกับที่ตั้งเมืองชลบุรีในขณะนั้น ซึ่งความในพงศาวดารกล่าวว่า “รับสั่งให้ยกทหารเข้าไปหยุดประทับ ณ วัดหลวง ทางใกล้เมืองประมาณ ๑๐๐ เส้น”

เส้น เป็นหน่วยวัดความยาวของไทย กำหนดไว้ว่ามีความยาวเท่ากับ ๒๐ วา แต่เนื่องจากหน่วยเส้นนี้วัดจากหน่วยวา และระยะวาของแต่ละคนไม่เท่ากัน ระยะเส้นจึงอาจคลาดเคลื่อนไปได้มาก พระราชบัญญัติมาตราชั่ง ตวง วัด พระพุทธศักราช ๒๔๖๖ จึงกำหนดให้ ๑ เส้นยาวเท่ากับ ๔๐ เมตร และ ๑ วายาวเท่ากับ ๒ เมตร เป็นต้นมา ส่วน **วา** มีที่มาจากการกางแขนทั้งสองออกไปข้างลำตัวในแนวราบ หนึ่งวาวัดจากปลายนิ้วกลางของแขนข้างหนึ่ง (หรือนิ้วอื่นที่ยาวที่สุดสำหรับบางคน) ผ่านออกไปยังปลายนิ้วกลางของแขนอีกข้าง

การกะประมาณระยะทางเป็นเส้นเป็นวาในยุคก่อนนั้น น่าจะประมาณจากการนับการย่างเดิน เช่น ๒ ก้าวเท่ากับหนึ่งวา หรือประมาณนั้น ดังนั้นระยะทาง ๑๐๐ เส้น ก็จะประมาณจากการนับก้าวอย่างได้ ๔,๐๐๐ ก้าวโดยประมาณ

ด้วยเหตุดังนั้น หากนำระยะทางที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร มาเทียบว่า ๑๐๐ เส้น เท่ากับ ๔ กิโลเมตร แล้วไปหาจุดพิกัดความห่างจากวัดหลวง หรือวัดใหญ่ อินทาราม ก็คงจะได้ที่ตั้งเมืองชลบุรี อยู่ก่อนถึงวัดเขาบางทราย ไม่กี่สิบลเมตร ซึ่งไม่น่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง

อีกทั้งสภาพพื้นที่หรือเส้นทางจากวัดหลวงไปยังที่ตั้งเมืองชลบุรี อาจต้องเดินอ้อมแอ่งน้ำ ที่รกชัฏ หรือชวากขวางต่าง ๆ แม้หากวัดระยะในแนวตรงอาจไม่ไกลกันสักเท่าไร แต่เมื่อเป็นการนับก้าวเดิน จำนวนก้าวก็ยังย่อมมากกว่าเป็นธรรมดา

การหาที่ตั้งเมืองชลบุรีจึงต้องละวางตัวเลขจำนวนระยะทางที่พงศาวดารระบุไว้ ไม่นำมาใช้พิจารณาต้องพิจารณาจากข้อความในพงศาวดารอีกตอนซึ่งว่า “นำเสด็จเข้าไป ณ เมืองชลบุรี **ประทับอยู่ ณ เก่งจีน**”

เก่งจีน น่าจะบ่งชี้ตำแหน่งที่ตั้งเมืองชลบุรีได้ชัดเจนเที่ยงตรงกว่าจำนวนระยะห่างระหว่างวัดหลวงกับเมืองชลบุรี ที่ว่าใกล้เมืองประมาณ ๑๐๐ เส้น

เก่งจีน (เรือนตึกมีรูปหลังคาแบบศาลเจ้าจีน) ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประทับ ณ เมืองชลบุรี นั้น จากคำบอกเล่ากล่าวขานและนามสถานที่ซึ่งยังคงปรากฏอยู่ตราบนทุกวันนี้ พอเชื่อได้ว่า ปัจจุบันคือ บริเวณที่เรียกกันตามภาษาชาวบ้านว่า **“หน้าเก่ง”** ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลเจ้า (ศาลเจ้าเก่ง) ที่ชื่อว่า ศาลเจ้าเซ่งจ้อยโจวซือ กง ตั้งอยู่ระหว่างถนนวิจิตรปราการกับถนนเจตนัจฉา และระหว่างซอยสาครพิทักษ์ กับซอยต้นจันทร์ ในพื้นที่ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี ตามระยะในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ อยู่ห่างวัดใหญ่อินทาราม ในแนวตรงประมาณ ๖๐๐ เมตร หรือตามแนวถนนราว ๘๐๐ เมตรหรือโดยประมาณคือ ๑ กิโลเมตร

โดยสังเขป อาณาบริเวณของเมืองชลบุรียุคนั้น น่าจะครอบคลุมพื้นที่ชอยต่าง ๆ ในปัจจุบัน จากทางด้านตะวันออกเป็นต้นมา ดังนี้ ชอยคูกำพล กลบ้อมค่าย บ่ายพลนำ สำราญราษฎร์ ชาติเดชา ท่าเรือพลี ศรีนิคม ปฐมวัย เกรียงไกรยุค สุขนิรันดร์ เสริมสันติ ฯ

นามถนนวิจิตรปราการ ที่ตั้งศาลเจ้าเก่ง นี้ คงเป็นชื่อที่ตั้งขึ้นตามราชทินนาม (พระยา) วิจิตรปราการ ของพระเจ้าตาก เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร (ตามที่เชื่อกันตามสาระในพงศาวดารบางฉบับ) เพื่อเทิดธำรงพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหรือพระเจ้ากรุงธนบุรี นั่นเอง

จากที่ในเหตุการณ์ช่วงนี้พระราชพงศาวดารกล่าวถึงชื่อ เมืองชลบุรี ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของวัดใหญ่อินทาราม ที่ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลมะขามหย่ง และกล่าวถึงนามสถานที่พักพิงเมื่อคืนวันเสาร์ที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ในตอนขาไปเมืองระยองว่า บางปลาสร้อย ซึ่งปัจจุบันเป็นอาณาบริเวณพื้นที่ด้านตะวันตกของคลองบางปลาสร้อย ทางด้านใต้ของวัดเนินสุทธาวาส ลงมา อันอยู่ในท้องที่ตำบลบางปลาสร้อย และเป็นแถบทางด้านตะวันออกของวัดใหญ่อินทาราม เท่ากับสี่โดยชัดเจนว่าการเอ่ยนาม เมืองชลบุรี กับชื่อ บางปลาสร้อย ในพระราชพงศาวดารนั้น เป็นการกล่าวถึงสถานที่คนละแห่งกัน

อนึ่ง จากที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “พระราชทานเงินตราไว้ ๒ ชั่ง สำหรับสงเคราะห์แก่พราหมณ์ ประชากรราษฎรผู้ยากไร้ เชื้อใจซึ่งขัดสนด้วยข้าวปลาอาหาร” นั้น

ในตอนนั้น ย่อมยังคงเหมือนกับสมัยอยุธยา คือ ใช้เงินพดด้วงกันอยู่ เงินพดด้วง (เงินตราโบราณ รูปชด กลมคล้ายตัวด้วง) สมัยอยุธยามีอยู่สี่ขนาด คือ ๑ บาท ๒ สลึง ๑ สลึง และ ๑ เฟื้อง โดยมีอัตรามูลค่าคือ ๒ เฟื้อง เท่ากับ ๑ สลึง ๔ สลึง เท่ากับ ๑ บาท ๔ บาท เท่ากับ ๑ ตำลึง ๒๐ ตำลึง เท่ากับ ๑ ชั่ง ส่วนที่น้อยกว่า เฟื้อง ก็คือ เบี้ย ของเดิมว่า ๔๐๐ เบี้ย เท่ากับ ๑ เฟื้อง

เงิน ๒ ชั่ง ที่พระราชทาน ตามจำนวนตัวเลขก็จะ เท่ากับ ๑๖๐ บาท แต่สำหรับมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ น่าจะมีมูลค่าเป็นหมื่นเป็นแสนบาท สำหรับปัจจุบัน หรืออาจ มากกว่านั้น เมื่อคิดตามสภาพแห่งสภาวการณ์ที่เสมือน อยู่ใน ภาวะเงินเฟืดเรื้อรัง ณ ห้วงสมัยแห่งเวลาสงคราม

จากความในพระราชพงศาวดารดังกล่าว สภาพ ของเมืองชลบุรีในขณะนั้น คงทรุดโทรม ด้อยกำลังเป็น อันมาก จึงดูไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงนักที่ เอกสารบางแห่งกล่าวว่า เมื่อตอนเข้าไประยอง เพราะทรง เกรงกำลังอันกล้าแข็งของเมืองชลบุรี จึงหลบหนีไปเสีย และการพักทัพที่บริเวณบางปลาสร้อย อันอยู่ห่างออกมา จากตัวเมืองชลบุรีกว่า ๑๐๐ เส้น ก็คงมิใช่เพราะเกรงกลัว กำลังของเมืองชลบุรี แต่เพราะความเหมาะสมทาง ยุทธภูมิ ในการตั้งทัพ ที่ไม่อยู่ใกล้เมืองอันพลุกพล่าน จอแจด้วยผู้คนมากเกินไป มากกว่า และการไม่ยึดเมือง ชลบุรีเป็นฐานที่มั่น ก็คงเพราะความเสื่อมโทรม มากมาย ด้วยยากจนพิภพ ผู้คนอดอยากหิวโหยดังกล่าว และเมือง ชลบุรีอยู่ใกล้เขตอิทธิพลของพม่ามากเกินไป อยู่ใกล้ มากกว่าเมืองระยองและเมืองจันทบูร จึงไม่ยับยั้งตั้งทัพ ถาวรที่เมืองชลบุรี

ใช้ ผู้เดียวกับ ภา

ก่อนการปะทะกับกลุ่มต่อต้านในเมืองระยองนั้น ปรากฏชื่อนายทองอยู่นกเล็ก อยู่ในกลุ่มขุนรามหมื่นล้อม ด้วย จึงทำให้อาจเข้าใจไปได้ว่า นายทองอยู่นกเล็ก หนีไปจากระยอง แล้วรวบรวมสมัครพรรคพวกเครือข่าย ในเมืองชลบุรี คอยทำการสกัดตัดทางผู้จะไปเข้าร่วมกับ กองกำลังกู่ชาติที่ระยอง ดังกล่าว

แต่หากมองถึงความเป็นไปได้ที่หากนายทองอยู่ นกเล็กเป็นกรรมการเมืองระยองก็คงต้องมีภูมิลาเนาใน ระยอง ครั้นหนีมาชลบุรีแล้วใช้เวลาเพียงไม่นาน (ประมาณสามเดือน) ก็รวบรวมสมัครพรรคพวกคอยสกัด ตัดทางได้แล้วดูไม่หน้าจะง่ายอย่างนั้น

หรือที่แท้แล้ว นายทองอยู่นกเล็ก เป็นผู้กว้างขวาง อยู่ในเมืองชลบุรี ที่มีเครือข่ายสัมพันธ์โยงใยอยู่กับทาง ขุนรามหมื่นล้อม ที่เมืองระยอง จึงถูกนำชื่อไปอ้างว่าอยู่ใน กลุ่มกรรมการเมืองระยองที่ต่อต้านพระเจ้าตาก ทั้ง ๆ ที่แท้จริง แล้ว นายทองอยู่นกเล็ก มิได้เป็นกรรมการเมืองระยอง แต่ อย่างไรก็ดี แต่เป็นผู้กว้างขวางในเมืองชลบุรี

โดยในห้วงสมัยเดียวกันนั้น มีคนชื่อ ทองอยู่ ซึ่งมีชื่อเสียงกระฉ่อนอยู่ถึงสองคน จึงต้องมีการตั้งนาม ฉายาเพื่อการจำแนกว่า นายทองอยู่นกเล็ก คนหนึ่ง นายทองอยู่น้อย ชาวเมืองชลบุรี คนหนึ่ง

จากการตั้งนายทองอยู่นกเล็ก เป็นพระยา อนุราชบุรีศรีมหาสมุทร เจ้าเมืองชลบุรี นี้ และไม่มีการเอ่ย ถึงเจ้าเมืองชลบุรี หรือความเคลื่อนไหวใด ๆ ของผู้รั้งเมือง ชลบุรีเลย น่าจะแสดงว่า ช่วงก่อนหน้านั้น ตำแหน่ง เจ้าเมืองชลบุรี อาจว่างอยู่ หรือไม่ก็อาจหลบหนีละทิ้ง หน้าที่หายสาบสูญไป ก็ได้

อนึ่ง นายทองอยู่นกเล็ก นี้ เอกสารบางแห่งนำไป โยงว่าเป็นคนคนเดียวกับ **นายทองอยู่น้อย ชาวเมือง ชลบุรี** กล่าวคือ

เมื่อหยุดตองจา หนีการไล่ล่าของทัพมังมหานรธา มาจากทวาย มะริด ตะนาวศรี เมืองกระ ชุมพร ฯลฯ ทำยสุด หนีเข้ามายังเมืองเพชรบุรี นั้น กรมหมื่นเทพพิพิธ (พระราชโอรสพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ได้หนีมาด้วยกัน แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรุงศรีอยุธยา โปรดให้ หยุดตองจาไปอยู่เมืองชลบุรีและ กรมหมื่นเทพพิพิธไปอยู่เมืองจันทบูร

โดย กรมหมื่นเทพพิพิธ ก่อนหนีกองทัพพม่า นั้น ในคราวเมื่อถูกส่งไปปล่อยเสีย ณ เกาะลังกา เพราะ พัวพันการกบฏ บรรดาขุนนางและราษฎรเกาะลังกาที่ นิยมนับถือ ได้คิดการขบถจะจับพระเจ้าลังกาถอดเสีย จากเศวตฉัตร แล้วยกกรมหมื่นเทพพิพิธขึ้นครองราชย์ สมบัติในเมืองสิงขณนคร แต่ข่าวรั่ว พระเจ้าลังกาลัง ให้จับขุนนางกลุ่มคิดการและกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่ทรงรู้ พระองค์ก่อนจึงหนีออกจากเกาะลังกา ไปอยู่เมืองเทศ พอได้ข่าวลือว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว ก็โดยสาร กำปั่นแขกเข้ามาเมืองมะริด เมื่อทางกรุงฯ ทราบ ก็ให้รับ เข้ามาไว้ ณ เมืองตะนาวศรี แล้วแต่งข้าหลวงออกไปอยู่ กำกับ^๓

กรมหมื่นเทพพิพิธ เมื่ออยู่ที่จันทบูร บรรดาผู้คนชาวเมืองตะวันออกชวนกันนับถือ พากันมาสวามิภักดิ์พึ่งพระบารมีเป็นอันมาก กรมหมื่นเทพพิพิธจึงพาคนเหล่านั้นเข้ามาอยู่ที่ เมืองปราจีนบุรี และคนชาวหัวเมืองปราจีน เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เลื่องลือกันไปว่า เจ้าจะเสด็จยกเข้ามารบพม่า ช่วยกรุงเทพมหานคร จึงพากันมาเป็นพวก มาเข้าด้วยเป็นหลายพัน ทูลรับอาสาจะรบพม่า กรมหมื่นเทพพิพิธ จึงให้ตั้งค่ายอยู่ ณ เมืองปราจีนบุรี“ คาดว่ากำลังทหารของกรมหมื่นเทพพิพิธคงมีจำนวนรวมประมาณ ๑๐,๐๐๐ นาย และเข้ามาอยู่ที่เมืองปราจีนบุรี เมื่อประมาณเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๐๙

จากจำนวนกำลังพลของกรมหมื่นเทพพิพิธ เมื่อรวมกับปริมาณพลชาวหัวเมืองตะวันออกของกองทัพพระเจ้าตาก และกำลังทหารในเมืองระยองและจันทบุรี ฝ่ายที่ต่อต้าน แสดงว่า ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง **ชายฉกรรจ์ชาวหัวเมืองชายทะเลตะวันออก โดยเฉพาะเมืองชลบุรี เมืองระยอง เมืองจันทบูร ได้มีส่วนร่วมในการสู้รบ ประมาณเกือบสองหมื่นคน** นับเป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อเทียบกับสัดส่วนประชากรของสยามประเทศในขณะนั้น ซึ่งไม่มีข้อมูลสถิติอันแน่ชัด แต่ประมาณว่า คงมีจำนวนหลักล้านต้น

กล่าวกันว่า เพราะการเข้าร่วม (หรืออาจถูกบังคับ) กะเกณฑ์ ให้เข้า) กองทัพกรมหมื่นเทพพิพิธ ทำให้เมืองชลบุรี (ละแวกหน้าแก่ง) ทรุตโทรม ด้อยกำลังลงเป็นอันมาก ผู้เฒ่าผู้แก่คนสูงอายุ ชาตคนหนุ่มคอยดูแลช่วยเหลือ เกิดความยากไร้เข็ญใจ ขัดสนข้าวปลาอาหาร หิวโหย จนอดอยากอาหารตายมากมาย บ้างก็กลายเป็นยากจนจนยาก ทีวีวเร่ร่อนขออาหารประทังชีวิตในท่ามกลางความขาดแคลนขัดสนของเมืองที่เสียบึงฉุกริบเข้ากองทัพจนมิเหลือเหลือ

อำนาจนั้น หอมหวานชวนคลั่งไคล้ให้ตะกายคว้า แม้ต้องแลกมาด้วยหยาดเลือด หยดน้ำตา ความทุกข์ยาก ลำเค็ญแสนเข็ญของไพร่ฟ้าประชาชี ที่แม้ในท้ายที่สุดแล้ว เป็นเพียงแค่การไขว่คว้าความว่างเปล่า ก็ตาม

ฝ่ายคนในกรุงศรีอยุธยาที่ได้ทราบกิตติศัพท์ ต่างก็พากันหนีไปเข้าร่วมในกองทัพกรมหมื่นเทพพิพิธด้วยเป็นจำนวนมาก รวมทั้งข้าราชการที่มีชื่อเสียงหลายคน เช่น พระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งดำรงตำแหน่งจตุสดมภ์วัง

เมื่อรัฐบาลอยุธยาภายใต้ราชวงศ์บ้านพลูหลวง ทราบข่าว แม้สมเด็จพระเจ้าเอกทัศนี้ จะมีพระชนกองค์เดียวกันกับกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่เพราะเคยมีประวัติการคิดแย่งชิงราชสมบัติมาก่อน ทำให้ที่ว่าจะมาช่วยรบกับทหารพม่า จึงดูน่าแคลง เพื่อการรักษาเสถียรภาพทางการเมือง ทางทหารจึงส่งกองทัพออกไปปราบ หมายถึงจับตัวกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่ทำการรบกันหลายครั้ง สูญเสียรีพลกันพอสมควร ก็ไม่ปรากฏผลแพ้ชนะ

กรมหมื่นเทพพิพิธ เมื่อตั้งค่ายอยู่ ณ เมืองปราจีนบุรี แต่งให้หมื่นเค้า (บางแห่งว่า หมื่นแก้ว) หมื่นศรีนาวา ชาวเมืองปราจีนบุรี และนายทองอยู่น้อย ชาวเมืองชลบุรี คนทั้งสามนี้เป็นนายช่างฝีมือเข้มแข็ง ให้เป็นนายทัพหน้าคุมพลชาวหัวเมืองต่าง ๆ สองพันเศษ ยกมาตั้งค่ายอยู่ ณ ปากน้ำโยทะกา^๙

ปากน้ำโยทะกา ดังกล่าว เอกสารหลายแห่งระบุว่า คือจุดที่แม่น้ำนครนายกไหลมาบรรจบกับแม่น้ำบางปะกง

จากแผนที่ใน Google Map แสดงจุดบรรจบกันของแม่น้ำนครนายกกับแม่น้ำบางปะกง ในแถบบริเวณตำบลบางสมบุรณ์ อำเภอองครักษ์ นครนายก กับ ตำบลบางเตย อำเภอบ้านสร้าง ปราจีนบุรี

ด้วยสอดคล้องกับนัยของเอกสารหลายแห่งที่ว่า เป็นจุดบรรจบกันของแม่น้ำนครนายกกับแม่น้ำบางปะกง หากไม่ตรวจสอบให้แน่ชัด ก็อาจยึดถือ หรือเข้าใจเอาว่า นั่นคือ ปากน้ำโยทะกา ก็ได้

แต่จาก Google Map เช่นกัน มีจุดที่แม่น้ำสองสายบรรจบกันอีกแห่งหนึ่ง อยู่ทางด้านใต้ลงมา เป็นแม่น้ำที่ระบุว่ามีชื่อ แม่น้ำบางปะกงทั้งสองสาย สายหนึ่งไหลมาจากทางอำเภอบ้านสร้างปราจีนบุรี อีกสายไหลมาจากอำเภอบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา โดยจุดบรรจบกันอยู่ในพื้นที่ตำบลบางแตน อำเภอบ้านสร้าง ปราจีนบุรี กับตำบลโยชะกา อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา

จุดบรรจบของแม่น้ำสองสายทั้งสองแห่ง ห่างกันแบบวัดแนวตรง ประมาณ ๑๓ กิโลเมตรและจุดบรรจบที่ตำบลบางแตน อำเภอบ้านสร้าง ปราจีนบุรี กับ ตำบลโยชะกา อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา ห่างจากปากน้ำโจ้โล้ ประมาณ ๓๖ กิโลเมตร

ด้วยจุดบรรจบด้านใต้ มีนามตำบลว่า โยชะกา อยู่ด้วย ก็ชวนให้ลังเลว่าปากน้ำโยทะกา คือที่ใดกันแน่ ดูท่า จะอาศัย ลุงกู แต่เพียงลำพัง ย่อมมิได้ชะแล้ว

ต้องใช้ข้อมูลสมัยรัชกาลที่ ๓ ช่วยในการตัดสินใจ จากภาพวาดเส้นทางแม่น้ำแผ่นดินที่ ๓ ในโคลงนิราศ ฉะเชิงเทรา (กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์) ได้แสดงจุดบรรจบกันของแม่น้ำนครนายก กับ แม่น้ำบางปะกง ที่ปากน้ำโยทะกา โดยมี **บางแตน** เป็นจุดใกล้เคียงสุด

เมื่ออาศัยชื่อ บางแตน ริมปากน้ำโยทะกา เป็นหลัก หรือหมุดหมายสำคัญของที่ตั้งแห่ง ปากน้ำโยทะกา ประกอบกับ นามตำบลว่า โยทะกา ณ ละแวกบริเวณ บรรจบของแม่น้ำสองสาย แห่งนี้ในปัจจุบัน โดยลวงวางเรื่องชื่อแม่น้ำว่า บางปะกง ทั้งสองสาย ซึ่งระบุไว้ในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ ดังกล่าว จึงชี้ชัดได้ว่า

ปากน้ำโยทะกา ในปัจจุบัน (จากที่ปรากฏในแผนที่ Google Map) ก็คือ จุดที่แม่น้ำสองสาย ซึ่งมาจากทางอำเภอบ้านสร้าง ปราจีนบุรี สายหนึ่งกับอีกสายหนึ่งมาจากด้านอำเภอบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา ไหลมาบรรจบกันในพื้นที่ตำบลบางแตน อำเภอบ้านสร้าง ปราจีนบุรี กับ ตำบลโยทะกา อำเภอบางน้ำเปรี้ยว ฉะเชิงเทรา

เมื่อมังมหานรธา รู้เรื่องกองกำลังที่ตั้งค่ายอยู่ ณ ปากน้ำโยทะกา จึงให้ เมฆราโอบ กับ แผนวนจอบ นำทหาร ๓,๐๐๐ นาย ยกทัพเรือออกไปยังปากน้ำโยทะกา^{๑๑}

ผู้นำทัพทั้งสองของพม่าทราบว่ามีกองกำลังขนาดใหญ่อยู่ที่เมืองปราจีนบุรีด้วย จึงรายงานต่อมังมหานรธาให้จัดกองทัพยกและกองทัพเรือมายังปราจีนบุรี

แล้วกองทัพพม่า นำโดย เมฆราโอบ กับ แผนวนจอบ ก็สามารถตีหักเอาค่ายปากน้ำโยทะกาได้ หมิ่นเค้า หมิ่นศรีนาวา พลีชีพในสนามรบ แต่ นายทองอยู่น้อย ชาวเมืองชลบุรี หนีรอดได้

ในขณะที่ชาวเมืองจันทบุรี ระยอง บางละมุง ชลบุรี และปราจีนบุรี กำลังต่อสู้กับพม่าอย่างทรหดอยู่ที่ปากน้ำโยทะกา นั้น กรมหมื่นเทพพิพิธทราบข่าวพม่าส่งกองทัพยกและกองทัพเรือมายังปราจีนบุรี ก็ไม่คิดอยู่ต่อสู้ได้พม่าหม้อม บรรดา ลูกเมีย อพยพหนีไปนครราชสีมา ทางช่องเรือแตก ฝ่ายนักรบอาสาชาวเมืองภาคตะวันออก เมื่อทราบว่าตัวหัวหน้าหนีเอาตัวรอดไปแล้ว ก็กระแสน่าขันเขินแแยกย้ายกันกลับเมืองตน

เอกสารอีกเล่มที่กล่าวชื่อ นายทองอยู่น้อย เป็น นายทองอยู่น้อย เล่าเรื่องต่อว่า นายทองอยู่น้อย พาพรรคพวกหลบไปอยู่กับพระระยอง แล้วได้ร่วมกับกลุ่มต่อต้านในระยอง อันมีขุนรามหมื่นล้อม เป็นอาทิ

ทำการโจมตีกองกำลังพระเจ้าตาก แต่ฝ่ายตนแตกพ่าย จึงได้กลับไปชลบุรี ถิ่นเดิม คอยตั้งสกัดชายชาญผู้หาญกล้า ที่มุ่งมาระยอง เพื่อเข้าร่วมกองทัพพระเจ้าตาก ดังกล่าวแล้ว

ก็ไม่ทราบแน่ชัด เพราะมีนามเดียวกัน ชื่อเหมือนกัน ต่างกันที่ฉายา จึงเกิดการจับแพะชนแกะ ขึ้นหรือเปล่า อีกทั้ง หากนายทองอยู่น้อย เป็นคนคนเดียวกับ นายทองอยู่น้อย นักรบอาสาแห่งบูรพา จริง ก็ไม่น่าจะมีพฤติกรรมดังจะกล่าวเกี่ยวกับนายทองอยู่น้อย ในภายหลัง (หัวข้อ กวาดล้างโจรสลัด)

อนึ่งระยะเวลาที่ปรากฏนามนายทองอยู่น้อย ที่เมืองระยองก็ดูจะคาบเกี่ยวกันกับเหตุการณ์ที่ปากน้ำโยทะกา ดังความในฉบับหมอบรัดเลว่า

“ฝ่ายเจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธ กับพระยารัตนาธิเบศร์ และขุนนางซึ่งหนีออกไปจากกรุงเทพเป็นหลายนาย พาสัครพรรคพวก ไพร่พลครอบครัวหนีพม่าไปแต่เมืองปราจีน ขึ้นทางด่านช่องเรือแตกไป ณ เมืองนครราชสีมา แต่ครั้งกรุงยังไม่เสียนั้น ไปตั้งอยู่ ณ ด่านโคกพระยา”

คือเมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธ ทิ้งให้นักรบอาสาจากตะวันออก ภายใต้การนำส่วนหนึ่งของนายทองอยู่น้อย ชาวเมืองชลบุรี ลี้ภัยพม่าอยู่ที่ปากน้ำโยทะกา แล้วหนีเอาตัวรอดไปทางด่านช่องเรือแตก นั้น กรุงศรีอยุธยา ก็ยังไม่แตก แต่ไม่ระบุนเวลาโดยชัดเจน ขณะที่เมื่อกลุ่มขุนรามหมื่นล้อม อันมีชื่อนายทองอยู่น้อย ร่วมอยู่ด้วย ต่อต้านกองกำลังกษัตริย์ของพระเจ้าตากด้วยวิธีการรุนแรง ก็เกิดก่อนกรุงแตก คือช่วงเกือบสิ้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ก่อนกรุงแตกสองเดือนกว่า

อีกทั้ง เมื่อวันทหารม้าในวันอาทิตย์ที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ที่บ้านพรานนกซึ่งมีข้อความในพระราชพงศาวดารระบุว่า **ทหารพม่ายกมาแต่บางคาง** นั้น คงเป็นการกล่าวถึงสถานที่แบบกว้างหรืออย่างที่ปัจจุบันเรียกว่าพูดแบบเหมาจังหวัด นั่นก็คือ โดยรายละเอียดแล้ว ทหารพม่าเหล่านั้นเป็นกองกำลังที่กลับมาจากการปราบกลุ่มนักรบอาสาจากตะวันออก ที่ปากน้ำโยทะกา (เพราะมีจำนวนสองพันกว่านาย ขณะที่ตอนขาไปมีสามพัน คงเพราะล้มตาย จึงเหลือกลับมาสองพันกว่านาย) มิใช่กองกำลังจากบางคางหรือ เมืองปราจีนบุรีชุดที่ไปสลายฐานกำลังกรมหมื่นเทพพิพิธที่เมืองปราจีนบุรี

หากเป็นดังนั้น ก็ยิ่งสนับสนุนข้อมูลที่ว่า นายทองอยู่่นกเล็ก เป็นคนละคนกับ นายทองอยู่น้อย ชาวเมืองชลบุรี ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เพราะเพียงยี่สิบกว่าวัน หรือราวสามสิบวัน การที่นายทองอยู่น้อย ซึ่งแตกหนีไปจากปากน้ำโยทะกา แล้วจะไปเข้ากับผู้รั้งเมืองระยอง เพื่อต่อต้านกองกำลังกษัตริย์ของพระเจ้าตาก ดูจะเป็นช่วงเวลาอันกระชั้น ราวรััดเกินไป และด้วยวิสัยของนักรบอาสาที่เคยต่อกรกับพม่ามาอย่างมิตันไร จะต่อต้านกองกำลังที่มีเจตนารมณ์ในการขับไล่กองทัพพม่าให้ออกไปจากผืนแผ่นดินมาตุภูมิกระนั้นหรือ

จึงน่าคิดว่า จะเป็นไปได้อย่างไรกันที่นายทองอยู่่นกเล็ก เป็นคนคนเดียวกับนายทองอยู่น้อย ชาวเมืองชลบุรี นักรบอาสาแห่งบูรพา

ผู้รั้งเมืองระยอง

ก่อนเสด็จไปจับหนุมนั้น ไม่มีเอกสารใดกล่าวถึงการจัดวางกำลังที่เมืองระยอง ไว้ โดยเฉพาะผู้ดำรงตำแหน่ง ผู้รั้งเมืองระยอง ที่ต้องคัดสรรบุคคลซึ่งมีความสามารถและเป็นทีไว้วางพระทัยได้ซึ่งจักช่วยตัดคลายความกังวลทำนองว่า “พะวงหลัง” ออกไป โดยให้เป็นผู้ทำหน้าที่สำคัญนี้ มีก็แต่เรื่องเล่าในบางวงศ์ตระกูลซึ่งถ่ายทอดกันต่อ ๆ มา ว่า

บุคคลที่ได้ทรงโปรดฯ ให้เป็นผู้รั้งเมืองระยอง คือบรรพบุรุษของสกุล “**ปัทมดิลก**” ซึ่งลูกหลานชั้นหลังก็ไม่ทราบนามของท่าน เพียงแต่รู้จักเรียกขานกันว่า “**บิดาของคุณผึ้ง**” เป็นหนึ่งในวีรไทยผู้หาญกล้าที่มุ่งหน้าสู่วิถีชีวิตที่ดีกว่า อันบุกคองอาวุธพม่าฝ่าทะเลตบพลอั้งวะออกจากกรุงศรีอยุธยา มาพร้อมกันกับกองกำลังกษัตริย์อันเกรียงไกรของพระเจ้าตากซึ่งได้รับความไว้วางพระทัยให้ปฏิบัติหน้าที่สำคัญยิ่งคือ เป็นผู้รั้งเมืองระยอง

ภายหลัง บิดาของคุณผึ้ง ผู้รั้งเมืองระยอง มีบุตรชายนามว่า ผึ้ง เมื่อจำเริญวัยก็ได้รับราชการในเมืองระยอง กระทั่งได้รับพระราชทานราชทินนามและบรรดาศักดิ์เป็น **หลวงราชภักดีศรีสงคราม**

หลวงราชภักดีศรีสงคราม (ผึ้ง) มีบุตรคนหนึ่งนามว่า เจิม ได้รับราชการมีบรรดาศักดิ์ที่ **อำมาตย์เอกพระสัตยานุกุล** (เจิม) เมื่อมีพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทาน นามสกุล ว่า **ปัทมดิลก** จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ขณะมีบรรดาศักดิ์ที่ หลวงสัตยานุกุล (เจิม) นายอำเภอบางปะกง ปราจีนบุรี - ตอนนั้นอำเภอบางปะกงขึ้นเมืองปราจีนบุรี)^{๑๑}

จากทะเบียนนามสกุลพระราชทานซึ่ง **หลวงสัตยานุกุล (เจิม) ผู้ขอพระราชทานนามสกุล ระบุประวัติไว้ในเอกสารคำขอว่า ปู่ (ของ หลวงสัตยานุกุล - เจิม) คือ พระยาศรีสมุทโภาค (ทิม) - (บิดาของหลวงราชภักดีศรีสงคราม - ผึ้ง) ^{๑๒} นั้น**

แต่เดิมมา เจ้าเมืองระยองมีราชทินนามว่า “**ราชภักดีศรีสงคราม**” ดังปรากฏหลักฐานเอกสารในหนังสือ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๕) หน้า ๑๗๓ - ๑๗๗ อันให้นัยว่า เมื่อปีจอ (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๙๘) ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑ - ๒๐๓๑) พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้ประกาศ **พระราชบัญญัติศักดินา** ความส่วนหนึ่งว่า

“มีพระราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า เจ้าพญา แล พญา พระ หลวงเมือง ผู้รั้งกรมการ บันดา รับราชการอยู่ ณ หัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา ปากใต้ ฝ้ายเหนือ ทั้งปวง ให้ถือศักดินาตามพระราชประวัติตั้งนี้ เมืองขึ้นเมืองตรี นาคล ๘๐๐ . . .

ออกพระราชภักดี ศรีสงครามเมืองระยอง ขึ้น ประแดง อินปัญญาซ้าย”

จาก พระราชบัญญัติศักดินาที่ประกาศใช้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๙๘ ให้ข้อมูลว่า เมืองระยอง เป็นหัวเมืองชั้นตรี ผู้รั้ง(เมือง) หรือ เจ้าเมืองระยอง มีราชทินนามว่า ราชภักดีศรีสงคราม มีบรรดาศักดิ์ ชั้น “พระ” และมีศักดินา ๘๐๐ ไร่

คำว่า ออก ที่เติมหน้า บรรดาศักดิ์สมัยโบราณ เช่น ออกญา ออกพระ ออกหลวง ออกขุน เอกสารบางแห่งกล่าวว่า เป็นคำแสดงความอาวุโสในบรรดาศักดิ์นั้น แต่ยังไม่ได้เลื่อนขึ้นไปยังบรรดาศักดิ์ที่สูงกว่าเข้าใจว่า มีความหมายสองกรณี กล่าวคือ

กรณีกล่าวถึงบุคคล ถ้ามีการเติมคำว่า “ออก” นำหน้าบรรดาศักดิ์เมื่อเอ่ยถึงบุคคลนั้น แสดงนัยถึงความอาวุโสที่ท่านผู้นั้นได้ดำรงบรรดาศักดิ์นั้นมานาน ควรแก่กาลหรือจวนจะได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ที่สูงขึ้นแล้ว

แต่ถ้าเป็นกรณีกล่าวถึงตำแหน่ง ดังเช่นการกล่าวถึงหรือตราไว้ในพระราชบัญญัติ ซึ่งมีได้มีตัวบุคคลมาเกี่ยวข้องด้วย น่าจะหมายถึงว่า เป็นบรรดาศักดิ์ที่สามารถโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นไปยังบรรดาศักดิ์ที่สูงกว่าได้ เช่นกรณีบรรดาศักดิ์ของผู้รั้งเมืองระยอง เมื่อมีคำว่า “ออก” นำหน้า “พระ” ดังกล่าว ก็เท่ากับว่า เป็นบรรดาศักดิ์ที่สามารถโปรดเกล้าฯ ให้เป็น พระยา ได้ นั่นเอง ไม่ว่าใครก็ตามถ้าได้ดำรงบรรดาศักดิ์นั้น เมื่อทรงเห็นควรก็โปรดฯ ให้เลื่อนได้ โดยไม่ผิดครลอง

แต่บ้างก็ปฏิเสธทั้งสองประเด็น โดยเห็นว่า เป็นวิธีการเรียกตำแหน่งตามรูปแบบการใช้ภาษาของยุคสมัยนั้นเท่านั้น ครั้นภายหลังก็ปรับเปลี่ยนไปตามสมัย เช่น เดิมออกญา เปลี่ยนเป็น พระยา ออกพระ ตัดเหลือเพียง พระ เป็นต้น

ส่วน “ศักดินา” มีใช้จำนวนที่นาที่ถือครองจริง ๆ เป็นเพียงแต่ตัวเลขจัดลำดับชั้น (Ranking) ของผู้คนในราชอาณาจักร เนื่องจากสังคมไทยสมัยโบราณเป็นสังคมเกษตรกรรม การถือครองที่นาเป็นเครื่องชี้ฐานะของคนในสังคม ดังนั้น ระบบการจัดลำดับชั้นของสังคม จึงใช้การนับจำนวนนาเป็นหลัก เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าใจในบริบทและโครงสร้างสังคมสมัยนั้นได้โดยง่าย ส่วนจำนวนการถือครองที่นาจริง ๆ เป็นเรื่องทรัพย์สินของบุคคลนั้น ๆ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับระบบศักดินา ดังที่ในพระราชบัญญัติดังกล่าวมีการกำหนดศักดินาของทาส และขอทานไว้ด้วย ศักดินาจึงไม่ใช่สิทธิในการถือครองที่ดิน

ศักดินายังมีความสำคัญในทางกฎหมายด้วย เนื่องจากการปรับสินไหม (ค่าเสียหายที่ฝ่ายแพ่คดีต้องจ่ายให้แก่ผู้ชนะคดี) ในทางศาลในคดีละเมิด เช่น หากผู้มีศักดินาสูงละเมิดผู้มีศักดินาต่ำกว่า จะต้องจ่ายค่าสินไหมชดเชยเป็นสัดส่วนตามศักดินาของตน และหากผู้มีศักดินาต่ำไปละเมิดผู้มีศักดินาสูง ก็ต้องจ่ายค่าชดเชยสินไหมตามศักดินาของผู้มีศักดินาสูงกว่า ดังนั้น ศักดินาจึงใช้วัด “ค่า” ของคนในสังคมในระบบกฎหมายของรัฐในยุคนั้น

นามหรือราชทินนามของตำแหน่งเจ้าเมืองระยอง คงดำเนินตามที่บัญญัติตั้งแต่ยุคต้นแห่งสมัยอยุธยา สืบต่อกันมาราวสี่ร้อยปี กระทั่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเปล่งราชทินนามเจ้าเมืองระยอง จาก “ราชภักดีศรีสงคราม” เป็น “**ศรีสมุทโศภโยชโยชิตสงคราม**”^{๑๓} มีบรรดาศักดิ์ที่พระ หรือ พระยา

บรรดาศักดิ์ขุนนางไทยโดยสังเขป คือ พัน หมื่น ขุน หลวง พระ พระยา เจ้าพระยาฯ โดยในสมัยรัตนโกสินทร์ มักมี ราชทินนาม (นามต่อท้ายบรรดาศักดิ์) ตั้งแต่บรรดาศักดิ์ ที่ “หมื่น” ขึ้นไป เช่น หมื่นราชเสนาหาหมื่นเกื้อกิจราษฎร์ฯ ส่วนบรรดาศักดิ์ชั้นต้น ที่ “พัน” มักใช้นามเดิมต่อท้ายบรรดาศักดิ์ เช่น พันจันทร์ พันร่วมฯ

เมื่อสังคมพัฒนาไปสู่ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันมากขึ้น บรรดาศักดิ์ในระบบราชการ ก็เสมือนสิ่งบ่งบอกถึงความเป็นเจ้าขุนมูลนายจึงได้มีการประกาศยกเลิกบรรดาศักดิ์ของไทย ครั้งแรก เมื่อ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลต่อมาประกาศดังกล่าวได้ถูกยกเลิกเมื่อ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เปิดทางให้ไม่มีพระราชบัญญัติคินยศบรรดาศักดิ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และสิทธิในการรับเบี้ยหวัดบำเหน็จและบำนาญ พุทธศักราช ๒๔๘๙ เพื่อ nirโทษกรรมแก่ผู้ต้องโทษทางการเมือง (**คดีกบฏบวรเดช เป็นอาทิ**) ในสมัยรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ กระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๙๑ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้ยกเลิกบรรดาศักดิ์อีกหน ทำให้คงถือปฏิบัติตราปัจจุบัน

พระยาศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม (เกตุ ยมจินดา)

มักเข้าใจกัน (อย่างคลาดเคลื่อน) ในวงกว้างว่า พระยาศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม อดีตเจ้าเมืองระยอง ที่มีนามเดิมว่า **เกตุ** ซึ่งภายหลังจากการตราพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. ๒๔๕๖ ลูกหลานของท่านใช้นามสกุลพระราชทานว่า **“ยมจินดา”** เป็นเจ้าเมืองระยองท่านแรกบ้าง เป็นเจ้าเมืองระยองซึ่งมีราชทินนามว่า **ศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม** เป็นท่านแรกบ้าง

แต่จากข้อเขียนของนายณรงค์ บัณฑิตย์ ทำให้ได้คำตอบที่แสงงามมาช้านานว่า **เจ้าเมืองระยองท่านใดคือท่านผู้มีราชทินนามว่า ศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม เป็นท่านแรก ที่แท้ก็คือ พระยาศรีสมุทรโกศ (ทิม) ซึ่งลูกหลานท่านเครือของท่านใช้นามสกุลพระราชทานว่า ปัทมดิลก** นี้เอง

นั่นก็คือ ท่านคงดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองระยองในต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ หรืออาจดำรงตำแหน่งต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓

ส่วนที่คนชั้นหลังเข้าใจกันว่า บิดาของหลวงราชภัทติศรีสงคราม (ผึ่ง) หรือคือ พระยาศรีสมุทรโกศ (ทิม) เป็นเจ้าเมืองระยองตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นั้นด้วยเหตุที่ ราชทินนามของท่าน (ในประวัติในเอกสารคำขอพระราชทานนามสกุล โดย หลวงสัตยานุกุล (เจิม) บุตรของหลวงราชภัทติศรีสงคราม (ผึ่ง) ผู้ขอพระราชทานนามสกุล) ระบุว่า ปู่คือ พระยาศรีสมุทรโกศ (ทิม) ดังกล่าวอันเป็นราชทินนามของเจ้าเมืองระยองที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทำให้มีลงรอยกัน จึงยอมมิใช่ ผู้รังเมืองระยองในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (แต่รุ่นปู่ หรือ

รุ่นทวด ของท่าน**พระยาศรีสมุทรโกศ (ทิม)** อาจจะเป็น ก็ไม่แน่) อีกทั้ง จากที่พระสัตยานุกุล (เจิม) รับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ ห่างสมัยกันเกือบร้อยปี ย่อมบ่งชี้ว่า หลวงราชภัทติศรีสงคราม (ผึ่ง) ผู้เป็นบิดาของพระสัตยานุกุล (เจิม) นำจากรับราชการในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ - ๕

กอบปรด้วยบรรดาศักดิ์ **หลวง** ซึ่งมีน่าจะใช้บรรดาศักดิ์ของตำแหน่งเจ้าเมือง ที่โดยส่วนมากมักเป็นพระ หรือ พระยา และหากท่านดำรงบรรดาศักดิ์ดังกล่าวในช่วงกลางหรือปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็แสดงว่า หลวงราชภัทติศรีสงคราม เป็น **ปลัดเมืองระยอง** เพราะหลังจากการเปลี่ยนราชทินนามเจ้าเมืองระยองเป็น**ศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม** แล้ว ปลัดเมืองระยอง ก็ใช้ราชทินนาม ราชภัทติศรีสงคราม แทน และมักดำรงบรรดาศักดิ์ที่ หลวง คือ หลวงราชภัทติศรีสงคราม

ส่วนที่เป็นประวัติของหลายท่านว่าเหตุใด หลวงราชภัทติศรีสงคราม (ผึ่ง) ซึ่งเป็นบุตรของ**พระยาศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม (ทิม) ผู้มีราชทินนาม ศรีสมุทรโกศ** ท่านแรก จึงไม่ได้สืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองระยองแทนบิดาแต่กลับเป็น **พระศรีสมุทรโกศ (เกตุ ยมจินดา)** เป็นผู้ดำรงตำแหน่งแทน นั้น (พระศรีสมุทรโกศ (เกตุ) ได้เลื่อนเป็น**พระยาศรีสมุทรโกศไชยโชคชิตสงคราม** เมื่อวันอังคารที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๐ สมัยรัชกาลที่ ๕)

ตามวิถีปฏิบัติของการเป็นข้าราชการไทยในยุคก่อนนั้น บุตรขุนนางอาจมีโอกาสในการเข้ารับราชการได้สูงกว่าลูกชาวบ้าน แต่ก็มีใ้การใช้การได้เข้ารับราชการในตำแหน่งที่บิดาตนครองอยู่ ท่านองสืบทอดตำแหน่งโดยสายโลหิตเหมือนการสืบราชบัลลังก์ข้าราชการที่ได้ครองตำแหน่ง มีบรรดาศักดิ์โดยอยู่ก็คงเป็นอยู่เฉพาะตนเท่านั้น มิได้ถ่ายทอดให้ลูกได้ ผู้เป็นบุตรเมื่อแรกเข้ารับราชการก็ต้องตั้งต้นจากตำแหน่งที่เหมาะสมสำหรับตน เพื่อไต่เต้าไปสู่ตำแหน่งที่สูงกว่า กันทั้งนั้น

จากที่ในประวัติในคำขอพระราชทานนามสกุลของ **พระศรีสมุทรโกศ (อิม) ระบุว่า ปู่คือ พระราชภัทติศรีสงคราม (ทองจีน)^๔** ด้วยราชทินนามดังกล่าว แสดงนัยว่า บิดาของพระยาศรีสมุทรโกศฯ (เกตุ) คงเป็นเจ้าเมืองระยอง มาก่อน เช่นกัน (อาจดำรงตำแหน่งก่อนพระยาศรีสมุทรโกศ - ทิม และก่อนการเปลี่ยนราชทินนามเจ้าเมืองระยอง ในสมัยรัชกาลที่ ๔) โดย พระราชภัทติศรีสงคราม (ทองจีน) น่าจะเป็นเจ้าเมืองระยองในสมัยรัชกาลที่ ๒ - ๓

กล่าวเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองระยอง เป็นเมืองในสังกัดกรมท่า (ภายหลังปรับเปลี่ยนเป็น กระทรวงการต่างประเทศ) ผู้มีส่วนสำคัญ หรือ มีภาระหน้าที่ในการเสนอให้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองระยอง ย่อมเป็นกรมท่า ดังนั้นที่ สมเด็จพระปิยมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงกล่าวถึงภูมิหลังของเจ้าเมืองระยอง (พระยาศรีสมุทรโภคฯ - เกตุ) ในเอกสารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ว่า

“ฉันก็ได้เคยไปถึงเมืองระยอง แลได้เคยศึกษา รู้เรื่องราวของเมืองระยองมาพระยาระยองเป็นเจ้าหนูของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แลกรมท่าต่อมา ตำแหน่งก็เป็น แต่พระ แต่เป็นคนมีหลักหลายมั่นคงดีตามแบบขุนนาง หัวเมืองอย่างเก่า ฉันก็ได้คุ้นเคยมาก จึงได้เลื่อนขึ้นเป็น พระยา”^{๑๕}

คำว่า เจ้าหนู นั้น สันนิษฐานว่า อาจหมายถึง บุตร บุญธรรม หรือ เด็ก (หมายถึง ผู้เยาว์ มิใช่ ลูกน้อง) ซึ่งเป็นที่รักใคร่เอ็นดู (เพราะคุ้นเคยกับบิดาหรือเป็นญาติ โยงใยกับบิดา)

พระยาศรีสมุทรโภคฯ (เกตุ ยมจินดา) เกิดในสมัย รัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ครั้นอายุประมาณ ๔๑ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการ เมืองระยอง แสดงว่า พระยาศรีสมุทรโภค (ทิม) พระยาศรีสมุทรโภคฯ ท่านแรก คงถึงแก่อนิจกรรมในปีนั้น

และให้นัยด้วยการเปลี่ยนราชทินนามจากราชภัคดีศรีสงคราม เป็น ศรีสมุทรโภคฯ ที่พระราชพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ ๔ กล่าวโดยรวม มิได้ระบุปี พ.ศ. ที่เปลี่ยนนาม ไว้ คงเกิดขึ้นในช่วงต้นรัชกาลระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๓

พระยาศรีสมุทรโภคไชยโชคชิตสงคราม (เกตุ ยมจินดา) เจ้าเมืองระยอง ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เมื่อประมาณ เวลา ๕ โมงเช้า อายุได้ ๗๓ ปี ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการ เมืองระยอง อยู่ ๓๒ ปี^{๑๖} น่าจะเป็นผู้ว่าราชการเมือง ระยองที่ดำรงตำแหน่งยาวนานที่สุด

ส่วนพระศรีสมุทรโภค (อิม ยมจินดา) บุตรของ พระยาศรีสมุทรโภคไชยโชคชิตสงคราม (เกตุ ยมจินดา) นั้น ก็คงดำเนินตามวิถีปฏิบัติมาช้านานของระบบราชการ ไทย คือ มิได้เข้ารับราชการครั้งแรกในตำแหน่งที่บิดาของตนครองอยู่ คือ เจ้าเมืองระยอง โดยท่านผู้ที่ดำรง ตำแหน่งเจ้าเมืองระยอง ต่อจาก พระยาศรีสมุทรโภคไชย โชคชิตสงคราม (เกตุ) คือ **พระยาเทพสงคราม (เยื้อง**

สถานะเสน) ปลัดเมืองจันทบุรี ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็น พระยาศรีสมุทรโภค เจ้าเมืองระยอง เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ครั้นหลังจากท่านได้ลาออกจาก ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองระยอง เมื่อ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)^{๑๗} ด้วยเหตุชราภาพแล้ว จึง โปรดเกล้าฯ ให้ **หลวงราชภัคดีศรีสงคราม (อิม ยมจินดา) ปลัดเมืองระยอง** บุตรของพระยาศรีสมุทรโภคฯ (เกตุ ยมจินดา) เป็นผู้รักษาราชการเมืองระยอง^{๑๘}

หลวงราชภัคดีศรีสงคราม (อิม ยมจินดา) เกิดใน สมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๕ เดือน ๕ ปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๓ เริ่มรับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๕ เดือนอ้าย ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) ในตำแหน่ง **หลวงบรรเทา ทุกราช** มีหน้าที่ ชำระว่ากล่าวคดีของราษฎรซึ่ง ฟ้องร้องทุกข์แก่กันด้วยข้อคดีต่าง ๆ^{๑๙}

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้มีหนังสือศาลาว่าการ มหาไถย ลงวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๙ แต่งตั้ง หลวงราชภัคดีศรีสงคราม (อิม ยมจินดา) ปลัดเมืองระยอง ไปดำรงตำแหน่ง **ข้าหลวงมหาดไทย มณฑลภูเก็ต**^{๒๐}

ข้าหลวงมหาดไทย คือ ตำแหน่งอะไร มณฑลใกล้ ๆ อย่าง มณฑลจันทบุรี ไม่มีตำแหน่งหรือ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชทรงพระราชดำริจะจัดการ ปกครองพระราชอาณาเขตให้มั่นคงและเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ทรงเห็นว่า**หัวเมืองอันมีมาแต่เดิมแยกกันขึ้นอยู่ ในกระทรวงมหาดไทยบ้าง กระทรวงกลาโหมบ้าง และ กรมท่าบ้าง** การบังคับบัญชาหัวเมืองแยกกันอยู่ถึง ๓ สังกัด ยากที่จะจัดระเบียบปกครองให้เป็นแบบแผน อันเดียวกันได้ทั่วพระราชอาณาจักร

ทรงพระราชดำริว่า ควรจะรวมการบังคับบัญชา หัวเมืองทั้งปวงให้ขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทยแต่เพียง กระทรวงเดียว จึงได้มีพระบรมราชโองการแบ่งหน้าที่ ระหว่างกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงกลาโหมใหม่ เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อได้มอบหมายให้ กระทรวงมหาดไทยปกครองหัวเมืองทั้งปวงแล้ว จึงได้ รวบรวมหัวเมืองเข้าเป็น **“มณฑล”** มีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ปกครอง การจัดตั้งมณฑลในครั้งนั้นมีอยู่ ๖ มณฑล คือ มณฑลลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ (นครเชียงใหม่) มณฑลลาวพวนหรือมณฑลอุดร มณฑลลาวกาวหรือ มณฑลอีสาน (อุบลราชธานี) มณฑลเขมรหรือมณฑล บุรพา (พระตะบอง) มณฑลลาวกลางหรือมณฑล นครราชสีมา และมณฑลภูเก็ต^{๒๑}

ต่อมา จึงได้ดำเนินการจัดระบบการปกครองใน
รูปแบบมณฑลเทศาภิบาลอย่างแท้จริง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓
แต่ก็มีได้ดำเนินการพร้อมกันทีเดียว คงจัดตั้งมณฑลขึ้น
ตามความเหมาะสมและให้ปรับปรุงมณฑลที่ตั้งก่อน
พ.ศ. ๒๔๓๓ ให้เป็นลักษณะเทศาภิบาลเหมือนกัน เป็นลำดับ

ในแต่ละมณฑลจะมี “ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จ
ราชการมณฑล” หรือ “ข้าหลวงใหญ่” ที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคัดเลือกจากผู้ทรงไว้วาง
พระราชหฤทัยให้ปฏิบัติงานต่างพระเนตรพระกรรณ แล้ว
โปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่ง โดยมีฐานะและอำนาจ
รองจากเสนาบดี หรือ รัฐมนตรี กับมีฐานะและอำนาจ
เหนือเจ้าเมือง โดยข้าหลวงใหญ่จะเป็น “ประธาน
ข้าราชการทั้งปวงในมณฑลนั้น ๆ” สังกัดกระทรวงมหาดไทย

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนตำแหน่ง “ข้าหลวง
เทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑล” เป็น **“สมุหเทศาภิบาล
มณฑล”**

นอกจากนี้ ในแต่ละมณฑลโปรดให้มี**ข้าหลวงรอง**
และข้าราชการชั้นหัวหน้าส่วนราชการต่าง ๆ อีกคณะหนึ่ง
เรียกว่า **“คณะกรรมการมณฑล”** สำหรับช่วยปฏิบัติ
ราชการ

“คณะกรรมการมณฑล” มีกรรมการโดยสังเขป
คือ ปลัดเทศาภิบาลยกกระบัตรมณฑล **ข้าหลวงมหาดไทย**
ข้าหลวงสรรพากร ข้าหลวงคลัง ผู้บังคับการตำรวจภูธร
มณฑล ข้าหลวงธรรมการ ข้าหลวงทหารบก ข้าหลวง
เกษตร ข้าหลวงป่าไม้ ข้าหลวงแร่ และตำแหน่งหัวหน้า
ส่วนราชการของมณฑลที่รองลงมาจากชั้นข้าหลวงได้แก่
เสมียนตรามณฑล เลขาธิการ พศติเรือนจำมณฑล
ผู้ตรวจการ และ แพทย์ประจำมณฑล^{๒๒}

สำหรับเมืองระยอง อยู่ในมณฑลจันทบุรี

ก่อนการเป็นมณฑล เมืองจันทบุรีถูกฝรั่งเศส
ยึดครอง กล่าวคือ หลัง **วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖)**
หรือ “สงครามฝรั่งเศส - สยาม” (Franco-Siamese War)
หรือ เหตุการณ์ร้ายแรงจากความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศส
กับพระราชอาณาจักรสยามใน ร.ศ. ๑๑๒

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ฝรั่งเศสได้ส่ง
เรือรบ ๒ ลำ คือ เรือโกเมต (Comete) และเรือแองกอสตังต์
(Inconstant) โดยมีเรือของแบปติสแซ (Jean Baptiste
Say หรือ J.B.Say) เป็นเรือนำร่อง มาสมทบกับเรือลูแตง
(Lutin) ซึ่งอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้วรัฐบาลไทยคัดค้านเรื่องนี้
เพราะเป็นการละเมิดสนธิสัญญาระหว่างประเทศทั้งสอง
ที่อนุญาตให้มีเรือรบเข้ามาจอดได้เพียงลำเดียว

แต่ฝรั่งเศส สุนัขป่ากระหายอาณานิคม ไม่สนใจ
ยังส่งเรือรบเข้ามา อันเป็นการละเมิดอธิปไตยของไทย จึง
ได้เกิดการต่อสู้ที่บริเวณบ้อมพระจุลจอมเกล้าและบ้อม
ผีเสื้อสมุทร แล้วฝ่าเข้าไปจอดหน้าสถานทูตของตนใน
กรุงเทพฯ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วยื่นคำขาดข่มขู่
ให้ไทยปฏิบัติตามข้อเรียกร้องอย่างโจ่งเรียกค่าไถ่

โดยในวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ฝรั่งเศสได้ปิดล้อม
อ่าวไทย ตั้งแต่แหลมเจ้าลายถึง**บริเวณแหลมกระบัง** ต่อ
มาในวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ได้ประกาศปิดล้อมอ่าวไทย เป็น
ครั้งที่ ๒ **บริเวณเกาะเสม็ด จนถึงแหลมสิง** (บางแห่งว่า
อยู่ใกล้ ๆ เกาะสิง ละแวกอ่าวตาลคู่ ตำบลบางปิด อำเภอบ
แหลมฉบัง ตราด) แล้วในวันรุ่งขึ้นฝรั่งเศสประกาศยึด
ปากน้ำและเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกันและบังคับให้ไทย
ถอนตัวออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

โดยเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ก่อนหน้า
การประกาศปิดล้อมอ่าวไทย เป็นครั้งที่ ๒ เรือลูแตงและ
เรือแองกอสตังต์ได้ไปยึดปากน้ำจันทบุรี โดยทอดสมอ
จอดอยู่ระหว่างเกาะนมสาวและเขาแหลมสิงห์ (บางแห่ง
ว่า อยู่จนถึง ๒๙ สิงหาคม ๒๔๓๖)

ในระหว่างวันที่ ๓๐ - ๓๑ กรกฎาคม ที่กองเรือ
ฝรั่งเศสประกาศปิดอ่าว เรือฟอร์แพได้มาตรวจการปิดอ่าว
ทางด้านเมืองจันทบุรีโดยได้มาทำการหยั่งน้ำทำแผนที่
บริเวณปากน้ำจันทบุรี และได้จัดส่งเรือกลไฟเล็ก
ไปที่บ้อมที่แหลมสิง เขาประกาศปิดอ่าวมาแจ้งให้ทราบ

ฝ่ายไทยจำต้องยอมรับข้อเรียกร้องอย่างไม่มี
เงื่อนไข นำไปสู่**สนธิสัญญาลงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖**
คือ สยามต้องชดใช้ค่าเสียหาย (ที่บังอาจต่อสู้กับผู้ล่วง
ละเมิดอธิปไตย) ให้ฝรั่งเศสเป็นเงิน (รวมค่ามัดจำ) จำนวน
๓ ล้านฟรังก์ คิดเป็นเงินไทยประมาณ ๑,๕๖๐,๐๐๐ บาท
(สำหรับอัตราแลกเปลี่ยนในสมัยนั้น) รวมทั้ง บังคับให้
รัฐบาลสยามยอมสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตลอดถึง
เกาะแก่งในแม่น้ำโขงทั้งหมด เป็นพื้นที่ ๑๔๓,๐๐๐ ตาราง
กิโลเมตร และให้ฝรั่งเศสได้ตั้งอยู่ที่เมืองจันทบุรี ต่อไป
จนกว่าจะได้ทำการสำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือ
สัญญา

โดยเมื่อฝ่ายไทยจำเป็นต้องยอมรับข้อเรียกร้อง
อย่างไม่มีทางเลือก ก่อนการทำสนธิสัญญา ฝรั่งเศสได้
ยกเลิกการปิดอ่าวเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม เวลา ๑๒.๐๐
นาฬิกา

ภายหลังการทำสนธิสัญญา เมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ เรือเมลเยอร์มัน ชื่อ ชวัลเบ (Schalbe) ซึ่งฝรั่งเศสเข้ามาได้บรรทุกกองทหารฝรั่งเศสหนึ่งกองพัน เดินทางจากไซ่ง่อนมาถึงปากน้ำจันทบุรี กองทหารนี้ มีทหารฝรั่งเศสประมาณ ๑๐๐ คน ทหารญวน ประมาณ ๓๐๐ คน ได้จัดกำลังทหารประมาณหนึ่งกองร้อย รักษาการณ์อยู่ที่แหลมสิงห์ นอกนั้นไปตั้งอยู่ที่ค่ายทหารในเมืองจันทบุรี ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ตั้งกองทหารเรือ

เอกสารบางแห่งกล่าวว่า การยึดครองจันทบุรี ไม่ได้ยึดทั้งเมือง แต่ยึดเฉพาะบริเวณอันเป็นที่ตั้งของกองทหารคือค่ายทหารในเมืองจันทบุรี กับค่ายทหารที่ปากน้ำแหลมสิงห์ โดยได้เข้ายึดตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ และฝ่ายไทยยังคงจัดการปกครองกันไปตามเดิม

ในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีอยู่นั้น กองทหารฝรั่งเศสได้ตั้งด่านตรวจเรือที่หัวแหลมตึกแดง ปากน้ำแหลมสิงห์ โดยทำสะพานยื่นจากหัวแหลมตึกแดงออกไปทางทะเล สำหรับให้เจ้าหน้าที่ตรวจตราบรรดาเรือเมลล์หรือเรือใบที่จะผ่านเข้าออกไปมา บรรดาเรือเมลล์ก่อนที่จะผ่านเข้าออกปากน้ำจันทบุรี เมื่อใกล้ถึงหัวแหลมตึกแดงแล้ว ต้องชักหวูดให้กองทหารฝรั่งเศสได้ยิน และต้องคอยให้พวกทหาร หรือล่ามของเขาขึ้นมาตรวจก่อนทุกครั้ง กับต้นเรือจะต้องยื่นบัญชีจำนวนสินค้าและจำนวนคนโดยสารให้เขาทราบทุกเที่ยวเมลล์ เมื่อเขาทำการตรวจและรับบัญชีไปแล้วเรือเมลล์จึงเดินทางต่อไปได้ เรือเมลล์ที่เดินอยู่ระหว่างกรุงเทพฯ กับจันทบุรีในยุคนั้น มีอยู่หลายลำและหลายเจ้าของด้วยกัน

ส่วนบรรดาเรือใบ ซึ่งเป็นเรือบรรทุกสินค้า ก็ต้องแวะให้ตรวจเช่นกัน ถ้าเรือลำใดไม่แวะให้เขาตรวจ เขาก็ใช้อำนาจยิงเอา การเช่นนี้ทำความลำบากแก่บรรดาเรือกลไฟ และเรือใบที่ต้องเสียเวลาหยุดเครื่องจักรหรือลดใบให้เขาตรวจเสียก่อน

ในระยะแรกที่ฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรี จะพักอาศัยอยู่ตามโรงเรือนฝ่ายไทย เช่น โรงทหารเก่าของไทย และบ้านเรือนของข้าราชการ ต่อมาฝรั่งเศสจึงได้ก่อสร้างบ้านเรือนและที่พักทหาร ที่สร้างเป็นตึกถาวรในบริเวณค่ายทหาร (ปัจจุบันอยู่ในบริเวณค่ายตากสิน)

นอกจากนี้ ยังได้สร้างอาคารอีกแห่งหนึ่งที่ปากน้ำแหลมสิงห์เรียกกันว่า ตึกแดง กับอีกแห่งที่เรียกกันในปัจจุบันว่า คุกซีโก้ กล่าวกันว่า เดิมเป็นป้อม รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสลบเหลี่ยม ก่อด้วยอิฐ กว้าง ๔ เมตร สูง ๑๐ เมตร หลังคาเดิมเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องทรงพีระมิด

มีประตูทางเข้าออกหนึ่งช่อง ด้านบนเป็นช่องระบายลม ในอดีตรอบป้อมมีน้ำล้อม โดยใช้เป็นป้อมปืนและป้อมตรวจการณ์ชาวบ้านเรียกว่าป้อมฝรั่งเศส เล่าลือกันอีกว่า ต่อมาใช้เป็นที่กักขังนักโทษ ทั้งทหารญวน คนจีน คนในบังคับของฝรั่งเศส รวมทั้งคนไทยที่ต่อต้านฝรั่งเศส โดยขังคนไว้ด้านล่าง ด้านบนเลี้ยงไก่เพื่อให้ถ่ายใส่ นักโทษ คุกนี้เลิกใช้งานเมื่อทหารฝรั่งเศสถอนกำลังออกจากเมืองจันทบุรี

ในช่วงแรกแห่งการยึดครองจันทบุรี ได้มีเรือรบฝรั่งเศสผลัดกันมารักษาการณ์ อยู่ที่ปากน้ำจันทบุรี และมีทหารประมาณ หนึ่งกองร้อย ประจำอยู่ที่แหลมสิงห์ จนถึงปลายเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงไม่ส่งเรือรบมาจอดที่ปากน้ำจันทบุรีอีกต่อไป และเพื่อความสะดวกในการติดต่อกับไซ่ง่อนและกรุงเทพฯ จึงได้มีเรือเมลล์ของฝรั่งเศสเดินระหว่างไซ่ง่อนกับกรุงเทพฯ เป็นประจำ และได้แวะที่จันทบุรีทั้งขาไปและขากลับ นอกจากนี้ยังมีนายทหารชั้นผู้ใหญ่เดินทางจากไซ่ง่อน มาตรวจกองทหารที่จันทบุรีตามระยะเวลา

แม้ทางฝ่ายไทยได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ฝรั่งเศสบีบบังคับทุกอย่างแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมถอนทหาร ยังคงยึดจันทบุรีอยู่ต่อไป เป็นเหตุให้ต้องมีการตกลงทำสัญญาขึ้นใหม่ กระทั่งฉบับที่สอง ฝรั่งเศสจึงถอนกำลังออกจากจันทบุรี

กองทหารฝรั่งเศสเริ่มย้ายออกไปจากเมืองจันทบุรี ตั้งแต่วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๓ และได้ถอนกำลังออกไปเสร็จสิ้น เมื่อวันที่ ๘ เดือนเดียวกัน (ตามสัญญาต้องออกภายในวันที่ ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ - พ.ศ. ๒๔๔๓) รวมเวลาถูกยึดครองประมาณ ๑๐ ปี ๓ เดือน ๕ วัน (นับจากวันลงนามในสนธิสัญญา ถึงวันถอนกำลังวันสุดท้าย)^{๓๓}

ที่ว่า กลับเสมือนนิทานเรื่อง หมาป่ากับลูกแกะ เมื่อฝรั่งเศสได้ถอนกำลังออกจากจันทบุรีแล้ว กลับไปยึดครองเมืองตราดและบรรดาเกาะทั้งหลายภายใต้แหลมสิงลงไป รวมถึงเกาะกง ไล่ต่อไป ฝ่ายไทยจำยอมต้องมอบเมืองตราดและเมืองปัจจันตคีรีเขต หรือ เกาะกง ให้แก่ฝรั่งเศส เข้าปกครองตั้งแต่วันที่ ๒๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๓) เป็นต้นมา

การยึดครองเมืองตราดนี้ ฝรั่งเศสได้ตั้งคนของตนที่เคยรับราชการฝรั่งเศสในเมืองเขมรมาหลายปี มาเป็นเจ้าเมืองตราด ด้วยทั้งคิดจะยกเขตเมืองตราด และปัจจันตคีรีเขตที่ได้มาใหม่รวมเป็นเมืองขึ้นของเมืองเขมร

ส่วนข้าราชการไทยในเมืองเหล่านั้นก็ต้องย้ายออกมา

จนถึงวันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ได้มีการตกลงทำหนังสือสัญญาฉบับหนึ่งคือ “ไทยยอมยกดินแดนพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศส และฝรั่งเศสยอมยกเมืองด่านซ้าย (อยู่ในเขตจังหวัดเลย) เมืองตราด และเกาะทั้งหลายที่อยู่ใต้แหลมสิงลงไปจนถึงเกาะกูดให้แก่ไทย”

เกือบสี่เดือนหลังจากลงนามในหนังสือสัญญาฝรั่งเศสจึงทำพิธีมอบเมืองตราดอย่างเป็นทางการให้แก่ประเทศสยามตามเดิม เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) รวมเวลาที่เมืองตราดตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสเป็นเวลา ๒ ปี ๖ เดือน ๑๕ วัน (นับจากวันเข้าปกครอง ถึง วันส่งมอบ)^{๒๔}

แต่ปรากฏว่า เกาะกง หรือ เมืองปัจจันตคิริเขตร นั้น ฝรั่งเศสมิได้คืนให้ไทยแต่ประการใด (คงโมเมว่า ไม่ได้อยู่ในสัญญา เพราะเมืองปัจจันตคิริเขตร เป็นอีกเมืองหนึ่งต่างหากออกไป) ปัจจุบันเมืองปัจจันตคิริเขตร (เกาะกง) จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาไปโดยปริยาย

ปัจจันตคิริเขตร ซึ่งมีความหมายว่า “ปลายเขตแดนที่ภูเขา” หรือ “ภูเขาเขตที่ สุดแดน” หรือ เกาะกงที่ไทยต้องสูญเสียแผ่นดินไปอย่างไม่มีวันได้คืนในสมัยล่าอาณานิคมนั้น มิใช่แผ่นดินที่เป็นเกาะ (กลางทะเล) ตามชื่อในภาษาไทย แต่เป็นเมืองชายทะเล เนื้อที่ประมาณ ๑๑,๑๖๐ ตารางกิโลเมตร ที่ปัจจุบันเป็นจังหวัดเกาะกงของประเทศกัมพูชา ตั้งอยู่บริเวณภาคตะวันตกเฉียงใต้ของราชอาณาจักรกัมพูชา ทิศเหนือติดกับจังหวัดโพธิ์สัตรี ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดกำปงสปีอ และจังหวัดกัมปอต ส่วนทิศตะวันตกเฉียงใต้ติดกับเมืองสีหนุวิลล์ และอ่าวไทย^{๒๕}

หลังจากแผ่นดินเมืองจันทบูรกลับคืนสู่อ้อมอกของประเทศสยามแล้ว ก็ได้**ตั้งมณฑลจันทบุรี**ขึ้นเมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙ ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ประกาศตั้งมณฑลจันทบุรีและตั้งเมืองขลุง (ตั้งขึ้นหลังจากเสียมณฑลบูรพา ให้แก่ฝรั่งเศส)

มณฑลบูรพา หรือ มณฑลเขมร เป็นมณฑลอยู่ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๗ ประกอบด้วย เมืองพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และพนมศก ได้เสียดินแดนทั้งหมดในมณฑลนี้ ให้จักรวรรดิฝรั่งเศส เมื่อ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ เพื่อแลกกับเมืองตราด และด่านซ้าย ดังกล่าวแล้ว

สำหรับ **มณฑลจันทบุรี** เมื่อแรกตั้งประกอบด้วย **เมืองจันทบุรี เมืองระยอง และเมืองขลุง** ครั้นภายหลังเมื่อฝรั่งเศสคืนเมืองตราดให้กับสยามแล้ว จึงยุบเมืองขลุง ลงเป็นอำเภอ แล้วแยกอำเภอทุ่งใหญ่ ที่เดิมขึ้นอยู่กับเมืองขลุง ให้ไปขึ้นกับเมืองตราดซึ่งได้คืนมาใหม่ทำให้มณฑลจันทบุรี ประกอบด้วย เมืองจันทบุรี เมืองระยอง และเมืองตราด^{๒๖}

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีการยุบมณฑลจันทบุรีไปขึ้นกับมณฑลปราจีนบุรี กระทั่ง เมื่อได้มีการตราพระราชบัญญัติการบริหารราชการส่วนภูมิภาค พุทธศักราช ๒๔๗๖ ส่งผลให้มณฑลทั้งหมดถูกยุบเมืองในมณฑลจันทบุรีเดิม ที่มีการเปลี่ยนชื่อจาก “เมือง” เป็น “จังหวัด” โดยประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ อยู่ก่อนแล้ว ก็แยกออกเป็น จังหวัดจันทบุรี จังหวัดระยอง และจังหวัดตราด

แผนที่แสดงการจะแบ่งกันยึดครองประเทศสยามของเหล่าโจรนักล่าอาณานิคมจากตะวันตก

แม้มีคำสั่งแต่งตั้งให้เป็น ข้าหลวงมหาดไทย มณฑลภูเก็ตหนึ่งในคณะบริหารมณฑล^{๒๗} แต่หลวงราชภัคดีศรีสงคราม (อ้อม) ชัดช่องในการไปรับตำแหน่งใหม่ ด้วยเป็นห่วงมารดาที่ชราามากแล้ว และเป็นผู้ใหญ่ในตระกูล มีภาระในการปกครองวงศ์ญาติ ประจวบกับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองระยองว่างลง เพราะพระยาศรีสมุทรโภคไชยโชคชิตสงคราม (เยื้อง สาณะเสน) ลาออก

จึงมีการปรับเปลี่ยนให้หลวงราชภักดีศรีสงคราม (อิม ยมจินดา) ปลัดเมืองระยอง เป็นผู้รักษาราชการเมืองระยอง เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)^{๒๔}

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นที่ พระศรีสมุทโภาค ผู้ว่าราชการเมืองระยอง พระศรีสมุทโภาค (อิม ยมจินดา) ดำรงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการเมืองระยอง อยู่ราว ๒ ปี ก็ย้ายไปดำรงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการเมืองชลบุรี เดินทางไปรับตำแหน่งใหม่ในวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕

พระศรีสมุทโภาค (อิม ยมจินดา) ดำรงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการเมืองชลบุรี ไม่นานปีนัก ก็ได้ลาออกจากราชการ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้กลับเข้ารับราชการอีกหน โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระศรีสมุทโภาค (อิม ยมจินดา) เป็นผู้ว่าราชการเมืองระยอง รับราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)^{๒๕}

พระศรีสมุทโภาค (อิม ยมจินดา) นับเป็นผู้ว่าราชการเมืองระยอง ในราชทินนาม “พระศรีสมุทโภาค” ท่านสุดท้าย ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองระยอง ครั้งที่สอง อยู่ประมาณ ๔ ปี จนถึงต้นสมัยรัชกาลที่ ๖ แล้วพระเทพราชธานี ผู้ว่าราชการเมืองบุรีรัมย์ ก็ย้ายมารับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองระยองแทน โดยได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ดำรงตำแหน่งเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖^{๒๖}

หลังจากออกจากราชการแล้วเกือบสามสิบปี พระศรีสมุทโภาค (อิม ยมจินดา) ได้ถึงแก่กรรมเมื่อ ๓๐ มีนาคม ๒๔๘๔

ผู้อยู่ยัง

ส่วนอีกตระกูลหนึ่งคือ สกุล **บัณฑิตย์** ที่มีประวัติเชื้อสายของตระกูลว่า บรรพบุรุษเป็นทหารจีนในกองกำลังกู่ชาติของพระเจ้าตาก ที่ร่วมสู้รบทางจากกรุงศรีอยุธยาจนมาถึงเมืองระยอง เมื่อจะยกทัพไปจับบูรพาท่านได้รับการเห็นว่าบางประการในเมืองระยอง จึงตั้งหลักปักฐานอยู่ในเมืองระยอง กระทั่งมีลูกหลานว่านเครืออยู่มากมายในเมืองระยอง

ลูกชายสองคนของวีรชายชาญผู้หาญกล้าที่ฟันฝ่าออกมาจากกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับกองกำลังกู่ชาติของพระเจ้าตากผู้มีเชื้อสายจีนท่านนี้ ล้วนมีฐานะมั่งคั่ง

เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนาม **เจ้าล้วนสุข กับ เจ้าล้วนสอน** โดยเจ้าล้วนสอน มีบรรดาศักดิ์ที่ **หมื่นสวัสดิอุดม**^{๒๗}

หมื่นสวัสดิอุดม (สอน) เป็นทวดของ**นายณรงค์ บัณฑิตย์** อดีตอธิบดีกรมราชทัณฑ์ (คนที่ ๑๕ ดำรงตำแหน่งอธิบดีช่วงทศวรรษ ๒๕๐๐) ผู้เขียนสารคดีเกี่ยวกับเมืองระยองในอดีตอันมีสาระอรรถประโยชน์อย่างสูงในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

จากที่นายณรงค์ บัณฑิตย์ เกิดประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๒ ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ **การที่บิดาของทวดจะเป็นชายหนุ่มในตอนกรุงศรีอยุธยาแตก ดุสอดคล้องกับช่วงห่างของกาลเวลาประมาณ ๑๔๐ ปี จึงย่อมมีความเป็นไปได้** **อย่างสูงที่บรรพบุรุษของสกุลบัณฑิตย์ จะเป็นทหารหาญในกองทัพพระเจ้าตาก ตัวจริง** ผู้มีส่วนร่วมในการเดินทัพทางไกล ที่เคยร่วมกันฟันฝ่ากองทัพพม่า ออกมาจากกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับเหล่าวีรบุรุษกู้แผ่นดินทั้งหลาย

แน่นอน ย่อมจักมีบรรพชนของชาวระยองและเมืองอื่น ๆ อีกมากมายหลายต่อหลายท่านนัก ที่เป็นวีรไทยผู้หาญกล้า ซึ่งมีส่วนร่วมในการกอบกู้กรุงศรีอยุธยา อันเป็นเสมือน **“ดวงดาว ซึ่งไร้อ้อเสียง และ คนรู้จัก”**

ผลิตนักสู้

ในระหว่างตั้งทัพอยู่ที่เมืองระยองหลายเดือนนี้ (ภายหลังเมื่อไปตั้งทัพที่เมืองจันทบูร ก็คงปฏิบัติในทำนองเดียวกันกับที่เมืองระยอง) ย่อมต้องมีการฝึกปรือเหล่าวีรไทยผู้หาญกล้าที่อาสาสมัครเข้ามาเป็นทหารใหม่ในกองทัพของพระเจ้าตาก โดยคงมีเหล่าทหารเก่าผู้มีฝีมือฉกาจ โดยเฉพาะชุดที่ติดตามกันลงมาจากเมืองตากเป็นผู้ฝึกสอน ทั้งการใช้อาวุธประเภทต่าง ๆ การใช้วิถีต่าง ๆ ในการต่อสู้และกระบวนกาทัพ

สำหรับทหารใหม่ซึ่งยังไม่มีฝีมือในการต่อสู้ประเภทใดเลย ก็ต้องฝึกพื้นฐานการใช้อาวุธชนิดต่าง ๆ เช่น ดาบ หอก ธนู ปืน เพื่อให้รู้จักใช้อาวุธได้ทุกชนิด อย่างไม่มีข้อจำกัด และคัดสรรความสันหัดของแต่ละคนในการใช้อาวุธแต่ละประเภท แล้วทำการฝึกฝนแบบลงลึกในแต่ละประเภทนั้น ๆ

การใช้วิถีต่าง ๆ ในการต่อสู้ แบบมวยไทยก็น่าจะมีการสอนฝึกหัดพร้อมกันไปด้วย เพื่อให้รู้จักใช้ หมัดศอก เข่า เตะ ถีบ สามารถใช้อาวุธทุกส่วนเป็นอาวุธ ทั้งในการรุก หรือการใช้มือ ศอก เข่า แข้ง เท้า ในการทำอันตรายแก่ศัตรู การหลบหลีก ปิดป้อง ป้องกันการถูก

ทำร้ายจากคู่ต่อสู้ การตอบโต้ สวนกลับ เมื่อถูกใช้อวัยวะ
ส่วนต่าง ๆ ทำร้าย และ การย่ำสามขุม (ท่าเดินเข้าหา
คู่ต่อสู้ หรือ ถอยจากคู่ต่อสู้ โดยเดินก้าวอย่างเป็นสลับ
ฟันปลา มีตำแหน่งวางเท้าเป็นสามเส้น) โดยวิชาการต่อสู้
แบบมวยไทยนี้ ท่านผู้ที่เป็นครู ผู้ฝึกสอน ฝึกหัดบรรดา
ทหารใหม่ทหารอาสาสมัครทั้งหลาย น่าจะคือ **นายทองดี
หรือ พระยาพิชัย (ดาบหัก) วีรบุรุษผู้กล้าแกร่งเด็ดเดี่ยว
หัวหาญแห่งเมืองพิชัย อุตรดิตถ์**

รวมทั้ง ระเบียบ วินัย กลวิธี กระบวนการ รูปแบบ
ต่าง ๆ ในการรวมตัว หรือการเป็นส่วนหนึ่งใน หมู่ หมวด
กอง ในกองทัพ การเคลื่อนที่ แบบแผนวิถีในการเดินทัพ
ตั้งทัพ การปรับแปรเปลี่ยนรูปขบวน การตั้งรับ การจู่โจม
การถอยหนี การดักซุ่ม และสารพัดวิธีอื่น ๆ ที่เหล่าทหารหาญ
พึงมีความสนัด มีทักษะ เพื่อช่วยข้านะในการสู้รบ

วันเวลาส่วนใหญ่ของผู้อาสาสมัครมาเป็นทหาร
ใหม่ คงใช้กับการเสริมสร้างความแข็งแกร่งแห่งพลังกาย
การเรียนรู้ ฝึกหัด ฝึกซ้อม ทดสอบ เพื่อให้พัฒนา
ฝีมือการต่อสู้ไปสู่ความเชี่ยวชาญ สันต์ตการณ์

ส่วนทหารเก่า ผู้มีฝีมือ หรือผู้มาใหม่ที่เคยฝึกปรือ
การต่อสู้มาก่อนแล้ว ก็หมั่นทบทวน ฝึกซ้อมหรือ เรียนรู้
เพิ่มเติมเป็นการต่อยอดจากพื้นฐานเดิมเพื่อให้เก่งกาจ
แข็งแกร่ง มีทักษะยุทธ์สูงยิ่งขึ้น

ในยามนั้น พื้นที่หลายส่วนของเมืองระยอง เป็น
สนามฝึกซ้อม เป็นโรงฝึกทหาร เป็นแหล่งผลิตนักรบ
สถานที่หลอมสร้างนักรู้ ผู้จะร่วมกันสร้างวีรกรรมอันยิ่งใหญ่
จารึกไว้ในประวัติศาสตร์สยาม ตราบนิกาล

เสบียงกรัง

แม้ในกองทัพจะมีกองเสบียงไว้สำหรับเลี้ยงดู
เหล่าทหาร ก็ตาม แต่ตามปกติวิสัยแล้ว แต่ละคนมักพกพา
เสบียงกรังเฉพาะตนไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ใน
ช่วงแรกของการออกเดินทัพ ครอบครัวยุทธ์ของแต่ละคน
ย่อมต้องจัดเสบียงกรัง (อาหารที่เก็บไว้กินได้นาน ๆ
อาหารรองรัง) ให้แก่ลูกหลาน เครือญาติของตน ไว้
ทำนองแก้ขัดในระหว่างการเดินทาง กันเป็นส่วนใหญ่
เป็นแน่

เสบียงกรังโดยทั่วไปได้แก่ ปลาแห้ง ปลาอย่าง
เนื้อย่าง เนื้อเค็ม เกลือ พริก ชিং ข้าวเม่า กะละแม น้ำอ้อย
น้ำตาลบ ส่วนหมึกแห้งย่าง ไม่แน่ว่า ระยองยุคสมัยนั้น
สามารถหรือมีวิธีการจับได้ในปริมาณมาก และนิยม
บริโภคกันหรือยัง

ส่วนพวกใบตอง ใบบัว ใบจาก ยาเส้น ยาฉุน
หมาก พลุ ปุนยา (ปุนทาใบพลุกินกับหมาก) เครื่องหย่อน
ผ่อนคลายอารมณ์ที่เคยถูกใช้บริโภคมาอย่างยาวนาน
หลายศตวรรษในแผ่นดินสยาม ก็คงเป็น เรื่อง
แต่ละระสนิยมของปัจเจกบุคคล ที่จะเลือกหรือไม่เลือก
กระทำสิ่งไร้สาระอย่างใดอย่างหนึ่งบ้างในบางห้วงเวลา
ของชีวิตในแต่ละวัน เมื่อใครชอบชนิดไหน ก็ย่อมต้อง
พกพาของชอบบริโภคนั้น ไม่ให้ห่างกาย

เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน ตอน พลายแก้วยกทัพ
กล่าวถึง พริก กับ ชิง ซึ่งคงใช้เป็นเครื่องปรุงรส ที่ได้มี
การนำไปในการเดินทางทางไกลด้วย ว่า

“แฟ้มโพลีเยานอยู่ยวบยาบ หัวปล่าอ้างาบดังกาบไผ่
กลักรักรักกลักรังกรังกร่างไป แกวงไกรเย็นเย็นเดินตามกัน”

คำว่า แฟ้ม ในเสภานี้ มิใช่แฟ้มใส่เอกสาร (เสภา
- ชื่อกลอนชนิดหนึ่ง นิยมแต่งเล่าเรื่องค่อนข้างยาว ใช้ชับ
เวลาชับมีกรับเป็นเครื่องประกอบ ต่อมาใช้ปี่พาทย์รับ)

แต่ แฟ้ม ในที่นี้ หมายถึง ภาชนะชนิดหนึ่ง สาน
ด้วยไม้ไผ่หรือหวาย รูปร่างคล้ายฝาหอยแครงประกบเป็น
คู่ ขอบปากตอนบนมีหูสำหรับสอดไม้คานเพื่อหาบไปได้หู
มีห่วงและลูกสลักสำหรับขีดปากขอบด้านล่างถักพันให้ติดกัน
อย่างบานพับใช้ใส่เสบียงกรัง เช่น ปลาอย่าง เนื้อเค็ม
พริกแห้ง

ส่วน โพล์ ก็คือ ภาชนะชนิดหนึ่ง เช่นกัน ไว้สำหรับใส่เสบียงกรังและของใช้ต่าง ๆ เช่น ข้าวสาร เสื้อผ้า ประกอบด้วยกระชु ๒ ใบ สานเป็นตาชะลอม กรูด้วยกาบไผ่ กระชุนั้นผูกติดกับคันซึ่งทำเป็นขา ๒ ขา ส่วนบนไขว้กัน มีหูสำหรับสอดไม้คานเพื่อหาบไป ด้านบนมีกัญญา (เครื่องบังแดดรูปหลังคาทรงจั่วใช้สำหรับตั้งด้านบน) ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่เป็นตาชะลอมแล้วกรูด้วยใบไม้ผูกติดกับคันสำหรับกันแดดกันฝน

แฟ้ม โพล์ คงต้องอยู่กับกองเสบียง เพื่อการบรรจุเสบียงกรัง ส่วนทหารแต่ละนาย สันนิษฐานว่า คงใช้บรรจุภัณฑ์ ประเภทยาม ในการติดต่อยามเดินทางไกลเพื่อไว้ใส่ของใช้ของกินสำหรับแต่ละบุคคล

แฟ้ม

อีกสิ่งหนึ่ง ที่น่าจะมีความพิถีพิถันกันแทบทุกท่านก็คือ กระบอกลไม้ไผ่สำหรับใส่น้ำดื่ม เพื่อไว้แก้กระหายหรือ ผ่อนคลายความรู้สึกหิวในกลางคราว และหรือดื่มหลังอาหาร โดยมีจุกที่ทำจากวัสดุประเภทไม้หรือใบพืชสำหรับปิดปากกระบอกล กั้นน้ำหกกระฉอก แกวริมปากกระบอกล อาจเจาะรู ร้อยหวายไว้สะพาย หรือ อาจวางแคมไว้ในยาม

ย่อมจินตนาการได้ว่า ๓ - ๕ วันก่อนเคลื่อนทัพออกจากเมืองระยอง แต่ละครัวเรือนที่ลูกหลานหรือเครือญาติผู้หาญกล้าเป็นทหารอาสาสมัคร ในกองทัพพระเจ้าตาก คงให้ความสำคัญ ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการจัดเตรียมเสบียงกรังสำหรับทหารหาญดังกล่าวที่จะจากบ้านเกิดเมืองนอนไปสู่การยุทธ์เพื่อกอบกู้กรุงศรีอยุธยาแต่ละหย่อม แต่ละย่าน แต่ละบ้านคงต่างจัดหาจัดเตรียม

และทำการถนอมอาหารต่าง ๆ กันอยู่ทั่วไปในละแวกเมืองระยอง เสบียงตำพริกบ้าง ตำน้ำพริกบ้าง โขลกเกลือบ้าง ทูบเนื้อ (ให้ نرم) บ้าง ตำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวเม่าบ้าง (ข้าวเม่า-ข้าวเปลือกข้าวเหนียวที่ยังไม่แก่จัด เอามาคั่วแล้วตำให้แบน) ตำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารบ้าง คงมิให้ได้ยินทุกหย่อมย่าน ครั้นไฟย่างเนื้อบ้าง ย่างปลาบ้าง คงลอยคลุ้งฟุ้งกลิ่นชวนหิวไปทั่วแทบทุกคั้ง

ส่วนกองเสบียงนั้น ย่อมต้องจัดหา จัดเตรียมจัดการเพิ่มเติมเสบียงสำหรับกองทัพอยู่ตลอดเวลาทั้งข้าวปลา อาหารต่าง ๆ ชนิดว่า คงไม่ค่อยมีเวลาอยู่เฉย ๆ กันนาน ๆ นัก ส่วนการจัดหา จัดซื้อ หรือ จัดทำอาหารประเภทต่าง ๆ ให้เพียงพอแก่กำลังพล รวมทั้ง พวกดินประสิว ดินปืน และดินบุก ที่ใช้ทำกระสุนปืน ก็ต้องมีความพร้อมและเพียงพอ อยู่เสมอ

ครั้นในคืนก่อนวันเริ่มออกเดินทางจากเมืองระยองสู่เมืองจันทบูร ละแวกวัดลุ่ม สถานที่ชุมนุมพลเพื่อช่วยข่านะอันยิ่งใหญ่ คงคลาคล่ำไปด้วยผู้คนหลากหลายวัยที่นำเสบียงกรังมามอบให้เหล่าลูกหลานว่านเครือเพื่อนฝูง คนรัก ที่เป็นทหารอาสาสมัครผู้หาญกล้า และเพื่อรำลอาวรณ์ ด้วยไม่ทราบว่าจะเมื่อไรถึงจะได้พบหน้าปะเจอกันอีกครั้ง เสบียงสะอื้นกระซิกด้วยอาลัยของบรรดาคนรัก เครือญาติ โดยเฉพาะเหล่าสตรีเพศที่อ่อนไหวในอารมณ์กับสภาวะแห่งเวลานาทีของการจำต้องจากลา ในคำคืนนั้น คงแผ่วพริ้วไปทั่วปริมณฑล

สายลมรำเพยแกว่งไกวใบสะตือเบา ๆ หอบกลิ่นหอมจาง ๆ ของดอกราตรีจากที่แสนไกลผละแผ่วมานสัมผัสประสานรับรู้กลิ่นปลุกจิตให้ชื่น ประหนึ่งได้กลิ่นหอมแห่งอรุณรุ่งของวันใหม่...วันใหม่ที่แผ่นดินสยามประเทศจะมีอิสรภาพมีเอกราช มีอธิปไตยเหนือดินแดน อีกครั้งครา

เรือสำเภองพม่า

ช่องทางเสบียง

การบริหารจัดการด้านงบประมาณของกองทัพ เป็นประเด็นอันสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง

หากประมาณว่า ข้าวสาร ๑ ลิตร กินอิ่มได้ ๕ คน ต่อมื้อ มีทหารจำนวน ๓,๐๐๐ นาย มื้อหนึ่งใช้ข้าวสาร ๖๐๐ ลิตร แต่ละวันถ้าต้องบริโภค ๓ มื้อ ก็ใช้ข้าวสาร ๑,๘๐๐ ลิตร หรือโดยประมาณใช้ข้าวสารวันละ ๒,๐๐๐ ลิตร ก็เท่ากับ หนึ่งเกวียน และต้องใช้ติดต่อกันไปตลอดทุกวันด้วย ไหนยังจะต้องมีพวกเนื้อ ผัก ปลา และอื่น ๆ อีก หลากหลายเพื่อการบริโภคเหล่านี้ มาได้อย่างไร

วิธีการหนึ่ง แบบใกล้มือที่สุด ก็คือ เสบียงเดิม ของเมืองระยองเอกราชระบุนว่าเมืองระยองมีทหาร ประมาณ ๑,๕๐๐ นาย จึงต้องมีการจัดเตรียมเสบียงไว้ เลี้ยงบำรุงกำลังพลเหล่านี้ เก็บกักตุนอยู่จำนวนหนึ่ง เมื่อ ยึดเมืองระยองได้แล้ว ก็สามารถนำออกมาใช้เลี้ยงกำลังพล ของพระเจ้าตากในระยะแรก ๆ ได้นานหลายวันอยู่

เมื่อกำลังพลเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ก็ใช้ช่องทางเดิมของ เมืองระยอง ในการหาเสบียงมาเพิ่มเติม คือเดิมเมือง ระยอง ได้เสบียงมาจากไหน อย่างไร เมื่อไหร่ เท่าไร ก็คง ถือปฏิบัติตามวิถีแห่งหลักเกณฑ์เดิมของเมืองระยอง ต่อไป โดยอาจเสริมด้วยการนำวัตถุประเภททองคำ เงิน เงินตรา (เงินพดด้วง) และสิ่งของมีค่าเป็นราคา ซึ่งได้มาใน ระหว่างการเดินทาง มาใช้ซื้อจัดหาเสบียงเพิ่มเติมด้วย บ้าง ก็ได้

ด้วยบุคลิกภาพและกิตติศัพท์เกียรติคุณอันควร ศรัทธาเลื่อมใสของท่านผู้นำกองทัพคือสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราช กอปรด้วย เจตจำนงที่จะกอบกู้พระราชอาณาจักร สยาม ซึ่งเป็นที่รับทราบกันอย่างกว้างขวาง ก็ย่อมมีความ เป็นได้ ที่จะเป็นแรงขับ สิ่งดึงดูดจิตใจให้บรรดาคหบดี เหล่าท่านผู้มีศักยภาพทรงพลังทางเศรษฐกิจใน ละแวกเมืองที่ตั้งทัพได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลืออุปถัมภ์ ด้วยการบริจาค ช่วยจัดหาเสบียงและสิ่งของจำเป็นต้องใช้ ต่าง ๆ มาเกื้อกูลอุดหนุนกองทัพกู้ชาติ อยู่เนือง ๆ

บรรดาบุรพชนชาวเมืองระยอง (รวมถึง ชาวเมือง จันทบูร ที่จะไปตั้งทัพในภายหลัง) หลาย ๆ ท่าน หลาย ๆ ตระกูล แม้ไม่ได้เข้าร่วมในกองทัพ ด้วยการเป็นทหาร เป็น นักรบของกองทัพพระเจ้าตาก ก็ยังได้มีโอกาสได้มีส่วนร่วม ในการกอบกู้พระราชอาณาจักรสยาม ด้วยการให้ การ บริจาค การแบ่งปัน ดังกล่าว

ครั้นเมื่อไปตั้งทัพอยู่ที่เมืองจันทบูรก็คงได้ เสบียงจากช่องทางทำนองเดียวกันกับเมืองระยอง แม้ที่ เมืองจันทบูร กำลังพลเพิ่มมากขึ้นจากเดิมที่มีอยู่ราว สามพันนาย กลายเป็นสี่และห้าพันนายในที่สุด แต่ ในขณะนั้น จันทบูรเป็นเมืองใหญ่ เป็นเมืองหลักเมือง สำคัญของหัวเมืองชายทะเลตะวันออกก็ย่อมต้องมี เสบียง วัตถุปัจจัยสำหรับเมืองพรั่งพร้อม บริบูรณ์ มากมาย เป็นเงาตามตัวด้วย

ส่วนพวกอาวุธยุทธภัณฑ์ของเดิมในแต่ละเมือง ย่อมมีอยู่พอควร ที่จะเจียดแบ่งปันมาใช้ในกองทัพ กู้ชาติ หรือถ้าหากยังไม่เป็นการเพียงพอ นอกจากการ จัดหาจัดซื้อแล้ว ก็อาจทำการผลิตขึ้นเพิ่มเติมบ้าง ก็ได้ เช่น พวกหอก ดาบ เป็นต้น เพื่อสำหรับให้เหล่าผู้กล้าที่ พากันมาอาสาสมัครเป็นทหารหาญซึ่งไม่ได้นำอาวุธ แบบที่ตนถนัด ติดเนื้อติดตัวมาด้วย ได้ใช้เป็นอาวุธใน การประกอบวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ครั้งสำคัญครั้งหนึ่งใน ประวัติศาสตร์ประเทศไทยกอบกู้อิสรภาพพื้นดินเอกราช ประเทศสยาม

เชิงพรรณนา อ

๑. เก็บความจาก พระอภิญาตะวันออก หลวงพ่อวงศ์ อัมมธีร : มหิทธิ รังสิวารักษ์
๒. emuseum.treasury.go.th/article/439-pha.html ผ้าเยียรบับกับการแต่งกายในราชสำนักไทยศาลาเครื่องราช...
๓. <https://th.wikipedia.org/wiki/จดหมายเหตุวันวลิต>
๔. <https://th.wikipedia.org/wiki/เกราะญี่ปุ่น>
๕. สารคดีและท่องเที่ยวเกาะพังน.:กวีรังสิวารักษ์หน้า ๔๕.
๖. การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. : นิธิ เอียวศรีวงศ์. หน้า ๑๓๔.
๗. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ หน้า ๑๓๓
๘. อ่างแล้ว หน้า ๑๔๖
๙. เก็บความจาก อ่างแล้ว หน้า ๑๔๗
๑๐. เก็บความจากอ่างแล้ว หน้า ๑๔๗
๑๑. บันทึกความทรงจำ ของ นายณรงค์ บัณฑิตย์. หน้า ๑๑ ความว่า “เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ ข้าพเจ้าได้รับหนังสือแจกงานศพ คุณณวิล กัลยาณมิตร ซึ่งคุณระวาศ เจริญจันทร์แดง (ซึ่งเธอเรียกข้าพเจ้าว่าพี่ เพราะเธอเป็นบุตรของคุณอา พระศรีพิชัยบริบาล) ส่งมาให้ หนังสือเล่มนั้นเป็นหนังสือบอกถึงต้นตระกูล “ปัทมดิลก” ซึ่งข้าพเจ้าจะกล่าวเพียงสรุปเรื่องราวโดยสังเขปดังนี้
“เมื่อพระเจ้าตากสินมาตั้งทัพอยู่ที่เมืองระยองก่อนที่จะยกทัพไปตีเมืองจันทบุรีนั้นได้มอบหมายให้ผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยอยู่เป็นผู้ดูแลรักษาเมืองระยองแทนพระองค์ ท่านผู้นี้คือบรรพบุรุษต้นตระกูลปัทมดิลก ซึ่งผู้เขียนประวัติเรื่องนี้บอกไว้ว่า ท่านไม่สามารถที่จะสืบรู้ได้ว่าบรรพบุรุษผู้นี้มีชื่อว่าอย่างไร แต่ทราบว่าเป็นคุณพ่อของคุณผึ่ง และคุณผึ่งนั้นได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงราชภักดีศรีสงครามและหลวงราชภักดีศรีสงคราม (ผึ่ง) นั้น มีบุตรชายคนหนึ่ง ชื่อ เจิม ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระสัตยานุกุล ซึ่งเป็นผู้ขอพระราชทานนามสกุล และได้รับพระราชทานว่า “ปัทมดิลก”
๑๒. บันทึกความทรงจำ ของ นายณรงค์ บัณฑิตย์. หน้า ๑๑ – ๑๒ ความว่า “ข้าพเจ้าได้เคยติดต่อกับกรมราชเลขาธิการ เพื่อขอทราบเรื่องนามสกุลพระราชทานนี้ เพราะทางญาติพี่น้องของข้าพเจ้าก็มีผู้ได้รับพระราชทานนามสกุลอยู่หลายท่าน เมื่อข้าพเจ้าได้ทะเบียนนามสกุลพระราชทานมาอ่านดูก็พบว่านามสกุล “ปัทมดิลก” นั้น หลวงสัตยานุกุล (เจิม) นายอำเภอบางปะกง ปราจีนบุรี ปู่ชื่อ พระยาศรีสมุทโภาค (ทิม) ได้รับพระราชทานเมื่อวันที่ ๙ กันยายน ๒๔๕๗ ลำดับนามสกุลเลขที่ ๑๕๘๑ อันดับเฉพาะอักษร ป. ลำดับที่ ๑๓๑ เป็นอันพิสูจน์ได้โดยปราศจากข้อสงสัยว่า พระยาศรีสมุทโภาค (ทิม) ซึ่งเป็นบิดา ของคุณหลวงราชภักดีศรีสงคราม (ผึ่ง) และเป็นปู่ของหลวงสัตยานุกุล (ภายหลังได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสัตยานุกุล และย้ายไปเป็นนายอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา) นั้น คือ พระยาระยอง (ทิม) เป็นพระยาระยองคนแรกซึ่งพระเจ้าตากสินได้แต่งตั้งไว้ และได้เป็นผู้สร้างวัดโชดตามที่ใหญ่ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังนั้น โดยไม่มีปัญหาอีกต่อไป และท่านได้ใช้ชื่อของท่านตั้งเป็นชื่อวัดไว้ว่า “วัดทิมราชธรรม” ตามที่ข้าพเจ้าได้เคยเห็นในป้ายที่ติดอยู่กับเขื่อนหน้าวัดดังได้กล่าวมาข้างต้น”
๑๓. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ชำ บุนนาค) หัวข้อ “ทรงตั้งแลแปลงนามเจ้าเมือง ทรงตั้งชื่อเจ้าเมืองกรมการแลแปลงใหม่” หน้า ๓๓๙ ความว่า “เมืองระยอง พระราชภักดีศรีสงคราม แปลงว่า พระศรีสมุทโภาคไชยโชคิตตสงคราม ตั้งใหม่ พระนัคโรปราการ จางวางหลวงจินาธิกรณ์กิจ ปลัดจีน”

๑๔. บันทึกความทรงจำ ของ นายณรงค์ บัณฑิตย์. หน้า ๑๓ ความว่า “ข้าพเจ้ามีปัญหาแก้ตัวประการหนึ่ง คือ พระยาศรีสมุทรโภค (เกตุ) ซึ่งเป็นปู่เขยของข้าพเจ้านั้น ท่านเกี่ยวข้องกับพระยาศรีสมุทรโภค (ทิม) อย่างไร ดูจากประวัติของตระกูลปัทมดิลก ปรากฏว่าพระยาศรีสมุทรโภค (ทิม) นั้นมีบุตรคนหนึ่งชื่อหลวงราชภักดีศรีสงคราม ชื่อเดิมว่า “ผึ้ง” แต่พระยาศรีสมุทรโภค (เกตุ) นั้นท่านเป็นบุตรของพระราชภักดีศรีสงคราม (ทองจิ้น) และพระราชภักดีศรีสงคราม (ทองจิ้น) ก็เป็นบุตรของนายยม ทั้งนี้ปรากฏตามทะเบียนนามสกุล ซึ่ง คุณพระศรีสมุทรโภค (อิม) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาศรีสมุทรโภค (เกตุ) ได้ขอพระราชทานนามสกุล ได้แสดงไว้ว่า ปู่ของท่านชื่อพระราชภักดีศรีสงคราม (ทองจิ้น) และทวดชื่อยม จึงได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “ยมจินดา” เป็นอีกตระกูลหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกับพระยาศรีสมุทรโภค (ทิม) ซึ่งทายาทรุ่นต่อมาของท่านคือพระสัถยานุกุลได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “ปัทมดิลก””
๑๕. สมเด็จพระปิยมหาราช เสด็จเมืองระยอง : กวี รังสิวรารักษ์ หน้า ๑๓
๑๖. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ หน้า ๑๘๙ - ๑๙๐
๑๗. สมเด็จพระปิยมหาราช เสด็จเมืองระยอง : กวี รังสิวรารักษ์ หน้า ๗๗ - ๘๑
๑๘. อ่างแล้ว หน้า ๘๒
๑๙. อ่างแล้ว หน้า ๙๕ - ๙๗
๒๐. อ่างแล้ว หน้า ๘๑
๒๑. มณฑลภูเก็ต แหล่งรวมหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตก ที่จะตั้งหลวงราชภักดีศรีสงคราม (อิม ยมจินดา) ให้ไปเป็นข้าหลวงมหาดไทย นั้น ประกอบด้วย เมืองภูเก็ต เมืองถลาง เมืองระนอง เมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองกระบี เมืองตรัง และเมืองสตูล สำหรับเมืองสตูลเดิมอยู่ในมณฑลไทรบุรี หรือ มณฑลเกดะห์ ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ประกอบด้วยเมืองไทรบุรี เมืองปลิศ และเมืองสตูลเมื่อเสียดินแดนส่วนใหญ่ในมณฑลนี้ให้จักรวรรดิอังกฤษ ซึ่งสยามคิดว่าเป็นเพื่อนที่แสนดี ไปรวมเป็นสหพันธรัฐมลายูในเครือจักรภพอังกฤษเมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ เหลืออยู่แต่เพียง เมืองสตูล จึงถูกรวมเข้ากับมณฑลภูเก็ตตั้งแต่นั้น
๒๒. เก็บความจาก ระบอบมณฑลเทศาภิบาล - บ้าน จอมยุทธ์ www.baanjomjut.com/76province/tesapiban.html
๒๓. เก็บความจากกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ - mettadhamwww.mettadham.cathailandfrancedispute4.htm และจันทบุรีถูกยึดครอง - ริมน้ำจันทบูร www.chanthaboon.net/indexphp?option=com_k2&view=item&layout...
๒๔. เก็บความจากเมืองตราด....บทเรียนไม่เคยลืม เหตุการณ์การเสียดินแดน - OKnation oknation.nationtv.tv/blog/braphadialysis/2008/07/19/entry-1 และ ฝรั่งเศสยึดตราด - MuseumThailandwww.museumthailand.com/storytelling-detail.php?p=774
๒๕. เก็บความจากจังหวัดปัจจุบันคีรีเขตร - วิกิพีเดีย <https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดปัจจุบันคีรีเขตร>
๒๖. เก็บความจากมณฑลเทศาภิบาล - วิกิพีเดีย <https://th.wikipedia.org/wiki/มณฑลเทศาภิบาลและมณฑลจันทบุรี> - วิกิพีเดีย <https://th.wikipedia.org/wiki/มณฑลจันทบุรี>

๒๓. ในมณฑลเทศาภิบาลแต่ละมณฑลมีข้าราชการคณะหนึ่งประกอบด้วย ข้าหลวงเทศาภิบาล ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง เลขานุการข้าหลวงเทศาภิบาล และแพทย์ประจำมณฑล ข้าราชการบริหารมณฑล จำนวน ๖ ตำแหน่งนี้ รวมเรียกว่า “กองมณฑล” เป็นตำแหน่งที่กระทรวงมหาดไทยจัดตั้งขึ้นสำหรับบริหารงาน มณฑล ๆ ละ ๑ กอง โดยทั้งหมดเป็นข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย (ภายหลังได้เพิ่มตำแหน่งปลัดมณฑล ขึ้นมา เพื่อแบ่งเบาภาระข้าหลวงเทศาภิบาล มีอำนาจหน้าที่รองจากข้าหลวงเทศาภิบาล)
๒๔. สมเด็จพระปิยมหาราช เสด็จเมืองระยอง : กวี รังสิวรารักษ์ หน้า ๘๑ - ๘๒
๒๕. อ่างแล้ว หน้า ๑๑๕ - ๑๑๙
๓๐. อ่างแล้ว หน้า ๑๒๒

๗

ระหว่างทางไปจันทบูร

เข้ากำสือ

ฝ่ายพระยาจันทบูร ซึ่งถวายสัตย์ว่าจะมารับเสด็จไปเมืองจันทบุรี มิได้มาตามสัญญา เพราะหลงเชื่อคำยุยงของขุนรามหมื่นส้อง ที่ให้ต่อต้านกองกำลังกู้ชาติ เมื่อตกแต่งป้อมค่ายคูประตูหอรบเชิงเทิน ตระเตรียมกำลังศาสตราวุธ ปืนใหญ่น้อยเสร็จแล้ว ก็แต่งอุบายให้พระสงฆ์ ๔ รูป มาเชิญเสด็จไปเมืองจันทบูร เพื่อจะได้จับตัวพระเจ้าตาก

เมื่อพระสงฆ์มาถึงระยอง เป็นช่วงที่พระเจ้าตากเสด็จไปเมืองชลบุรีเพื่อกำราบนายทองอยู่ยกเล็ก จึงคอยรออยู่

ครั้นภายหลังจากที่พระเจ้าตากเสด็จกลับมาถึงเมืองระยองแล้ว ในตอนเช้าพระสงฆ์ก็เข้าไปถวายพระพรตามคำสั่งของพระยาจันทบูร พระเจ้าตากทรงหยั่งทราบถึงแผนการร้ายนั้น เมื่อได้ปรึกษานายทัพนายกองแล้วมีความเห็นว่า เป็นแผนประทุษร้าย แต่ก็ควรเสด็จไปด้วยจะได้ประโยชน์ ๒ ประการ คือ หนึ่งแม้ว่าพระยาจันทบูรจะเสียดลัดคิดประทุษร้ายก็ดี จะได้ทรมานให้เสียยศอันร้าย และสอง ถ้าพระยาจันทบูรตั้งอยู่ในความสัตย์ก็จะได้พระราชทานราโชวาทสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในยุติธรรม ก็เย็นอกสมณพราหมณ์ประชาราษฎร์ทั้งปวง จะได้เป็นที่ตั้งพระศาสนาสืบไป

ครั้นวันพฤหัสบดี เพลาเช้า อุษาโยคยามพฤหส์บดีตรัสให้ยกพลนิกรสรรพด้วยเครื่องศาสตราวุธออกจากเมืองระยอง พระสงฆ์ ๔ รูปนำเสด็จมาประทับรอนแรมโดยระยะทาง ๕ วัน ถึงบ้านพลอยแหวน

ครั้น ณ วันจันทร์ จึงยกเข้ามาใกล้เมืองจันทบูร ยามพฤหส์บดี ช่วงเวลาเคลื่อนทัพออกจากเมืองระยองนี้ “ยามอัฐกาลชั้นฉาย” ตำราความเชื่อที่ให้ข้อมูลเรื่องช่วงเวลาในการกระทำการว่าช่วงใดเวลาไหนที่จะเป็นคุณหรือเป็นโทษ แห่งยุคสมัยนั้น ระบุว่า

“วันพฤหส์ยามที่ ๑ ยามนคร

ยามครู (๐๖.๐๐ – ๐๗.๓๐)

ครูยามรุ่งอรุณอบอุณจิต เป็นนิมิตยามตีมหาศาล เป็นยามของบัณฑิตใช้จิตพาล ดุจวิกาลจากไปไสวมา เป็นยามดี เป็นยามของผู้มีความรู้”

ยามพฤหส์บดี ก็คือ ยามครู ดังนั้น ช่วงเวลาเคลื่อนทัพออกจากเมืองระยอง ก็คือ ช่วงเวลา ๐๖.๐๐ ถึง ๐๗.๓๐ นาฬิกา ในปัจจุบัน

อนึ่ง การจัดขบวนทัพในการเดินทัพนั้น ย่อมต้องเป็นไปตามหลักการทางการทหาร หรือ ตามตำราการทำศึกสงคราม

เชื่อว่า พระเจ้าตากคงได้ทรงศึกษาตำราพิชัยสงครามมาเป็นอย่างดี แต่จะเป็นการศึกษาจากตำราพิชัยสงครามของไทย หรือของจีน ย่อมมีอาจหาแหล่งข้อมูลยืนยันได้ เนื่องจากกลวิธีในการรบที่เคยทรงใช้ ระหว่างการเดินทางที่ผ่านมา และที่จะปรากฏในภายหลัง ชวนให้เชื่อได้ว่า คงได้เคยทรงศึกษาตำราพิชัยสงคราม มาก่อนเป็นแน่

โดยคาดว่า น่าจะเป็นการศึกษาจากตำราพิชัยสงครามอันเก่าแก่ที่สุดเล่มหนึ่งในโลก จนกล่าวได้ว่าเป็นต้นตำรับของตำราว่าด้วยการทำศึกสงครามและมีอิทธิพลอย่างมหาศาลต่อแนวคิดทางการทหาร トラบปัจจุบันสมัย นั่นก็คือ ตำราพิชัยสงครามของซุนวู หรือ ซุนจื่อ (เขียนเมื่อราวหกหรือปีก่อนคริสตกาล หรือเขียนในห้วงเวลาที่ร่วมสมัยกับพระพุทธองค์)

เนื่องจาก เอกสารบางแห่งประมวลกล่าวทำนองว่า พระเจ้าตากทรงพระปรีชาสามารถด้านภาษาเป็นอย่างสูง ทรงตรัสได้หลายภาษา เช่น ภาษาจีนแต่จิว ภาษาจีนกวางตุ้ง หรือ ฮกเกี้ยน (หมายถึง ทรงตรัสภาษาใดภาษาหนึ่งได้ ระหว่าง ภาษา กวางตุ้ง หรือ ภาษาฮกเกี้ยน) ภาษาญวน ภาษาลาว หรือ คำเมือง ที่ใช้กันในล้านนา เลยมายังแถบพิชัย อุตรดิตถ์ และตาก ในปัจจุบัน เป็นต้น

ส่วนจะทรงพระปรีชาสามารถด้านการอ่านอักษรจีน ด้วยหรือไม่ ยังไม่มีเอกสารใดกล่าวถึงไว้

แต่การศึกษาในยุคก่อน หรือในสมัยโบราณนั้น มิได้เกิดจากการอ่านด้วยตนเอง แต่เพียงสถานเดียว ยังมีวิธีการศึกษาเรียนรู้ด้วยการฟัง โดยบุคคลอื่นท่องจำหรือบรรยายให้ฟังอยู่ด้วย ดังนั้น การศึกษาตำราพิชัยสงครามซุนวู ย่อมสามารถกระทำได้ แม้จะมีทรงพระปรีชาสามารถทางด้าน การอ่านอักษรจีนก็ตาม โดยใช้การศึกษาเรียนรู้ด้วยวิธีการทรงรับฟัง จากการท่องจำหรือการบรรยายให้ฟัง โดยปราชญ์ ท่านผู้รู้ หรือครูบาอาจารย์ต่าง ๆ เป็นต้น

อีกทั้ง ในทุกคราว เมื่อกองกำลังพระเจ้าตาก มีการเคลื่อนทัพครั้งสำคัญ ย่อมต้องมีการประกอบ พิธีกรรมตามตำราความเชื่อ เพื่อความเป็นสิริมงคล เสริมสร้างขวัญกำลังใจแก่ไพร่พล ตามแบบวิถีโบราณ ด้วย ดังที่ปรากฏนัยในเรื่องการยึดถือฤกษ์ยามคราว เคลื่อนทัพ แม้จะไม่มีกรกล่าวถึงเรื่องประกอบพิธีกรรม ก่อนเคลื่อนพลไว้ในพระราชพงศาวดาร เหมือนเรื่องการ ยึดถือฤกษ์ยามก็ตาม แต่เชื่อได้ว่า ในทุกคราวที่มีการ เคลื่อนพลครั้งสำคัญ ย่อมต้องมีการประกอบพิธีกรรมอัน เข้มขลัง เพื่อผลทางจิตวิทยา ความเชื่อ ให้เกิดความ ฮึกเหิม หัวหาญ มั่นใจในสัมฤทธิ์ชำนะ แก่มวลหมู่ ไพร่พลด้วย ในทุกครั้ง

ก่อนจะถึงเมืองจันทน์

เนื่องจาก พระราชพงศาวดาร ไม่ได้ให้รายละเอียด เกี่ยวกับเส้นทางเดินทัพจากระยองไปยังบ้านพลอยแหวน ไว้ จึงสันนิษฐานกันว่า พระสงฆ์ ๔ รูปผู้นำทาง ที่พระยา จันทบูรส่งมาเชิญเสด็จไปจันทบุรี ต้องใช้เส้นทางที่ ชาวท้องถิ่นใช้กันอยู่ เป็นแน่

เส้นทางหรือสถานที่ที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราช ยกกองทัพผ่านไปยังจันทบุรีนั้น สันนิษฐานกัน ดังนี้ ออกจากวัดลุ่ม เมืองระยอง ไปทางบ้านอ้ายขวัญ (ละแวกบริเวณที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้ง วิทยาลัยเทคโนโลยี ไออาร์พีซี) ข้ามลำน้ำคลองใหญ่ในช่วงที่คลองเล็กแคบ

การข้ามลำน้ำ หากน้ำลึกเกินกว่าจะเดินลุยกันได้ ก็ต้องใช้แพไม้ไผ่ อุปกรณ์ข้ามน้ำที่จัดเตรียมไว้ก่อน ออกเดินทาง โดยนำแพแต่ละอันมาผูกต่อกันให้ได้ขนาด ตามความกว้างของลำน้ำ ซึ่งต้องมีกำลังพลส่วนหนึ่ง เป็นหน่วยรับผิดชอบในการลำเลียงแพ เตรียมอุปกรณ์ประเภท ไม้สำหรับเป็นคานรองรับระหว่งแพที่ผูกต่อกัน หวาย เชือก สำหรับการผูกแพให้ต่อกันและผูกกับไม้คาน รวมทั้ง การประกอบผูกต่อแพและถอดออกเมื่อข้ามน้ำเสร็จ เพื่อนำไปใช้ในหนทางข้างหน้าต่อไป

แต่เนื่องจากกองกำลังพระเจ้าตากใช้เส้นทาง สัจจรของชาวท้องถิ่นเป็นหลักในช่วงที่ต้องข้ามลำน้ำ ในแต่ละแห่ง จึงอาจมีสิ่งที่ชาวบ้านพื้นถิ่นได้สร้างไว้สำหรับ

การเดินทางข้ามน้ำอยู่ก่อนแล้ว ก็เป็นไปได้ การใช้แพสำหรับการ ข้ามน้ำตามสันนิษฐาน อาจจะมีต้องใช้เลย ก็ได้

อีกทั้งข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางไปเมืองจันทบูร ย่อม ได้ทำการสอบถามจากพระสงฆ์ผู้นำทาง หรือ ผู้สันต ฎณีเรื่องเมืองจันทบูรที่ต้องมีอยู่หลายท่านในกองกำลัง กู้ชาติ ไว้ก่อนแล้ว หากต้องมีอุปกรณ์สิ่งจำเป็นใดในการ ข้ามน้ำ ย่อมได้จัดเตรียมไว้พร้อมสรรพก่อนออกเดินทาง แล้ว

นอกจากนั้น เส้นทางจากเมืองระยองไประแวก ปากน้ำประแส ซึ่งเป็นเกือบครึ่งหนึ่งของเส้นทางไปจันทบุรี กองกำลังพระเจ้าตากก็เคยเดินทัพไป-กลับมาครั้งหนึ่ง แล้ว ในคราวติดตามตีกลุ่มขุนราม หมื่นส้อง จึงย่อมรู้จัก สภาพเส้นทางดี

จากบ้านอ้ายขวัญ เดินทัพผ่านไปทางบ้านตะพง พื้นที่ตำบลเพคลองกรุน บ้านแก่ง แหลมทองหลาง ตะพานยายเหม คลองปากลาวน บ้านกร่ำ ฯ

จากบ้านกร่ำ (ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง ระยอง) ไป ทางหนองแพงพวย บ้านทะเลน้อย บ้านพังราด บ้าน ปากน้ำพังราด ท่าช้างข้าม (ตำบลพังราด อำเภอแกลง ระยอง) ปากโกรก สนามไชย ท่าศาลา วังโขม่ง ท่าใหม่ บ้านพลอยแหวน

หลังออกจากเมืองระยองแล้ว คืนแรก กองทัพ พระเจ้าตาก แรมทัพละแวกบ้านแก่ง หรือท่าเรือแก่ง ในปัจจุบัน แหล่งน้ำที่ใช้สำหรับการอุปโภคบริโภคสำหรับ ที่แรมทัพแห่งนี้ คือ **คลองแก่ง** ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน โดย บ้านแก่งห่างจากวัดลุ่มเกือบ ๓๐ กิโลเมตร

ส่วนการแรมทัพคืนที่สอง สาม และสี่ สันนิษฐาน ว่าคือ บ้านทะเลน้อย สนามไชย และวัดพลับบางกะจะ เนื่องจากมีหลักฐานเรื่องราวกล่าวขานสืบต่อกันมา กล่าว คือ

๑. บ้านทะเลน้อย

เชื่อกันว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรง ประทับแรมคืนที่ วัดทะเลน้อย หรือที่กล่าวกันว่าเดิมชื่อ วัดเนินสระ ภายหลังเมื่อทรงครองราชย์แล้ว ได้โปรดฯ ให้ เจ้าอยู่ นำสิ่งของมาถวายวัดทะเลน้อย หลายอย่าง เช่น

๑.๑. บัลลังก์ที่ประทับ ทำให้ภายหลังมีการเปลี่ยนนามวัดเป็น **วัดราชบัลลังก์** ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ โดย พระสุคุณคณาภรณ์ - พระญาณวราภรณ์ (ผู้อำนวยการศึกษามณฑลจันทบุรี - เจ้าคณะมณฑลจันทบุรี ภายหลังดำรงพระสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ - ม.ร.ว.ขึ้น นววงศ์) ขณะตรวจการคณะสงฆ์ ได้มาพักที่วัดทะเลน้อย แล้วทราบว่าเป็นของพระเจ้าแผ่นดินในอดีต จึงปรารภว่า “น่าจะเก็บไว้ในที่ที่เหมาะสมและถือว่าเป็นโบราณวัตถุที่สำคัญ” ทำให้ต่อมาได้มีการนำบัลลังก์นี้ไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานดังกล่าว

๑.๒ ตั้งรองพระบาทขึ้นบัลลังก์

๑.๓ ตู้อยู่รอบน้ำ ๑ หลัง

๑.๔ พระพุทธรูปสานด้วยโครงหวาย ฉาบปูนปิดทอง ๑ องค์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่หอสวดมนต์

**พระแท่นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (จำลอง)
วัดราชบัลลังก์**

อุโบสถ (เก้า) วัดราชบัลลังก์

วัดราชบัลลังก์ ห่างจากบ้านแก่ง หรือท่าเรือแก่ง ประมาณ ๒๐ กิโลเมตรกว่า มีลำน้ำตามทิศต่าง ๆ คือ แนวด้านเหนือ ลำน้ำประแส ห่างราว ๑ กิโลเมตร ด้านตะวันออก อยู่ใกล้ลำน้ำประแส ประมาณ ๖๐๐ เมตร ด้านทิศใต้ ในระยะไม่ถึงหนึ่งกิโลเมตรมีลำรางแยกจากลำน้ำประแสหรืออยู่สามสาย และลำน้ำประแส อยู่ได้ลงไปอีกราว กิโลเมตรครึ่ง ส่วนทางตะวันตก มีคลองเล็กห่างออกไปกว่า ๒ กิโลเมตร

จากวัดราชบัลลังก์ไปทางจันทบูร ก่อนพักทัพคืนที่ สองต้องข้ามน้ำหลายแห่ง ลำน้ำใหญ่ก็คือ ประแส กับ พังราด และข้ามคลองเล็กอีก ๓ แห่ง เรียงตามลำดับคือ ลำน้ำประแส คลองรำแพน ลำน้ำพังราด คลองกระแจะ และคลองปากตะโปน

ในระหว่างทางไปจันทบุรี ที่บ้านทะเลน้อย ตำบลทางเกวียน อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง บางแห่งว่า บริเวณริมลำน้ำประแสที่เรียกว่า ท่าบน กับ ท่าล่าง มีศาล ตั้งอยู่ทั้งสองแห่ง และในช่วงน้ำทะเลลง (น้ำในลำน้ำประแสก็จะงวดลงไปด้วย) จะเห็นสันทรายลักษณะเป็นตรอก ซอก เว้า เข้าไป ชาวท้องถิ่นเรียกกันว่า กรอกตากสิน เชื่อกันว่า เป็นบริเวณที่กองกำลังพระเจ้าตากข้ามลำน้ำประแส หลังการเคลื่อนทัพออกจากเมืองระยอง

แต่เมื่อได้ค้นหาพิกัดจากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ ไม่พบสิ่งใดที่โยงไปหาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับศาลและกรอกดังกล่าวได้

สันนิษฐานว่า บริเวณข้ามลำน้ำประแสห่างออกไปจากวัดราชบัลลังก์ราว ๑ กิโลเมตร ในแนวทิศใต้ของสะพานปัจจุบัน โดยข้ามจากพื้นที่ตำบลทางเกวียนไปยังตำบลปากน้ำกระแสน้ำช่วงนี้กว้างราว ๓๐๐ เมตร และข้ามลำน้ำพังราด แนวทิศใต้สะพานพังราด ถนนเฉลิมบูรพาชลทิต ขนาดลำน้ำราว ๒๐๐ เมตร จากพื้นที่ตำบลพังราด อำเภอแก่ง ระยอง ไปยังตำบลช้างข้าม อำเภอ นายายอาม จันทบุรี

อนึ่ง เพราะเรื่องการข้ามน้ำนี้ บางคราวก็ชวนให้คิดเห็นว่า กองทัพพระเจ้าตากอาจเดินจากวัดราชบัลลังก์ไปตามแนวเส้นทางบกของชาวท้องถิ่น ที่ปัจจุบันเป็นละแวกถนนสาย ๓๑๖๓, ๓๑๖๑ และ ๓๑๖๔ เพื่อไปออกแนวถนนสุขุมวิท หรือไม่

แต่เนื่องด้วยคำบอกเล่าและความเชื่อที่สืบทอดกันมาของชาวพื้นถิ่นที่ว่า พระเจ้าตากเคยเสด็จมาในพื้นที่ละแวกนี้ ดังจะกล่าวข้างหน้า จึงต้องละวางความคิดเห็นเรื่องเส้นทางข้ามน้ำ นั้น ไว้

แล้วความเห็นที่เข้ามาแทนที่ ก็คือ ชาวท้องถิ่นแต่โบราณอาจมีวิธีการช่องทางข้ามน้ำตามรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เป็นได้ เพราะชุมชนละแวกลำน้ำทั้งสองคือ ประแส และพังราด ก็ล้วนมีความเก่าแก่ จึงอาจมีวิธีการ หรือประดิษฐ์กรรมบางอย่าง (นอกจากเรือ) ในการข้ามน้ำ ก็ได้

แต่ที่ย่อมเป็นเรื่องแน่นอน ก็คือ การออกเดินทางไปยังจันทบุรี คงมิใช่เป็นการตัดสินใจแบบฉับพลัน ต้องวางแผนไว้ล่วงหน้าหลายวันก่อนเดินทาง จึงคงจำเป็นต้องมีการส่งหน่วยกรุยทางจำนวนหนึ่ง ออกเดินทางล่วงหน้าไปจัดเตรียมการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการเดินทางไว้ก่อนแล้ว เป็นแท้

แม่น้ำประแส

ปากน้ำประแส

ปากน้ำพังราด

๖. วัดสนามไชย

ตำบลสนามไชย อำเภอนายายอาม จันทบุรี

เชื่อกันในหมู่ชาวท้องถิ่นว่า วัดสนามไชย ซึ่งห่างจากวัดราชบัลลังก์ ประมาณ ๒๖ กิโลเมตร เป็นที่ประทับแรมคืนอีกแห่งหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในระหว่างการเดินทางไปจันทบุรี ต่อมาได้ขนานนามพื้นที่ละแวกบริเวณที่แรมทัพ เพื่อทรงจำตริกระลึกถึงรอยเท้าของเหล่าวีรบุรุษที่เคยย่ำผ่าน และหยุดพักแรมคืน ก่อนจะนำชัยชนะครั้งสำคัญยิ่งใหญ่มาสู่สยามประเทศว่า สนามไชย

จากแผนที่ฯ ก่อนถึงวัดสนามไชย ต้องข้ามคลองปากตะโปน จากฝั่งตำบลกระแจะ อำเภอนายายอามมายังฝั่งตำบลสนามไชย แต่ระหว่างวัดสนามไชย (ที่อยู่ใกล้โรงเรียนบ้านหนองหงส์) กับคลองปากตะโปน มีระยะทางราว ๑ กิโลเมตร ดูจะห่างจากแหล่งน้ำมากไปหน่อย บริเวณที่แรมทัพในเขตตำบลสนามไชย ควรจะอยู่ใกล้คลองปากตะโปนมากกว่านี้ โดยปริยายก็คือ กองกำลังพระเจ้าตากเคยแรมทัพในพื้นที่ซึ่งปัจจุบันเป็นตำบลสนามไชย ในละแวกบริเวณที่ห่างจากคลองปากตะโปนราว ๔๐๐ - ๕๐๐ เมตร รายไปถึงแนวที่ตั้งวัดสนามไชยบางส่วน ในปัจจุบัน

เส้นทางจากสนามไชยไปยังสถานที่แรมทัพข้างหน้า มีทางเลือกอยู่สองแนว คือ ข้ามน้ำหลายแห่ง แต่ใกล้กว่า กับข้ามน้ำน้อยกว่า แต่ระยะทางเพิ่มขึ้นราว ๒ กิโลเมตร โดยเส้นทางใกล้ต้องข้ามคลองลำพัน คลองวังโตนด คลองลำแพน และคลองท่าใหม่ ระยะทางประมาณ ๒๓ กิโลเมตร ส่วนอีกเส้นทางข้ามคลองเพียงสองแห่ง คือ คลองลำพัน กับ คลองวังโตนด

เหล่าท่านวีรบุรุษจะเลือกเส้นทางใดกัน ?

บริเวณวัดสนามไชยในปัจจุบัน

๓. วัดพลับบางกะจะ

หมู่ที่ ๑ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี
เชื่อกันว่า วัดพลับ เป็นที่ประทับแรมคืนเช่นกัน และยังเชื่อกันอีกว่า พระเจ้าตากทรงโปรดให้สร้างพระยอดธง ขึ้นที่วัดพลับ เพื่อบำรุงขวัญทหารในการกอบกู้กรุงศรีอยุธยา (ไม่ได้สร้างในวันแรมทัพ แต่สร้างขณะที่ประทับอยู่ในเมืองจันทบุรี)

พระยอดธงนี้ เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก หล่อแบบลอยองค์ การสร้างพระด้วยวิธีการหล่อ หรือ การหลอมละลายโลหะประเภททองเหลือง ตะกั่ว เงิน หรืออื่น ๆ แล้วเทลงในแบบพิมพ์รูปองค์พระนั้น เมื่อทำหุ่นเทียนรูปองค์พระได้ตามจำนวนแล้ว ก็ติดท่อชนวน (ทำจากเทียน) กับใต้ฐานหุ่นเทียนรูปองค์พระในแต่ละองค์ แล้วเชื่อมต่อท่อชนวนที่ติดองค์พระกับแท่งท่อชนวนใหญ่ โดยทำไว้เป็นข้อ ๆ แต่ละข้อมีพระตามจำนวนที่กำหนด หลังจากนั้นนำดินมาพอกห่อหุ้มข้อพระให้มิดชิดแน่นหนา เหลือไฟล์เฉพาะปลายแท่งเทียนท่อชนวนใหญ่ เมื่อดินแห้งแข็งตัวดีแล้ว ก็ทำการเผาไฟ สรรอกเอาเทียนออกมา ขึ้นต่อไปก็หลอมละลายโลหะที่จะใช้ทำเป็นองค์พระ แล้วหยอดโลหะซึ่งกำลังหลอมละลายลงไปทางรูท่อแท่งชนวนใหญ่ ให้ไหลผ่านท่อชนวนที่ติดกับองค์พระ เข้าไปสู่ที่ว่างของหุ่นเทียนรูปองค์พระซึ่งเทียนถูกสรรอกออกไปหมดแล้ว ช่องว่างแท่งหุ่นเทียนรูปองค์พระก็จะถูกแทนที่ด้วยโลหะกลายเป็นรูปองค์พระเนื้อโลหะตามชนิดของโลหะที่นำมาหลอมละลาย

เมื่อหล่อเสร็จ ทูบดินหุ้มออกแล้ว โดยทั่วไปจะตัดท่อชนวนที่ติดอยู่ด้านใต้องค์พระออก แต่กรณีพระยอดธงนี้ จะไม่ตัดท่อชนวนออกทั้งหมด จะเหลือไว้ให้เห็นโดยเด่นชัดส่วนหนึ่ง ทำนองเป็นนัยว่า แท่งใต้องค์พระนั้นไว้สำหรับเสียบกับปลายธง ตามชื่อที่ว่า เป็นพระยอดธงหรืออีกประการหนึ่ง ก็เพราะเป็นการสร้างจำลองจาก

พระพุทธรูปขนาดย่อมซึ่งใช้ประดิษฐานไว้ที่ยอดปลายธงหรือพระยอดธง (ตามชื่อ) จริง ๆ ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าพระยอดธงแบบสำหรับพกพาบูชาติดตัว จึงต้องมีเดือยหรือโลหะที่เดิมเป็นท่อชนวน ติดอยู่ใต้องค์พระตามอย่างพระยอดธงที่เป็นองค์ต้นแบบ

ครั้นภายหลังจากเสร็จศึกแล้ว ผู้ที่ได้รับพระยอดธงวัดพลับไปพกพาบูชาติดตัวระหว่างการศึก ก็จัดการรวบรวมกันนำมาคืนวัด ตามวิधिปฏิบัติของพุทธศาสนิกในยุคนั้น ที่ไม่นิยมครอบครองศาสนสมบัติไว้ในเคหสถานทางวัดจึงบรรจุไว้ในพระเจดีย์ทราย กระทั่ง กรุแตกเมื่อราวทศวรรษ ๒๕๐๐

วัดพลับบางกะจะ ที่บางแห่งเรียกเพียงว่า วัดพลับ อยู่ห่างจากวัดสนามไชย ประมาณกว่า ๒๐ กิโลเมตร และตั้งอยู่ห่างคลองชายเคือง ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ราว ๕๐๐ เมตร จากคลองชายเคืองมีลำน้ำที่กวานเชื่อมต่อกันไปออกทะเลที่ปากน้ำแหลมสิงห์ได้ ระยะห่างแนวตรงประมาณ ๑๓ กิโลเมตร

เส้นทางจากวัดพลับไปยังค่ายตากสิน มีให้เลือกข้ามลำน้ำอยู่สองแนวทางคือ เส้นทางแรก ข้ามคลองวัดสระแก้วที่ไม่กว้าง แล้วไปข้ามคลองน้ำใส ในจุดที่คลองแคบ กับอีกเส้นทางคือ ข้ามน้ำทางด้านใต้จุดที่คลองวัดสระแก้วซึ่งรวมบรรจบกับคลองท่ากรวดไหลลงมาบรรจบกับคลองน้ำใส ซึ่งลำน้ำมีความกว้างขวางมากกว่าเส้นทางแรกมาก ส่วนถ้าจะข้ามทางด้านใต้ลงไปอีกในบริเวณช่วงหลังจากคลองน้ำใสบรรจบกับแม่น้ำจันทบุรีแล้ว คงไม่มีใครคิดจะทำกัน เพราะต้องข้ามน้ำถึงสองครั้งสองหน จึงจะไปถึงฝั่งที่ด้านใต้ของค่ายตากสิน ซึ่งห่างราว ๕ กิโลเมตร ได้

วัดพลับบางกะจะ ตอนกรุแตก

อนุสรณ์สถานที่เลือนลป

เมื่อกองทัพพระเจ้าตากเริ่มประทับรอนแรมจากเมืองระยอง ตั้งแต่วันพฤหัสบดี โดยระยะทาง ๕ วันถึงบ้านพลอยแหวน ครั้น ณ วันจันทร์ จึงยกเข้ามาใกล้เมืองจันทบุรี

สถานที่พักทัพก่อนจะเข้าใกล้เมืองจันทบุรี - บ้านพลอยแหวน นั้น พระราชพงศาวดารอีกสองฉบับ กล่าวต่างออกไปว่า ถึงตำบลบางกะจะหัวแหวน แต่คงจะเป็นสถานที่แห่งเดียวกัน ซึ่งเรียกนามต่างกัน ในต่างยุคต่างสมัยกัน ในทำนองเดียวกับครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เมืองจันทบุรี มี ๖ อำเภอ มีอำเภอหนึ่งชื่อ พลอยแหวน แล้วภายหลังเปลี่ยนเป็น อำเภอท่าใหม่

จากพระราชพงศาวดารช่วงนี้ ขอตีความเพื่อให้เกิดความเข้าใจสอดคล้องกันว่า กองกำลังพระเจ้าตาก มาแรมทัพในคืนวันที่ ๔ ของการเดินทางจากเมืองระยอง ณ **บ้านพลอยแหวน**หรือ พอถึงประมาณสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการเรียกบ้านพลอยแหวนว่า **บางกะจะหัวแหวน** ส่วนในปัจจุบันคือ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี (โดยพักทัพที่ละแวกบริเวณวัดปลับ ดังกล่าวแล้ว)

ครั้นพอเช้าวันที่ ๕ ของการเดินทางจากระยอง ก็เคลื่อนทัพต่อไปจากบ้านพลอยแหวน ให้เข้าไปใกล้ ๆ ตัวเมืองจันทบุรียิ่งขึ้น (มิได้หมายความว่า หยุดพักอยู่หนึ่งสัปดาห์จนถึงวันจันทร์ถัดไป จึงยกเข้ามาใกล้เมืองจันทบุรี)

ฝ่ายพระยาจันทบุรีก็ให้หลวงปลัดกับคนมีชื่อออกมานำทัพ เป็นกลอุบายให้กองทัพพระเจ้าตากเลี้ยวไปทางใต้เมือง จะให้ข้ามน้ำไปอยู่ปากตะวันออก จะคอยทำร้ายเมื่อพลทหารข้ามน้ำนั้น พระองค์ทรงทราบจึงให้นายบุญมีมหาเดเล็กขึ้นม้าควบไปห้ามทหารกองหน้ามิให้ไปตามทางที่หลวงปลัดนำ นั้น ให้กลับมามาตามทางขวางตรงเข้าประตูท่าช้าง เสด็จประทับ ณ วัดแก้ว ริมเมืองจันทบุรี จึงให้พลทหารตั้งล้อมพระวิหารวัดแก้ว แล้วเสด็จประทับอยู่ที่นั่น

ความที่ว่า “ตรงเข้าประตูท่าช้าง” นั้น ไม่ได้หมายความว่า ตรงเข้าไปในเมืองจันทบุรีทางประตูท่าช้าง แต่หมายถึงทิศ คือ เดินทัพไปทางทิศที่เป็นประตูเมืองจันทบุรี ซึ่งเรียกขานกันว่า ประตูท่าช้าง

เมืองจันทบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ นี้ ตั้งอยู่แถบบริเวณที่ปัจจุบันเป็น ค่ายตากสิน (กองบัญชาการป้องกันชายแดนจันทบุรีและตราด (ก.จ.ต.) - กองพันทหารราบที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑ กองพลนาวิกโยธิน) รวมทั้งอาณาบริเวณใกล้เคียงกันนั้น โดยแม่น้ำจันทบุรี ไหลอยู่ด้านนอกเมือง ทางตะวันออก

เอกสารบางแห่งเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองจันทบุรี ว่า มีขนาดโดยประมาณ ๑,๐๐๐ x ๒,๐๐๐ เมตร ตั้งอยู่บนเนินสูง ทางทิศตะวันออก ทิศใต้ และเหนือ มีคูน้ำธรรมชาติ ทางด้านทิศตะวันตก ขุดคูน้ำแล้วพุนดินขึ้นเป็นแนวคันดิน ซึ่งคงเหลือหลักฐานร่องรอยบางส่วนอยู่ในค่ายตากสิน แนวทิศตะวันตก เหนือ และตะวันออก นอกจากนี้ ทางด้านทิศตะวันตกของเมือง ห่างราว ๑.๕ กิโลเมตร ยังมีแนวคลองน้ำใสเป็นคูน้ำธรรมชาติ อีกชั้นหนึ่ง เมืองจันทบุรีจึงตั้งอยู่บนชัยภูมิที่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง

สำหรับคูน้ำธรรมชาติ รอบบริเวณละแวกซึ่งเคยเป็นที่ตั้งเมืองจันทบุรี นั้น จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ ทางด้านตะวันออก มีคลองท่าช้าง และแม่น้ำจันทบุรี ทางด้านเหนือ เป็นคลองบ้านแก้ว ทางด้านตะวันตก มีคลองน้ำใส และทางด้านใต้ เป็นที่บรรจบของแม่น้ำจันทบุรีกับคลองน้ำใส

วัดแก้ว วัดนอกเขตกำแพงเมือง ซึ่งตั้งอยู่ริมหรือด้านข้างนอกเมืองจันทบุรี (แต่ห่างจากกำแพงเมือง ตามหลักการตั้งเมืองแต่โบราณ พอควร) ปัจจุบัน เป็นเสมือนอนุสรณ์สถานที่เลือนลป รางรา กระทั่งหาหลักฐานเอกสารแห่งการเคยเป็นวัดมาอ้างอิงไม่ได้แล้ว มีก็แต่คลอง ชื่อ คลองบ้านแก้ว

แต่ ในขอยเจติย์ (ไม่ไกลจากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี มากนัก) ในพื้นที่หมู่ที่ ๕ ตำบลท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือ ของบริเวณที่เชื่อกันว่า เคยเป็นที่ตั้งของ ประตูท่าช้าง มีบริเวณแห่งหนึ่งซึ่งชาวท้องถิ่นเล่าสืบต่อกันมาว่า เคยมีโบสถ์และเจติย์ จึงเรียกขาน พื้นที่เนินแห่งนั้นว่า **เขาโบสถ์** และเรียกถนนขอยที่แยกเข้ามาในบริเวณนี้ว่า **ขอยเจติย์** (บางแห่งเรียกถนนเจติย์) เหล่าท่านผู้สนใจประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าตาก กู้ชาติเชื่อกันว่า บริเวณเขาโบสถ์ นี้ คือที่ตั้ง วัดแก้ว ที่พระเจ้าตากเคยประทับระหว่างการเดินทางจากเมืองจันทบุรี

ข้ามน้ำ

จากข้อความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ที่ว่า “หลวงปลัดกับคนมีชื่อออกมานำทัพ เป็นกลอุบายให้กองทัพหลวงเลี้ยวไปทางใต้เมืองจะให้ข้ามน้ำไปอยู่ฟากตะวันออก จะคอยทำร้ายเมื่อพลทหารข้ามน้ำนั้น” ทำให้สงสัยว่า ข้ามน้ำนั้น คือ ข้ามน้ำอะไร

บางท่านว่า จะนำไปให้ข้ามแม่น้ำจันทบุรี ก็ยังไม่เข้าใจอยู่ดีว่า ข้ามแม่น้ำจันทบุรีซึ่งอยู่นอกแนวกำแพงเมืองทางด้านตะวันออกของเมืองเป็นส่วนใหญ่ แล้วจะไปถึงตัวเมืองจันทบุรีได้อย่างไร ต้องเดินขึ้นเหนือแล้วข้ามแม่น้ำกลับมาอีกที กระนั้นฤ

เมื่อพิจารณาจากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ จากวัดพลับบางกะจะ ที่เชื่อว่าเป็นสถานที่แรมทัพก่อนเข้าใกล้ตัวเมืองจันทบุรี ห่างจากค่ายตากสิน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในบริเวณเมืองจันทบุรียุคนั้น ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร บวกเล็กน้อย การจะเข้าหาตัวเมือง ต้องเดินทัพไปทางตะวันออก และบางช่วงก็ต้องไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ

ก่อนถึงตัวเมืองจันทบุรี มี **คลองวัดสระแก้ว** กับ **คลองน้ำใส** ทอดยาวขวางทางอยู่ โดยมีจุดบรรจบของคลองวัดสระแก้วกับคลองน้ำใส อยู่ทางด้านใต้เมืองจันทบุรีห่างจากค่ายตากสินประมาณเกือบ ๕ กิโลเมตร และห่างวัดพลับบางกะจะในแนวตรงราว ๓ กิโลเมตร เมื่อคลองทั้งสองบรรจบกันแล้วไหลลงใต้ไปอีกราว ๓๐๐ เมตร ก็บรรจบกับแม่น้ำจันทบุรีกลายเป็นแม่น้ำจันทบุรี

ดังนั้น “จะให้ข้ามน้ำไปอยู่ฟากตะวันออก” ต้องเป็นการข้ามคลองน้ำใส มิใช่การข้ามแม่น้ำจันทบุรี

บริเวณที่หลวงปลัดกับคนมีชื่อออกมานำทัพ น่าจะอยู่บริเวณตำบลบางกะจะละแวกใกล้แนวทางแยกไปถนนหมายเลข ๓๑๔๖ กับหมายเลข ๓๑๕๓ ในปัจจุบัน ห่างจากวัดพลับ ราว ๒ กิโลเมตร โดยหมายจะนำไปตามทางที่ใกล้เคียงกับถนน ๓๑๔๖ ระยะเดินทางต่อไปอีกราวกว่าครึ่งกิโลเมตรเล็กน้อย เพื่อข้ามน้ำทางด้านใต้จุดบรรจบของคลองวัดสระแก้วกับคลองน้ำใส แถบบริเวณจากฝั่งตำบลกะจะ ไปยังฝั่งตำบลวัดใหม่ ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงที่คลองมีความกว้างขวางมากกว่าแนวอื่น ๆ ทางด้านเหนือขึ้นไป แล้วกำลังทหารเมืองจันทบุรีที่ซุ่มคอย

รออยู่ก็จะกรูกันออกมาโจมตีทำลายกองกำลังกัษชาติจนย่อยยับ

แต่ทรงรู้ทัน จึงให้กองกำลังเดินทัพไปตามทางขวาง หรือ ทางแยก ไปตามเส้นทางในละแวกที่ใกล้เคียงกับถนนหมายเลข ๓๑๕๓ บ่ายหน้าไปทางแนวตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อข้ามน้ำสองแห่ง คือ คลองด้านล่างของการบรรจบกันระหว่างคลองวัดสระแก้วกับคลองท่ากรวด ซึ่งมีขนาดไม่กว้างใหญ่ และข้ามทางตอนบนของคลองน้ำใส ในช่วงที่คลองเล็กแคบ แถบบริเวณตำบลท่าช้าง ในปัจจุบัน เมื่อข้ามคลองแล้วก็มุ่งตรงไปทางแนวประตูท่าช้าง เสด็จประทับ ณ วัดแก้ว ดังกล่าว

การตัดสินใจพระทัยเกี่ยวกับการข้ามลำน้ำครั้งนี้เกือบกลายเป็นจุดเปลี่ยนผันทางประวัติศาสตร์สยาม เพราะหากมิทรงให้นายบุญมี มหาดเล็กขึ้นม้าควบไปห้ามทหารกองหน้า มิให้ไปตามทางที่หลวงปลัดนำนั้น กองกำลังกัษชาติที่เพียรสร้างลัทธิสมกันมาจนกล้าแข็งพอตัวอาจแตกสลายย่อยยับ ประวัติศาสตร์การฟื้นฟูดินเอกราชประเทศสยามก็คงจะมีเนื้อหาแตกต่างออกไปจากปัจจุบัน จนยากจะจินตนาการก็เป็นได้

การตัดสินใจจึงมีความสำคัญคล้ายประจักษ์พรหมลิขิต และบริบทแห่งข้อมูลกับพื้นฐานตรรกะแห่งตัวบุคคลที่นำไปสู่การตัดสินใจ ก็เสมือนดังพระเจ้าผู้ทรงสร้างพระพรหมและสรรพสิ่งขึ้นมา

๘

ยี่ดเมืองจันทบูร

ฝ่ายพระยาจันทบูรก็ให้พลทหารขึ้นประจำหน้าที่ไว้ แล้วจึงใช้ขุนพรหมธิบาลผู้เป็นพระทายน้ำ นายลิ่ม นายแก้ว แยกท่ามะรงพร นายเมฆ แยก ออกมารับเสด็จ จึงทรงพระกรุณาตรัสว่า ซึ่งพระยาจันทบูรให้มาเชิญเรา เข้าไปนั้น เห็นไม่ต้องตามประเพณีธรรม ด้วยเหตุว่าผู้น้อย ควรกระทำสั้มมาคารวะแก่ ผู้ใหญ่ จึงจะเป็นมงคล และจะให้ผู้ใหญ่เข้าไปหาผู้น้อยนั้น มิบังควร เป็นอัปมงคลแก่ พระยาจันทบูร เรายังจะเข้าไปมิได้ ให้พระยาจันทบูรออกมาหาเราก่อน เราจะได้แจ้งเนื้อความซึ่งขัดข้องใจเราด้วย ขุนรามหมื่นล้อมอันเป็นปัจจามิตรเรา แลเข้ามาอยู่ด้วย พระยาจันทบูร จะทำให้เราทั้งสองมีน้ำจิตต์อันพิโรธ แคลงใจกันแม้พระยาจันทบูรจะมีออกมา ก็ดี ส่งแต่ ขุนรามหมื่นล้อมออกมากระทำสัจแก่เราแล้ว เราก็จะเข้าไป ด้วยมิได้แคลง เราตั้งเมตตาจิตรักพระยาจันทบูรตั้งหนึ่ง นิ่งในอุทรเดียวกัน ถึงพระยาจันทบูรจะทำร้ายเรา ๆ ก็ มิได้ปองตอบแทน เราจะรักษาเมตตาธรรมนั้นไว้ ด้วย พระยาจันทบูรมิได้มีพิโรธอันใดกับเรา แล้วพระราชทาน รางวัลแก่ขุนพรหมธิบาล ๆ ก็ถวายบังคมลากลับเข้าไป ว่ากล่าวตามรับสั่งมานั้นทุกประการ

พระยาจันทบูรจึงใช้ให้ท่ามะรงพร กับคนมีชื่อเอา ของเสวยออกไปถวาย กับให้พระสงฆ์ ๔ รูปซึ่งนำเสด็จมานั้นออกมาถวายพระพรว่า พระยาจันทบูรให้เชิญเสด็จ เข้าไป จึงตรัสว่าในเมืองจันทบูรนี้ไม่มีฆราวาสใช้แล้วหรือ จึงใช้แต่สมณะ แล้วมีพระราชขบิหารดำรัสแก่พระสงฆ์ว่า ความนี้ยอมก็ได้ส่งไปแก่ขุนพรหมธิบาลแล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าของไปบอกพระยาจันทบูรว่า ขุนรามหมื่นล้อมเป็น ปัจจามิตรแก่โยม จะยุยงพระยาจันทบูร ๆ หนุนแก่ความ จะหลงเชื่อฟังเอาถ้อยคำร้ายเหล่านี้ ก็จะเสียที่รักเอ็นดูกัน ถ้าพระยาจันทบูรตั้งอยู่ในสัตยภาพไมตรี ก็จงส่งขุนราม หมื่นล้อมออกมากระทำความสัจเกิด

พระสงฆ์ก็ถวายพระพรลากลับเข้ามาแจ้งแก่ พระยาจันทบูร ๆ จึงใช้ ให้หลวงปลัดออกมากราบทูลว่า พระยาจันทบูรมิได้ตั้งอยู่ในสัตยภาพสามีกัดดี หามิได้ จะ ใครส่งขุนรามหมื่นล้อมออกมาอยู่ แต่ทว่าขุนรามหมื่นล้อม กลัวพระราชอาชญา ด้วยตัวนั้นเป็นปัจจามิตรจะออกมา มิได้ จึงตรัสว่าพระยาจันทบูรมิได้ตั้งอยู่ในสัตยภาพแล้ว หากเห็นว่า ขุนรามหมื่นล้อมจะช่วยป้องกันเมืองไว้ได้ ก็ให้ ตกแต่งการไว้ให้มันคงเกิด เราจะตีเอาให้จงได้แล้วจึงตรัส

สั่งโยธาหาญทั้งปวงให้หุงอาหารรับพระราชทานแล้ว เหลือนั้นสั่งให้เทเสีย ต่อยหม้อข้าวหม้อแกงให้จงสิ้น ใน เพลากลางคืนวันนี้ ตีเอาเมืองจันทบูรให้ได้ ไปหาชาวกิน เข้าเอาในเมือง ถ้ามิได้ ก็ให้ตายเสียด้วยกันเถิด

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๗ จุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุน นพศก (พ.ศ. ๒๓๑๐) เพลา ๓ ยาม เป็นยามเสาร์ปลอดห้วง ตรีสให้ยกทัพพายหน้าเข้าทิศอีสาน แล้วจัดทหารไทยจีน ลอบเข้าไปประจำด้านอยู่ทุกด้าน เพลาจะเข้าให้ สัญญาณกันร้องขึ้นจงทุกด้านว่าด้านนี้เข้าได้แล้ว โห่ร้องขึ้น พร้อม ๆ กัน จึงเสด็จทรงช้างพระที่นั่งพังคีรีกุญชร ฉันทันต์เข้าทะเลาประตูใหญ่ เหล่าทหารซึ่งรักษาประตู และป้อมเชิงเทินนั้นก็ยิงปืนใหญ่น้อยดุจดุจด่าฝน แลจะได้ ถูกต้องโยธาผู้ใดผู้หนึ่งหามิได้ กระสุนปืน ลอดท้องช้าง พระที่นั่งไป ความชังจึงเกี่ยวไว้ ให้พังคีรีกุญชรถอยออกมา พระเจ้าอยู่หัวทรงพระโกรธเงื้อพระแสงจะลงพระราช อาชญา นายควาญช้างขอพระราชทานโทษได้ จึงทรง พระแสงกฤษเทงพังคีรีกุญชรขับเข้าทะเลาประตูพังลง ทหารหน้าช้างลอบเข้าไปได้ โห่ร้องขึ้นพร้อมกันดุจ พระราชทานสัญญาณไว้นั้น ฝ่ายทหารซึ่งรักษาประตู หน้าที่ยิงเทินนั้นแตกตื่นหนีออกมาจากเมือง พระยา จันทบูรก็พาบุตร ภรรยาหนีลงเรือไปสู่ปากน้ำพุทไธมาศ เหล่าพลทหารไทยจีนก็เข้าไปจับครอบครัว หิริญสุวรรณ รัตถาัญญาหาร ปืนจ่ารงค์มณฑกนกลับคาบศิลา สรรพอาวุธทั้งปวงเป็นอันมาก ก็เสด็จยับยั้งอยู่ ณ เมืองจันทบูร พระราชทานที่ฐานาคักดีและบำเหน็จรางวัล แก่ผู้มีความชอบ ตามมากแลน้อย

ประตูเมือง กำแพงเมืองจันทบุรี

วาดโดยนักสำรวจชาวยุโรปในสมัยรัชกาลที่ ๔

พระแสงกฤษ (กริช) ที่ทรงใช้กระตุ่นพังศิริกฤษชร นั้น **กริช** เป็นมีดสั้นแบบหนึ่ง ใบมีดเรียวย คดแบบลูกคลื่น หรือ หยักเป็นลอนคลื่น ส่วนใหญ่มีน้อยกว่า ๑๓ หยัก และมีจำนวนหยักเป็นเลขคี่เสมอ ส่วนโคนกว้าง ความยาวของ กริชแตกต่างกันไป ไม่จำกัด ใบมีดตีจากแร่เหล็กต่าง ๆ กัน ช่างทำกริช หรือ เอมปู จะตีใบมีดเป็นชั้น ๆ ด้วยโลหะต่าง ๆ กัน การใช้โลหะต่างชนิดกันมาตีเป็นมีดใบเดียว ทำให้เกิดเป็นลายน้ำที่แตกต่างกัน ซึ่งเรียกว่า ปามอร์ หรือ ปามิรี

คำว่า "กริช" ในภาษาไทย น่าจะถอดมาจาก "keris" ในภาษามลายู ซึ่งหมายถึง มีดสั้น อันเป็นคำที่มาจากภาษาชวาโบราณอีกทอดหนึ่ง คือ งริช หรือ งะริช หมายถึง แทง ภาษาต่าง ๆ ในยุโรป ใช้ว่า kris ตามมลายู

กริชเป็นอาวุธประจำตัว ที่เคยนิยมใช้กันในภาคใต้ ตลอดไปจนถึงชาว มาเลเซีย และประเทศใกล้เคียง เคยเป็น อาวุธประจำชาติของชาว และมาเลเซีย รวมทั้งถูกจัด อยู่ในเครื่องราชกกุธภัณฑ์ (ของใช้ที่เป็นเครื่องหมายแห่ง ความเป็นพระราช) อย่างหนึ่ง ของพระมหากษัตริย์แห่ง ประเทศทั้งสองดังกล่าว มาก่อน

ในประเทศไทยนั้น ปรากฏในจดหมายเหตุ ของ ลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาในไทย สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประมาณ พ.ศ. ๒๒๓๖ กล่าวถึง อาวุธของไทยว่ามีกริชรวมอยู่ด้วย และพระเจ้าแผ่นดิน เคยพระราชทานกริช แก่ข้าราชการบริพารใช้เหน็บเอวทาง ด้านซ้าย ก็มี

กริช นอกจากจะเป็นอาวุธสำคัญแล้ว ยังเป็นวัตถุ มงคล และเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นชายชาติวีร บังถึง ฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ และยศถาบรรดาศักดิ์ แห่งผู้เป็น เจ้าของหรือวงศ์ตระกูลด้วย

พระแสงกริชดังกล่าว อาจได้รับพระราชทานมา หรือได้รับการถวายมา เพื่อสำหรับเป็นทั้งอาวุธ และ มงคลวัตถุดังกล่าว

ด้วยเมืองจันทบุรีมีชัยภูมิที่ได้เปรียบ มีกำลังพล เหนือกว่า และมีปืนใหญ่ประจำเมืองคอยยิงสกัดการบุก จึงทรงใช้ยุทธวิธีที่หลากหลาย เช่น การระดมโจมตีประตู เมืองทุกด้าน พร้อมกัน เพื่อทำให้ข้าศึกไขว้เขว การ บัญชาการรบอาจสับสนการเข้าประชิดด้วยวิธีให้อาวุธร้าย ฝายข้าศึกมีอาจได้แสดงพิษสงอย่างเต็มกำลัง และการ เลือกช่วงเวลาในการโจมตีที่ดูจะนอกเหนือการคาดหมาย

แม้เมืองจันทบุรีจะเหนือกว่า แต่ก็มีทรงหัวเกรง ดังที่ได้ทรงประกาศกล่าวต่อหน้า หลวงปลัด ตัวแทน พระยาจันทบุรี ว่า “พระยาจันทบุรีมิได้ตั้งอยู่ในสัถยภาพ แล้ว หากเห็นว่า ขุนรามหมื่นล้อมจะช่วยป้องกันเมืองไว้ได้ ก็ให้ตกแต่งการไว้ให้มั่นคงเถิด เราจะตีเอาให้จงได้” พระราช ดำรัสดังกล่าวเท่ากับเป็นการประกาศสงคราม แจ้งให้ทราบ โดยเปิดเผย เตือนให้เมืองจันทบุรีเตรียมการป้องกัน และ เตรียมรับมือเอาไว้ให้ดี ทางเมืองจันทบุรีจึงตระหนักรู้ถึง เรื่องการจะถูกโจมตีเป็นการล่วงหน้าแล้ว เพียงแต่ไม่ทราบ วันเวลาอันแน่ชัด เท่านั้น แล้วไม่นานวันต่อมา ก็ลงมือโจมตี

จากที่พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวไว้ว่า “แล้วจัดทหารไทยจีนลอบเข้าไปประจำด้านอยู่ ทุกด้าน” นั่นคือ การเข้าประชิดกำแพงเมืองจันทบุรีด้วย วิธีที่ทำให้ปืนใหญ่ประจำเมือง อาวุธร้ายฝ่ายข้าศึก มีอาจ ได้แสดงพิษสงอย่างเต็มพิกัดกำลังมีอาจยิงสกัดการบุก จากระยะไกลได้ และมีใช้การให้ทหารรายล้อมโดยรอบ ตลอดแนวกำแพงเมืองจันทบุรี ตามความเข้าใจในเอกสาร บางแห่ง แต่แบ่งกำลังออกเป็นทัพย่อยตามจำนวนประตู เมืองจันทบุรีให้ออกไปโจมตีทำลายแนวป้องกันหน้าประตูเมือง ด้านต่าง ๆ เพื่อจะฝ่าเข้าประตูเมือง สู่ภายในเมือง จันทบุรีให้พร้อมกันทุกด้าน

การทรงเลือกช่วงเวลาในการโจมตี เป็นยามตีกองสด ก็ดูจะเป็นเรื่องที่น่าแปลกเหนือการคาดหมาย ขณะที่ ชาวบ้านชาวเมืองล้วนสนิทในนิทรายู่ในเหย้าเรือน พระจันทร์คืนแรมสามค่ำเคลื่อนคล้อยใกล้กึ่งกลางฟ้า ทอแสงสว่างสลัว ส่งฉายมรรคาให้กองทัพพระเจ้าตาก ที่เคลื่อนตัวกันมาอย่างเงียบ ๆ โดยไม่ต้องอาศัยแสงได้ คบไฟ กระทั่งได้เข้าถึงประตูเมืองทุกด้าน (แบบที่ว่า ลอบ เข้าไปประจำอยู่ทุกด้าน) ในขณะที่ฝายเมืองจันทบุรีอาจ ไม่ทันรู้ตัว ปืนใหญ่ที่ควรยิงสกัดตั้งแต่เมื่อเห็นอยู่ไกล ๆ ก็ ไม่มีโอกาสได้ทำงาน จวบจนเมื่อมีสัญญาณเริ่มทำการ โจมตีนั้นแลจึงได้ตื่นตระหนก การตอบโต้ต่อตีก็น่าจะ ละล้าละลังงเงิน การต้านทานก็น่าจะไม่เต็มสมรรถนะ หน่วยจู่โจมของกองทัพพระเจ้าตากคงปืนบันไดขึ้นถึงบน เเชิงเทินแล้วกระมัง ทหารจันทบุรีจึงทราบ ว่า ถูกบุกแล้ว

พร้อมทั้งก่อนการลงมือโจมตี ยังได้ทำการปลุก ขวัญทหารให้สู้ไม่ถอยด้วยการทูปหม้อข้าวหม้อแกงทิ้ง ไป ตายเอาตาบหน้าในเมืองจันทบุรี แล้วก็ยึดเมืองจันทบุรีได้ ในที่สุด

เรื่อง ทูบหม้อข้าวหม้อแกงทึ้ง นี้ เคยเห็นในภาพยนตร์จีนเรื่องยาวต่อเนื่อง ครั้งหนึ่ง แต่จำไม่ได้แล้วว่า เป็นเรื่องอะไร จึงมีอาสาสมัครค้นได้ว่า เคยเกิดกลยุทธ์การปลุกขวัญทหารเช่นนี้ ในสงครามระหว่างแคว้นต่าง ๆ ของจีน ก่อนสมัยกรุงธนบุรี จริงหรือไม่ หรือผู้กำกับภาพยนตร์ทราบเรื่องกลยุทธ์ทูบหม้อข้าวหม้อแกงของพระเจ้าตาก จึงขอยืมไปใช้เสริมความยอดเยี่ยมของตัวเอกในหนัง กันแน่

การทูบหม้อข้าวหม้อแกง นอกจากเพื่อการปลุกขวัญทหารให้สู้ตายอย่างเด็ดเดี่ยวแล้ว ยังอาจมีนัยเรื่องเสบียงของกองทัพอยู่ด้วย ก็ได้ เพราะได้เคลื่อนทัพออกจากเมืองระยองมาร่วมลิบวันแล้ว ในระหว่างทางคงไม่ได้เที่ยวลาดหาเสบียงมาเสริมเติมกันมากนัก เสบียงที่ชนกันมาจากเมืองระยองจึงต้องร่อยหรอลงอีกโขแล้ว หากยังเข้าไปในเมืองจันทบูรไม่ได้ กองทัพอาจจะล่มสลายกับสภาวะขาดเสบียง อันจะกลายเป็นความเปราะบางง่ายแก่การแตกสลาย ยามเมื่อกองทัพจันทบูรล่วงรู้จุดอ่อนแล้วเข้าระดมโจมตี การเร่งยึดเมืองจันทบูรให้ได้ จึงเป็นวิถีทางประเสริฐสุด

ในตอนตีเมืองจันทบูรนี้ กองกำลังพระเจ้าตากคงไม่ได้มีแค่ร่วมพันนายแล้ว เพราะมีชายชาวนาญกกล้าชาวระยองนับพันคน และผู้กล้าจากหัวเมืองตะวันออกต่าง ๆ จำนวนหลายร้อยคน ที่เข้ามาสวามิภักดิ์ ร่วมแรงร่วมใจร่วมชีวิตอุทิศเพื่อกอบกู้ความเป็นไทให้แก่มาตุภูมิกัน ณ วัดลุ่ม แห่หลังสถานมหาชัยชุมพล กำลังพลของพระเจ้าตากในช่วงนี้ คงมีร่วมสามพันแล้ว การแยกกันร่วมโจมตีประตูเมืองจันทบูรจากทุกด้านพร้อมกัน จึงไม่น่าจะมีข้อจำกัดเรื่องกำลังพลแต่ประการใด

ที่ว่า มีชาวระยองร่วมพันคนเข้าร่วมนั้น มิใช่เป็นการกล่าวเกินจริง และจำนวนดังกล่าวนี้ ยังไม่ได้นับรวมนักรบอาสาชาวระยองเข้าไปด้วย เพราะเมื่อตอนเกิดการปะทะกันที่วัดลุ่มนั้น กรมการเมืองระยองมีกำลังทหารกว่าพันห้าร้อยนาย เมื่อเสร็จศึก ฝ่ายพระเจ้าตากยึดเมืองระยองได้แล้ว บรรดาเหล่าทหารซึ่ง ปฏิบัติตามคำสั่งของฝ่ายต่อต้าน ที่ไม่ได้มีใจต่อต้านจริง ๆ อันน่าจะมีจำนวนเกินกว่าครึ่งหรือร่วมพันนาย ย่อมได้รับอภัยโทษแล้วคืนกลับสู่สังกัด นั่นก็คือ กลายเป็นทหารของฝ่ายพระเจ้าตากไปโดยปริยาย **เพราะสงครามในยุคสมัยนั้น เป็นสงครามของขุนศึก มิใช่สงครามแห่งมวลมหาประชาชน** และกำลังคนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำศึกอย่างหนึ่ง เมื่อขุนศึก พ่ายแล้ว ทหารระดับล่างหรือหน่วยปฏิบัติการ ได้

เปลี่ยนสังกัด มาอยู่ใต้การบังคับบัญชาของขุนศึกใหม่ ล้วนเป็นเรื่องปกติธรรมดาของยุคสมัยนั้นหรือหลังจากนั้นอีกหลายสิบปี อีกทั้ง ทุกฝ่ายล้วนใช้ภาษาไทย เป็นคนเกิดในแผ่นดินประเทศเดียวกัน แม้จะต่างสำเนียงกันเล็กน้อยบ้าง ก็ตาม จึงมิได้แปลกแยกอันใดกัน

ค่ายตากสิน จันทบุรี

หน้าประตูเมืองจันทบูร

เหตุการณ์การสู้รบที่หน้าประตูใหญ่เมืองจันทบูร ซึ่งพระเจ้าตากทรงเป็นผู้นำทัพย่อยกองหนึ่งนั้น มีข้อพิจารณาให้สันนิษฐานบางประการ ดังนี้

๑. การสู้รบครั้งนี้เกิดขึ้นในเพลากลางคืน ช่วงตีกลางคืน ประมาณช่วงเวลา ๐๑.๓๐ - ๐๓.๐๐ นาฬิกา ทหารซึ่งทำหน้าที่เฝ้าประตูเมืองจันทบูรจะมีการยืนรักษาการอยู่บนพื้นดิน ด้านนอกกำแพงเมืองหรือไม่ ถ้ามีก็คงเป็นจำนวน

ไม่มากนัก เมื่อการโจมตีแบบไม่ให้ทันรู้ตัว จะเริ่มขึ้น ทหารด้านนอกประตูเมืองเหล่านี้ (ถ้ามี) ย่อมต้องถูกจัดการให้หมดสิ้น เป็นอันดับแรก ก่อนการเริ่มโจมตี

ดังนั้นเมื่อ “เสด็จทรงช้างพระที่นั่งพังคีรีกุญชร ฉัททันต์เข้าทะเลาะประตูปะตูใหญ่เหล่าทหารซึ่งรักษาประตู และป้อมเชิงเทินนั้นก็ยิงปืนใหญ่น้อยดุจท่าฝนแลจะได้ถูกต้องโยธาผู้ใดผู้หนึ่งหามิได้ **กระสุนปืน ลอดท้องช้างพระที่นั่ง**” ไป การยิงปืนของฝ่ายเมืองจันทบูรดังกล่าวจึงต้องเป็นการยิงจากบนเชิงเทิน เป็นการยิงจากที่สูงไปหาที่ต่ำ มิใช่การยิงแนวราบจากพื้นดิน ด้วยเหตุนี้ การที่กระสุนปืนจะลอดท้องช้างได้ ย่อมจำต้องมีระยะห่างระหว่างผู้ยิงกับสิ่งที่จะยิงพอประมาณ

นั่นก็เท่ากับว่า**ช้างพระที่นั่งต้องอยู่ห่างจากประตูเมือง หลายเมตร ทีเดีย**

๒. สารจากแหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

กล่าวถึงตำแหน่งการนั่งบนหลังช้างในขณะทำการรบบนหลังช้าง ในยุคก่อนพระเจ้าตาก ทำนองว่าตำแหน่งของผู้ที่นั่งบนหลังช้างมีอยู่ด้วยกัน ๓ แห่ง คือตำแหน่งบนคอช้าง เป็นผู้ทำการต่อสู้ โดยอาวุธที่ใช้สู้รบส่วนมากจะเป็นง้าว ตำแหน่งกลางช้างเป็นตำแหน่งที่คอยให้สัญญาณและส่งอาวุธที่อยู่บนสัปคับ (สำหรับนั่งผูกติดบนหลังช้าง) ให้แก่คอช้าง โดยอาวุธได้แก่ ง้าว หอก โดม (อาวุธสำหรับชัต หอกชัต) และเครื่องป้องกันต่าง ๆ เช่น โล่ เป็นต้น และตำแหน่งความูช้าง ซึ่งเป็นผู้บังคับช้างนั่งอยู่**ด้านหลังสุด**

แต่สำหรับกรณีการรบหน้าประตูเมืองจันทบูร การนั่งบนหลังช้าง อาจมิได้เป็นดังนั้น เนื่องจาก “กระสุนปืน ลอดท้องช้างพระที่นั่งไป ความูช้างจึงเกี่ยวไว้ ให้พังคีรีกุญชรถอยออกมา พระเจ้าอยู่หัวทรงพระโกรธ เจื่อพระแสงจะลงพระราชอาชญา นายความูช้างขอพระราชทานโทษได้”

การจะลงพระราชอาชญาแก่ความูช้าง ก็เพราะความูช้างได้แสดงออกถึงความฉลาดหวาดเกรง หักกระสุน ด้วยการเกี่ยวช้างให้ถอยโดยไม่ขอพระราชานุญาตก่อน

ส่วน พระแสง (ที่จะใช้ลงพระราชอาชญา) หมายถึง คัสตราวุธ ของมีคมเป็นเครื่องฟันแทง อาวุธต่าง ๆ เมื่อเป็นอาวุธสำหรับไว้ใช้สู้รบบนหลังช้าง จึงน่าจะเป็นประเภทอาวุธยาว จำพวก หอก หรือ ง้าว

จากที่พระราชพงศาวดารให้เห็นว่า ทรงเห็นความูช้าง เกี่ยวช้างให้ถอย บ่งชี้ถึงจุดหรือตำแหน่งที่ประทับว่า **พระองค์ทรงอยู่ทางด้านหลังของความูช้าง** จึงสามารถทอดพระเนตรเห็นการกระทำดังกล่าว ได้ เพราะหากทรงประทับอยู่ที่คอช้าง ความูช้างอยู่ด้านหลังท้ายสุด ตามแบบการนั่งช้างในยุคก่อนขึ้นไป ย่อมไม่เห็นการเกี่ยวช้าง เพื่อจะให้ถอยได้ แม้แต่การเจื่อพระแสงจะลงพระราชอาชญา ก็ดูจะกระทำไม่ได้ หรือกระทำได้ไม่ถนัดนัก เพราะมีตำแหน่งกลางช้างขวางอยู่

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงสันนิษฐานการนั่งบนหลังช้างในศึกคราวนี้ว่าความูช้าง ต้องนั่งบนคอช้าง องค์พระเจ้าตากทรงประทับบนสัปคับในตำแหน่งกลางช้าง โดยน่าจะมีอาวุธหลายประเภทบนสัปคับด้วย เช่น ง้าว หอก โดมหรือหอกชัต (หอกด้ามสั้น สำหรับใช้พุ่งหรือชัตไป) และอาจมีคนนั่งอยู่ทางด้านหลังหรืออยู่เยื้อง ๆ กัน อีกคนหรือสองคน ก็ได้ เพื่อหยิบอาวุธส่งให้ หรือเพื่อคอยสอดส่องป้องกันฝ่ายตรงข้ามที่จะประทุษร้ายองค์ผู้นำ ส่วนจะมีความูท้าย หรือ คนนั่งอยู่ด้านท้ายช้าง เหมือนในคราวทรงช้างเสด็จเมืองชลบุรีด้วย หรือไม่ ไม่มีนัยจากเอกสาร

ภาพช้างสงคราม จาก MonkeyFreeTime

๓. กล่าวกันว่า เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ ได้กล่าวถึงเมืองจันทบุรีในฐานะเมืองประเทศราชเมืองหนึ่งในจำนวน ๑๖ เมือง ต่อมาได้ย้ายมาตั้งที่บ้านหัววัง ตำบลพุงทะเล (ปัจจุบันคือตำบลจันทนิมิต - พุงทะเล) คือ ชื่อเรียกผลของต้นสำโรง) ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๙๙ - พ.ศ. ๒๒๓๑) เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๓ แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ บริเวณบ้านลุ่มทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี เนื่องจากเมืองเดิมที่บ้านหัววังมีน้ำท่วมทุกปี และเมืองจันทบุรีที่บ้านลุ่มนี้ ก็คือ บริเวณค่ายตากสินในปัจจุบัน

ลักษณะของเมืองจันทบุรีที่บ้านลุ่ม เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยม ขนาดกว้างทางทิศเหนือและทิศใต้ ๔๐๐ - ๔๕๐ เมตร ยาวทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ๕๕๐ - ๖๕๐ เมตร มีคันดินกำแพงเมืองขนาดกว้างประมาณ ๘ - ๑๐ เมตร ยกเป็นคันดินสูงประมาณ ๒ - ๓ เมตร และมีคูเมืองขนาดกว้างประมาณ ๖-๘ เมตร บริเวณด้านนอกคันดินกำแพงเมือง

และเมืองจันทบุรีไม่ได้รับศึกบ่อยนัก ไม่เคยมีข้าศึกมาโจมตีนาน ๓๐ กว่าปี นับแต่หมดยุคความจากกัมพูชา ในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

จากสาระสังเขปของเมืองจันทบุรี ดังกล่าว จึงอาจเป็นไปได้ที่ในช่วงปลายแห่งเวลาที่ร้างศึกมานานนั้น ได้มีการถมคูเมืองบริเวณด้านหน้าประตูเมือง หรือสร้างสะพานเชิงถาวรข้ามคูเมือง ขึ้น (รวมทั้ง คูเมืองด้านอื่น ๆ) เพื่อให้สะดวกในการสัญจรเข้า - ออกเมือง เมื่อกองกำลังพระเจ้าตากโจมตีเมืองจันทบุรี คูเมืองจึงมิใช่ปราการขวางกั้น หรือ ทำให้ต้องเสียเวลาแก้ปัญหาในการข้ามคูเมือง^๒

ส่วนคูน้ำธรรมชาติ จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์หาก **วัดแก้ว** ที่พระเจ้าตากทรงตั้งทัพก่อนการโจมตีเมืองจันทบุรี อยู่ในแถบบริเวณที่ปัจจุบันเป็น **"ถนนเจดีย์"** ตำบลท่าช้าง เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ตรงตามความเชื่อของเหล่าท่านผู้สนใจศึกษาเรื่องพระเจ้าตาก ที่ว่าบริเวณหนึ่งในละแวกถนนเจดีย์แห่งนี้ มีเนินดินซึ่งชาวท้องถิ่นดั้งเดิม เรียกเนินนี้ว่า **เขาโบสถ์** เพราะมีคำบอกเล่าสืบต่อกันมาช้านานว่า เคยเป็นที่ตั้งพระอุโบสถของ วัดแก้ว หรืออาจจะเคยเป็นที่ตั้ง พระวิหารวัดแก้ว ที่พระเจ้าตากทรงประทับในช่วงก่อนการยึดเมืองจันทบุรี

สมมุติว่า เดินทางมาจากระยองตามถนนสุขุมวิท เมื่อถึงแยกเขาไทรยา เลี้ยวขวาเข้าตัวเมืองจันทบุรี ไปตามถนนหมายเลข ๓๑๖ หรือ **ถนนรักศักดิ์มงคล** ผ่านสนามโดร์ฟกอล์ฟปราสาทโพธิ์โพธิ์ ไปได้ระยะจากทางแยกประมาณ ๑.๔๑ กิโลเมตร เมื่อถึง**ท่าช้างทองโฮมมาร์ท** ต้องเลี้ยวซ้ายเข้าซอยด้านข้าง เข้าไปจนสุดซอยราว ๕๐๐ เมตร ก็จะพบถนนเจดีย์ขวางอยู่ ถนนเจดีย์นี้ยาวประมาณ ๖๐๐ เมตร

บริเวณถนนเจดีย์ที่เชื่อกันว่าเคยเป็นละแวกที่ตั้งวัดแก้วนี้ ในแต่ละด้านมีคูน้ำธรรมชาติ ดังนี้ **ด้านเหนือ** ห่างขึ้นไปประมาณ ๒ กิโลเมตร เป็น **คลองบ้านแก้ว** แนวคลองบ้านแก้ว เริ่มปรากฏในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ละแวกตำบลเขาวัว อำเภอท่าใหม่ กับ ตำบลแสง อำเภอมะนัง จังหวัดจันทบุรี ไหลเลาะเลี้ยวลงไปบรรจบเป็น คลองท่าช้าง บริเวณพื้นที่ตำบลแสง กับ ตำบลท่าช้าง แล้วไหลลงไปรวมกับคลองจันทบุรี และแม่น้ำจันทบุรี ที่ละแวกตำบลวัดใหม่ ตำบลท่าช้าง และตำบลจันทนิมิต **ด้านตะวันออก** ห่างออกไปราว ๕๐๐ เมตร มี **คลองท่าช้าง** (ซึ่งทางกองทัพพระเจ้าตากได้ใช้เป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ในระหว่างการตั้งทัพที่วัดแก้ว) และ **ด้านตะวันตก** ประมาณ ๒ กิโลเมตร มี **คลองทราย** ที่เริ่มปรากฏในแถบพื้นที่ด้านเหนือของตำบลท่าช้าง ไหลลงใต้ไปแยกเป็น **คลองน้ำใส** และ คลองหนองไม้หอม แถบอาณาบริเวณตำบลท่าช้าง

ส่วนทาง**ด้านใต้** ไปถึงบริเวณค่ายตากสิน ห่างกันตามแนวตรง ประมาณ ๔.๕ กิโลเมตร **ไม่ปรากฏแนวคูน้ำธรรมชาติที่กว้างขวางพอจะเป็นอุปสรรคใด ๆ ขวางกั้นอยู่เลย**

ดังนั้น เมื่อยกกองกำลังทหารออกจากวัดแก้วเข้าไปยังตัวเมืองจันทบุรี จึงไม่ต้องข้ามคูน้ำธรรมชาติที่เป็นอุปสรรคใด ๆ ถ้าจะมีก็แต่เฉพาะแนวคูเมืองเก่า เท่านั้น

ภาพดาวเทียม บริเวณถนนเจดีย์ ที่วิเคราะห์ว่าเคยเป็นที่ตั้ง วัดแก้ว

อนึ่ง เกี่ยวกับขนาดของเมืองจันทบุรี ที่มีเอกสารกล่าวต่างกันเป็น ๒ ประเด็น คือ มีขนาด ๑,๐๐๐ x ๒,๐๐๐ เมตร กับ ขนาด ๔๐๐ - ๔๕๐ x ๕๕๐ - ๖๕๐ เมตร นั้น จากแผนที่อเล็กซานดริอัส มีลำน้ำซึ่งเป็นเหตุปัจจัยในการกำหนดขนาดของเมืองจันทบุรีอยู่สองแนวคือ ด้านตะวันออก มีคลองท่าช้าง อยู่ด้านใน แม่น้ำจันทบุรี อยู่ด้านนอก และทางตะวันตก มีคลองน้ำใส

พื้นที่ซึ่งจะกำหนดขนาดของเมือง ก็คือ ช่องว่างระหว่างแม่น้ำในทิศตรงข้ามกัน โดยในแนวนอน คลองน้ำใส กับ คลองท่าช้าง ห่างกันประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร และแนวล่าง เหนือแนวถนนสถิตินเดช เล็กน้อย ห่างราว ๒.๑ กิโลเมตร ด้านตะวันออก ช่องว่างระหว่างคู่งน้ำ คลองท่าช้าง กับแม่น้ำจันทบุรี ประมาณ ๒.๒ กิโลเมตร ส่วนด้านตะวันตก แนวทางไหลของคลองน้ำใสไม่มีส่วนในการบีบระยะสำหรับขนาดความยาวของเมืองทางด้านนี้ (ถ้าจะสร้างให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู)

ตามหลักการสร้างเมือง แนวกำแพงเมืองต้องห่างจากริมแม่น้ำ เป็นร้อยเมตร ถ้าสมมุติว่า ห่างด้านละ ๓๐๐ เมตร ขนาดของเมืองจันทบุรี ที่ควรเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก็ต้องมีขนาดที่ใหญ่สุดได้ประมาณ ด้านเหนือ - ใต้ กว้าง ๑.๕ กิโลเมตร และด้านตะวันออก ถึงตะวันตก ยาว ๑.๖ กิโลเมตร

จากที่เอกสารบางแห่งกล่าวถึงการพบสิ่งที่เชื่อว่าเป็นแนวกำแพงเมือง ที่แนวถนนเทศบาล ๒ ถนนสุขาภิบาล และแนวใกล้วัดโบสถ์เมืองกับมีแนวเนินที่สร้างด้วยวัสดุโบราณซึ่งเชื่อว่าเป็นกำแพงเมืองด้านทิศเหนือในค่ายตากสิน^๓

เมื่อใช้แผนที่อเล็กซานดริอัส ในการช่วยจำลองขนาดกำแพงเมืองจันทบุรี โดยอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับแนวซากโบราณสถานที่ยืนยันว่าเป็น กำแพงเมือง แต่พอสังเขป ด้วยการกำหนดให้กำแพงเมืองด้านทิศใต้ เริ่มจากถนนเทศบาล ๒ ไปตามแนวเหนือถนนอัมพวาเล็กน้อยสุดที่แนวถนนประชานิยม แถบใกล้สี่แยก (ให้ไปสุดที่แนวถนนสุขาภิบาล ไม่ได้ เพราะบางส่วนของทางด้านเหนือจะกินพื้นที่แม่น้ำ) จะมีความกว้างประมาณ ๕๐๐ เมตร ด้านตะวันออก เริ่มต่อขึ้นไปทางด้านเหนือของแนวถนนประชานิยม ประมาณ ๙๐๐ เมตร จึงอาจจะพอใกล้เคียงหรือได้ระยะกับแนวกำแพงเมือง ในค่ายตากสิน และให้กำแพงเมืองมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในตัวกำแพงจะมีพื้นที่ใช้สอยประมาณสี่แสนหกหมื่นตารางเมตร และรอบกำแพงยาวราว ๓ กิโลเมตร

เมื่อจำลองขนาดกำแพงเมืองแล้ว ชวนให้คิดเห็นว่า กำแพงเมืองคงไม่ได้สร้างอย่างใหญ่โตชนิดเต็มแนวพื้นที่ว่างระหว่างแม่น้ำลำคลอง เป็นแน่ ท่านผู้ออกแบบวางแผนสร้างเมืองจันทบุรีคงเล็งเห็นความจำเป็นในการเหลือพื้นที่ใช้สอยรอบนอกกำแพงเมือง ให้มากกว่าพื้นที่ในกำแพงเมืองหลายเท่าตัว เพื่อกันพื้นที่ซึ่งอยู่ภายในโอบล้อมของสายน้ำคลองน้ำใส คลองท่าช้าง และแม่น้ำจันทบุรี รอบนอกกำแพงเมืองนี้ ไว้สำหรับการเกษตรกรรมอันจะเกื้อกูลให้ชาวประชาอยู่ดีมีสุข

สำหรับพื้นที่แนวตะวันตกเฉียงใต้ ด้านนอกกำแพงเมือง คงเป็นแหล่งทำนาปลูกข้าวอันกว้างใหญ่ของเมืองจันทบุรีในยุคนั้น จึงมีเค้าแห่งสภาพพื้นที่ผสมอยู่ในคำเรียกชื่อมาตราบกระทั่งปัจจุบันว่า **ทุ่งนาเขย**

จากแนวกำแพงเมืองที่จำลองพอสังเขปดังกล่าวทางด้านตะวันออก บริเวณซึ่งแนวกำแพงห่างจากคลองท่าช้างมากที่สุดอยู่ที่ละแวก**ขอยวิชา** ในปัจจุบัน ห่างจากคลองประมาณ ๓๐๐ เมตร โดยจุดห่างมากกว่าแนวอื่นนี้ไม่ได้อยู่แถบกึ่งกลางของแนวกำแพง แต่ค่อนข้างมาทางด้านเหนือจัดได้ว่าเป็นด้านอีสานของแนวกำแพงทิศตะวันออกนี้ เพราะบริเวณข้างกำแพงซึ่งมีพื้นที่ว่างมาก ๆ ย่อมเหมาะสมในการสร้างประตูเมือง เพื่อจะได้ใช้พื้นที่โล่งด้านหน้า สำหรับกิจกรรมก่อนการเข้าเมือง จึงสันนิษฐานว่า ประตูเมืองด้านตะวันออกน่าจะอยู่ที่บริเวณดังกล่าว ทำให้เป็นที่รู้จักเรียกขานกันว่า ประตูอีสาน (หรือไม่ก็กำแพงเมืองตั้งเป็นแนวทแยง ประตูจึงอยู่ทางทิศอีสาน)

๔. การทำลายประตูเมือง มีอยู่ ๒ วิธี กล่าวคือ

๔.๑ การใช้ท่อนซุงขนาดใหญ่พอประมาณเป็นเครื่องมือ โดยกำลังพลจำนวนเป็นสิบนาย ร่วมกันแบกรว้างเข้าทำการกระทุ้งกระแทกประตูให้แตกทำลาย ซึ่งต้องจัดเตรียมอุปกรณ์ คือ ท่อนซุงที่จะใช้ วางกำลังพลที่จะปฏิบัติหน้าที่ และทำการฝึกซ้อม แบกรว้าง กระแทก กันอยู่ก่อนหลายวัน ในช่วงรอผลการเจรจาสันติภาพกับทางเมืองจันทบูร

พร้อมกันนั้น ย่อมต้องมีหน่วยปืนเล็กยาว คอยระดมยิงฝ่ายตรงข้ามที่อยู่บนเชิงเทินไม่ให้ใช้สรรพอาวุธทำร้ายกำลังพลกลุ่มแบกรว้างเข้าทำลายประตูเมืองได้โดยสะดวก ด้วย หน่วยปืนเล็กยาวนี้ ก่อกวนให้สมาธิในการเล็งยิงของทหารฝ่ายเมืองจันทบูร งอนแง่น ไม่ตั้งมั่น กอปรด้วย สภาพแสงของช่วงเวลาดึกสงัดจากรัตมีจันทร์คืนแรม ๓ ค่ำ ก็อาจมีช่วยอำนวยความสะดวกการกำหนดเป้าหมายมากนัก จึงยิงปืนใหญ่น้อยดุจดุจดุจ่าฝน แต่จะได้ถูกต้องโยธาผู้ใดผู้หนึ่ง หามิได้

รวมทั้ง ในเวลาเดียวกันนั้น บรรดาเหล่าทหารหน่วยกล้าตายในกองกำลังพระเจ้าตาก ก็ต้องปฏิบัติการหาวิถีทางเข้าไปประชิดแนวกำแพงเมืองให้ได้ เพื่อใช้บันไดพาดกำแพงเมือง แล้วปีนขึ้นไปบนเชิงเทิน เมื่อทำได้สำเร็จ ก็ทะลวงต่อตีสลายแนวป้องกันบนเชิงเทินของฝ่ายข้าศึก เพื่อกรุยทางให้ได้ลงไปเปิดประตูเมือง

การจะตีหักเอาเมืองจันทบูรซึ่งมีชัยภูมิที่ดี มีความเหนือกว่าหลายด้านนี้ ย่อมต้องทำการสอบถามหาข้อมูลจากผู้สันตติกรรมเรื่องเมืองจันทบูร ซึ่งมีอยู่ในกองทัพของพระองค์ เช่น **นายบุญมา น้องเมียพระยาจันทบูร** เป็นต้น เพื่อให้ “รู้เขา” มาก่อนแล้วเป็นอย่างไรดี ต้องวางแผนการกลศึก จัดเตรียมความพร้อมต่าง ๆ วางตำแหน่งมอบหมายภารกิจ และฝึกซ้อมรูปแบบวิธีการเข้าโจมตี มาเป็นการล่วงหน้าก่อนกาลจะลงมือโจมตี เพื่อเมื่อปฏิบัติการ จักได้พร้อมเพรียง สอดประสาน บรรลุผลลัมฤทธิ์

จากที่นัยในข้อ ๑ ช่วยให้สันนิษฐานได้ว่า ขณะเริ่มการโจมตี พระเจ้าตากทรงประทับข้างอยู่ห่างจากกำแพงเมือง จึงน่าจะเป็นแนวด้านหลังของกลุ่มกำลังพลที่แบกรว้างซุงเข้ากระแทกทำลายประตูเมือง ครั้นเมื่อทรงใช้พระแสงกฤษฑ์แทงพังคิริกฤษฑ์ซุงเข้าทะลวงประตู ซ่างยอมส่งเสียงกัมปนาทขึ้น ทำให้หน่วยพังประตูซึ่งผ่านการฝึกฝนมาอย่างชำชอง รู้จักจังหวะจะโคนเป็นอย่างดีรีบหลีกทาง เปิดช่องให้ไร้สิ่งกีดขวางเส้นทางของซ่างทรงซึ่งตรงรี่เข้าหาประตูเมือง แล้วใช้อวัยวะส่วนที่หนาและแข็งที่สุดกระแทกประตูอย่างแรงสุดกำลัง บานประตูไม้เนื้อแข็งที่คงหนาเป็นคืบซึ่งปรีรั้วจากการถูกกระแทกกระทุ้งด้วยท่อนซุงอยู่ก่อนแล้ว ก็แยกแตกออกเป็นช่องให้ทหารหน้าซ่างลอดเข้าไปได้แล้วเปิดประตูเมืองให้บรรดาเพื่อนทหารทั้งหลาย กรูกันเข้าไปในเมืองจันทบูร

๔.๒ อีกวิธีหนึ่งที่น่าจะใช้ในการทำลายประตูเมืองก็คือ การระดมยิงด้วยปืนใหญ่ ปืนใหญ่ที่ใช้ยิง ต้องเป็นประเภทที่ขนาดกระบอกปืนมีความยาวเป็นเมตร และกระสุนมีขนาดตั้งแต่ ๓ - ๔ นิ้วขึ้นไป มิใช่แบบปืนจ่ารงที่มีขนาดกระสุนประมาณ ๑ - ๒ นิ้ว ในการขนย้ายจะวางปืนใหญ่อยู่นบนรางที่มีล้อ ใช้ซ่างหรือม้าลากไป ปืนใหญ่เหล่านี้คงนำมาจากเมืองระยอง

กรณีใช้ปืนใหญ่ เมื่อระดมยิงประตูเมืองไปหลายนัด ขณะที่กระสุนตอปัดจากบนเชิงเทินเมืองจันทบุรีปลิวว่อน แล้วความวุ่นวายก็สงบลงให้ถอย ต่อจากนั้นก็เกิดกรณีข้างเข้าทะเลายประตู แบบ ๔.๑

การใช้ปืนใหญ่สัก ๒ - ๓ กระบอก ยิงไม้ประตูเมืองนี้ ดูกระชับฉับไวกว่า ครั้นเมื่อข้างทรงส่งเสียงกัมปนาทขึ้น ก่อนปรีเข้าหาประตูซึ่งปรีราวอยู่แล้ว หน่วยปืนใหญ่น้อยต้องได้รับอาณัติให้หยุดทำการระดมยิง โดยหากไม้ประตูเมืองมีการประกายอยู่บ้าง ให้พอแก่การใช้วงกระชากลากดึงให้หลุดแยกแตกออกเป็นช่องได้ ข้างทรงก็คงได้รับอาณัติจากความวุ่นวายให้ทำการใช้วงฉีกดึงทะเลายประตูซึ่งไม่มีรอยประกายนั้นทำให้ประตูพังลง ทหารหน้าข้างลอดเข้าไปได้หรือ อาจกระแทกทะเลายประตูพังลง ซึ่งได้ผลเร็วกว่า ก็เป็นไปได้

แม้จะมีเสียงปืนใหญ่น้อยลั่นดังอีกทีก็ แต่บรรดาข้างม้า ในกองกำลังพระเจ้าตาก คงคุ้นชิน ไม่แตกตื่นเสียงปืน และ พวกม้าก็คงไม่ตื่นข้างด้วย เพราะคงได้รับการฝึก สร้างความคุ้นเคยกันมานับตั้งแต่เมื่อแรกมีการถวายเป็นช้างจากขุนชำนาญไพรสณฑ์

เพราะจารีตในการเขียนพระราชพงศาวดาร ต้องเน้นหนักองค์รัฐาธิปัตย์ เป็นแกนหลักสำคัญ จึงเป็นธรรมดาที่บางรายละเอียดในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ มิได้ถูกบันทึกไว้

อย่างไรก็ดีการยุทธ์หน้าประตูเมืองจันทบุรีนี้ แสดงให้ประจักษ์ถึงน้ำพระทัยอันกล้าแกร่ง หัวหาญอย่างชายชาติตรี ที่มีทรงหวาดหวั่นคร้ามเกรงภัยอันตรายทั้งปวงขององค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เป็นอย่างดี สมกับการทรงเป็นสหายอดวีรบุรุษ องค์อัครมหาราชของสยามประเทศ โดยแท้

๕. ประตูใหญ่ที่พระเจ้าตากทรงนำทัพย่อยกองหนึ่งเข้าทำลายนั้น น่าจะเป็นประตูทางด้านตะวันออกหรือ ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ที่หันสู่แม่น้ำจันทบุรี (หมายความว่า ประตูใดประตูหนึ่งในสองด้านนั้น หรืออาจมีเพียงประตูเดียว อยู่ในด้านใดด้านหนึ่งในสองด้านนั้น ที่หันสู่แม่น้ำจันทบุรี คือ ประตูใหญ่) เพราะยุคหนึ่งการสัญจรที่สำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือ ทางน้ำ แต่แนวกำแพงประตูเมือง ไม่ได้สร้างอยู่ชิดติดริมแม่น้ำ ต้องห่างออกมาเป็นร้อยเมตร และแม้หันออกแม่น้ำ แต่คงมีเส้นทางบกให้สัญจรมาถึงประตูนี้ได้ด้วย เพื่อการลำเลียงสรรพสิ่งที่จะเคลื่อนย้ายได้ ถ่ายเทลงเรือ หรือเข้าสู่เมืองทางด้านนี้

แม่น้ำจันทบุรีเมื่อสองร้อยกว่าปีก่อน คงต่างสภาพกับปัจจุบัน ที่ในแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ระบุชื่อว่า คลองจันทบุรี ย่อมต้องลึกและกว้างขวางกว่ากันมากทีเดียว

อีกทั้ง จากที่พระราชพงศาวดารกล่าวถึงตอนยกกองกำลังออกจากวัดแก้วว่า **“ตรัสให้ยกทัพเข้าหน้าเข้าทิศอีสาน”** คงมิได้หมายถึงทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเมื่อวัดแก้วอยู่ทางด้านเหนือของประตูท่าช้าง หรือด้านเหนือเมืองจันทบุรี หากมุ่งไปทิศอีสาน ก็คงไปทางอำเภอมะขาม หรืออะไรประมาณนั้น แต่ข้อความ **“เข้าหน้าเข้าทิศอีสาน”** ในพระราชพงศาวดารนี้ คงหมายถึง **ประตูเมืองทิศอีสานของจันทบุรี มากกว่า**

หากเป็นดังนั้น ประตูเมืองดังกล่าว ก็คือ ประตูที่ไม่ได้สร้างในแนวกำแพงกลางของกำแพงเมืองทางด้านนั้น แต่ค่อนข้างไปทางด้านใดด้านหนึ่งของแนวกำแพง เนื่องจากเป็นช่วงที่แนวกำแพงอยู่ห่างจากริมคลองมากกว่าแนวอื่น ๆ เพื่อจะได้มีพื้นที่ว่างมาก ๆ สำหรับการบริหารจัดการในการเข้าสู่ตัวเมืองซึ่งแนวกำแพงที่เมื่อมีประตูเหลือมไปอยู่ทางด้านข้าง แล้วจะเรียกว่า ประตูเมืองทิศอีสานได้ ก็จะต้องเป็นกำแพงทางด้านตะวันออก ที่สร้างประตูอยู่ทางด้านทิศเหนือของแนวกำแพง หรือ ประตูอีสาน ดังเคยกล่าวแล้วในตอนต้น

ดังนั้น **“เข้าหน้าเข้าทิศอีสาน”** ก็หมายถึง การให้นัยว่า กองทัพย่อยในกำกับของพระเจ้าตาก เป็นฝ่ายรับผิดชอบในการทำลายประตูอีสาน หรือประตูกำแพงเมืองด้านตะวันออก ที่มีประตูอยู่ในแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หรืออีกชื่อเรียกหนึ่ง ก็คือ ประตูใหญ่ นั่นเอง และคำว่า **“เข้าหน้าเข้า”** เสมือนจะเน้นย้ำว่า ทรงมุ่งไปเข้าเมืองจันทบุรีทางประตูอีสาน หรือมุ่งไปทะเลายประตูแล้วเข้าเมืองจันทบุรีทางทิศอีสาน หรือที่รู้จักเรียกขานกันในยุคนั้นว่า ประตูอีสาน

ส่วนทางประตูเมืองจันทบูรด้านอื่น เหล่าทหารใน กองทัพย่อยที่รับภารกิจทะเลาะประตูเมืองด้านนั้นๆ ก็คง ปฏิบัติการในทำนองเดียวกันกับที่ด้านประตูใหญ่ แม้ เอกสารจะมีได้กล่าวถึงผลการสู้รบไว้ แต่ก็ย่อมต้อง ประสบความสำเร็จเช่นเดียวกัน

ทว่า ที่ประตูเมืองด้านอื่น ๆ อาจไม่มีการมุ่งทำลาย ประตู เหมือนที่ประตูใหญ่ ก็ได้ โดยอาจเน้นการปืนขึ้นบน เชนเทิน แล้วบุกลงมาเปิดประตูเมืองขณะที่หน่วยปืนเล็กยาว คอยยิงสกัดมิให้ทำอันตรายเหล่าทหารหาญที่กำลังปืน กำแพง (ถ้ามีการตื่นรู้ขึ้นมาพบเห็นของทางฝ่ายเมืองจันทบูร)

ที่ประตูเมืองด้านอื่นนั้น หากกองทัพย่อยที่รับผิดชอบ ยังคงกำลังทะเลาะทะเลาะประตูกันอยู่ ขณะที่ทางด้าน ประตูใหญ่ “ทหารหน้าข้างลอดเข้าไปได้โห่ร้องขึ้น พร้อมกันดุจพระราชทานสัญญาไว้นั้น” เสียงโห่ร้อง อีกเหิมในชานะคงดังก้องไปถึงประตูด้านอื่น ๆ ด้วย เมื่อบรรดาทหารเมืองจันทบูรได้สดับแล้ว คงขวัญเตลิด กระเจิง พากันละทิ้งหน้าที่หลบหนีกันไปเป็นส่วนใหญ่ เป็นแน่

แม้เมืองจันทบูรมีกำลังพลเหนือกว่า แต่ด้วย กลวิธีในการโจมตีที่กระจายพร้อมกันทะเลาะประตูเมือง ในทุกด้าน การเข้าประชิดด้วยวิธีให้อาวุธร้ายฝ่ายข้าศึกมีอาจ ได้แสดงพิษสงอย่างเต็มกำลัง และการกำหนดช่วงเพลาดึกสงบ เป็นช่วงเวลาในการโจมตี ทำให้กำลังพลเมืองจันทบูร ต้องกระจายออก การสื่อสาร การบัญชาการ อาจสับสน การตื่นตัวกระฉับกระเฉง อาจลดลง ปืนใหญ่อันทรงศักดิ์ ก็มีได้แสดงฤทธิ์เดชอย่างเต็มฉนวน และในช่วงเพลาดึก กำลังพลที่เข้าเวรประจำหน้าที่ ย่อมมีจำนวนน้อยกว่า เวลากลางวัน โดยน่าจะเป็นจำนวนเพียง ๒ หรือ ๓ ใน ๑๐ ส่วน ของปริมาณกำลังพลทั้งหมดเท่านั้นความได้เปรียบ ในเรื่องปริมาณกำลังพลของเมืองจันทบูร จึงเสมือนจะ ไม่มีอยู่แล้ว

ครั้นเมื่อกองกำลังทหารพระเจ้าตากบุกเข้าเมืองได้ ความแตกตื่นของผู้คนภายในกำแพงเมืองจันทบูรที่ เริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อเกิดเสียงอึกทึกของการสู้รบก็กลายเป็น ความโกลาหลไปทั่วเมืองกำลังพลเหล่าทหารเมืองจันทบูร ที่ไม่ได้เข้าเวรรักษาการณ์ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากกว่าที่ เข้าเวรเหล่านั้น เมื่อพบหรือตื่นขึ้นมากพบกับสภาวะ ความสับสน บั่นป่วน รุนวายเป็นนั้น ย่อมเสียขวัญ หย่อนพลัง จินตนาการที่จะคิดสร้างสรรค์เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ยากจะรวมตัวกันติด ได้ก็แต่กระसानชานเซ็นแยกย้าย กระจายกันไปในต่างทิศทางตามภูมิพื้นเพแห่งตน จึงมิได้ มีแต่เฉพาะ “ฝ่ายทหารซึ่งรักษาประตูหน้าที่เช็งเทินนั้น” เท่านั้นที่ “แตกตื่นหนีออกมาจากเมือง”

ในสถานการณ์ฝั่งแตกครั้งนี้ กองกำลังพระเจ้าตาก คงมิได้สกัดกั้นคอยตรวจจับผู้คน หรือขวางกั้นการแตกตื่น หลบหนี แต่น่าจะมุ่งไปยึดสถานที่สำคัญในเมือง มากกว่า เช่น คลังเสบียง คลังแสง จวนผู้รั้งเมือง โรงหรือ ที่รวมพลของเหล่าทหาร เป็นต้น

ในที่สุด ผู้ปกครองเมืองจันทบูร เมืองอันยิ่งใหญ่ ในหมู่หัวเมืองภาคตะวันออกที่หึงพระนางเหิมลำพองใน ปริมาณที่เหนือกว่าของกำลังพล ก็ถึงแก่นิจลักษณะ ความไม่เที่ยง มิยั่งยืน ความเป็นเพียงเรื่องชั่วคราวแห่ง อำนาจที่ได้ครอบครอง

ครั้นภายหลังย่อมต้องมีเป็นจำนวนน้อยยที่ บรรดาเหล่าอดีตทหารหาญเมืองจันทบูร ซึ่งพ่ายศึก ได้ ปรับความคิดเปลี่ยนทัศนคติทำนอง “ทิวจุฑารม” (การ ทำความเห็นให้ตรง ทำความเห็นให้ถูกต้อง) แล้วกลับมา อาสาสมัครเข้าเป็นทหารในกองทัพกู้ชาติของพระเจ้าตาก เพื่อร่วมด้วยช่วยกันกอบกู้เอกราชให้สยามประเทศ

บริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ จันทบูร

วันยึดจันทบูรได้

เอกสารบางแห่งระบุว่า วันที่ยึดจันทบูรได้ตรงกับ วันอาทิตย์ที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่บางแห่งว่า วันอาทิตย์ที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ หลังจากกรุงแตกแล้ว สองเดือนกว่า

แต่จาก www.virtualata.com/.../calendar/view.php?...1767 วันอาทิตย์ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๖๗ (June 1767) หรือเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ตรงกับวันที่ ๗, ๑๔, ๒๑ และ ๒๘ ดังนั้น วันที่ยึดจันทบูรได้คือ วันอาทิตย์ที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐

อนึ่ง จากที่การโจมตีหักเอาเมืองจันทบุรีเริ่มปฏิบัติการเมื่อตอนเพลลา ๓ ยามวันอาทิตย์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๗ จุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุน นพศก หรือคืนวันอาทิตย์ที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น เวลาสามยาม คือ เวลาหลัง ๒๔ นาฬิกาไปถึงตี ๓ หรือสามนาฬิกา ซึ่งหากยึดถือตามปัจจุบัน ก็คือวันจันทร์ที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่ตามคตินิยมแต่โบราณ ของชาวสยามในแผ่นดินที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทยนี้ จะนับเป็นวันใหม่ แบบชาวบ้านสามัญก็ต่อเมื่อสว่างพอเห็นลายมือตนเองได้ถนัด คือราวตีห้ากว่า ๆ เกือบหกโมงเช้า หรือประมาณนั้น หรือ ถ้ายึดถือตาม “ยาม” ก็คือเวลาหลัง ๐๖.๐๐ นาฬิกา ท่านผู้เขียนพงศาวดารก็คงยึดถือคตินิยมดังกล่าว จึงนับเพลลาสามยามเป็นเวลาของวันที่ผ่านมา หาใช่วันที่กำลังจะสว่างใหม่ หรือ วันที่จะมาถึงใหม่ ไม่

ช่วงเวลาตีเมืองจันทบุรี ที่ระบุว่า เพลลา ๓ ยาม เป็นยามเสาร์ปลอดห่วง นั้น

ยามแรก หรือ เพลลา ๓ ยาม เป็นช่วงเวลา(นาฬิกา) ของกลางคืน ซึ่งจะมีทั้งหมด ๔ ยาม ยามละ ๓ ชั่วโมง คือ ยาม ๑ เวลา ๑๘.๐๐ – ๒๑.๐๐ น. ยาม ๒ เวลา ๒๑.๐๐ – ๒๔.๐๐ น. ยาม ๓ เวลา ๒๔.๐๐ – ๐๓.๐๐ น. และยาม ๔ เวลา ๐๓.๐๐ – ๐๖.๐๐ นาฬิกา

ส่วน **ยามเสาร์ปลอดห่วง** เป็นยามหรือช่วงเวลาทางโหราศาสตร์ วิชาว่าด้วยการพยากรณ์ การทำนายที่ จะคาดการณ์ บอกกล่าวถึงช่วงเวลาที่จะให้คุณหรือให้โทษแก่การจะประกอบกิจใด ๆ ในช่วงเวลาหรือยามนั้น

“ยามอัฐกาลขึ้นฉาย”

ตำราความเชื่อที่ให้ข้อมูลเรื่องช่วงเวลาในการกระทำการว่าช่วงใดเวลาไหนที่จะเป็นคุณหรือเป็นโทษแบบโหราศาสตร์แห่งยุคสมัยนั้น แบ่งช่วงเวลาของตอนกลางคืน กับ ตอนกลางวัน ออกเป็นตอนละ ๘ ยาม (กลางวัน ๘ ยาม กลางคืน ๘ ยาม) โดยยามหนึ่งๆ มีเวลาของช่วงยามละ ๑ ชั่วโมง ๓๐ นาที หรือเก้าสิบนาที วันหนึ่ง (ทั้งกลางวันและกลางคืน) รวมมี ๑๖ ยาม

“ยามอัฐกาลขึ้นฉาย”

ระบุถึงยามเสาร์ของคืนวันอาทิตย์ว่า

“คืนวันอาทิตย์ ยามที่ ๖ ยามนคร

ยามโลโร (๐๑.๓๐ – ๐๓.๐๐)

เสาโร ธิบริดมุขขึ้นได้ ก็จับชาวเวียงชัยมาแน่นเนือง ทั้งลูกสาวข้าวของกินองเนือง ได้บ้านเมืองหมดทั่วทั้งรั้ววัง เป็นยามตี จะได้ลาภ จะประสบความสำเร็จของหาย ไปก็จะได้คืน”

จากช่วงเวลายามเสาร์ของคืนวันอาทิตย์ดังกล่าว ให้นัยที่แคบเข้ามาอีกว่า กองทัพพระเจ้าตากทำการโจมตีเมืองจันทบุรีเพื่อยึดเมืองในช่วงเวลา ๐๑.๓๐ – ๐๓.๐๐ นาฬิกา (ในปัจจุบัน) นับเป็นยามเสาร์ปลอดห่วง โดยแท้ เพราะตอนเคลื่อนทัพมายังประตูเมืองทุกด้านก็ใช้แสงจันทร์แรมสามค่ำ เป็นแสงฉายตั้งโคมส่องนำทาง อีกทั้งทหารยามจันทบูรบนเชิงเทิน อาจกำลังวังหาวงัวเวียง ก็เป็นไปได้

เมื่อยึดถือวันอาทิตย์ที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันยึดจันทบุรีเป็นเกณฑ์ ก็คำนวณคาดประมาณวันที่เสด็จยกทัพออกจากเมืองระยองได้ว่า เป็นวันพฤหัสบดีที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐

จึงเรียงลำดับสถานที่แรมทัพ จากเมืองระยองถึงบ้านพลอยแหวน ตามลำดับวันแบบที่นิยมกันในปัจจุบัน ได้ว่า

วันพฤหัสบดีที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน แรมทัพที่บ้านแกหลง หรือ ท่าเรือแกหลง ตำบลแกหลง อำเภอเมือง ระยอง

วันศุกร์ที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน บ้านทะเลน้อยตำบลทางเกวียน อำเภอแกหลง ระยอง

วันเสาร์ที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน สนามไชย ตำบลสนามไชย อำเภอนายายอาม จันทบุรี

วันอาทิตย์ที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน วัดพลับบางกะจะ หมู่ที่ ๑ ตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง จันทบุรี

และในวันจันทร์ที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน จึงยกเข้ามาใกล้เมืองจันทบุรี แล้วเสด็จประทับ ณ วัดแก้ว ริมเมืองจันทบุรี เจริญต่ออรองกับทางเมืองจันทบุรีอยู่ราว ๕- ๖ วัน ก็เผด็จศึก

รวมเวลาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งกองทัพพักอาศัยอยู่ในเมืองระยอง เป็นเวลาประมาณ ๔ เดือน ๑๑ วัน หรือ ๑๓๑ วัน (ระหว่างวันอาทิตย์ที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ วันถึงหินโด่ง หรือ หาดน้ำริน – วันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันแรมทัพที่บ้านแกหลง หรือ ท่าเรือแกหลง) หรือ ถ้านับถึงวันแรมทัพที่บ้านทะเลน้อย อำเภอแกหลง ระยอง วันศุกร์ที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็จะได้จำนวน ๔ เดือน ๑๒ วัน หรือ ๑๓๒ วัน – (การนับจำนวนวันนี้ นับโดยยึดถือปีตามแบบคตินิยม ที่ เริ่มศักราชหรือปีใหม่ในเดือนเมษายน เดือนสุดท้ายหรือเดือนปลายปี คือเดือนมีนาคม)

ภาพบริเวณปากน้ำแหลมสิงห์ และพื้นที่ส่วนหนึ่งของจันบุรี

ชะตากกรรมของพระยาจันบุรี

เจ้าเมืองจันบุรี ที่พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวว่า “พระยาจันบุรีก็พานบุตร ภรรยาหนีลงเรือไปสู่ปากน้ำพุทโธมาศ” นั้น เมื่อยึดเมืองพุทโธมาศได้ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ ก็ถูกจับตัวได้ ตั้งความใน จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี คราวปราบเมืองพุทโธมาศและเขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ความบางตอนว่า

“วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ ตรีศก เพลาเช้า ๒ โมงเศษ หลวงราชจีน ซึ่งอยู่ช่วยราชการพระยาราชานครษฐี ณ เมืองปากน้ำพุทโธมาศ ถือนั่งสื่อบอกข้อราชการ... และคุมตัวพระยาจันบุรี (พระยาจันบุรี ที่คบกับขุนรามหมื่นล้อม ไม่ยอมรวมกำลังเข้ากับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อแรกจะก่กษัตริย์) ซึ่งเป็นกบฏ ส่งเข้ามา กับบุตรหญิงคนหนึ่ง พระยาพิพัฒน์โกษาได้เอาหนังสือบอกและศุภอักษรนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ครั้นทรงฟังหนังสือบอกนั้นแล้ว จึงตรัสให้หาลูกขุน (คือ) พระครูพิเชษ ขุนหลวงพระไกรศรี พระเกษม และผู้มีชื่อ (คือ) เจ้าจ้อย ๑ หลวงสงขลา ๑ พระยาจันบุรี ๑ จินบุญเลี้ยง ๑ ขุน... ๑ (รวม) ๕ เข้ามาเฝ้าพร้อมกัน จึงตรัสสั่ง

ให้ลูกขุนพิจารณาโทษผู้มีชื่อ ๔ คน ลูกขุนเอาคำปรึกษากราบบังคมทูลพระกรุณา ใจความให้ประหารชีวิตสิ้นทั้งโคตรโดยบทพระอัยการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้ออกไปปรึกษากันก่อน ว่าอย่างไรที่รอดจากความตายนั้น ให้... ถ้าผู้ใดคิดได้อย่างไร ก็ให้ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ภาย ถ้าเห็นชอบด้วยจะพระราชทานชีวิตให้ทำราชการแก้ตัวสืบไป ถ้าไม่เห็นชอบด้วย ก็ตามโทษานุโทษโดยลูกขุนปรึกษา”

จบความในจดหมายเหตุรายวันทัพฯ เพียงเท่านี้ ต้นฉบับสมัยกรุงธนบุรีอาจชำรุดสูญหาย (จึงไม่ได้ให้ข้อสรุปการพิจารณาโทษไว้) แต่ก็มีใช้ การทิ้งปริศนาให้คนชั้นหลังต้องขบคิดวิพากษ์วิเคราะห์กันอย่างไร้ ช้อยุดที่ว่าสุดท้ายแล้ว อดีตพระยาจันบุรีได้รับการพิจารณาโทษสถานใด เพราะในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ในตอนยึดเมืองจันบุรี มีเชิงอรรถสำหรับคำว่า พระยาจันบุรี ในข้อความตอนที่ว่า “พระยาจันบุรีก็พานบุตรภรรยาหนีลงเรือไปสู่ปากน้ำพุทโธมาศ” ได้ขยายความไว้ว่า “ต่อมาจับได้ในเมืองพุทโธมาศเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ แต่ไม่ถูกประหารชีวิต”

ส่วนขุนรามหมื่นล้อม บ้างข้างยุ ผู้ใช้ลั่นชักนำ การสูญเสียชีวิต การหลั่งเลือดโลมดินมาสู่เมืองระยอง และเมืองจันบุรี ไม่มีการกล่าวถึงในเอกสารใด ๆ อีกเลย คงหลบหนีไปได้ตามวิสัยของพวกรู้หลบเป็นปีก รู้หลีกเป็นหาง แล้วคงปกปิดสถานะเก็บตัวซ่อนเร้น เสมือนได้ตายจากไปแล้ว ไม่มีการปรากฏตัวตนเปิดชื่อเผยนามอีกเลย

เจ้าจู้ เจ้าศรีสังข์

เจ้าจู้ หนึ่งในผู้มีชื่อ ๔ คนที่ตรัสสั่งให้คณะลูกขุน พิจารณาโทษนั้น พระราชพงศาวดาร ฉบับหมอบรัดเล กล่าวไว้ว่า ก่อนกรุงศรีอยุธยาจะแตก เจ้าจู้ เจ้าศรีสังข์บุตร กรมพระราชวังนั้น หนีออกไปอยู่เมืองพุทไธมาศ

กรมพระราชวัง ดังกล่าว คงหมายถึง กรมพระราชวังหน้า หรือ พระมหาอุปราช โดยเอกสารฝรั่ง บางแห่งกล่าวถึง พระมหาอุปราชองค์นี้ อันทำให้เกิด ความงุนงงพอสมควร ทำนองว่า ได้ทรงเข้ารับ นบถศาสนาคริสต์ และหากได้ขึ้นครองราชย์ก็คงจะทรงนำ ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้นับถือพระเป็นเจ้าที่แท้จริงทั่วกันหมด ทรงอุทหนุนเอื้อเฟื้อแก่พวกเข้ารับ นบถชาวยุโรปนัก แต่ยังไม่ทันได้ขึ้นครองราชย์ พระมหาอุปราชถูกลอบปลงพระชนม์เกือบได้พระเนตรพระราช บิดา โดยพระอนุชาและพระเชษฐาของพระองค์เสียก่อน หลังจากนั้นไม่กี่วันสมเด็จพระราชบิดาก็เสด็จสวรรคต

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวถึง กรณีเจ้าศรีสังข์อันช่วยให้คลายงุนงงกับข้อมูลของฝรั่ง ทำนองว่า

เจ้าศรีสังข์เป็นโอรสของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมีฐานันดรศักดิ์ พระองค์เจ้า (แต่คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ ทรงธรรมว่าเป็นเพียงหม่อมเจ้า) ได้หนีพม่าไปและตั้งตน อยู่ในป่า ๓ เดือน พอพม่ากลับไปแล้วก็ไปประทับที่ บางกอก แล้วก็เสด็จต่อไปยังบางปลาสร้อย ขณะนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับอยู่ที่จันทบุรี เมื่อทรงทราบก็ส่ง เรือมาจะจับตัว แต่พวกคริสต์พาหนีไปเมืองเขมรได้ ไปถึง เขมรในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐

กรณีไปถึงเขมรเดือนธันวาคม ๒๓๑๐ นี้ ก็เป็น ช่วงหลังจากยึดค่ายโพธิ์สามต้นได้แล้ว และการหนีจาก เมืองชลบุรีไปเมืองเขมร ถ้าทางเรืออย่างมากที่สุดก็เดือน ทางบกอย่างมากที่สุดก็หนึ่งเดือน นั่นก็คือ ต้องเริ่มหนีการจับ ตัวของฝ่ายพระเจ้าตากในราวปลายตุลาคม ถึงต้น พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ซึ่งห้วงเวลานั้น น่าจะกำลังทรง ง่วนอยู่กับการเตรียมทัพเพื่อยกกองทัพหรือทรง กำลังเคลื่อนทัพเพื่อไปกอบกู้เอกราช มากกว่า เรื่องการ ส่งเรือเพื่อไปจับตัว จะเป็นเรื่องจริงหรือ ฤาจะถูกฝรั่งนำ ข่าวลือมาเขียนหลอกไว้อีกแล้ว

ในระหว่างประทับอยู่ที่กัมพูชานั้น พระเจ้าแผ่นดิน กัมพูชาติพระทัยมาก ได้ทรงต้อนรับอย่างเต็มที่ สร้าง วังพระราชทานเป็นไม้ไผ่ ฝ่ายมอเทียนชื่อ เจ้าเมืองพุทไธมาศ พยายามบีบบังคับบาทหลวงฝรั่งเคลสให้นำตัวเจ้าศรีสังข์ มาส่งมอบให้แก่พุทไธมาศ แต่เจ้าศรีสังข์ขี้ไม่ยอมเสด็จมา

ด้วยเหตุดังกล่าว เจ้าศรีสังข์ จึงไม่ปรากฏชื่อใน ผู้มีชื่อ ๔ คนที่ตรัสสั่งให้คณะลูกขุน พิจารณาโทษดังกล่าว โดยเอกสารฝรั่งกล่าวทำนองว่า เจ้าศรีสังข์ ทรงดำริว่าจะ เสด็จไปยังประเทศยุโรป สุดท้ายเป็นยังงี้ ได้ไปยุโรปหรือไม่ เอกสารกล่าววกวน จนประมาณเหมือนมียากพูดถึงผลสรุป

ส่วนเจ้าจู้ เชิงอรธรในฉบับพันจันทนุมาศว่า เป็น โอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัย ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ของ พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙)

ในตอนปลายแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ เกิดศึก กลางเมืองระหว่างวังหน้า หรือ เจ้าฟ้าพร พระอนุชาของ พระเจ้าท้ายสระ กับวังหลวง หรือ เจ้าฟ้าอภัย เนื่องจาก พระเจ้าท้ายสระเกิดเปลี่ยนพระทัยในตอนปลายรัชกาล จะมอบราชสมบัติให้พระราชโอรส คือ เจ้าฟ้าอภัย แทน พระอนุชาหรือเจ้าฟ้าพร ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งกรม พระราชวังบวรสถานมงคล ผลปรากฏว่า เจ้าฟ้าพร (วังหน้า) เป็นฝ่ายชนะ ได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) หลังจากนั้น เจ้าฟ้าอภัย ก็ถูกลำเลิกโทษด้วยท่อนจันทน์ ตามโบราณราชประเพณี

เพราะเหตุที่เจ้าจู้ เจ้าศรีสังข์ มีลักษณะเสมือน หุ่นเซ็ด ที่ มอเทียนชื่อ นำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง ในการอ้างสิทธิทางสายโลหิตเพื่อการครองราช บัลลังก์พระราชอาณาจักรอยุธยา และใช้เป็นข้ออ้างกับ พระเจ้ากรุงจีน ในความไม่ชอบธรรมในการครองราชย์ ของพระเจ้าตาก เพื่อยุแหย่ให้ทางการจีนไม่รับรอง รัฐบาลกรุงธนบุรี จึงมีพระราชประสงค์ที่จะได้ตัวเจ้าทั้ง สองนำกลับมาประเทศสยาม ทั้งโดยการเจรจาทางเอกสาร และการต่อรองแลกเปลี่ยนกับมอเทียนชื่อ แต่ไม่ บรรลุผล กระทั่ง พระยาราชเศรษฐี มอเทียนชื่อ ใช้ เป็นแผนประทุษร้ายพระเจ้าตาก กล่าวคือ

เมื่อได้เมืองธนบุรีแล้ว ได้มีพระราชสาส์นไปยัง พระยาราชเศรษฐีใหม่อีกครั้ง เพื่อขอให้ส่งตัวเจ้าจู้มา ให้ โดยสัญญาจะพระราชทานดินแดนบางส่วนให้แก่ พุทไธมาศ พระยาราชเศรษฐี แกล้งทำเป็นยินยอม ส่ง ทัพเรือขนาดใหญ่พร้อมทั้งข้าวมาถวาย ให้นุตรเขยของตน เป็นผู้คุมกองเรือมา แต่สุดท้ายแท้จริงคือ จับตัวพระเจ้ากรุงธนบุรี

ในคราวที่ไม่ทันระวังพระองค์ ชาวร้ายนี้ล่วงรู้ไปถึง พระเจ้ากรุงธนบุรี จึงได้ทรงนำทัพตีกองทัพเรือของ พุทโธมาศแตกกลับไป แผนการที่พระยาราชานครศรี มอเทียนชื่อจะช่วยให้เจ้าจู้ยี้ได้ครองราชบัลลังก์พระราช อาณาจักรอยุธยา จึงล้มเหลว

ครั้นปี พ.ศ. ๒๓๑๒ เมื่อเสด็จยกกองทัพไปตีหัว เมืองภาคใต้ พระยาราชานครศรีก็ส่งกองทัพมเหสีมา (หลักฐาน ญวนกล่าวว่า มีกำลังพลถึง ๕๐,๐๐๐) มาตีเมืองไทย ยึดได้ “ตงไจ้” (ทุ่งใหญ่ – ตราด) และ “ซานเสอเหวิน” (จันทบูร) ทั้งสามารถจับตัวเจ้าเมืองจันทบูรที่พระเจ้ากรุงธนบุรีตั้ง ไว้ไปได้ด้วย คนผู้นี้มีชื่อในภาษาญวนว่า “จันโล่” (อาจเป็น ชื่อตำแหน่งยศ) แต่มีชื่อเป็นภาษาจีนว่า “หลิวกงเซิน” นอกจากนี้ มอเทียนชื่อยังได้ส่งทัพเรือมีพล ๒,๐๐๐ มาตี บางกอก แต่ก็ถูกไทยตีแตกกลับไป กองทัพพระยาราช นครศรีที่ยกมาครั้งนี้ได้นำเอา เจ้าจู้ยี้ มาด้วย ในภายหลัง เมื่อพระยาราชานครศรีเสียบ้านเสียเมืองแล้ว ก็อ้างว่า จะ นำเจ้าจู้ยี้มาส่งมอบให้แก่พระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ในครั้งนั้น ก็คงหวังว่า เจ้าจู้ยี้ จะสามารถดึงให้พวกไทยเป็นกบฏต่อ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ แต่ก็ประสบความสำเร็จล้มเหลว เพราะ เจ้าจู้ยี้ไม่มีบารมีทางการเมืองแต่อย่างใด กำลังทหารที่ พระยาราชานครศรีใช้ในการนี้ ส่วนหนึ่งก็เกณฑ์ได้มาจาก เมืองบันทายมาศและเมืองตรังในกัมพูชา

เมื่อเสร็จศึกจากนครศรีธรรมราชแล้ว พระเจ้า กรุงธนบุรีก็ได้ยกกองทัพออกขับไล่พระยาราชานครศรี ยึด เมืองจันทบุรีคืนได้ อีกทั้ง ล้อมทัพของพระยาราชานครศรี ไว้ (เข้าใจว่าที่จันทบูร) ถึงสองเดือน หลักฐานญวนกล่าวว่า พระยาราชานครศรีเสียชีวิตไปในครั้งนี้มาก เหลือทหาร รอดตายจากสงครามและโรคภัยไข้เจ็บเพียงพันกว่าคน กลับไป

พระราชพงศาวดารเขมรก็กล่าวทำนองเดียวกัน ว่า “พวกกองทัพไทยออกมาสู้รบมีชัยชนะแก่กองทัพ สมเด็จพระโลร์ทศ ๆ ฝ่ายแพ้กองทัพไทย แตกหนี ทิ้งเครื่องศาสตราวุธและเรือรบ เสียเป็นอันมาก จึงพากัน ล่าถอยกลับคืนมายังเมืองเปียม”^๓

สำหรับการพิจารณาโทษเจ้าจู้ยี้ นั้น สันนิษฐานว่า ในเมื่อพระยาจันทบูรไม่ถูกประหารชีวิต เจ้าจู้ยี้ ก็น่าจะด้ รับการพิจารณาตัดสินโทษโดยคณะลูกขุนเช่นนั้นด้วย

ภาพเมืองจันทบุรี

วาดโดยนักสำรวจชาวยุโรปในสมัยรัชกาลที่ ๔

หลวงสงขลา

อีกคนหนึ่งที่มีชื่อ ๔ คน คือ หลวงสงขลา ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ เมื่อเสด็จยกกองทัพไปตีหัวเมืองภาคใต้ ฉบับ พันจันทบูรมาศ กล่าวทำนองว่า ตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ เมื่อแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๐ เจ้านครพาราขบุตร ราชธิดา และ ราชทรัพย์หนีไปเมืองเทพธานี ให้เจ้าพระยาจักรี (หมุด) เจ้าพระยาพิชัยราชา เร่งกองทัพยกทัพเรือติดตามไปจับ เจ้านครจงได้

ครั้น ณ วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ ยกกองทัพ ไปทางน้ำ ประทับรอนแรมจนถึงเมืองสงขลา ฝ่าย เจ้าพระยาจักรี (หมุด) แม่ทัพเรือ เจ้าพระยาพิชัยราชา แม่ทัพบก ยกทัพติดตามเจ้าเมืองนครไปถึงเมืองเทพา จับจัน แหก มาไถ่ถามได้เนื้อความว่า เจ้าเมืองนครหนีไป เมืองธานี จึงมีหนังสือไปถึงพระยาธานี พระยาธานี มีอาจขัดไว้ได้ จึงส่งเจ้าเมืองนคร พระยาพัทลุง พระยา สงขลา เจ้าพัศ เจ้ากลางกับทั้งบุตรภรรยามาให้ เจ้าพระยาจักรีจึงจำคนโทษทั้งปวงใส่เรือรบมาถวาย ณ เมืองสงขลา

ฉบับหมอบรัดเล กล่าวถึงบรรดาศักดิ์ของกลุ่มผู้ ถูกจำ ต่างออกไป ทำนองว่า ฝ่ายเจ้านครฯ หนีลงเรือไป ณ เมืองสงขลา และหลวงสงขลาพาหนีต่อไปถึง ณ เมืองเทพา เมืองธานี... พระยาธานีกลัวบ้านเมืองจะ เป็นอันตราย จึงส่งตัวเจ้านคร พระยาพัทลุง หลวง สงขลา เจ้าพัศ เจ้ากลาง กับทั้งบุตรภรรยามาให้แก่ ข้าหลวง ข้าหลวงก็จำคนโทษทั้งนั้นใส่เรือรบมาถวาย ณ เมืองสงขลา

ครั้น ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ เสด็จ พระราชดำเนินมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช

ณ วันศุกร์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๒ เพลา ๓ ทุ่ม เกิดเพลิง ณ เมืองนคร ตำบลนายไก่อ ทรงพระกรุณาให้ มีกฎหมายประกาศไป มิให้ไพร่ทหารไทยจีนทั้งปวง ฆ่าโคกระบือ และฆ่าหม่นสมณชีพรามณ์อาณาประชาราษฎร์ ฝ่ายผีพายทนายเลือก ซึ่งตามเสด็จครั้งนั้น ได้ลาภสการ เป็นอันมาก ทรงพระกรุณาให้เล่นสนุก แล้วให้กำถั่ว หน้า พระที่นั่ง กระดานละ ๕๐ ชั่งบ้าง ๑๐๐ ชั่งบ้าง สนุก ปรากฏว่าทุกครั้ง แล้วทรงพระราชศรัทธาให้สังฆการี ธรรมการนิมนต์พระภิกษุเถร เณร รูปสี่ ในเมืองนอก เมืองนครศรีธรรมราชมาพร้อม พระราชทานข้าวสาร หนึ่งองค์ละเงินหนึ่งบาท ที่ขาดผ้าสบงจีวรก็ถวาย ไตรจีวร แล้วแจกยาจกฉกเสมอคนละ ๑ สลึงทุกวัน พระอุโบสถ แล้วทรงพระกรุณาจ้างข้าทูลละอองฯ ให้ ฐาปนาบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ พระระเบียง ศาลาภูมิ ล้วนพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้ ตั้งการสมโภชพระสารีริกบรมธาตุ สรรพด้วยการสมโภช

แล้วให้ปรึกษาโทษเจ้านคร เสนาบดีปรึกษาโทษ ถึงตาย ทรงพระกรุณาไม่เห็นด้วย ให้คงจำเจ้านครไปให้ ถึงกรุงเทพฯ จึงปรึกษากันใหม่

ฉบับหมอบรัดเลกล่าวถึงการเสด็จกลับว่า ครั้น ถึงเดือนสี่ปลายปีฉลูเอกศกนั้น เพลาเช้าเมื่อจะเสด็จกลับ นั้น สมณพราหมณ์ประชาราษฎร์ยาจกฉกเสมอ ชาวเมือง นครศรีธรรมราชทั้งปวงมาพร้อมกันถวายชัยมงคล มี จักฆุนองไปด้วยน้ำตาว่า แต่เราทั้งปวงเป็นคนอนาถา หาที่พึ่งมิได้แล้ว เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวยังเสด็จ อยู่ ทรงพระกรุณาพระราชทานเงินผ้าโกชนาหาร เราได้ รับพระราชทานเลี้ยงชีวิตเป็นสุขทุก ๆ วันพระอุโบสถ ตั้งแต่นี้เราจะเป็นคนอนาถาแล้ว ชาวเมืองครั้งนั้นสลด ระทดใจ ควรจะสังเวชหนักหนา

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” วิเคราะห์ ความเป็นไปของเหล่าท่านผู้ถูกจำ ว่า ตัวเจ้านครฯ และ พรรคพวกนั้น โปรดฯ ให้นำกลับมาธนบุรี แต่ก็มีได้ลงโทษ อย่างไรมากกว่านั้น ตัวเจ้านครฯ เองมารับราชการอยู่ใน ส่วนกลาง หลวงสงขลานั้น มีหลักฐานว่า ภายหลังยังสามารถหนีไปอยู่กับพระยาราชฯ เศรษฐีที่พุทไธมาศได้ อุปราชจัน กลับเข้ามาอยู่ธนบุรี และได้ตำแหน่งเป็น พระยาอินทรอัศวราช ในสมัยต่อมา เจ้าพัด บุตรเขยเจ้านครฯ ติดตามพ่อตามาอยู่เมืองธนบุรี^{๑๑}

และได้กล่าวต่อในอีกตอนหนึ่งว่า เมื่อพระเจ้า กรุงธนบุรีตีเมืองพุทไธมาศได้แล้ว ก็จับตัวหลวงสงขลาได้ ตรัสว่า “หลวงสงขลาจับน้ำพระพิพัฒน์แล้ว มาคิดการ อีก โทษถึงตาย” แต่จะไว้ชีวิตหากอยากจะรับราชการต่อไป หลวงสงขลาจับจะถือหนังสือไปเมืองญวน จึงโปรดฯ ให้ นำตัวบุตรภรรยาไว้เป็นตัวจำนำ

หลวงสงขลา นี้ น่าจะเป็นจีน จึงได้หนีไปพึ่ง ม่อเทียนชื่อ หรือพระยาราชฯ เศรษฐี ซึ่งเป็นจีนกวางตุ้ง และเพราะเป็นจีนจึงให้ถือหนังสือไปเมืองญวน^{๑๒}

น่าจะสรุปได้ว่า พวกที่ถูกจับ ในเมืองพุทไธมาศ (ผู้มีชื่อทั้ง ๔ คน) ซึ่งถูกนำมาให้คณะลูกขุนพิจารณาโทษนั้น ล้วนไม่ถูกประหารชีวิต

เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

หลังจากยึดเมืองจันทบุรีได้แล้ว พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล มีเนื้อความเพิ่มเติมจากฉบับ พันจันทูมาศ และฉบับบริติชมิวเซียม ว่า

“ฝ่ายหลวงนายศักดิ์เป็นเชื้อแขก ออกไปราชการ ณ เมืองจันทบุรี แต่ก่อนทัพพม่ายังไม่มาล้อมกรุงเทพฯ มหานคร นั้น ยังค้างอยู่ในเมือง จึงมาเฝ้าถวายตัวเป็นข้าราชการ สืบไป ก็โปรดเลี้ยงไว้ด้วยเป็นข้าราชการเก่า รัฐบาลธรรมเนียม จะได้ปรึกษาราชการงานทั้งปวง”

หลวงนายศักดิ์นี้ “การเมืองไทยสมัยพระเจ้า กรุงธนบุรี” วิเคราะห์ว่าเป็นมุสลิม เพราะพงศาวดาร กล่าวว่าเป็นเชื้อแขก เดิมมีตำแหน่ง นายเวรมหาดเล็ก มีชื่อตัวว่า หมุด และวิเคราะห์ต่อทำนองว่าหลวงนายศักดิ์ ออกไปจันทบูรขณะที่เจ้าเมืองจันทบูรที่อยู่ตั้งขึ้นไว้ ยังอยู่ แต่เมื่อมาถึง เกิดการยึดอำนาจในเมืองจันทบูรเสีย แล้ว พระยาจันทบูรคนใหม่จึงกักตัวหลวงนายศักดิ์ไว้ เพื่อ ผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ครั้นพระเจ้าตากยึด จันทบุรีได้ หลวงนายศักดิ์จึงเข้าถวายตัวรับราชการด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรี

ภายหลังหลวงนายศักดิ์ ผู้นี้ได้รับแต่งตั้งเป็นถึง **เจ้าพระยาจักรี** (หมุด) อยู่รับราชการจนถึงแก่อสัญกรรม ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๓^{๑๓}

เชิงอรรถก ๘

๑. เก็บความจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/กรีซ>
๒. เก็บความจาก www.taksincamp.org/html/history.htm Taksin Camp ค่ายตากสิน จันทบุรี - taksincamp.org
๓. เก็บความจาก www.sm.ac.th/cultural_center/travel_place5.html [อยู่ต่อเรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช / กำแพงเมืองจันทบุรีค่ายตากสิน](http://www.sm.ac.th/cultural_center/travel_place5.html)
๔. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ - ๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๖๔
๕. อ่างแล้ง หน้า ๑๔
๖. การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. : นิธิ เอียวศรีวงศ์. หน้า ๓๕ - ๓๖
๗. อ่างแล้ง หน้า ๑๓๙ - ๑๔๐
๘. อ่างแล้ง หน้า ๑๖๘
๙. อ่างแล้ง หน้า ๑๙๕
๑๐. อ่างแล้ง หน้า ๑๖๑ - ๑๖๒

๙

ภารกิจที่ตราด

แม่พระบารมีถึงทุ่งใหญ่

“ครั้น ณ วันจันทร์ จุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุน นพศก เสด็จพระราชดำเนินทัพโดยทางบกพร้อมด้วยพลทหาร ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ เตะพระบรมโพธิสมภารฝนตก ๗ วัน ๗ คืน แล้วตรัสสั่งให้พระพิชัย หลวงราชนรินทร์ เป็นแม่ทัพคุมเรือประมาณ ๕๐ ลำเศษ พร้อมด้วยพยุหยาตรา ทั้งปวงยกไป ทัพหลวงเสด็จโดยทางบก ถึงบ้านทุ่งใหญ่ แล้วเสด็จเรือไปล้อมเข้าศึกไว้คืนหนึ่ง

ฝ่ายวานิชพ่อค่านายสำเภาทั้งปวงก็ยังมีได้อ่อนน้อม ครั้นเพลารุ่งเช้าจึงดำรัสสั่งนายทัพนายกอง ให้ยกเข้าตีสำเภาอยู่ประมาณถึงวันเช้าศึกลูกค้าชาวสำเภา ต้านทานมิได้ก็อับปราศช่วยพ่ายแพ้ทัพหลวง ได้ทรัพย์สิ่งของและหิริญสุวรรณวัตถาลังการภรณ์เป็นอันมาก”

จำแนกสิ่งที่ยึดได้จากกองเรือสำเภา ตามข้อความในพระราชพงศาวดารได้ว่า หิริญ คือ เงิน สุวรรณ คือ ทอง วัตถ์ ได้แก่ ผ้า เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม วัตถาลังการ หรือ วัตถาลังการภรณ์ หมายถึง เครื่องประดับ คือ ผ้า โดยรวมคือ ได้โลหะประเภท เงิน ทองคำ ได้เสื้อผ้าอาภรณ์ และทรัพย์สิ่งของ พวกเงินตรา สิ่งของมีค่ามีราคาอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก โดยอาจรวมถึงอาวุธปืน อาวุธมีคมต่าง ๆ ด้วย

“ฝ่ายจีนเจียมผู้เป็นใหญ่กว่าชาวสำเภาทั้งปวง ยอมสวามิภักดิ์ จึงพาธิดามาถวาย ในเวลานั้นก็เสด็จกลับมา ณ เมืองจันทบูร ยับยั้งอยู่ต่อเรือรบได้ ๑๐๐ เศษ”

บ้านทุ่งใหญ่ ที่เข้ายึดกองเรือสำเภานี้ ปัจจุบันคือเมืองตราด

บรรดาเรือสำเภาของเหล่าพ่อค้าทางทะเลเหล่านี้ คงไม่ได้ทอดอยู่ในทะเล เพราะการขนส่งสินค้าขึ้น - ลงจากเรือ หากกระทำในแม่น้ำ ที่มีน้ำลึกพอให้เรือแล่นเข้าออกได้ ย่อมสะดวกกว่าการขนถ่ายกันในทะเล อีกทั้งการทอดในแม่น้ำ ยังตัดปัญหาเรื่องคลื่นลมที่จะทำอันตรายแก่เรือหรือสินค้า ที่อาจเกิดขึ้นได้โดยไม่คาดคิด หรือไม่ทราบล่วงหน้า รวมทั้ง การรักษาความปลอดภัยของสินค้าในเรือ การทอดในแม่น้ำ ก็กระทำได้ง่าย และสะดวกกว่า

เรือสำเภาเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นเรือแล่นค้าขายระหว่างประเทศ เช่น จีน เวียดนาม ญี่ปุ่น เป็นต้น **บุคคลากรประจำเรือย่อมเป็นระดับมืออาชีพ** การยึดกองเรือสำเภาและบุคคลากรประจำเรือครั้งนี้ นับเป็นการเสริมเขี้ยวเล็บครั้งสำคัญของกองทัพเรือกู้ชาติของพระเจ้าตาก

สถานที่จอดเรือสำเภาดังกล่าว ปัจจุบันคือที่แห่งใดอยู่ที่ไหน สันนิษฐานกันไว้ ดังนี้

๑. จอดที่ท่าเรือสำเภาใน**คลองท่าตะเภา** หรือ **คลองท่าสำเภา** ซึ่งเป็นคลองขนาดใหญ่ และน้ำลึก แถบที่ปัจจุบันเรียกกันว่า **ท่าใหญ่** ซึ่งมีคำบอกเล่าว่าเป็นท่าเรือสำเภามาแต่โบราณ (หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองเสม็ด อำเภอเมืองตราด)

คลองท่าตะเภา หรือ คลองท่าสำเภานี้อยู่ทางด้านตะวันตกของแหลมศอก ห่างจากแม่น้ำตราด ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออก ตามระยะทางแบบอ้อมแหลมศอกประมาณ ๔๐ กิโลเมตร และห่างวัดโยธานิมิตในแนวตรงราว ๑๐ กิโลเมตร

๒. ทอดในแม่น้ำตราด บริเวณท่าเรือ **ใกล้ศาลเจ้าพ่อขุนด่าน** หรือ ด้านเหนือขึ้นไปอีกเล็กน้อย พื้นที่ตำบลเนินทราย ในปัจจุบัน โดยทอดอยู่ทางด้านเหนือปากคลองบางพระ และปากคลองตราด ที่ไหลลงมาทางด้านตะวันออกของเกาะหัวตาจิว แล้วบรรจบกับแม่น้ำตราดที่ด้านใต้เกาะจุดนี้ห่างจากปากแม่น้ำตราดประมาณ ๓ กิโลเมตร และไกลจากวัดโยธานิมิต (วัดโบสถ์) ราว ๗ กิโลเมตร

เกาะหัวตาจิว เป็นเกาะกลางแม่น้ำตราด ตั้งอยู่ด้านฝั่งตรงกันข้ามกับท่าเรือใกล้ศาลเจ้าพ่อขุนด่าน มีขนาดประมาณ ยาว ๘๓๐ เมตร และ กว้าง ๓๔๐ เมตร ระยะห่างกับฝั่งด้านตะวันตก ฝั่งที่ตั้งศาลเจ้าพ่อขุนด่านส่วนที่ใกล้สุดประมาณ ๓๐๐ เมตร แคบสุดประมาณ ๑๐๐ เมตร และห่างฝั่งแผ่นดินด้านตะวันออก ประมาณ ๔๕ - ๕๐ เมตร ตามสภาพปัจจุบันจากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ ที่ดูจะมีตะกอนถมทับอยู่พอควร รวมทั้ง การถูกเบียดเบียนพื้นที่ชายฝั่ง และส่วนท้ายเกาะ ไกลจากทะเล ปากแม่น้ำราว ๓ กิโลเมตร

ลำน้ำจากแม่น้ำตราดเมื่อไหลมาถึงบริเวณเกาะ หัวตาจิว ได้แยกออกเป็นสองสาย สายที่ไหลทางด้าน ตะวันออกอ้อมไปรอบเกาะแล้วมาบรรจบกับแม่น้ำตราด ทางด้านใต้เกาะ ในแผนที่ฯ เรียกว่า คลองตราด ส่วนอีก สายที่ไหลลงทางด้านตะวันตกของเกาะ ซึ่งเป็นสายหลัก ยังคงใช้นาม แม่น้ำตราด ตามเดิม เหมือนช่วงก่อนและ หลังจากไหลผ่านเกาะหัวตาจิว

ละแวกแม่น้ำตราดบริเวณนี้ นอกจากมีระยะทาง ไกลวัดโดยธานีमित (วัดโบสถ์) หรือโดยปริยายหมายถึง ตัวเมืองตราดหรือแหล่งชุมชน มากกว่าคลองท่าตะเภาราว ๓ กิโลเมตรแล้ว บางส่วนทางด้านเหนือของแม่น้ำขึ้นไป จากหัวเกาะหัวตาจิวประมาณ ๕ กิโลเมตร ยังมีระยะห่าง น้อยลงไปอีก เหลือเพียงประมาณ ๓ กิโลเมตร (จาก ๗ กิโลเมตร) เท่านั้น ซึ่งจะทำให้ประหยัดเวลาลดระยะ ทางในการขนสินค้าระหว่างเรือกับแหล่งชุมชนลงได้มาก อีกทั้ง บริเวณนี้ เสมือนจะเป็นหย่อมย่านชุมชนอยู่แต่เดิม ด้วย จึงอาจเป็นทางเลือกที่ดีกว่า สำหรับการเปลี่ยนท่า จอดเรือสำเภาจากแหล่งเดิม ที่ ท่าตะเภา มาเป็นแม่น้ำ ตราดในละแวกบริเวณนี้ ก็เป็นไปได้

จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ บริเวณหน้าศาลเจ้า พ่อขุนด่าน หรือ ด้านเหนือขึ้นไปอีกเล็กน้อย คู่มือความน่า จะเป็นแหล่งทอดกองเรือสำเภาในพระราชพงศาวดาร มากที่สุด เพราะจากที่กล่าวว่า **“เสด็จเรือไปล้อมข้าศึกไว้”** สถานที่ซึ่งกองเรือสำเภาจะถูกล้อมได้(ตามความหมาย ของคำว่า “ล้อม” จริงๆ) ก็มีแต่บริเวณนี้เท่านั้น จึงพอ คาดคะเนได้ว่า

ขณะกองเรือสำเภาเกาะกลุ่มกันทอดอยู่ด้านข้าง ตะวันตกของเกาะหัวตาจิว ฝั่งตะวันออกของศาลเจ้า พ่อขุนด่าน กองเรือรบพระเจ้าตาก กองหนึ่งแล่นอ้อม เกาะหัวตาจิว ไปด้านเหนือน้ำ ตามคลองตราดทางด้าน ตะวันออกของเกาะ เมื่อออกสู่แม่น้ำตราดด้านเหนือเกาะ แล้ว ก็แล่นวกกลับลงมาจอดเรียงรายเต็มลำน้ำ ส่วนอีก กองเรือหนึ่งแล่นขึ้นมาจอดเรียงขวางแม่น้ำด้านเหนือ บริเวณที่ปากคลองบางพระ ไหลออกมาบรรจบกับแม่น้ำ ตราด และเหนือบริเวณที่คลองตราดซึ่งไหลอ้อมเกาะ หัวตาจิวมาบรรจบกับแม่น้ำตราดทางด้านใต้เกาะ พร้อมกัน นั้น บรรดาทหารบกก็แยกเป็นสองกอง กองหนึ่ง นั่งเรือ ไปขึ้นบกที่เกาะหัวตาจิวแล้วเรียงรายตามชายฝั่งด้าน ตะวันตกของเกาะ ส่วนอีกกองหนึ่ง กระจายเรียงตาม ริมฝั่งแม่น้ำตราด ฟากตะวันตกของแม่น้ำตราดในละแวก บริเวณศาลเจ้าพ่อขุนด่าน ดังนี้กองเรือสำเภาที่ทอดอยู่ใน

บริเวณตามสันนิษฐานในข้อ ๒ ก็จะถูกล้อมไว้โดยเบ็ดเสร็จ แล้ว

จากรายการสิ่งของที่ยึดได้จากกองเรือสำเภา ดู ประหนึ่งว่า สิ่งของในเรือเหล่านั้นคงเป็นสินค้านำเข้ามา จากต่างประเทศ เช่น จีน เป็นต้น และอาจเนื่องจากสภาวะ สงคราม ทำให้สินค้าที่ขนเข้ามา ยังไม่ได้ถูกนำออกไป จำหน่ายมากนัก และคงด้วยปัญหากระบายสินค้าได้ล่าช้า กว่าปกติดังกล่าว ทั้งสินค้าสยามที่จะส่งออกไปยังต่าง ประเทศ ก็ยังไม่สามารถจัดหาได้โดยสะดวกเหมือนยาม สงบ แม้ถึงช่วงลมจากทิศตะวันตก มีลมช่วยส่งให้เดิน ทางได้รวดเร็วแล้ว ก็ยังไม่ได้ออกเดินทางกลับไปยังแผ่นดิน ที่เป็นตลาดแห่งสินค้าสยาม

สำหรับจุดที่ตั้งทัพของพระเจ้าตากที่บ้านทุ่งใหญ่ หรือ เมืองตราด นั้น เอกสารบางแห่งกล่าวว่า คือบริเวณ อันเป็นที่ตั้ง **วัดโยธานิมิต** หรือ บางแห่งเรียก วัดโบสถ์ ตำบลบางพระ อำเภอเมือง ตราด ในปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านเหนือของคลองบางพระ ห่างกันประมาณ ๑๐๐ กว่าเมตร โดยคลองบางพระนี้ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำตราด ในระหว่างบริเวณพื้นที่ตำบลเนินทรายกับตำบลหนองคันทร้งด้านใต้เกาะหัวตาจิวเล็กน้อย และเชื่อกันว่า ทรงประทับแรม ณ บริเวณซึ่งเคยเป็นสถานที่ตั้งศาลาเก่าของวัดโยธานิมิต อันมีนามเรียกขานว่า **“ศาลาขุมพล”**

แต่ปัจจุบัน ศาลาหลังนี้ บริษัทเมืองโบราณ ได้ขอ ผาดิกรรม (การจำหน่ายครุภัณฑ์เพื่อประโยชน์สงฆ์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเอาของแล้ว แลกเปลี่ยนเอาของดีกว่าให้แก่สงฆ์) ไปไว้ที่เมืองโบราณ สมุทรปราการ

ลักษณะศาลาเป็นอาคารทรงโถง เครื่องไม้ โปร่งโล่ง หลังคามุงกระเบื้อง ลักษณะแบบอยุธยาตอนปลาย เสารองรับอาคารเป็นเสาไม้แปดเหลี่ยม จำนวน ๓๕ ต้น ลักษณะเสามีลักษณะเอียงสอบเข้าหาตัวอาคาร หน้าบันเป็นลายสลักไม้ปิดทองประดับกระจกสีเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งบนพระแท่นเหนือช้างเอราวัณ ส่วนที่คอสองของศาลามีภาพวาดจิตรกรรมบนแผ่นไม้ ซึ่งลบเลือนจนไม่สามารถดูได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร ด้านหนึ่งของศาลา ยกพื้นสูงทำนองเป็นอาสนะสงฆ์

อนึ่ง ในแผนที่ฯ อำเภอเมืองตราด มีวัดชื่อ “โยธานิมิต” อยู่ ๒ วัดด้วยกัน อีกวัดหนึ่งตั้งอยู่ในตำบลวังกระแจะ ห่างจากวัดโยธานิมิตในเอกสารนี้ ที่มีอีกนามว่า วัดโบสถ์ ซึ่งตั้งอยู่ในตำบลบางพระ ประมาณ ๓ กิโลเมตร

จากที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “แล้วเสด็จเรือไปล้อมข้าศึกไว้คืนหนึ่ง” แสดงว่า (หาก) เมื่อทรงประทับแรม ณ บริเวณที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งวัดโยธานิมิต แล้วต่อมาทางฝ่ายทัพเรือก็มานำเสด็จไปทรงเรือ ออกไปล้อมกองเรือสำเภาไว้คืนหนึ่ง หลังจากเจรจาไม่เป็นผล รุ่งเช้าอีกวันก็ระดมโจมตีอยู่ครึ่งวัน ทางกองเรือสำเภาก็พ่ายแพ้

การใช้เรือล้อม กองเรือสำเภานี้ ถ้าเป็นการทอดในทะเล เมื่อทางสำเภาตระหนักถึงสถานการณ์ ก็น่าจะชักใบเรือหนี หรือแจวเรือหนีกันไปก่อนบ้าง แต่ถ้าเป็นในแม่น้ำ ย่อมเสมือนปิดประตูตีแมว เมื่อกองทัพเรือจุกปากแม่น้ำไว้หมดแล้ว หรือ ร่ายล้อมโดยรอบดังกล่าวตอนต้น กองเรือสำเภาย่อมหมดหนทางหนี จึงต้องสู้แบบจนตรอก เมื่อสู้แล้วสู้ไม่ไหว ก็เลยต้องยอมแพ้

ส่วนวันเดือนที่เสด็จบ้านทุ่งใหญ่ พระราชพงศาวดารกล่าวแต่เพียงว่า “ณ วันจันทร์ จุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุนนพศก เสด็จพระราชดำเนินทัพโดยทางบก พร้อมด้วยพลทหารประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ... ฝนตก ๗ วัน ๗ คืน... ถึงบ้านทุ่งใหญ่”^๓

โดยสถิติจันทบุรี - ตราด จะมีปริมาณน้ำฝนมากในช่วงเดือนมิถุนายน - สิงหาคม จึงสันนิษฐานว่า น่าจะยกทัพไปเมืองตราด ในช่วงเดือนกรกฎาคม หลังจัดการจัดแบ่ง จัดประจำที่ในเมืองจันทบุรี กันเรียบร้อยแล้ว ขณะที่ขวัญทหารกำลังฮึกเหิม รวมทั้งการเรียกระดมเรือเพื่อใช้ในการเดินทางทางน้ำได้แล้วเสร็จ จึงลงมือปฏิบัติการ

สำหรับเส้นทางบกระยะห่างจากเมืองจันทบุรีไปเมืองตราด ประมาณ ๘๕ กิโลเมตร (สำหรับเส้นทางยุคนั้น) คงใช้เวลาในการเดินทางเคลื่อนทัพ รวด ๓ - ๕ วัน แต่เพราะมีฝนชุก อาจเดินทางในแต่ละวันไม่ได้ระยะทางมากนัก

หากเป็นตามสันนิษฐาน คือ เคลื่อนพลในเดือนกรกฎาคม วันจันทร์ที่มีความน่าจะเป็นวันเริ่มยกกองทัพออกจากเมืองจันทบุรี ในเดือนดังกล่าว ประกอบด้วย วันที่ ๖, ๑๓, ๒๐ และ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๑๐

เอกสารบางแห่งกล่าวว่า ภายหลังเหตุการณ์ยึดกองเรือสำเภาแล้ว ได้มีการสร้างเจดีย์ เพื่อบรรจุอัฐิและอังคาร (ถ้าถ่านของศพที่เผาแล้ว) ของทั้งฝ่ายกองทัพพระเจ้าตากสิน และฝ่ายเรือสำเภา ที่วายชนม์ในการสู้รบครั้งนี้ ซึ่งผ่านการฝังเป็นเวลานานจนเหลือแต่กระดูกแล้วขุดกระดูกขึ้นมาเผา ตามวิถีปฏิบัติของสังคมยุคนั้น ซึ่งปัจจุบันเป็นเจดีย์เก่า อยู่หลังอุโบสถหลังเก่าของวัดสลัก ตำบลท่าโสม อำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด

ได้นกหลายตัว

จากที่พระราชพงศาวดารกล่าวว่า “คุณเรือประมาณ ๕๐ ลำเศษ” แสดงว่า กองทัพพระเจ้าตากมีเรืออยู่แล้ว ก่อนไปเมืองตราด จำนวนกว่า ๕๐ ลำ โดยคงจะเป็นเรือที่รวบรวมระดมมาจากเมืองต่าง ๆ และที่พ่อค้าวานิชย์ตามท่าเรือต่าง ๆ ถวาย เมื่อตั้งมั่นที่จันทบุรีแล้ว เช่น เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยอง และเมืองจันทบุรี เอง เป็นต้น

จากจำนวนเรือที่มีอยู่ก่อนแล้วและการมาเมืองตราดเพื่อขอกองเรือสำเภาไปช่วยราชการสงครามกู้ชาตินี้ แสดงให้เห็นถึงแผนการและการปฏิบัติการเพื่อเตรียมการในการกอบกู้กรุงศรีอยุธยาที่จะใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางเข้าไปยึดค่ายโพธิ์สามต้นคืน ที่พระเจ้าตากทรงมีพระราชดำริหรือทรงวางแผนไว้แล้วตั้งแต่ต้นตั้งแต่ตอนแรกประทับอยู่ที่เมืองระยอง ดังเคยกล่าวในหัวข้อ “ผูกมิตรพุกไธมาศ”

อนึ่ง กำลังทหารที่ยกไปบ้านทุ่งใหญ่ มีจำนวนเท่าไร กันแน่

หากพิจารณาจากข้อความในพระราชพงศาวดารที่ว่า “เสด็จพระราชดำเนินทัพโดยทางบกพร้อมด้วยพลทหารประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ” แล้วสรุปยึดถือว่า มีจำนวนกำลังทหารไปด้วยทั้งหมด ๑,๐๐๐ เศษ คำว่าเศษ คงหมายถึงไม่ถึงกึ่งหรือครึ่ง คือต่ำกว่า ๕๐๐ ก็น่าจะราว ๑,๒๐๐ ถึง ๑,๓๐๐ นาย

การสรุปเช่นนั้น (ว่ามีทหารทั้งหมดประมาณ ๑,๓๐๐ นาย) จะถูกต้องแน่นอนหรือเพราะพระราชพงศาวดารกล่าวอีกตอนหนึ่งว่า **“แล้วตรัสสั่งให้พระพิชัย หลวงราชรินทร์ เป็นแม่ทัพคุมเรือประมาณ ๕๐ ลำเศษ พร้อมด้วยพยุหยาตราทั้งปวงยกไป”**^๔

แน่นอนว่า ในเรือ ๕๐ ลำเศษนั้น มิใช่เรือเปล่าต้องมีทหาร - พยุหยาตรา ประจำอยู่ในเรือด้วย

ถ้าประมาณแบบอย่างต่ำ เรือลำหนึ่งมีทหาร ๒๐ นาย เอาแค่ ๕๐ ลำถ้วน ก็ต้องมีทหารเรือประมาณ ๑,๐๐๐ นายแล้ว หากยกทหารไปทั้งหมด ๑,๓๐๐ นาย ก็เหลือเป็นทหารบกที่ตามเสด็จทางบก เพียง ๓๐๐ นาย กระนั้นเถา

หากเกิดเข้าใจเอาจริง ๆ ว่า เรือรบลำหนึ่งคราวไปบ้านทุ่งใหญ่มีทหารประจำอยู่เพียงแค่ว่า ๒๐ นาย ก็ชวนฉงนว่าจะเอาเรือไปมากมายทำไมกันดูจะไม่สมประโยชน์ในการใช้สอยเอาเลย แล้วในตอนขากลับ เมื่อได้เรือเพิ่มขึ้นมาใหม่อีกหลายสิบลำเล่า ใครหรือพวกไหนคือ คนที่จะลงเรือที่ได้มาใหม่เหล่านั้น

ในความเป็นจริงแล้วข้อความในพระราชพงศาวดารที่ว่า “พลทหารประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ” เป็นกรการกล่าวถึงแต่เฉพาะจำนวนทหารบกที่ตามเสด็จไปทางบก เท่านั้น ยังไม่ได้นับรวมจำนวนทหารเรือเข้าไปด้วย จึงมีใช้จำนวนทหารทั้งหมดในกองทัพที่ยกกันกลับบ้านทุ่งใหญ่ในคราวนั้น

แล้วจำนวนทหารเรือ มีเท่าไร

หากประมาณการแบบพอใกล้เคียงความเป็นจริงบ้างว่า เรือทุกลำในกองทัพเรือพระเจ้าตากไม่ได้มีขนาดเดียวกันทั้งหมด ย่อมต้องมีเรือขนาดใหญ่บ้าง เรือเล็กบ้าง คละเคล้ากันไป ถ้าโดยเฉลี่ย เรือลำหนึ่งมีระวางบรรทุก (แบบอย่างน้อย) ได้ ๕๐ คน เว้นทีไว้สำหรับผู้ปฏิบัติการเดินเรือโดยสังเขปสัก ๔ ที่ ได้แก่ **ต้นหน (ผู้ดูทาง) ไต้ก๋ง (นายท้าย) อาบัน (กระโตงกลาง) และเท่าเตง (ว่าสมอ) ทั้งนี้** ยังไม่ได้เผื่อทีไว้สำหรับลูกเรือ - กลาสีผู้ทำหน้าที่ “แจวเรือ” เรือสำเภาจำเป็นต้องใช้แจว เมื่อมีกรณีขัดลม ไม่มีลม ตอนจะเลี้ยว กลับทิศกลับทาง เมื่อจะเข้าทอดจอดเรือเทียบท่าฯ ลำหนึ่งคงมีอย่างน้อย ๖ แจวขึ้นไป โดยอนุมานว่า ได้มีการจัดชุดทหาร “พลแจว” ไว้สำหรับการแจวเรือ และผ่านการฝึกฝนการแจว จนใช้งานได้ เพื่อประจำการแทนลูกเรือสำเภาแล้ว ก็จะเหลือระวางเรือสำหรับทหารลำละ ๔๖ นาย หากคิดแบบจำนวนเรือคงถ้วนตามเดิม ก็เป็นทหารเรือ ๒,๓๐๐ นาย รวมกับทหารบกก็ค่อนข้างเกือบ ๔,๐๐๐ นาย แล้ว

เหตุใดเล่าจึงต้องนำเรือไปทั้งหมด ๕๐ ลำเศษ และยกกำลังทหารเรือไปมากกว่าสองพันนาย เช่นนั้น

ทั้งนี้ ก็เพราะ เพื่อจะได้ทำการฝึกซ้อมทหารพร้อมกันไปด้วยกับการไปขอกองเรือสำเภามาช่วยราชการกู้ชาติ

การได้ฝึกหัด ฝึกซ้อมบรรดาเหล่าทหารอาสาสมัครให้เป็นทหารเรือ สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยชินกับการสัญจรทางเรือในทะเลมาก่อน ไม่สันหัดกับการใช้ชีวิตในเรือไม่คุ้นเคยต่อการฝ่าคลื่นลม การโยกโคลน กระแทกคลื่นรวมทั้งการใช้อาวุธบนเรือ แม้คงเคยได้ทำการฝึกซ้อมกันมาก่อนบ้างแล้ว แต่ก็คงจะไม่ทำให้ก่อให้เกิดทักษะความชำนาญการ ได้เท่าเทียมกับการได้ลงมือปฏิบัติการจริง จึงต้องให้ทหารกว่าสองพันนายหรือมากกว่า เดินทางไปกับเรือเกือบทั้งหมดที่กองทัพมีอยู่ก่อนแล้วด้วย

ดังนั้น จำนวนทหารทั้งหมด ทั้งทหารบกและทหารเรือ ที่ยกไปบ้านทุ่งใหญ่หรือเมืองตราด ต้องมีจำนวนประมาณ ๓,๐๐๐ กว่านาย หรืออาจมากถึง ๔,๐๐๐ นาย คงมิได้มีจำนวนเพียงประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ ตามตัวเลขที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร เท่านั้น

ช่วงเวลาในการไปบ้านทุ่งใหญ่ หรือ เมืองตราด เมื่อประมาณช่วงเดือนมิถุนายน – สิงหาคมนั้น ตามข้อมูลจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นช่วงเวลาแห่งลมจากทิศตะวันตก ประกอบด้วย **ลมพื้ทชยา** พัดจากตะวันตกเฉียงใต้ ถ้าพัดช่วงบ่ายมักจะมีทั้งลมและฝน **ลมตะวันตก** มักพัดในช่วงบ่าย และ**ลมพัดหลวง** หรือ **พัดหลวง** พัดจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มักพัดเรื่อยๆ พัดต่อเนื่องยาวนาน แต่ถ้าเป็นการพัดในช่วงสั้น ๆ พัดแบบจบเร็ว คลื่นจะแรง หากมีลมประจำฤดูดังกล่าว ตอนขาไปก็มีโอกาสเล่นล่องลม แต่พอขากลับก็ต้องเล่นทวนลม ต้องได้คลื่น แม้ในช่วงลมพัดจากทางทิศตะวันตก ส่วนใหญ่คลื่นจะไม่ค่อยรุนแรงมากนัก แต่ก็โยกเยก กระแทกกระทึกคลื่นให้เสียวท้องวูบวาบอยู่พอควรเช่นกัน การได้มีประสบการณ์ผจญคลื่นลมเช่นนั้น ย่อมทำให้ทหารใหม่ แกร่ง แข็งทะเลขึ้น

ด้วยระยะทางจากปากน้ำแหลมสิงห์ จันทบุรี หรือปากน้ำจันทบุรี ถึงปากแม่น้ำ เมืองตราด แบบแล่นเรือเสียบชายฝั่ง มีระยะทางราว ๑๐๔ กิโลเมตร ไกลกว่าทางบก (แต่ถ้านับจากตัวเมืองจันทบุรี ก็ประมาณ ๑๓๐ กิโลเมตร) ในการแล่นไปตามแรงลมส่ง ตอนขาไปคงใช้เวลาราวหนึ่งวันหนึ่งคืน (ดังเช่นจากปากน้ำแหลมสิงห์ไปปากน้ำระยอง ระยะทางราว ๑๐๘ กิโลเมตร ก็เคยแล่นถึงภายในหนึ่งวันหนึ่งคืนเช่นกัน) แต่ตอนขากลับ ซึ่งมีแนวโน้มต้องแล่นเรือทวนลม ต้องแล่นก้าว แล่นสลับฟันปลา คงใช้เวลาในการเดินทางมากกว่าตอนขาไปเป็นเท่าตัวหรือสองถึงห้าเท่าตัว

ส่วนเรือที่ได้เพิ่มจากเมืองตราดเป็นจำนวนอีกเท่าไร เอกสารมิได้ระบุไว้ แต่น่าจะเป็นหลักสิบ เช่น ๒๐ – ๓๐ ลำ หรือ มากกว่าเล็กน้อย จึงดูน่าจะคุ้มค่าในการใช้เรือรบกว่า ๕๐ ลำ และทหารอีกกว่าสามพันนาย ในการไประดมเอาเรือสำเภาและเรือบริวาร (เรือมาด-เรือไล่-เรือแจวฯ) จากเมืองตราดมาใช้ในราชการกัษัตริย์ครั้งนี้ – (ยอดจำนวนเรือที่ระดมมาดังกล่าว ไม่นับรวมถึงเรือบริวารด้วย)

นอกจาก บุคลากรประจำเรือ และทรัพย์สินเงินทองที่ได้จากกองเรือสำเภาแล้ว ยังน่าจะได้อาสาสมัคร หรือ **เหล่าวีรไทยผู้หาญกล้าชาวเมืองตราด** ที่อาสาเข้าร่วมกองทัพ อีกจำนวนหนึ่งด้วย

บุรพชนชาวตราดจำนวนไม่น้อยก็มีส่วนร่วมด้วยช่วยกันกอบกู้อิสรภาพกรุงศรีอยุธยา นำพาความเป็นไทให้กลับคืนสู่ผืนแผ่นดินมาตุภูมิในครั้งสำคัญยิ่งใหญ่ครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ประเทศไทยนี้ ด้วย

การไประดมเรือสำเภาจากเมืองตราดมาช่วยราชการกัษัตริย์ นี้ นับเนื่องเป็นทำนอง “กระสุนนัดเดียวได้นกหลายตัว” โดยแท้ เพราะนอกจาก “ได้บรรดานก” ที่กล่าวแล้ว ยังน่าจะได้นกอีกตัวหนึ่งคือ การหยั่งคลื่นใต้น้ำในเมืองจันทบุรี เพื่อจะพิสูจน์ทราบว่ามีเรือรบกองกำลังทหารส่วนมากออกไปจากเมืองจันทบุรีแล้ว จะมีคลื่นใต้น้ำ มีการกว่นน้ำให้ขุ่น หรือมีการฉวยโอกาสยึดเมืองคืนหรือไม่ เป็นต้น

อนึ่ง ในการเดินทัพตอนขากลับนั้นพระราชพงศาวดารกล่าวแต่เพียงว่า “ในเวลานั้นก็เสด็จกลับมาเมืองจันทบุรี” ไม่ได้ระบุโดยชัดเจนถึงเส้นทางว่าเสด็จกลับทางบก หรือทางเรือ

เมื่อยึดเรือมาได้ประมาณ ๓๐ กว่าลำ จะปล่อยให้ชาวเรือสำเภานำกลับไปจันทบุรีกันเองโดยลำพัง ย่อมใช้ที่หรือ จะเฉลี่ยทหารที่มาจากจันทบุรีโดยทางเรือ ส่วนหนึ่งให้กลับไปกับเรือที่ยึดมาได้ใหม่ หรือว่า พระเจ้าตากเสด็จกลับทางเรือ พร้อมกำลังทหารประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ ซึ่งมาทางบก นั้น เพื่อให้ทหารเหล่านั้น ได้มีประสบการณ์เดินทางทางเรือ เสมือนการสั่งสมชั่วโมงบิน

ปฏิบัติการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยามของกองกำลังพระเจ้าตากแม้จะไม่มีตารางขั้นตอนกำหนดการ (schedule) แบบปัจจุบัน แต่คงมีการวางแผนกำหนดช่วงเวลาเป้าหมายในการปฏิบัติการไว้เป็นการล่วงหน้าแล้ว ในทางใดทางหนึ่ง โดยน่าจะมีการวางร่างเป้าหมายหวังผลว่าจะดำเนินการอะไร ใคร ที่ไหน อย่างไร ประมาณเมื่อใด อย่างน้อยก็น่าจะตั้งแต่เมื่อได้ตั้งมั่นที่เมืองระยองแล้ว

จึงอาจเป็นไปได้ว่า ตอนขากลับจากบ้านทุ่งใหญ่นักแล่นกลับทางเรือกันทั้งหมดเพื่อฝึกการเป็นทหารเรือสำหรับภารกิจหลักสำคัญในวันข้างหน้า

จากจำนวนเรือสำเภาที่ยึดได้จากบ้านทุ่งใหญ่ คิดสัดส่วนกับปริมาณกำลังทหารที่มาจากจันทบุรีทางบก ถ้าขากลับเปลี่ยนเป็นทางเรือเฉลี่ยแบบคร่าว ๆ เรือลำหนึ่งบรรทุกทหารประมาณ ๔๐ นายต่อลำ ซึ่งย่อมเพียงพอสำหรับระวางบรรทุกของเรือที่ได้มาใหม่เหล่านั้น หรืออาจเหลือเพื่อเพียงพอสำหรับวีรชายหาญกล้าชาวบ้านทุ่งใหญ่หรือเมืองตราด ที่อาสาเข้าร่วมในกองทัพกัษัตริย์ ที่จะร่วมเดินทางมาในเรือเหล่านี้ได้ด้วย

ยุครณาวี

บุคลากรในเรือสำเภากลั่นค้าขายโดยเฉลี่ยมีประมาณ ๒๐ คนขึ้นไป อาจจะมีมากกว่านั้นอีก ก็แล้วแต่ขนาดของเรือ ในเรือซึ่งแล่นค้าขายระหว่างประเทศเหล่านี้ ย่อมต้องมีอาวุธ เช่น ปืนใหญ่ประจำเรือ (อย่างน้อยก็ประเภท ปืนจ่ารง) ปืนเล็กยาว อาวุธมีคม และอาวุธอื่น ๆ เมื่อเกิดภาวะอันตราย นอกจากฝ่ายคุ้มครองเรือแล้ว พวกกะลาสี หรือ ลูกเรือ ก็คงพอมีความสามารถในการใช้อาวุธต่อสู้กับโจรสลัด หรือ ผู้เป็นอันตราย ได้ด้วย

กรณีการต่อสู้ที่เมืองตราด ระหว่างกองเรือสำเภา กับกองกำลังพระเจ้าตาก คงต่อสู้กันด้วยอาวุธปืนซึ่งฝ่ายกองกำลังพระเจ้าตาก น่าจะได้เปรียบหลายขุม เพราะแม้ในระหว่างการเดินทางหาฐานที่มั่นก็มีปืนประมาณ ๑๐๐ กระบอกแล้ว ครั้นได้เมืองระยองและเมืองจันทบูร อาวุธปืนคงมีจำนวนอย่างน้อย น่าจะเกือบครึ่งพันกระบอกแล้วกระมัง

ส่วนปืนใหญ่นั้น หากมีการนำไปด้วย และได้ใช้ร่วมยิงด้วย ทางกองกำลังพระเจ้าตากก็คงใช้เพียงการยิงข่มขู่ มากกว่าการจะมุ่งทำลายเรือตามวัตถุประสงค์ของการใช้ปืนประเภทนี้ เพราะต้องการนำเรือไปใช้ประโยชน์ ย่อมไม่ยิงให้เรือแตกเสียหาย หรือ ล่มลง แต่คาดว่า คงไม่ได้มีการนำปืนใหญ่ไปด้วย

พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดการสู้รบไว้ เพียงแต่กล่าวว่า “ให้ยกเข้าตีสำเภาอยู่ประมาณกึ่งวัน” เมื่อเป็นการใช้ปืนเล็กยาว คงยิงกันอยู่ราว ๓ - ๕ ชั่วโมง แต่คงมิได้ยิงกันอย่างต่อเนื่องทุกเวลานาที แบบรัวยิงอย่างในภาพยนตร์ คงยิงกันเป็นระยะ ๆ หยุดบ้าง ยิงบ้าง แต่เพราะยิงกันเป็นเวลานาน ย่อมต้องมีบาดเจ็บล้มตายกันพอประมาณ

เมื่อเกิดการยิงยึดเยื่อแบบนั้น กองเรือสำเภาซึ่งมีจำนวนปืนน้อยกว่าหลายเท่าตัว พวกดินปืน ดินประสิ่ว เม็ดกระสุน ก็ย่อมน้อยตามจำนวนปืนด้วย และเรือทอดอยู่กลางแม่น้ำ คงไม่มีโอกาสหรือช่องทางใด ๆ ในการได้รับกำลังอาวุธเสริมเพิ่มเติมเข้ามา นอกจากที่มีอยู่แต่เดิม ครั้นเมื่อ ยิงกันนานขนาดนั้น ก็ย่อมต้องเกิดขัดสน หหมดสิ้นพวกลูกกระสุน ดินปืนดินประสิ่ว เป็นแน่ เลยต้องยอมจำนน

เมื่อมีการยอมจำนน ตามแบบวิธีของยุคนั้น น่าจะยังไม่มีการใช้ผ้าขาวโปกเป็นสัญลักษณ์ กระมัง ครั้นได้ทำการหยั่งเชิงจนแน่ใจแล้วว่ามีช่องลวง จึงมีการนำเรือเข้าไปเทียบ แล้วขึ้นเรือของฝ่ายกองเรือสำเภา เพื่อปลดอาวุธ ธิปไตยสิ่งของ

ส่วนการรบแบบประกบแคมเรือ นำเรือเข้าไปเทียบกราบเรือของอีกฝ่ายกรูกระโดดกันขึ้นเรือฝ่ายตรงข้าม แล้วใช้อาวุธทำร้ายกันและกัน ชนิดตาปะทะตาบ ในการยุทธ์ครั้งนี้ ไม่น่าจะมีเหตุการณ์รบระยะประชิดแบบนั้น

ครั้นเมื่อทำการตรวจสอบเนื้อหาของเหตุการณ์ตอนนี้ จากฉบับหมอบรัดเล พบว่าได้รับบุถึงการเสด็จกลับจันทบูรว่า “เสด็จกลับมา ณ เมืองจันทบุรีโดยทางทะเล” การที่ได้สันนิษฐานไว้ในตอนต้นจึงสอดคล้องกัน

แต่การกล่าวถึงการได้กองเรือสำเภามาสวมทับกับเรือที่มีอยู่แต่เดิม ในฉบับหมอบรัดเลมิเนื้อความที่พาให้คิดเห็นได้ว่า เป็นการได้มาประหนึ่งตั้ง “บุญหล่นทับ” รวยแบบไม่รู้เนื้อรู้ตัวมาก่อน ไม่ทราบล่วงหน้า ไม่มีการข่าว ไม่มีการวางแผนมาก่อน โดยมีใจความบางตอนที่ชวนให้เข้าใจได้ว่า ในระหว่างการเสด็จมาลอบขวิญไพร่ฟ้าชาวประชาเมืองตราดให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยยกทหารบกมากกว่าพันนาย พร้อมทั้งกองทัพเรืออีก ๕๐ ลำ แล้วก็เพิ่งได้ทรงทราบเมื่อมาถึงเมืองตราดแล้วว่า มีกองเรือสำเภาชาวจีนจำนวนหลายลำทอดอยู่ในทะเล หน้าปากน้ำเมืองตราด

ทั้ง ๆ ที่เนื้อหาในฉบับพันจันทนุมาศ มีนัยให้เข้าใจได้ว่า ทางกองกำลังพระเจ้าตากมีการข่าวที่ดี มีข้อมูลเรื่องเรือสำเภาที่ทรงประสงค์แสวงหาให้ได้มาเพิ่มมากขึ้น ว่าควรจะหาเพิ่มเติมได้จากที่ไหน และมีเป้าหมายหลักในการเสด็จมาบ้านทุ่งใหญ่ หรือ เมืองตราด ก็เพื่อการเพิ่มจำนวนเรือในกองทัพของพระองค์

โดยฉบับหมอบรัดเล กล่าวว่า “จึงเสด็จดำเนินทัพจากเมืองจันทบุรี โดยทางสถลมารคออกไปเมืองตราด ดำรัสให้พระรามพิชัยกับหลวงราชวรินทร์เป็นแม่กองทัพเรือ เรือประมาณห้าสิบลำยกไปทางทะเล ขณะเมื่อเสด็จยาตราทัพยกไปครั้งนั้น ด้วยเดชบารมีบันดาลฝนตกเจ็ดวันเจ็ดคืนตามระยะทางไปจนบรรลุถึงเมืองตราด เกลี่ยกลุ่มอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข

แล้วได้ทราบข่าวว่าสำเภาจินลูกค้ำมาทอดอยู่ ณ ท้องทะเล หน้าปากน้ำเมืองตราดเป็นหลายลำ จึงให้ข้าหลวงไปหาตัวนายสำเภาเข้ามาโดยดีและนายสำเภาขัดแย้งไม่มา กลับต่อรบยิงเอาเรือข้าหลวง ๆ กลับเข้ามากราบทูลก็ทรงพระพิโรธจึงเสด็จลงเรือใหญ่ยกกองทัพเรือออกไปล้อมไว้คืนหนึ่ง พวกจีนนายสำเภายังไม่อ่อนน้อม ครั้นเพลารุ่งเช้าจึงตรัสสั่งนายทัพนายกองให้ยกเข้าตีสำเภา พวกจีนต่อรบยิงปืนโต้ตอบกันอยู่ประมาณกึ่งวัน พอข้าหลวงปืนขึ้นสำเภาได้ไล่ฆ่าฟันจีนบนสำเภาตายเป็นหลายคน พวกจีนลูกค้ำก็พ่ายแพ้ เก็บได้ทรัพย์สิ่งของทองเงินและผ้าแพ่งเป็นอันมาก

และจีนเจียมผู้เป็นใหญ่กว่านายสำเภาทั้งปวงก็อ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์นำเอาบุตรหญิงคนหนึ่งมาถวาย ในวันนั้นก็เสด็จกลับมา ณ เมืองจันทบุรีโดยทางทะเล ตั้งยับยั้งอยู่ต่อเรือรบ ณ เมืองจันทบุรีประมาณสามเดือน ได้เรือร้อยลำเศษ”^๔

เรือแต่ละลำในกองเรือสำเภานี้ ย่อมเป็นของนายสำเภาแต่ละคน หรือนายสำเภาคนหนึ่งอาจมีเรือสำเภาหลายลำอยู่ในกองเรือ ก็ได้ ดังเช่น จีนเจียม ที่ปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดาร อาจเป็นเจ้าของเรือสำเภาหลายลำ หรือมีเรือมากกว่านายสำเภาคนอื่น ๆ จึงเสมือนเป็นนายกองแห่งกองเรือสำเภา

การเดินทางกันเป็นกองเรือขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยเรือหลาย ๆ ลำ นอกจากเพราะจำเป็นต้องเดินเรือตามลมมรสุม ทำให้ต้องออกเรือในช่วงเวลาพร้อม ๆ กันแล้ว การรวมกลุ่มกัน ยังเป็นการป้องกันภัยจากโจรสลัดที่ดี จะได้ช่วยกันต่อสู้ยับยั้งเมื่อถูกโจรสลัดบุก อีกทั้งหากเรือลำใดประสบอุบัติเหตุ ต้องจมลง ก็ยังสามารถช่วยเหลือลูกเรือลำที่จมได้

หลังจากกองเรือสำเภายอมจำนนแล้ว คงมีผู้ทำหน้าที่ในกองเรือสำเภาบางส่วน ที่อาสาสมัครเข้าร่วมรบในกองทัพพระเจ้าตากด้วย โดยเฉพาะเหล่า**ผู้ทำหน้าที่ปฏิบัติการเดินเรือ** อาจมีการ “แบบว่า” ขอให้ร่วมทำการเดินเรือเพื่อเขียนประวัติศาสตร์หน้าสำคัญยิ่งใหญ่ของแผ่นดินประเทศไทยในครั้งนี้ด้วย อยู่แล้ว

ด้วยจำนวนเรือที่มีอยู่แต่เดิม ก่อนไปบ้านทุ่งใหญ่ กับจำนวนเรือที่ได้เพิ่มจากกองเรือสำเภาที่เมืองตราด ประมาณ ๓๐ ลำ หรือมากกว่าเล็กน้อย รวมสองรายการก็ประมาณ ๘๐ ลำแล้ว ดังนั้น จำนวนเรือที่ต่อขึ้นใหม่ที่บ้านเสม็ดงาม จันทบุรี ก็น่าจะมีจำนวนเพียงหลักสิบ (ลำ) ต้น ๆ เท่านั้น (คงราว ๒๐ - ๔๐ ลำ) เพราะช่วงเวลาที่เอื้ออำนวยให้กระทำการต่อเรือขึ้นมาใหม่ได้ มีเพียงประมาณ ๔ - ๕ เดือน กับยอดรวมจำนวนเรือรบที่มีทั้งหมด ในตอนเคลื่อนทัพไปคืนไทยสู่ไท ซึ่งพระราชพงศาวดารให้นัยเกี่ยวกับจำนวนเรือไว้ว่ามี ๑๐๐ ลำเศษ การต่อเรือขึ้นใหม่จึงมีน่าจะจะมีปริมาณถึง ๔๐ ลำ

เรือที่ต่อขึ้นใหม่ที่จันทบุรี คงมิได้ต่อเป็น เรือสำเภา แต่น่าจะเป็นการต่อเรือรบ แบบใช้ได้ทั้งในทะเลและในแม่น้ำ มากกว่า ลักษณะเรือที่ต่อขึ้นใหม่ คงเป็นแบบที่กลางลำเรือมี เก่ง (เครื่องบังมีฝาและหลังคาแบนสำหรับเรือ) หรือ ประทุน (หลังคาเรือที่มีรูปโค้งค้อมตามรูปเรือ) สำหรับเป็นที่นั่ง ที่พำนักของผู้บังคับบัญชาระดับสูง และระดบรองในเรือลำนั้น ๆ รูปลักษณะของท้องเรือ คงไม่ป้อมกลมแบบสำเภา แต่มีลักษณะแหลมมน เพื่อไม่ให้กินน้ำ ลึกมากนัก อาจมีที่สำหรับให้ไพร่พลในเรือจำนวนหนึ่ง ซึ่งวางหน้าที่ได้พักผ่อน ในการขับเคลื่อนเดินเรือ ใช้ได้ทั้งใบเรือ และแจว ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ มีจำนวนแจวตามขนาดของเรือ มีระวางบรรทุกราบลำละ ๕๐ คนขึ้นไป และมีที่สำหรับวางปืน ๓ แห่ง คือ ที่หน้าเรือและกลางลำเรือข้างหรือแค่มละแห่ง โดยเป็นประเภท ปืนจ่ารงหน้าเรือ และหรือปืนใหญ่ ขนาดกระสุน ๓ - ๕ นิ้ว

เพราะในเมื่อได้ทำการต่อเรือขึ้นมาใหม่ เพื่อสำหรับการรบแล้ว จะไปต่อเรือประเภทอื่นอยู่ทำไม อีกทั้งเรือที่ได้รับการสนับสนุนจากชุมชนท้องถิ่น ก็ล้วนเป็นเรือประเภทอื่นอยู่แทบทั้งหมดแล้ว ไม่จำเป็นต้องต่อเรือประเภทอื่นขึ้นมาใหม่อีกแล้ว จึงต้องทำการต่อเรือรบ ที่ใช้ได้ทั้งในแม่น้ำและในทะเล ซึ่งยังไม่มีอยู่ในกองทัพเรือของพระองค์ ขึ้นมาใหม่ เรือที่ต่อหรือถูกสร้างขึ้นมาใหม่จำนวนไม่เกิน ๔๐ ลำ ที่ต่อเรือจันทบุรี จึงต้องเป็นเรือเพื่อการณรงค์ยุทธ์ เป็นเรือรบเท่านั้น

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน วัดโยธานัด

เชิงอรรถก ๙

๑. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ - ๖๖, พระราชพงศาวดาร
กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๕
๒. อ้างแล้ว หน้าเดียวกัน
๓. อ้างแล้ว หน้าเดียวกัน
๔. อ้างแล้ว หน้าเดียวกัน
๕. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชา
ที่ ๔ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล
หน้า ๑๖๐ - ๑๖๑

๑๐

คืนโท สุไทย

จุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุน นพศก (พ.ศ. ๒๓๑๐) พระเจ้าตากได้ทรงทราบข่าวว่า กรุงเทพมหานครถึงแก่พินาศแล้ว สมณพราหมณาจารย์ชัฏวงศา เสนาพฤตมาตย์ ราษฎรได้ความทุกข์ลำบากนัก ทั้งบรรพบุรุษศาสนา ก็เศร้าหมอง พม่าได้ตั้งพระนายกองไว้รั้งเมือง บรรดาผู้ครองเมืองเอก โท ตรี จัตวา ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ ก็พากันกำเริบอหังการ ตั้งตัวเป็นใหญ่ จึงบังเกิดโจรภัย ทุพภิกขภัยต่าง ๆ สัตว์ทั้งปวงอนาถาหาที่พึ่งมิได้ จึงทรงพระราชอุทิศสาหะยกพลทหาร ๕,๐๐๐ สรรพด้วยเครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก ออกจากเมืองจันทบุรีมาโดยทางน้ำ

น่าฉงนสนเท่ห์ว่า วัน เดือนที่เคลื่อนทัพจากจันทบุรี อันเป็นวาระสำคัญอย่างมากวันหนึ่งในประวัติศาสตร์สยามนี้ เหตุใด พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จึงไม่ได้ระบุไว้โดยเด่นชัด ทั้งๆ ที่เดิมในระหว่างการหาฐานที่มั่น เมื่อมีการเคลื่อนทัพในวาระสำคัญ จะระบุฤกษ์ยาม หรือ เวลาในการเคลื่อนทัพไว้ด้วยทุกครั้ง แต่ในการเคลื่อนทัพครั้งสำคัญที่สุด อันถือได้ว่าเป็นจุดสุดยอดของการนำไปสู่วีรกรรมอันยิ่งใหญ่ครั้งประวัติศาสตร์ของประเทศไทยนี้ กลับไม่มีการกล่าวถึงวัน เดือน และฤกษ์ยามในการเคลื่อนทัพเหมือนทุกครั้งที่ผ่านมา หรือว่า ถูกชำระเพื่อให้ดูเป็นเรื่องเล็ก ๆ ธรรมดาสามัญ อื่น ๆ โดยทั่วไป ตามเป้าระเบียบแห่งการชำระอีกแล้ว

ด้วยเหตุที่มีสาระอันเสมือนถูกกลืนกลบดั่งกล่าว ทำให้เกิดการสันนิษฐานกันต่าง ๆ แต่พอมิเค้าแห่งเดือนอยู่ในวันที่ตีค่ายโพธิ์สามต้น ที่บันทึกว่า

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันฯ ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า...”

ตัวเลข ๑๒ ดังกล่าว แสดงว่า วันที่ตีค่ายโพธิ์สามต้น เป็นวันในเดือน ๑๒ จึงสันนิษฐานว่า วันที่เคลื่อนทัพออกจากจันทบุรี มีความน่าจะเป็นวันในเดือน ๑๒ เป็นอย่างสูง แม้เอกสารบางแห่งจะกล่าวว่า เดือนสิบเอ็ด ปีกุนบ้าง แต่น่าเชื่อถือตามนัยแห่งเอกสารต้นแบบ คือ ฉบับพันจันทนุมาศมากกว่า เพราะหากเคลื่อนทัพจากจันทบุรีในเดือน ๑๑ ตีค่ายโพธิ์สามต้นในเดือน ๑๒ คุณจะใช้เวลาเพื่อไปหน่อย

มีเอกสารบางฉบับ ได้ระบุวันเดือนปีเคลื่อนทัพจากจันทบุรีไว้พร้อมสรรพ ว่า วันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ เพลามหาชัยมงคลฤกษ์ พระเจ้าตากสินเคลื่อนกองเรือจำนวน ๑๐๐ ลำ พร้อมทหาร ๕,๐๐๐ นาย ออกจากเมืองจันทบุรี

การระบุวันเดือนปีทางจันทรคติของเอกสารดังกล่าว ได้ตรวจสอบกับปฏิทิน พ.ศ. ๒๓๑๐ ใน www.myhora.com/ปฏิทิน/ปฏิทิน-พ.ศ.2310.aspx ปรากฏว่า ถูกต้องสอดคล้องกัน คือ วันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน

แต่เมื่อพิจารณาถึงปลายทาง คือการตีค่ายพม่า ก็ดูจะมีความคลาดเคลื่อนอย่างอื้อฉาวจากเอกสารอื่นๆ ที่ได้ระบุวันตีค่ายพม่าไว้ ชนิด “คนละเรื่อง เดียวกัน” ที่เดียว จึงสันนิษฐานความน่าจะเป็นในการเคลื่อนทัพออกจากจันทบุรีว่า ควรจะเป็นช่วงปลายเดือนตุลาคมมากกว่า เพราะเดือน ๑๒ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ อยู่ในระหว่างวันศุกร์ที่ ๒๓ ตุลาคม ถึง วันเสาร์ที่ ๒๑ พฤศจิกายน

ราชนาวิกเกรียงไกร

กองเรือพระเจ้าตากสิน หากยึดถือตามพงศาวดารที่ว่า มีจำนวน ๑๐๐ ลำเศษ นี้ นับเป็นกองเรือ ราชนาวิกเกรียงไกรกองเรือหนึ่งทีเดียว สำหรับเมืองต่างๆ ในทะเลแคว้น ณ ห้วงเวลานั้น

หรืออาจจะกล่าวได้ว่า นับแต่กลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยเข้ามาตั้งเมือง อาณาจักรหรือรัฐ ในบริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ยังไม่เคยมีกองทัพเรือที่เกรียงไกรขนาดนี้ ได้เคยใช้ในการเดินทัพทางทะเลเพื่อการทำศึกสงครามมาก่อน

ไม่มีรายละเอียดในเอกสารใดๆที่จะค้นหาได้ว่า กองทัพเรืออันเกรียงไกรกองเรือหนึ่งของสยามประเทศนี้ ประกอบด้วย เรือชนิดใดและ จัดรูปแบบ การควบคุม

บังคับบัญชาในการเดินทัพไปทางท้องทะเลและในระหว่างแล่นในแม่น้ำอย่างไร

แต่สันนิษฐานกันว่า การใช้เรือต้องเน้นที่การใช้ประโยชน์ในการบรรทุกยุทธสัมภาระ กำลังพล อาวุธ ยุทโธปกรณ์ เสบียงฯ ในการสงครามเป็นหลัก

ในกองทัพเรือของพระเจ้าตาก คงประกอบด้วยเรือต่อด้วยไม้ แบบใช้ใบเรือเป็นหลัก (ใช้แจวเสริมช่วยในบางโอกาส) ประเภทต่าง ๆ เช่น เรือสำเภา เรือฉลอม เรือฉลอมท้ายฉนวนฯ และเรือซุด (จากท่อนซุง) เช่น เรือมาด เรือยาว เป็นต้น ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากชุมชนท้องถิ่น เมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก และเรือที่ทำการต่อขึ้นมาใหม่ เป็นแบบเรือรบ ดังกล่าวแล้ว (ในหัวข้อยุทธนาวี)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่หน่วยโบราณคดีได้นำกองโบราณคดี กรมศิลปากร สํารวจพบ ณ บริเวณอยู่ต่อเรือพระเจ้าตาก เสม็ดงาม อำเภอมืองจันทบุรี เป็นซากเรือสำเภาท้ายตัด ขนาดเล็ก มีใบสามเถาใช้หางเสือเรือ ความกว้าง ๗ - ๘ เมตร ความยาวประมาณ ๒๔ เมตร มีเทคนิคการต่อเรือโดยใช้วิธียึดด้วยตะปูเหล็ก ไม้โครงสร้างเรือส่วนใหญ่ เช่น ไม้เปลือกเรือ ไม้กั้นระวาง เป็นไม้เนื้ออ่อนในตระกูลไม้สน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเป็นเรือสำเภาจีนและมีลักษณะใกล้เคียงกับเรือสำเภา "ฟูเจียน" (เรือที่ต่อในมณฑลฝูเจียน หรือ ฮกเกี้ยน ประเทศจีน) และมีหลักฐานบ่งชี้ว่าเป็นเรือที่กำลังจะขึ้นคาน เพื่อซ่อมแซม นอกจากนี้ ยังได้พบเรือซุดโบราณในบริเวณลึกเข้าไปในแม่น้ำอีกสามลำ เป็นเรือไม้ตะเคียน^๒

กอบปรด้วย จากที่พระราชพงศาวดารระบุว่าพลทหาร ๕,๐๐๐ สรรพด้วยเครื่องอาวุธเป็นอันมากถ้าเรือลำหนึ่งบรรทุกทหารลําละ ๑๐๐ นาย ก็ต้องใช้เรือถึง ๕๐ ลำ ซึ่งหากเรือสำเภาที่ใช้มีขนาดเท่ากับเรือลำที่พบที่ เสม็ดงามดังกล่าว จะเพียงพอรองรับการบรรทุกถึงลําละ ๑๐๐ นายได้หรือไม่ ดูจะยึดเยียดเบียดเสียดเหลือประมาณที่เดียวนั้นก็คือ ถ้าเรือมีขนาดดังกล่าว ก็คงบรรทุกกำลังพลได้น้อยกว่า ลําละ ๑๐๐ นาย รวบรวมหนึ่ง

แต่เรือย่อมไม่ได้มีขนาดเดียวเท่ากันไปทั้งหมดต้องมีทั้งลำใหญ่มีระวางบรรทุกหลายร้อยนาย ลำที่บรรทุกได้ร้อยสองร้อย หรือแบบบรรทุกได้เพียงหลายสิบคนคละเคล้ากันไป โดยจำนวนเรือที่ระบุไว้นั้น ย่อมต้องเพียงพอแก่การบรรทุกกองกำลังทหารทั้งหมดไปพร้อมกันในคราวเดียว และจากจำนวนเรือที่ว่า ๑๐๐ ลำเศษ ด้วยจำนวนเรือดังกล่าว กำลังพลของพระเจ้าตากที่ยกไปจากจันทบุรี อาจจะมีมากกว่า ๕,๐๐๐ ตามที่พงศาวดารระบุไว้ก็ได้

สำหรับเรือหลักของกองทัพพระเจ้าตากน่าจะคือเรือสำเภาซึ่งมีทั้งแบบเรือสำเภาจีน และเรือสำเภาไทยที่ใช้ในกิจการค้าทางทะเล ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการเดินทางค้าขายระหว่างประเทศ เช่น จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น โดยเรือที่ได้มาจากชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ย่อมต้องมีบุคลากรครบชุดสำหรับการเดินเรือ มาพร้อมกับเรือด้วย

บุคลากรในเรือสำเภา นั้น ปรากฏอยู่ในเอกสารสมัยอยุธยา เนื่องจาก ราชสำนักอยุธยาใช้ประโยชน์จากความสามารถในการเล่นเรือสำเภาของชาวจีน มาช้านาน ความมั่งคั่งของราชสำนักอยุธยาส่วนหนึ่งมาจากการค้าในระบบบรรณาการหรือการค้าที่ไปพร้อมกับการทูตที่ จักรพรรดิจีนเป็นสำคัญ ในเรือสำเภาหลวง ผู้ที่ประจำตำแหน่งต่าง ๆ รวมทั้ง ลูกเรือ ล้วนเป็นชาวจีน โดยได้มีการกำหนดตำแหน่งเป็นขุนนางระดับล่าง และมีศักดิ์นาด้วย เช่น จุนจู (นายสำเภา) ศักดินา ๔๐๐ ต้นหน (ผู้ดูทาง) ศักดินา ๒๐๐ ลำด้า (ผู้ดูแลบัญชีใหญ่) ศักดินา ๑๐๐ ได้ก่าง (นายท้าย) ศักดินา ๘๐ อาบั้น (กระโดงกลาง) ศักดินา ๕๐ เอียวก้ง (บุชาพระ) ศักดินา ๓๐ เท่าเต้ง (ว่าสมอ) ศักดินา ๓๐^๓ เป็นต้น

เรือสำเภาจีน มีจำนวนเสากระโดงเรือที่ต่างกันตามขนาดของเรือตั้งแต่แบบมีเสา ๓ - ๕ เสา โดยมีใบเรือที่สามารถควบคุมบังคับให้พลิกไปพลิกมาและสามารถเล่นทวนกระแสลมได้ ทั้งนี้ เพราะเมื่อพลิกให้ใบเรือรับกระแสลมโดยให้ใบด้านหนึ่งมีความเร็วลมสูงกว่าอีกด้านหนึ่งก็จะเกิดความแตกต่างของแรงกดดัน (pressure) และจุดเรือให้แล่นฉิวไปข้างหน้าได้อีกทั้งยังได้ใช้ไม้ไผ่มาทำโครงใบเรือ (batten) ซึ่งทำให้ยกใบขึ้นและลงได้อย่างสะดวกง่ายตายกว่าโครงใบของตะวันตกที่แข็งทื่อ

เรือสำเภาไทย เสียมไส้หรือเรือสำเภาสยาม หรือสำเภาทรงเรือสยาม เป็นเรือสำเภาที่ต่อกันมากในสมัยอยุธยา มีเสา ๒ - ๓ เสา ท้ายเรือยื่นออกนอกเรือเล็กน้อย และยกสูงเพื่อทำให้มองเห็นหัวเรือได้สะดวก สมอทั้งด้านหน้าแบบเรือสำเภาจีน ใช้เป็นเรือบรรทุกสินค้า ค้าขายระหว่างประเทศและภายในประเทศ เป็นเรือขนาดเล็กถึงกลาง รูปทรงตัวเรือคล้ายกับสำเภาจีน แต่ใบเรือทำด้วยซี่ไม้ไผ่สานขัดกันคล้ายเสื่อตาห่างขนาดยาวเท่าความกว้างของตัวเรือ กว้างประมาณ ๒ เมตร ภายในสอดไส้ตรงกลางด้วยใบจากเพื่อช่วยให้รับลมได้ดีขึ้น นำใบเรือแต่ละใบมาผูกติดกันเป็นใบเรือใหญ่ให้ได้ความสูงเท่ากับเสากระโดงเรือ เวลาชักใบเรือลง ใบจะถูกซ้อนทับกัน ใบเรือแบบนี้เป็นการประยุกต์วัสดุที่หาได้ง่าย

ในท้องถื่นมาใช้แทนผ้าอย่างเรือสำเภของจีนหรือเรือใบตะวันตก เฉพาะใบเรือด้านบนสุดและด้านหัวเรือเท่านั้นที่จะใช้ผ้าฝ้ายทอมือ เพื่อช่วยให้สำเภาแล่นได้เร็วขึ้นสำหรับทางเสื่อเรือทำจากไม้เนื้อแข็งคล้ายกับสำเภาจีน แต่ได้เจาะรูขนาดใหญ่ไว้ ๓ รูแล้วสอดเหล็กกล้ายึดติดกับลำเรือ ทำให้บังคับเรือได้ดีและมีความคงทน ส่วนรอยต่อระหว่างไม้เนื้อใช้ปูนแดงผสมกับน้ำมันยางเป็นชั้นยาเรือป้องกันน้ำซึมเข้าตามรอยต่อของไม้

โดยอาจเสริมด้วยเรือขนาดย่อมลงมา เช่น เรือฉลอม เรือฉลอมท้ายฉนวน เพื่อการบรรทุกยุทธภัณฑ์ที่อาจเป็นอันตราย เช่น ดินประสิว หรือสัมภาระอื่น ๆ เช่น เสบียง เครื่องครัว ดิบุก (สำหรับทำเม็ดกระสุน ลูกกระสุน) หรือยุทธพาหนะ เช่น ม้า รวมทั้ง ทหารบางหน่วยที่มีจำนวนคนในหน่วยไม่มากนัก เป็นต้น

เรือฉลอม เรือต่อชนิดหนึ่ง หัวท้ายงอนเรียวกลางป่อง ตัวเรือเป็นเหลี่ยม กระดานข้างเรือเป็นทับเกล็ดนิยมใช้ตามหัวเมืองชายทะเลแถบปากอ่าว สำหรับบรรทุกสินค้าหรือหาปลา สมัยโบราณเวลาเกิดศึกสงครามก็จะถูกเกณฑ์ไปใช้ในราชการทัพด้วย เรือฉลอมมีบทบาทมากในการลำเลียงพลฯ เรือฉลอมเป็นเรือขนาดกลางถึงใหญ่ ถ้าเป็นขนาดกลางจะใช้ใบเดียว ถ้าเป็นขนาดใหญ่จะใช้ ๒ ใบ เสากระโดงเรือใหญ่เอนไปทางท้ายเรือเล็กน้อย มีหางเสื่อ ๒ อันห้อยลงสองข้างท้ายเรือเวลามีคลื่นลมแรงจะใช้หางเสื่อทั้งสองอัน ถ้าคลื่นลมสงบจะใช้หางเสื่อเพียงอันเดียว เพราะสามารถหย่อนลงไปได้ลึก และยังถ่วงมิให้เรือโคลงไปตามลม ใบหางเสื่ออีกอันที่เหลือ อาจถอดตั้งไว้ท้ายเรือ โดยเอาใบหางเสื่อขึ้นทำเป็นใบเรือได้อีกด้วย เพื่อให้หัวเรือหันสู้ลม เรือจะได้ไม่ส่ายไปมา

เรือฉลอมท้ายฉนวน ลักษณะคล้ายกับเรือฉลอม แต่ขนาดของเรือจะโตกว่า และยาวกว่าเรือฉลอม มีทวนหัวทวนท้าย เป็นแท่งไม้ตรงเอียงไปทางหัว และท้ายทวนหัวเรือยาวสูงขึ้นไปเลยแนวปากเรือ เป็นแนวโค้งสวยงาม กลางลำเป็นหลังคาประทุนไม้ไผ่สานใช้ชันพอกกันฝน สำหรับเก็บสินค้า ท้ายเรือเป็นหลังคาขยายแบบเก้ง

ต่อจากหลังคาเก้งเป็นส่วนยกพื้นขึ้นสูง เพื่อสะดวกในการถือท้าย เพราะมองทัศนวิสัยได้กว้างกว่า (ส่วนนี้ในเรือสำเภาเรียกท้ายบาหลิ) ไม้ที่ใช้ต่อเรือเปลือกเรือใช้ไม้ที่มีความคงทน ส่วนกงเรือ โขนเรือ และกระดุกงูใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ตะเคียน ไม้ประดู่ การยึดเหนี่ยวเปลือกเรือใช้ยึดเหนี่ยวด้วยลูกปะสักเป็นไม้ แสมสารที่ขึ้นในป่าเบญจพรรณไม้ใช้แสมที่ขึ้นในป่าชายเลน เสาใบเรือใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้เคี่ยม เพราะเหนียว ใบเรือเป็นใบเขวอนใบทำจากผ้าหรือวัสดุอื่นในท้องถื่น

ส่วนเรือสำปั้นแปลง นั้น คงไม่มีการนำมาใช้ เพราะเป็นเรือที่เพิ่งเกิดในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดย **พระยาสุรียวงค์มนตรี (ดิศ บุนนาค)** ได้คิดดัดแปลงเรือสำปั้น แบบเดิมของไทย (ที่สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างจากเรือของจีน) ซึ่งเป็นเรือต่อด้วยไม้กระดานแผ่นยาวพอประมาณ จำนวนสามแผ่น ประกอบเข้าเป็นลำเรือโดยการเพิ่มกระดานที่นำมาต่อเรืออีกสองแผ่น รวมเป็นห้าแผ่น ลักษณะท้องเรือค่อนข้างมนกลางลำป่องเป็นกระพุง หัวและท้ายเรือเพรียว ส่วนท้ายเรืองอนเซดขึ้นสูงกว่าหัวเรือ ต่อมาได้คิดต่อให้ใหญ่และยาวขึ้นเป็น ๓ - ๘ วา และถึง ๑๔ - ๑๕ วา ใช้กันแพร่หลายเป็นลำดับมา ในชั้นหลังใช้ไม้สักแทนไม้ฉำฉา “

เรือสำปั้นขนาดย่อม ใช้กำลังคนพายท้ายเรือ และหัวเรือแห่งละคน **ส่วนเรือสำปั้นขนาดใหญ่** และยาวมาก มักใช้แจวแทนพาย อาจมีหนึ่งแจว หรือสองแจว แต่บางลำใช้ทกหรือแปดแจวก็มี เรือประเภทนี้ มีประโยชน์ในการลำเลียงพล ที่เดินทางได้รวดเร็วกว่าใช้พาย และมีระวางบรรทุกได้มากกว่า

เรือโป๊ะจ่าย เรือลำเลียงหรือบรรทุกของชนิดหนึ่ง เป็นเรือขนาดใหญ่ ต่ออย่างแบบตะวันตก แต่มีเสาเพลลาใบเป็นอย่างสำเภา, เรือโป๊ะ ก็เรียก น่าจะเกิดภายหลังสงครามครั้งนี้ และ เรือเปิด เรือต่อหรือเรือชุดต่อ กระดานเสริมกราบชนิดหนึ่ง หัวท้ายแบน ๆ ก็มี หัวท้ายแหลม ก็มี กลางป่อง ครอบปร่างคล้ายเปิด เรืออีเปิด ก็เรียก ก็ดูอู้อ้าย ไม่น่าจะคล่องตัว และสมประโยชน์ในการใช้สำหรับการยุทธแบบที่กำลังจะเกิดขึ้น

ส่วนประเภท**เรือชุด** คงใช้ประเภทเรือมาด ที่นำชูงั้งตันมาชุด ความยาวของเรือ ขึ้นอยู่กับขนาดความยาวของท่อนชุง หรือสุดแต่ความต้องการใช้งาน ใช้พายตามจำนวนความเร็วในการเดินทางที่ต้องการ แต่ปัจจุบันเรือมาด มักหมายถึงเรือขนาดเล็ก มีพายเพียงหนึ่งหรือสองพาย แต่ถ้าใช้พายมาก ๆ เช่น ๑๐ กว่า – ๓๐ กว่าพาย จะเรียกว่า เรือยาว

เรือประเภทนี้ ใช้เพื่อบรรทุกหน่วยทะเลวงพัน หน่วยจู่โจม กำลังพลทหารราบ เพื่อการเคลื่อนที่ จู่โจมบุกประชิดอย่างกะทันหัน รวดเร็ว ฉับพลัน รวมทั้ง การขนส่งกำลังพลจากเรือสำเภารับขึ้นบก กรณี เรือสำเภาไม่สามารถเข้าเทียบท่าได้ เช่น การเข้าไปในอ่าวเมืองชลบุรี ซึ่งชายฝั่ง ส่วนมากเป็นดินเลน ย่อมไม่สะดวกที่เรือสำเภาจะเข้าใกล้ฝั่งมากนัก ต้องใช้เรือยาว ซึ่งกินน้ำตื้น ในการลำเลียงพลขึ้นบก

เรือประเภทเรือชุดนี้ คงไม่ต้องลงแรงเคลื่อนย้ายท่อนชุงมาทำการชุดกันในที่ใดที่หนึ่ง แต่คงเตรียมอุปกรณ์ในการชุดไปทำการกันในที่ที่ล้มต้นไม้สำหรับชุดเรือเลยทีเดียว

เพราะประหยัดแรงงานมากกว่ากัน หากจะเคลื่อนย้ายเพื่อไปทำการถ่างปากหรือทอเรือในสถานที่อันเอื้ออำนวยกว่า ก็คงหลังจากโกลนเป็นรูปเรือแล้ว เพราะจะมีน้ำหนักน้อยกว่าการเป็นท่อนชุง โดยเคลื่อนย้ายไปลงน้ำแล้วก็ลำเลียงไปถ่างปากหรือทอเรือกันในที่ที่กำหนดกันต่อไป

ด้วยสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ในยุคนั้น คงไม่ต้องเสียเวลาเสียกำลังพลให้ไปเสี่ยงภัยจากสัตว์ป่า ไข้ป่า ดันดันทุนทุรายเดินทางกันไปชนไม้จากบ้านแก่งบ้านหางแมว ชุนช่อง (ในเขตอำเภอแก่งหางแมว ในปัจจุบัน) มาต่อเรือหรือชุดเรือกันเป็นแน่

เมื่อนำเรือชนิดเรือชุดทั้งสองขนาดนี้ไปที่ไกล ๆ จะผูกเรือไว้ที่ด้านข้างหรือด้านท้ายเรือใหญ่ไม่ต้องให้กำลังพลเหนื่อยแรงในการพายเรือไปยังเป้าหมายโดยจำนวนเรือที่ระบุน่า ๑๐๐ ลำเศษนั้น คงไม่นับเรือประเภทนี้เข้าไปด้วย

การสื่อสารระหว่างเรือในกองทัพนั้น คงใช้เสียงกลอง ช้อง ธง โคมไฟ (ในเวลากลางคืน) ฯ ตามวิถีปฏิบัติของยุคสมัยนั้น

อนึ่ง ประเด็นเรื่อง ม้า เป็นที่วิพากษ์ วิเคราะห์กัน ว่า ได้มีการนำลงเรือไปพร้อมกับกองกำลังพระเจ้าตากในครั้งนี้ด้วย หรือไม่ โดยฝ่ายที่เห็นว่า ไม่น่ามีการนำม้าไปด้วย ก็เพราะระยะทางจากที่เทียบเรือกับค่ายโพธิ์สามต้นไม่ห่างไกลกันมากนักย่อมไม่คุ้มค่ากับการลำเลียงม้าไปทางเรือเป็นระยะทางไกลเพื่อใช้ประโยชน์ในการขับชี่ด้วยระยะทางเพียงแค่นั้นและนอกจากเส้นทางระหว่างสถานที่ทอดกองเรือรบกับค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้นแล้วสถานที่อื่นซึ่งมีการจอดเรือเพื่อขึ้นบกเช่นที่เมืองชลบุรี และเมืองธนบุรีก็ไม่มีที่แห่งใดอันเอื้ออำนวยต่อการให้ได้ใช้ม้าอีก จึงคงไม่ได้ขนม้าไปกับกองเรือด้วย

เรือใบ

ลมอุตรา

สำหรับ ห้วงเวลาในการเคลื่อนทัพเรือพระเจ้าตากสิน ออกจากจันทบุรี ไปปากน้ำเจ้าพระยา เชื่อว่า คงเป็นช่วง เดือน ๑๒ ปีกุน โดยอาจเป็นตอนปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ ดังกล่าวแล้ว

โคลงสี่สุภาพ แนบอยู่ในเอกสารชุด หนังสือ ๑๑ ฉบับ เรื่องเหตุการณ์ขัดแย้งกันระหว่างไทยกับแขกมลายู ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๘) ได้ระบุมลที่พัดในช่วงเดือนที่น่าจะเป็นห้วงเวลา เคลื่อนทัพไว้ว่า

“เดือนสิบ สิบเอ็ด แล้ว	สิบสอง แก่นา
พายัพ พัดหลวง	กอง เกิดหัน
อุตร ว่า ลมปอง	เปลี่ยนแปลง
ลมแทรกแยกย้ายกัน	ก่อตั้ง ตามเดือน” ^๔

จากโคลงให้ข้อมูลว่า ลมประจำทิศในช่วงเดือน ทางจันทรคติ เดือน ๑๐ - ๑๒ สำหรับพื้นที่ในแถบ ชายทะเลภาคกลาง คือ ลมจากทิศพายัพ หรือลมตะวันตกเฉียงเหนือ ชื่อ **ลมพัดหลวง (บางแห่งเรียก พัดหลวง ก็มี) หรือ ลมยี่โก หรือ ลมตะโก้** สำหรับบางถิ่น (ชาวเกาะสีชังดั้งเดิมเรียกว่า ลมตะโก้) เป็นลมที่พัดจาก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไปทางตะวันออกเฉียงใต้ นี้คือ ลมเจ้าถิ่นในช่วงเดือน ๑๐ - ๑๒

โดยยังมีลมแทรกซ้อน หรือ **ลมอากันตุกะ** ที่จะมา เยี่ยมเยือนเป็นช่วง ๆ เป็นคราว ๆ หรือ ลมที่สลับกันพัด (กับลมประจำถิ่นที่ประจำช่วงเดือน) คือ **ลมอุตร** หรือลมที่ พัดจากทิศเหนือไปทิศใต้ ชื่อ **ลมว่าว** แต่ตามปกติ ลมว่าว มักมาพร้อมกับความหนาว ก็คือช่วงเดือนธันวาคม

ลมประจำเดือนตามข้อมูลลมในโคลงสี่สุภาพ ในช่วงเดือนดังกล่าว ดูจะไม่ค่อยสนับสนุนส่งเสริมในการ เคลื่อนทัพทางเรือสัก เว้นแต่ ลมว่าว

เพราะจากข้อความในเอกสารร่วมสมัยที่จะกล่าว ข้างหน้า ดูดั่งว่า ลมว่าว ก็เป็นลมอีกชนิดหนึ่งซึ่งเป็นคุณ ต่อการแล่นเรือจากชายทะเลตะวันออกไปยังปากแม่น้ำ เจ้าพระยา ด้วย

แต่จากข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ให้สารัตถะว่า ตามธรรมชาติของลมในอ่าวไทยนั้น ในช่วงเดือนทาง จันทรคติ (ซึ่งเหลื่อมเดือนกันกับลมในโคลงสี่สุภาพ) คือ ช่วงเดือน ๑๒ - ๒ มีลมประจำถิ่น ที่นอกเหนือจากลมว่าว แล้ว ก็ยังมีลมที่พัดประจำทิศในช่วงเดือน ๑๒ - ๒ อยู่อีก ๒ ลม คือ

ลมอุตรา พัดจากตะวันออกเฉียงเหนือไปทาง ตะวันตกเฉียงใต้ กับ **ลมตะวันออก** พัดตามชื่อลม คือ พัด จากตะวันออก ไปทางตะวันตก

เมื่อสองลมนี้นี้ พัดคลื่นในทะเล ไม่ค่อยรุนแรง เหมือนช่วงที่ลมว่าวพัด

จากลมตามข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว นับ ว่า ในช่วงเดือน ๑๒ - ๒ นั้น เป็นช่วงมีลมที่จะอำนวยความสะดวกในการเดินทัพทางทะเลของกองเรือพระเจ้าตาก ซึ่งโดยปกติจะสลับกันพัดถึงสามลม คือ **ลมตะวันออก ลมอุตรา และลมว่าว**

ดังนั้น หากการกำหนดช่วงวันเวลาในการเคลื่อน ทัพออกจากจันทบุรี เป็นเดือน ๑๒ ปีกุน (ตามสันนิษฐาน) อันเป็นช่วงที่โดยปกติในอ่าวไทยลมประจำฤดูซึ่งมักผลัด กันปฏิบัติหน้าที่ประจำก็คือ ลมว่าว ลมตะวันออก และลมอุตรา อันเป็น ห้วงเวลาแห่งลมที่เป็น คุณเอื้ออำนวยใน การเดินทัพ จึงอาจเป็นไปได้ว่า การกำหนดช่วงเวลาแห่ง การเคลื่อนทัพออกจากจันทบุรี นอกจากดูฤกษ์ยามแล้ว ยังอาจมีการคาดการณ์ถึงทิศทางลมที่จะพัดอีกด้วย ก็ เป็นได้

ดังที่ปรากฏนัยเรื่องการใช้ลมเพื่ออำนวยความสะดวก การเดินทัพใน จดหมายรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี คราว ปรายเมืองพุทไธมาศและเขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ว่า โปรดฯ ให้เจ้าพระยาสรประสิทธิ์ฯ ทำพิธีเรียกลม เพื่อทรงเดินทัพ กลับทางเรือโดยสะดวก ความว่า

“วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จฯ ออกขุนนาง ณ พระตำหนักเมืองพุทไธมาศ ตรัสสั่งเจ้า พระยาสรประสิทธิ์ฯว่า ณ วันเดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ จะ เสด็จฯ กลับไปเมืองธนบุรี ให้ตั้งพิธีไปแต่วันนี้ให้เป็น ลมว่าว ลมตะวันออก กว่าจะเสด็จฯ กลับไปถึงเมืองธนบุรี อย่าให้เป็นเหตุการณ์แก่พิริยโยธาทั้งปวง”^๖

โดยหากในวันเคลื่อนทัพนั้น เป็นช่วงที่ลมตะวันออก พัด เหล่าเรือใบในกองทัพก็จะแล่นฉิว แบบตรงแต่มี ตรงทิศ แต่ถ้าเป็นลมอุตรา หรือ ลมว่าว ก็ต้องอาศัยความ สามารถในการเดินเรือ ที่จะต้องใช้เทคนิคความสามารถ ในการกางใบเรือ เพื่อรับลม ส่งให้เรือแล่นไปตามทิศที่ ประสงค์ อยู่บ้าง แต่ด้วยเหตุที่ในกองเรือ มีนักเดินเรือ สำเภามีอาชีพ (ที่ทางเมืองต่าง ๆ ซึ่งถวายเป็นเรือ (ดังเคย กล่าวตอนต้น) จัดหาไว้ประจำเรือ กับที่ระดมมาจากเมือง ทราน) เป็นจำนวนมากอยู่ด้วย จึงย่อมมีน้ำจะเป็น อุปสรรคอันใดในการเดินทัพทางเรือครั้งยิ่งใหญ่คราว หนึ่ง ในประวัติศาสตร์สยาม ในครั้งนี้

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คงทรงพระ
ปรีชาสามารถเกี่ยวกับเรื่องลม การเดินเรือมากอยู่ ตั้ง
พระอักษร เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ (วันที่ ๒๐
ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๔) ว่า

“เพลาอย่าค่าแล้ว ทรงพระอักษรส่งให้นายเล่ห์
อาวุธ ให้มหาดไทยหมายบอกข้าพหุลละอองฯ ฝ่ายทหาร
พลเรือนทแกล้วทหารทั้งปวง ในใจความว่า จะเสด็จฯ
กลับไปโดยทางชลมารคนั้น ให้นายทัพนายกองเรือกำชับ
ว่ากล่าวกัน ให้ไปเป็นหมวดเป็นกอง อย่าให้พลัดหมวด
พลัดกอง มีราชการจะได้หากันสะดวก และฤดูนี้เป็น
เทศกาลลมว่าพัดด้านข้างเรือ ลมตะวันออกพัดข้างเรือ
ห้ามอย่าให้ออกไปไกลฝั่ง ให้เสียบริมฝั่งไป ถ้าจะข้ามอ่าว
ลมพัดข้างเรือหนักคลื่นใหญ่จะไปมิได้ให้หยุดอยู่กว่าคลื่น
จะสงบราบก่อน จึงไป ให้ได้อ่าวอาศัย ถ้าเห็นว่าลมเปล่า
โปร่งดี ก็ให้ไปทั้งกลางวันกลางคืน อย่าให้หยุดอยู่ที่ใดที่
หนึ่ง และให้นายทัพนายกองกำชับว่ากล่าวกัน อย่าให้เป็น
เหตุการณ์แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้อันลูกเรือนั้นให้ดูโคนนาย
เรือเป็นสำคัญให้ไปเป็นหมวดเป็นกองกันตามรับสั่ง”^๗

กองเรือของพระเจ้าตากโดยเฉพาะเรือใหญ่เรือ
บรรทุกยุทธสัมภาระต่าง ๆ น่าจะทอดอยู่ในแม่น้ำ ไกล
ปากน้ำแหลมสิงห์ อำเภอลแหลมสิงห์ จันทบุรี ในปัจจุบัน
และบางส่วนคงทอดอยู่ในละแวกอ่าวบ้านเสม็ดงาม
เพื่อรอกำหนดนัดหมายรวมพลจึงเคลื่อนออกไปยัง
ปากน้ำแหลมสิงห์ สำหรับการเคลื่อนกำลังพลหมู่ทหาร
ขึ้นเรือใหญ่หากไม่สามารถเทียบเรือกับท่าเรือชายฝั่งได้ ก็
ต้องใช้พวกเรือพายเรือยาวเป็นพาหนะขนถ่าย โดยอาจมี
บางส่วนที่ทยอยกันเดินเท้าไปรวมพลรอกันอยู่ที่ปากน้ำ
แหลมสิงห์ เพื่อขึ้นเรือ เตรียมการเคลื่อนทัพเรืออันเกรียงไกร
สู่พระนครศรีอยุธยาเพื่อคืนไทยสู่ไท

แม้หวังเวลาแห่งการเคลื่อนทัพทางท้องทะเล ที่
กำหนดในช่วงเดือน ๑๒ ห้วงแห่งลมตะวันออก ที่เป็นการ
แล่นใบตามแรงลมส่ง ไม่ต้องผจญความปั่นป่วนของ
ท้องทะเล ไม่ต้องฝ่าฟันคลื่นใหญ่ ลมปะทะรุนแรงก็ตาม

แต่ทหารบางส่วน อาจมีพื้นเพแบบไม่เคยคุ้นกับ
ท้องทะเล เมื่อยามเรือโยกย้าย ล่ายแล่นล่องไปตามกระแส
คลื่นวูบขึ้นวาลงบนระลอก แม้จะไม่ใหญ่โตโศภารนัก แต่
ก็อาจสร้างความปั่นป่วนท้องไส้หรือคลื่นเหียนวิงเวียน
ศีรษะได้ อันอาจเป็นช่วงเวลาแสนทรมานสำหรับบาง
ท่านก็เป็นได้

กระนั้น ก็ต้องข่มจิตฝืนใจ หาสิ่งแก้ ยาป้องกัน
กันไปตามประสา ร้อยหอกพันดาบของทหารพม่ายังหา
ยาเกรงไม่ ประสาอะไรกับอาการเมาคลื่นเมาเรือด้วยเล่า

เส้นทางชลมารค

สำหรับเส้นทางน้ำจากตัวเมืองจันทบุรีไปยัง
ปากน้ำแหลมสิงห์ และกรุงเทพฯ นั้น จาก **“นิราศ
จันทบุรี - กรุงเทพฯ”** โดย **หลวงบวรประชาภิรมย์ (กั นุณย์รัฐติ)**
ประพันธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ เกือบ ๑๐๐ ปี ภายหลังจากการเดินทางของกองทัพเรือพระเจ้าตาก พอกล่าวถึงเส้นทางโดย
สังเขปได้ว่า

เรือออกจากท่าเรือในเมืองจันทบุรี ซึ่งในขณะนั้น
เรียกว่า ตลาด (บางท่านว่า คือบริเวณท่าหลวง สะพาน
วัดจันทนาราม ในปัจจุบัน) ในตอนเช้าตรู่เวลาห้านาฬิกากว่า ๆ
แล้วผ่านสถานที่ต่าง ๆ คือ บ้านนายอากร ชื่อ หุน มี
ตำแหน่งที่ ขุนภิบาล ห้าง (ตึก) ใหญ่ของพระพิพิธภักดี
ที่จางวาง วัดญวน (วัดคริสต์) วัดใหม่ (เรือเริ่มใช้ใบ) โรง
เหล้า คลองยายหึ่ง คลองสระบาป คลองกุ่ม เกาะลอย
(หาดทรายออกกลางน้ำ) ดงจาก (ใช้แจวเลี้ยวโค้ง) คลอง
น้ำใส ท่าราบ คลองมอญบางกะจะ เกาะนก คลองจาก
อ่าวขุนไชย หุ่นเสม็ดงาม คลองสองพี่น้อง ปากน้ำ
(ตะวันลับเขา - ที่จอดพักเรือ หลับนอน - รุ่งสว่าง มี
เจ้าหน้าที่จากด่านคอย ลงมาตรวจ (คน - เอกสาร)
ในเรือ แล้วเรือใช้ใบ)

(จากแม่น้ำ ออกสู่ทะเล) ศาลเจ้า (ปากน้ำ)
(สถานที่ที่พระยาจันทบุรีพาคณะผู้เจรจาไปทำสัตย์ คราว
เจรจาทอดมิตรกับเมืองจันทบุรี) ช่องเกาะจุฬา (หิน
สิงโต) แหลมสิงห์ เกาะ (กลม) นมสาว หน้าอ่าวหมู
ช่องสะบ้า คู้งกะเบน อ้ายรอบ (บริเวณหินราย พอน้ำขึ้นสูง
ท่วมมิด (ลอบทำร้าย) เรือไม่เจนทาง ชนกันบ่อย) เกาะมัน
(สามเกาะ (นอก-กลาง-ใน) มีชื่อเดียว)-(นอนในเรือ)
เกาะทะเล (สว่าง) เกาะกูด (คือ เกาะกุฎี) เกาะกวย (ใน
แผนที่ฯ คือ Ko Kruai) เกาะปลาตีน เกาะเสม็ด (พัก
ทอดสมอ ขึ้นฝั่ง ชื่อสัมภาระ) แหลมหญ้า อ่าวระยอง เกาะ
สะเก็ด (อยู่ในอ่าวตากวน) - (นอนในเรือ) เขาช่อง (เกาะ) เสม็ดสาร

เกาะอ้ายแวด เกาะจันท์ เกาะจวง เกาะขาม เกาะเหรา (เห-รา คือ แมงดาทะเล แต่เนื้อความกล่าวถึงกุ่มภา จระเข้ กลายเป็นเกาะ คงคือเกาะที่ ในแผนที่ฯ ใช้ภาษาอังกฤษ ว่า Ko Chorakhe เกาะจระเข้ อยู่ใกล้แหลม หาดนางรำ) เกาะหมู เกาะแมว เกาะพระ ลัดทีบ (ขึ้นฝั่ง) หาดแก้ว (หาดทรายแก้ว มี ๒ สองหาด คนละฝั่งแหลม หาดแห่งที่สองคือบริเวณโรงเรียนชุมพลทหารเรือ) เกาะนางเลาะ เกาะยอ (เห็นเพียงผาทำทองเกาะนางเลาะ เกาะยอเตาม่อติด พินิจดู... คำสยามนามทราบก็หายบช้า แจ็กเรียกว่าเกาะ กาลิตัวจีโป แปลข้างไทยในทำนองว่า ของโต - น่าจะเป็น เกาะตาหม้อ อยู่ก่อนแหลมฉลาก หาดเตยงาม) แหลมปู่เจ้า หัวเสือ ทุ่งไก่อเตี้ย ทุ่งโปรง (สว่าง) เกาะคราม เกาะครามน้อย เป็ดแก้ว (น่าจะเป็นเกาะเกล็ดแก้ว) บ้านอำเภอบางเสร้ เกาะร่างเกียน (แผนที่ฯ ว่า Rang Kwian ราง เกียน หน้าอ่าวหาดทรายแก้ว) แหลมละหวด (น่าจะเป็นชื่อเดิมของแหลมพระตำหนัก-พทยา) เกาะล้าน เกาะสาก เกาะครก เจ้าจูน (เกาะจูน อ่าวพทยา) แหลมฟาน (น่าจะเป็นชื่อแหลมระหว่างพยากับนาเกลือ บริเวณที่ตั้ง ปราสาทจักรธรรม) นาเกลือ บางละมุง แหลมฉบัง ศรีราชา บางพระ เกาะไผ่ ท้ายค่างควา เกาะสีซัง (จอดนอน ขึ้นฝั่ง บ่ายออกเรือ) หาดทรายแดง เกาะขาม เขาสมมุก อ่างศิลา บางปลาสร้อย หลังเต่า (สันดอน) บางเหี้ย ตำน(ป้อมพระจุล) - (สว่าง) ป้อมผีเสื้อสมุทร เจดีย์กลางน้ำ (บางแห่ง ผู้ประพันธ์ไม่รู้จักชื่อสถานที่ที่ผ่าน) บ้านมอญ (พระประแดง) นครเขื่อนขันธ์ ตำนรอง บางคอแหลม (สว่าง) - (ใช้แจว) บางลำพู ย่านต่างชาติ (ตะวันตก) ศาลเจ้าฮั่นอ้ออง (เข้าท่าเรือ) ตลาดคลองท่าพระตำหนักแพ เรือจอดแถวหน้าประตูวังหน้า

ในเรื่องระยะทางนั้น คำนวณโดยแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ จากเมืองจันทบุรีไปยังปากน้ำแหลมสิงห์ จากจุดตั้งต้นในแม่น้ำแถบค่ายตากสินอำเภอมือเมืองจันทบุรีได้ระยะทางประมาณ ๒๖ กิโลเมตร จากปากน้ำแหลมสิงห์ จันทบุรี ไปถึงปากน้ำเจ้าพระยามีระยะทางประมาณ ๓๐๔ กิโลเมตร และจากปากน้ำเจ้าพระยา ไปยังเมืองปากน้ำ แถบบริเวณที่ว่าการอำเภอมือสมุทรปราการ ระยะทางประมาณ ๑๔ กิโลเมตร และจากเมืองสมุทรปราการ ไปเมืองธนบุรี แถบวัดอรุณฯ ราว ๔๒ กิโลเมตร รวมระยะทางทั้งหมดประมาณ ๓๘๖ กิโลเมตร หรือว่าเล็กน้อย

อนึ่ง มีเส้นทางที่ใช้ในการสัญจรในยุคสมัยที่ใกล้เคียงกันนั้น อีกเส้นทางหนึ่ง คือเส้นทางที่ท่านสุนทรภู่ เคยใช้จากกรุงเทพฯ ไปเมืองชลบุรี รายละเอียดสังเขปของเส้นทางของท่านสุนทรภู่ (ที่ส่วนหนึ่งใช้คลองลัดจากลวงคลองลำโรง มาออกแม่น้ำบางปะกง สู่ทะเล) คือ เริ่ม (แบบกลับหลังของเส้นทางท่านสุนทรภู่)จากบางปลาสร้อย ป่าแสม ปากอ่าวบางปะกง บางมังกง (บางปะกง) ปากตะครอง (ปากคลองที่ออกสู่น้ำบางปะกง จากเส้นทางคลองลัด จากคลองลำโรง) บางวัว บ้านมะพร้าว บางสมัคร หัวป่า บ้านระกาด บางบ่อ ปากคลองสองแพร่ง (ขวามือ คลองบางเหี้ย ซ้ายมือ ปากตะครอง- คงใช้คลองบางเหี้ย เพื่อไปออกทะเล) คลองขวางหัวตะเข้ บางกระเทียม หัวป่า บางไฉลง บางพลี ทัพนาง ปากช่อง คลองลำโรง (จุดเข้าคลองลัด) ศาลพระประแดง บางระเจ้า ปากลัดบางฝั่ง ดาวคะนอง ลำเพ็ง สามปลื้ม วัดแจ้งฯ"

แต่กองทัพเรือของพระเจ้าตากย่อมไม่อาจใช้คลองลัดแบบเรือของท่านสุนทรภู่ได้ เพราะมีขนาดใหญ่ มีจำนวนมาก ต้องการลมอันมีทิศทางสม่ำเสมอ และไม่อาจให้ระดับน้ำขึ้น-น้ำลง มาเป็นตัวกำหนดในการเล่นเรือได้ ดังที่ท่านสุนทรภู่บรรยายว่า บางแห่งเรือ (ลำอื่นๆ) ต้องรอน้ำขึ้น และในคลองบางแห่งมีตอไม้ในน้ำที่จะทำอันตรายแก่เรือซึ่งไม่เจนเส้นทาง คลองบางช่วงก็คับแคบฯ

ภารกิจระหว่างทาง - กวาดล้างโจรสลัด

หลังจากกองทัพเรือพระเจ้าตาก เคลื่อนออกจากเมืองจันทบุรีแล้ว ในระหว่างทาง เมื่อถึงเมืองชลบุรี ตอนเช้า ๒ โมงเศษ ทรงสำเร็จโทษ นายทองอยู่นกเล็ก ซึ่งเคยแต่งตั้งให้เป็น พระยาอนุราชบุรีศรีมหาสมุทร เจ้าเมืองชลบุรี กับ หลวงพล และขุนอินเชียง ซึ่งกระทำความผิดประพฤติมิชอบ เทียวออกเป็นโจรสลัด ปล้นเรือสินค้าเหมือนที่เคยกระทำมาก่อน (จะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองชลบุรี) จึงให้ประหารชีวิตเสีย แล้วตั้งผู้รั้ง กรมการ ตามฐานานุศักดิ์ความชอบให้รักษาเมืองชลบุรีต่อไป

เรื่องสำเร็จโทษนายทองอยู่นกเล็กนี้ ฉบับหมอบรัดเล กล่าวต่างออกไป ว่า

“ครั้นถึง ณ เดือนสิบเอ็ดในปีกุนนพศกนั้น จึงเสด็จยาตราพล ท้าเรือร้อยลำเศษ พลทหารประมาณห้าพัน ยกจากเมืองจันทบุรี มาทางทะเล ได้ทราบข่าวว่า พระยาอนุราชเจ้าเมืองชลบุรี กับหลวงพล ขุนอินเชียง มิได้ละพยศอันร้าย กลับกระทำโจรกรรมออกตีชิงปล้น และเรือลูกค้าวาณิชเหมือนแต่ก่อน มิได้ตั้งอยู่ในธรรมไม่ว่า ซึ่งมีพระประสาธลั้งสอนนั้น จึงให้หยุดทัพเรือเข้าประทับ ณ เมืองชลบุรี แล้วให้หาพระยาอนุราชลงมาเข้าเฝ้า ณ เรือพระที่นั่ง ตรัสถามก็รับเป็นสัตย์ จึงสั่งให้ขุนนางนายทหารไทยจีนจับพระยาอนุราชประหารชีวิตเสีย และพระยาอนุราชคงกระพันในตัว แทะงพันหาเข้าไม่เพราะด้วยสะดือเป็นทองแดง จึงให้พันธนาการแล้วเอาลงถ่วงน้ำเสียในทะเลก็ถึงแก่กรรม แล้วให้จับหลวงพล และขุนอินเชียงซึ่งร่วมคิดกระทำโจรกรรมด้วยกันนั้น ประหารชีวิตเสีย จึงตั้งผู้มีความชอบเป็นเจ้าเมืองกรมการขึ้นใหม่ให้อยู่รักษาเมืองชลบุรี”

หากเป็นการเรียกให้ลงมาหาในเรือ แล้วสำเร็จโทษตามความในพงศาวดารฉบับดังกล่าว คงเพราะการตัดศีรษะจะทำให้โลหิตเประอะเปื้อนเรือพระที่นั่งและอาจถือว่าเป็นการอับมงคล จึงเลือกใช้วิธีการสำเร็จโทษด้วยการถ่วงน้ำ

แต่การประหารข้าราชการที่ทรงตั้งให้เป็นถึงพระยา จะมาแอบกระทำงูบงิบกันในเรือพระที่นั่ง กระนั้นก็จะไม่เหมือนเด็กวัดแสนหวี แอบกินอาหารในสำรับท่านสมการในตอนสาย ก่อนจะถึงมือเพล ไปหน่อยหรือ

ข้อความในฉบับพันจันทนุมาศ ที่ว่า “ครั้น ณ วัน ปีกุนนพศก (จุลศักราช ๑๑๒๙ พ.ศ. ๒๓๑๐) เพลาเช้า ๒ โมงเศษ ถึงเมืองชลบุรีจึงมีพระราชบริหารให้พิพากษาโทษพระยาอนุราช หลวงพล ขุนอินเชียง ซึ่งกระทำความผิดด้วยโจรกรรมตีชิงปล้นลูกค้าวาณิชกระทำทุจริตให้เสียพระเกียรติยศพระราชสิริสวัสดิ์นั้นตามกฎหมายพระอัยการ แล้วตั้งผู้รั้งกรมการตามฐานานุศักดิ์คุณานุรูปความชอบให้รักษาเมืองชลบุรี”^๙

และฉบับบริติชมิวเซียม ก็มีเนื้อความหลักสอดคล้องกันกับฉบับพันจันทนุมาศ (ต่างกันที่ปี) ว่า “ครั้น ณ วัน ปีชวด สัมฤทธิศก เพลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จถึงเมืองชลบุรี มีพระราชบริหารให้พิพากษาโทษ พิฆาตพระยาอนุราช หลวงพล ขุนอินเชียง ซึ่งกระทำความผิดด้วยโจรกรรมตีชิงปล้นลูกค้าวาณิช กระทำการทุจริตให้เสียพระเกียรติยศพระราชสิริสวัสดิ์นั้นตามกฎหมายพระอัยการ แล้วตั้งผู้รั้งกรมการตามฐานานุศักดิ์คุณานุรูปความชอบ ให้รักษาเมืองชลบุรี”^{๑๐}

ดูน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริงมากกว่า นั่นก็คือ ต้องส่งหน่วยจู่โจมบุกจับตัวนายทองอยู่นกเล็ก และพวกดังกล่าว (มิใช่เพราะกลัว แต่ป้องกันการหลบหนี) แล้วเรียกประชุมข้าราชการเมืองชลบุรี ทำการพิพากษาโทษ ตัดสินประหารชีวิต เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง จึงต้องกระทำกันต่อหน้าธารกำนัล โดยเปิดเผยตามวิถีปฏิบัติของยุคสมัยนั้น

การประหารชีวิตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับ “พระยา” ที่ประพฤติมิชอบ เป็นหัวหน้าช่องโจรสลัด ย่อมมีต้องเม้มมิดแอบกระทำ เป็นแน่

โดยหลังจากการพิพากษาสำเร็จโทษแล้ว ก็ต้องมีการเรียกตัวผู้ที่ทรงเห็นสมควรเข้ามาทำการโปรดเกล้า แต่งตั้งประจำหน้าที่ที่ว่างกันด้วย จึงต้องกระทำกันแบบกอย่างโอโถง กอปรด้วยเกียรติและศักดิ์ศรีของฐาธิปไตยที่พึงกระทำต่อผู้ล่วงละเมิดคุณธรรม กฎหมายบ้านเมือง โดยกระทำต่อหน้าธารกำนัล ณ ที่รโหฐาน เช่น สถานที่อันเคยใช้ว่าราชการเมืองชลบุรีมาแต่ก่อน เป็นต้น

ประมาณกาลเคลื่อนทัพ

สำหรับเวลาในการเล่นเรือจากปากน้ำ (แหลมสิงห์) จันทบุรีถึงอ่าวเมืองชลบุรี หากเป็นการเล่นไปตามลม มีลมส่ง อย่างในฤดูลมจากทางด้านตะวันออกเช่นคราวไปตีค่ายโพธิ์สามต้นนี้ เนื่องจาก (จากเส้นทางบก) เมืองชลบุรีห่างจากระยอง (ราว ๑๕๐ กิโลเมตร) ประมาณหนึ่งเท่าครึ่งของเส้นทางระหว่างจันทบุรีกับระยอง (ราว ๑๐๘ กิโลเมตร) จึงคงใช้เวลาไม่เกินสองเท่าของการเล่นไปในเส้นทางระหว่างจันทบุรีกับระยอง เนื่องจากในคราวเจรจาทอดไมตรีกับเมืองจันทบุรี เมื่อช่วงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๙ ในตอนขากลับ เรือใช้เวลาเพียงหนึ่งวันหนึ่งคืนก็ถึงปากน้ำระยอง ดังนั้น การเล่นไปจากปากน้ำจันทบุรีไปเมืองชลบุรี คงใช้เวลาอย่างมากไม่เกิน ๓ วัน

ส่วนระยะทางทางทะเล ระยะทางจากเมืองจันทบุรี ถึง อ่าวเมืองชลบุรี (จากทะเลแม่ น้ำแถบค่ายตากสิน อำเภอมือเมืองจันทบุรี ถึงทะเลชอยอุทยาน ไม่ห่างจากชอยท่าเรือพลี มากนัก) อำเภอมือเมืองชลบุรี จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์) ประมาณ ๓๓๐ กิโลเมตรหรือกว่าเล็กน้อย หรือจากปากน้ำแหลมสิงห์ ก็ประมาณ ๓๐๘ กิโลเมตร

ท่าเทียบเรือในอ่าวเมืองชลบุรีเมื่อประมาณสมัยรัชกาลที่ ๕ คือทะเลสุดปลายชอยท่าเรือพลี (ตำบลมะขามหย่ง อำเภอมือเมืองชลบุรี) ในปัจจุบัน ซึ่งคงเป็นบริเวณที่มีน้ำลึก ค่อนข้างสงัดลม จึงได้ใช้เป็นท่าเรือ เนื่องจาก ที่ตั้งชอยท่าเรือพลี (สำหรับ) ในยุคนั้น เป็นสถานที่ไม่ห่างไกลจากจวนเจ้าเมืองมากนัก อีกทั้ง หากทอดเรือแถวอ่าวบางปลาสร้อย ก็จะต้องเดินทางบกกันอีกเป็นกิโลเมตร เพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปกับการเดินเท้ากันอีก และใกล้ที่พำนักของผู้รั้งเมืองชลบุรี ดังนั้น กองเรือพระเจ้าตากคงจะทอดเรือในอ่าวทะเลสุดปลายชอยท่าเรือพลี เพื่อลงเรือเล็กขึ้นฝั่งเมืองชลบุรี

จุดทอดเรือดังกล่าวต้องอยู่ห่างไกลฝั่งพอสมควร เพราะริมชายฝั่งเป็นดินเลนตั้งที่ราว ๔๐ ปีให้หลัง ท่านสุนทรภู่ กล่าวถึงสภาพอ่าวไว้ใน นิราศเมืองแกลง อันแสดงว่า อ่าวดินเลนในเมืองชลบุรีมีมานานโขแล้ว ว่า

“บ้างลุยเลนลั้งปูดุไซเซ

อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน

ดูแคล่ล่อล่องล่องแล่นแฉลบลอย

อันพวกเขาชาวประมงไม้ไผ่หย่องหยิบ

จะได้กินข้าวเข้าก็ราวเพล

สมคะเนใส่ช่องเทียวมองคอย

ถีบกระดานถือตะกร้าเทียวหาหอย

เอาชาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน

ล้วนตื่นถีบปากกัดขัดเขมร

ดูจัดเจนโลดโผนโนโคลนตม”

ด้วยต้องถ่ายกำลังพลลงเรือเล็กเพื่อขึ้นฝั่งดังกล่าว กองกำลังทหารที่ยกพลขึ้นบกเพื่อกำจัดโจรสลัดจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกองทัพเรือที่ยกไป เท่านั้น

ครั้นสำเร็จโทษแล้ว บ้างว่า อาจพักค้างสักวันหรือสองวัน เพื่อจัดการงานเมืองชลบุรีให้เข้ารูปเข้ารอย พร้อมกันไปกับการเติมน้ำเต็มเสบียงให้เรือและกองทัพ แต่บ้างก็ว่า เพื่อมิให้เนินช้า อันจะทำให้ไปถึงเป้าหมาย ในระยะเวลากระชั้น สำหรับฤกษ์ยามในการตีค่ายข้าศึก ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ก็อาจหยุดอยู่เพียงแค่ครั้งก่อนวัน พอบาย ๆ ก็เคลื่อนทัพต่อไปก็ได้ สรุปว่าไม่น่าจะมีการพักค้าง คงออกเดินทางในตอนบ่ายวันเดียวกันนั้นเลย

หลังจากนั้น กองเรือก็เล่นต่อไป ถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา (ระยะทางจากทะเลเมืองชลบุรี ถึง ปากน้ำแม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณ ๔๗ กิโลเมตร) แล้วเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ในการเล่นเรือในแม่น้ำ ก็อาศัยลมที่พัดในแม่น้ำเป็นแรงส่ง แต่ถ้าขัดลม ก็ใช้แจว เพราะตามปกติในเรือลำเภาต้องมีช่องข้างเรือ (ที่เปิด - ปิดได้) สำหรับไว้ใช้แจวในกรณีขัดลม (เมื่อไม่ใช้ ก็ชักแจวเก็บไว้ด้านข้างในเรือ)

เมื่อยกพลเดินทางกันไปในแม่น้ำเจ้าพระยา ถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ด้วยระยะทางประมาณ ๑๔ กิโลเมตร รวมระยะทางจากเมืองชลบุรี ถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ประมาณ ๖๑ กิโลเมตร พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวว่า “ยกพลทหารมาถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการ พอเวลารุ่งเช้าจึงให้เร่งรีบยกเข้าไปจะตีเมืองธนบุรี”^{๑๑} ซึ่งมีได้ระบุนเวลามาถึงไว้อย่างแน่ชัดนัก แต่เนื่องจากไม่มีการกั้นใดที่จะปฏิบัติที่ปากน้ำ และเป็นการเดินทางโดยเรือใบ ย่อมไม่จำเป็นต้องหยุดพัก เวลารุ่งเช้าที่กล่าวไว้นั้น ก็ย่อมเป็นการหมายรวมถึงเวลามาถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการด้วย จึงนำมาคำนวณเวลาที่ใช้ในการเล่นเรือจากเมืองชลบุรี(ในช่วงบ่าย) ถึงปากน้ำ (รุ่งเช้า) ได้โดยประมาณว่า ราว ๑๕ - ๑๗ ชั่วโมง

พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวต่อว่า “พอเวลารุ่งเช้าจึงให้เร่งรีบยกเข้าไปจะตีเมืองธนบุรี ครั้นเพลายามเศษ กรมการซึ่งอยู่รักษาเมืองธนบุรีนั้นแตกหนี”^{๑๒}

คำว่า เพลายามเศษ น่าจะเป็นการนับเวลาสุริยคติของไทยตามแบบสมัยโบราณ ที่วันหนึ่งแบ่งย่อยการนับเวลาออกเป็นช่วงกลางวันกับช่วงกลางคืน โดยช่วงกลางวันเริ่มตั้งต้น ตั้งแต่ เวลารุ่ง (หรือ ๐๖.๐๐ นาฬิกา) ถัดต่อไปเป็นเช้า หนึ่งโมง สองโมง สามโมง สี่โมง ห้าโมง และเที่ยง (วัน) บ่ายหนึ่งโมง สองโมง สามโมง สี่โมง ห้าโมง และย่ำค่ำ เวลากลางวันก็สุดที่ย่ำค่ำ (หรือ ๑๘.๐๐ นาฬิกา) ช่วงกลางคืนก็เริ่มขึ้นจากย่ำค่ำเช่นกัน ต่อไปเป็นหนึ่งทุ่ม สองทุ่ม หนึ่งยาม สี่ทุ่ม ห้าทุ่ม สองยาม เจ็ดทุ่ม แปดทุ่ม สามยาม สิบทุ่ม สิบเอ็ดทุ่ม แล้วสุดสิ้นกลางคืนเมื่อเวลารุ่ง

ดังนั้น เพลายามเศษ น่าจะหมายถึงช่วงเวลาหลัง ๒๑ นาฬิกาไปแล้วเล็กน้อย หรือปัจจุบันเรียกว่าสามทุ่มกว่า ๆ

เมื่อกรมการเมืองธนบุรีแตกหนีตอนสามทุ่มกว่า ๆ กองทัพพระเจ้าตากก็คงจะมาถึงก่อนหน้านั้นราวชั่วโมงหรือสองชั่วโมงกว่า ๆ จึงประมาณได้ว่าใช้เวลาจากปากน้ำสมุทรปราการ (ตอนรุ่งเช้า) มาถึงเมืองธนบุรี ราว ๑๕ - ๑๖ ชั่วโมง

ระยะทางจากปากน้ำ หรืออำเภอเมืองสมุทรปราการ ในปัจจุบัน ถึงบริเวณวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ ประมาณ ๔๒ กิโลเมตร คำนวณแบบคร่าว ๆ ได้ว่า ใช้เวลาเดินเรือราวชั่วโมงละเกือบ ๓ กิโลเมตร (ถ้าเป็นห่วงเวลาที่น้ำทะเลกำลังลง ความเร็วกราดของกระแสน้ำไหลในแม่น้ำเจ้าพระยา อาจมากกว่าช่วงเวลาที่น้ำทะเลหนุน หรือน้ำทะเลกำลังขึ้น กระแสการหนุนของน้ำทะเลจึงมีส่วนในการกำหนดความช้า - เร็วของการเดินเรือใบในแม่น้ำได้)

ผลการประมาณโดยอาศัยข้อความในพระราชพงศาวดารดังกล่าว จากเมืองชลบุรีถึงเมืองธนบุรีใช้เวลา รวม ๓๓ ชั่วโมงหรือโดยประมาณ ๓๖ ชั่วโมง หนึ่งวันครึ่ง หากรวมที่ประมาณจากจันทบุรีถึงชลบุรีว่า ๓ วัน เข้าไปด้วย บวกเวลาปราบโจรสลัดอีกครั้งวัน เวลาทั้งหมดในการเดินเรือจากปากน้ำจันทบุรีถึงเมืองธนบุรี ก็เป็นเวลา ๕ วัน

โดยเวลาที่ประมาณได้นี้ สอดคล้องกับการเดินเรือในช่วงคลื่นลมสงบเป็นปกติ ดังที่ พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวว่า ในเดือน ๑๑ พ.ศ. ๒๓๑๔ ยกทัพเรือจากเมืองธนบุรี ไปทางปากน้ำเจ้าพระยา ออกทะเล (คลื่นลมสงบเป็นปกติ) ไปถึงปากน้ำจันทบุรี ใช้เวลา ๕ วัน (เพื่อจะไปตีเมืองพุมไธมาศ)

ส่วนเวลาที่ใช้จากตัวเมืองจันทบุรีมายังปากน้ำจันทบุรี จากนิราศจันทบุรี - กรุงเทพฯ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ เรือแล่นจากตัวเมืองแบบใช้ใบบ้างใช้แจวบ้าง ถึงปากน้ำ (แหลมสิงห์) ใช้เวลาราวครึ่งวัน ประมาณ ๑๒ ชั่วโมง เมื่อรวมกับผลประมาณข้างต้นก็จะเป็น ๕ วันครึ่ง หรือโดยปริยายคือ ๖ วัน

ดังนั้น เวลาที่มีความเป็นจริงในการเดินเรือใบจากตัวเมืองจันทบุรีไปถึงเมืองธนบุรี แบบเพื่อเหลือเผื่อขาดแล้ว (ในช่วงที่เป็นฤดูลมทางด้านตะวันออก ที่เป็นลมส่ง) ใช้เวลาในการเดินทางรวม ๖ วัน

ยึดเมืองธนบุรี

บริเวณเมืองธนบุรี หรือ ปัจจุบัน คือ ฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี แต่เดิมก่อนสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๓๓) - ๒๐๘๙) เคยเป็นแผ่นดินผืนเดียวกันมาก่อน เป็นที่ราบสามเหลี่ยมปากน้ำเจ้าพระยาที่อุดมสมบูรณ์มีแม่น้ำเจ้าพระยา และลำคลองต่าง ๆ ที่กระจายอยู่ทั่วบริเวณ จึงมีการสันนิษฐานว่าคำว่า "บางกอก" นั้นอาจจะเพี้ยนมาจากคำเดิมว่า "บางเกาะ" เพราะสภาพภูมิประเทศในพื้นที่นี้ มีลักษณะเป็นเกาะเล็กเกาะน้อยจากแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ

เดิมแม่น้ำเจ้าพระยาไหลคดเคี้ยวมากจากทางเหนือ ผ่านเขตเมืองนนทบุรี ลงมาถึงสะพานปิ่นเกล้า ในปัจจุบัน แล้วไหลวกไปทางตะวันตกเข้ามาทางคลองบางกอกน้อย อ้อมผ่านตลิ่งชัน บางระมาด แล้ววกกลับเข้าคลองบางกอกใหญ่ (หรือคลองบางหลวง) แล้วไหลลงทางใต้ไปออกทะเลอ่าวไทย เป็นลักษณะรูปเกือกม้า ซึ่งความคดเคี้ยวของแม่น้ำนี้ ทำให้สองฟากฝั่งของแม่น้ำกลายเป็นที่ดอนซึ่งเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน และกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ซึ่งเรียกกันภายหลังว่า "ย่านบางกอก" แต่ในเวลาเดียวกัน ก็ทำให้เสียเวลาในการเดินทาง

ไปมาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับหัวเมืองชายทะเล

ดังนั้นในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช จึงโปรดให้ขุดคลองลัดบางกอกขึ้นเพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมที่ไหลอ้อมเข้าไปทางคลองบางกอกน้อย ออกคลองบางกอกใหญ่ (คือขุดตั้งแต่หน้าสถานีรถไฟบางกอกน้อย จนถึงหน้าวัดอรุณราชวรารามในปัจจุบัน) การขุดคลองลัดดังกล่าวทำให้กระแสน้ำเปลี่ยนทางเดินน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาส่วนใหญ่จึงไหลไปทางคลองขุดใหม่ และเซาะตลิ่งสองข้างจนกว้างขึ้น กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาใหม่ (บริเวณที่ผ่านหน้าโรงพยาบาลศิริราช และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปัจจุบัน) ทำให้สามารถย่นระยะทางสัญจรทางเรือที่ต้องอ้อมไปตามความคดเคี้ยวของแม่น้ำได้กว่า ๑ วัน (สำหรับเรือในยุคแรก ขุดคลองลัดนั้น) ส่วนลำน้ำเดิมก็ค่อยๆ ตื้นเขินขึ้น ลดขนาดลงเป็นลำคลอง ได้แก่ คลองบางกอกน้อย คลองชักพระ (คลองตลิ่งชัน) คลองบางขุนศรี คลองบางเชือกหนัง คลองวัดประดู่ และคลองบางกอกใหญ่ ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อขุดคลองลัดสำเร็จ เมืองบางกอกหรือเมืองธนบุรีจึงถือกำเนิดขึ้นทางฝั่งตะวันตก หัวมุมคลองบางกอกใหญ่ กลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ และได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล ทำหน้าที่ป้องกันศัตรูที่จะเข้ามาทางใต้ของกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งตรวจตราจับกุมภาษีสินค้าที่ผ่านเข้าออก โดยปรากฏชื่อครั้งแรกในพระราชพงศาวดาร ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ – ๒๑๑๑) ว่า “เมืองธนบุรี ศรีมหาสมุทร” แต่โดยทั่วไปนิยมเรียกกันสั้นๆ ว่า “ธนบุรี” ส่วนชื่อ “เมืองบางกอก” นั้นคงเป็นชื่อสามัญที่ชาวบ้านและชาวต่างประเทศนิยมเรียกตั้งปรากฏชื่อบางกอก (Bangkok) ในแผนที่และเอกสารของชาวต่างชาติ

เมืองธนบุรีมีความสำคัญเพิ่มขึ้นในฐานะเมืองหน้าด่านทางทะเล โดยเฉพาะเมื่อการค้ากับต่างประเทศเจริญรุ่งเรืองขึ้นถึงขีดสุด ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙ – ๒๒๓๑) เนื่องจากเป็นเมืองท่าพักเรือต่างชาติที่เดินทางขึ้นล่องระหว่างกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงโปรดให้กองทหารฝรั่งเศสมาสร้างป้อมขึ้นทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเพื่อป้องกันข้าศึกซึ่งมาจากทางทะเล โดยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (คอนสแตนติน ฟอลคอน) เป็นผู้กำกับการสร้าง เมื่อสร้างป้อมเสร็จจึงพระราชทานนามว่า “ป้อมวิไชยเยนทร์” และโปรดเกล้าฯ ให้ทหารต่างชาติทั้งโปรตุเกส และฝรั่งเศส มาประจำที่ป้อม ภายหลังจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ สวรรคต

ป้อมทั้งสองของเมืองธนบุรี (ป้อมฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก) กลายเป็นสมรภูมิรบระหว่างฝ่ายไทยกับกองทหารฝรั่งเศสที่ประจำป้อม ซึ่งในท้ายที่สุดฝรั่งเศสเป็นฝ่ายที่ต้องยอมแพ้ และถอนกำลังออกจากราชอาณาจักรไทย

จากนั้นสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑ ถึง ๒๒๔๖) โปรดเกล้าฯ ให้รื้อป้อมบางกอกทางฝั่งตะวันออก โดยให้คงเหลือแต่ป้อมทางฝั่งตะวันตก (ป้อมวิไชยเยนทร์) ไว้เท่านั้น

ภายหลังเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีได้ทรงสร้างพระราชวังขึ้นบริเวณป้อมนี้ พร้อมกับปรับปรุงป้อมและพระราชทานนามว่า “**ป้อมวิไชยประสิทธิ์**” ปัจจุบันอยู่ในบริเวณกองบัญชาการกองทัพเรือพระราชวังเดิมถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร^๓

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว พม่าได้ยึดเมืองบางกอกและแต่งตั้งให้นายทองอินหรือเจ้าทองอิน (บางแห่งว่าชื่อ บุญสง) อยู่รักษาป้อมและเมืองธนบุรี เมื่อกองทัพพระเจ้าตากฯ มาถึง ได้ทำการรบพุ่งกันครู่เดียว ก็ยึดเมืองธนบุรีได้ ได้กำลังพลเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนพันคน นายทองอินถูกจับฆ่า แต่กรมการบางคนหนีรอดได้ไปแจ้งแก่สุกี้ พระนายกอง ที่ค่ายโพธิ์สามต้น อันเป็นค่ายใหญ่สุดท้ายของพม่าที่ยังอยู่ทางตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยา

ฝ่ายพระนายกองจึงให้จัดพลทหารพม่า มอญไทย เป็นทัพเรือ มงย่า เป็นแม่ทัพ ตั้งสกัดอยู่ ณ เพนียด (ซึ่งไม่ห่างไกลจากค่ายโพธิ์สามต้น มากนัก)

ครั้นเพลากลางคืน (ในวันที่ยึดเมืองธนบุรีนั้น) เรือรบพระยากลาโหม ซึ่งบรรทุกดินประสิวล่อมลง ให้ลงพระราชอาชญาพระยากลาโหม เสนาบดีฝ่ายทหาร เป็นหลายคน ซึ่งกระทำความผิด มิได้อยู่ในพระราชโอวาท (ด้วยการเสียน) - (เรือที่ล่อมนี้ คงเป็นเรือขนาดย่อมลงมาประเภทเรือฉลอม โดยน่าจะบรรทุกเฉพาะดินประสิว เป็นหลัก)

แล้วตรัสให้รีบยกพลทหารไป (จากเมืองธนบุรี) ในเพลากลางคืน ฝ่ายกองทัพ มงย่า ทหารโพธิ์สามต้น รู้ว่ากองทัพไทยถึงกรุงฯ ก็หนีไป

สำหรับ พระยากลาโหม ในเหตุการณ์เรือรบล่อม นั้นประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ – ๖๖) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี (พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๘) หรือ ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มีเชิงอรรถเกี่ยวกับท่านผู้นี้ว่า

“ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่ามีชื่อ หลวงกลาโหม นายกองผู้หนึ่งในกองทัพพระยาพิพัฒน์โกษา ซึ่งยกไปตั้งรับพม่าทางท่ากระดาน ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะ เสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ บางทีจะเป็นท่านผู้นี้...” (หน้า ๑๖)

แต่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” เห็นแย้งว่า “ผู้เป็นบรรณกรให้แก่หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (น่าจะคือ ฉบับพันจันทนุมาศ ดังอ้างข้างต้น) อธิบายชื่อ “พระยากลาโหม” ที่ปรากฏขึ้นในตอนนี้เป็นชื่อ “หลวงกลาโหม” ในทัพพระยาพิพัฒน์โกษา ครึ่งกรุงเก่า ดูไม่มีเหตุผลพิเศษที่จะคิดไปเช่นนั้นได้ อย่างไรก็ตาม “พระยากลาโหม” และ “หลวงกลาโหม” เป็นชื่อ ตำแหน่งเหมือนกัน ไม่จำเป็นว่าจะต้องหมายถึงคน ๆ เดียวกัน” (หน้า ๓๕๘)

โดยท่านเห็นว่า **เจ้าพระยาอินทวงษา** น่าจะเป็น พระยากลาโหม ดังกล่าว ความบางตอนว่า

“**เจ้าพระยาอินทวงษา** ก็เป็นอีกคนหนึ่งปรากฏ อยู่ในหลักฐานหลายแห่งรวมทั้งหลักฐานที่ส่อว่าจะได้เป็นที่ กลาโหมในระยะหนึ่งด้วย

ในขณะที่เสด็จยกทัพตีได้เมืองธนบุรีแล้ว และจะ ยกขึ้นไปตีค่ายโพธิ์สามต้นนั้น พระราชพงศาวดารเอ่ยถึง “**พระยากลาโหม**” เป็นครั้งแรก... หลักฐานที่กล่าว ค่อนข้างแน่ชัดว่า เจ้าพระยาอินทวงษาเป็นกลาโหมปรากฏใน พ.ศ. ๒๓๑๙ เมื่อทรงตั้งเจ้านครฯ คินเมือง ระบุไว้ในสำเนา กฎว่าประกาศแก่ “**พระยากลาโหม, พระยาโกษา... เสนาบดี ข้าเฝ้าผู้จะออกไปทำราชการครั้งนี้...**” และในตอนท้ายที่กล่าวไว้ให้ “**เจ้าพระยาอินทวงษาอัคกรมหา เสนาบดีคุมเรือรบและพล ๕๐๐ ออกไปตั้งเจ้านครคินเมือง...**”

หากเป็นเช่นนั้น เจ้าพระยาอินทวงษาก็ได้เป็น พระยากลาโหม เมื่อก่อนตั้งกรุงธนบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ ยัง เป็นเพียงพระยา... ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาก่อน พ.ศ. ๒๓๑๔ ซึ่งก็เหมือน “**ลูกน้อง**” สนิทคนอื่นซึ่งได้เป็น เจ้าพระยาในช่วง พ.ศ. ๒๓๑๓ หากความจริงเป็นดังนั้นก็ดู เหมือนจะเห็นได้อยู่ว่าเจ้าพระยาอินทวงษาก็เป็นที่ไว้วาง พระราชหฤทัยอย่างยิ่งคนหนึ่ง” (หน้า ๒๖๙ - ๒๗๐)

“เมื่อนำพระราชสาสน์ไปตั้งเจ้านครฯ คินเมืองนี้ ก็โปรดให้เจ้าพระยาอินทวงษาคุมเรือรบถือพล ๕๐๐ ออก ไปด้วย แล้วมีคำสั่งว่า หากไม่มีราชการสงครามในนครฯ แล้ว ก็ให้เจ้าพระยาอินทวงษา **“อยู่ชำระว่ากล่าวเร่งรัด ส่วยสาอากรในเมืองนครแวนแคว้นหัวเมืองขึ้นแก่นคร”** เล่ากันด้วยว่า เจ้าพระยาอินทวงษาได้ไปตั้งวังปราบ ที่ปากพระระหว่างเมืองกลางและตะกั่วทุ่ง เพื่อเร่งรัด ส่วยตีบุก คุมอากรตีบุก สะสมกำลังรบทางน้ำและคุมทะเล

หน้านอกไว้... หมายความว่า มีกองกำลังทหารของ เจ้าพระยาอินทวงษาหรือกองกำลังทหารของรัฐบาล กลางคอยควบคุมอยู่ไม่ไกลนักเสมอมา” (หน้า ๓๓๑)

“กล่าวกันว่าเจ้าพระยาอินทวงษานั้นอยู่ในปีกษัตริ์ได้ สิบมาจนเมื่อผลัดแผ่นดิน เมื่อเกิดรัฐประหารขึ้นใน กรุงธนบุรี เจ้าพระยาอินทวงษาดังอยู่ปากพระใกล้เมืองกลาง เมื่อทราบข่าวผลัดแผ่นดิน จึงได้ฆ่าตัวตายเสีย” (หน้า ๒๗๑)

สู่กรุงศรีอยุธยา

การเดินทางเรือจากธนบุรีไปพระนครศรีอยุธยานั้น พระพงศาวดารกล่าวว่า ให้เร่งรีบยกขึ้นไป ก็คงเป็นแบบที่ ถึงมีลมส่ง ก็ต้องใช้แจวช่วย ด้วย เพื่อให้เคลื่อนที่ได้ รวดเร็วยิ่งขึ้น และกล่าวถึงช่วงเวลาว่า “ยกพลทหารไปใน เพลากลางคืน . . . ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน ๑๒ เพล่าเช้า ๓ โมงเศษ ยกเข้าตีค่าย”^{๑๔}

แสดงว่า ถึงบริเวณใกล้ค่ายโพธิ์สามต้น ก่อน ๐๙.๐๐ นาฬิกา ก่อนเวลาการยกเข้าโจมตีค่าย (เวลา ๙ นาฬิกากว่า ๆ) สักเล็กน้อย

เมื่อออกจากธนบุรีตอนกลางคืน และพงศาวดาร กล่าวไว้ว่า “ครั้นรุ่งขึ้น . . . เพล่าเช้า ๓ โมงเศษยกเข้าตีค่าย” อาจทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนได้ว่า ยกออกจากเมืองธนบุรี ตอนกลางคืน แล้วไปถึงแถบใกล้ค่ายโพธิ์สามต้น ในตอน เช้าวันรุ่งขึ้น ตอนประมาณ ๘ - ๙ นาฬิกา ใช้เวลาในการ เดินทางราว ๑๑ ชั่วโมงแบบบวก - ลบเล็กน้อย

เพราะหากพิจารณาที่ระยะทางจากบริเวณ วัดอรุณราชวราราม ถึง ริมแม่น้ำลพบุรี บริเวณซึ่งเป็น แนวเดียวกับที่ตั้งวัดโพธิ์สามต้น (หรือ โรงเรียนวัดโพธิ์สามต้น) ตำบลโพธิ์สามต้น อำเภอบางปะหัน พระนครศรีอยุธยา จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ที่ได้จำนวนระยะทางประมาณ ๑๐๓ กิโลเมตร ก็ต้องใช้เวลาราว ๓๔ ชั่วโมง (คำนวณโดย ใช้ความเร็วตามอัตราเดิม (ที่บางแห่งเวลา อาจต้องแล่น ทวนกระแสไหลเชี่ยวของแม่น้ำ) คือ ๓ กิโลเมตรต่อ ๑ ชั่วโมง) “วันรุ่งขึ้น” จึงเป็นเพียง “สำนวนกิจวัตร” คล้าย “แล้วก็” ของท่านผู้เขียนพระราชพงศาวดาร ซึ่ง มิใช่ วันใหม่ของคืนที่เริ่มยกออกจากเมืองธนบุรี

ดังนั้น เมื่อได้ไปถึงและตีค่ายโพธิ์สามต้นได้ ใน วันศุกร์ที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็จะต้องยกกองทัพ เรือออกจากเมืองธนบุรี เมื่อตอนกลางคืนของวันพุธที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ซึ่งหากประมาณแบบคร่าว ๆ ว่า ไปถึงตอนเช้าแปด - เก้านาฬิกาของวันที่ ๖ ก็จะต้องออก เดินทางจากเมืองธนบุรี เมื่อประมาณเวลา ๒๒.๐๐ ถึง ๒๓.๐๐ นาฬิกาของคืนวันที่ ๔ ก็จะได้เวลาที่สอดคล้องกับ การใช้เวลาในการเล่นเรือจากเมืองธนบุรีไปถึงบริเวณ ใกล้ที่ตั้งค่ายพม่า ณ โพธิ์สามต้น คือ ประมาณ ๓๔ ชั่วโมง

จึงอาจประมาณย้อนกลับไปได้ว่า การเข้ายึด เมืองธนบุรีคืนจากทหารพม่า คงกระทำสำเร็จ ในคืน วันอังคารที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ กอปรด้วย พงศาวดาร ระบุว่า “ครั้นเพลยามเศษ กรมการซึ่งอยู่รักษาเมือง ธนบุรีนั้นแตกหนี” จึงบ่งชี้ว่า ยึดเมืองธนบุรีคืนจากทหาร พม่าได้เมื่อราว ๒๑ นาฬิกากว่า ๆ ของคืนวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ (วันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน)

ส่วนเส้นทางจากธนบุรีไปพระนครกรุงศรีอยุธยา นั้น หากยึดถือตามเส้นทางของท่านสุนทรภู่ ใน “นิราศ พระบาท” ก็พอกกล่าวได้โดยสังเขป คือ เริ่มจากท่าน้ำ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร ผ่านบางจาก สามเสน บางพลัด บางซื่อ บางซ่อน บ้านวัดโบสถ์ ตลาดขวัญ ปากเกร็ด บางพูด บางพัง วัดเทียนถวาย บางหลวง บ้าน กระแซง สามโคก วังตำหนัก บ้านกระบือ เกาะราชคราม บางไทร ลีเกตุ เกาะเกิด บางเกาะอิน เกาะพระ ท่าเสือข้าม

คลองตะเคียน วัดธารมา (ใหม่) คลองสระปทุม แล้ววัด นางปลีมา

ท่านสุนทรภู่ ผ่านเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ไปถึงวัดแม่ นางปลีมา แถบบริเวณบรจบบของแม่น้ำลพบุรี กับแม่น้ำป่าสัก ซึ่งไม่ห่างไกลจากบริเวณที่พงศาวดาร เรียกว่า เหนียด อัน มองยา แม่ทัพพม่า คุมพลทหารพม่า มอญ ไทย เป็นทัพเรือ คอยสกัดขัดขวางอยู่

วิกิทัพ

เมื่อกองเรือพระเจ้าตากถึงเกาะเมืองพระนคร ศรีอยุธยาแล้วคาดประมาณการเดินทางต่อไป เป็น สองประเด็น กล่าวคือ

บรรดาเรือในกองทัพที่เป็นเรือใหญ่ ประเภท เรือสำเภา เรือฉลอมฯ คงทอดที่บริเวณซึ่งเป็นที่จอดเรือ สำเภา และเรือสินค้าของชาวต่างชาติ ในบริเวณที่ตั้งของ ป้อมเพชร ป้อมเก่าแก่ที่สร้างมาตั้งแต่ช่วงต้นสมัยอยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาริมแม่น้ำใน บริเวณที่แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำป่าสักไหลมาบรรจบกัน ใกล้ ๆ กับวัดสุวรรณดารามราชวรวิหาร วัดพนัญเชิง- วรวิหาร และวัดใหม่บางกะจะ

แล้วเคลื่อนพลโดยเรือชุด ประเภทเรือยาว กับ เดินเท้ากันไปยังค่ายโพธิ์สามต้น ระยะทางจากป้อมเพชร ไปยังค่ายโพธิ์สามต้น ห่างกันราว ๑๐ กิโลเมตรกว่า ส่วน พวกยุทธสัมภาระต่าง ๆ คงลำเลียงกันไปทางเรือ ก็คง ต้องใช้เวลาราว ๑ - ๒ วัน หลังจากมาถึงกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงจะเริ่มลงมือโจมตีได้ (ซึ่งดูไม่ค่อยลงรอยกับนัย แห่งพระราชพงศาวดาร)

ส่วนอีกประเด็นก็คือ แล่นเรือต่อ เข้าไปทางแม่น้ำ ป่าสัก ทางด้านตะวันออกของเกาะเมือง เพราะสภาพของ แม่น้ำยังคงสามารถแล่นเรือต่อไปได้ กระทั่งไปถึงบริเวณ ที่แม่น้ำป่าสักบรรจบกับแม่น้ำลพบุรี แล้วแล่นเข้าไปใน แม่น้ำลพบุรี ไปทอดเรือใหญ่ เพื่อขึ้นฝั่ง ณ ที่ใดที่หนึ่งใน ละแวกที่ไม่ห่างจากที่ตั้งของค่ายโพธิ์สามต้นมากนัก

เนื่องจากข้อมูลของสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พฤศจิกายน ๒๕๕๘) ระบุว่า

แม่น้ำป่าสัก ต้นกำเนิดที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ไหล ผ่านอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี อำเภอแก่งคอยและ อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี ไหลเข้าเขตจังหวัดพระนคร- ศรีอยุธยาที่อำเภอท่าเรือ อำเภอนครหลวง แล้วไหลไปรวม

กับแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอพระนครศรีอยุธยา หน้าวัด
พนัญเชิงวรวิหารความยาวที่ไหลผ่านจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ประมาณ ๕๒ กิโลเมตร มีความกว้าง
ประมาณ ๘๕ - ๙๐ เมตร

แม่น้ำลพบุรี เริ่มต้นที่ตำบลม่วงหมู อำเภอเมือง
จังหวัดสิงห์บุรีไหลผ่านจังหวัดลพบุรีเข้าเขตจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ที่อำเภอบ้านแพรก ผ่านอำเภอ
มหาราช อำเภอบางปะหัน และอำเภอพระนครศรีอยุธยา
แล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสักที่หน้าวัดตองปุในเขต
อำเภอพระนครศรีอยุธยาความยาวที่ไหลผ่านจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ประมาณ ๖๒.๕ กิโลเมตร มีความ
กว้างประมาณ ๕๐-๙๐ เมตร

จากข้อมูลความกว้างของแม่น้ำในปัจจุบัน (ซึ่งคง
แคบลงมากกว่าสมัยเมื่อว่าสองร้อยปีก่อน) สนับสนุนให้
เชื่อว่า ในสมัยอยุธยา สภาพและความลึกของแม่น้ำย่อม
จักเอื้อต่อการแล่นเรือของกองทัพเรือพระเจ้าตากให้
เข้าไปถึงฝั่งแม่น้ำในแถบบริเวณซึ่งใกล้กับสถานที่ตั้งค่าย
โพธิ์สามต้นได้ โดยไม่ต้องจอดถ่ายพล ถ่ายสัมภาระกันที่
หน้าป้อมเพชร เมื่อมาถึงพักผ่อนสักพักแล้ว จัดรูปขบวน
แจกแจงภารกิจเสร็จ ก็เริ่มโจมตีได้เลย

อีกทั้ง การที่พงศาวดารกล่าวถึง การตั้งทัพเรือ
พม่า ที่มีมองยา เป็นแม่ทัพ คอยสกัด อยู่ละแวก เพนียด
ที่คงไม่ห่างจากฝั่งแม่น้ำลพบุรีมากนัก ก็แสดงนัยว่า
การเดินทางเข้าไปถึงบริเวณนั้น ย่อมเป็นเรื่องที่กระทำได้

คืนสู่เอกราช

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันฯ ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมงเศษ
ยกเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น ฟากตะวันออก พม่าก็แตกหนีเข้า
ค่าย จึงตรัสสั่งให้ทำบันไดจะเข้าตีค่ายด้านตะวันตก

ซึ่งพระนายกองตั้งอยู่นั้น โดยกองพระยาพิพิธ พระยา
พิชัย เป็นทัพหน้า เข้าตั้งค่ายประชิด ณ วัดกลาง ห่างค่าย
ประมาณ ๗ เส้นเศษ ด้วยพระเดชเดชาญาณภาพ ฝ่ายข้าศึก
ให้สยบสยองกลัวเป็นกำลัง ต่างคนต่างก็หนีออกจาก
ค่ายพระนายกองสิ้น

พระนายกองสะดุ้งตกใจ จึงคิดอ่านให้พระยาธิเบศร-
บริรักษ์ ผู้เป็นที่เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช ออกมาถวาย
บังคมสวามิภักดิ์ ยอมเป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
เชิญเสด็จพระราชดำเนินเข้าไป ณ จวน จึงรับสั่งมิให้
ทหารกระทำอันตรายเบียดเบียนแก่ไพร่ฟ้าประชากรทั้งปวง
แล้วทอดพระเนตรเห็นชัฏยวงศาเสนาบดีซึ่งอนาถาได้
ความลำบากเวทนานัก ก็พระราชทานทรัพย์เสื้อผ้า
ต่าง ๆ แก่พระนายกองแลเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก

แล้วจึงให้เชิญเสด็จพระบรมศพพระที่นั่งสุริยาศน์
อมรินทร์ แห่แหงมา ณ โพธิ์สามต้น ถวายพระเพลิงแล้ว
จึงพระราชทานฐานาศักดิ์แก่เสนาบดีให้คงที่อยู่กับ
พระนายกองดังเก่า

พระยาธิเบศรบริรักษ์ผู้ที่พระนายกองให้ออกมา
ถวายบังคมสวามิภักดิ์ นั้น ต่อมาได้รับราชการในรัชสมัย
พระเจ้ากรุงธนบุรี แล้วเป็นที่ เจ้าพระยาศรีธรรมมา-
ธิราชรักษาการในตำแหน่งสมุหนายก ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗

จากที่พระราชพงศาวดาร กล่าวว่า “ให้พระยา-
ธิเบศรบริรักษ์ ผู้เป็นที่เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช ออกมา
ถวายบังคมสวามิภักดิ์”^{๑๔} นี้ นักประวัติศาสตร์ระดับมือหนึ่ง
จึงได้วิเคราะห์ว่า พระราชพงศาวดารช่วงนี้ เขียนขึ้นใน
ปี พ.ศ. ๒๓๑๗

แต่ก็มีความเป็นไปได้เช่นกันว่า อาจเขียนหลังจาก
นั้นออกไปอีก ก็ได้ โดยอาจเป็นการขยายความ หรือการ
เพิ่มข้อความเพื่อขยายความให้ชัดเจนว่า หมายถึงท่าน
ผู้ใด หรือคือใครผู้ทำหน้าที่ชำระพระราชพงศาวดารหรือ
ผู้เขียนพระราชพงศาวดารที่มีการปรับแก้ข้อความ
เปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระกันใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ ในปี
ที่ ๑๔ สมัยรัชกาลที่ ๑ ก็เป็นไปได้

ส่วนฉบับบริติชมิวเซียม กล่าวเนื้อความตอนนี้
พ้องกันกับฉบับพันจันทนุมาศ แต่ฉบับหมอบรัดเลให้
รายละเอียดต่างออกไปบ้างโดยเฉพาะประเด็น พระนายกอง
และการใช้เวลาในการตีค่ายว่า “ครั้นรุ่งเช้าเป็นวันเดือน
สิบสองข้างขึ้นเพลาสยามโมงเศษให้พลทหารยกเข้าตีค่าย
โพธิ์สามต้นฟากตะวันออกแตกจึงตรัสสั่งให้ทำบันไดจะ
พาดเข้าป็นค่ายใหญ่ฟากตะวันตก ซึ่งมีกำแพงที่พระนาย

กองอยู่นั้นและกองพระยาพิพิธ พระยาพิชัย ทักษิณเป็น กองหน้ายกเข้าตั้งค่ายประชิด ณ วัดกลาง ห่างค่ายใหญ่ ประมาณเจ็ดเส้นแปดเส้น

ครั้งรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง จึงดำรัสให้ทัพนอกหน้า ยกเข้าตีค่ายพระนายกอง พระนายกองคุมพลทหารออก ต่อรบ รบกันตั้งแต่เช้าจนเพลาทึบ พวกพระนายกอง พ่ายหนีเข้าค่าย ทักษิณไล่ติดตามเข้าไปในค่าย พระนาย กองสู้รบอยู่จนตัวตายในค่ายนั้น พวกพลทัพนอกหน้า พลทหาร พระนายกองล้มตายในค่ายนั้นเป็นอันมากที่เหลืออยู่ ก็แตกหนีไปจากค่าย แต่เมืองญานนั้นพาพรรคพวกทหาร ของตัวหนีขึ้นไป ณ เมืองนครราชสีมาไปเข้าด้วย พระยารวงศาธิราช ซึ่งตั้งอยู่ด่านจ้อหอ

ฝ่ายเจ้าตาก ครั้นตีได้ค่ายโพธิ์สามต้นแล้ว จึง เสด็จด้วยพลโยธาทหารแห่เข้าไปในค่าย ประทับอยู่ ณ จวนพระนายกอง จึงพระยาธิเบศร์ ขุนนางเก่าใน กรุงเทมหานคร ซึ่งตกอยู่ ณ ค่ายโพธิ์สามต้นนั้น มา กราบถวายบังคมต้อนรับ จึงตรัสสั่งมิให้พลทหารกระทำ อันตรายแก่ผู้คนครอบครัวทั้งปวงอันอยู่ในค่าย และได้ ทรงเห็นราชตระกูล และข้าราชการเก่าในกรุง ซึ่งได้รับความ ทุกข์ทรมานลำบาก ก็ทรงพระกรุณาสังเวช จึงพระราชทาน ทรัพย์และสิ่งของต่างๆ แก่พวกขุนนางเก่ากับทั้งพระราช วงศานุวงศ์ทั้งนั้น

แล้วเสด็จเข้ามาตั้งพลับพลาประทับอยู่ใน พระนครให้ไปชุดพระศพพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งพระนายกอง ฝังไว้ นั้น กระทำพระโกศตามสังเขปใส่พระศพและให้ทำ พระเมรุหุ้มด้วยผ้าขาวแล้วเชิญพระบรมโกศเข้าตั้งที่ใน พระเมรุตั้งเครื่องบูชาสักการะพอสมควร ให้เทียวนิมนต์ พระสงฆ์ซึ่งเหลืออยู่บ้างนั้นมาสดับปกรณ์ทรงถวาย ไทยทานตามสมควรแล้วก็ถวายพระเพลิง

อาจเป็นที่ฉงนอยู่บ้าง (โดยเฉพาะท่านที่ “แบบ ว่า” เป็นแฟนพันธุ์แท้ชาวค่ายบางระจัน) ที่พระราช พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ให้สาระทำนองว่า พระนาย กองยอมสวามิภักดิ์ แล้วไม่มีการลงโทษทัณฑ์ใด ๆ กลับ พระราชทานทรัพย์เสื้อผ้าต่าง ๆ แก่พระนายกอง และให้ คงปฏิบัติหน้าที่อยู่ตามเดิมอีกด้วย

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวถึง กรณีนี้ว่า นายทองสุขยอมเข้าด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีก่อน ที่การรบ ณ ค่ายโพธิ์สามต้นจะถึงขั้นแตกหัก สอดคล้อง กับจดหมายเหตุโรดฉบับพระอมราภิรักขิตว่า “พระยา นายเข้าด้วย”

พร้อมกับระบุว่า พระวรินทร์ เป็นบุคคลแรกที่ กล่าวความแย้งกับที่ปรากฏในหลักฐานรุ่นแรก ๆ นี้

พระวรินทร์รายงาน ว่า นายทองสุข “เกรงเดช พระเจ้ากรุงธนบุรี หนีไป” แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีก็สามารถ ตามจับตัวได้ จึงให้ “ฆ่าเสียกับญาติและมิตร” อันเป็นต้น เค้าให้พระราชพงศาวดารฉบับที่ชำระหลังฉบับพันจันทนุ- มาศลงมา กล่าวว่า นายทองสุขทำการต่อสู้จนตัวตาย ที่โพธิ์สามต้น

โดยท่านได้แสดงเหตุผลประกอบกรณีนี้ไว้ด้วยว่า ในขณะที่กองทัพของพระองค์ยังไม่สู้ใหญ่นัก (หากเชื่อ ตัวเลข ๕,๐๐๐ จากจันทบุรี บวกกับไพร่พลอีกจำนวนหนึ่ง ที่ได้เพิ่มเมื่อตีเมืองธนบุรีได้) การจะเอาชนะชุมนุมมอญที่ โพธิ์สามต้นอย่างเด็ดขาด น่าจะเป็นเรื่องยากและต้องเสีย รั้พลสูง เพราะชุมนุมนี้ได้ตั้งมานานก่อนกรุงแตกแล้ว เนื่องจากเป็นที่ตั้งทัพใหญ่ของพม่า อีกทั้งได้อาณัติจากผู้พิชิตอีกด้วย ก็คงสามารถเก็บรวบรวมผู้คน หรือ แม้แต่ขุนนางเก่าไว้ได้ไม่น้อย

นอกจากนี้ ในท้องที่แถบอยุธยาและลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตอนล่างทั้งหมดน่าจะอยู่ในสภาพจลาจล มีชุมนุมอื่น ๆ ซึ่งอาจไม่ขึ้น หรือขึ้นก็เพียงแต่ในนามกับค่ายโพธิ์สามต้น อยู่อีกมาก การจะสถาปนาพระราชอำนาจลงท่ามกลาง ความจลาจลเช่นนี้ต้องอาศัยเวลาและการดำเนินนโยบาย ที่ยืดหยุ่นมากกว่าการทุ่มเทกำลังแต่เพียงอย่างเดียว ดังเช่นกล่าวแล้วว่า ทรงขยายพระราชอำนาจไปถึงลพบุรี ด้วยการ “เกลี้ยกล่อม” ไม่ใช่ด้วยการใช้กำลัง^{๑๑}

ค่ายโพธิ์สามต้น

สุกี้ พระนายกong คนมอญซึ่งมีพื้นเพอยู่ในกรุงศรีอยุธยามานาน รู้ลู่ทางยุทธศาสตร์เป็นอย่างดี ที่พม่าตั้งให้เป็น “ซุกคยี” หรือตำแหน่ง พระนายกong ที่พระราชพงศาวดารไทย เรียกเป็นชื่อตำแหน่งควบคำแปล ว่า สุกี้ (ซุกคยี) พระนายกong นั้น เอกสารบางแห่งระบุว่า ชื่อ นายทองสุก

สุกี้ พระนายกong นี้คือ ผู้นำทัพพม่าตีค่ายบางระจันแตก หลังจากที่ถูกทัพพม่าพยายามตีอยู่ถึง ๗ ครั้ง ในเวลา ๕ เดือน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ กระทั่ง สุกี้ พระนายกong เป็นผู้นำทัพ จึงบรรลุผลเอกสารบางแห่งกล่าวว่า ค่ายบางระจันถูกตีแตกด้วยยุทธวิธีของสุกี้เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๐๙ แต่จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุขลัทธิธรรมราชา เสียค่ายบางระจัน วันจันทร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ จ.ศ. ๑๑๒๘ (วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๐๙)

แม้ สุกี้ พระนายกong จะได้รับอาญาสิทธิ์จากแม่ทัพพม่าผู้พิชิตกรุงศรีอยุธยา ให้เป็นผู้ควบคุมศูนย์กลางอำนาจของสยาม อยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น แต่นักวิชาการประวัติศาสตร์บางท่านเห็นว่า ยังไม่มีสถานะเป็น ตัวแทนเจ้าเอกราช ผู้ทำหน้าที่เจ้าประเทศราชแห่งสยาม

แต่ถ้าจะวางความเคร่งครัดในนิยามของคำว่า “อาณานิคม” ที่เกิดภายหลังเหตุการณ์นี้ โดยไม่นำนิยามดังกล่าวมาเป็นเพดานหรือกรอบบังคับในการตีความแบบที่มีอาจจะก้าวเลยออกไปจากกรอบหรือแนวเพดานดังกล่าวได้ แล้ว

โดยรูปแบบ วิธีการ ที่แม่ทัพพม่านำมาใช้ใน สุกี้ พระนายกong ก็มีสถานะเป็นตัวแทนผู้พิชิตจากอังวะ ที่ปกครอง ควบคุมดูแลสยามประเทศ ตามรูปแบบวิธีการที่จักรวรรดิตะวันตกนำมาใช้ในภูมิภาคนี้ รวมทั้งกับประเทศพม่าเอง ในราวอีกหนึ่งร้อยปีให้หลัง นั่นเอง คือ สุกี้ เป็นตัวแทนของเจ้าอาณานิคม ที่ได้รับอาญาสิทธิ์ให้เป็นผู้ปกครองประเทศในอาณานิคมทำนองเดียวกับที่จักรวรรดิตะวันตกตั้งคนของตนเป็นผู้ปกครองประเทศที่ถูกยึดครอง นั่นเอง

แต่ด้วยเกิดศึกกับประเทศจีน ทำให้ปริมาณกองกำลังทหารพม่าที่คงเหลืออยู่เพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองมีข้อจำกัด ทำให้การกระจายอำนาจการปกครอง การบังคับควบคุม ให้แผ่กว้างขยายออกไปครอบคลุมพื้นที่โดยกว้างขวาง พลอยมีข้อจำกัดตามไปด้วยจึงมีขอบข่าย

การควบคุมปกครองอยู่ในพื้นที่อันไม่กว้างขวางเกินไปกว่าค่ายโพธิ์สามต้นมากนัก

รูปแบบวิธีการที่มีการตั้งให้คนในสังกัดของตนเป็นผู้ปกครอง จึงแตกต่างจากคราวเสียกรุงครั้งแรก ที่ผู้พิชิตจากหงสาวดี ให้ชาวสยามฝ่ายพันธมิตรช่วยรบ ได้เป็นผู้ปกครองในรูปแบบประเทศราช ที่ให้ชาวสยามเป็นราชาผู้อยู่ใต้ราชาหงสาวดี อยู่ลึกลงกว่าปี

เมื่อพระเจ้าตากทรงขับไล่ตัวแทนแห่งเจ้าอาณานิคมกรุงอังวะ ออกไปจากผืนแผ่นดินสยามแล้ว โดยความหมายที่ไม่ถูกรอบงำด้วยนิยามของคำว่า “อาณานิคม” โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีเงื่อนไขว่า ต้องมีพันธกิจในการส่งบรรณาการมาก่อน จึงจักเป็นการก่อกบฏราช ก็ย่อมเข้าใจโดยสามัญธรรมด่าอย่างไม่ต้องอาศัยทฤษฎีฝรั่งใด ๆ ได้แล้วว่า นั่นคือ การกอบกู้เอกราช ทรงฟื้นคืนอำนาจในบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางของอาณาจักรสยามให้กลับคืนมาเป็นของชาวสยามอีกครั้งครา

สำหรับ **ค่ายโพธิ์สามต้นที่ตั้งค่ายพม่า** กล่าวกันเป็นหลายประเด็น เช่น ปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านโพธิ์สามต้น ตำบลโพธิ์สามต้น (บางแห่งว่า เป็นรอยต่อของตำบลพุกเกล้า และตำบลโพธิ์สามต้น) อำเภอบางปะหัน พระนครศรีอยุธยา ริมคลองโพธิ์สามต้น (หรือแม่น้ำลพบุรีเก่า บางแห่งว่า ริมคลองโพธิ์สามต้นที่ไหลมารวมกับแม่น้ำลพบุรีที่บริเวณหัวรอ) ตอนเหนือเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ห่างไปประมาณ ๗ (บ้างว่า ๖) กิโลเมตร

ส่วนแผนที่สมัยรัชกาลที่ ๖ สำรวจและพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ระบุว่า โพธิ์สามต้นค่ายพระนายกong อยู่ปากตะวันตกของลำน้ำโพธิ์สามต้น และห่างจากคลอง บ้านแมน (คลองหน้าวัดช้างใหญ่) ไปทางเหนือประมาณ ๔๐๐ เมตร ห่างจากวัดปากคลองดาวคะนอง หรือวัดดาวคะนอง (หมู่ที่ ๑ บ้านโพธิ์สามต้น ตำบลโพธิ์สามต้น) ในปัจจุบัน ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๕๐๐ เมตร (ถ้าประมาณตามนั้น ทั้งสองแนว จะอยู่ในพื้นที่ตำบลพุกเกล้า ทางตะวันตกของคลองหัวรอ)

และบ้างก็ว่า ค่ายโพธิ์สามต้น อยู่แถบบริเวณด้านหน้าวัดโพธิ์พระเจ้าตากสินมหาราช ตำบลพุกเกล้า ในปัจจุบัน

จากแผนที่อิเล็กทรอนิกส์ สันนิษฐานว่าค่ายโพธิ์สามต้น ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำลพบุรี กับคลองหัวรอในพื้นที่ตำบลโพธิ์สามต้น อำเภอบางปะหัน พระนครศรีอยุธยา

จำนวนวันเดินทาง ตั้งทัพและที่เสียกรุง

ในปัจจุบัน ได้มีการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐานอยู่ในศาล ณ บริเวณค่ายโพธิ์สามต้น หมู่ ๓ ตำบลโพธิ์สามต้น อำเภอ บางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมีพิธีการ บวงสรวงในวันที่ ๖ พฤศจิกายน ของทุกปี กับมีป้าย สารสนเทศบอกที่ตั้งค่ายโพธิ์สามต้นอยู่ในย่านนั้น ด้วย

ส่วนวันยึดค่ายโพธิ์สามต้นได้ เป็นที่ยึดติดตรง กันว่า คือวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน

กองทัพเรือ ถือว่าเป็นวันสำคัญของกองทัพเรือ อีกวันหนึ่ง เพราะการที่พระเจ้าตากทรงยกกองทัพเรือ กู้ชาติเดินทางทางทะเลมาจากเมืองจันทบุรีเข้าสู่แม่น้ำ เจ้าพระยา แล้วได้ยกพลขึ้นบกเข้าทำการโจมตีค่ายข้าศึก ณ ค่ายโพธิ์สามต้นในครั้งนี้ ถือเป็นการยุทธสะเทินน้ำ สะเทินบกครั้งแรกของกองทัพเรือไทย

กองทัพเรือจึงได้อนุมัติให้วันที่ ๖ พฤศจิกายน ของทุกปี เป็นวันคล้ายวันสถาปนากองเรือยกพลขึ้นบก และยุทธบริการ กองเรือยุทธการ มีพิธีบวงสรวงและ ทำบุญกันทุกปี^{๑๓)}

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ณ ค่ายโพธิ์สามต้น
อ.บางปะหัน พระนครศรีอยุธยา

แผนที่พระเจ้าตากตีค่ายโพธิ์สามต้น
จาก matichon Online ๒ เมษายน ๒๕๕๘

ถ้าจะสันนิษฐานอย่างคร่าวๆ โดยกะประมาณ จำนวนวันในการเดินทางแบบอย่างมาก ว่าใช้เวลาเดินทาง จากเมืองจันทบุรีถึงวันตีค่ายพม่าแตก เป็นจำนวน ๑๒ ถึง ๑๔ วัน ก็จะประมาณว่า วันที่เคลื่อนทัพออกจากจันทบุรี ไม่น่าเกิดก่อนวันเสาร์ที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน

แต่ในเหตุการณ์จริง อาจใช้เวลาไม่น้อยกว่านั้น ก็ได้ เพราะขนาดช่วงเดือนอ้าย คลื่นว่าวมักคะนอง ในการ เดินทางเรือกลับจากพุทไธมาศ ถึงเมืองธนบุรี ยังใช้เวลาเพียง ๑๓ วัน (ตามตัวเลขที่ระบุในพงศาวดาร) ดังความในฉบับพัน จันทนุมาศว่า

“ณ วันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ยกโยธาทัพ หลวงจากเมืองพุทไธมาศกลับคืนพระนคร เสด็จฯ โดย ทางชลมารค มาในท้องทะเลหลวง เดชะด้วยปัญญาบารมี ปกป้องเจือไปแกโยธาทหารทั้งปวงมาเป็นสุขสบายหา อันตรายมิได้ เสด็จฯ มา ๑๓ วัน วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ เพลา ถึงเมืองธนบุรี”

จากความในพระราชพงศาวดารดังกล่าว ถ้ายึดถือ วันข้างแรมเป็นหลัก ออกจากพุทไธมาศ วันแรม ๓ ค่ำ ถึง เมืองธนบุรี วันแรม ๑๓ ค่ำ ก็จะเป็นเวลา ๑๑ วัน เท่านั้น แต่ถ้ายึดวันอังคาร ถึงวันจันทร์ ก็ราว ๑๓ – ๑๔ วัน

ทว่า เมื่อตรวจสอบกับปฏิทินใน myhora.com วัน อังคาร เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ที่ยกโยธาทัพหลวงกลับจาก เมืองพุทไธมาศ สอดคล้องกันคือตรงกับวันอังคารที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๔ แต่วันจันทร์ เดือนอ้าย ที่ถึงเมือง ธนบุรี ปรากฏว่า ไม่มีวันจันทร์ซึ่งตรงกับวันแรม ๑๓ ค่ำ มี แต่วันแรม ๑๓ ค่ำ เดือนอ้าย ตรงกับวันศุกร์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๔ จึงควรยึดถือวันข้างแรมเป็นหลัก คือออกเดินทาง แรม ๓ ค่ำ วันที่ ๒๔ ธันวาคม ถึงวันแรม ๑๓ ค่ำ วันศุกร์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๔ ใช้เวลาราว ๑๑ วัน

จากระยะเวลาในการเดินทางระหว่างกรุงธนบุรี กับพุทไธมาศที่ใช้ประมาณ ๑๑ วัน ดังกล่าว จึงประมาณใหม่ ลดจำนวนวันที่ใช้ในการเดินทางไปตีค่ายโพธิ์สามต้น ให้น้อยลงเพื่อจะได้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

ได้ว่ายกกองทัพเรือออกจากเมืองจันทบูรในวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน

หากประมาณดั่งนั้น และเริ่มนับหนึ่งจากวันแรกที่ตั้งทัพ ณ วัดแก้ว เมืองจันทบูร คือ วันจันทร์ที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๗ ปีกุน ก็จะรวมวันที่ตั้งทัพอยู่ในเมืองจันทบูรได้จำนวน ๑๔๔ วัน หรือถ้าเริ่มนับจากวันแรมที่ที่สนามไชย อำเภอนายายอาม จันทบุรี วันเสาร์ที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็จะได้จำนวน ๑๔๖ วัน

ส่วนเมืองระยอง คิดจำนวนวันตั้งทัพในตัวเมืองระยอง รวมทั้งในเขตจังหวัดระยองในปัจจุบันได้รวม ๑๓๒ วัน น้อยกว่าการตั้งทัพที่เมืองจันทบูร ประมาณ ๑๓ ถึง ๑๔ วัน

แต่ถ้าสันนิษฐานว่า การแรมทัพที่ปากคลองบางไผ่ในวันเสาร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ที่ริมชายทะเลด้านข้างปากคลอง คลองบางไผ่ เป็นการพักแรมคืนที่หาดด้านตะวันออกของปากคลองบางไผ่ ในพื้นที่ตำบลพลา อำเภอบ้านฉาง ซึ่งเป็นเขตจังหวัดระยองในปัจจุบัน ก็จะเพิ่มจำนวนวันแรมทัพในพื้นที่จังหวัดระยองได้จำนวนทั้งหมดเป็น ๑๓๓ วัน น้อยกว่าการตั้งทัพที่เมืองจันทบูร ประมาณ ๑๒ - ๑๓ วัน

อนึ่ง หากยึดถือว่าการพิชิตค่ายโพธิ์สามต้นในเดือน ๑๒ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ นี้ คือการประกาศความเป็นเอกราช จากการเป็นอาณานิคม หรือเมืองขึ้นของกรุงอังวะ รวมเวลาจากเดือน ๕ ซึ่งกรุงศรีอยุธยาแตก ก็จะเป็นเวลา ประมาณ ๗ เดือน ที่สยามสูญเสียเอกราช ครั้งที่สอง และหากนับหนึ่งจากวันกรุงแตก ถึงวันสุดท้ายค่ายโพธิ์สามต้นแตก หรือจากวันอังคารที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน ถึง วันศุกร์ที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีกุน ก็จะเป็นจำนวน ๒๑๔ วัน ที่สยามสูญเสียเอกราช

สำหรับระยะทางในยุทธการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม ของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นั้น ระยะทางจากจันทบูรถึงค่ายโพธิ์สามต้น โดยทางชลมารค หรือ ทางเรือ จากเมืองจันทบูรออกปากน้ำแหลมสิงห์ จากปากน้ำแหลมสิงห์ ถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา และจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา ถึงบริเวณใกล้เคียงค่ายโพธิ์สามต้น พระนครศรีอยุธยา รวมระยะทางทั้งหมดประมาณ ๔๙๐ กิโลเมตร เมื่อรวมการเดินทางทางไกล (Long March) ครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากค่ายวัดพิชัยไปยังวัดลุ่ม (มหาชัยชุมพล) เมืองระยองอีก ๕๐๐ กว่ากิโลเมตร จากระยองไปจันทบูร ประมาณ

๑๐๐ กิโลเมตร จากจันทบูรไปตราด ทางบกประมาณ ๘๕ กิโลเมตร ทางเรือ ๑๓๐ กิโลเมตร รวมทั้ง ไป - กลับ ระหว่างวัดลุ่มกับเมืองชลบุรี ราวคราละ ๑๕๐ กิโลเมตร และวัดลุ่ม - บ้านค่าย - ปากน้ำประแส ประมาณ ๙๕ กิโลเมตร โดยรวมแล้วใช้ระยะทางในการเดินทัพเพื่อยุทธการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม เป็นจำนวนประมาณ ๑,๘๐๐ กิโลเมตร

สรุปวันเคลื่อนทัพเพื่อคืนไทย

จากที่ระยะทางเดินทัพซึ่งให้ระบุได้ว่า การเข้ายึดเมืองธนบุรีคืนจากทหารพม่า คงกระทำสำเร็จ ในคืนวันอังคารที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ดังกล่าวแล้วในตอนต้นดั่งนั้น จึงสรุปการเคลื่อนทัพเพื่อคืนไทยได้ว่า ยกกองทัพเรือออกจากตัวเมืองจันทบุรีในวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ ใช้เวลาเดินทาง ๕ วันถึงเมืองชลบุรี (นับแบบ นับหนึ่งจากวันเริ่มยกทัพ)

ปราบปรามโจรสลัด จัดแจงเมืองชลบุรีแล้ว ในช่วงบ่ายวันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ก็ออกเดินทางต่อไป

เพลารุ่งเช้าวันอังคารที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ถึงปากน้ำ เมืองสมุทรปราการ แล้วเร่งรุดเดินทางไปถึงเมืองธนบุรี เมื่อประมาณเวลา ๑๙.๐๐ - ๒๐.๐๐ นาฬิกาว่า ๆ ในคืนวันเดียวกัน

การมาถึงเมืองธนบุรีตอนเพลากลางคืนย่อมเป็นผลดีต่อกองทัพพระเจ้าตาก ในการปิดบังอำพรางไม่ให้ฝ่ายทหารพม่าล่วงรู้ความเคลื่อนไหว หรืออาจไม่ทันป้องกันระวังตัวมากนัก เมื่อเริ่มการสู้รบเพียงครู่เดียวทหารพม่าก็แตกพ่าย

วันพุธที่ ๔ พฤศจิกายน พักผ่อน จัดแจงเมืองธนบุรี มอบหมายภารกิจ จัดรูปขบวนทัพใหม่ เพราะได้กำลังทหารเพิ่มจากเมืองธนบุรีอีกเป็นพันนาย รวมทั้งเรือสำเภาบางลำที่อาจมีปัญหายุ่งยากในการเดินทางข้างหน้า ก็คงให้จอดทอดอยู่ที่ เมืองธนบุรี โดยต้องมี

เรืออีกหลายลำที่ได้เพิ่มเติมจากเมืองธนบุรีด้วย

และหากมีกรณี ทหารเกิดป่วยไข้เนื่องจากการ เมาเรือ หรือเปลี้ยเพลียจากการนั่งเรือในทะเล ก็คงให้ ออกจากกองทัพ ให้อยู่พำนักพักฟื้นที่เมืองธนบุรี

แต่กรณีเมาเรือเมาคลื่นในทะเล มิน่าจะมี ถ้ามีก็ คงเป็นเพียงจำนวนน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่เคยมี ประสบการณ์นั่งเรือในทะเลเพื่อไปยึดกองเรือสำเภาที่ เมืองตราดมาก่อนแล้ว รวมทั้ง ก่อนเคลื่อนทัพ ระหว่าง อยู่ที่เมืองจันทบูร ย่อมต้องมีการฝึกซ้อมการเป็นทหาร ประจำเรือ สร้างความมักคุ้นเคยชินกับวิถีแห่งทะเลกันอยู่นานพอควร

อีกทั้ง ท่านผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญเรื่องกระแสน้ำลม ในท้องทะเล ที่ให้คำแนะนำในการกำหนดช่วงเวลาซึ่ง ปลอดภัยจากคลื่นลมในการเดินทางเรือ คงไม่ให้ข้อแนะนำ การคาดพยากรณ์ลมฟ้าอากาศอันผิดพลาดคลาดเคลื่อน กลับกลายเป็นมีลมแรงคลื่นใหญ่จนกำลังพลเมาคลื่นเมา เรือจนอ่อนเปลี้ย เป็นแน่

ครั้น ในตอนกลางคืนวันพุธที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็เคลื่อนทัพไปยังกรุงศรีอยุธยา ถึงบริเวณที่ ใกล้กับที่ตั้งค่ายโพธิ์สามต้น ในตอนเช้าวันศุกร์ที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วก็ปลดปล่อยแผ่นดินสยาม จากความเป็นอาณานิคม เมืองขึ้นของกรุงอังวะ ชับไล่ ผลักไสผู้รุกรานพม่า ออกไปจากผืนแผ่นดินของชาวสยาม คงคืนความเป็นอิสระภาพ พื้นดินเอกราช มาตราบกระทั่ง ปัจจุบันสมัย

รวมวันที่ใช้ในการเตรียมศึกเพื่อกอบกู้กรุงศรีอยุธยา ครั้งที่สอง นี้ นับแต่วันที่เริ่ม เคลื่อนกองทัพ ออกจากเมือง จันทบูร คือ วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ ตุลาคม ถึง วันที่ค่ายพม่า ที่โพธิ์สามต้น แดก ในวันศุกร์ที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็จะได้จำนวน ๙ วัน นับเป็นปฏิบัติการแบบสายฟ้าแลบ โดยแท้

กองทัพทหารอาสาสมัคร

กองกำลังทหารของสมเด็จพระเจ้าตากสิน มหาราช ที่ใช้ในการกอบกู้เอกราชให้ประเทศไทยในครั้งที่สองนี้นับเป็นกองกำลังทหารชุดแรกและเป็นชุดเดียวที่ เคยมีมาในประวัติศาสตร์ประเทศไทยที่ทั้งสิ้นทั้งหมดทั้ง มวลล้วนเป็นทหารอาสาสมัคร เป็นนักรบชาติทหารที่ อาสาสมัครด้วยหัวใจอันแกร่งกล้า ด้วยสำนึกใน พระคุณแห่งแผ่นดิน ด้วยรักและหวงแหนมาตุภูมิ ด้วย ผูกพันในรัฐพีที่ได้อยู่อาศัย

ทั้งสิ้นทั้งหมดทั้งมวลล้วนมิต้องบิบบังคับ ชูเชื้อ กวาดต้อน กะเกณฑ์ให้มาเป็นทหาร เพื่อพลีเลือดเนื้อชีวิต พิทักษ์แผ่นดิน มิใช่ันกรบรับจ้างที่เข้าร่วมรบราฆ่าฟัน เพื่ออามิสสินจ้างเงินรางวัล

แต่ทุกท่านทุกผู้ทุกนามล้วนเป็นนักรบอาสาสมัคร ผูกโยงแก่กันแห่งความหาญกล้า ถักทอประสานสายใย สัมพันธ์กันด้วยภารกิจอันเสมือนเป็นหน้าที่ที่ต้องถือเป็น ความรับผิดชอบร่วมกันของแต่ละบุคคล คือภารกิจที่**ต้อง ทดแทนพระคุณแผ่นดิน** ยอมอยู่ภายใต้เครือข่ายสายการ บังคับบัญชาด้วยความศรัทธาเชื่อมั่น เคารพเลื่อมใสใน วีรจิต บุคลิกภาพและเจตจำนงแห่งพระองค์ผู้นำ

ร่วมกันสร้างความภาคภูมิใจแห่งอาณาจักร กระทำ การเสียสละ ยอมลำบากตรากตรำ นอนกลางดินกิน กลางทราย หนุนนอนหม่อมไม้ไต้ร่มฟ้า ตื่นตีก่อนสว่าง น้ำค้างชื่น ลมกลางคืนเรื้อยซำซำหนาว กอดอกคู้ตันทน ฝืน ย่ำเท้าก้าวย่างเดินทัพทางไกล เหน็ดเหนื่อย เมื่อยล้า กรำเปลวแดด ไอร้อนพลังพรายแผดเผาผิวผ่าว ชุมชนชุ่ม เหงื่อ บุกหญ้าฝ่าหนามต้นพง ลงคลองลุยน้ำข้ามห้วย เลี่ยงภัย ท่องระดมความอาญากรรม หลอมรวมจิตแกร่ง กล้าให้เป็นอาวุธแหลมคม ทิมแทงทำลายเหล่าศัตรูผู้บิชา รุกราน

ยอมทิ้งเหย้าละเรือนห่างวิถีสุขอบอุ่นร่มเย็นแห่ง ความเป็นบ้าน เว้นสุขละสบายที่เคยได้จากอ้อมกอดเปี่ยม อาหารแห่งคนรักและครอบครัว เข้าเสี่ยงอันตราย ทำทนาย ชะตาลิขิต ยอมพลีชีวิต เลือดเนื้อ หยาดเหงื่อแรงงาน เพื่อคานตีสู้ เพื่อปกป้องวิถีสังคมที่เคยเป็นอยู่ดำรงมา โดยใช้ชีวิตเป็นเดิมพัน ด้วยความสำนึกในพระคุณแห่งแผ่นดินเกิด ปฐพีที่อาศัย ด้วยความหวัง เจตจำนงอันเด็ดเดี่ยว หาญกล้าที่จะให้ลูกหลาน คนชั้นหลัง ภายหน้า ได้อยู่ อาศัยในผืนแผ่นดินแห่งนี้ได้อย่างสุขเสรี มีอิสระภาพ ไม่มี เจ้าเข้าครอง ไม่ต้องถูกข่มเหงกดขี่อย่างไร้ศักดิ์ศรีแห่ง ความเป็นมนุษย์ ความเป็นเพื่อนพ้องน้องพี่ตามมรรคา แห่งชุมชนที่หลอมเลี้ยงแต่อ่อนแต่ออกมา และมีพื้นที่ยืน สำหรับความภาคภูมิใจในความเป็นคนไทยที่ใช้ภาษาไทย ในการสื่อสาร

เหล่าท่านผู้แกร่งกล้าอาญากรรมทั้งสิ้นทั้งหมดทั้ง มวลเหล่านั้น ทั้งที่เป็นที่รู้จักชื่อเสียงเรียงนาม และไร้ชื่อ เสียง ปราศจากซึ่งการเป็นที่รู้จัก ผู้นิรนาม ทุก ๆ ท่าน ล้วนคือ **สุดยอดวีรบุรุษไทย** สุดยอดวีรชายชาญ นักรบ อาสาสมัครแห่งแผ่นดินประเทศไทย ที่ควรแก่การคารวะ เคารพ สรรเสริญ ตราบนานเท่านั้น

๓๐๘ วัน ยุทธการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม

ควรแก่การนับห้วงเวลาครั้งสำคัญยิ่งใหญ่ครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ประเทศไทย สำหรับประเด็นการปฏิบัติการเพื่อการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม หรือ การกอบกู้กรุงศรีอยุธยา ในครั้งที่สองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นี้ โดยควรจักเริ่มทำการนับหนึ่งจากวันแรกที่กองกำลังของพระเจ้าตากเริ่มเคลื่อนพลออกจากค่ายวัดพิชัย พระนครศรีอยุธยา ในเพลาช่วง ๑๘.๐๐ - ๑๙.๓๐ นาฬิกา ของคืนวันเสาร์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เพื่อหาฐานที่มั่น สะสมกำลังพล แล้วกลับไปคืนสู่พระนคร ทำการกอบกู้เอกราช อธิปไตยให้แก่พระราชอาณาจักร กรุงศรีอยุธยา กระทั่งถึงวันสุดท้ายในการนับอันเป็นวันแห่งการเสร็จสิ้นภารกิจฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม ก็คือ วันที่ทำการยึดค่ายพม่า ที่โพธิ์สามต้นได้ เมื่อวันศุกร์ที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐

หากยึดถือดังนั้น ระยะเวลาในการปฏิบัติการกิจอัครวีรกรรมของเหล่าวีรบุรุษไทย เพื่อการกอบกู้เอกราช อธิปไตย ให้ประเทศสยาม หรือ พระราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ในครั้งที่สองนี้ ได้ใช้เวลาไปทั้งหมด (นับจากวันแรกเคลื่อนพลถึงวันยึดค่ายพม่าได้) เป็นจำนวนรวม ๓๐๘ วัน

ห้วงเวลาแห่งการปฏิบัติการกิจครั้งสำคัญยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ประเทศไทยนี้ ย่อมกล่าวได้ว่าเป็น **๓๐๘ วัน (แห่ง) ยุทธการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยามของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** ที่นำพาให้ผู้คนทุกรูปนามถ้วนทั่วทุกหมู่เหล่าในผืนแผ่นดินนี้ ได้มีอิสรภาพ เสรี ได้มีพื้นที่สำหรับการสืบทอดดำรงความเป็นเฉพาะตัวตนแห่งสังคมตน ได้มีภาษาวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของแผ่นดิน และได้เรียกขานตนเองอย่างสมศักดิ์ศรีมีเกียรติภูมิว่าเป็น **“คนไทย”** มาตราบนานเท่าทุกวันนี้

หลังสงคราม

หลังเสร็จสิ้นภารกิจการฟื้นคืนเอกราชประเทศสยาม ทำการกอบกู้พระนครกรุงศรีอยุธยา ให้หลุดพ้นจากการเป็นอาณานิคม เมืองขึ้นของกรุงอังวะ ชับไล่เจ้านายต่างด้าวท้าวพระยาต่างแดนออกไปจากผืนแผ่นดินได้สำเร็จแล้ว

เหล่าชายชาติตรีที่หาญกล้า บรรดาทหารอาสาสมัครร่วมรบในกองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทั้งหลาย ก็คงแยกย้ายกระจายกันไปบ้าง หรือบ้างก็ยังคงรวมตัวกันอยู่ ตามแต่เหตุปัจจัย ทัศนคติวิสัยของแต่ละท่าน

สำหรับท่านผู้พลีชีพ วายชนม์ ย่อมได้รับการปฏิบัติต่อสรีระสังขารอย่างสมเกียรติ อัฐิเฝ้าอังคารย่อมได้รับการบรรจุไว้ในสถานอันควรเกียรติแก่วีรชน ส่วนบรรดาท่านที่ทุพพลภาพ ย่อมได้รับการอุปการะ ดูแลช่วยเหลือจากญาติมิตร และหรือทางการ ตามศักยภาพแห่งวิถีปฏิบัติของยุคสมัย

ส่วนบรรดาเหล่าหมู่ท่านผู้ที่รอดปลอดภัย บาดเจ็บเล็กน้อย ก็คงแยกย้ายกระจายกันไปตามเป้าหมาย ภูมิพื้นฐานวิถีแห่งตน บ้างกลายเป็นทหารอาชีพในกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อสถิตสถาพร ศานติสุข สร้างความเป็นเอกภาพ ความเป็นปึกแผ่นในแผ่นดิน ร่วมรบทัพจับศึกในการขจัดความแปลกแยกแตกย่อยออกเป็นกลุ่มก๊กกำราบปราบปรามผู้ตั้งตนเป็นใหญ่เป็นเจ้าชุมนุมแว่นแคว้นต่างๆ สะสางปัญหาประเทศราชที่กระด้างกระเดื่อง ร่วมกันสร้างประเทศสยามให้วัฒนาทรงพลานุภาพ บ้างรับราชการอยู่ที่เมืองธนบุรี บ้างไปปฏิบัติหน้าที่ต่างเมือง บ้างก็กลับสู่อ้อมกอดแห่งมาตุภูมิเพื่อรับราชการ ณ บ้านเกิดบ้าง ประกอบอาชีพตามความชอบความถนัดแห่งตนบ้าง อยู่กับครอบครัวเหี่ยวเรือนตามอัตภาพวิถีที่เคยเป็นอยู่ก่อนการเป็นทหารอาสาสมัครบ้าง

บ้างก็อาจสละเพศฆราวาส เข้าสู่หนทางธรรม เพื่อปรับทัศนคติจิตใจให้แจ่มแจ้งประจักษ์ในพระสัทธรรม หรือ เพื่ออุทิศแก่ผู้ถูกพรากชีวิต ถูกทำร้ายทำลายสังขาร ในระหว่างการสงคราม ให้สรรพกรรมที่กระทำไปในการรบราฆ่าฟัน จงเป็น “กรรมเหนือกรรม” กรรมที่ถือว่ามิใช่กรรม เป็นอภัยกฤต (กลางๆ ระหว่างกุศลกับอกุศล) ไร้วิบาก (ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วอันทำไว้แต่อดีต) อย่าผูกพยาบาทจองเวรไปถึงภพภูมิหน้า ฯลฯ

ส่วนบรรดาเรือที่นำมาใช้ในราชการกัชาตินั้น จากการยกทัพหลวงออกจากเมืองธนบุรี ไปปราบเมืองพุกไธมาศ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๔ วันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีเถาะ ตริศก จ.ศ. ๑๑๓๓ ยังปรากฏข้อความเกี่ยวกับกองทัพเรือว่า “เรือรบ ๒๐๐ ลำ เรือสำเภา ๑๐๐ ลำ” เรือสำเภาดังกล่าว จึงน่าจะเป็นเรือสำเภาที่เคยใช้ในการยกกองทัพเรือจากจันทบุรีไปฟื้นคืนเอกราชให้ประเทศสยาม เมื่อช่วงเดือนตุลาคม ถึงพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ เท่ากับแสดงว่า ยังคงใช้ราชการเรือสำเภาเหล่านั้นอยู่ต่อไป รวมทั้ง บุคลากรประจำเรือ ด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหล่าผู้ปฏิบัติการเดินเรือทั้งหลาย ครั้นภายหลัง หากเมื่อไม่มีความจำเป็นต้องใช้เรือสำเภา สำหรับราชการสงครามแล้ว ก็อาจจะคงยังทำงานอยู่ใน กองเรือสำเภาของหลวงเพื่อการพาณิชย์ อยู่ต่อไป ก็เป็นได้

วีรบุรุษนิรนามหลายพันท่านเหล่านั้น ย่อมใช้ชีวิต บั้นปลายด้วยความภาคภูมิใจในวีรกรรมอันอาภัพของ แต่ละท่าน ปลายปลื้มในกตัญญูตาธรรม การได้ทดแทน คุณแผ่นดินเกิด ทบแทนปฐพีที่ได้อยู่อาศัย ยามว่างอาจ เล่าเรื่องราวประสบการณ์ในกองทัพระหว่างการกอบกู้ เอกราชของประเทศ ให้ลูกหลานคนชั้นหลังได้รับฟัง หรือ ตริถึงการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า สมประโยชน์ที่ได้เกิด มาเป็นมนุษย์ในชาติหนึ่ง ๆ **ชีวิตที่ไม่เปล่าประโยชน์**

แม้บรรดาวีรบุรุษวีรชนไทยจำนวนมากมายหลาย พันท่านเหล่านั้น จะไม่มีชื่อเสียงส่วนตน ไม่ได้ปรากฏนาม จารจารึกอยู่ในพงศาวดารประวัติศาสตร์ ไม่ได้เป็นที่รู้จักชื่อ ไม่รู้จักนาม ความเป็นตัวตนของพวกเขาในหมู่เหล่า อนุชนผู้คนรุ่นหลัง อย่างกว้างขวาง แต่คุณธรรมแห่ง ความกตัญญูรู้คุณแผ่นดินเกิด ผืนปฐพีที่ได้อยู่อาศัย ความเป็นวีรบุรุษที่พวกเขาทั้งหลายเหล่านั้นได้ร่วมกัน ประกอบไว้ได้รวมพลังกันสร้างขึ้นไว้ย่อมเป็นคุณูปการอัน หาที่สุดมิได้ ชื่อเสียงกิตติคุณแห่งวีรกรรมย่อมก่อเกียรติ ระเบิดไกล หอมหวานทวนลม เป็นที่รู้จัก กล่าวขาน ชำมกาล เวลา ชำมยุคสมัย อย่างไรพันธุนาการแห่งโชตรวนของ กาล ย่อมเป็นที่แซ่ซ้อง ยกย่อง สรรเสริญ สดุดี ไปตราบนานแสนนาน

เชิงอรรถ ๑๐

๑. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ - ๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๖
๒. ซากเรือสำเภาบ้านเสม็ดงามสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช www.thailandband.com/istory/views_story.php?ID_NAME=656&id=67&id..
๓. เรือสำเภาจีน - History China In Thailand chinastuden. weebly.com/36483619363936293626363536483616363435923637360..
๔. ประเภทของเรือต่อ - สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=39&chap=3&page=t39...
๕. สารคดีและท่องเที่ยวเกาะพังน. : กวี รั้งสิวารักษ์ หน้า ๔๕.
๖. ประชุมพงศาวดารภาค๖๕-๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๕๙
๗. อ้างแล้ว หน้า ๑๖๐
๘. เก็บความจาก <https://th.wikisource.org/wiki/นิราศเมืองแกลง>
๙. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ - ๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๖
๑๐. <https://th.wikisource.org/.../พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิว..>
๑๑. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ - ๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๖
๑๒. อ้างแล้ว หน้าเดียวกัน
๑๓. เก็บความจาก สารานุกรมกรุงธนบุรี - พระราชวังเดิม http://www.wangdermpalace.org/Knowledge_th.html
๑๔. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ - ๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๖
๑๕. อ้างแล้ว หน้า ๑๓
๑๖. การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. : นิธิ เอียวศรีวงศ์. หน้า ๑๔๑ - ๑๔๒
๑๗. THAIDFENSE-NEWS: กองเรือยกพลขึ้นบกและ ยุทธบริการ กองเรือยุทธการ <http://thaidefense-news.blogspot.com/2017/06/blog-post.html>

๑๑

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

เสร็จการทั้งปวงแล้ว พระเจ้าตากได้เสด็จเที่ยวดูความเสียหายในพระนครกรุงศรีอยุธยา ก็มีพระราชดำริว่าจะฟื้นฟูให้ตั้งเก่า และจะทรงครองแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาสืบไป

แต่แล้วคือนั้น พระองค์ทรงพระสุบินว่า กษัตริย์กรุงศรีอยุธยามาขับไล่ ไม่ให้อยู่ จึงตัดสินพระทัยที่จะลงมาสร้างกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแห่งใหม่

พระราชพงศาวดาร ฉบับหมอบรัดเลให้รายละเอียดว่า “ครั้งปลงพระศพแล้ว จึงเสด็จทรงช้างพระที่นั่งไปเที่ยวประพาสทอดพระเนตรทั่วพระนครและในพระราชวัง เห็นปราสาท และตำหนักใหญ่ๆน้อยๆที่ข้างหน้าข้างใน และอาวาสบ้าน เรือนทั้งปวงในกรุงนั้น เหลืองไหม้เสียบ้างยังตั้งอยู่บ้าง ก็ทรงพระสังเวช ดำริจะกระทำปฏิสังขรณ์ขึ้นให้ปรกติดีตั้งแต่ก่อน แล้วจะรวบรวมไพร่ฟ้าประชากร และสมณพราหมณาจารย์เข้ามาอยู่ในพระนครตามเดิม จะเสด็จเข้าตั้งตำราจระจรอาณาจักรสืบ กษัตริย์ครอบครองรักษาแผ่นดินต่อไป จะก่อกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ซึ่งถึงกาลประลัยไปแล้วนั้น ให้กลับคืนคงเป็นราชธานีตั้งเก่า

ก็เสด็จเข้าประทับแรม อยู่ ณ พระที่นั่งทรงปืนที่เสด็จออกบรรทมอยู่คืนหนึ่ง จึงทรงพระสุบินนิมิตว่า พระมหากษัตริย์แต่ก่อนมาขับไล่เสียมิให้อยู่ ครั้นรุ่งเช้าจึงตรัสเล่าพระสุบินให้ขุนนางทั้งปวงฟัง แล้วจึงดำรัสว่า

เราคิดสังเวชเห็นว่าบ้านเมืองจะร้างรกเป็นป่า จะมาช่วยปฏิสังขรณ์บำรุงขึ้นให้บริบูรณ์ดีตั้งเก่า เมื่อเจ้าของเดิมท่านยังหวงแหนอยู่แล้ว เราชวนกันไปสร้างเมืองธนบุรีอยู่เถิด

แล้วตรัสสั่งให้เลิกกองทัพกวาดต้อนราษฎร และสมณพราหมณาจารย์ทั้งปวงกับทั้งโบราณชาติตติยวงศ์ซึ่งเหลืออยู่นั้น ก็เสด็จกลับลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองธนบุรี และให้ไปเที่ยวสืบหาพวกพระญาติพระวงศ์ของพระองค์ ซึ่งพลัดพรากกันไป ไปได้มาจากเมืองลพบุรี รับลงมา ณ เมืองธนบุรี แล้วให้ปลูกสร้างพระราชวัง และพระตำหนักข้างหน้าข้างในใหญ่ๆน้อยๆทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์”

พระราชอาณาจักรกรุงธนบุรีก็ถูกสถาปนาขึ้น โดยมีศูนย์กลางแห่งพระราชอาณาจักรแห่งใหม่ ณ เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร ฟากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา

“๑๑ จึงแต่งฐานที่ตั้งให้สถิตสถาวรไป กัลปาวสานในธนบุรีเป็นเกล้า

๑๒ เมืองเก่าถูกระดัดด้วย พงพ่านผักไหม้หัน กองกอบอศุภสรรพ ครั้นพระมาสถิตพื้น

๑๓ ภูมิสถานที่ตั้งให้ ฟ่างพิษณุกรรมชำนาญ ราชวังมุขพิฆาน เรือนรัตนซ้ายขวากว้าง

๑๔ มีฉนวนขนานน้ำพ่วง เปนที่ลานสมรแล โรงทองพระลานแด โรงพระอาภรณ์อ้า

๑๕ โรงสรรพยุทธไว้ โรงอศุคเคนทรา โรงสุธรรมพิพากษา โรงพระโอสถแผ้ว

๑๖ พระคลังทวาศักถ้วน สมบัติเหมือบมามี ศาลามาตยมนตรี ทิมกระท่อมพลล่อม

๑๗ ป้อมค่ายคูเขื่อนขึ้น ในนอกวังเวียงสถาน หอรบวิชัยชาญ สบสรรพอาวุธไว้

๑๘ ดูดุจเธอเทพแท้ ฤทธิวิษณุกรรมผลิต ถ่อมถวายมอสิทธิ เลอวิไลยงามล้ำ

(สภาพก่อนและหลังการตั้งกรุงธนบุรี จาก โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของ นายสวน มหาเดเล็ก)°

ภูมิไชย ทราบเท้า ธรณิศ ตรีสร้างเวียงสถานฯ

รนามวัน แหกขึ้น เนียรชีพ กลับแผ้วผ่องไสว ฯ

ไชยสถาน เชกสร้าง มูลเกิด มีนา เพียบพื้นภูวดล ฯ

ชนัดแพ ล่อฟ้า ดูถ่างน พระเอย รำรื้อฤทธิถึง ฯ

ศาสตรา เพรศแพ้ว คติราช ฎรแฮ โรคให้มลายหาย ฯ

โกศิ มากพร้อม เตรียมเฟ่า รอบรั้วรวังใน ฯ

ปรากฏการ ท่านไท้ เรียงรอบ ผดับเบื่องบทศรี ฯ

นฤมิต จากฟ้า ทรงเดช เลิศล้ำบุญสนอง”

เอกสารชั้นหลังที่วิเคราะห์เอกสารร่วมสมัยกล่าวถึงการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ว่า**ทรงประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกในวันจันทร์ที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ วันขึ้น ๘ ค่ำเดือนยี่ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙**

โดยการประกอบพระราชพิธีนี้ คงเป็นแบบที่ “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” กล่าวทำนองว่า ได้ทรงทำพระราชพิธีปราบดาภิเษกอันเป็นพระราชพิธีสำคัญในการเมืองไทยขณะนั้น พระราชพิธีที่ทรงทำขึ้นครั้งนี้คงเป็นอย่างย่อเพราะคงหาพราหมณ์และผู้คนพร้อมในการประกอบพิธีได้ยาก แต่พิธีกรรมอย่างย่อนี้ก็ได้อบรมเอาหัวใจสำคัญของพิธีไว้บริบูรณ์ (คือ) การประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ (แทนสำหรับเทพดิหรือพระราชอาประทับ ถือว่าเป็นมงคล) อันเป็นส่วนสำคัญอีกอย่างหนึ่งของการพระราชพิธี^๒

ภายหลังจากการประกอบพระราชพิธีเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว ในอีกหนึ่งปีต่อมา (สันนิษฐานโดยประมาณ) หลังจากการรังสรรค์สิ่งก่อสร้างต่างๆ สำเร็จลุล่วง ได้มีการสมโภช มิงงานเฉลิมฉลองพระนครเป็นเวลา ๓ วัน ในงานมีการแสดง การละเล่นมากมาย แต่งานนี้สำหรับบางท่านหรือผู้อยู่ห่างไกล ที่อาจเข้าใจไปว่าเป็นการประกอบพระราชพิธีเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ก็คงพอมี โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของ นายสวนมหาตเล็ก ได้กล่าวถึงการยกพลมาตั้งและสร้างเมืองใหม่กับจำนวนวันจัดงานสมโภชพระนคร ความบางตอนว่า

“๑ พระยลพลหนักหนั้น พสุธา
 ขยายยันนครามา ใหม่สร้าง
 เทียมสรวงบุรีสถา พรทั่ว สถานเฮย
 มหุศพรบสิ่งสร้าง หลากเหล่านารฉลอง ฯ
 ๑ เสร็จการสมโภชให้ รางวัล
 ท่วนทุกคนครันครัน แต่ได้
 สามวันบริจาคนาน ทานทั่ว ชนนา
 สรรพสิ่งสรรค์ให้ ทัวแท้ไทยทาน ฯ”

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระราอาณาจักรของพระองค์แผ่ขยายขอบเขตอำนาจออกไปอย่างกว้างขวางกว่าหลายรัชสมัยในยุคก่อนหน้าพระองค์ พระราชอาณาจักรกรุงธนบุรี “สามารถขยายอำนาจไปครอบงำประเทศราชที่รัฐบาลของราชอาณาจักรอยุธยาในสมัยปลายอยุธยาไม่เคยสามารถทำได้ คือ มีอำนาจที่ค่อนข้างเด็ดขาดอยู่ในกัมพูชาเกือบหนึ่งทศวรรษอย่างต่อเนื่องกัน

มีอำนาจในหัวเมืองล้านนาซึ่งไม่เคยเป็นของอยุธยา มากกว่าศตวรรษแล้ว มีอำนาจในหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ อันเป็นดินแดนที่กรุงศรีอยุธยาไม่เคยสถาปนาอำนาจที่แท้จริงของตนขึ้น” (เก็บความจาก “การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” หน้า ๕๑๘)

อีกทั้ง ความบางบทในโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของ นายสวน มหาตเล็ก ซึ่งประพันธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ที่กล่าวถึง อาณาเขตกอบด้วย ๑๐๐ เมือง ซึ่งทรงตั้งอำมาตย์ไปครอง กับ เมืองไทรบุรี ปัตตานี กรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้าง ที่ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองต่อกรุงธนบุรี และความเป็นพระราชอาที่ได้รับการสยบนอบน้อมทั่ว ๘ ทิศ ก็แสดงถึงการขยายอำนาจดังกล่าวในบางส่วนด้วย ดังความว่า

“๑ ประมวณัคเรศแคว้น อยุธยา
 หนฝ่ายใต้เหนือมา ท่วนทั้ง
 ร้อยบุรีสถา พรทั่ว สถานเฮ
 พระมอบมาตย์ไปตั้ง แต่งไว้เปนเฉลิม ฯ
 ๑ นานาประเทศขึ้น ยังหลาย
 เปนที่ทูลทางถวาย ดอกไม้
 ธิรญรัตนทองพราย สรรพส่ง มานา
 ทั้งพระยาโทรไซร์ มอบเกล้าสดุดี ฯ
 ๑ ตานีนัคเรศเจ้า นครา
 ส่งสุวรรณบุษปมา กราบเกล้า
 น้อมถวายปิ่นอยุธยา ภูวนารถ
 กลักรักภักดีเจ้า สู่เจียมบทมูล ฯ
 ๑ กรุงศรีสัตนาคนเจ้า กรุงกษัตริย์
 ทรงพระสุพรรณบัตร บอกร้อน
 น้อมถวายบุษปรัต นมาศ มานา
 มาพียงบารมีดื้อน ตัดร้ายรอนเชิญ ฯ
 ๑ ท้าวทวนัคเรศน้อม พนมกร
 ทรงสุวรรณมัลย์จร จรดเกล้า
 มาถวายบทบวร วรรณราช
 ถ้วนอัษฎาทิศเข้า นอบน้อมสดุดี ฯ”

พระราชมารดา

เอกสารบางแห่งกล่าวทำนองว่า ขณะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรวบรวมกำลังพลอยู่ ณ เมืองจันทบูร มีการนำเสด็จพระราชมารดา ไปทรงร่วมอยู่พำนักด้วย

แต่ไม่พบว่า พระราชพงศาวดารฉบับใด ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ มีแต่กล่าวทำนองว่า “แต่งให้ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมเมืองลพบุรีสำเร็จแล้ว จึงให้รับบูรณชาติยะวงศาซึ่งได้ความลำบาก กับทั้งพระบรมวงศ์ลงมาทะนุบำรุงไว้ ณ เมืองธนบุรี”^๓

และ “ให้ไปเที่ยวสืบหาพวกพระญาติพระวงศ์ของพระองค์ ซึ่งพลัดพรากกันไป ไปได้มาจากเมืองลพบุรีรับลงมา ณ เมืองธนบุรี แล้วให้ปลูกสร้างพระราชวัง และพระตำหนักข้างหน้าข้างในใหญ่น้อยทั้งปวงสำเร็จบริบูรณ์”^๔

พระบรมวงศ์พระญาติพระวงศ์ของพระองค์ ดังกล่าว ย่อมต้องหมายรวมถึงพระราชมารดาด้วย

ส่วนฉบับหมอบรัดเล กล่าวอีกตอนหนึ่งว่า “นายสุดจินตามหาดเล็กนั้น หนีออกไปสำนักอยู่ ณ เมืองชลบุรี ครั้นรู้ข่าวว่าเจ้าตากออกไปตั้งอยู่ ณ เมืองจันทบุรี จึงพาพรรคพวกบ่าวไพร่เดินบกออกไปเข้าพึ่งอยู่ด้วยเจ้าตาก เจ้าตากก็รับไว้ชุบเลี้ยงตั้งเป็น พระมหามนตรี เพราะรู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อนกรุงยังไม่เสียนั้น” ก็ไม่ได้กล่าวถึงการนำเสด็จพระราชมารดาไปเมืองจันทบูรด้วย แต่ประการใด

จึงน่าจะเป็นเรื่องทำนอง “เจ้าจะเจ้” หลังอาหารเย็น ในยุคไม่มีวิทยุ โทรทัศน์ หรือ ในวันไม่มีมหรสพให้หย่อนอารมณ์ เท่านั้น

พระปรมาภิไธย

หลังจากเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว พงศาวดารบางฉบับระบุว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระปรมาภิไธยว่า **สมเด็จพระบรมราชาที่ ๔**

พระนาม “**สมเด็จพระบรมราชา**” มีปรากฏในสมัยอยุธยาอยู่ก่อนแล้ว ๓ พระองค์ กล่าวคือ “**สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑**” คือ พระเจ้าทรงธรรม “**สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒**” คือ พระเชษฐาธิราช และ “**สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓**” คือ พระเจ้าเอกทัศ

แต่เอกสารที่ไม่ค่อยตามข้อมูลนี้ กล่าวทำนองว่า ในหนังสือแต่งตั้งเจ้านครฯ ซึ่งพบสำเนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ใช้พระนามว่า “**สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์**” (ใกล้เคียงกับพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ (ต่างที่เพิ่มคำว่า “ศรี” เข้ามา) ซึ่ง **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ดำรงพระนามเป็นพระองค์ที่ ๒)

โดยกล่าวถึงพระปรมาภิไธย สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์แบบเต็มพระนามว่า “**พระศรีสรรเพชร สมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชรามธิบดีบรมจักรพรรดิศร บวรราชบัณฑิตย หริหรินทร์ธาดาธิบดี ศรีสุวิบูลย์ คุณรุจิตรฤทธิราเมศวรบรมธรรมิกราชเดโชชัย พรหมเทพาติเทพตรีภูวนาธิเบศร์โลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎประเทศคตามหาพุทธังกูรบรมนาถบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร บวรทวารวดีศรีอยุธยามหาดิลกนพรัฐ ราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน**” (เอกสารบางแห่ง ใ้รายละเอียดของพระนามเต็มนี้ โดยมีข้อความที่แตกต่างกันเล็กน้อยในบางแห่ง)

พร้อมกับกล่าวถึงพระปรมาภิไธยที่ต่างกันไปในเอกสารอื่น ๆ ว่า “พระราชพงศาวดาร กรุงศรีสัตนาคนหุต เรียกว่า **สมเด็จพระเอกาทศรถ** . . . จดหมายเหตุกรุงธนบุรี ในสมุดไทยดำชื่อพระราชสาสน์ และศุภอักษรโต้ตอบกรุงธนบุรีและกรุงศรีสัตนาคนหุตจุลศักราช ๑๑๔๐ ใช้ **พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรบรมนาถบรมบพิตร และพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรุธธิศวรบรมนาถบรมบพิตร**

ตอนปลายรัชกาล พระรัตนมูณี ได้ถวายพระนามใหม่ว่า **สมเด็จพระสยามยอดโยคาวจร**

พระนามที่เรียกกันตามหนังสือประวัติศาสตร์ทั่วไป เรียกว่า “**สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี**” ประชาชนทั่วไปขนานนาม “**สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช**”

และเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘ รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้กำหนดพระนามตามมติคณะรัฐมนตรีว่า “**สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี**”

ต่อมา ในการเสวนามุมมองใหม่พระเจ้าตากสิน ณ ห้องประชุม ๓๑๓ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวทำนองว่า ได้ปรากฏในเอกสารตั้งพระเจ้านครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๙ ว่า ทรงมีพระปรมาภิไธยว่า “**พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว**”

เกลิงวัลย์ราชสมบัติ

วันประกอบพระราชพิธีเสด็จขึ้นเกลิงวัลย์ราชสมบัติ ของ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นประเพณีชววินิจัยอีกประการหนึ่งในประวัติศาสตร์กรุงธนบุรี

พระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการเสด็จขึ้นครองราชย์อันเป็นสาระสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่พระราชพงศาวดารพึงบันทึกไว้ให้เห็นอย่างเด่นชัด โดยการนำเสนอประเพณีเรื่องนี้ในฉบับพันจันทนุมาศ หากอ่านแบบผ่าน ๆ ก็อาจทำให้เข้าใจได้ว่า เสมือนเป็นการลัดความจากช่วงเวลาหลังการยึดค่ายโพธิ์สามต้นได้เมื่อเดือน ๑๒ ปีขวด พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว ข้ามไปกล่าวถึงสภาพในปีถัดไป คือ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๑ หรือ จ.ศ. ๑๑๓๐ ที่พูดถึงการทรงหนายพระราชสมบัติ และสภาวะการขัดสนขาดแคลนอาหารเครื่องนุ่งห่มในยามนั้น แล้วต่อท้ายด้วยการทรงรับอาชานา **“พระปรมาภิเษกสมโพธิญาณ”** ความว่า

“จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวดสัมฤทธิศก ทอดพระเนตรเห็นอัญญิกเร็วพะคนทั้งปวงอันถึงพิบัติชีพตายด้วยทุพภิกขะโจระโรคะสมุกองอยู่ดุจหนึ่งภูเขา และเห็นประชาชนซึ่งลำบากอดอยากอาหาร มีรูปร่างดุจหนึ่งเปรต ปีศาจพึงเกลียด ทรงพระสังเวชประดุจมีพระทัยเหนียวหนายในราชสมบัติจะเสด็จไปเมืองจันทบุรีจึงสมณพราหมณาจารย์เสนาบดีประชาราษฎรชนกันกราบทูลอาชานาวิงวอน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระบรมหน่อพุทธางกูร ตรัสเห็นประโยชน์เป็นปัจจัยแก่พระปรมาภิเษกสมโพธิญาณนั้นก็รับอาชานา จึงเสด็จยับยั้งอยู่ ณ พระตำหนักเมืองธนบุรี

จำเดิมแต่นั้น ด้วยกำลังพระกรุณาพระราชอุตสาหะในสัตว์โลกและพระพุทธศาสนา มิเป็นอันที่จะบรรทมสงเสวยเป็นสุขด้วยพระราชอิริยาบถ ด้วยชติยวงศาสมณาจารย์ เสนาบดีอาณานิประชาราษฎรยาจกวงนิพคนโซอนาถาทั่วทุกเสมาณฑลเคลื่อนกล่นกันมารับพระราชทาน

มากกว่า ๑๐,๐๐๐ ฝ่าฝ ข้าราชการทหารพลเรือนไทยจีนนั้นรับพระราชทานข้าวสารเสมอคนละถัง กินคนละ ๒๐ วัน

ครั้งนั้นยังหาผู้จะทำนามิได้ อาหารกันดารข้าวสารสำเภายถึงละ ๓ บาทบ้าง ถึงละตำลึงหนึ่งบ้างถึงละ ๕ บาทบ้าง ยังทรงพระกรุณาด้วยปรีชาญาณอุตสาหะเลี้ยงสัตว์โลกทั้งปวง พระราชทานชีวิตให้คงคืนไว้ได้ และพระราชทานวัดถาลังกาภรณ์ เสื้อผ้าเงินตราจะนับประมาณมิได้จนทุกขพระทัยออกพระโอษฐ์ว่า บุคคลผู้ใดเป็นอาทิจคือ เทวดาบุคคลผู้มีฤทธิ์ มาประสิทธิ์มากกระทำให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ขึ้น ให้สัตว์โลกเป็นสุขได้ แม้นผู้นั้นจะปรารถนาพระพาทาแห่งเราข้างหนึ่งก็อาจตัดบริจาคนให้แกผู้นั้นได้ ความกรุณาเป็นความสัตย์ฉะนี้”

น่าสังเกตว่า หากในปี ๒๓๑๑ หรือปีก่อนหน้า คือ พ.ศ. ๒๓๑๐ สภาพกรุงธนบุรีเต็มไปด้วยซากศพโครงกระดูกของคนที่ตายด้วยทุพภิกขภัย โจรผู้ร้าย โรคภัยต่าง ๆ สุมกองเป็นพะเนิน ผู้คนอดอยากผอมโซดั่งผีเปรต ทั้งต้องแจกธัญญาหารให้แกคนเป็นหมื่น รวมทั้งพระราชทานทรัพย์เงินตราเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และข้าราชการทหารพลเรือนไทยจีน ก็ต้องถูกจำกัดการปันส่วนข้าวสารและเครื่องครัดจำนวนวันในการบริโภค แบบนั้น แล้วจะทรงมีเสเปียงเหลือเพียงพอสำหรับพยุโฮยาในการทำศึกปราบปรามผู้ตั้งตนเป็นใหญ่ ไม่สวมมิภักดี และจะทรงหาแหล่งสนับสนุนยุทปะัจจัยต่างๆ เพื่อใช้ในการรวบรวมแผ่นดินให้เป็นเอกภาพได้จากที่ใดกัน อีกทั้ง ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ หากมีสภาวะยาก อนาถาแห่งพลเมืองแบบนั้นแล้ว เหตุใดจึงยังทรงเลือกเมืองธนบุรี เป็นที่ตั้งพระราชธานีแห่งใหม่ อยู่อีก

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีของนายสวน มหาเล็ก ซึ่งเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ห่างเวลากันราวสามปี กลับมีบทที่กล่าวถึงเมืองธนบุรี ก่อนการตั้งกรุงพระรณนาถึงสภาพที่ต่างออกไปจากสภาวะตามที่กล่าวถึงในพงศาวดารเมื่อปี ๒๓๑๑ นั้น โดยเฉพาะเนื้อความที่ว่าพื้นที่เดิมเคลื่อนกล่นไปด้วยป่าไม้ ปารกฉ่ำแฉะ (เมืองเก่าถูระตะด้วยนามวัน) พงหญ้าพงผักแทรกกันขึ้นอยู่อย่างไม่เป็นระเบียบ (พงฟ่านผักโหมหันแหกขึ้น) มีก้อนมีกองซากสัตว์น้ำนานาที่ไม่งาม (กองกอบอศุภสรรพเนียรชีพ) แต่เมื่อมาพลิกพื้นตั้งเมืองแล้ว “กลับแผ้วผ่องใสว” ซึ่งไม่สอดคล้องกับเนื้อหาในพระราชพงศาวดารดังกล่าว

อันพาให้คิดเห็นไปได้ว่าข้อความในพระราชพงศาวดารข้างต้น จะเป็นข้อความที่แทรกเพิ่มเข้ามาซึ่งเขียนขึ้นภายหลังจากรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยเขียนในช่วงแรกๆ หลังการปลดแผ่นดินซึ่งท่านผู้เขียนอาจยังมีใยอาวรณ์ในพระกรุณาหลงเหลืออยู่บ้าง หรือไม่ หรือ อาจมีท่านผู้เชี่ยวชาญภาษามคร ซึ่งเป็นเปรียญธรรม น่าจะขึ้นเอก เข้ามาทำหน้าที่เขียนพระราชพงศาวดาร คนใหม่ เริ่มตั้งแต่เนื้อหาว่าด้วยการทรงรับอาราธนา **“พระปรมาภิเษกสมโพธิญาณ”** เป็นต้นไป จึงมีสำนวนโวหาร **มีการใช้อุปมา** แยกออกไปจากสาระเรื่องราวในตอนต้นกลายเป็นแบบผูกคำภาษามครอันมึมหามอลังการเป็นอันมาก อาทิ **“อัฐจิกเรวพะะ”** **“ศุภมงคลนิทานสกุณฤกษ์พระทัยพร้อมด้วยพพิพยันดรราชฤทธิ์”** **“มังสะรุธิระ”** **“ลุดักราช ๑๑๓๐... ไปมังพม่า... คุมพล... ๒,๐๐๐ เศษ** ตีลวงมัลล่อมค้ายเงินบางกุงเข้าไว้จะใกล้เสียอยู่แล้วครั้นทรงทราบในทันใดนั้น**มีพระราชหฤทัยประคุดได้พระลาภอันอุดมกว่าลาภทั้งปวง”** **“ยกพลนิกายโดยทางชลมารคด้วยอาการอันรวดเร็ว ดุจพระยายขวันราชหงส์อันนำหน้าสุวรรณหงส์ทั้งปวงไป”** เป็นต้น (คาดว่า น่าจะเป็นกรณีมีท่านผู้เขียนพระราชพงศาวดารคนใหม่)

ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเลย์แน่นอนอยู่แล้วที่จะกล่าวถึงปีและการเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติว่าเป็นปีถัดจากปีที่ยึดค่ายโพธิ์สามต้น หลังจากได้ยกมาตั้งที่กรุงธนบุรีแล้วโดยไม่มีรายละเอียดเรื่องวันเดือนเช่นกัน ว่า

“ลุดักราช ๑๑๓๐ ปีชวดลัมฤทธิศก จึงท้าวพระยาข้าราชการจีนไทยผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงก็ปรึกษาพร้อมกันอัญเชิญเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์ผ่านพิภพสิมาณกรุงธนบุรี ตั้งขึ้นเป็นราชธานีสืบไป”

“การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ที่พยายามเขียนถึงประวัติศาสตร์ที่เป็นประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า **“เมื่อได้เสด็จทรงประทับที่เมืองธนบุรีแล้ว ก็ได้ทรงทำพระราชพิธีปราบดาภิเษกอันเป็นพระราชพิธีสำคัญในการเมืองไทยขณะนั้น แม้ว่าพระราชพงศาวดารไม่ได้ระบุว่ามีการประกอบพิธีดังกล่าวในรัชกาลอย่างแน่ชัด แต่ก็ปรากฏในจดหมายเหตุโหรว่าเป็นวันอังคาร แรมสี่ค่ำ เดือนอ้าย ยังเป็น จ.ศ. ๑๑๒๙ คือหลังจากปราบชุมนุมมอญที่โพธิ์สามต้นไม่นานนักนั่นเอง”**

และกล่าวอีกตอนหนึ่ง ทำนองว่า จดหมายเหตุโหรยังบันทึกไว้ด้วยว่า มีแผ่นดินไหว (เป็นลัทธิพยานในบุญบารมีของพระองค์) ในวันนั้น ขณะนั้นพระชนมายุได้ ๓๔ พรรษา พระราชพิธีที่ทรงทำขึ้นครั้งนี้คงเป็นอย่างย่อ เพราะคงหาพราหมณ์และผู้คนพริ้วพร้อมในการประกอบพิธีได้ยาก จึงปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า ในวันเดียวกันนี้ได้ออกว่าราชการและตรัสประกาศด้วยเรื่องคดีต่าง ๆ อยู่ด้วย แต่พิธีกรรมอย่างย่อนี้ก็โดยรวมเอาหัวใจสำคัญของพิธีไว้บริบูรณ์ นายสวน มหาเดเล็ก กล่าวถึงการประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ อันเป็นส่วนสำคัญอีกอย่างหนึ่งของการพระราชพิธี

ทั้งได้เน้นย้ำว่า **“นับว่าพอถึงเดือนอ้ายของ พ.ศ. ๒๓๑๐ (จ.ศ. ๑๑๒๙) พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงประสบความสำเร็จในการทำให้สถานะพระมหากษัตริย์ของราชอาณาจักรอยุธยาของพระองค์เด่นชัดอย่างไม่เป็นที่สงสัย ผู้ที่ยังต้องการเห็นพระราชอาณาจักรอยุธยาฟื้นคืนชีพขึ้นมาใหม่ ไม่มีทางเลือกอื่นมากกว่าการเข้าร่วมกับพระองค์ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยึดพื้นที่ภาคกลางซึ่งเคยเป็นแหล่งการปกครองอันศักดิ์สิทธิ์ไว้ได้ ทรงทำพิธีราชาภิเษกอย่างถูกต้อง และตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารและหลักฐานอื่น ๆ ก็ได้ทรงบริจาคทานบำรุงพระศาสนาด้วยประการต่าง ๆ อีกมาก เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ของพระราชอาณาจักรถูกมุ่งหวังว่าจะต้องปฏิบัติทำให้สิทธิธรรมของพระองค์มั่นคงในทางทฤษฎี”** (หน้า ๑๔๓)

เกี่ยวกับวันประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหรนั้น เมื่อตรวจสอบกับปฏิทินใน www.myhora.com/ปฏิทิน ปรากฏว่า **วันแรม ๔ ค่ำ เดือนอ้ายยังเป็นจุลศักราช ๑๑๒๙ มิใช่ วันอังคาร แต่เป็นวันพฤหัสบดีตรงกับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ ปีกุน และแม้แต่ในปีถัดไป จุลศักราช ๑๑๓๐ วันแรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย ก็มีใช่ วันอังคาร แต่เป็นวันพุธที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ ปีชวด ส่วนวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ ก็ตรงกับวันจันทร์ขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่(๒) ปีกุน จุลศักราช ๑๑๒๙**

ถ้าจะหาแบบที่ลงรอยกันโดยสนิท มิได้เอาเลย ถ้าการนับปีในพระราชพงศาวดาร เป็นแบบที่วันขึ้นปีใหม่ คือ วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ก็จะได้วันสิ้นปีกุนหรือวันสุดท้ายแห่งจุลศักราช ๑๑๒๙ หรือ พ.ศ. ๒๓๑๐ ในวันศุกร์ที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ แรม ๑๕ ค่ำเดือน ๔ ปีกุน หลังจากการยึดค่ายโพธิ์สามต้นได้เมื่อวันศุกร์ที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว ๔ เดือนกว่า

หากทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ วันแรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีชวด หรือวันพุธที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ ก็จะไม่ห่างเวลาหลังจากปราบชุมนุมมอญที่โพธิ์สามต้น รวมกว่า ๑๓ เดือน ก็ดูจะมีใช้ “หลังจากปราบชุมนุมมอญที่โพธิ์สามต้นไม่นานนัก” แล้ว

แต่ถ้าจะเป็นแบบไม่นานหลังจากการปราบสุกี้พระนายกอง ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ดังความใน “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ก็ต้องเป็นวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ จุลศักราช ๑๑๖๙ ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่ ปีกุน ซึ่งเป็นเวลาภายหลังปราบสุกี้ พระนายกองเดือนกว่า ๆ แต่จะไม่ลงรอยกับจดหมายเหตุใดๆ

ถ้าประเด็นการเสด็จขึ้นครองราชย์นี้ จะต้องยึดจดหมายเหตุไหน เป็นสำคัญมันคงแต่เพียงประการเดียว

จดหมายเหตุไหน นั้น เป็นบันทึกที่ใครได้จดหมายเหตุไว้เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณ เมื่อนานวันเข้า ใครก็จะรวมบันทึกที่จดเหตุการณ์สำคัญไว้มาจดวันฤกษ์ยาม และเหตุการณ์ไว้เป็นสังเขปอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “ปุม” หรือ แยกออกเป็นจดหมายเหตุ เรียงลำดับตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยบอกวันกำกับไว้

ย่อมแน่นอนว่า ยุคนั้น ยังไม่มีปฏิทินแขวนอยู่ข้างฝาบ้านแบบยุคนี้ การจะทราบว่าเป็นวันอะไร วันข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ค่า อีกทั้ง ยังไม่มีวิทยุโทรทัศน์หรือสื่อต่าง ๆ ในการกระจายข่าวอย่างเที่ยงตรงอีกด้วย การจะได้รับทราบเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น ข้อมูลที่ได้มาจะถูกต้องตรงกับวันที่เกิดเหตุการณ์จริงหรือไม่ จึงล้วนแต่ขึ้นอยู่กับภาวะวิสัยของใครแต่ละท่าน

นับตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมา มีจดหมายเหตุใครอยู่หลายฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับก็มีเนื้อหาตรงกันบ้าง ชัดแย้งกันบ้าง อีกทั้ง จาก คำนำ ใน **จดหมายเหตุไทร ฉบับพระยาประมุขนรินทร์** ที่ว่า

“หนังสือจดหมายเหตุฉบับนี้ ที่เรียกว่า จดหมายเหตุฉบับพระยาประมุขนรินทร์ นั้น เพราะอำมาตย์เอกพระยาประมุขนรินทร์ (ผูก ฝัอลประการ) เจ้ากรมบาญชีแลเป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงศึกษาธิการ มีแก่ใจถวายต้นฉบับไว้ในหอพระสมุดฯ กับหนังสือเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่องด้วยกัน ว่าต้นฉบับจดหมายเหตุนี้ เดิมเป็นของพระอมรารักษ์ (เกิด) วัดบรมนิวาส ซึ่งเป็นผู้เอาใจใส่รวบรวมหนังสือต่าง ๆ แต่ในรัชกาลที่ ๔ พิจารณาดูหนังสือ

จดหมายเหตุฉบับนี้ เห็นว่าเป็นของรวบรวมเมื่อในรัชกาลที่ ๔ จะเปนพระอมรารักษ์ชิต รวบรวมเองถ้าผู้อื่นรวบรวมก็เปนได้ แต่ข้างตอนต้นคงรวบรวมจากจดหมายเหตุเก่า ๆ ที่ได้พบ มีปุมไทรเป็นต้น ที่ถูกต้องกับจดหมายเหตุในพระราชพงศาวดารก็มี ที่เคลื่อนคลาศก็มี”

เท่ากับชี้ให้เห็นสภาวะที่ว่า จดหมายเหตุใครก็อาจมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนในบางจุดบางประเด็นได้เช่นกัน และ จดหมายเหตุใคร ฉบับพระยาประมุขนรินทร์นั้น อาจจะมีนามเรียกขานในอีกชื่อหนึ่งได้ว่า **จดหมายเหตุไทร ฉบับพระอมรารักษ์ชิต (เกิด) วัดบรมนิวาส**

วัดบรมนิวาสเป็นวัดที่**พระวชิรญาณเถระ**โปรดให้เริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๗ การก่อสร้างยังดำเนินมาจนกระทั่งพระวชิรญาณเถระลาผนวชและขึ้นครองราชย์เป็น**พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔** ส่วนพระอมรารักษ์ชิต (เกิด อมโร) นั้น เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส ราชวรวิหาร รูปที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๒ และเป็น **“พระศิษย์หลวงเดิม”** องค์หนึ่งในจำนวน ๔๘ องค์ของพระวชิรญาณเถระ”

อนึ่ง สำหรับ ฉบับพันจันทนุมาศนั้นการระบุนวันเดือนปี ในช่วง จ.ศ. ๑๑๓๐ นี้ ก็ดูเขว ๆ ไปเช่นการกล่าวถึงเหตุการณ์ในวันก่อนหน้า “วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย” ที่ว่า

“ณ วัน ๓ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ ปีชวด สัมฤทธิศก เพลาย่าค่าแล้วท่มหนึ่งมีจันทรุปราคาตาย”

นอกจาก น่าฉงนที่ในคืนหลังจากวันคืนแรม ๑๕ ค่ำ คือ คืนขึ้นหนึ่งค่ำ เวลาหนึ่งท่ม สามารถเห็น “จันทรุปราคาตาย” ได้แล้ว ทั้งเมื่อเทียบวันกับปฏิทินฯ ก็ปรากฏว่า วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ ตรงกับ วันเสาร์ (๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑) มีใช้ วัน ๓ หรือวันอังคาร ตามที่ระบุในพงศาวดาร ก็ไม่ทราบว่ทำไมถึงออกอาการเขว ๆ ได้

สำหรับประเด็น “วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย” ที่เชื่อกันว่าเป็นวันประกอบพระราชพิธีเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ นั้น พระราชพงศาวดาร กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันนั้น คล้าย ๆ กัน กล่าวพอสังเขปคือ

พระราชพงศาวดาร ฉบับหมอบรัดเล มีเนื้อหาเกี่ยวกับคดีเงินแสงซื้อเอาทองพระพุทธรูปไปลงสำเภา และว่า “ในขณะนั้นบังเกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหว อยู่ช้านานประมาณสองโมงเศษ”

ส่วน ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวถึงเหตุการณ์ทำนองเดียวกันใน “วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย” (ปีชวด สัมฤทธิศก) ว่า

“ณ วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย เพลาโมงเศษเสด็จออกขุนนางตรัสประพาสเนื้อความเงินเลี้ยงซื้อทองพระพุทธรูปลงสำเภา พระราชสุจริตปรารถตั้งพระอุเบกษาพรหมวิหาร เพื่อจะทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์นั้น อัครจรรยแผ่นดินไหวเป็นช้านาน”^๙

เกี่ยวกับข้อความต่อท้ายจากการกล่าวถึง คดีซื้อทองพระพุทธรูป (น่าจะหมายถึง ทองสำริด ที่ถูกแยกส่วนออกมาจากองค์พระพุทธรูป) ซึ่งเป็นส่วนขยายความที่ว่า “พระราชสุจริตปรารถตั้งพระอุเบกษาพรหมวิหาร เพื่อจะทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์นั้น” น่าจะหมายความว่า การทรงวางพระองค์เป็นกลางในการพิจารณาคดีเพราะทรงปรารถนาที่จะทะนุบำรุงพระพุทธรูปและ (การทำมาค้าขายของ) ราษฎร จึงแล้วแต่คณะลูกขุนจะปรึกษาพิจารณาคดีกันไป

แต่ได้มี**เชิงอรรถ** ใน **ฉบับพันจันทนุมาศ** อธิบายขยายความให้เป็นที่เข้าใจเกี่ยวกับ “วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย” นี้ ว่า

“เป็นวันปราบดาภิเษก ตรงกับจดหมายเหตุไทรในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ และ จดหมายเหตุไทร ฉบับพระอมราริกรีขิต (เกิด) วัตบรมนิवास ยุติกับข้อความในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙ หน้า ๓๕ และข้อความในคำโคลงเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งนายสวน มหาดเล็ก ประพันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔”^{๑๐}

คำว่า ปราบดาภิเษก ในพจนานุกรมมีความหมายว่า พระราชพิธีขึ้นเสวยราชสมบัติ หรือ ได้ราชสมบัติสำหรับวันปราบดาภิเษกในเชิงอรรถนี้ คาดว่า คงหมายถึงวันประกอบพระราชพิธีขึ้นเสวยราชสมบัติเพราะการได้ราชสมบัตินั้น โดยปริยายน่าจะนับแต่วันยึดค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้นได้ กระมัง

จากเอกสารที่**เชิงอรรถ**อ้างถึง คือ **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙** นั้น ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙ นี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กับครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นได้อ่านเอกสารแล้ว มีการกล่าวถึงพระเจ้าตากอยู่หลายแห่ง แต่ไม่พบการกล่าวถึงวันเดือนปีที่ปราบดาภิเษกแต่อย่างใด

ส่วนที่ว่า “ยุติกับ...ข้อความในคำโคลงเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งนายสวน มหาดเล็ก ประพันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔” นั้น

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของ นายสวน มหาดเล็ก ระบุวันที่ประพันธ์ไว้ว่า “ภุมวารเดือนเก้าสิบขึ้นแถะปีฯ” ตรงกับวันอังคาร (หรือ ภุมวาร = วันอังคาร) ที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๑๔ (August 1771) วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนเก้า ปีเถาะตรีศก จุลศักราช ๑๑๓๓ ก่อนการเริ่มปราบเมืองพุทไธมาศ ในเดือน ๑๑ ปีเดียวกัน

บทความในแหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ (ที่ไม่สามารถสืบค้นนามผู้เขียนได้) ให้สาระเกี่ยวกับผู้ประพันธ์และโคลงนี้ว่า “นายสวน มหาดเล็ก เป็นข้าราชการสำนักผู้หนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี ไม่สามารถสืบทราบประวัติความเป็นมาได้ หากพิจารณาเนื้อเรื่องในงานวรรณกรรม “โคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี” แสดงว่าเป็นผู้รับราชการใกล้ชิดพระองค์มาตั้งแต่ก่อนสถาปนาพระนครและได้ทราบเหตุการณ์สำคัญอย่างละเอียดทราบพระจริยวัตรและเข้าใจพระอุปนิสัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอย่างดี ท่านผู้นี้ได้สร้างผลงานทางด้านวรรณกรรมอันล้ำค่าชิ้นหนึ่งไว้เป็นอนุสรณ์ คือ “โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี” ซึ่งได้ประพันธ์ไว้เป็น โคลงสี่สุภาพ ล้วนมีอยู่ทั้งหมดด้วยกัน ๘๕ บท ใจความของโคลงทุกบทแสดงว่าผู้แต่งประจักษ์ชัดในพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ และเปี่ยมล้นด้วยความจงรักภักดี

คำโคลงชุดนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นบทโคลงที่ไพเราะมากเรื่องหนึ่ง สมกับที่เป็นบทโคลงยอพระเกียรติแต่งสำหรับถวายพระเจ้าแผ่นดิน ประโยชน์จากการอ่านบทโคลงเรื่องนี้ นอกจากจะได้รับความเพลิดเพลิน ทางวรรณคดีแล้ว ยังได้ความรู้และสาระดีในทางประวัติศาสตร์ เป็นเอกสารที่ช่วยในการสอบสวนเรื่องราวความเป็นไปในสมัยกรุงธนบุรีตอนต้นได้เป็นอย่างดี”^{๑๑}

จากการอ่านโคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของ นายสวน มหาดเล็ก สามสี่เที่ยว ไม่พบข้อความที่ระบุถึงวันเดือนปีที่ปราบดาภิเษก ซึ่ง**เชิงอรรถ**กล่าวไว้ว่า “ยุติกับ... ข้อความในคำโคลงเฉลิมพระเกียรติ ซึ่ง นายสวน มหาดเล็ก ประพันธ์” แต่อย่างไร เช่นกัน มีแต่กล่าวถึงการสมโภช งานเฉลิมฉลอง ที่มีการแสดง การละเล่นมากมาย ดังเคยยกมาแสดงไว้แล้ว และความอีกบางบทว่า

“๑ จึงยกพยุหยาตราข้าม กันดาร ชเลนา
 จรจากจันทบูรสถาน ทำไ้
 สถิตธนนครินราญ อริราช
 หวังสาสนสมบูรณให้ เทพชร้องสดุดี ฯ
 ๑ ใครอาจาตามตั้ง ตัวผจญ ได้ฤา
 พ่ายพระกุศลพล ท้าวท้าว
 ปราบดาภิเษกบน ภัทรบิฐ บัวแฮ
 สมบัติสมบูรณด้าว แด่นฟ้ามาปาน ฯ”

ส่วนเอกสารที่เชิงอรรถอ้างถึงอีกสองเล่มคือ จดหมายเหตุโหร ฉบับพระอมรารักษ์ (เกิด) วัดบรมนิวาส และ จดหมายเหตุโหรในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ นั้น

ปรากฏข้อความใน **จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุลธรรักษ์ (หรือ โดย ปรีชาย ก็คือ จดหมายเหตุโหรที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า จดหมายเหตุโหร ฉบับพระอมรารักษ์ (เกิด) วัดบรมนิวาส)** ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๖๔ มีข้อความที่จดหมายเหตุไว้ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ (ที่ตัดคำอธิบายแทรก ออก) ว่า

“ปีเถาะ จ.ศ. ๑๑๓๓ พระยาตากได้เป็นเจ้าแผ่นดิน ยกทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช ได้สร้างเมืองทำกำแพง ขุดคลองนครบาล”

ข้อความดังกล่าว ไม่ได้ระบุถึงวันที่ครองราชย์อย่างเจาะจงชัดเจน อีกทั้ง การระบุปีที่ครองราชย์ ก็ยังคลาดเคลื่อนออกไปมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมอีก (คือเป็นใน จ.ศ. ๑๑๓๓ หรือ พ.ศ. ๒๓๑๔) แต่ให้นัยว่า **ครองราชย์ ก่อนแล้วสร้างเมือง ทำกำแพง** และการยกทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราชก็คลาดเคลื่อนกับปีที่ระบุในพระราชพงศาวดารที่ว่า เป็นปีฉลู จ.ศ. ๑๑๓๑ (พ.ศ. ๒๓๑๒) แต่จากลำดับเหตุการณ์ในจดหมายเหตุนี้ โดยละวางเรื่องปีที่ระบุไว้ก็มีลำดับ การครองราชย์ ก่อนไปตีเมืองนครศรีธรรมราช

ส่วน จดหมายเหตุโหร ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘** (พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๖๐) มีความตอนหนึ่ง (โดยปรับเฉพาะรูปแบบการระบุวันเดือนจากรูปแบบเดิมในต้นฉบับ) ว่า

“ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร แดกมาสู่โพธิสมภาร ณ วัน ๓ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑ เวลาเช้าโมง ๑ แผ่นดินไหว ปีนี้ เจ้าตากได้ราชสมบัติ อายุ ๓๔ ปี”

เมื่อพิจารณาจากข้อความแล้ว วันเดือนปีที่ระบุ (วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ หรือ พ.ศ. ๒๓๑๑) เสมือนจะเน้นเรื่องแผ่นดินไหว (หมายความว่า วันเดือนปีที่ได้ระบุไว้นั้นคือ วันเกิดแผ่นดินไหว) ส่วนการเสวยราชสมบัติ ดูจะเป็นการกล่าวแบบกว้าง ๆ เพียงว่า “ปีนี้” (จ.ศ. ๑๑๓๐) เท่านั้น (หมายความว่า โหรจดว่า (ใน) ปีนี้ เจ้าตากได้ราชสมบัติ โดยไม่ได้มีการระบุวันเดือนปีที่ได้ราชสมบัติเอาไว้ และวันเดือนปีที่ได้ระบุเอาไว้ในช่วงก่อนนั้น หมายถึงแต่เฉพาะวันที่เกิดแผ่นดินไหวเท่านั้น ไม่รวมถึงวันเดือนปีที่ได้ราชสมบัติ ด้วย)

ดังนั้น การตีความว่า **“วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย”** เป็นวันประกอบพระราชพิธีขึ้นเสวยราชสมบัติ จึงอาจไม่สอดคล้องกับเจตนาในการเขียนหรือจดหมายเหตุนี้ของโหร ก็เป็นไปได้

จากที่จดหมายเหตุโหรฉบับพระยาประมุลธรรักษ์ หรือ จดหมายเหตุโหร ฉบับพระอมรารักษ์ (เกิด) วัดบรมนิวาส ไม่ได้กล่าวถึง การเสด็จขึ้นครองราชย์ ไว้ในปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ อย่างสอดคล้องกับจดหมายเหตุโหรฉบับประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ แต่กลับไปจดว่า “ปีเถาะ จ.ศ. ๑๑๓๓ พระยาตากได้เป็นเจ้าแผ่นดิน” ซึ่งห่างเวลากันราว ๓ ปี ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการควรพิจารณาในการยึดถือข้อมูลจากจดหมายเหตุโหร แม้จะเป็นเอกสารร่วมสมัยแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ตาม

สำหรับเรื่องแผ่นดินไหวนั้น จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุลธรรักษ์หรือจดหมายเหตุโหร ฉบับพระอมรารักษ์ (เกิด) วัดบรมนิวาส จดไว้ (ตัดคำอธิบายแทรกออก) เช่นกัน ว่า

“ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ พระยาตากชุมพล ยกตีทัพบ้านดง เมืองระยอง เมืองชล

วัน ๓ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑ เพลาเช้าโมง ๑ แผ่นดินไหว ยกตีจันทบูร เมืองทุ่งใหญ่”

กล่าวเฉพาะแต่ประเด็นเรื่องแผ่นดินไหว (โดยละวางเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึง ไว้) จดหมายเหตุโหรฉบับนี้ กล่าวว่า เกิดแผ่นดินไหวเมื่อวันที่ ๓ (อังคาร) แรม ๓ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ หรือ พ.ศ. ๒๓๑๑

วัน ๓ เดือน ๑ ปีชวด ตรงกันกับ จดหมายเหตุโหร
ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ แต่กรณี วันข้างแรม ไม่
ตรงกัน คือ ฉบับนี้(ฉบับพระยาประมุขธรรักษ์)ระบุว่า วัน
แรม ๓ ค่ำ แต่ฉบับประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ กลับระบุว่า
เป็นวันแรม ๔ ค่ำ

นั่นคือ ตามจดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุข
ธรรักษ์ หรือ ฉบับพระอมรรักษ์ชิต (เกิด) วัดบรมนิวาส
เกิดแผ่นดินไหว เมื่อวันอังคารที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ.
๒๓๑๑ วันแรม ๓ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐

ส่วนหากจะเชื่อตามฉบับประชุมพงศาวดารภาคที่
๘ ก็ต้องพิจารณาเลือกเอาว่า จะยึดถือตามวันข้างแรม
หรือ ยึดถือวันตามเลข (หรือ วันตามชื่อดวงดาว) เพราะ
วันทั้งสองดังกล่าวในตัวของฉบับประชุมพงศาวดารภาค
ที่ ๘ เอง ไม่ลงรอย ไม่ถูกต้องไม่สอดคล้องกัน เนื่องจาก
ในความเป็นจริงของเดือน ๑ ปี พ.ศ. ๒๓๑๑ นั้น วันอังคาร
คือ แรม ๓ ค่ำ และแรม ๔ ค่ำ คือ วันพุธ แต่ฉบับประชุม
พงศาวดารภาคที่ ๘ กลับจดว่า วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ ซึ่ง
ไม่มีวันดังกล่าวในระบบปฏิทินของเดือน ๑ ปีนั้น

นอกจากความคลาดเคลื่อน ใน จดหมายเหตุโหร
ฉบับประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ ดังกล่าวแล้ว ซึ่งแสดงให้เห็น
ประจักษ์อย่างแน่ชัดแล้วว่า “วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือน
อ้าย” ที่บางท่านยึดถือว่าเป็นวันประกอบพระราชพิธีขึ้น
เสวยราชสมบัติ นั้น ไม่มีอยู่ในระบบปฏิทินปี พ.ศ. ๒๓๑๑
จะมีก็แต่วันพุธ แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีชวด หรือ วันพุธที่
๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ จ.ศ. ๑๑๓๐ กับ วันอังคารที่
๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑ วันแรม ๓ ค่ำ เดือนอ้าย (๑)
ปีชวด เท่านั้น แล้ว

ยังมีข้อให้สันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดเนื้อหาใน
จดหมายเหตุนี้ ที่ว่า “ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐... ปีนี้ เจ้าตากได้
ราชสมบัติ อายุ ๓๔ ปี” ได้ดีกว่า คงเนื่องจากมีกรณีแบบ
ที่จะสันนิษฐานต่อไปนี้เกิดขึ้น ท่านจึงได้ใช้ คำว่า “ปีนี้”
นำหน้าข้อความที่สืบเนื่องกัน ในจดหมายเหตุโหรฉบับนี้
กล่าวคือ

ภายหลังจากเมื่อท่านโหรจดเหตุแผ่นดินไหวไว้
แล้ว คงรำลึกขึ้นมาได้ทำนองว่า ก่อนการเกิดแผ่นดินไหวนี้
ได้เกิดมีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับในรั้วในวังอีกเรื่องหนึ่ง
ซึ่งได้ยินมาว่า เป็นงานฉลองการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์
ราชสมบัติ หรืออะไรประมาณนั้น แต่ท่านคงไม่มีข้อมูลที่
แน่นอนชัดเจนเกี่ยวกับวันเดือนที่มีเหตุการณ์สำคัญนั้น

ส่วนเรื่อง “อายุ” นั้น ย่อมเป็นประเด็นสนใจที่บรรดาโหร
ทั้งหลายพึงให้ความสำคัญและแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับตัว
บุคคลสำคัญในยุคของท่าน เกี่ยวกับประเด็นอายุหรือปี
เกิดกันอยู่ก่อนแล้ว จึงได้เติมข้อความต่อท้ายจากที่ได้จด
เหตุแผ่นดินไหว เพิ่มลงไปอีกว่า “ปีนี้ เจ้าตากได้
ราชสมบัติ อายุ ๓๔ ปี”

แต่ สำหรับประเด็นที่เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติ-
ศาสตร์ หรือ ในความเป็นจริง นั้น อาจมิได้เป็นเหตุการณ์
ตามความเข้าใจของท่านโหรผู้จดบันทึกหมายเหตุโหรนี้
ก็เป็นได้ โดยท่านโหรผู้จดหมายเหตุเหล่านี้ คงจะมีใช้โหรหลวง
หรือมิได้เป็นโหรผู้ที่ได้อยู่ใกล้ชิดเหตุการณ์มากนัก
เพราะเมื่อลองพิจารณาเนื้อหาในโคลงฯ ของนายสวน
มหาเดเล็ก อีกครั้ง จากสองบท ที่ว่า

“๑ พระยลพลหนักแน่น พสุธา	
ขยายยกนัครามา	ใหม่สร้าง
เทียมสรวงบุรีสภา	พรทั่ว สถานเฮย
มหรศพครบสิ่งส้าง	หลากเหล้งนารฉลอง ฯ...
๑ เสรีการสมโภชให้	รางวัล
ทวนทุกคนครันครัน	แต่ได้
สามวันบริจาคน	ทานทั่ว ชนนา
สรรพลึงสรรคให้	ทั่วแท้โยทาน

โคลงอีก ๘ บท ระหว่างสองบทนี้ ที่ไม่ได้นำมา
แสดงไว้ เป็นการพรรณนาถึงการละเล่นในงานฉลองดังกล่าว
ที่แสดงการประลองศาสตร์อาวุธ ขบวนทัพ ช้างศึก
ม้าศึก การใช้อาวุธต่าง ๆ บนหลังม้า ฝีมือการใช้สารพัด
อาวุธของทหาร การประลองหมัดมวย ทั้งมวยหญิงมวย
ชาย ฯ

จากใจความในโคลง เข้าใจว่า การมิงงานเฉลิม
ฉลองดังกล่าว ได้จัดขึ้นภายหลังจากสร้างเมืองใหม่ หรือ
สร้างสิ่งก่อสร้าง อาคารสำคัญๆ ของเมืองใหม่สำเร็จ
ลุล่วงแล้ว จึงจัดงานสมโภชพระนคร คล้ายประมาณกับ
แบบที่ภาษาชาวบ้านว่า “งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่” ซึ่งคง
เป็นการเฉลิมฉลองในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๓๑๑ หรือหลัง
จากนั้นเล็กน้อย

ส่วนพระราชพิธีเถลิงถวัลย์ราชสมบัตินั้น ได้
กระทำไปก่อนแล้ว เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ.
๒๓๑๐ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙ ตั้งแต่ช่วง
แรกแห่งการมาตั้งพระราชธานีแห่งใหม่ที่เมืองธนบุรีศรี
มหาสมุทรแล้ว หรือ แบบที่ว่า **ครองราชย์ ก่อน แล้วสร้างเมือง
ทำกำแพง** แล้วจึงมีการเฉลิมฉลองเมืองใหม่

อีกทั้ง การลำดับข้อความในจดหมายเหตุโหรฉบับประชุมพงษาวดารภาคที่ ๘ ที่ว่า “ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ เมืองพิษณุโลก เมืองพิจิตร แตกมาสู่โพธิสมภาร ณ วัน ๓ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑ เวลาเช้าโมง ๑ แผ่นดินไหว ปีนี้เจ้าตากได้ราชสมบัติ อายุ ๓๔ ปี” ที่ลำดับเหตุการณ์ว่าได้เมืองพิษณุโลก พิจิตร ก่อนเกิดแผ่นดินไหว ก็ให้สงสัยได้ว่า ได้ประกอบพระราชพิธีเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ก่อนการเกิดแผ่นดินไหว เพราะโหรใช้คำว่า **“แตกมาสู่โพธิสมภาร”**

และยังอาจมีนัยเรื่องลำดับเหตุการณ์ ที่ได้ทำการสร้างเมือง ภายหลังจากการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งประเทศสยาม อยู่ด้วยบ้างในเนื้อความของโคลงสองบท ที่ว่า

“๑” จึงยกพยุหยาตรข้าม	กันดาร ขเลนา
จรจากจันทบูรสถาน	ท่าไต้
สถิตธนนครินราญ	อริราช
หวังสาสนสมบูรณให้	เทพขรื่องสดุดี ฯ
๑” จึงแต่งฐานที่ตั้ง	ภูมไชย
ให้สถิตสถาวรไป	ตราบเท้า
กัลปาวสานใน	ธรณิศ
ธนบุรีนินท์เกล้า	ตรีสร้างเวียงสถาน ฯ”

จากการที่ฉบับพันจันทนุมาศระบุข้อความใน “วันอังคาร แรม ๔ ค่ำ เดือนอ้าย” โดยมีได้กล่าวถึงการประกอบพระราชพิธีเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ อย่างตรงประเด็นใด ๆ แม้แต่น้อย แต่กลับกล่าวถึง การพิจารณา คติการซื้อขายทองที่แยกส่วนออกมาจากองค์พระพุทธรูป และเหตุแผ่นดินไหว นั้น หากมีการประกอบพระราชพิธีเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ เกิดขึ้นในวันดังกล่าวจริงๆ ย่อมไม่น่าจะเป็นไปได้อย่างยิ่งที่พระราชพงศาวดารจะละเว้นการปฏิบัติหน้าที่หลักอันสำคัญ ของพระราชพงศาวดารเรื่องนี้ได้

ส่วนที่บางท่านสงสัยว่า อาจจะถูก “ชำระ” ออกไปหมดแล้ว ก็มิน่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะฉบับพันจันทนุมาศ ได้ให้นัยเรื่องการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติไว้แล้ว เพียงแต่ไม่ได้กล่าวถึงวันเดือนปีและรายละเอียดสังเขปของพระราชพิธีไว้ หรืออาจถูกลบรายละเอียดดังกล่าวออกไปในคราว “ชำระ” ดังความบางตอนที่เคยอ้างแล้วว่า

“จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวดสัมฤทธิศก...ทรงพระสังเวชประดุจมีพระทัยเหนื่อยหน่ายในราชสมบัติ จะเสด็จไปเมืองจันทบุรี จึงสมณพราหมณาจารย์เสนาบดีประหาราษฎรชวณกันกราบพูลอาราธนาวิงวอนสมเด็จพระ

พระพุทธเจ้าอยู่หัวพระบรมหน่อพุทธางกูรตรัสเห็นประโยชน์เป็นปัจจัยแก่พระปรมาภิเษกสมโพธิญาณนั้นก็รับอาราธนา จึงเสด็จยับยั้งอยู่ ณ พระตำหนักเมืองธนบุรี”

อนึ่ง จากที่ในฉบับพันจันทนุมาศ ได้ **ลำดับข้อความ** เรื่องการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ อยู่ถัดต่อไปจากข้อความซึ่งต่อเนื่องกับเหตุการณ์ในเดือน ๑๒ หลังการตีได้ค่ายโพธิ์สามต้น เรื่องการรับพระบรมวงศัลงมา หลังการเกลี้ยกล่อมเมืองลพบุรีแล้ว ทำให้มีประเด็นที่จะเป็นฐานสำคัญอีกอย่างหนึ่งในการวิเคราะหฺรณีนี ก็คือ

การเปลี่ยนปีศักราชในคราว “ชำระ” พระราชพงศาวดารเกี่ยวกับรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๓๓๘ นั้น ยังคงยึดถือคตินิยมเดิมที่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) เป็นวันขึ้นปีใหม่ อยู่หรือไม่ หรือได้ ใช้วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ เป็นวันขึ้นปีใหม่ แล้ว (แต่เอกสารบางแห่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าให้ถือตามจันทรคติ คือใช้วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ของทุกปีเป็นวันสิ้นปี)

ทั้งนี้ ก็เพราะ หากยังคงใช้วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) เป็นวันขึ้นปีใหม่อยู่ การเรียงลำดับข้อความในฉบับพันจันทนุมาศ ก็ไม่ได้กระโดดข้ามลัดความไปราว ๑๓ เดือน แล้วจึงกล่าวถึง การขึ้นครองราชย์ในตอนช่วงปลายปีของปีรุ่งขึ้น (ตั้งกรณี ขึ้นปีใหม่ในเดือน ๕) แต่ประการใด ทว่า เป็นการเรียงข้อความตามลำดับเวลาโดยปกติ คือ จากเดือน ๑๒ แล้วต่อไปเดือน ๑ เดือน ๒ เพียงแต่เดือน ๑ เป็นเดือนขึ้นปีใหม่ในยุคนิยมเดิมที่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) เป็นวันขึ้นปีใหม่ เมื่อเริ่มกล่าวถึงเรื่องการเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ที่เกิดขึ้นในเดือนยี่ (๒) แม้จะห่างเวลากับการตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้นได้แล้ว เพียงเดือนกว่า ๆ แต่เพราะเป็นเหตุการณ์ของปีใหม่ (ปีชวด) สำหรับคตินิยมการเปลี่ยนศักราชดังกล่าว จึงได้เอ่ยนำว่า **“จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวดสัมฤทธิศก”**

นั่นก็คือ หากในคราวชำระพงศาวดาร หรือในตอนเขียนข้อความในพงศาวดารของเนื้อหาตอนนี้ ยังคงใช้วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) เป็นวันขึ้นปีใหม่อยู่ วันจันทร์ที่ ๒๘ ธันวาคม วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่ ตามคตินิยมดังกล่าว ก็จะเป็น จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๑ มิใช่ จ.ศ. ๑๑๒๙ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ ตามคตินิยม วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ เป็นวันขึ้นปีใหม่

หมายความว่า วันที่มีผู้วิเคราะห์ว่า เป็นวันเถลิง
ถวัลย์ราชสมบัติ คือ วันจันทร์ที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐
นั้น ตามปฏิทินยุคปัจจุบัน และตามการขึ้นปีใหม่ ในวันขึ้น
๑ ค่ำ เดือน ๕ ก็คือ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๒๙ = พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่
ถ้าเป็น ตามคตินิยม วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย (๑) เป็นวัน
ขึ้นปีใหม่ ก็จะเป็น ปีชวด จุลศักราช ๑๑๓๐ = พ.ศ. ๒๓๑๑

ดังนั้น “นัย” แห่งการลำดับความตามเดือนที่
ปรากฏในฉบับพันจันทนุมาศ แม้อาจจะมีเจตนาปล่อยให้
“จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวด สัมฤทธิศก” ยังคงอยู่ โดยไม่
ปรับเปลี่ยน (ให้ต้องตามคตินิยม ขึ้นปีใหม่ในเดือน ๕) แต่ก็
ยากจะทำให้เชื่อว่า การประกอบพระราชพิธีเสด็จขึ้น
ครองราชย์ จะเกิดภายหลังเหตุการณ์รบที่**ตำบลเกษไชย
เมืองพิษณุโลก** ซึ่ง “ข้าศึกยิงปืนมาตั้งท่าฝนต้องพระชงฆ์
เบื้องซ้าย เลียบตัดผิวพระมั่งสะไป” อันเกิดขึ้นในราวช่วง
กลางปี จ.ศ. ๑๑๓๐ ปีชวดนั้น การลำดับความตามเดือนในฉบับ
พันจันทนุมาศจึงช่วยในการวินิจฉัยวันเดือนปีที่ประกอบ
พระราชพิธีเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติของสมเด็จพระ
เจ้ากรุงธนบุรีได้อย่างดี อีกอย่างหนึ่งด้วยว่า ต้องเกิด
ขึ้นก่อนการรบที่ตำบลเกษไชย เมืองพิษณุโลก เมื่อช่วง
กลางปี จ.ศ. ๑๑๓๐ ปีชวด (พ.ศ. ๒๓๑๑) และขอเรียนย้ำเพื่อ
มิให้สับสนว่า หากยุคนั้นยังคงใช้คตินิยมขึ้นปีใหม่ใน
เดือน ๑ เดือนธันวาคม ก็เป็นเดือนช่วงต้นปี

อย่างไรก็ดี สำหรับเนื้อหาต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ใน
ปัจจุบัน ซึ่งผ่านการชำระ หรือการเขียนใหม่หลายหนมา
แล้วนั้น คงถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นการเปลี่ยนศักราชใน
เดือน ๕ หหมดสิ้นแล้ว แต่เพราะเป็นการกระทำกับเอกสาร
เรื่องราวในอดีต จึงไม่ปรากฏร่องรอย “ช่องว่างกาลเวลา
ทางเอกสาร” อย่างเด่นชัด ฉะนั้นกรณีการเปลี่ยนวันขึ้น
ปีใหม่ของไทยในราวกลางทศวรรษ ๒๔๘๐ ถ้าจะมีอยู่บ้าง
ก็คงจะเพียง “นัย” ที่หลงเหลือรอดหูรอดตาอยู่แต่เพียง
เล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งไม่แน่ว่าจะมีอยู่และหาได้พบ อีกทั้ง
หากจะย้อนกลับไปหารากเดิมแห่งการขึ้นปีใหม่ดังกล่าวอีก
คงจะมีความยุ่งเหยิง สับสนเป็นอันมาก

เมื่อประมวลจากนัยแห่งเอกสารดังกล่าว
มาแล้ว ประกอบเข้ากับกาลวิถีแห่งพิธีสักการะพระมหากษัตริย์
ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และการยึดถือมาแต่ช้านานว่า
วันที่ ๒๔ ธันวาคม เป็นวันคล้ายวันปราบดาภิเษก
จึงย่อมไม่เป็นการคลาดเคลื่อนที่จะกล่าวตามแบบปฏิทิน ใน
“ปฏิทิน myhora” ว่า

วันเถลิงถวัลย์ราชสมบัติของสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี คือ วันจันทร์ที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๐
(December 1767) วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนยี่ (๒) ปีกุน
นพศก จ.ศ. ๑๑๒๙

เชิงอรรถ ๑๑

๑. หนังสือหายากอิเล็กทรอนิกส์ภาษาไทย(1507 รายการ)
(<http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/T-rarebooks1-Feb2017.pdf>) โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี
<http://library.car.chula.ac.th/record=b1813238>
๒. เก็บความจากการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. :
นิธิ เอียวศรีวงศ์. หน้า ๑๔๓
๓. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ – ๖๖, พระราชพงศาวดาร
กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๑๓
๔. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี - วิกีซอร์ซ <https://th.wikisource.org/wiki/>
๕. อ้างแล้ว หน้า ๑๓ – ๑๔
๖. หนังสือหายากอิเล็กทรอนิกส์ภาษาไทย(1507 รายการ)
- สำนักงานวิทย ...<http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/T-rarebooks3-Feb2017.pdf>
ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 8. (2460) <http://library.car.chula.ac.th/record=b1275474>
๗. เก็บความจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร>
๘. ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ – ๖๖, พระราชพงศาวดาร
กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). หน้า ๒๓
๙. อ้างแล้ว หน้า ๒๓ – ๒๔
๑๐. อ้างแล้ว หน้า ๒๓
๑๑. 45-สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช <http://3king.lib.kmutt.ac.th/KingTaksinCD/chapter13/page45.html>

พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ท้องเวียนใหญ่

๑๒

อนุสรณ์สถานในระยอง

ด้วยเมืองระยองเป็นสถานที่ตั้งกองทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นเวลานาน เดือนก่อนการกอบกู้กรุงศรีอยุธยา เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานสำหรับรำลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณอันยิ่งใหญ่ ซึ่งมีต่อแผ่นดินสยามที่ทรงเสี่ยงชีวิตยอมทรงลำบากตรากตรำรวบรวมกำลังพลต่อสู้เพื่อเอกราช อิศรภาพ และเอกภาพความเป็นปึกแผ่น สงบสุขร่มเย็นเป็นปกติศานติแก่พสกนิกรชาวสยาม ชาวระยองจึงสร้างอนุสรณ์สถานในศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้น ดังนี้

๑. พระบรมรูป

มูลเหตุในการสร้างพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นองค์แรกในประเทศไทยที่วัดลุ่ม (พระอารามหลวง) อำเภอเมืองระยอง สถานที่ประทับอย่างยาวนานในเมืองระยอง ขณะกำลังรวบรวมกำลังพลเพื่อกอบกู้กรุงศรีอยุธยา นั้น

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ เนื่องจากนางทองปาน ภรรยาของขุนวิทย์เวก (ฉัตร ภูสุวรรณ) นายไปรษณีย์โทรเลขจังหวัดระยอง ในขณะนั้น ได้เกิดเจ็บป่วยกระเสาะกระแสะอยู่เนือง ๆ แล้วคืนหนึ่งเกิดนิมิต ได้ฝันเห็นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าพระองค์ทรงปรารถนาว่า ทรงมีความเดือดร้อน ด้วยยังไม่มีที่ประทับให้นางทองปานสร้างศาลถวายให้พระองค์ได้ประทับด้วย

นางทองปานกับสามี จึงนำเรื่องความฝันมาปรึกษาหารือกับหลวงพ่อผลิ เจ้าอาวาสวัดลุ่ม ในขณะนั้น แล้วทั้งสามท่านก็เห็นพ้องกันว่า ต้องสร้างศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นที่วัดลุ่ม ใกล้ต้นสะตือใหญ่ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่ผูกช้างพระที่นั่ง และทรงขอบเสด็จมาประทับเพื่อพักผ่อนพระอริยาบถ เมื่อครั้งประทับอยู่ที่เมืองระยองและเพื่อเป็นการทำบุญสะเดาะเคราะห์ให้นางทองปานด้วย พร้อมกันนั้นได้หล่อพระบรมรูปจำลองขึ้น ๑ องค์ด้วยในลักษณะทรงประทับยืน ความสูงประมาณ ๗๐ เซนติเมตร

โดยก่อนจะอัญเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานบนศาลนั้น ได้มีการอัญเชิญออกแห่ไปรอบตัวเมืองระยอง เพื่อให้ชาวเมืองได้สักการะและชื่นชมพระบารมีโดยได้ประดับตกแต่งริ้วขบวนอย่างสวยงามเอิกเกริก มีโหร

เคลื่อนขบวนแห่ไปตามถนนสายต่าง ๆ ทุกสายในตลาดเมืองระยอง ขณะนั้น ซึ่งเป็นช่วงตรุษจีนพอดี

ต่อมา ได้กลายเป็นงานประเพณีประจำปี ที่จักมีการฉลองสมโภชศาลเจ้าตากสิน ในเทศกาลตรุษจีนทุกปีตลอดมาตราบปัจจุบัน

ศาลเจ้าตากหลังแรกที่สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ นั้น ลักษณะศาลเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ขนาดประมาณ สูง ๑ เมตร กว้าง ๓ เมตร และยาว ๕ เมตร

ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๓ พระวินัยการกวี เจ้าอาวาสวัดลุ่ม ในขณะนั้นเห็นว่า พระบรมรูปองค์เดิมมีขนาดเล็กไป จึงได้ดำเนินการให้หล่อพระบรมรูปขึ้นใหม่ด้วยโลหะผสม ขนาดเท่าพระองค์จริง ในลักษณะทรงประทับยืนดั้งเดิม แล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนศาลแทนองค์เดิมที่อัญเชิญไปประดิษฐานในพระอุโบสถ

ครั้น พ.ศ. ๒๕๐๓ ด้วยเห็นกันว่า ศาลเดิมมีขนาดเล็กคับแคบ ขาดความสง่างาม ไม่สมพระเกียรติที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงพระคุณูปการอันยิ่งใหญ่เหลือคณาแก่ประเทศชาติ และพระศาสนา จึงได้มีการสร้างหลังใหม่ขึ้นแทนที่

ศาลหลังใหม่ ลักษณะเป็นอาคารทรงจัตุรมุข ก่ออิฐถือปูน มีความสง่างาม กว้างใหญ่กว่าเดิมมาก สมกับที่เป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปจำลองขององค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของชาติไทย

แล้วภายหลังในสมัยพระโบราณพิทักษ์ เจ้าอาวาสวัดลุ่ม (พระอารามหลวง ชั้นตรี ชนิดสามัญ) ตำบลท่าประดู่ อำเภอเมืองระยอง รูปปัจจุบัน สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่ พระครูวิสุทธิสารโสภิต (หัตไทย วิสุทธิสาร) ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ศาลที่ประดิษฐานพระบรมรูปเป็นครั้งที่ ๓ ให้สวยงามอลังการขึ้นกว่าเดิม พร้อมกับได้มีการหล่อพระบรมรูปจำลองขึ้นใหม่อีกหนึ่งองค์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑ ในลักษณะทรงประทับนั่งบนบัลลังก์ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ณ วัดลุ่ม (พระอารามหลวง) นี้ เป็นสถานที่ซึ่งหน่วยงานราชการต่าง ๆ รวมทั้ง องค์กรเอกชน สมาคม ชมรมต่าง ๆ ฯลฯ ในจังหวัดระยอง ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ถวายราชสักการะ

พระบรมรูปฯ ในวันคล้ายวันปราบดาภิเษก เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี ในวันที่ ๒๘ ธันวาคม ของทุกปี

อนึ่ง ที่บริเวณด้านหน้าศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนี้ มีปืนใหญ่โบราณวางประดับไว้ด้วย ทำให้มักเข้าใจกันว่า เป็นปืนใหญ่ของกองทัพพระเจ้าตาก แต่โดยสภาพการณั้้น เมื่อเคลื่อนทัพไปเมืองจันทบูร ก็ต้องนำปืนใหญ่ที่(หาก)กองทัพมีอยู่เดิม(ก่อนมาถึงเมืองระยอง)ไปด้วย เพราะภารกิจนั้นยังมีไกลไปกว่าเมืองจันทบูรอีก (แต่คงยังไม่มี ตั้งเคยกล่าวแล้ว) ส่วนทางเมืองระยองเอง ต้องมีปืนใหญ่สำหรับเมืองอยู่แล้ว แม้ทางกองทัพกู้ชาติได้นำปืนใหญ่ของเมืองระยองบางส่วนไปยังเมืองจันทบูรบ้าง แต่คงไม่ได้นำไปด้วยทั้งหมด ต้องเหลือไว้ให้เมืองระยองบ้าง

ส่วนปืนใหญ่ ด้านข้าง พระบรมรูปสมเด็จพระปิยมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ที่หน้าสำนักงานเทศบาลนครระยอง ซึ่งมีลักษณะและขนาดใกล้เคียงกับปืนใหญ่ที่วัดลุ่มก็คงเป็นปืนใหญ่ของเมืองระยอง เช่นเดียวกัน แต่จะเป็นของยุคสมัยใดนั้น ต้องให้ผู้เชี่ยวชาญทำการตรวจสอบกันต่อไป ทว่าจากที่ขนาดปากกระบอกปืนใหญ่ด้านข้างพระบรมรูปสมเด็จพระปิยมหาราช มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓.๕ นิ้ว ลำกล้องยาวราว ๑.๒ เมตร จึงมีน่าจะเป็นปืนใหญ่ประเภทปืนจ่ารง ที่ปกติมีขนาดกระสุนประมาณ ๑ - ๒ นิ้ว

พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสิน
ในแต่ละยุคที่ประจำอยู่ที่ศาลพระเจ้าตากสิน ที่วัดลุ่ม

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่สร้างครั้งแรก

พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่ปั้นครั้งแรก

๒. ถนนตากสิน

ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ เมื่อมีการปรับปรุงซ่อมแซมเส้นทางสัญจร (ที่เดิม บางส่วนเป็นถนนท่าประดู่) ให้เป็นถนนลาดยาง จากถนนสุขุมวิท ช่วงสามแยกปากน้ำ ใกล้เทศบาลเมือง (หรือ ปากซอยนครระยอง ๖๔ ตามชื่อที่ปรากฏในแผนที่ฯ) ไปจรดสามแยกปากคลอง-กันปึก ถนน(สมุทรคงคา) ด้านซ้ายน้ำ ริมแม่น้ำระยอง ใกล้ปากน้ำระยอง ทำเทียบเรือประมง ได้ขนานนาม ชื่อถนนเส้นนี้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้รำลึกถึงพระวีรกรรมขององค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระคุณูปการอันใหญ่หลวงต่อปวงมหาประชาชาวไทยว่า **ถนนตากสิน** แต่ปัจจุบันเรียกกันว่า ถนนตากสินมหาราช

ริมถนนสายนี้เป็นที่ตั้งสถานที่สำคัญต่าง ๆ อาทิเช่น วนาคารอมสิน สาธารณะของ สำนักงานประปาระยอง วัดลุ่ม (พระอารามหลวง) สถานีตำรวจภูธรเมืองระยอง ศาลแรงงานระยอง ภาค ๒ ศาลจังหวัดระยอง โรงเรียนอนุบาลระยอง (ประถมศึกษา) สำนักงานเทศบาลนครระยอง คลินิกชุมชนอบอุ่น ไปรษณีย์ท่าประดู่ จวนผู้ว่าราชการจังหวัด(หลังเก่า) สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานที่ดินจังหวัด ที่ว่าการอำเภอเมือง โรงเรียนระยองวิทยาคม วิทยาลัยเทคนิคระยอง ฯลฯ เป็นต้น

บางส่วนของแนวที่เป็นถนนตากสินนี้ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ คราวสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสเมืองระยอง ได้ทรงใช้เส้นทางในการทรงระแทะเทียมโค (ระแทะ ยานชนิดลากขนาดเล็ก มี ๒ ล้อ ใช้วัวเทียม ตัวเรือนราบไม่ยกสูงอย่างเรือนเกวียน มีทั้งชนิดโถงและชนิดประกอบหลังคา) เสด็จไปตามทางเกวียน จากโรงทหาร (โรงทหารรักษาด่าน – ประภาคารทหารเรือในปัจจุบัน) ไปยังที่ว่าการทหารในเมืองระยอง (ฝั่งคลองหรือแม่น้ำระยอง ด้านทิศใต้ ละแวกสถานีตำรวจภูธรเมืองระยอง ในปัจจุบัน เอกสารสมัยรัชกาลที่ ๕ ให้ข้อมูลว่า ที่ทำการทหารแห่งนี้ มีทหารประจำอยู่กว่า ๔๐๐ นายเศษ) ระยะทาง ๔๖ เส้น (ประมาณ ๑ กิโลเมตรกว่า)

ถนนตากสินนี้ จึงเป็นถนนที่**สมเด็จพระมหาราชของประเทศไทยเคยเสด็จพระราชดำเนินถึงสองพระองค์** และเป็นพระมหาราชที่ทรง “คืนไทสุไทย” ทั้งสองพระองค์ กล่าวคือ พระองค์แรกทรง “คืนไทสุไทย” จากความเป็นอาณานิคมหรือเมืองขึ้นของพม่า ส่วนพระองค์ที่สอง

ทรง “คืนไทสุไทย” ด้วยการยกเลิกกฎหมายที่ยอมรับสถานะความเป็นทาสปลดปล่อยให้ประชาชนชาวไทยทุกคนล้วนเป็นไทเสมอเหมือนกันทั้งแผ่นดิน

๓. ตราสัญลักษณ์ ประจำเทศบาลนครระยอง

ใน ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ตามหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๗ เพื่ออนุรักษ์ตามพระราชบัญญัติดังกล่าว ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้ประกาศให้ท้องที่ตำบลท่าประดู่ อำเภอเมืองระยอง มีฐานะเป็น **“สุขาภิบาลเมืองระยอง”** (ตาม พระราชบัญญัตินี้ สุขาภิบาลมี ๒ ประเภท คือ สุขาภิบาลเมือง กับ สุขาภิบาลตำบล)

ครั้นปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้เกิดอัคคีภัยครั้งรุนแรงไหม้ตลาดอันเป็นย่านชุมชนในเขตสุขาภิบาลแทบทั้งหมด (บริเวณที่ปัจจุบันเรียกว่าตลาดไฟไหม้) เป็นเหตุให้ประชาชนต้องอดอยากยากเข็ญแทบสิ้นเนื้อประดาตัว ทางราชการจึงได้ระงับการใช้พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลไว้ชั่วคราว จนเมื่อประชาชนได้ก่อสร้างบ้านเรือนหนาแน่นขึ้นมากพอที่จัดการสุขาภิบาลเพื่อทะนุบำรุงความสุขของประชาชนสืบต่อไปได้อีก จึงได้ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลต่อไปใหม่

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ภายหลังการตราพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. ๒๔๗๖ ที่กำหนดให้มีการยกฐานะสุขาภิบาลขึ้นเป็นเทศบาลเพื่ออนุรักษ์ตามพระราชบัญญัติดังกล่าว จึงได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะท้องถิ่นอันเป็นสุขาภิบาลเมืองระยอง ขึ้นเป็น **“เทศบาลเมืองระยอง”** โดยถือเขตสุขาภิบาลเดิมเป็นเขตเทศบาล (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๕๖ หน้า ๑๓๑๘ วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๔)

มีการน้อมเกล้าถวายช้างพัง และยึดได้ช้างพัง อยู่ ๒ คราวด้วยกัน กล่าวคือ

ครั้งแรก เมื่อวันจันทร์ที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ขุนชำนาญไพรสณฑ์ กับ นายกองช้าง ถวายช้างพลาย ๕ ช้างพัง ๑ ช้าง เชื่อว่าถวายกันที่บ้านพรานนก (ตำบลโพสวาหาญ อำเภอกุทัย พระนครศรีอยุธยา)

ครั้งที่สอง ในวันอังคารที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ เมื่อยึดค่ายบ้านดง หรือ บางกง ได้ ก็ได้ช้างพลายและช้างพัง รวม ๓ ช้าง เชื่อว่า บ้านดง ปัจจุบันคือ บ้านบางกง ตำบลหนองสรวง อำเภอวิหารแดง สระบุรี

แล้วช้างพัง ช้างไหนที่เป็น ช้างพระที่นั่งพังศิริกฤษณ์ทนต์

ด้วยเหตุที่มีช้างเพศเมียที่ทรงได้รับการน้อมเกล้าถวายเมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ อยู่ช้างหนึ่งที่เป็นช้างของขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกองช้าง ซึ่งควรกล่าวได้ว่า ขุนชำนาญไพรสณฑ์และนายกองช้าง เป็นปราชญ์เรื่องช้าง หรือ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิเรื่องช้าง ระดับมือหนึ่งแห่งยุคสมัยนั้น จึงเป็นมูลปัจจัยให้วินิจฉัยได้ว่า

ช้าง(เผือก)ภูเขาเพศเมีย ตระกูลจันทน์ตหัตถิหรือช้างพระที่นั่งพังศิริกฤษณ์ทนต์ น่าจะเป็นช้างที่ได้รับการน้อมเกล้าถวายจากปราชญ์เรื่องช้างแห่งยุคสมัยนั้น คือ **ขุนชำนาญไพรสณฑ์ และนายกองช้าง** ณ บ้านพรานนก เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙

จากที่ จดหมายเหตุไทร พิมพ์ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๖๐) จดเหตุการณ์ใน ปีวอก จ.ศ. ๑๑๓๘ (หน้า ๘) ว่า “ณ วัน ๒ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ บ่าย ๔ โมง นางพระยาลัม” สอดคล้องกับที่ จดหมายเหตุไทรฉบับพระยาประมุขลธวัช ก็จดไว้เช่นกัน ต่างกันที่เวลาว่า “ปีวอก จ.ศ. ๑๑๓๘ วัน ๒ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ นางพญา (ช้างเผือก) ล้มขาดใจตาย เพล่าบ่าย ๕ โมง” จึงอาจเป็นได้ว่า “นางพระยาลัม” และ “นางพญา (ช้างเผือก) ล้ม” หมายถึง การล้มของช้างพังศิริกฤษณ์ทนต์ ซึ่งจัดเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างหนึ่ง ที่ทำให้มีการบันทึกในจดหมายเหตุไทรไว้ จึงดูน่าจะเป็นไปได้ว่า ช้างพังศิริกฤษณ์ทนต์ ช้างแก้ว ช้างทรงคู่พระบารมี ของ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ล้มเมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๓๑๙ วัน แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีวอก จ.ศ. ๑๑๓๘ เมื่อเพล่าบ่าย ๔ - ๕ โมง

๔. นามโรงเรียน

ในสมัย**พระศรีสมุทโภาค (อ๋ม ยมจินดา)** เป็นผู้ว่าราชการเมืองระยอง ได้อำนวยการให้สร้างเรือนจำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ปีเดียวกันกับการตราพระราชบัญญัติลักษณะเรือนจำ ร.ศ. ๑๒๐ เรือนจำหลังแรกในเมืองระยองนั้น ตั้งอยู่ทางด้านหลัง ศาลว่าการเมืองระยอง ห่างกันประมาณ ๔๐ เมตร

สถานที่ตั้งศาลว่าการเมืองระยอง ในยุคนั้นอยู่ในแถบบริเวณโรงเรียนอนุบาลระยอง (ระดับก่อนประถมศึกษา) และบริเวณรายรอบในปัจจุบัน

เรือนจำที่**พระศรีสมุทโภาค (อ๋ม)** ให้จัดสร้างขึ้นซึ่งตั้งอยู่ทางด้านหลัง ศาลว่าการเมืองระยอง ห่างกันประมาณ ๔๐ เมตร จึงอยู่ในแถบบริเวณบ้านพักอัยการและบริเวณรายรอบในปัจจุบัน

ต่อมา เมื่อราว พ.ศ. ๒๕๑๑ หรืออาจก่อนหรือหลังเล็กน้อย ได้ย้ายไปทำการ ณ เรือนจำที่สร้างใหม่ ในที่แห่งใหม่ ณ ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองระยอง ในแถบบริเวณที่ภายหลังเรียกกันว่า ถนนเรือนจำ - เรือนจำชอย ๓ โกลที่ที่ตั้งวิทยาลัยเทคโนโลยีระยองบริหารธุรกิจ (โรงเรียนระยองพาณิชยการเดิม)

ครั้นต่อมา เมื่อเรือนจำกลางระยอง ณ ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองระยอง ดังกล่าว ได้ย้ายที่ตั้งอีกหน เพื่อออกไปตั้งบริเวณนอกเมือง ในเขตหมู่ที่ ๙ ตำบลหนองละลอก อำเภอบ้านค่าย ระยองริมถนนสาย ๓๑๙๑ ณ บริเวณเรือนจำกลางจังหวัดระยองในปัจจุบัน ที่ชาวบ้านมักเรียกกันว่า เรือนจำเขาไม้แก้ว

ด้วยวิสัยทัศน์อันกว้างไกล กอปรด้วย เจตจำนงในการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพประชากร และเพื่อทุเลาปัญหาสถานศึกษาไม่เพียงพอแก่การรองรับผู้เรียนในจังหวัดระยอง **นายปิยะ ปิตุเตชะ** นายกองค้การบริหารส่วนจังหวัดระยอง จึงได้เสนอสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง ให้ดำเนินการจัดตั้งสถานศึกษาในสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง ขึ้นในบริเวณที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งเรือนจำเก่า ณ ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมืองระยอง อันเป็นกรรมสิทธิ์ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง

สภามงคลการบริหารส่วนจังหวัดระยองได้มีมติเห็นชอบให้ดำเนินการจัดตั้งฯ เมื่อคราวประชุมสมัยสามัญสมัยที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยใช้ชื่อสถานศึกษาแห่งนี้ว่า **โรงเรียนมัธยมตากสินระยอง** เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระผู้ทรงกอบกู้เอกราชของชาวไทย และเป็นที่เคารพสักการะของมวลมหาประชาชนชาวไทยและชาวจังหวัดระยอง

โรงเรียนมัธยมตากสินระยอง (ใช้อักษรย่อ ต.ส.ร.) จัดการศึกษาในระดับช่วงชั้นที่ ๓ - ๔ (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ - ๖) ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ และเปิดทำการสอนวันแรกเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ในระดับช่วงชั้นที่ ๓ (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑) ต่อมาในปีการศึกษา ๒๕๕๖ ได้เปิดสอนระดับช่วงชั้นที่ ๔ (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔)

สถานศึกษาที่เป็นหนึ่งในอนุสรณ์สถานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในจังหวัดระยองแห่งนี้ จักพัฒนาศักยภาพบุคลากร เยาวพลเมืองไทยให้มีจิตสาธารณะ กตัญญู รู้เวลา ทำหน้าที่ มีสัจจะ ละอบายมุข ตั้งคำขวัญของโรงเรียน

๑๓

พระราชสมัญญานาม

“สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”

พระราชสมัญญานาม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

หลังจากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีราว สองร้อยปีเมื่อชาวจันทบุรีขออนุญาตสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ที่ทุ่งนาเซย อำเภอเมือง จันทบุรี

ในเดือนกันยายน ๒๕๒๔ กรมศิลปากรได้นำแผ่นศิลาจารึกเตรียมติดที่แท่นฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ฯ โดยใช้พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี” ตามแบบที่รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เคยมีมติให้ใช้อันไม่สอดคล้องกับที่ชาวจันทบุรีประสงค์จะให้ชานพระนามว่า **“สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”** ตามแบบที่มวลมหาประชาชนชาวไทยโดยทั่วไปเอ่ยถึงพระนามของพระองค์อย่างไม่เป็นทางการกันมาโดยตลอด

ชาวจันทบุรีจึงคัดค้าน ไม่ยอมให้นำศิลาจารึกขึ้นติดที่แท่นฐานและขอให้ทำหนังสือคัดค้านไปยังกรมศิลปากร

นายวิจิต คุชชะวิริยะ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดจันทบุรี (ในขณะนั้น) จึงได้ทำหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี (พลเอก เปรม ติณสูลานนท์) รายงานปัญหาดังกล่าว

ในที่สุด คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ **๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔** ลงมติให้ใช้พระราชสมัญญานามเป็นทางการว่า **“สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”**

พระราชสมัญญานาม **สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** ในการเรียกขาน จึงสอดคล้องต้องกันทั้งในหมู่มวลมหาประชาชนชาวไทยและภาษาราชการ นับแต่บัดนั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙

ทรงทำพิธีเปิดอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ที่ทุ่งนาเซย จังหวัดจันทบุรี

สรรพสิ่งในโลกกามาจร โลกที่เต็มไปด้วยผู้ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภพ ไบนี้ ล้วนอยู่ภายใต้กฎ**ไตรลักษณ์** ลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป ๓ ประการ อนิจจัง ความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ **ทุกขัง** ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ **อนัตตา** ความมิใช่ตัวตนที่แท้จริง

ปัจเจกบุคคลในโลกล้วนแต่มีวงจรแห่งการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่สอดคล้องเกี่ยววัตรปฏิบัติสัมพันธ์อยู่กับวงจรแห่งปัจเจกบุคคลอื่นๆ ก่อให้เกิดเป็นสังคม และธรรมชาติแห่งสังคมนั้น ล้วนมีการเมือง เรื่องของอำนาจและผลประโยชน์เป็นพลวัต แรงขับเคลื่อน

เมื่อเป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ จึงเกิดการแย่งชิง คว่ำดีฉวยเด่น ต่อสู้แข่งขันกันเพื่อเสพเสวย “ผลการเมือง” ผลแห่งการต่อสู้เพื่อการนั้นมักขึ้นอยู่กับความแข็งแกร่ง ทรงพลังด้านต่างๆ รวมทั้ง เล่ห์เพทุบาย เหลี่ยมคม และชั้นเชิง เป็นสำคัญ

ผู้ชนะได้เป็นใหญ่ ผู้ชนะนอกจากอิมเอมมั่งคั่ง พรั่งพร้อมซึ่งสรรเสริญจาก “ผลการเมือง” แล้ว ยังเป็นผู้กำหนดสาระ เป็นผู้เขียนประวัติศาสตร์ อีกด้วย

วิถีและนิยามแห่งกิจกรรมการเมืองจึงขึ้นอยู่กับอำนาจและผลประโยชน์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ วันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๕ ปีชาล [ฉบับพันจันทนุมาศ ว่า ให้ปฏิวรรตออกประหารเสีย {จดหมายเหตุโทรว่า ปีฉลู จ.ศ. ๑๑๔๓ ณ วัน ๑ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔ (วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๔) ขุนหลวงบวรวัดแจ้ง} ...ก็นำเอาพระเจ้าแผ่นดินและพวกโจทก์ทั้งปวงนั้นไปสำเร็จ ณ ป้อมท้ายเมือง แต่จดหมายเหตุโทรฯ ว่า ปีชาล จ.ศ. ๑๑๔๔ วัน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ (วันพุธที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕) เจ้าตากดับชั้นธรรมาวุ ๔๘ ปีกับ ๑๕ วัน]

แม้พระองค์เสด็จสวรรคตแล้วแต่เสมือนพระองค์ยังมีได้สวรรคต ดังยังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ แม้พระวรกายพระรูปชั้นธรรมาวุได้ทรงกลับกลายเป็นพระอมตะมหาราชพระมหากษัตริย์ผู้ทรงไม่มีวันสวรรคตยังคงทรงเป็น **สมเด็จพระอัครมหาราชผู้ทรงสถิตในหัวใจไทยทั้งชาติ** ซึ่งทรงเป็นที่นิยมนับถือบูชาแห่งมวลมหาประชาชนชาวไทยไปตราบนิรันดร์

น้ำตาของวีรบุรุษ

น้ำตาของวีรบุรุษ ได้แต่หลั่งออกมาภายในใจเท่านั้น
เกียรติยศ และ วีรกรรม ยังแช่ซึ้งอยู่เนืองนาน
สลัด ความโศก และ ความสุข
ออกจากการแบ่งแยก และการรวมกันใหม่
แต่งเติมโลกด้วยภาคภูมิแห่งอาจหาญ
เวลาที่ต่างพร้อย ต่อสู้เพื่อเที่ยงธรรม
เป็น แสงที่ฉายส่องทั้งสองด้าน
เป็นกิตติคุณที่ลดการบดบัง กระจ่างไปแสนไกล
เป็นตำนานของแผ่นดินกว้างใหญ่
ครึ่งแก่นแห่งความหาญกล้าผืนนิกนาม
จารหนึ่งหน้าประวัติศาสตร์อันเกรียงไกรไว้เคียงกาล. . .
น้ำตาของวีรบุรุษ ได้แต่หลั่งออกมาภายในใจเท่านั้น
เกียรติยศ และ วีรกรรม ยังแช่ซึ้งอยู่เนืองนาน

(ดัดแปลง บางตอนจาก คำบรรยายภาษาอังกฤษเพลง
น้ำตาวีรบุรุษ (A Hero's Tears) เพลงเปิดเรื่องภาพยนตร์
ชุด “จุล่งเทพสงคราม” God of War. Zhao Yun)

บรรณานุกรม

กวี รังสิวารักษ์, สมเด็จพระปิยมหาราช เสด็จเมืองระยอง.ระยอง : ภูมิสยาม, ๒๕๔๗.

กวี รังสิวารักษ์, สารคดีและท่องเที่ยวเกาะพังงา.นนทบุรี:ธารบัวแก้ว, ๒๕๔๓.

ชูเกียรติ อุทกะพันธ์, ที่ระลึก พิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จังหวัดจันทบุรี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

ประชุมพงศาวดาร ภาค ๖๕ – ๖๖, พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม). กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๒๘.

ปรามินทร์ เครือทอง, พระเจ้าตาก เบื้องต้น. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๗.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วย ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. กรุงเทพฯ : มติชน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, ๒๕๔๘.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : มติชน, พิมพ์ครั้งที่ ๘, ๒๕๔๘.

บุรุษประชาภิรมย์, หลวง. “นิราศจันทบุรี – กรุงเทพฯ” ใน ชุมนุมเรื่องจันทบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๑๔. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางวรรณ จันทวิมล ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๔)

มหิทธิ รังสิวารักษ์. พระอภิญาตวันออก หลวงพ่อวงศ์ อัมมธีร. กรุงเทพฯ : ไพลิน, ๒๕๔๙.

รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์, พลโท. สงคราม ประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๔๑.

วสินธ์ สาริกะภูติ,พลเรือเอก. ตามรอย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กู้ชาติ ฉบับแก้ไขปรับปรุง ครั้งที่ ๑.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช)ฉบับหมอบรัดเล, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอซีที, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๕๑.

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒, พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕.

ภูเนตรนรินทรฤทธิ์, กรมหลวง. นิราศทัพเวียงจันทน์ (โคลงนิราศฉะเชิงเทรา). กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๔.

สุนทร ชุตินทรานนท์. พม่ารบไทย. กรุงเทพฯ : มติชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๗.

สุนทร ชุตินทรานนท์. สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๑๐) : ศึกษาจากพงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๔.

“ข้าวตายหัวเมือง”. ราชกิจจานุเบกษา ๑๐ (๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒) ๑๘๙ – ๑๙๐.

ณรงค์ บัณฑิตย์. บันทึกความทรงจำ ของ นายณรงค์ บัณฑิตย์. เอกสารอัดสำเนา, พ.ศ. ๒๕๓๘.

หนังสือวัดจันทรอดม เมืองระยอง ลงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑ : เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

องอาจ บุญอารี.บทวิเคราะห์ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) : เอกสารอัดสำเนา.

45 - สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

<http://3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/chapter13/page45.html>

กรณีพิพาท ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ - mettadham

www.mettadham.ca/thailandfrancedispute4.htm

เขน - นักรบไทย - Google Sites

<https://sites.google.com/site/nakrbthiy/home/nakrb-khux/nakrb-thiy/khxmul.../khen>

ค้นพบพระบรมอัฐิ 'สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร'เตรียมปฏิสังขรณ์ตั้งอนุสรณ์สถานใน ...

<https://pantip.com/topic/30700943>

จ้าว - นักรบไทย - Google Sites

<https://sites.google.com/site/nakrbthiy/home/nakrb-khux/nakrb-thiy/khxmul.../ng>

จังหวัดปัจจันตคีรีเขตร - วิกิพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดปัจจันตคีรีเขตร>

จันทบุรีถุกยึดครอง - ริมน้ำจันทบูร

www.chanthaboornet.net/index.php?option=com_k2&view=item&layout...

ฝรั่งเศสยึดตราด - Museum Thailand

www.museumthailand.com/storytelling-detail.php?p=774

ประเทศไทย ยุคล่าอาณานิคม - บ้านจอมยุทธ

www.baanjommyut.com/76province/ananicom.html

ประเภทของเรือต่อ - สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ

kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=39&chap=3&page=t39...

เพนียดคล้องช้าง - วิกิพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/เพนียดคล้องช้าง>

พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม/ระหว่างจลาจล - วิกิซอร์ซ

<https://th.wikisource.org/wiki/>

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี - วิกิซอร์ซ

<https://th.wikisource.org/wiki/>

มณฑลเทศาภิบาล - วิกิพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/มณฑลเทศาภิบาล>

มณฑลจันทบุรี - วิกิพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/มณฑลจันทบุรี>

ม้าราคา.blogspot.com/2011/10/blog-post_1489.htm ม้าไทย ~ Horse person

เมืองตราด...บทเรียนไม่เคยลืม เหตุการณ์การเสียดินแดน - OKnation

oknation.nationtv.tv/blog/buraphadialysis/2008/07/19/entry-1

ระบอบมณฑลเทศาภิบาล - บ้านจอมยุทธ

www.baanjommyut.com/76province/tesapiban.html

ร.ศ. 112(สงครามที่ถุกลิ้ม) - OKnation

oknation.nationtv.tv/blog/kingkaoz/2007/09/08/entry-3

เรื่องของปืนไฟกับไทยสมัยโบราณ (๒) | กลุ่มจุดตะเกียง - ThaiFollow

www.thaifollow.com/link_detail.php?id=219877 (เรื่องของปืนไฟกับไทยสมัยโบราณ (๒)ปฏิวัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์)

วิกิถดการณ ร.ศ. 112 - ฐานข้อมูลการเมืองการปกครองสถาบันพระปกเกล้า

wiki.kpi.ac.th/index.php?title=วิกิถดการณ_ร.ศ._112

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_2.html(การยิงปืนดับ : ยุทธวิธีของ

พระยาตากจุลทรรศน์ พยาฆรานนท์)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_6.html (ปืนคาบศิลา และปืนนกลับ ร.ต.หญิง สุนิสา ศรีแดงอ่อน)

สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ - วิกิพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์>

สารน่ารู้กรุงธนบุรี - พระราชวังเดิม

http://www.wangdermpalace.org/Knowledge_th.html

หนังสือหายากอิเล็กทรอนิกส์ภาษาไทย (1507 รายการ) - สำนักงานวิทย ...

<http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/T-rarebooks3-Feb2017.pdf>

ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 8. (2460) <http://library.car.chula.ac.th/record=b1275474>

หนังสือหายากอิเล็กทรอนิกส์ภาษาไทย (1507 รายการ)

<http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/T-rarebooks1-Feb2017.pdf>

โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี <http://library.car.chula.ac.th/record=b1813238>

อันนี้ท่องเที่ยวกับปาก ทุกท่านจำได้บ่ครับ - บ้านมหา

<https://www.baanmaha.com/.../27872-อันนี้ท่องเที่ยวกับปาก-ทุกท่านจำได้บ่ค..>

อุทิศเรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช / กำแพงเมืองจันทบูร ค่ายตากสิน

www.sm.ac.th/cultural_center/travel_place5.html

3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_3.html ขจร สุขพานิช ใครคือผู้แต่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/appendix_6.html เป็นคาบศิลา และปืนนกลับ

ร.ต.หญิง สุณิสา ศรีแดงอ่อน

3king.lib.kmutt.ac.th/KingTarksinCD/chapter13/page3.html 3 - สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

53011320065.blogspot.com/2012/09/blog-post_7.htm การเมืองการปกครอง Politics:

เรือสำเภาจีน - History China In Thailand

chinastuden.weebly.com/36483619363936293626363536483616363435923637360..

วิวัฒนาการของการบริหารท้องถิ่นไทย

1734 calendar / Perpetual yearly calendar - Free

5ko.free.fr/en/year.php?y=1734

dict.longdo.com/search/*เสียบึงกริ่ง*

download.clib.psu.ac.th/datawebclib/exhonline/grich/page2.html ประวัติ

emuseum.treasury.go.th/article/439-pha.html ฟ้าเยียรบับกับการแต่งกายในราชสำนักไทย - ศาลาเครื่องราช ...

e-shann.com/?p=8948 ชุมชนลาวในภาคกลางของสยาม (๘) | นิตยสารทางอีสาน

haab.catholic.or.th/article/articleart1/art01/art01.html เขมรรบไทยสมัยอยุธยา

<https://www.facebook.com/.../posts/393415997421493> เครดิต ชมรมประวัติศาสตร์สยาม การเสียดินแดนครั้งที่ 3

บันทายมา ...

<https://nilonew12.wordpress.com/บทเรียน/พระปรมาภิไธย/>

<https://th.wikipedia.org/wiki/กริช>

<https://th.wikipedia.org/wiki/การกอบกู้เอกราชของเจ้าตาก>

<https://th.wikipedia.org/wiki/การเสียดินแดนครั้งหนึ่ง>

<https://th.wikipedia.org/wiki/การเสียดินแดนครั้งที่สอง>

<https://th.wikipedia.org/wiki/เกราะญี่ปุ่น>

<https://th.wikipedia.org/wiki/จดหมายเหตุวันวลิต> - วิกีพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดเกาะกง> - วิกีพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/จังหวัดปัจจันตคิริเขต> - วิกีพีเดีย

<https://th.wikipedia.org/wiki/เทศบาล>

<https://th.wikipedia.org/wiki/ไทยวน>

<https://th.wikisource.org/wiki/นิราศพระบาท>

<https://th.wikisource.org/wiki/นิราศเมืองแกลง>

<https://th.wikipedia.org/wiki/บรรดาศักดิ์ไทย>
https://th.wikisource.org/wiki/ประชุมพงศาวดาร_ภาคที่_๓๙ -
วิกิซอร์ซ<https://th.wikipedia.org/wiki/ประเทศเนเธอร์แลนด์> - วิกิพีเดีย
<https://th.wikisource.org/.../พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิว..>
<https://th.wikisource.org/wiki/พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี>
https://th.wikipedia.org/wiki/พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน_นาทหาร_หัวเมือง
<https://th.wikipedia.org/wiki/มณฑลจันทบุรี>
<https://th.wikipedia.org/wiki/มณฑลเทศาภิบาล>
<https://th.wikipedia.org/wiki/วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร>
<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร>
<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์>
<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระนเรศวรมหาราช>
<https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ>
https://th.wikipedia.org/wiki/สมเด็จพระรามาธิบดีที่_2 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 - วิกิพีเดีย
<https://th.wikipedia.org/wiki/ยุทธหัตถี> - วิกิพีเดีย
<https://th.wikipedia.org/wiki/อาณาจักรอยุธยา>
<https://zeeprae.wordpress.com/category/เวลาและสมัย/>
kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=18&chap..การแต่งกายของคนไทย-
สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ
kpi2.kpi.ac.th/wiki/index.php/การปฏิรูประบบหัวเมือง
Manatsanan's blog: ตามรอยเมืองโบราณของจันทบุรี
tamlmonline.blogspot.com/2012/10/blog-post_19.html
pantip.com/topic/31687953 ทำไม ประตุมืองของเมืองในแถบไทยๆนี้ถึงต้องเป็นไม้ครับ
มีข้อดีอย่างไร - Pantip rainoi.go.th/file/taksin.pdfสมเด็จพระเจ้ากรุง ธนบุรี
THAIDEFENSE-NEWS: กองเรือยกพลขึ้นบกและยุทธบริการ กองเรือยุทธการ
<http://thaidefense-news.blogspot.com/2017/06/blog-post.html>
Taksin Camp ค่ายตากสิน จันทบุรี - taksincamp.org
thai.tourismthailand.org/.../อยู่ต่อเรือพระเจ้าตาก-หรือ-อยู่ต่อเรือเส..
vajirayana.org/ขุนช้างขุนแผน.../ตอนที่-๙-พลายแก้วยกทัพ
www.amazingtourthailand.com/blog_id11.html 11 ปีที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทร์ ช่วงที่ 1 - Amazing Tour Thailand
เขียนบล็อก ...
www.amphoepanthong.com/อำเภอพานทองจังหวัดชลบุรีwww.ayutthaya.go.th/Ayu/Natural.html
ด้านทรัพยากรธรรมชาติ
www.baanjomyut.com > ประเทศไทย 77 จังหวัด ระบอบมณฑลเทศาภิบาล - บ้านจอมยุทธ
www.baanjomyut.com > ห้องสมุด การแต่งกายสมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893 ถึง พ.ศ. 2310)
www.bangkokbiznews.com/news/detail/580593"ม้าไทย" มรดกสุดท้ายแห่งสายพันธุ์ - กรุงเทพธุรกิจ
www.car.chula.ac.th/rarebook/book/cl53_0148 959.3 จก14จดหมายเหตุโหร ฉบับพระยาประมุขธรรักษ์
www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/clra57_0147 959.3 ป1711 ภ. 8 2460612 ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 8.
www.car.chula.ac.th/rarebook/book/cl52_0103 895.911 ส17ค 2471สวน, มหาดเล็กโคลงยอพระเกียรติ
พระเจ้ากรุงธนบุรี

www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/T-Rarebook3_31may59หนังสือหายากอิเล็กทรอนิกส์ภาษาไทย (1410 รายการ) - จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

www.chanthaburi.doae.go.th/history/chan%20history.htm เล่าเรื่องเมืองจันทบูรณ์

www.dhammadjak.net > ... > กลุ่มกิจกรรม > ภาพทรงคุณค่า-ภาพกิจกรรมแสดงกระทู้ - ประมวลภาพ “พระอมรารักษ์ขิต (เกิด อมโร)” วัดบรมนิวาส • ลานธรรมจักร

www.horawej.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538777374&Ntype...ดวงพระชะตา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช - โหราเวสม์

www.komchadluek.net/news/local/125923ตราด ในการยึดครองของฝรั่งเศส

www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9580000029799พบเรือโบราณพร้อมปืนใหญ่ จมคลองท่าลาด ฉะเชิงเทรา คาดเป็น ...

www.mettadham.ca/thailandfrancedispute4.htmกรณีพิพาท ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒

www.muangphet.com > ข้อมูลทั่วไปการจัดการปกครองเมือง ตามระบบมณฑลเทศาภิบาล

www.myhora.com/ปฏิทิน/ปฏิทิน-พ.ศ.2310.aspx

www.naewna.com/lady/176353ผู้หญิง - ภูมิลานภูมิลานเมือง :

www.oknation.net/blog/buraphadialysis/2008/07/19/entry-1เมืองตราด....บทเรียนไม่เคยลืม เหตุการณ์การเสียดินแดน - OKnation

www.oknation.net/blog/kingkaoz/2007/09/08/entry-3ร.ศ.112(สงครามที่ถูกลืม) - OKnation

www.payakorn.com/webboard_ans.php?q_id=33544&myflag=1.ยามอัฐกาลชั้นฉาย

www.rayongcity.net เทศบาลนครระยอง

www.reurnthai.com/wiki/โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี- ตู้นั่งเรือไทย

www.rtni.org/.../24_00_นาวิกศาสตร์_เดือน_กุมภาพันธ์_2558_สุโขทัย_อยุธยา_ธนบุรี - ราชนาวิกสภา

www.sujitwongthes.com/2010/12/พระเจ้าตากข้ามน้ำ-ที่-“ด/พระเจ้าตากข้ามน้ำ ที่ “ด่านกบเจะ”

ปราจีนบุรี - Sujit Wongthes

www.sujitwongthes.com/2011/11/siam04112554/ แม่น้ำบางปะกง ทางตะวันออก ไหลลงอ่าวไทย - Sujit Wongthes

www.taksincamp.org/html/history.htm Taksin Camp ค่ายตากสิน จันทบุรี - taksincamp.org

www.thaifollow.com/link_detail.php?id=219877เรื่องของปืนไฟกับไทยสมัยโบราณ (๒)ปฏิพัฒน์พุ่มพงษ์แพทย์

www.trat.go.th/trat100/trat_100/revers.htmทวนเข็มนาฬิกา - จังหวัดตราด

www.virtualata.com/.../calendar/view.php?...1767- Calendar: Detailed month view

www.wangdermpalace.org/Knowledge_th.htmlสารานุกรมกรุงธนบุรี - พระราชวังเดิม

ภาคผนวก

๑. หลักฐานฮอลันดา

ได้มีการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับมูลเหตุในการเดินทางไปบูรพาของพระเจ้าตาก ที่ต่างออกไปจากที่เผยแพร่ อยู่เดิม อีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งเป็นการเผยแพร่หลักฐานเอกสารร่วมสมัยขึ้นสำคัญในด้านวิเทศสัมพันธ์ในต้นรัชสมัย พระเจ้ากรุงธนบุรี อันมีนัยเกี่ยวกับมูลเหตุการเดินทางไปบูรพาอยู่ด้วย กล่าวคือ

บทความเรื่อง “พระยาตากสิน จากหลักฐานฮอลันดา (ไปจันทบุรีตามคำสั่งของราชสำนักอยุธยา)” โดย กำพล จำปาพันธ์ ได้เสนอ “จดหมาย ออกพระพิพัทธโกษา ถึง บริษัท อินเดียตะวันออกของฮอลันดา ค.ศ. ๑๗๖๙” เป็นหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงมูลเหตุในการเดินทางไปบูรพา

จากบทความและเอกสารดังกล่าว เก็บใจความได้ว่า

อับราฮัม เวนด์ลิจ (Abraham Werdlij) หัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาในอยุธยาคนสุดท้าย ได้ถอนตัวและ หลบหนีออกจากอยุธยาไปตั้งแต่ ค.ศ. ๑๗๖๕ / (พ.ศ. ๒๓๐๘) ก่อนอยุธยาจะแตกพ่ายแก่พม่า

ครั้นในช่วงปลาย พ.ศ. ๒๓๑๑ (ตามการนับปีใน พระราชพงศาวดารฯ ฉบับพันจันทนุมาศ ที่เปลี่ยนศักราชใน เดือน ๕ หรือราวเมษายน) ทางกรุงธนบุรีต้องการซื้อปืนคาบศิลา จำนวน ๑,๐๐๐ กระบอก จากฮอลันดา พร้อมเชื้อเชิญ ให้กลับมาสร้างสถานีการค้าเหมือนที่เคยกระทำมาแต่เก่าก่อนครั้งกรุงศรีอยุธยา

จดหมายหรือเอกสารที่ทางการกรุงธนบุรีขอซื้อปืนคาบศิลาจากฮอลันดาและเชิญชวนให้กลับมาตั้งสถานี การค้าขึ้นใหม่ โดยออกพระพิพัทธโกษานี้ เป็นเอกสารหนึ่งใน “จดหมายเหตุของวีโอซี” (VOC – Verenigde Oost-Indische Compagnie – ข้าหลวงใหญ่และคณะที่ปรึกษาของบริษัท อินเดียตะวันออกของฮอลันดา) เป็นฉบับภาษาดัตช์ (Dutch ภาษาฮอลแลนด์, ภาษาเนเธอร์แลนด์) ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเฮก ประเทศ เนเธอร์แลนด์

รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเรื่องดัตช์ในประเทศไทย ได้เผยแพร่ฉบับที่ ท่านแปลเป็นไทย ครั้งแรกในวารสาร “รวมบทความประวัติศาสตร์” ของสมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ฉบับที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๙ และปรับปรุงมานำเสนออีกครั้งภายใต้โครงการวิจัย “๑๐๐ เอกสาร สำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

เอกสารต้นรัชสมัยกรุงธนบุรี ที่ รศ.ดร.ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร แปลจากภาษาดัตช์กลับเป็นภาษาไทย มีเนื้อความ ตามที่เผยแพร่ในบทความ “พระยาตากสิน จากหลักฐานฮอลันดา (ไปจันทบุรีตามคำสั่งของอยุธยา)” โดย กำพล จำปาพันธ์ ว่า

“ด้วยตั้งแต่อดีตกาลจนถึงทุกวันนี้ ได้มีมิตรภาพอันใกล้ชิดสนิทสนมและจริงใจระหว่างราชอาณาจักรสยามกับ บริษัทอันทรงเกียรติที่แลแล้วมา ฯพณฯ (ข้าหลวงใหญ่และคณะที่ปรึกษา ณ กรุงปัตตาเวีย) เคยส่งหัวหน้าสถานีการค้า มา ณ ที่นี้ พร้อมลูกจ้างคนอื่น ๆ (ของบริษัท) เพื่อมาพำนักอยู่ที่นี่ และจากชาวพื้นเมือง บรรดา (เสนาบดี) พระคลัง ในอดีตมิได้เคยละเลยที่จะจัดส่งสินค้าเหล่านั้นให้หัวหน้าสถานีการค้า ตามคำขอของบริษัท

ต่อมา (พิพัตโกษา) แจ้งว่า เมื่อศัตรูพม่าเข้ามาทำสงครามกับสยาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุงสยาม (หมายถึงพระเจ้าเอกทัศ-ผู้อ้าง) ทรงส่งขุนนางผู้หนึ่ง นามว่า “พญาตาก” ไปยังเมืองจันทบูรเพื่อไปรวบรวมกำลังพล และนำคนเหล่านี้มาช่วยกรุงสยาม แต่ยังมีพันได้ดำเนินการไปเท่าไร อาณาจักรสยามก็ปราศต่อศัตรูตั้งกล่าวเสีย พระเจ้าแผ่นดินกับพระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งบรรดาขุนนางทั้งหมด พร้อมข้าราชการบริพารทั้งปวง ถูกฆ่าตายหรือต้องหลบหนีไป ทำให้แผ่นดินนี้พินาศไปทันที ถึงขั้นที่ไม่สามารถหาผู้ใดมีสิทธิมาปกครองได้ นอกเหนือจากพญาตากที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้ (พญาตาก) ได้นำผู้ติดตามจำนวนหนึ่งเข้ามาในพระนคร(ซึ่งถูกศัตรูเผาและปล้น) ผู้คนต่าง ๆ ที่หนีเข้าป่าไปก็เข้ามาเป็นพรรคพวก (ของพญาตาก) แล้วได้เลือกและยอมรับท่านเป็นเจ้านายและผู้นำแผ่นดินนี้จึงกลับมาเจริญรุ่งเรืองเหมือนเดิม หรือเจริญขึ้นกว่าเดิมเสียด้วยซ้ำ โดยมีเรื่องสำเนาและพาดิษยานุวัติอื่น ๆ แล่นเข้ามาติดต่อค้าขายมากกว่าเมื่อก่อน ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้า (พิพัตโกษา) จึงขอร้องให้ ๗พณฯ จงกรุณาแต่งเรือมาเหมือนที่เคยกระทำในอดีต พร้อมทั้งสร้างสถานีการค้าที่นี่และให้มีหัวหน้าสถานีการค้ากับลูกจ้างอื่น ๆ มาอยู่ประจำเพื่อที่จะค้าขายกันแบบที่เคยกระทำกันมาโดยตลอด และสัญญาว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่บริษัทเรียกร้องหรือขอนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ละเลยที่จะ (ส่ง) ให้ผู้คนที่ต่าง ๆ ค้นหาและนำมา (ส่งให้บริษัท)

เนื่องจากศัตรูเอกราษฎร์และดินปืนไปทั้งหมดแล้ว ข้าพเจ้าและบรรดาขุนนางทั้งปวง จึงใคร่ขอ (ซื้อ) ปืนคาบศิลาคุณภาพดี จำนวน ๑,๐๐๐ กระบอก (หากเป็นไปได้) (และ) ขอให้ ๗พณฯ จงกรุณาส่ง (ปืนเหล่านี้) มาไว้ในเรือที่บรรทุกสินค้ามาที่นี่ โดยหวังพึ่งมิตรภาพที่มีต่อกันมาตั้งแต่ในอดีต แล้วจะจ่ายในราคาที่เคยจ่ายบริษัท

นอกจากนั้นแล้ว ในเมื่อราชอาณาจักรสยามกับประเทศเนเธอร์แลนด์เป็นมิตรกันมาแต่ยาวนาน จึงขอร้องด้วยว่า ขอให้ ๗พณฯ ท่านจงได้ส่งสำเนาจดหมายฉบับนี้ไปยังท่านเจ้าชายออเรนจ์-นัสเซา (Oranje-Nassau) และขอให้พระองค์ทรงส่งหัวหน้าสถานีการค้ามาที่นี่อีกครั้งหนึ่ง เพื่อจะได้ทำการค้าเหมือนเมื่อก่อน ในเมื่อมิตรภาพนี้ (ระหว่างสยามกับฮอลันดา) ยังคงดำรงอยู่เหมือนในอดีต และขออวยพรให้พระองค์ทรงมีอายุยืนนานเทอญ

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าได้รวบรวมงาช้างคุณภาพดีสุด จำนวน ๔ ชัน หนัก ๒ หาบ และอีก ๔ ชัน หนัก ๑ หาบ แล้วส่งมากับกัปตันชาวจีน Tijen Heeng (จินเฮ็ง) เพื่อเป็นของขวัญแต่ ๗พณฯ แล้วขอให้ (ท่าน) จงรับสิ่งเหล่านี้ไว้ โดยไม่รังเกียจว่าเป็นเพียงของน้อยนิดเท่านั้น และขอให้โปรดทำตามที่ข้าพเจ้าขอร้องในเรื่องสำเนา (จดหมาย) นี้

ในระหว่างนี้ (หาก ๗พณฯ) ประสงค์ที่จะส่งเรือกำปั่น หรือเรือลำเล็กมาที่นี่พร้อมสินค้า (ข้าพเจ้า) ก็สัญญาว่า เช่นในอดีต ไม่ว่า ๗พณฯ จะต้องการอะไรก็จะไม่ขาดสิ่งนั้น” (ลงวันที่ว่า วันศุกร์ที่ ๑๓ เดือนสาม จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวด)

อนึ่ง เพจ “วิพากษ์ประวัติศาสตร์ : ๑๗ พฤศจิกายน ๒๐๑๗” กล่าวถึงเอกสารนี้โดยมีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า

“จดหมายของพระยาพิพัตโกษา ปลัดทูลฉลองกรมพระคลัง (ซึ่งตามจดหมายเข้าใจว่าเป็นเสนาบดีกรมคลังอยู่) ส่งไปถึงสภาบริหารสูงสุด (Supreme Government) ของบริษัท อินเดียตะวันออกของดัตช์ (Verenigde Oostindische Compagnie; VOC) ที่เมืองปัตตาเวีย ลงวันที่ ๑๓ มกราคม ค.ศ. ๑๗๖๙ (พ.ศ. ๒๓๑๒) จัดเป็นหลักฐานขั้นต้นในสมัยกรุงธนบุรีชั้นหนึ่ง โดยจดหมายที่พบเขียนในภาษาดัตช์ ไม่พบฉบับที่เป็นภาษาไทย เข้าใจว่าน่าจะหายสาบสูญไปแล้ว

เนื้อหาในจดหมายมีการชักชวนให้ VOC กลับเข้ามาตั้งสถานีการค้าในสยาม เพื่อฟื้นฟูการค้าระหว่างสยามกับดัตช์ หลังจากที่เสื่อมโทรมไปตอนที่เสียกรุงศรีอยุธยา รวมถึงขออาวุธอย่างปืนนกลบหลายพันกระบอก เพื่อใช้ป้องกันข้าศึก นอกจากนี้ยังได้ร้องขอให้ส่งสำเนาจดหมายไปให้เจ้าชายออเรนจ์และนัสเซา (Prins van Oranje-Nassau) ซึ่งเป็นstadhouder หรือเจ้าผู้ครองสถานแห่งสาธารณรัฐดัตช์ เพื่อขอให้มีพระราชานุญาตให้ตั้งสถานีการค้าในสยามด้วย โดยได้มอบงาช้างให้เป็นของกำนัล

เมื่อทางดัตช์ได้รับจดหมายของพระยาพิพัทธโกษา ก็ได้มีจดหมายตอบกลับมาในวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ปีเดียวกัน โดยต้นฉบับเขียนเป็นภาษาดัตช์คู่กับภาษาชวา มีเนื้อหาว่า บริษัท VOC ที่ปัตตาเวียยังไม่สามารถเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามได้โดยตรง หากไม่ได้รับพระราชานุญาตจากเจ้าชายออเรนจ์-นัสเซา หรือได้รับอนุมัติจากเบ็องบนที่เนเธอร์แลนด์ (คือยังไม่ยอมกลับมาตั้งสถานการค้าในสยาม) แต่ยินดีที่จะฟื้นฟูการค้าขายด้วยการส่งปืนนกกลับบรรจุบนลำเภาจินมาให้ตามที่สยามร้องขอ โดยขอไม้ฝางเป็นสินค้าตอบแทน หรือหากไม่มีไม้ฝางก็ขอเป็นซี่ผึ้งแทนก็ได้ และจะส่งต่อจดหมายไปให้เจ้าชายแห่งออเรนจ์-นัสเซา ตามที่ร้องขอ

สำหรับจดหมายทั้งสองฉบับที่กล่าวมานี้ เก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติของสาธารณรัฐอินโดนีเซีย (Arsip Nasional Republic Indonesia) ซึ่งได้เก็บรวบรวมเอกสารของสำนักงาน VOC เมืองปัตตาเวียช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ไว้จำนวนมาก ซึ่งเอกสารเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกสแกนเข้าระบบออนไลน์ให้ศึกษาผ่านเว็บไซต์ฐานข้อมูล Sejarah Nusantara หรือฐานข้อมูลหอจดหมายเหตุแห่งชาติของสาธารณรัฐอินโดนีเซียได้แล้ว โดยสำหรับจดหมายทั้งสองฉบับนี้จะมีไฟล์ภาพต้นฉบับ คำอ่านภาษาดัตช์ คำแปลภาษาอินโดนีเซียและอังกฤษ รวมถึงงานศึกษาของ ดร.ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร ด้วย”

จากสาระในหนังสือของออกพระพิพัทธโกษา ดังกล่าว มีข้อสังเกต ดังนี้

๑. วันเดือนปี ที่ระบุท้ายหนังสือว่า “วันศุกร์ที่ ๑๓ เดือนสาม จุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวด” นั้น เมื่อตรวจสอบกับ “Myhora.com ปฏิทิน” ปรากฏว่า ไม่ลงรอยกัน กล่าวคือ

๑.๑ ในปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ ไม่มีวันศุกร์ เดือนสาม ที่ตรงกับวันที่ ๑๓

๑.๒ หากอนุমানตามปกติวิสัยของคนยุคนั้นที่ไม่น่าจะใช้ “วันที่” โดยปรับให้เป็นวันขึ้นหรือวันแรม ๑๓ ค่ำ ก็ยังไม่มีวันศุกร์ ที่ตรงกับขึ้นหรือแรม ๑๓ ค่ำ เดือนสาม ในปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ มีแต่ใน จ.ศ. ๑๑๓๑ ปีฉลู คือ วันศุกร์ที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ จ.ศ. ๑๑๓๑ (พ.ศ. ๒๓๑๒) วันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู

๑.๓ วันศุกร์ที่ ๑๓ เดือน ๓ มีปรากฏอยู่ก่อนการเสียกรุงราวเดือนกว่า ๆ คือ วันศุกร์ที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ จ.ศ. ๑๑๒๘ (พ.ศ. ๒๓๐๙) ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ปีจอ วันมาฆบูชา (เสียกรุง เดือน ๕ ปีกุน)

๑.๔ จากเพจ “**วิพากษ์ประวัติศาสตร์** : ๑๗ พฤศจิกายน ๒๐๑๗” ซึ่งแนบสำเนาเอกสารภาษาต่างประเทศไว้ด้วย ภาควิชาภาษาอังกฤษในเอกสารดังกล่าวระบุวันเดือนปีท้ายหนังสือว่า “On Friday the 13th day of the 3rd month in the Year of the Rat 1130” โดยมีเชิงอรรถว่า “13 January 1769” ตรงกับวันใน “Myhora.com ปฏิทิน” คือ วันศุกร์ที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือนยี่ (๒) ปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ คลาดเคลื่อนเฉพาะเดือนไทยที่ว่า เป็น เดือน ๓

อย่างไรก็ดี เอกสารของออกพระพิพัทธโกษานี้ คงเขียนขึ้นในช่วงปลายปีชวด จ.ศ. ๑๑๓๐ หรือปลายปี พ.ศ. ๒๓๑๑ (ตามการขึ้นปีใหม่แบบสมัยรัชกาลที่ ๕)

๒. สาระเนื้อหาในหนังสือออกพระพิพัทธโกษา มีประเด็นน่าพิจารณา ดังนี้

๒.๑ การออกคำสั่งกระทำด้วยวิธีการใด

สองทัพพม่าจากทางเหนือและทางใต้เริ่มเข้าประชิดชานพระนคร เมื่อช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๓๐๘ (ราวเดือน กุมภาพันธ์ - มีนาคม หรือถ้าจะให้สืบสน โดยการย้อนอดีตไปฝันวิสัยแห่งยุคสมัยนั้น ด้วยการนับปีตามแบบปัจจุบันก็คือ พ.ศ. ๒๓๐๙) ต่อมา จดหมายของบาทหลวงฝรั่งเศสว่า “พม่าเข้าตั้งประชิดพระนครและล้อมกรุงอย่างกวดขันขึ้นตั้งแต่วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๐๙” เพื่อกระชับพื้นที่สำหรับการตัดเสบียงและเพื่อประสิทธิภาพในการโจมตีพระนครด้วยปืนใหญ่

กองกำลังพระเจ้าตากที่ตั้งอยู่ที่ค่ายวัดพิชัยได้เคลื่อนทัพออกไป เมื่อวันที่เสาร์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ (ตามแบบการนับปีของพระราชพงศาวดารฯ คือ เดือน ๕ (ราวมีนาคม หรือเมษายน) เป็นเดือนแรกของปี)

การจะออกคำสั่งตามสาระในหนังสือของออกพระพิพัทธโกษาดังกล่าว คงกระทำอยู่สองวิธีคือใช้เอกสาร หรือให้ขุนนางผู้ใหญ่ออกมาสั่งการ แต่สองวิธีดังกล่าวจะกระทำได้หรือไม่ เมื่อตัวกำแพงพระนครถูกพม่ากระชับพื้นที่มาแล้วกว่าสามเดือน

การกระชับพื้นที่ดังกล่าว ย่อมเป็นการตัดขาดการติดต่อระหว่างภายในกำแพงพระนครกับภายนอกกำแพงด้วยเหตุนี้ การสนับสนุนเสบียงแก่กองกำลังพระเจ้าตากจากหน่วยเหนือ ก็ได้หยุดชะงักตามไปด้วย ทำให้ต้องชวนชาวหาเสบียงมาเลี้ยงทหาร ๕๐๐ นาย ต่อเนื่องยาวนานกว่าสามเดือน แหล่งเสบียงในอาณาบริเวณใกล้เคียง ก็คงร่อยหรอขาดสน จนยากจะหาได้อีกแล้ว จึงจำต้องยกกองกำลังออกไปตายเอาดาบหน้า ดีกว่ารอให้หิวตาย หรือเกิดการหนีทัพเพื่อหาเลี้ยงท้องของเหล่าทหาร จนเป็นการสูญสลายกองกำลัง

๒.๒ หากเป็นการได้รับคำสั่ง (ให้ไประดมพลจากภาคตะวันออก) ไม่ว่าจะโดยวาจาหรือเอกสาร เมื่อเดินทัพไปถึงบ้านบางดง (หรือบางกง วิหารแดง ในปัจจุบัน) ในวันจันทร์ที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ก็น่าจะแสดงหลักฐานประการใดประการหนึ่งให้กองกำลังทางการ ซึ่งประจำการอยู่ที่บ้านบางดง จำนวนกว่าพันนาย ได้เข้าใจ และยอมให้ผ่านทางไปได้แต่โดยดี ย่อมไม่ต้องเกิดกรณีการสู้รบกันขึ้น ในวันอังคารที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๐๙ ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฯ

เพราะแม้จะเป็นการสั่งด้วยวาจาโดยขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ก็น่าจะต้องมีการให้หลักฐานวัตถุหรือเอกสารหนังสือบางอย่าง เพื่อใช้เป็นหลักฐานในระหว่างการเคลื่อนกองกำลัง

ดังนั้น การต้องทำการสู้รบกับกองกำลังทางการที่บ้านบางดง อันมีกำลังพลเหนือกว่า (แต่ด้วยความเจตนาของกองกำลังพระเจ้าตากจึงสามารถมีชัยได้) ย่อมเป็นหลักฐานบ่งชี้ถึงประเด็นที่ว่า ได้รับคำสั่งจากหน่วยเหนือให้ไปภาคตะวันออกหรือไม่ ได้เป็นอันดี

๒.๓ เจตนาเดิมแท้ในการเคลื่อนพลไปภาคตะวันออก ที่เกิดโดยพระวิสัยทัศน์หรือญาณทัศน์ขององค์พระเจ้าตากเอง หรือร่วมกันวินิจฉัยกับกลุ่มแกนนำ อาจจะเพื่อรวบรวมกำลังพลจากหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก เพื่อจะยกกลับมาตีกระหนาบทหารพม่าที่โอบล้อมกำแพงพระนครอยู่ ก็เป็นได้ โดยมีสภาวะการขาดแคลนเสบียงอย่างหนักเป็นตัวเร่งเร้าให้ตัดสินใจ ยอมกระทำการในสภาวะการณ์แห่งข้อจำกัดที่มีอาจจะเล็ดลอดเข้าไปภายในพระนคร เพื่อขอฉันทานุมัติให้กระทำการตามความประสงค์ดังกล่าวจากทางหน่วยเหนือได้ จึงต้องเคลื่อนกองกำลังสู้รบพาโดยพลการ

หากว่ากรุงศรีอยุธยายังไม่แตก เมื่อรวบรวมกำลังพลได้ตามปริมาณที่ทรงเห็นสมควรแล้ว ก็ย่อมต้องยกกองกำลังกลับมาช่วยแก้ไขสถานการณ์ ดังนัยในหนังสือของออกพระพิพัทธโกษา เป็นแน่

สาระในหนังสือของออกพระพิพัทธโกษา จึงอาจจะเป็นการเปิดเผยมูลเหตุจูงใจเดิมแท้ในการเคลื่อนกองกำลังไปบูรพา แต่มิใช่เพราะคำสั่งจากหน่วยเหนือ แต่เกิดจากพระเจตนารมณ์ของพระองค์เอง

การใช้ศิลปะทางการทูตในการสื่อสารของหนังสือออกพระพิพัทธโกษาเพื่อให้สาระราบรื่น มิเป็นที่กังขาเกิดภาพลักษณ์ที่ดีแก่ฝ่ายตน สำหรับคู่ค้า จึงมิใช่การสร้างภาพอย่างไร้มูลความจริงโดยสิ้นเชิง แต่ประการใด หากแต่เป็นพระเจตนารมณ์ที่เป็นมูลเหตุให้ทรงนำทัพสู้รบพา (เพื่อรวบรวมกำลังพลมาแก้ไขพระนคร) ดังความในพระราชพงศาวดารฯ ฉบับพันจันทนุมาศ ที่ว่า

“พอบรรลุถึงลำดับทิตเพลาคืน ๒ ยามเศษ เพลิงเกิดในกรุงเทพฯ ใหม่แต่ท่าทราย ตลอดถนนหลวงไปจน วัดฉันทันต์ แสงเพลิงรุ่งโรจน์โชตินาการ

ครั้นพระองค์ได้ทอดทัศนาเห็นก็สังเวชสลดพระทัยด้วยอาลัยถึงสมณพราหมณาจารย์ชัตติยวงศานุวงศ์ และเสนาพฤตามาตย์ราษฎรและพระบวรพุทธศาสนา มิใคร่จะไปได้ ดุจมีใจย่อหย่อนจากอุตสาหะ จึงตั้งปณิธานปรารภว่า จะแก้กรุงเทพมหานคร ทั้งพระบวรพระพุทธศาสนา เทพดาเจ้าจึงบันดาลให้สมฤดีมีกำลังกรุณาอุตสาหะ”

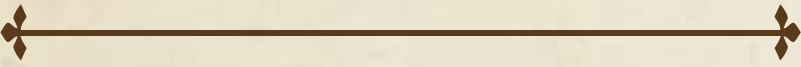
จากการที่พระราชพงศาวดารฯ กล่าวไว้ว่า การทอดทัศนาเห็นแสงเพลิงใหม่ในพระนครศรีอยุธยาจากการยิงปืนใหญ่ของพม่า ทำให้ทรงสลดพระทัย ทรงห่วงใย สมณะชีพรามณ์ พระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง อำมาตย์ราษฎร และศาสนสมบัติ วัดวาอาราม มิใคร่จะเดินทัพต่อไป ด้วยใจย่อหย่อนจากความพยายามบากบั่น ที่เคยทรงตั้งปณิธานปรารภว่า จะแก้กรุงเทพมหานคร ทั้งพระบวรพระพุทธศาสนา เทพดาเจ้าจึงบันดาลให้ทรงเกิดสติ มีความสงสาร คิดจะช่วยให้ชีวิตทั้งหลายในพระนครกรุงศรีอยุธยาได้พ้นทุกข์ภัยแห่งสงคราม จึงทรงเกิดความอดทน พยายาม (ที่จะมุ่งหน้าสู่ตะวันออกต่อไป) ดังกล่าว ย่อมยืนยันถึงพระปณิธาน การทรงตั้งความปรารถนาคราวแรกเริ่มในการไปเมืองชายทะเลตะวันออก ที่เพื่อจะต้องกลับคืนมาแก้ไขพระนคร ได้เป็นอันดี

แม้จะเติม “พระเจ้ากรุงสยามทรงส่งขุนนางผู้หนึ่ง นามว่า “พญาตาก” ไปยังเมืองจันทบูร” เพราะเป็นวิธีการสื่อสารเพื่อสร้างวิเทศสัมพันธ์ทางการค้า แสดงถึงนัยแห่งความสัมพันธ์ที่สืบสานกันมาอย่างยาวนานระหว่างประเทศทั้งสอง การมองข้ามความหมายของบางคำไปบ้าง ก็ควรแก่การยอมรับได้ของวิญญูชน เพราะบางทีผู้แปลไทยเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นผู้เขียนเอกสาร อาจเห็นว่า การใช้ถ้อยคำดังกล่าว จักทำให้เกิดภาพลักษณ์ที่ดี มีความคุ้นเคยกันมากกว่า แบบว่า “พระเจ้ากรุงสยามองค์ใหม่ ที่ฝ่าวงล้อมพม่า (โดยพลการ) ออกไปรวบรวมกำลังพล กลับมาขับไล่พม่าฯ” จึงขอปรับเปลี่ยนเนื้อความให้เป็นอย่างที่ปรากฏ ก็เป็นได้

อนึ่ง การเขียนพระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ย่อมเป็นการเขียนขึ้นภายหลังจากการปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ในระหว่างการเดินทัพไปหัวเมืองชายทะเลตะวันออก (ก่อนการทราบข่าวกรุงแตก) คงเพียงแต่เป็นการจดปฐมการเดินทาง หรือ หมายเหตุเรื่องราวที่เกิดขึ้นในระหว่างทางเท่านั้น ครั้นเมื่อเขียนพงศาวดารหลังจากทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ท่านผู้เขียนพงศาวดารจึงใช้คำราชาศัพท์แม้ในเหตุการณ์ที่ยังเป็นผู้นำกองกำลังกู้ชาติอยู่ก็ตาม กรณีการเอ่ยถึง พระเชียงเงินทำย่น้ำ ในตอนรบกับฝ่ายต่อต้านในเมืองระยอง ก็คงเป็นเรื่องที่ผู้เขียนพงศาวดารเอาเหตุที่เกิดภายหลัง (ที่อาจจะทรงตั้งตำแหน่งผู้ติดตามเมื่อรับคำทูลเชิญให้สถาปนาพระองค์เป็นกษัตริย์ ที่น่าจะมีการกระทำพิธีการพอสั่งเขบขึ้นที่เมืองระยอง เมื่อทราบข่าวกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว) มาใส่ไว้ก่อนการเกิดเหตุการณ์ ส่วนการสั่งลงโทษผู้ใต้บังคับบัญชาไม่ว่าระดับชั้นบรรดาศักดิ์ดีในสภาวะการณ์สงคราม เช่นนั้น แม้มิได้เป็นพระมหากษัตริย์ก็ย่อมมีสิทธิที่จะกระทำได้อยู่แล้ว

การเอาเหตุที่มีการใช้คำราชาศัพท์ การเอาเหตุที่ผู้เขียนพงศาวดารเอาข้อมูลหลังเหตุการณ์มาใส่ไว้ก่อนเกิดเหตุการณ์ และเอาการสั่งลงโทษ ดังกล่าว มาตีความว่า ทรงตั้งตนเป็นกษัตริย์ ตั้งแต่แรกออกจากกรุงศรีอยุธยา ย่อมไม่น่าจะถูกต้องโดยตลอดเสียทีเดียว

การทรงตั้งพระดำริที่จะเป็นกษัตริย์ หรือ การทำพิธีสั่งเขบในการเป็นกษัตริย์ น่าจะเกิดขึ้นภายหลังจากได้ทราบข่าวกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึกแล้ว มากกว่า

เกี่ยวกับผู้เขียน

นายเฉลียว ราชบุรี

เกิดเมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ ที่อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง

การศึกษา

- **ปริญญาตรี**
  - สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒบางแสน
  - สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- **ปริญญาโท**
  - สาขาวิชาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา

ประวัติการรับราชการ

อดีต

- เริ่มรับราชการในตำแหน่งครู เป็นนักวิชาการศึกษา ศึกษาธิการอำเภอ
- เจ้าหน้าที่บริหารการศึกษาขั้นพื้นฐาน
- ผู้บริหารโรงเรียนและรองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาของ เขต ๑
- ปัจจุบัน ชำราชการบ้านาญ, รองประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดระยอง
- อดีต ประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดระยอง
- อดีต ประธานสภาภาคตะวันออก
- อุปนายกสมาคม สภาวัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

ปัจจุบัน

- ประธานศูนย์พัฒนาข้อมูลประวัติศาสตร์เมืองระยอง
- รองประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดระยอง

รางวัลที่ได้รับ

- ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม จากสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๔
- ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม สาขาประวัติศาสตร์ จากสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๕
- ชำราชการพลเรือนดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๓ ครูสุคดี ประจำปี ๒๕๕๓ ผู้ทำคุณประโยชน์ให้กับกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๕๖
- รางวัล moe.awards กระทรวงศึกษาธิการ ประเภท สาขานุรักษ์มรดกไทย และรางวัลวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม

ผลงานที่ได้ดำเนินการมาแล้วที่เกี่ยวข้องกับงานอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม

หนังสือ ผลงานที่ได้จัดพิมพ์แล้ว มีดังนี้ ประวัติศาสตร์เมืองระยอง เมืองแกลงของเรา เมืองเก่าบรรพชนความเชื่อของชาวตะวันออก หนังสือวัดบ้านดอน สมุดภาพเก่าเล่าเรื่อง เมืองระยอง เล่ม ๑, ๒ ได้มอบหนังสือดังกล่าวให้กับ สถานศึกษาทุกแห่งในจังหวัดระยอง

งานวิจัย จัดทำให้กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ศึกษาความเป็นมาของหนังตะลุง ในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของลำตัดในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของหนังใหญ่ วัดบ้านดอน ศึกษาความเป็นมาของลิเกในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของหนังสดในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของละครชาตรีในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของการสวดคฤหัสถ์ในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของการทำเกวียนในจังหวัดระยอง ศึกษาความเป็นมาของรำไท่นในจังหวัดระยอง ตามรอยสุนทรภู่ จากวังหลังถึงวัดบ้านกร่ำ (นิราศเมืองแกลง) ในพระราชดำริ ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

นายกวี ริงสิวราชภัฏ

การศึกษา

- ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา (ป.กศ.) วิทยาลัยครูสวนสุนันทา (พ.ศ. ๒๕๑๖)
- รัฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง (พ.ศ. ๒๕๒๑)
- ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. ๒๕๓๑)

การทำงาน

- Bell Boy โรงแรมรอยัลคลิฟ บีช พัทยา (พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๒๕๒๕)
- ครู ๑ ระดับ ๑ - อาจารย์ ๑ ระดับ ๕ โรงเรียนบ้านทุ่งกลม สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอบางละมุง สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชลบุรี (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๓๔)
- ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอ อำเภอละอูน ระนอง อำเภอเกาะสีชัง ชลบุรี อำเภอวิหารแดง สระบุรี (พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๓๙)
- ศึกษาธิการอำเภอ อำเภอแก่งหางแมว จันทบุรี อำเภอปลวกแดง ระยอง (พ.ศ. ๒๕๓๙ - ๒๕๔๖)
- เจ้าหน้าที่บริหารการศึกษา - ผู้ช่วยผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ระยอง เขต ๑ (พ.ศ. ๒๕๔๖ - ๒๕๔๗)
- รองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาระยอง เขต ๑ - สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศึกษาระยอง เขต ๑ (พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๕๓)

งานเขียน

- ห้ายอดขุนพลพระบิดดา (พ.ศ. ๒๕๔๑)
- ๓ พระอภิญญาศรีวิชัย
- สารคดีและท่องเที่ยวเกาะพะงัน (พ.ศ. ๒๕๔๓)
- นิราศเรือนจำ ฉบับดั้งเดิม เพชรน้ำหนึ่งแห่งวรรณกรรมพื้นบ้านภาคใต้
- เกาะเต่า เกาะนางยวน เกาะในฝัน สวรรค์แห่งการท่องเที่ยว (พ.ศ. ๒๕๔๔)
- พระวรพรตปัญญาจารย์และพระดีศรีเมืองชล
- สูดยอดวัตถุมงคลพระบิดดาเมืองชลบุรี (พ.ศ. ๒๕๔๕) สมุย ที่รัก (พ.ศ. ๒๕๔๖)
- สมเด็จพระปิยมหาราชเสด็จเมืองระยอง (พ.ศ. ๒๕๔๗)
- เหลียวหลัง แลหน้า ขุนพลการศึกษาไทย (พ.ศ. ๒๕๔๘)
- พระอภิญญาตะวันออก หลวงพ่อวงศ์ ธรรมธีร (พ.ศ. ๒๕๔๙)
- เทียวหมู่เกาะสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. ๒๕๕๑)
- กลอนพาไป เกาะพะงัน (พ.ศ. ๒๕๕๒)
- เกาะสมุย หมู่เกาะสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. ๒๕๕๓)

ผลงานในนิตยสาร : นะโม (นิตยสารรายทศ ตีพิมพ์ทุก ๑๐ วัน ใช้นามปากกาว่า อติเรก สมिति เขียนอย่างต่อเนื่อง) ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔ - ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๐, ลานโพธิ์, สนามพระ, คู่มือนักสะสม, ปรกโพธิ์ (เขียนเป็นครั้งคราว ใช้นามปากกาต่าง ๆ กัน อาทิ ธัญธาร ลัมมาทิส, ธนिति วินิตา, อวิรุทธ์, ฑิภวัฒน์ ฯ)

รางวัล

- ผู้มีผลงานดีเด่น ทางวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี สาขามนุษยศาสตร์ (พ.ศ. ๒๕๔๖)
- ผู้มีผลงานดีเด่น ทางวัฒนธรรมจังหวัดระยอง สาขามนุษยศาสตร์ (พ.ศ. ๒๕๕๔)
- ครูสุดุติ (พ.ศ. ๒๕๕๖)

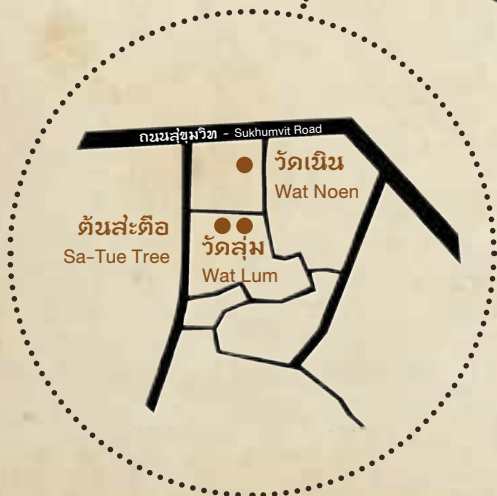

“พระเจ้าตากสิน” ในความทรงจำของชาวระยอง

King Taksin in the Memories of the People of Rayong

นอกจากเรื่องราวของพระเจ้าตากสินที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารแล้ว ในตำนานท้องถิ่นเมืองระยองก็ปรากฏเรื่องของพระองค์อยู่ทั่วไป แม้เวลาจะล่วงมาสองร้อยกว่าปีแล้ว แต่ผู้คนก็ยังคงจดจำและเล่างาน สะท้อนชัดถึงความผูกพันที่คนระยองมีต่อพระองค์

In addition to the written accounts that appear in the Royal Chronicles, many of Rayong’s legends also speak of King Taksin. Although more than two hundred years have passed, the locals still remember and retell these stories. This oral tradition embodies the profound connection that the people have with the former king.

วัดลุ่ม

วัดเขิน

วัดลุ่ม - วัดเขิน

Wat Lum and Wat Noen

วัดลุ่ม (พระอารามหลวง) เป็นที่ตั้งทัพของพระเจ้าตากสิน ที่นี้ของพระองค์พบกับการต่อต้านจากฝ่ายกรมการเมืองระยอง นำโดยขุนจำเมืองด้วงพาพรรคพวกกลบไตข้ามสะพานจากวัดเขินเข้ามา แต่ถูกฝ่ายพระเจ้าตากสินระดมยิงปืนใส่จนตกสะพานไป

วัดเขินในปัจจุบันรวมเป็นวัดเดียวกับวัดลุ่ม (พระอารามหลวง) อยู่ด้านข้างของอาคารหลังนี้ ห่างออกไปราว ๕๐ เมตร

Wat Lum (royal temple) hosted King Taksin's base in Rayong. At this temple, his army was attacked by men of the Rayong Provincial Directorate. Led by Khun Cha Mueang Duang, the local group tried to sneak into King Taksin's camp by climbing Wat Noen's bridge, but King Taksin's men shot them down.

Today, Wat Noen has been integrated into Wat Lum (royal temple). It is located approximately 50 meters to the side of this building.

ต้นสะตือ

Sa-Tue Tree

เชื่อกันว่าต้นสะตือใหญ่ในวัดลุ่ม (พระอารามหลวง) ต้นนี้เคยเป็นที่ที่พระเจ้าตากสินใช้ผูกช้าง และประทับนั่งขณะเรียกประชุมกรมการเมืองและชาวบ้านเมืองระยองในพิธีประกาศตนเป็นเจ้า เพื่อระดมไพร่พลและบัญชาการรบในการกู้กรุงศรีอยุธยา

The locals say that King Taksin used to tie his elephant to the large Sa-Tue tree (*Crudia chrysantha* (Pierre) K.Schum.) at Wat Lum (royal temple). They also believe that he declared himself the ruler of Rayong under this tree in the presence of his followers, as well as the Rayong Provincial Directorate and city dwellers. The declaration empowered him to mobilize local forces and prepare for the liberation of Ayutthaya.

วังสามพญา Wang Sam Phaya

ในวัดละหารไร่ อำเภอบ้านค่าย มีบึงน้ำชื่อว่า “วังสามพญา” ตามตำนานเล่าว่าเคยมีช้างศึก ๓ เชือกในทัพของพระเจ้าตากสินลงอาบน้ำ ภายหลังชาวบ้านจึงเรียกบึงนี้ว่าวังสามพญา บึงแห่งนี้ยังเป็นแหล่งน้ำที่ใช้ทำพิธีพืชมงคลตักน้ำศักดิ์สิทธิ์เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๕๖๒ ด้วย

At Wat Lahan Rai in Ban Khai District, there is a pond named Wang Sam Phaya. The legends says three war elephants in King Taksin's service took a bath here. Since then the villagers have called it Wang Sam Phaya (Which loosely translates to the Three Royal's Pond; royals in this case refers to royal elephants). The water from this pond is considered holy; it was even used as part of the recent coronation ceremony in 2019.

หนองน้ำขาว Nong Nam Khao

บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำระยอง ใกล้กับวัดบ้านค่าย มีลำน้ำขนาดเล็กชื่อว่า “หนองน้ำขาว” เล่าสืบต่อกันมาว่าทัพของพระเจ้าตากสิน แวะพักหุงหาอาหารที่นี่ แล้วเทน้ำข้าวลงในหนองจนน้ำกลายเป็นสีขาว

On the west bank of the Rayong River near Wat Ban Khai, there is a small stream by the name of Nong Nam Khao (White Waters). Legend has it that King Taksin's troops stopped here and cooked. They poured rice water into the stream, turning it white.

ตรอกตากสิน Trok Taksin

เล่ากันว่าเมื่อกองทัพของพระเจ้าตากสินยกทัพไปตีเมืองจันทบุรี ได้ข้ามแม่น้ำประแส บริเวณวัดราชบัลลังก์ อำเภอแกลง เพราะบริเวณนี้ยามน้ำลงจะปรากฏสันทรายขนาดใหญ่ สามารถเดินข้ามแม่น้ำได้ ชาวบ้านเรียกสันทรายนี้ว่า “กรอกตากสิน” หรือ “ตรอกตากสิน”

The locals say that when King Taksin's army marched to Chathabun, they crossed the Prasae River at Wat Ratchabanlang, a temple in Klaeng District, where a sizable sand strip would appear at low tide. The locals call this crossing Krok Taksin or Trok Taksin (king Taksin's Crossing).

แท่นประทับนั่งวัดราชบัลลังก์ Royal Seat at Wat Ratchabanlang

เชื่อกันว่าพระเจ้าตากสินได้ถวายพระแท่นที่ประทับให้แก่วัดราชบัลลังก์หรือวัดเนินสระ ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทราบเรื่องนี้ จากชาวบ้าน จึงนำพระแท่นดังกล่าวไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

It is believed that King Taksin donates his seat to Wat Ratchabanlang (formerly Wat Noen Sa). In 1917, the Supreme Patriarch Somdet Phra Sangharaj Chao Krom Luang Vajirayanavongsa learned of this legend and commanded the seat be properly stored at the Bangkok National Museum.

TKF Park

King Taksin The Great Knowledge Park, Rayong

อุทยานการเรียนรู้ ส้มเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จังหวัดระยอง

โซน ๑ โชมโรงเจ้าตากสิน

เกริ่นนำเพื่อปูพื้นฐานความเข้าใจถึงเหตุของสงครามครั้งที่สำคัญจนถึงขั้นเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นับแต่ตีฝ่าวงล้อมกองทัพอังวะมุ่งหน้ามาตั้งมั่นที่ระยอง ชัยภูมิสำคัญที่สามารถรวบรวมไพร่พล ยุทธโศภณและเสบียง จนกลับไปกู้คืนกรุงศรีอยุธยาได้ภายในเวลาเพียง ๗ เดือน

อาคารที่มีความสวยงาม และยังเป็นแหล่งให้ความรู้

โซน ๒ อวสานสิ้นอยุธยา

บอกเล่าช่วงเวลาคับขันที่กรุงศรีอยุธยาใกล้จะแตก ข่าวลือเรื่องทัพ “พระยาตาก” ที่มุ่งหน้ามาตะวันออกเป็นที่โจษขานและอยู่ในความสนใจของคนระยอง ด้วยเทคนิคการฉายภาพยนตร์บรรยากาศของ “ตลาดท่าประดู่” ตลาดโบราณเมื่อ ๒๐๐ กว่าปีก่อน โดยมีการสนทนากางของวีรชนคนระยองที่มุ่งหน้าจะเข้าร่วมทัพพระยาตากเป็นตัวเดินเรื่อง

โซน ๓

มุ่งบูรพาสรรหาไพร่พล

ขยายความเหตุการณ์การปะทะกันของทัพ “พระยาตาก” กับทหารอังวะและชุมนุมท้องถิ่น นับแต่ตีฝ่าวงล้อมออกจากค่ายวัดพิชัยมุ่งหน้าไปภาคตะวันออก เน้นให้เห็นพระปรีชาสามารถทั้งการเจรจาและการใช้ยุทธวิธีการรบตามตำราพิชัยสงคราม ด้วยเทคนิค Graphic Animation Mapping บนจอโค้งขนาดใหญ่พร้อมเสียงประกอบเร้าใจ

สามารถเลือกรับฟังได้ถึง ๓ ภาษา (ภาษาไทย,ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน)

อยากใช้มาสึ่มผัส แสง สี เสียง ตระการตา

โซน ๔

ประกาศตนของคณาธิบดี

กล่าวถึงช่วงที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงนำทัพมาปักที่เมืองระยอง รวบรวมไพร่พลและยุทธปัจจัยได้มากพอจะเปลี่ยนยุทธศาสตร์จากการถอยเป็นการรุกกลับ และกู้อธิปไตยคืนจากทัพอังวะได้ในที่สุด ด้วยภาพยนตร์ ๑๘๐ องศา เสมือนจริงด้วยเทคนิค ๔ มิติ (4D) ที่ให้ผู้ชมจับอาวุธพร้อมเป็นทหารในกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สามารถเลือกรับฟังได้ถึง ๓ ภาษา
(ภาษาไทย,ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน)

ภาพยนตร์ ๑๘๐ องศา
เสมือนจริง
ด้วยเทคนิค ๔ มิติ

(4D)

โซน ๕

สร้างเขตชั้นอภิเษกษัตริย์

เล่าเรื่องที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี โดยการจำลองบรรยากาศของท้องพระโรงภายในพระราชวังที่นั่นศิลปะสมัยกรุงธนบุรี โดยมีจุดเด่นอยู่ที่พระบรมรูปจำลองของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในช่วงพระชนมายุ ๓๓ พรรษา ซึ่งเป็นช่วงที่ทรงยกทัพมาถึงเมืองระยอง ให้ผู้ชมได้น้อมถวายสักการะและถ่ายภาพเป็นที่ระลึก

หุ่นขี้ผึ้ง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (จำลอง)

“คนระยองเอาได้ใครๆหาหมื่น
เจ้าตากสินรวมนักสู้คู่สยาม
แผนที่โลกมีชื่อไทยไม่สูญนาม
อย่ามองข้ามบรรพชนคนระยอง”

ความพร้อมของเมืองระยอง
ด้านไพร่พล เสบียง ตำแหน่งที่ตั้ง
คือก่อนอิฐฐานรากของกรุงธนบุรี

โซน ๖

ถิ่นคนดีเมืองระยอง

กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินเมืองระยองนับแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น ชาวระยองที่ประสบความสำเร็จในแวดวงต่างๆ ผ่านวิถีทัศน์ กราฟิเคบอร์ด และมีสินค้าท้องถิ่นชื่อดังที่คัดสรรจากอำเภอต่างๆ อันเป็นประจักษ์พยานความอุดมสมบูรณ์ของเมืองระยอง ให้ท่านได้เลือกซื้อตามอรรถยาศัยในร้านขายของที่ระลึก

สามารถเลือกรับฟังได้ถึง ๓ ภาษา (ภาษาไทย,ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน)

ห้องขายของที่ระลึก

สินค้าห้องเก็บชื่อดัง
ที่คัดสรรจาก
อำเภอต่างๆ

เปิดให้บริการภายนอกได้เข้ามา
ใช้บริการและสัมผัสข้อมูลประวัติศาสตร์
ที่น่าสนใจตาตื่นใจ

เปิดบริการวันละ ๔ รอบ

เวลา ๐๙.๓๐ - ๑๐.๓๐ น.

เวลา ๑๑.๐๐ - ๑๒.๐๐ น.

เวลา ๑๓.๓๐ - ๑๔.๓๐ น.

เวลา ๑๕.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

หยุดทุกวันจันทร์

ไม่เสียค่าเข้าชม

📍 : ซอยวัดเนิน หลังการประปาส่วนภูมิภาค สาธาระยอง จังหวัดสุพรรณบุรี
ตำบลท่าประดู่ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

📘 : อุทยานการเรียนรู้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจังหวัดระยอง

🌐 : <https://kingtaksinthegreat.wixsite.com/rayong>

✉ : kingtaksinthegreat.rayong@gmail.com

☎ : ๐๓๘ ๐๒๔ ๐๙๑

ผังอาคาร อุทยานการเรียนรู้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จังหวัดระยอง

ชั้นที่ ๒

ชั้นที่ ๑

- ประชาสัมพันธ์
- โซนที่ ๑ โหมโรงเจ้าตากสิน
- โซนที่ ๒ อวสานสิ้นอยุธยา
- โซนที่ ๓ มุ่งบูรพาสรรหาไพร่พล
- โซนที่ ๔ ประกาศตนเองคราชัย
- โซนที่ ๕ สร้างเขตพิทักษ์กรุงธนบุรี
- โซนที่ ๖ ถิ่นคนคิดเมืองระยอง
- ห้องขายของที่ระลึก

สําคัญคักษัตริย์ขัตติยะ
นิคมเกศิ พสิภักดิ์เป็มหลักขิย

นิคมหมนะ สํารเสวิญเจวิญสํหิย
นิคมหัดถ์ไขวิ บังคณักนกรากกราน

พระประคองเสําสักทอง ฝองพิสุษย์
พระประคองเทวา มาภิบาล

พระประคองผู้ป่าไชย สิบใจศาล
พระประคองคิณนทรินาญ นํ้าญนรงค์

๓ กอบกั ชูรํ้าดิ คํ่าสํมา
ราชกิจ ๓ เม็มปํ สหมากคํารจ

ทุกนิคํ่าสุษย์วิสิดี วิษประสงคิ
ไว้โดยคอง "เสกราช" คู่ชําคิข่ม

๓ โยขเอ็อเก็อกุล ไทอหุนเม็ค
กักรุงศิรือขุณา เกริกสํากร

สุคประเสวิฐ สรรพกิจ ฝิสิฐนล
คังกรุงนบฯ เกลิจกวิลยิ สํารคิธาณิ

โทยเป็มมิอช ใ้เงราเม็ ศิรักขัตริยิ
"เจ็าตากสิณ" ธิงปวงราชกรูรัลั้งราชคริ

เป็มตํมณัทรานควงจิตรคิษฎุคัวิ
ประชําธิเกษมลิขคิวิริขค

ชําหเจ็า เสสํอาญาประชําชําคิ
ประณนนิคมเกศิสุสิกร

เม็คพระชําชอหบนิทรชคิศิ
กวานพระพา ทรงสํารคิวิริขคริเสอญ

วิญญู สิกษาการนค ประณน
เจ็าณนํิถนคําสํวิหมการอองเช็ว เสงฆากคคการนค